The Grammar of Dzongkha

Revised and Expanded,
with a Guide to Roman Dzongkha
and to Phonological Dzongkha

Karma Tshering of Gaselô   George van Driem[1]

[1]University of Bern

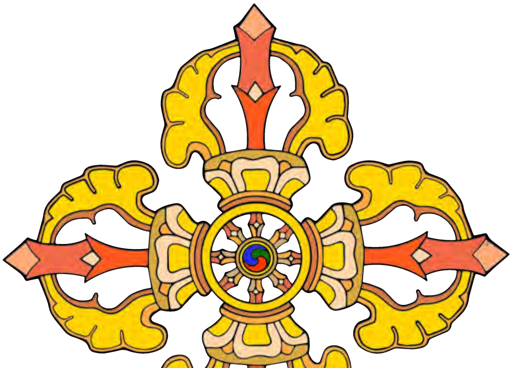

Published in 2019
by Himalayan Linguistics
University of California at Santa Barbara
Santa Barbara, California 93106
United States of America

UC Santa Barbara
Himalayan Linguistics

Title
The Grammar of Dzongkha

Permalink
https://escholarship.org/uc/item/1h4211k0

Journal
Himalayan Linguistics, 18(1)

Authors
Tshering, Karma
van Driem, George

Publication Date
2019

DOI
10.5070/H918144245

Supplemental Material
https://escholarship.org/uc/item/1h4211k0#supplemental

License
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/ 4.0

Peer reviewed

eScholarship.org Powered by the California Digital Library
University of California

This book has been published as a free, open access resource by

himalayan linguistics

The entire volume may be printed and bound as a book for private use, but not for sale. The Dzongkha sound files accompanying this book are freely available online.

Himalayan Linguistics Archive 7 (2019), x + 709 pages

Himalayan Linguistics
University of California at Santa Barbara
United States of America

Copyright in this edition is vested with the authors.
Released under Creative Commons License (Attribution 4.0 International)
First published: 1992 (1st edition)
Revised and expanded: 1998 (2nd edition)
Enhanced French version: 2014 (3rd edition)
Revised and Expanded, with a Guide to Roman Dzongkha and to Phonological Dzongkha: 2019 (4th edition)

Creators: Karma Tshering & van Driem, George
Title: The Grammar of Dzongkha
ISBN: 978-0-578-50750-7

Credits
All photographs, images, maps and figures included herein are sourced as cited in the text, and are provided here under a CC (Creative Commons) License. Copyright remains vested in the authors/illustrators.

Cover design by Yeshy Tempa Sotrug

Typesetting by Naoki Peter

Contents

List of abbreviations . . . vii

Preface . . . x

1 The Dzongkha language **1**

1 Dzongkha, Chöke and Dränjoke . . . 1

2 Earlier work on Dzongkha . . . 4

3 Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha . . . 8

Exercises to Chapter 1 . . . 10

2 Dzongkha Script **11**

1 The ’Ucen Script . . . 12

2 Bhutanese Cursive . . . 18

Exercises to Chapter 2 . . . 24

3 Dzongkha Phonology **27**

1 Dzongkha initials and tones . . . 27

2 Dzongkha vowels . . . 32

3 Phonetic description of Dzongkha vowels . . . 35

4 Phonetic description of Dzongkha initials . . . 44

5 Dzongkha finals . . . 72

6 Roman Dzongkha and traditional orthography . . . 75

7 Contour tones . . . 91

Exercises to Chapter 3 . . . 93

4 Pronouns, postpositions, numerals and the verbs ‘to be’ **97**

1 Dzongkha pronouns . . . 98

2 Suffixes and postpositions . . . 103

3 The verbs ‘to be’ ཨིན་ *’ing* and ཨིན་པས་ *’ime* . . . 105

4 The verbs ‘to be’ ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* . . . 114

5 The comparative བས་ *-wa* and superlative ཤོས་ *-sho* . . . 125

6 The verb སྨོ་ *mo* ~ *’mô* 127
7 Numerals: the decimal system 130
8 Numerals: the vigesimal system 138
9 Telling time 146
Exercises to Chapter 4 148

5 Present tenses, the ergative, negation, the adhortative, optative, supine and modal verbs 169
1 The ergative case 169
2 The steady state present and the suffix of acquired knowledge 172
3 The progressive 177
4 The factual tenses and inflected stems 186
5 The present continuous 201
6 Experienced perceptions 203
7 The adhortative and the optative 211
8 The supine 213
9 Modals expressing permission, ability, opportunity, exigency and probability 217
10 Rhetorical questions 225
Exercises to Chapter 5 226

6 Past tenses, perfective aspect, the present gerund, the past, participle and conjunctions 243
1 The witnessed past 243
2 The inferred past 246
3 Perfective aspect, auxiliaries expressing *Aktionsart* and verb stem alternation 253
4 The present and durative gerunds 270
5 The past participle and perfect gerunds 272
6 The conditional conjunction ‘if’ 280
7 The concessive conjunction ‘although’ 284

8 The adversative conjunction 'but' 286
9 The alternative conjunction 'or' 288
10 The causative conjunction 'because' 290
11 The adverbialiser 292
Exercises to Chapter 6 297

7 Periphrastic constructions with the infinitive, the potential, the future, interrogative and indefinite pronouns, the Bhutanese calendar **315**
1 The infinitive 315
2 Periphrastic constructions with the infinitive 322
3 The potential auxiliary 333
4 The autolalic future and future perfect 340
5 Interrogative and indefinite pronouns 342
6 The Bhutanese calendar 353
Exercises to Chapter 7 366

8 Subordinate clauses, indirect speech, the imperative, honorifics, fixed expressions and proverbs **375**
1 Subordinate clauses, indirect speech and the hearsay evidential 375
2 The subordinator མི་ *-mi* 385
3 The imperative 392
4 Honorific speech 399
5 Fixed expressions 404
6 Some Dzongkha proverbs 408
Exercises to Chapter 8 414

References **431**

Appendices **437**
1 Answer Key 438
2 People's Names 458

3 Place Names 464
4 Guide to Roman Dzongkha (Dzongkha) 486
5 Guide to Phonological Dzongkha (Dzongkha) 594
6 Guide to Roman Dzongkha (English) 606
7 Guide to Phonological Dzongkha (English) 637
8 Sample Texts in Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha 647

List of abbreviations

When used in interlinear morpheme glosses,the abbreviations listed below appear between square brackets.

ACC rhematic accent particle ཏྟེ་ **te** highlighting the preceding higher-level order syntactic constituent, comparable to Nepali *ta.*

ADH adhortative ending གེ་ **-ge**

ADJ adjective

ADV adverb

AK the suffix པས་ **-be** ~ བས་ **-we** of newly acquired knowledge or information

ART article

AUTH particle of authority སྨ་རེ་ **’mare**

AUX the verbs ‘to be’ ཨིན་ **’ing** ~ **’in,** ཨིན་པས་ **’ime** or ཨིནམ་ **’im,** used as auxiliary verbs.

COL the collective ending ཚ་ཁྱབ་ **châchap** for nouns denoting human referents

CON the ending པའི་སྒང་ **-bigang** ~ **migang** or བའི་སྒང་ **-wigang** of the continuous present, used in conjunction with the auxiliary verbs ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime**

CTR particle སྦོ་ **bô** expressing that the proposition is contrary to the speaker’s expectations, similar to Nepali *po*.

DAT the dative or target case

DEF definite article དི་ **-di**

DEM demonstrative pronoun

DPG durative present gerund in ས་ར་ **-sara**

EP present tense ending མས་ **-me** marking the present of just experienced perception

ERG ergative suffix གྱིས་ ~ ཀྱིས་ ~ གིས་ **-gi**

FE particle of friendly entreaty སྨས་ **’mä**

FP	future perfect auxiliary ཉོ་ **nyo**
GEN	genitive ending གྱི་ ~ ཀྱི་ ~ གི་ **-gi**
GN	the gnomic present or nominalised forms in པའི་ **bi** ~ **mi** and བའི་ **wi**
HARD	hard stem verb
HE	hearsay evidential particle ལོ་ **lo**
HON	honorific
INF	infinitive, infinitival ending ནི་ **-ni**
IP	inferred past suffix ནུག་ **-nu**
N	noun
NOM	nominalising suffix པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**, seen for example in ordinal numbers
NUM	numeral
PART	particle
PF	any of the several markers of the perfective aspect: the intransitive auxiliary སོ་ **so**, the intransitive auxiliary ཅི་ (མཆིས་) **chi**, the transitive auxiliary ད་ **da**, and the perfective auxiliary འོང་ **ong**, which combines uniquely with the perfective stem of the verb 'to come'
PFG	perfect gerund in ཤིང་ན་ **-shina**
PG	present gerund in ད་ **-da**
PL	plural suffix ཚུ་ **-tshu**
POL	polite sentence-final particle ལགས་ **lâ**
POSTP	postposition
POT	auxiliary of potentiality འོང་ **ong**
PP	past participle in སྡི་ ~ ཏི་ ~ དི་ **-di**
PPG	prompt perfect gerund in ཅིག་ **-ci**
PRB	modal of probability འདྲ་བས་ **drä**
PR	ending དོ་ **-do** marking the progressive tense
PRO	pronoun
PT	witnessed past tense, marked by the suffix ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci**

Q	interrogative particles ག་ **ga**, གོ་ **g’o** or ན་ **na**
SOFT	soft stem verb
STR	stress particle རར་ **ra** highlighting preceding lower-level order syntactic constituent, comparable to Nepali *nai*.
SUB	subordinator suffix མི་ **-mi**
SUP	supine marked by the suffix པར་ **-ba** or བར་ **-wa**
U	urging suffix ཤིག་ **-sh**
VI	*verbum intransitivum*, intransitive verb
VT	*verbum transitivum*, transitive verb

Preface

The present revised and expanded grammar of Dzongkha supersedes the earlier 1992 and 1998 English editions and the 2014 French edition of our Dzongkha language textbook. The grammar lessons in our Dzongkha language textbook have over the years appealed to an international readership eager to acquire a working command of Dzongkha, and this new textbook has been augmented with appendices in order better to serve our Bhutanese readership as well. Appendices Four through Eight incorporate the *Guide to Roman Dzongkha*, which explains the romanisation known as Roman Dzongkha and introduces the Bhutanese system of writing known as Phonological Dzongkha that was developed for the Dzongkha Development Commission of the Royal Government of Bhutan in 1994. Our thanks go to Dr. T. Mark Ellison at Australian National University in Canberra for rescuing the text of the *Guide* and the 1998 grammar, extricating the texts from obsolete software and converting their legacy fonts. We both extend a special thanks to Naoki 直樹 Peter for the exquisite and assiduous typesetting of this book and to Yeshy Tempa Sotrug ཡེ་ཤེས་བསྟན་པ་སོག་སྲུག། of Jurasüdfuss for the double *rDo-rje* that adorns this book. We also cordially thank Ben འཇམ་དཔལ་རྡོ་རྗེ་ Christian for the use of his images of Mañjuśrī. Since the first half of the book serves an international audience, whereas the second half of the book caters more to Bhutanese readers, it has proved useful for the convenience of our readers to repeat some of the information contained in Chapter 3 of the language textbook again in Dzongkha and in English in Appendices Four and Six respectively.

1 The Dzongkha language

Dzongkha is the national language of the Kingdom of Bhutan, and Dzongkha is the native language of most of western Bhutan. Yet at least nineteen different languages are spoken in the kingdom. The polyglot country of Bhutan is the size of multilingual Switzerland. Unlike the Swiss Confederation, however, in Bhutan there is no one absolute majority language. Most of the languages of Bhutan are members of the Trans-Himalayan family, which happens to be the second most populous language family on our planet in terms of numbers of speakers (van Driem 2014). The sole exception is Nepali, spoken in parts of southern Bhutan, which is a member of the Indo-European language family, the world's most populous language family. A complete discussion of the ethnolinguistic mosaic of Bhutan is provided in the earlier editions of the Dzongkha grammar (Karma Tshering and van Driem 1992, 1998) and in the ethnolinguistic handbook of the Himalayas (van Driem 2001). These sources can be consulted for information on the other languages of Bhutan, and a language map of the country has been reproduced below.

1 Dzongkha, Chöke and Dränjoke

Dzongkha is the national language of the kingdom of Bhutan. It is the native language of eight of the twenty districts of Bhutan, viz. ཐིམ་ཕུག་ Thimphu, སྤུ་ན་ཁ་ Pinakha, སྤ་གྲོ་ or སྤ་རོ་ Paro, དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་ 'Wangdi Phodra, སྒར་ས་ Gâsa, ཧད་ or ཧཱ་ Hâ, དར་དཀར་ནང་ D'agana and ཆུ་ཁ་ Chukha

Figure 1.1: Linguistic map of Bhutan.

in western Bhutan, but Dzongkha is spoken as a *lingua franca* throughout the country. Dzongkha derives from the local vulgate of Old Tibetan through many centuries of independent linguistic evolution on Bhutanese soil. Linguistically, Dzongkha is the natural modern descendant in Bhutan of an ancient Bodish language of which Classical Tibetan or ཆོས་སྐད Chöke is the literary exponent, the language in which sacred Buddhist texts, medical and scholarly treatises. The status of Dzongkha as the language of the royal court, the military élite, educated nobility, government and administration is firmly rooted in Bhutanese history at least as far back as the twelfth century.

Dzongkha means the ཁ་ **kha** 'language' spoken in the རྫོང་ **dzong** 'fortress' or 'citadel'. These dzongs dominate the mountainous landscape of Bhutan from east to west and have traditionally been both centres of military and political power as well as centres of learning. More specifically, Dzongkha is the cultivated form of the native language of western Bhutan, the inhabitants of which as well as their language have traditionally been

known as སྔ་ལོང་ ’Ngalong. A popular folk etymology for the term is that it means ‘the first to rise’ to the teachings of Buddhism in the land. Although the ’Ngalong were amongst the first in Bhutan to be converted to the teachings of the Buddha, the term ’Ngalong probably derives from སྔན་ལུང་ ’Ngenlung ‘ancient region’, a term first recorded for the people of ཤར་ Shâ and སྤ་གྲོ་ Paro by the Tibetan sage ཀུན་མཁྱེན་ཀློང་ཆེན་རབ་འབྱམས་ Künkhen ’Longchen Ramjam (1308–1363) during his travels through central Bhutan.

Dzongkha can only be said to have an old literary tradition in the sense that Classical Tibetan or Chöke is to Dzongkha as Latin is to French. The process of vernacularisation currently in progress in Bhutan has numerous parallels with the linguistic situation in the mediaeval Romance world. Just as Latin used to exercise and continues to exercise great influence on the vocabulary of the Romance languages and even English (e.g. video, multilateral, disinfectant, international, credit), so too Chöke continues to influence modern Dzongkha. This influence is manifest in the vocabulary, where Dzongkha has acquired many words directly from Chöke, and in the liturgical Chöke pronunciation of some literary words.

Whereas Dzongkha is the living spoken language, the Classical Tibetan liturgical language known as Chöke ཆོས་སྐད་ has for centuries served as the written language. Spoken standard Dzongkha has a different phonology than Chöke, and Dzongkha also has a different grammar than Chöke. Linguistically and practically speaking, Dzongkha and Chöke are two quite distinct and separate languages. The relationship between Dzongkha and Chöke in Bhutan is reminiscent of the role that Latin used to play as the language of learning in mediaeval France where the spoken language had long since evolved into a language different from that spoken by the ancient Romans. Dzongkha has in modern times been undergoing a very similar process of vernacularisation.

Dzongkha is closely related to འབྲས་ལྗོངས་སྐད་ Dränjoke or — as it is more commonly known in Dzongkha — འབྲས་ལྗོངས་པའི་ཁ་ *Dränjobi kha,*

the national language of Dränjo, the erstwhile Kingdom of Sikkim. To its speakers in Sikkim, this language is known variously as འབྲས་ལྗོངས་སྐད Drenjongke, ལྷོ་སྐད Lhoke or by the exonym ལྷོ་ཏི་ཡ་ 'Bhutia'. A grammatical description of the Dränjong language was written by Graham Sandberg in 1888. The Dzongkha dialect spoken in ཧཱ་ Hâ most resembles Dränjobi Kha. As with any major language, Dzongkha likewise exhibits natural dialectal variation, but the description of the phonology is necessarily based on a single prestige variety of the language. The standard dialect of Dzongkha is spoken in ཝང་ Wang, as the ཐིམ་ཕུག་ Thimphu Valley is traditionally known, and in ཐེད་ Thê, as the Valley of སྤུ་ན་ཁ་ Pinakha is traditionally known. Peculiar dialects of Dzongkha are spoken in the far north, viz. the dialect of the alpine yakherd communities of གླིང་བཞི་ 'Lingzhi, ལ་ཡག་ Laya and ལུང་ནག་ན་ Lunana in the northwest Bhutan. Much of the *couleur locale* of these northern dialects results from structural and lexical similarities with Tibetan.

2 Earlier work on Dzongkha

The first description of Dzongkha was written by St. Quintin Byrne of the India Police and appeared in 1909 under the title of *A Colloquial Grammar of the Bhutanese Language*. In four parts, the book describes the main grammatical features of Dzongkha. Part I, entitled 'phonology', is a three-page explanation of the 'Ucen script, but the Dzongkha material in the remainder of the book is presented in an improvised romanisation. Part II, entitled 'etymology', is a nineteen-page *tour de force* in which the author presents a synoptic grammar of Dzongkha, dealing with the article, nouns, adjectives and pronouns, verbs, adverbs, postpositions, conjunctions, interjections and numerals. Part III contains a vocabulary (pp. 24–52), and Part IV deals with syntax (pp. 52–72). Byrne provides example sentences with English translation including a 'conversation and phrases', 'appendix', 'reading exercise' and an 'example of letter writing'.

When the first two secular schools were opened in Bhutan during the reign of King ’Uge ’Wangchu འབྲུག་རྒྱལ་པོ་ཨོ་རྒྱན་དབང་ཕྱུག་ (*imperabat* 1907–1926), Hindi was chosen as the medium of instruction because of the ready availability of inexpensive textbooks in Hindi from neighbouring India. Although Hindi is neither an international language nor a language of Bhutan, the language seemed a useful one. Chöke of course remained the medium of instruction in the lamasery schools. During the reign of King Jimi ’Wangchu འབྲུག་རྒྱལ་པོ་འཇིགས་མེད་དབང་ཕྱུག་ (*imperabat* 1926–1952), the number of secular school system was expanded to five. In the 1950s, under the reign of King Jimi Dôji ’Wangchu འབྲུག་རྒྱལ་པོ་འཇིགས་མེད་རྡོ་རྗེ་དབང་ཕྱུག་ (*imperabat* 1952–1972), a nationwide school system was set up with 61 secular schools, at which instruction was also provided in Chöke and English in addition to Hindi.

The first formal language policy guideline was formulated in 1961 when King Jimi Dôji ’Wangchu decreed that Dzongkha was the national language of Bhutan. A consequence of the royal decree of 1961 was that new English medium textbooks were specially developed for Bhutanese schools, and these new coursebooks replaced the Hindi textbooks in 1964. In the 1960s, the ‘Dzongkha’ being taught was often not the living spoken language, but Chöke. Because Chöke was considered to be the literary form of Dzongkha, the liturgical language and the spoken tongue were not popularly perceived as being two distinct languages. The first efforts at vernacularisation undertaken in 1961 were therefore described as attempts to modernise the national language. The deeply rooted liturgical tradition naturally made vernacularisation a slow process, and from 1961 to 1971 the Dzongkha which was taught as a written language in the schools was actually Chöke. Since 1971, attempts have been made to bring the written language ever closer to the living language.

In 1971, the Dzongkha Division རྫོང་ཁ་ཡར་རྒྱས་སྡེ་ཚན་ of the Department of Education ཤེས་རིག་ལས་ཁུངས་ was established in order to develop materials for instruction in Dzongkha. Textbooks and learning materials

in Dzongkha were developed at a rapid pace for both primary and secondary education. Initially, English remained the medium of instruction for subjects other than Dzongkha, but nowadays virtually all subjects are taught in English. Only Dzongkha is taught in Dzongkha as well as some modules of certain subjects such as history and geography.

In 1971, at the behest of the king, ’Löbö ’Nâdo སློབ་དཔོན་གནག་མདོག་, ’Löbö Pêmala སློབ་དཔོན་པདྨ་ལ་ and ’Löbö Sangge Tendzi སློབ་དཔོན་སངས་རྒྱས་བསྟན་འཛིན་ wrote the *New Method Dzongkha Hand Book* རྫོང་ཁའི་འགྲེལ་བཤད་རབ་གསལ་སྒྲ་རིངས་དང་པོ། This book, written in Dzongkha, studied a number of differences between Chöke and written Dzongkha and explored new spelling possibilities for the spoken language. At the instigation of the Minister of Foreign Affairs ’Lönbo Dawa Tshering ཕྱི་འབྲེལ་བློན་པོ་ཟླ་བ་ཚེ་རིང་, Lieutenant Rinchen Tshering རིན་ཆེན་ཚེ་རིང་ of the Royal Bhutanese Army and Major A. Daityar of the Indian Army produced a pamphlet entitled *A Guide to Dzongkha in Roman Alphabet* for the use of Indian army training personnel serving in the Kingdom of Bhutan. In 1977, ’Löbö ’Nâdo wrote a short རྫོང་ཁའི་སློབ་སྟོན་ *Introduction to Dzongkha.*

In 1986, the རྫོང་ཁ་གོང་འཕེལ་གྲོས་ཚོགས་ Dzongkha Advisory Committee was established under the chairmanship of the Minister of Social Affairs བློན་པོ་སངས་རྒྱལ་དཔལ་འབྱོར་ ’Lönbo Sangge Pänjo and the new body began to produce the dictionaries and investigate matters of orthography. The Dzongkha Advisory Committee and the Dzongkha Division of the Department of Education were united in 1989 in the form the རྫོང་ཁ་གོང་འཕེལ་ལྷན་ཚོགས་ Dzongkha Development Commission under the chairmanship of the Minister of Finance དངུལ་ཕྱིས་བློན་པོ་རྡོ་རྗེ་ཚེ་རིང་ ’Lönbo Dôji Tshering. Around 2004, the Dzongkha Development Commission began to go by the name Dzongkha Development Authority for a brief spate, but after another government reshuffle the commission again reverted to its original name. The Dzongkha Development Commission is a semi-autonomous body in Thimphu entrusted by the Royal Government of Bhutan with the task of advancing the national language Dzongkha as well as with documenting and

safeguarding Bhutan's linguistic diversity and the kingdom's rich native linguistic heritage. Since 1986, the Commission has developed many excellent school textbooks and learning aids for the instruction of Dzongkha and also works towards the compilation of dictionaries. The Commission coordinates linguistic research within the kingdom on behalf of the Royal Government of Bhutan and theoretically has the authority to codify new spellings and coin neologisms.

In 1992, the Dzongkha Development Commission published the first edition of རྫོང་ཁའི་བརྡ་སྤྲོད་པའི་གཞུང་ *The Grammar of Dzongkha* which was the first edition of the present book. An expanded second edition of the grammar by དགའ་སེང་པ་ཀརྨ་ཚེ་རིང་དང་ འཇམ་དབྱངས་འོད་ཟེར་ Karma Tshering of Gaselô and George van Driem, entitled ༄༅ རྫོང་ཁ། *Dzongkha*, was published in 1998 by Leiden University in Holland. The book was inaugurated at a book launch in the Snouck Hurgronje House in Leiden by the Ambassador of the Permanent Mission of Kingdom of Bhutan to the United Nations in Geneva, His Excellency འཇིགས་མེད་འོད་ཟེར་འཕྲིན་ལས་ 'Lönpo Jimi Öz'er Thrinle (Jigmey Yoezer Thinley) on the 26th of June 1998. The book consisted of 505 pages and came with three audio compact disks.

A French edition of the grammar appeared in Paris in 2014. In the new edition published by l'Harmattan, a number of phonological transcriptions were corrected and the original first chapter on the languages of Bhutan was replaced by a foreword written by བཀྲ་ཤིས་དཔལ་མོ་ Françoise Pommaret. In the same year that the French edition went into print, the last available copies of the 1998 English edition were sold out.

In response to the continued demand for the Dzongkha grammar, Karma Tshering of Gaselô, who is currently living in Sydney, flew to Bern, where George van Driem, currently resides, and in the summer of 2015 we completed the present new enhanced and corrected edition of the English edition of the Dzongkha grammar textbook. The new grammar has also been augmented by the incorporation of the 1994 *Guide to Roman Dzongkha* as an appendix. This new and expanded grammar of Dzong-

kha supersedes the earlier 1992 and 1998 English editions and the 2014 French edition of our Dzongkha language textbook. In previous editions, we as authors were introduced more by the Chöke reading pronunciation of many words, as prescribed in traditional monastic education. In the present edition, the focus lies on the real living spoken language as spoken today by cultivated native speakers of Dzongkha.

3 Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha

At the request of the Royal Government of Bhutan, a system for phonological romanisation of Dzongkha was designed. This system, known as Roman Dzongkha, was introduced as the official standard on the 26th of September 1991 by the Chairman of the Dzongkha Development Commission, His Excellency the Minister of Finance དངུལ་རྩིས་བློན་པོ་ རྡོ་རྗེ་ཚེ་རིང་ ’Lönbo Dôji Tshering. This original edition of the *Guide to Official Dzongkha Romanisation*, which introduces the system of transcription known as Roman Dzongkha, has since then become a collector’s item.

Roman Dzongkha has never been intended to replace traditional Bhutanese writing, but rather as a standard accurately to represent the phonology of the living language and to serve as a standard for representing Dzongkha names and words in the international media and wherever the Roman script is required. Roman Dzongkha can be used to write Dzongkha quickly and accurately based on the pronunciation of the living spoken language.

In November 1994, a three-day Roman Dzongkha Workshop was held in the Banquet Hall at Thimphu, inaugurated by the Home Minister ནང་སྲིད་བློན་པོ་ དར་སྒྲོ་ཚེ་རིང་ ’Lönbo D’âgo Tshering, and attended by the Minister of Foreign Affairs ’Lönbo Dawa Tshering and representatives from various sectors of the government and Bhutanese society. For this occasion, an expanded and updated handbook of the official romanisation, entitled *Guide to Roman Dzongkha* རྫོང་ཁ་རོ་མཱན་ནང་ འབྲི་ལུགས་ལམ་སྟོན་, was prepared for the

Commission especially for this occasion in 1994. The guide was printed by the Dzongkha Development Commission in Thimphu and provided to participants of the workshop and circulated on a small scale outside of the workshop.

Roman Dzongkha is a phonological transcription which provides an accurate representation of modern pronunciation. Just as there is a standard pronunciation for English known as ‘Received Pronunciation’, which is indicated in phonological transcription alongside entries in the Oxford English Dictionary, so too a pronunciation norm for Dzongkha can be identified which is felt to be the standard pronunciation. The standard or prestige dialect is that which is spoken by native speakers from ཝང་ Wang and ཐེད་ Thê, and it is this form of speech which serves as the basis for Roman Dzongkha.

Roman Dzongkha is not a transliteration. A transliteration is an unambiguous rendering of the indigenous orthography of Dzongkha words in Roman alphabet. Transliteration is an aid for those wishing to learn the ’Ucen script and enables those familiar with the ’Ucen script to ascertain precisely how a particular word is written in the native orthography. Roman Dzongkha indicates the pronunciation of words, e.g. བརྒྱད་ **gä** ‘eight’, གླང་མོ་ཆེ་ **lâmche** ‘elephant’, དཔལ་ལྡན་འབྲུག་གཞུང་ **Pende Druzhung**. On the other hand, transliteration is a faithful representation in roman script of the precise spelling in Bhutanese script, e.g. བརྒྱད་ *brgyad* ‘eight’, གླང་མོ་ཆེ་ *glan̂mo-che* ‘elephant’, དཔལ་ལྡན་འབྲུག་གཞུང་ *dpal-ldan ḥbrug gźun̂* ‘Royal Government of Bhutan’. Since there exists no systematic relationship between Dzongkha spelling in Bhutanese script and the phonology of modern Dzongkha, there is a large difference between Roman Dzongkha and transliteration, and any attempt to combine phonological transcription and transliteration will only lead to confusion.

Roman Dzongkha, the phonologically adequate and official transcription of the Bhutanese national language in the Roman script, is used throughout this grammar textbook to indicate the pronunciation of Dzong-

kha, in addition to the native script. Students who wish to acquire a command of Dzongkha without learning Bhutanese script may therefore skip Chapter 2 and begin immediately in Chapter 3. It is helpful to keep in mind that the liturgical Chöke pronunciation of words may differ from the modern Dzongkha pronunciation. For example, the 'Royal Government of Bhutan' དཔལ་ལྡན་འབྲུག་གཞུང་ is pronounced **Pende Druzhung** in Dzongkha, but **Pelden Drukzhung** in formal Bhutanese Chöke pronunciation.

Roman Dzongkha is used throughout this book alongside the traditional Dzongkha orthography in 'Ucen script. Transliteration is used only in Chapters 2 and 3 as an aid to show precisely which letters and letter combinations have been written in Bhutanese script.

Exercises to Chapter 1

After having read Chapter 1, answer the following questions to test your general knowledge about Dzongkha.

1. What is the literal meaning of 'Dzongkha'. What is the literal meaning of 'Chöke'? Describe the historical relationship between Dzongkha and Chöke.

2. What is a romanisation? Explain the difference between transliteration and phonological transcription.

3. Is Roman Dzongkha a system of transcription or a system of transliteration? On which prestigious dialect or which variety of Dzongkha pronunciation is the official Dzongkha romanisation based?

2
Dzongkha Script

The native Dzongkha alphabet is identical to the Tibetan script. The གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ ***Selj'e Sumcu*** 'Thirty Letters' of the Dzongkha alphabet are given below with a Roman transliteration of each letter.

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་།	ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ།
k	kh	g	ṅ	c	ch	j	ñ
ཏ་	ཐ་	ད་	ན།	པ་	ཕ་	བ་	མ།
t	th	d	n	p	ph	b	m
ཙ་	ཚ་	ཛ་	ཝ།	ཞ་	ཟ་	འ་	ཡ།
ts	tsh	dz	w	ź	z	ḥ	y
ར་	ལ་	ཤ་	ས།	ཧ་	ཨ།		
r	l	ś	s	h	a		

This chapter explains Dzongkha uncial writing and formal and cursive Bhutanese longhand writing. Once the reader has mastered the Dzongkha script, he will notice that in Dzongkha, as in Tibetan, the relationship between the spelling of the written language and the actual pronunciation in colloquial speech is not entirely straightforward. The reason for the complexity of the traditional spelling lies in the fact that the ancient Buddhist civilisation of the Drukpa people has for more than a millennium sustained a literary tradition. The remarkable continuity of this tradition has resulted in a relatively conservative orthography in modern times.

Dzongkha orthography is to a large extent historical, so that the rationale underlying much of Dzongkha spelling is comparable to that of English words like *laugh, ewe, knife, taught, island, enough, chamois, who* and *ache.* In general, however, Dzongkha spelling is often more logical and reasonable than English orthography.

In the Chapter 3, the student will learn how the spelling of Dzongkha words in the official romanisation, based on the pronunciation of the modern spoken language, correlates with traditional Dzongkha orthography and see how various traditional spellings may correspond to a single speech sound in the modern language and *vice versa.*

1 The ’Ucen Script

The script used in writing Dzongkha is the same as that used for Tibetan and is known as the ’Ucen དབུ་ཅན་ script. The script was devised on the basis of the Gupta or Northern Brahmi script used for Sankrit in the middle of the seventh century and is traditionally attributed to Thönmi or Thumi Sambotra (ཐོན་མི་སམ་བྷོ་ཊ་ *Thon-mi Sam-bho-ṭa* or ཐུ་མི་སམ་བྷོ་ཊ་ *Thu-mi Sam-bho-ṭa*), a minister of the Tibetan king Songtse Gampo (སྲོང་བཙན་སྒམ་པོ་ *Sroṅ-btsan sGam-po*).

Following each ’Ucen letter or combination of letters, a roman transliteration of the Bhutanese letter symbols is given. This is a literal representation of the ’Ucen letters in roman script. Next, the usual or most frequent modern Dzongkha pronunciation of each ’Ucen letter or combination of letters is given in Roman Dzongkha between parentheses. Sometimes two Roman Dzongkha readings are given for a single combination of letters because it is difficult to decide which pronunciation is more usual. For example, with the combination གྲྭ་ **grwa**, it depends very much on the word whether the combination will be pronounced dr’a or dra, e.g. གྲྭ་ཚང་ **dr’atsha** ’Central Monk Body’, སློབ་གྲྭ་ **’lopdra** ‘school’.

In studying the 'Ucen letters in uncial writing below, be conscientious about observing the correct stroke order.

ཀ་	ka (*ka*)	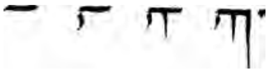
ཁ་	kha (*kha*)	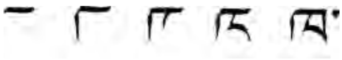
ག་	ga (*g'a*)	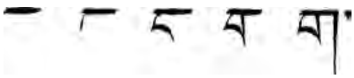
ང་	ña (*nga*)	
ཅ་	ca (*ca*)	
ཆ་	cha (*cha*)	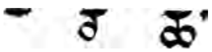
ཇ་	ja (*j'a*)	
ཉ་	ña (*nya*)	
ཏ་	ta (*ta*)	
ཐ་	tha (*tha*)	
ད་	da (*d'a*)	
ན་	na (*na*)	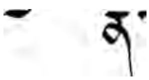
པ་	pa (*pa*)	
ཕ་	pha (*pha*)	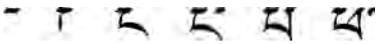

བ་	ba (*b'a*)	
མ་	ma (*ma*)	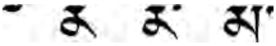
ཙ་	tsa (*tsa*)	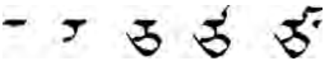
ཚ་	tsha (*tsha*)	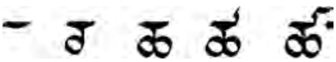
ཛ་	dza (*dza*)	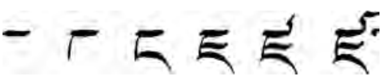
ཝ་	wa (*wa*)	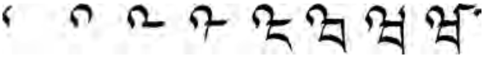
ཞ་	źa (*zh'a*)	
ཟ་	za (*z'a*)	
འ་	ḥa (*a*)	
ཡ་	ya (*ya*)	
ར་	ra (*ra*)	
ལ་	la (*la*)	
ཤ་	śa (*sha*)	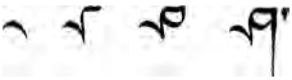
ས་	sa (*sa*)	

ཧ་ ha (*ha*)

ཨ་ a (*'a*) 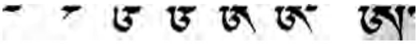

There are four vowel symbols in the 'Ucen script.

vowel symbol	sound value	Dzongkha name	Roman Dzongkha
ི	i	གི་གུ་	g'ikhu
ུ	u	ཞབས་ཀྱུ་	zh'apju
ེ	e	འགྲེང་བོ་	drengbo
ོ	o	ན་རོ་	nâro, naro

The name of the vowel symbol ན་རོ་ as a noun by itself is pronounced **nâro**. In spelling out loud in Dzongkha, the word serves as a postposition rather than as a noun and is pronounced **naro**, with a short vowel. When no vowel is indicated, the vowel in a syllable is automatically **a**. This is illustrated by the following examples.

ཀུ་ ku (*ku*) 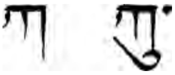

ཕི་ phi (*phi*) 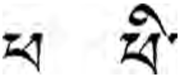

ཡ་ ya (*ya*) 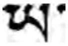

ཨོ་ o (*'o*) 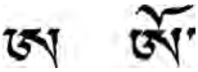

སེ་ se (*se*) 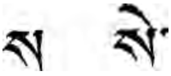

In the ’Ucen script, consonants representing glides are written as diacritics above or below another consonant symbol to represent consonant clusters which were pronounced as such in Old Tibetan.

The letter ར་ **r**, when it comes before another consonant, is written as a diacritic above the consonant it precedes, except before the letters ཉ་ **ny** and ལ་ **l**, where the letter ར་ **r** retains its full form as a superscript.

རྒ་ rga (*ga*) 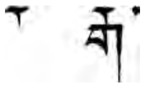

རྫི་ rdzi (*dzi*)

རྔུ་ rn̂u (*’ngu*)

རྙ་ rña (*’nya*) 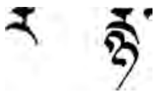

རྦོ་ rbo (*bo*)

When ར་ **r** comes immediately after another consonant, it is written as a diacritic known as ྲ **rata** below the consonant which it follows.

བྲ་ bra (*dr’a*)

ཀྲོ་ kro (*tro*)

དྲི་ dri (*dr’i*)

སྲུ་ sru (*su*)

མྲེ་ mre (*'me*)

When ཡ་ **y** comes immediately after another consonant, it is written as a diacritic known as ྱ **yata** below the consonant which it follows.

ཀྱ་ kya (*ca*)

གྱི་ gyi (*g'i*)

ཕྱོ་ phyo (*pcho*, *cho*)

མྱུ་ myu (*nyu*)

ཁྱེ་ khye (*che*, *khe*)

When ཝ་ **w** comes immediately after another consonant, it is written as a diacritic known as ྭ **waz'ur** below the consonant which it follows.

ཀྭ་ kwa (*ka*)

གྲྭ་ grwa (*dr'a*, *dra*)

Other consonants can be combined to form consonant clusters. For example the འ་ **ḥ** can also be written as a diacritic under a consonant known as ཱ **az'ur**. The letters བ་ **b**, ག་ **g**, འ་ **ḥ**, ད་ **d** and མ་ **m** may be

'prefixed' to a syllable. Furthermore, certain combinations of consonants may be stacked one on top of the other. However, none of these letters, other than the four glide symbols discussed above, change their shape in the process. They can therefore be easily recognised.

སྡོད་ sdod (*dö*)

ལྟོ་ lto (*to*)

བརྒྱད་ brgyad (*gä*) 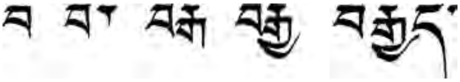

Marks of punctuation include the triangular dot which serves to separate syllables, called a ཚེག་ **tshâ**. The Dzongkha equivalent to a comma, semicolon and full stop is a ཤད་ **shê**, which looks like this: ། . Two of these marks of punctuation, known simply as ཤད་གཉིས་ **shê 'nyî**, are used together at the end of paragraphs, proverbs and significant quotations, especially in Chöke: ༎ . The mark ༄ called a མགོ་རྒྱན་ **gojen**, is often used before the first letter of a book, treatise or proclamation. In Chöke many ornamental punctuation marks with religious significance are also used, but these are seldom encountered in modern Dzongkha.

The printed or uncial writing which the reader has now learnt is known in Dzongkha as ཚུགསམ་ **tshûm**. Now we shall turn to Bhutanese longhand writing.

2 Bhutanese Cursive

Study the way in which the Dzongkha alphabet is written in Bhutanese formal longhand, known as མགྱོགས་ཚུགསམ་ **jôtshum**, and Bhutanese cursive longhand, known as མགྱོགས་ཡིག་ **jôyi**.

		jôtshum	*jôyi*
ཀ་	ka (*ka*)	ཀ་	ཀ་
ཁ་	kha (*kha*)	ཁ་	ཁ་
ག་	ga (*g'a*)	ག་	ག་
ང་	ña (*nga*)	ང་	ང་
ཅ་	ca (*ca*)	ཅ་	ཅ་
ཆ་	cha (*cha*)	ཆ་	ཆ་
ཇ་	ja (*j'a*)	ཇ་	ཇ་
ཉ་	ña (*nya*)	ཉ་	ཉ་
ཏ་	ta (*ta*)	ཏ་	ཏ་
ཐ་	tha (*tha*)	ཐ་	ཐ་
ད་	da (*d'a*)	ད་	ད་
ན་	na (*na*)	ན་	ན་
པ་	pa (*pa*)	པ་	པ་
ཕ་	pha (*pha*)	ཕ་	ཕ་
བ་	ba (*b'a*)	བ་	བ་

		jôtshum	*jôyi*
མ་	ma (*ma*)	མ་	མ་
ཙ་	tsa (*tsa*)	ཙ་	ཙ་
ཚ་	tsha (*tsha*)	ཚ་	ཚ་
ཛ་	dza (*dza*)	ཛ་	ཛ་
ཝ་	wa (*wa*)	ཝ་	ཝ་
ཞ་	ź a (*zh'a*)	ཞ་	ཞ་
ཟ་	za (*z'a*)	ཟ་	ཟ་
འ་	ḥa (*a*)	འ་	འ་
ཡ་	ya (*ya*)	ཡ་	ཡ་
ར་	ra (*ra*)	ར་	ར་
ལ་	la (*la*)	ལ་	ལ་
ཤ་	śa (*sha*)	ཤ་	ཤ་
ས་	sa (*sa*)	ས་	ས་
ཧ་	ha (*ha*)	ཧ་	ཧ་
ཨ་	a (*'a*)	ཨ་	ཨ་

		jôtshum	*jôyi*
ཀུ་	ku (*ku*)	ཀུ་	ཀུ་
ཕི་	phi (*phi*)	ཕི་	ཕི་
ཨོ་	o (*'o*)	ཨོ་	ཨོ་
སེ་	se (*se*)	སེ་	སེ་
རྒ་	rga (*ga*)	རྒ་	རྒ་
རྫི་	rdzi (*dzi*)	རྫི་	རྫི་
རྔུ་	rṅu (*'ngu*)	རྔུ་	རྔུ་
རྙ་	rña (*'nya*)	རྙ་	རྙ་
རྦོ་	rbo (*bo*)	རྦོ་	རྦོ་
ཀྭ་	kwa (*ka*)	ཀྭ་	ཀྭ་
གྲྭ་	grwa (*dr'a, dra*)	གྲྭ་	གྲྭ་
བྲ་	bra (*dr'a*)	བྲ་	བྲ་
ཀྲོ་	kro (*tro*)	ཀྲོ་	ཀྲོ་
དྲི་	dri (*dr'i*)	དྲི་	དྲི་
སྲུ་	sru (*su*)	སྲུ་	སྲུ་

		jôtshum	*jôyi*
མྲེ་	mre (*'me*)		
ཀྱ་	kya (*ca*)		
གྱི་	gyi (*g'i*)		
ཕྱོ་	phyo (*pcho*, *cho*)		
མྱུ་	myu (*nyu*)		
ཁྱེ་	khye (*che*, *khe*)		
སྡོད་	sdod (*dö*)		
ལྟོ་	lto (*to*)		
བརྒྱད་	brgyad (*gä*)		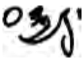

In the cursive longhand མགྱོགས་ཡིག་ **jôyi**, there is a special abbreviated way of writing the letter མ་ **-m** and the sequence གས་ **-gs** at the end of a syllable.

		jôtshum	*jôyi*
འཇམ་	ḥjam (*jam*)		
ལགས་	lags (*lâ*)	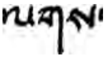	

		jôtshum	*jôyi*
གསུམ་	gsum (*sum*)	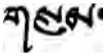	
བྱིགས་	byigs (*bj'i*)	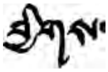	

Compare the following printed Dzongkha text in 'Ucen script with its uncial form (ཚུགསམ་ **tshûm**), Bhutanese formal longhand (མགྱོགས་ཚུགསམ་ **jôtshum**) and cursive longhand (མགྱོགས་ཡིག་ **jôyi**) versions.

ང་བཅས་རང་གི་ དཔལ་ལྡན་འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ དུས་དང་ཕྱུགས་ ལོ་སྟོང་ཕྲག་ གིས་ཡང་
མ་དོ་བའི་ ཧེ་མ་ལས་རང་ རང་དབང་རང་བཙན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་གཅིག་འབད་ དེ་རང་སྡོད་ནུག།

ཚུགསམ་ **tshûm**

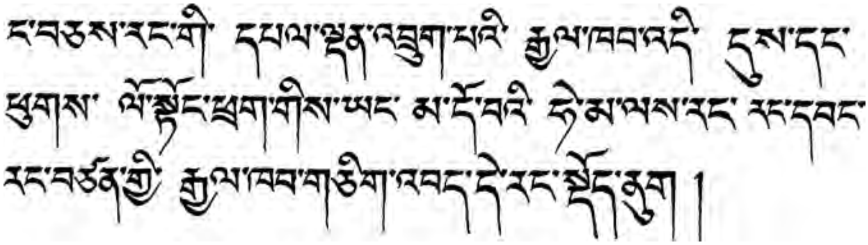

མགྱོགས་ཚུགསམ་ **jôtshum**

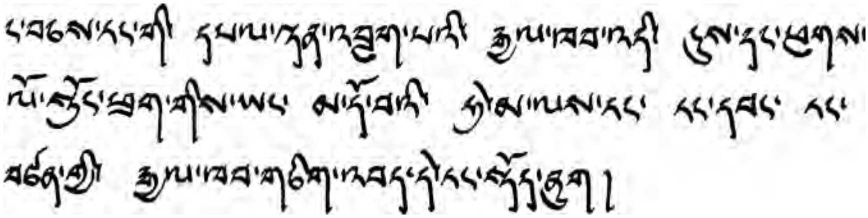

མགྱོགས་ཡིག་ **jôyi**

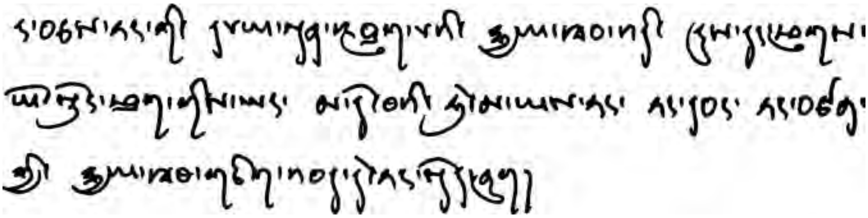

Exercises to Chapter 2

Carefully study the three styles of Dzongkha script. Follow the examples when completing the following exercises.

1. Practise writing all the letters of the Dzongkha alphabet in your notebook, using careful uncial or printed writing or ཚུགས་མ་ **tshûm** letters. Execute the writing of each letter in the proper stroke order. Take your time, and strive to acquire lucid and beautiful handwriting in Dzongkha.

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་
ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ་
ཏ་	ཐ་	ད་	ན་
པ་	ཕ་	བ་	མ་
ཙ་	ཚ་	ཛ་	ཝ་

ཞ་	ཟ་	འ་
ཡ་	ར་	ལ་

ཤ་	ས་
ཧ་	ཨ་

2. Now practise writing the letters with the Dzongkha ligatures you have learnt. Learn good penmanship from the very outset. Bad habits are hard to break.

ཀུ་	ཕི་	ཡ་	ཨོ་	སེ་
ཀ་	ཇི་	ཧུ་	ར་	ཕོ་
གྲ་	གྲོ་	ངི་	སྦུ་	སྦེ་
ཀྲུ་	ཁྲི་	ཀྲོ་	སྨྲུ་	ཁྲེ་

ཀྭ་		གྭ་
སྐོད་	ལྷོ་	བཀྲུད་
	ཏ་	

3. Now practise all the letters and ligature combinations listed above in Exercises 1 and 2 in Bhutanese formal longhand or མགྱོགས་ཚུགས་མ་ **jôtshum**. Here too, observe the proper stroke order for each letter. A practised writer can write much more quickly in longhand than in printed script. However, you should practise patiently and slowly in order to cultivate legible longhand penmanship. Speed in writing will come with time.

4. Now practise all the letters and ligature combinations listed above in Exercises 1 and 2 in Bhutanese cursive longhand or མགྱོགས་ཡིག་ **jôyi**. Observe proper stroke order.

5. In Dzongkha, certain frequently used words may be written in an abbreviated form. Familiarise yourself with the following common abbreviated forms.

ཆུཾད་	for	ཆུ་ཚོད་	"o'clock"
དྲཤོས་	for	དྲག་ཤོས་	"Dr'âsho"
བཀྲིས་	for	བཀྲ་ཤིས་	"fortune, luck"
བཀྲིན་ཆེ་	for	བཀའ་དྲིན་ཆེ་	"thank you"

6. Practise writing the short text given on page 23 in all three styles: uncial writing, formal longhand and cursive longhand. Take your time, and write clearly.

7. Now practise the following Bhutanese version of ‘the quick brown fox jumped over the lazy dog’ in the three styles of writing you have learnt.

ཨ་ ཡིག་ དཀར་ མཛེས་ ལས་ འཁྲུངས་ ཤེས་ བློའི་
གཏེར།། ཕས་ རྒོལ་ ཝ་ སྐྱེས་ ཟིལ་ གནོན་ གདོང་ ལྔ་
བཞིན།། ཆགས་ཐོགས་ཀུན་བྲལ་མཚུངས་མེད་འཇམ་
དབྱངས་མཐུས།། མ་ཧཱ་མཁས་པའི་གཙོ་བོ་ཉིད་འགྱུར་
ཅིག།

3
Dzongkha Phonology

In this chapter, the speech sounds or phonemes of Dzongkha will be introduced. The symbols used to represent the pronunciation of modern spoken Dzongkha are those of the official romanisation, known as Roman Dzongkha. This system uses twenty-two letters of the Roman alphabet (F, Q, V and X are not used) and three diacritic marks: the diaeresis, the apostrophe and the circumflex accent. These twenty-two letters and three diacritics are combined to accurately represent all the distinctive speech sounds of Dzongkha. The conventions of Roman Dzongkha will be explained in brief in this chapter. In this chapter, phonetic descriptions of Dzongkha phonemes are also provided in International Phonetic Alphabet between square brackets.

1 Dzongkha initials and tones

Dzongkha is a tone language with two distinctive tones, a high register and a low register tone. In Roman Dzongkha, the high register tone is indicated by an apostrophe at the beginning of the syllable, e.g. high register ལྔ་ **’nga** ‘five’ and གློ་ **’lo** ‘cough’ vs. low register ང་ **nga** ‘I, me’ and ལོ་ **lo** ‘year, age’. The low register tone is left unmarked. The apostrophe is known as a ཀོ་མ་ **koma** ‘fish-hook’ in Dzongkha. The apostrophe is used to indicate high tone only before syllables beginning with a voiced nasal, glide or a vowel. Dzongkha initial nasals, glides and vowels are listed below in both high and low register tones, as they are written in Roman Dzongkha.

Dzongkha syllable onsets marked for tone

		high		**low**	
nasals	velar nasal	’nga	རྔ་	nga	ང་
	palatal nasal	’nya	རྙ་	nya	ཉ་
	dental nasal	’na	རྣ་	na	ན་
	bilabial nasal	’ma	རྨ་	ma	མ་
glides	palatal glide	’ya	དབྱར་	ya	ཡ་
	voiced lateral	’la	ཟླ་	la	ལ་
	labiovelar glide	’wa	དབའ་	wa	ཝ་
vowels	front closed unrounded	’i	ཨི་	i	འི་
	front closed rounded	’ü	ཨུས་	ü	འུས་
	back closed rounded	’u	ཨུ་	u	འུ་
	front half-open unrounded	’e	ཨེ་	e	འེ་
	front half-open rounded	’ö	ཨོས་	ö	འོས་
	back half-open unrounded	’o	ཨོ་	o	འོ་
	front open	’ä	ཨས་	ä	འས་
	back open	’a	ཨ་	a	འ་

Tone is not indicated in Roman Dzongkha whenever it can be predicted. Such is the case in syllables beginning with an occlusive, a sibilant, a voiceless liquid, with **h** or with **r**. The following table lists these initial consonants and specifies their inherent tone.

Dzongkha syllable onsets not marked for tone

	high register				low register			
	unvoiced		aspirated		voiced		devoiced	
velar plosive	ka	ཀ་	kha	ཁ་	ga	རྒ་	g’a	ག་
palatal affricate	ca	ཅ་	cha	ཆ་	ja	རྗ་	j’a	ཇ་
dental plosive	ta	ཏ་	tha	ཐ་	da	རྡ་	d’a	ད་
retroflex plosive	tra	ཀྲ་	thra	ཁྲ་	dra	སྒྲ་	dr’a	གྲ་
bilabial plosive	pa	པ་	pha	ཕ་	ba	རྦ་	b’a	བ་
alveolar affricate	tsa	ཙ་	tsha	ཚ་	dza	རྫ་		
bilabial palatal affricate	pca	པྱ་	pcha	ཕྱ་	bja	སྦྱ་	bj’a	བྱ་
palatal sibilant	sha	ཤ་			zha	གཞ་	zh’a	ཞ་
alveolar sibilant	sa	ས་			za	གཟ་	z’a	ཟ་
apical continuant	hra	ཧྲ་			ra	ར་		
lateral continuant	lha	ལྷ་						
voiceless aspirate	ha	ཧ་						

The orthographic equivalents provided in ’Ucen script for the Dzongkha phonemes are just representative examples. For example, the sound represented as **j** in Roman Dzongkha corresponds not only to the combination རྗ་ in Dzongkha writing, but also to བརྗ་ ལྗ་ འཇ་ མཇ་ རྒྱ་ འགྱ་ བརྒྱ་ བསྒྱ་ and སྒྱ། The following table diagrammatically represents all fifty-one initial consonants of Dzongkha. In terms of the phonology of the modern language, the Roman Dzongkha initials represent the actual initials or མིང་གཞི་ **mingzhi** of the language as Dzongkha is spoken today.

Dzongkha initial consonants

k ཀ་		kh ཁ་		g ག྆་		g’ ག་
c ཅ་		ch ཆ་		j ཇ྆་		j’ ཇ་
t ཏ་		th ཐ་		d ད྆་		d’ ད་
p པ་		ph ཕ་		b བ྆་		b’ བ་
pc པྱ་		pch ཕྱ་		bj བ྆ྱ་		bj’ བྱ་
tr ཀྲ་		thr ཁྲ་		dr ག྆ྲ་		dr’ གྲ་
	ts ཙ་		tsh ཚ་		dz ཛ་	
		zh གཞའ་		z གཟའ་		
		zh’ ཞ་		z’ ཟ་		
		sh ཤ་		s ས་		
		y ཡ་		’y དབྱའ་		
		w ཝ་		’w དབའ་		
		r ར་		hr ཧྲ་		
	l ལ་		’l སླ་		lh ལྷ་	
ng ང་		ny ཉ་		n ན་		m མ་
’ng ང྆་		’ny ཉ྆་		’n ན྆་		’m མ྆་
			h ཧ་			

The equivalents in Bhutanese script provided in the above table would in principle suffice to represent all initial consonants which exist in the modern language, but traditional orthography is rather more complex. There is a systematic one-to-one correspondence between Roman Dzongkha and the speech sounds of modern Dzongkha. There is no systematic correspondence between Dzongkha traditional orthography and the modern pronunciation of the language.

Although it is a modern phonological representation, Roman Dzongkha is rooted in the Bhutanese philological tradition. The voiceless counterpart to **r** is represented in Roman Dzongkha by the digraph **hr**, whereas

the voiceless counterpart of **l** is represented by the digraph **lh**, with the order of the letters reversed in Roman Dzongkha in deference to the native orthographic tradition. The use in Roman Dzongkha of the letter **r** as the second element in the digraphs representing retroflex sounds **tr**, **thr**, **dr** and **dr’** is likewise in keeping with Bhutanese orthographic convention, where **rata** or subscripted **r** in the ’Ucen script is generally used to represent retroflex consonants.

Furthermore, the use of the apostrophe in Roman Dzongkha corresponds to a conventional analysis of the Dzongkha sound system in the Bhutanese philological tradition. Traditional Dzongkha phonology distinguishes between སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr’akpa** ‘hard’ or ‘severe’ sounds and སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** ‘soft’ or ‘tender’ sounds. ‘Hard’ sounds include all high tone syllables as well as low tone syllables beginning with a voiced consonant. ‘Soft’ sounds include low tone syllables beginning with a nasal, liquid, devoiced consonant or a vowel. The apostrophe or ཀོ་མ་ **koma** ‘fish-hook’ in Roman Dzongkha has a function which makes sense in terms of these traditional phonological categories. In the binary opposition of hard vs. soft, an apostrophe changes the inherent value of the syllable as determined by the initial segment from soft to hard or *vice versa.*

A number of studies have suggested that the domain of phonological tone in Tibetic languages such as Dzongkha is the junction, the bisyllabic word or the trochee (e.g. Sprigg, 1954, 1955, 1966, 1981, 1991, 1993, Sun 1995, Geziben 1996). To some extent, this phenomenon is a result of the fact that the second syllable of many bisyllabic words is neutral in tone or often not tone-bearing. Sometimes the second syllable assimilates to the tone of the first syllable. For example, the name འཇམ་དབྱངས་ *Jamyang* in Dzongkha is pronounced as if it were phonologically romanised as *Jamyang,* and not as *Jam’yang,* even though the latter pronunciation would indeed be suggested by a syllable-by-syllable reading pronunciation of the traditional orthography in དབུ་ཅན་ ’Ucen script. A phonetic description of

the consonant initials follows in Section 4 of this chapter. First, we shall turn to the vowels.

2 Dzongkha vowels

In Dzongkha syllables beginning with a vowel, tone is indicated by the use of an apostrophe at the beginning of the syllable. In vowel-initial syllables, non-use of an initial apostrophe in Roman Dzongkha indicates a low register tone with breathy phonation in the vowel. The apostrophe in vowel-initial syllables indicates a high register tone whereby the onset of the vowel is characterised by an abrupt glottal release.

vowel-initial syllables in low register with breathy phonation		
i འི་	ü འུས་	u འུ་
e འེ་	ö འོས་	o འོ་
ä འས་	a འ་	

vowel-initial syllables in high register with abrupt glottal onset		
’i ཨི་	’ü ཨུས་	’u ཨུ་
’e ཨེ་	’ö ཨོས་	’o ཨོ་
’ä ཨས་	’a ཨ་	

The use of the apostrophe in vowel-initial syllables is consistent with the principles of romanisation, whereby the Dzongkha high tone is indicated by an apostrophe. Roman Dzongkha is a phonological transcription, not a transliteration. Roman Dzongkha accurately and adequately represents the sound system of the modern language in a systematic and consistent fashion, whereas transliteration serves the altogether different purpose

of indicating the spellings of traditional orthography. Various scholarly systems of transliteration for the ’Ucen script are in use amongst Tibetologists and Orientalist scholars. Turrell Wylie’s method, which Robert Shafer described as ‘a provincial system’ (1963: 124), represents the ’Ucen letter འ with an apostrophe, which linguistically is an unfortunate choice because an apostrophe is more likely to suggest a glottal stop and because Wylie chose a diacritic to represent what those who devised the ’Ucen script chose to represent with a full letter. In this book confusion between transliteration and Roman Dzongkha has been avoided by the use of an older scholarly system of transliteration, whereby the ’Ucen letter འ is represented by the historically more satisfactory notation **ḥ**. The following examples illustrate the difference between the breathy and the abrupt glottal onset in Dzongkha syllables beginning with a vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འམ་	*ḥam*	âm	jackal
ཨ་པ་	*a-pa*	’apa	father
འ་དོམ་	*ḥa-dom*	âd’om	marten (*Martes flavigula*)
ཨརཝ་	*arwa*	’âu	thief
འར་རི་འུར་རི་	*ḥar-ri-ḥur-ri*	âri ûri	crowdedness, tumult, confusion, business

The tables at the beginning of this section illustrate that Dzongkha distinguishes eight different vowel qualities. Since the Roman alphabet only has five letters for vowels, two dots are used above the letters **ä**, **ö** and **ü** in Roman Dzongkha to represent the three additional vowel qualities. These dots are a diacritic mark known as a diaeresis or ཚག་གཉིས་ **tshâ ’nyî** ‘two dots’ The diaeresis in Roman Dzongkha is used in accordance with Western tibetological tradition and with the orthographies of many European languages to distinguish the vowel in བཤལ་ **shä** ‘wander’ from the vowel in ཤེས་ **shê** ‘know’, the vowel in སྡོད **dö** ‘sit’ from the vowel in

རྡོ་ **do** ‘stone’, and the vowel in ལུག་ **lû** ‘sheep’ from the vowel in ལུད་ **lü** ‘compost’.

Five of the eight Dzongkha vowels may be either short or long. In Roman Dzongkha vowel length is indicated by a circumflex accent or ཁྱིམ་ཏོག་ **chimto** ‘roof’. The difference between the long and short vowels is one of duration as well as timbre or vowel quality.

short		**long**	
a	འ་	â	འཱ་
e	འེ་	ê	འཱེ་
i	འི་	’î	འཱི་
o	འོ་	ô	འཱོ་
u	འུ་	û	འཱུ་

The vowels **ä**, **ö** and **ü** are always long, and the circumflex accent or ཁྱིམ་ཏོག་ **chimto** ‘roof’ is therefore never used in conjunction with these vowels, a mistake easily avoided since these vowels are already marked by the diaeresis or ཚེག་གཉིས་ **tshâ ’nyî**. Below all of the Dzongkha vowels are illustrated in combination with the initial consonant phoneme **k**.

short		**long**		**long**	
ka	ཀ་	kâ	ཀཱ་		
ke	ཀེ་	kê	ཀཱེ་	kä	ཀས་
ki	ཀི་	kî	ཀཱི་		
ko	ཀོ་	kô	ཀཱོ་	kö	ཀོས་
ku	ཀུ་	kû	ཀཱུ་	kü	ཀུས་

Minimal pairs illustrating Dzongkha long and short vowels are the following:

Dzongkha	Roman	English
རྨགཔ་	’map	husband
དམརཔོ་	’mâp	red
གསེབ་	sep	stallion
སེརཔོ་	sêp	yellow
རྩིགཔ་	tsip	stone wall
རྩིསཔ་	tsîp	astrologer
ཕོབ་	phop	put something down
ཕོརཔ་	phôp	cup
སྐུ་	ku	honorific prefix for body
ཀུཤ་	kû	gourd used as a scoop

Before final ང་ **-ng**, a Dzongkha vowel is always long. In Roman Dzongkha therefore the circumflex accent is not used before final ང་ **-ng**.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གླང་	*glan̂*	’lang	bull, ox
ཆང་	*chan̂*	chang	beer
ཚོང་ཁང་	*tshon̂-khan̂*	tshongkha	shop
མིང་	*men̂*	meng	name
ཧིང་	*hin̂*	hing	heart

3 Phonetic description of Dzongkha vowels

In this section, the pronunciation of Dzongkha vowels will be explained, starting with the closed vowels. The Dzongkha short vowel **i** may be heard to vary in pronunciation between the [i] in English *eat* and the [ɪ] in English *it*, e.g. in a word such as རྩིགཔ་ **tsip** ‘stone wall’. Unlike English, the lowered realisation [ɪ] of Dzongkha **i** also occurs in open syllables, e.g. བཞི་

zhi 'four'. The long vowel **î** is long in duration and tense, and pronounced [iː] as in English *ease.*

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལི་	*li*	li	bell-metal
མིག་ཏོ་	*mig-to*	'mito	eye
ཤིང་	*śiṅ*	shing	wood
སྲིན་མོ་	*srinmo*	sim	devil, demon
སྲིང་མོ་	*sriṅmo*	sîm	younger sister of a man
རྩིག་པ་	*rtsigpa*	tsip	stone wall
རྩིས་པ་	*rtsispa*	tsîp	astrologer
གཉིས་	*gñis*	'nyî	two
སྡིག་ཅན་	*sdig-can*	dikcen	sinful
ཨའི་	*aḥi*	'ai	mother
ཨ་ཞེ་	*ah-źe*	'azhi	princess, noblewoman

The practice of using the inverted g'ikhu ྀ to represent an **i** sound in the high tone has largely been abandoned, although spellings such as མྀག་ཏོ་ 'eye' and མྀ་ 'man' are still encountered.

The Dzongkha short vowel **u** is pronounced [u] as in English *chew,* Dutch *boek,* German *Buch* or French *fou.* The Dzongkha long vowel **û** is just like **u** but longer in duration.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལུག་	*lug*	lû	sheep
གླུ་	*glu*	’lu	song
འབུམ་	*ḥbum*	bum	one lakh
བུམོ་	*bumo*	b’um	daughter
ཆུ	*chu*	chu	water, urine
བསྒུག་	*bsgug*	gû	wait
དགུ་	*dgu*	gu	nine
ཨུགཔ་	*ḥugpa*	ûp	owl
ཨུབ་	*ḥup*	up	swarming together, converging [ADV]
སྐུ་	*sku*	ku	honorific prefix for parts of the body
ཀུཝ་	*kuwa*	kû	gourd used as a scoop
ཨུ་ཚུགས་ཅན་	*u-tshugs-can*	’utsucen	persistent individual

The Dzongkha vowel **ü** does not occur in English. Dzongkha **ü** is pronounced [y] as German *Blüte*, French *cru* or Dutch *spuug*. The Dzongkha vowel **ü** is heard to vary in pronunciation between the vowel [y] in German *Fühle* and the vowel [ʏ] in German *Fülle*. English speakers can learn to pronounce this vowel by rounding the lips as if to say the word *wooh* and, whilst keeping the mouth in exactly that position, saying *wee* instead.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྦུལ་	*sbul*	bü	snake
གླུད་	*glud*	’lü	dough effigy of a person or animal offered as a ransom to divert and appease deities in order to restore health or property
གཡུས་	*gyus*	’ü	village
འབྲུག་ཡུལ་	*ḥbrug-yul*	Dru Ü	Kingdom of Bhutan
ལུད་	*lud*	lü	compost
གུས་ཞབས་	*gus-źabs*	g’üzh’ap	respect
གནམ་དགུན་	*gnam-dgun*	’namgün	winter

The Dzongkha long vowel **ê** is pronounced [eː] and is similar to the vowels in English *aid,* Dutch *heet,* French *thé* and German *Lehre.* The short vowel **e** is sometimes shorter in duration and varies in pronounciation between the [e] in French *thé* or Dutch *heet* and the sound [ɛ] in English *set,* Dutch *pet,* German *Netz* or French *bête.* The difference between Dzongkha **e** and **ê** is more often one of timbre than of length.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སེར་པོ་	*serpo*	sêp	yellow
མིང་	*miṅ*	meng	name
རྐེད་པ་	*rkadpa*	kep	waist
ཨེར་མ་	*er-ma*	’êma	chilli pepper
གཉིད་ལམ་	*gñid-lam*	nyela	dream
དེ་ཙིག་	*de-cig*	deci	this much

The sequence **ee** is not a digraph in Roman Dzongkha, but represents a sequence of two like vowels, for example in the trisyllabic form ག་ནི་ཡང་

g’anee ‘anything’. Similarly, the sequence **ao** in the disyllabic form འབག་འོང **baong** ‘to bring’ likewise indicates two consecutive vowels.

The Dzongkha vowel **ä** is intermediate in pronunciation between the vowel sound [ɛ] in English *said* and the vowel [æ] in English *sad* and resembles the first vowel in German *Käse*. Recall that the vowel **ä**, like the vowels **ö** and **ü**, is inherently long.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བརྒྱད	*brgyad*	gä	eight
གྱལ་	*gyal*	g’ä	queue, line, row
འབད	*ḥbad*	be, bä	to do
བལ་	*bal*	b’ä	wool
ཡལ་ ~ འལ་	*yal ~ ḥal*	yä, ä	slip one’s mind
པར་ཆས་	*par-chas*	pâchä	camera

The student should be careful not to confuse Dzongkha **ä**, which is a long vowel, with the long vowel **ê** or with the short vowel **e**, which to a foreign ear may on occasion sound similar to Dzongkha **ä**. The following examples may serve to illustrate the difference in pronunciation. The alternation between the two forms of Dzongkha འབད **be** ~ **bä** ‘to do’ is regular and is explained elsewhere.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བཤལ་ནི་	*bśal-ni*	shäni	wander, roam
ཤེས་ནི་	*śes-ni*	shêni	to know
བཤད་སླབ་ནི་	*bśad-slab-ni*	she ’lapni	explain
ཤི་ནི་	*śi-ni*	shini	die
བཟུམ་སྦེ་	*bzum-sbe*	zumbe	like, as
དེ་སྦེ་	*de-sbe*	d’ebe	in this way

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྦད	*rbad*	bê	dance at the Pina Dromchö སྤུ་ན་སྒྲོམ་མཆོད where dancers clad in red g'ôs shout and brandish knives
འབལ་	*ḥbal*	bä	pull out, extract
སྲསམོ་	*srasmo*	säm	princess
སེམས་	*sems*	sem	feelings
སྲནམ་	*sranma*	sem	lentils, pulse
གཟེདམ་	*gzedma*	zêm	bamboo case borne on the back
གཡསཔ་	*g.yaspa*	'yäp	right
གཡེབ་	*g.yeb*	'yep	press
བཀལན་	*bkaln*	kän	if … send (short for བཀལ་བ་ཅིན་)
རྐན་	*rkan*	ken	palate, roof of the mouth
རྒསཔ་	*rgaspa*	gep	old (of people)
རྒྱལཔོ་	*rgyalpo*	gäp	king
མས་	*mas*	me	present tense suffix
མེད་པར་	*med-par*	meba	without
མེད	*med*	mê	isn't
སྲས་	*sras*	sä	prince
གསེར་	*gser*	sê	gold
བསད	*bsad*	sê	kill
བལ་	*bal*	b'ä	wool
བེད་སྤྱོད་འབད	*bed-spyod-ḥbad*	b'ecöbe	use, employ, utilise

The Dzongkha long vowel **ô** is pronounced [oː] like the vowel in English *go,* Dutch *boot,* German *Tod* or French *eau.* The Dzongkha short vowel **o** is pronounced the same way but is shorter in duration [o] and may occasionally be heard to approach the vowel sound [ɔ] found in Dutch *bot* or French *os.*

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཨོམ་	*om*	’ôm	milk
འོངམ་	*ḥoṅma*	ôm	come
དབོག་ནི་	*dbog-ni*	’ôni	to scoop
སོ་	*so*	so	tooth
སོར་	*sor*	sô	thumb’s breadth
ཕོབ་	*phob*	phop	put down
ཕོརཔ་	*phorpa*	phôp	cup
ཁོ་	*kho*	kho	he
ཆང་གི་ཕོའོ་	*chang-gi-phoḥo*	changgi phô	brewer’s yeast
མདའ་ཕོག་	*mdaḥ-phog*	daphô	hit (the target)
ལྟོ་	*lto*	to	rice, food
སྒོགཔ་	*sgogpa*	gop	onion
ཇོ་བདག་	*jo-bdag*	j’ôda	owner

The Dzongkha vowel **ö** has no English counterpart. The Dzongkha vowel **ö** is like the vowel [œ] in French *oeuf,* German *plötzlich* or Dutch *lus.* Dzongkha **ö** seldom approaches the vowel sound [ø] in Dutch *neus* or French *oeufs.* English speakers can learn to pronounce this vowel by rounding the lips as if to say the word *woe* and, whilst maintaining the mouth in exactly that position throughout, saying *hay* instead.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བོདཔ་	*bodpa*	B’öp	Tibetan
གོན་	*gon*	g’ön	cucumber

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སློབ་དཔོན་	*slob-dpon*	’löbö	teacher
སྡོད་	*sdod*	dö	sit
མགྱོནམ་	*mgyonma*	göm	guest
མགྱོན་ཁྱིམ་	*mgyon-khyim*	gönchim	guest house
ལགཔ་གཡོནམ་	*lagpa-g.yonma*	lap ’öm	left hand
འོད་ཟེར་	*ḥod-zer*	öz’e	shining, glittering
འོད་ཆེམ་ཆེམ་	*ḥod-chem-chem*	öchemche	flashing, flickering
སྐྱོན་	*skyon*	kön	blemish, imperfection
ཨོལ་ལྐོག་	*ol-lkog*	’öko	neck

The Dzongkha short vowel **a** is pronounced [ɑ] as in Dutch *kat* and is close in pronunciation to the vowel sound [ʌ] in English *cup*. The Dzongkha vowel **â** is long in duration and pronounced like the sound [aː] in English *father*, German *Sahne* or French *gars*, and bears similarity to the vowel sound in Dutch *kaas*.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྟ་	*rta*	ta	horse
སྟག་	*stag*	tâ	tiger
རྐངམ་	*rkan̂ma*	kâm	leg
སྐམ་	*skam*	kam	dry
ལམ་	*lam*	lam	road, way
ལངམ་	*lan̂ma*	lâm	sufficient
བླམ་	*blam*	’lam	lama
གླངམོ་ཆེ་	*glan̂mo-che*	’lâmche	elephant
ཤ་	*śa*	sha	meat
ཤར་	*śar*	shâ	east
མ་	*ma*	ma	not
མར་	*mar*	mâ	butter

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ང་	*n̂a*	nga	I, me
ངག་	*n̂ag*	ngâ	speech
ལ་	*la*	la	mountain pass
ལྷ་	*lḥa*	lâ	work
བྱ་	*bya*	bj’a	bird
བྱག་	*byag*	bj’â	cliff
རྨགཔ་	*rmagpa*	’map	husband
དམརཔོ་	*dmarpo*	’mâp	red
ལགཔ་	*lagpa*	lap	hand
གསརཔ་	*gsarpa*	sâp	new
ཆརཔ་	*char-pa*	châp	rain
འཆའ་སྒམ་	*ḥchaḥ-sgam*	châgam	cupboard

Dzongkha also has an open rounded back vowel [ɔ] pronounced like the ***o*** in Dutch *pot*. This sound is very close to a proper British pronunciation of the word *hot* [hɒt]. This vowel is a marginal phoneme in Dzongkha in terms of its frequency, but the vowel is very much a real phonological entity of the modern Dzongkha vowel system, although it occurs less frequently than other vowels. This vowel is disguised by traditional Dzongkha orthography, but in Roman Dzongkha this open unrounded back vowel is written with the digraph ***wo***.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁུ་བ་	*khu-ba*	khwo	gravy, sauce, liquid component of a dish
རྩ་བར་	*rtsa-bar*	tswo	at the bottom, at the base
ཐོན་འོང་ཡི་	*thon-ḥon̂-yi*	thwong-yi	has come

The stem vowel in the verbal form given as the third item in the table above contrasts with the near minimal pairs བསད་བསདཔ་མཐོང་ནུག།

sesep thongnu ‘saw the killed [animal]’ or དེ་སྦེ་མཐོངམ་ཅི་ **d’ebe thôm-ci** ‘once saw like that’.

4 Phonetic description of Dzongkha initials

As explained above, syllables beginning with certain Dzongkha initial consonants (k, kh, p, ph, etc.) are automatically in the high register tone, whereas syllables with other initials (g, g’, b, b’, etc.) are in the low register tone. Syllables which begin with a glide, a nasal or a vowel (y, r, w, n, ng, ’a, etc.) may occur in either the low or the high register tone.

Special attention must be paid to the distinction between voiced and devoiced consonants in the low register. The standard dialect of modern Dzongkha distinguishes between voiced and devoiced plosive and sibilant initials. Certain speakers of Dzongkha, particularly those originating from east of the Pêli La དཔལ་ལེ་ལ་, do not observe this distinction. For native speakers of the language, however, the distinction is an essential one. This distinction is represented by an apostrophe following the consonant.

Dzongkha initials

	low register			
	voiced		devoiced	
velar plosive	ga	རྒ་	g’a	ག་
palatal affricate	ja	རྗ་	j’a	ཇ་
dental plosive	da	རྡ་	d’a	ད་
retroflex plosive	dra	སྒྲ་	dr’a	གྲ་
bilabial plosive	ba	རྦ་	b’a	བ་
bilabial palatal affricate	bja	སྦྱ་	bj’a	བྱ་
palatal sibilant	zha	གཞ་	zh’a	ཞ་
alveolar sibilant	za	གཟ་	z’a	ཟ་

The devoiced consonants are so called because historically they derive from voiced consonants, a fact which can be easily inferred from the traditional orthography and which has been well established by comparative studies. In articulatory terms, devoiced consonants are unvoiced, but, in contrast to the voiceless consonants, they are followed by a murmured or 'breathy voiced' vowel. The vowel following voiced consonants is pronounced with modal phonation. Syllables beginning with voiced and devoiced consonants are both in the low register tone, e.g. low register voiced གཟིག་ **zî** 'leopard' vs. low register devoiced ཟེ་ **z'e** 'crest' vs. high register voiceless གསེར་ **sê** 'gold'; low register devoiced བགོ་ **g'ô** 'Bhutanese male garb' vs. low register voiced སྒོ་ **go** 'door'; low register devoiced གྱལ་ **g'ä** 'queue, row, line' vs. low register voiced བརྒྱད་ **gä** 'eight'; low register devoiced བལ་ **b'ä** 'wool' vs. low register voiced འབལ་ **bä** 'pull out, extract'.

In traditional Bhutanese phonology, devoiced plosives and sibilants (e.g. **g'a**, **z'a**) as well as low register voiced liquids and nasals (e.g. **la**, **na**) are described by the term སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** 'soft' or 'tender sounds', whereas both high register plosives and sibilants (e.g. **ka**, **kha**, **sa**) and voiced plosives and sibilants (e.g. **ga**, **za**) as well as high register liquids and nasals (e.g. **'la**, **lha**, **'na**) are termed སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr'akpa** 'hard' or 'severe sounds'. In other words, the apostrophe in Roman Dzongkha has a function best described in traditional Bhutanese phonological terms: it changes the inherent value of an initial sound from hard to soft or *vice versa.* The apostrophe is not used with consonants whose value cannot be changed.

Below the pronunciation of the forty-four Dzongkha initial consonants will be described, beginning with the velar series. The consonant **k** is pronounced like the sound [k] at the beginning of the French word *quatre* or Dutch word *kaal,* i.e. without aspiration. The consonant **k** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཀཝ་	*kawa*	kau	pillar
སྐུདཔ་	*skudpa*	küp	thread
ཀོཝ་	*kowa*	kou	leather
རྐེདཔ་	*rkedpa*	kep	waist
ལྐུགས་པ་	*lkugs-pa*	kukpa	fool, foolish
དཀརཔོ་	*dkarpo*	kâp	white
བཀུགཔ་	*bkugpa*	kup	bent, crooked
རྐྱེན་	*rkyen*	ken	reason, cause
སྐྱིད་	*skyid*	ki	peace
དཀྱིས་	*dkyis*	ki	don (women's clothes)
བཀྱིག་	*bkyig*	ki	tighten, wind up
བསྐྱིས་	*bskyis*	ki	lend

Dzongkha **kh** is pronounced like the consonant sound [k^h] at the beginning of the English word *kill* or German *Katze*, i.e. with aspiration. Dzongkha **kh** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁུ་བ་	*khu-ba*	khwo	gravy, juice
ཁབ་	*khab*	khap	needle
གདན་ཁེབ་	*gdan-kheb*	den-khep	bedspread
ཁམ་	*kham*	kham	peach
ཁཝ་	*khawa*	khau	snow
མཁསཔ་	*mkhaspa*	khäp	adept, expert
འཁརཝ་	*ḥkharwa*	khâu	stick
ཁྱལ་	*khyal*	khä	tax
འཁྱིད་	*ḥkhyid*	khi	lead, guide, escort
མཁྱེན་	*mkhyen*	khen	know [HON]

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁ་	*kha*	kha	mouth, language, sharp edge of a blade

Dzongkha **g** is pronounced like the sound [g] in English *goat*, German *gegen* or French *gauche*. Dzongkha **g** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྒ་	*sga*	ga	saddle
དགའ་	*dgaḥ*	ga	love, like
ལྒང་ཕུ་	*lgaṅ-phu*	gangphu	balloon
སྒོ་	*sgo*	go	door
མགརཝ་	*mgarwa*	gâu	smith
འགན་ཁག་	*ḥgan-khag*	genkha	responsibility
འགྱིར་	*ḥgyir*	gî	turn a prayer wheel
བརྒལ་	*brgal*	gä	to cross, to ford
བརྒྱད	*brgyad*	gä	eight
རྒེདཔོ་	*rgedpo*	gap	head of a Geo
རྒེད་འོག་	*rged-ḥog*	Geo	block of villages as an administrative unit
སྒོགཔ་	*sgogpa*	gop	onion
མགུ་	*mgu*	gu	head
དགའ་ཏོག་ཏོ་	*dgaḥ-tog-to*	gatoto	happy

Dzongkha **g’** is pronounced [g̊] or [k], followed by what, in articulatory phonetic terms, is described as a murmured or ‘breathy voiced’ low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྒྱལ་	*gyal*	g'ä	row, queue, line
ག་ཅི་	*gaci*	g'aci	what
གཱ་	*gḥa*	g'â	who
གུར་	*gur*	g'û	tent
གངས་རི་	*gañs-ri*	g'angri	snow-capped mountain
བགོ་	*bgo*	g'ô	Bhutanese male garb
གོན་	*gon*	g'ön	cucumber

Dzongkha **ng** is pronounced [ŋ] like the final sound in English *ring*, Dutch *ring* or German *Ring*. When initial **ng** is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ང་	*ña*	nga	I, me
ངག་	*ñag*	ngâ	speech
རྔ་	*rña*	'nga	drum
ངན་མ་	*ñanma*	ngem	evil
བརྔ་	*brña*	'nga	cut grass
བརྔམ་སི་སི་	*brñam-si-si*	'ngamsisi	inept, sloppy
ལྔ་	*lña*	'nga	five
དངུལ་	*dñul*	'ngü	silver
མངར་མོ་	*mñarmo*	'ngâm	sweet
སྔགས་པ་	*sñags-pa*	'ngakpa	shaman, ritual healer
བསྔོ་ཝ་	*bsñowa*	'ngou	blessing, good wish
བརྔོ་	*brño*	'ngo	fry
ངོ་ཤེས་	*ño-śes*	ngoshê	recognise
སྔུ་	*sñu*	'ngu	weep

The Dzongkha consonants **c** and **ch** are both similar to the initial sound in English *church*. However, Dzongkha **c** is pronounced [tɕ] without aspiration, i.e. parsimoniously without a profuse release of air.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཅད་	*gcad*	cê	cut
ལྕེ་	*lce*	ce	tongue
སྐྱ་	*skya*	ca	hair
ལྕགས་	*lcags*	câ	iron
བཅར་	*bcar*	câ	pay someone a visit [HON]
བཅུ་ཐམ་	*bcu-tham*	cuthâm	ten
ལྕགས་ཀྱུ་	*lcags-kyu*	câcu	iron hook
བརྐྱང་	*brkyan̂*	cang	straighten out
བསྐྱབ་	*bskyab*	cap	protect
དཀྱུས་རིང་	*dkyus-rin̂*	cüring	length
སྤྱོད་པ་	*spyod-pa*	cöba	behaviour
གཅིག་	*gcig*	ci, cî	one
སྤྱི་མི་	*spyi-mi*	cimi	village elector

Dzongkha **ch** is an aspirated sound [tɕ^{h}]. The difference between *cu* in *cuthâm* 'ten' and *chu* 'water' is the same as between *ko* 'leather' and *kho* 'he'. It is important to master the difference between **c** and **ch** in order to acquire a proper Dzongkha pronunciation. Both initials **c** and **ch** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཆརཔ་	*charpa*	châp	rain
མཆོངས་	*mchon̂s*	chong	jump

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འཆམ་	*cham*	cham	mask dance; friendship
ཁྱོད	*khyod*	chö	you
ཁྱིམ་	*khyim*	chim	house
ཆུ་	*chu*	chu	water
ཁྱུ་	*khyu*	chu	flock, herd, swarm
འཁྱུ་	*ḥkhyu*	chu	wash
ཕྱག་	*phyag*	châ	hand [HON]; wipe clean
རོ་ཁྱི་	*ro-khyi*	rochi	dog
ཕྱག་འཚལ་ནི་	*phyag-ḥtshal-ni*	châtshäni	prostrate oneself in obeisance

The consonant **j** is pronounced [ʥ] and is quite similar to the first sound in English *juice*. The initial **j** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྗེ་མཁན་པོ་	*rje-mkhan-po*	jêkhembo	abbot
མཇེ་	*mje*	je	penis
བརྗེད	*brjed*	jê	forget
ལྗིད	*ljid*	jî	weight
འཇའ་ཚོན་	*ḥjaḥ-tshon*	jatshön	rainbow
མཇུག་མ་	*mjug-ma*	juma	tail
རྒྱུ་མ་	*rgyu-ma*	juma	intestines
རྒྱུ་	*rgyu*	ju	property
འགྱོ་ནི་	*ḥgyo-ni*	joni	to go
བརྒྱུགས་	*brgyugs*	ju	running, racing
བསྒྱུར་	*bsgyur*	jû	change, convert

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྒྱ་བོ་	*rgya-bo*	jau	beard, moustache
སྦྱིན་བདག་	*sbyin-bdag*	jinda	patron, philanthropist
རྒྱ་སྦོམ་	*rgya-sbom*	jabôm	broad
འཇམ་ཏོག་ཏོ་	*ḥjam-tog-to*	jamtoto	easy
རྒྱབ་	*rgyab*	jap	behind
ལྗིད་ཅན་	*ljid-can*	jice	heavy

Dzongkha **j’** is pronounced [ʥ] or [tɕ], followed by what, in articulatory phonetic terms, is described as a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འཇའ་རིསམོ་	*ḥjaḥ-rismo*	j’ârim	beautiful
ཇ་ཆང་	*ja-chañ*	j’achang	tea and drinks
བྱོན་	*byon*	j’ön	come [honorific]
བྱམས་	*byams*	j’am	mercy, compassion
གྱངས་ཁ་	*gyañs-kha*	j’angkha	counting
གྱངམ་མས་	*gyañma-mas*	j’âmme	It’s cold.
ཇ་	*ja*	j’a	tea

Dzongkha **ny** is pronounced like the nasal consonant [ɲ] in Dutch *oranje*, Italian *bagno*, Spanish *soñado* or French *bagnole*. When initial **ny** is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཉོ་ནི་	*ño-ni*	nyoni	buy
ཉིམ་	*ñim*	nyim	sun

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཉི་མའི་ལྟོ་	*ñi-maḥi-lto*	nyimaito	midday meal
གཉིས་	*gñis*	’nyî	two
ཉ་རོགས་པ་	*ña-rogspa*	nyarop	fisherman
གཉེན་	*gñen*	’nyen	relatives
རྙིང་མ་	*rñin̂ma*	’nyîm	old (of inanimate things)
མཉམ་གཅིག་	*mñam-gcig*	’nyamci	together
སྙིང་རྗེ་	*sñin̂-rje*	’nyingje	mercy, pity
མཉམ་	*mñam*	’nyam	same, equal
བརྙ་	*brña*	’nya	borrow
ཉམས་མྱོང་	*ñams-myon̂*	nyamnyong	experience
དམྱལ་བ་	*dmyal-ba*	’nyäwa	hell
སྨྱུ་གུ་	*smyu-gu*	’nyug’u	pen
སྔོན་འཇུག་	*sn̂on-ḥjug*	’nyönju	prefixed letter

The Dzongkha sounds **ts** and **tsh** are similar to the first sound in German *zehn* or the final sound in English *lots*. However, Dzongkha **ts** is pronounced without aspiration [ts], i.e. parsimoniously without a profuse release of air.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཙ་རི་	*tsa-ri*	Tsari	Tsari, holy place in Tibet
ཙན་དན་	*tsan-dan*	tsende	Bhutanese sandalwood
རྩྭ་	*tswa*	tsa	grass
རྩྭམ་འབྲོག་	*tswam-ḥbrog*	tsamdro	pasture
རྩིས་པ་	*rtsispa*	tsîp	augurer, astrologer
རྩང་	*rtsan̂*	tsang	thorn, splinter

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཙང་ཏོག་ཏོ་	*gtsaŋ̂-tog-to*	tsangtoto	clean
བཙའ་	*btsaḥ*	tsâ	rust
བཙོག་པ་	*btsogpa*	tsop	dirty
བཙོན་ཁང་	*btson-khaŋ̂*	tsönkha	prison, gaol
བརྩིགས་པ་	*brtsigspa*	tsip	make a wall, pile up
བརྩམ་	*brtsam*	tsam	make a plan
རྩཝ་	*rtsawa*	tsau	sponsor of a religious ritual, host of a party

Dzongkha **tsh** is an aspirated sound [ts^h]. A mastery of the difference between **ts** and **tsh** is important to the acquisition of a proper Dzongkha pronunciation. Both **ts** and **tsh** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཚང་	*tshaŋ̂*	tshang	nest
ཚད	*tshad*	tshê	measure, size, moderation
ཚྭ་	*tshwa*	tsha	salt
ངལ་འཚོ་	*ŋ̂al-tsho*	ngätsho	resting place for putting down one's burden
མཚམས་	*mtshams*	tsham	border
ཚབོ་	*tsha-bo*	tshô	son-in-law
ཚལ་ལུ་	*tshal-lu*	tshälu	orange
ཚལ་མ་	*tshal-ma*	tshäma	jungle
ཚེ་རིང་	*tshe-riŋ̂*	Tshiri	Tshering
ཚད་པའི་ནད་	*tshad-paḥi-nad*	tshebinê	malaria

Dzongkha **dz** is pronounced [ʣ], which is like a *d* quickly followed by a *z*. It is the first sound in the word *Dzongkha*. The consonant **dz** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཛ་ཏི་	*dza-ti*	dzati	nutmeg as headache remedy
མཛེ་ནད་	*mdze-nad*	dzêne	leprosy
རྫོང་ཁ་	*rdzoṅ-kha*	Dzongkha	Dzongkha
རྫམ་	*rdzam*	dzam	earthenware pot
ནོར་རྫིཔ་	*nor-rdzipa*	nôzip	cowherd
འཛམ་གླིང་	*ḥdzam-gliṅ*	dzamling	world
འཛརཝ་	*ḥdzarwa*	dzâu	crunchy puffed rice
རྫས་	*rdzas*	dzä	gunpowder
ལྕགས་གཟེར་	*lcags-gzer*	cangdze	metal nail
གཟེར་	*gzer*	dzê	nail

The Dzongkha sounds **t**, **th**, **d** and **d’** are not pronounced quite like the *t* or *d* in English, Dutch or German. The Dzongkha sounds are dental in the true sense of the word, i.e. the tip of the tongue should actually touch the back of the teeth. The English, Dutch and German sounds are slightly further back in the mouth with the tip of the tongue touching the alveolar ridge. Although the consonants of the Dzongkha dental series sound deceptively familiar, a proper pronunciation of the dental series is usually the most difficult to acquire for students whose native language is English, Dutch or German. Dzongkha **t** is unaspirated [t̪], rather like the sound in French *tasse*.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཏིང	*tiṅ*	ting	offeratory vessel
རྟིངམ་	*rtiṅma*	tim	heel
སྟག་	*stag*	tâ	tiger
གཏང་	*gtaṅ*	tang	send, dispatch
བཏུབ་	*btub*	tup	mince, cut into pieces
ལྟོ་ཚང་	*lto-tshaṅ*	totsha	friend
ལྟེ་བ་	*lte-ba*	tewa	headquarters
བལྟབ་	*bltab*	tap	fold
སྟོན་	*ston*	tön	teach, instruct
བསྟོད་པ་	*bstod-pa*	töba	ritual healer, shaman
བརྟག་དཔྱད་	*brtag-dpyad*	takce	inspect
ལྟེཝ་	*ltewa*	tiu	navel
ལྟག་པ་	*ltagpa*	tap	back of a blade
ལྟདམོ་	*ltadmo*	têm	show

Dzongkha **th** is aspirated $[t^h]$, pronounced like the first sound in English *tell* or German *Tal* but with the tongue held in the position required to pronounce the first sound in English *think*. Remember that both Dzongkha **t** and **th** are dental sounds pronounced with the tip of the tongue against the back of the teeth. Both consonants **t** and **th** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཐལ་བ་	*thal-ba*	thäwa	dust, dirt
གོ་ཐལ་	*go-thal*	g'othe	ash
མཐོང་	*mthoṅ*	thong	see
འཐུང་	*ḥthuṅ*	thung	drink

Dzongkha	transliteration	Roman	English
མཐོ་	*mtho*	tho	distance between out-stretched thumb and index finger
ཐབ་ཤིང་	*thab-shiṅ*	thapshi	firewood
ཐིའུ་	*thiḥu*	thiu	seal, imprint
འཐོབ་	*ḥthob*	thop	get, be available

Dzongkha **d** is voiced [d̪] like the sound in French *dur*. Recall that Dzongkha **d** is a dental sound pronounced with the tip of the tongue against the back of the teeth. The consonants **d** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྡོ་	*rdo*	do	stone
བརྡབ་	*brdab*	dap	fell, topple
ལྡེ་མིག་	*lde-mig*	dimi	key
བལྡགས་	*bldags*	dâ	lick
གདོང་	*gdoṅ*	dong	face
མདེའུ་	*mdeḥu*	diu	bullet
སྡོད་	*sdod*	dö	sit
བསྡམ་	*bsdam*	dam	tie up, close
འདམ་	*ḥdam*	dam	mud
ཟླ་བ་	*zla-ba*	dau	moon, month
བཟློག་ཐབས་	*bzlog-thabs*	dokthap	preventive measures
འདུག་	*ḥdug*	dû	be

Dzongkha **d’** is pronounced [d̥] or [t̪], followed by what, in articulatory phonetic terms, is described as a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དུག་	*dug*	d’û	poison
དོམ་	*dom*	d’ôm	bear
དོར་མ་	*dorma*	d’ôm	trousers
དར་ཤིང་	*dar-shiṅ*	d’âshi	prayer flag
དོང་	*doṅ*	d’ong	hole
དར་བ་	*dar-ba*	d’âu	buttermilk
སྤྱིའུ་ལྟག་པ་	*spyiḥu-ltagpa*	ciud’âp	grasshopper, cricket

The sound **n** is pronounce like the first sound in English *Norwich*, Dutch *Nederland*, German *Niedersachsen* and French *Nice*. When the Dzongkha initial **n** is followed by the high register tone, this is indicated with the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ནངས་པ་	*naṅs-pa*	nâba	tomorrow
ནད་པ་	*nadpa*	nep	sick person
གནག་པོ་	*gnagpo*	’nap	black
ནཱ་	*nḥa*	nâ	here
ནས་	*nas*	nâ	barley
མནར་	*mnar*	na, nâ	illness
རྣག་	*rnag*	’nâ	pus
དངོས་	*dṅos*	’nö	sharp (said of a blade)
གནང་	*gnaṅ*	’nang	give [HON]
རྣམ་ཅོ་	*rnam-co*	’namco	ear

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྣག་ཚི་	*snag-tshi*	’natsi	ink
གནམ་	*gnam*	’nam	sky
ནམ་	*nam*	nam	when
མནའམ་	*mnaḥma*	’nam	sister-in-law (brother’s wife)

The Dzongkha sounds **tr**, **thr**, **dr** and **dr’** are retroflex consonants. Although the Dzongkha retroflex sounds at first sound more alien to most Europeans than the consonants of the Dzongkha dental sounds, a proper pronunciation of the retroflex sounds usually proves easier to acquire. Retroflex consonants are sounds pronounced with the tip of the tongue behind the alveolar ridge, i.e. the tip of the tongue touches the roof of the mouth at a point slightly further back than is the case with the *t* and *d* sounds of English, German or Dutch. The Dzongkha retroflex sounds **tr**, **thr**, **dr** and **dr’** may occasionally be heard to be released with a slight bit of friction. The retroflex sound **tr** is pronounced as [ʈ] without aspiration.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དངུལ་ཀྲམ་	*dn̂ul-kram*	’ngütram	Bhutanese currency unit
བཀྲ་ཤིས་	*bkra-śis*	trashi	good fortune
དཀྲོགས་	*dkrogs*	trô	touch
ཀྲོག་	*krog*	tro	knock, clack, rattle
ཀྲེམ་ཟེ་	*krem-ze*	tremze	feign diligence
པྲ་མོ་	*pra-mo*	tramo	magic looking glass
བཀྲོང་	*bkron̂*	trong	kill [HON]

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྤྲོད་	*sprod*	trö	hand over
སྤྲོ་སྟོན་	*spro-ston*	trotön	flaunt, put on a display, merriment

Dzongkha **thr** is an aspirated retroflex sound [ʈ^{h}]. Both **tr** and **thr** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁྲོམ་ཁ་	*khrom-kha*	thromkha	bazaar, market
མཁྲིས་པ་	*mkhris-pa*	thrîp	bile
འཁྲུངས་	*ḥkhruṅs*	thrung	be born [HON]
འཕྲང་འཕྲང་	*ḥphraṅ-ḥphraṅ*	thrangthra	straight, directly
འཕྲོད་	*ḥphrod*	thrö	exert a salubrious effect
ཁྲུས་ཁང་	*khrus-khaṅ*	thrükha	bathroom
ཁྲག་	*khrag*	thrâ	blood

The initial **dr** is a voiced retroflex consonant [ɖ] pronounced with the tip of the tongue touching the roof of the mouth behind the alveolar ridge, i.e. further back in the mouth than for English *d*. The initial **dr** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྒུན་འབྲུམ་	*rgun-ḥbrum*	gündrum	dried blackberries
བགྲོསཔ་	*bgrospa*	dröp	ex-, former
སྒྲོ་	*sgro*	dro	feather
བསྒྲིམས་	*bsgrims*	drim	concentrate
འདྲ་བཤུས་	*ḥdra-bshus*	drashü, drashu	copy

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འབྲུག་	*ḥbrug*	drû	dragon
སྦྲམ་ཙི་	*sbram-tsi*	dramsi	jackfruit
སློབ་གྲྭ་	*slob-grwa*	’lopdra	school
བཀའ་དྲིན་ཆེ་	*bkaḥ-drin-che*	kadriche	Thank you
ཕོ་བྲང་	*pho-brañ*	phodra	palace

Dzongkha **dr’** is pronounced [ɖ̥] or [ʈ], followed by a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དྲོ་པ་	*dro-pa*	dr’ôba	morning
དྲག་ཤོས་	*drag-śos*	Dr’âsho	Bhutanese nobleman
དྲེལ་	*drel*	dr’eng	mule
གྲུ་	*gru*	dr’u	boat
གྲྭ་ཚང་	*grwa-tshañ*	dr’atsha	Central Monk Body
དྲུག་	*drug*	dr’û	six
གྲང་ནད་	*grañ-nad*	dr’angne	incontinence
དྲོད་	*drod*	dr’ö	warmth

Dzongkha **p** is pronounced [p] without aspiration, like the sound in Dutch *papier* or French *papier*. Initial **p** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
པགས་ཀོ་	*pags-ko*	pako, poko	skin
སྤའ་འོ་	*spaḥ-ḥo*	pâo	wow!

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དཔའ་བོ་	*dpaḥ-bo*	pao	shaman, healer; hero
སྤགས་	*spags*	pâ	slice of meat as a side dish
དཔོན་	*dpon*	pön	important personage
སྟག་ལྤགས་	*stag-lpags*	tâpa	tiger skin
སྤུ་	*spu*	pu	body hair
སྤོས་	*spos*	pö	incense
པར་	*par*	pâ	picture

Dzongkha **ph** is an aspirated sound [p^h], pronounced like the first sound in English *paper* or German *Papier*. Initial **ph** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཕོརཔ་	*phor-pa*	phôp	bowl, cup
འཕརཝ་	*ḥpharwa*	phâu	wolf
ཕགཔ་	*phagpa*	phap, phop	pig
འཕོཝ་	*ḥphowa*	phou	stomach
ཕོ་ཅུངམ་	*pho-cuñma*	phocum	belly, abdomen

Dzongkha **b** is identical to the initial [b] in English *bill*, Dutch *bast*, French *beau* and German *bezahlen*. The initial **b** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྦ་རླབས་	*rba-rlabs*	ba'lap	rapids, surf
ལྦ་བ་	*lba-ba*	bau, bou	goitre

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྦལཔ་	*sbalpa*	bäp	frog
འབའ་	*ḥbaḥ*	ba	target
སྦུག་ལུ་	*sbug-lu*	bûlu	in the middle
སྦོམ་	*sbom*	bôm	big

Dzongkha **b’** is pronounced [b̥] or [p], followed by a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བོདཔ་	*bodpa*	B’öp	Tibetan
བུ་	*bu*	b’u	son, lad
བར་ན་	*bar-na*	b’âna	between
བ་	*ba*	b’a	cow

Dzongkha **m** is the same sound as the sound in English *marvellous*, Dutch *meesterlijk*, French *magnifique* and German *Malerei*. When Dzongkha **m** is followed by the high register tone, this is indicated by the apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
མར་	*mar*	mâ	butter
མར་ཁུ་	*mar-khu*	mâkhu	oil
མེ་	*me*	mi	fire
རྨ	*rma*	’ma	wound
སྨན་	*sman*	’men	medicine
དམག་མི་	*dmag-mi*	’mâmi	soldier

The Dzongkha sounds **pc** and **pch** are pronounced [ptɕ] and [ptɕʰ] and are just like the Dzongkha consonants **c** and **ch** preceded by **p**. The consonant sound **pc** is unaspirated.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྤྱིན་	*spyin*	pcing	glue
དཔྱལ་བ་	*dpyalwa*	pcäu	forehead
སྤྱ་	*spya*	pca	monkey
སྤྱང་ཀ་	*spyañ-ka*	pcangka	poor
དཔྱི་སྨད་	*dpyi-smad*	pcimi	hips

The sound **pch** is aspirated. Both initials **pc** and **pch** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཕྱགས་	*phyagma*	pchâm	broom
དར་འཕྱར་	*dar-ḥphyar*	d'â pchâ	hoist a prayer flag
འཕྲེང་བ་	*ḥphyeñma*	pchêm	rosary
ཕྱུག་པོ་	*phyugpo*	pchup	rich
ཕྱེད་	*phyed*	pchê	half
ཕྱེ་	*phye*	pchi	flour
ཕྱེན་	*phyen*	pchen	fart
ཕྱེད་ཀྲམ་	*phyed-kram*	pchetra	pice

The sound **bj** is pronounced [bdʑ] like **j** preceded by a **b**. Dzongkha **bj** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སེར་སྦྱངམ་	*ser-sbyan̂ma*	sibjâm	bees
འབྱཱ་	*ḥbyḥa*	bjâ	paddy
སྦྱངམ་	*sbyan̂ma*	bjâm	flying insects
སྦྱང་ནག་	*sbyan̂-nag*	bjâ’na	houseflies
སྦྱང་	*sbyan̂*	bjang	honey
འབྱུ་	*ḥbyu*	bju	grain
གནམ་བྷཱ་	*gnam-bhḥa*	’nambjâ	summer

Dzongkha **bj’** is pronounced [b̥dʑ̊] or [ptɕ], followed by a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བྱིན་ནི་	*byin-ni*	bj’in-ni	give
བྱེམ་	*byem*	bj’im	sand
བྱམོ་	*byamo*	bj’am	hen
བྱ་	*bya*	bj’a	bird
བྱག་	*byag*	bj’â	cliff, escarpment
བྱི་ལི་	*byi-li*	bj’ili	cat
བྱོའོ་	*byo-ḥo*	bj’ô	tartary buckwheat
བྱི་ཙི་	*byi-tsi*	bj’itsi	rat

Dzongkha **z** is pronounced [z], like the first sound in English *zoo,* French *zèle* or German *See*. Dzongkha **z** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཟུང་ནི་	*gzuṅ-ni*	zungni	to catch
བཟང་མ་	*bzaṅma*	zâm	well-bred
བཟོཝ་	*bzowa*	zou	carpenter
གཟིག་	*gzig*	zî	leopard
གཟི་	*gzi*	zi	onyx
གཟུགས་	*gzugs*	zû	body

Dzongkha **s** is pronounced [s], like the first sound in English *sit,* Dutch *sap* or French *ceux.* Dzongkha **s** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གསོབ་	*gsob*	sop	pierce, soft
གསེར་	*gser*	sê	gold
བསད་	*bsad*	sê	kill
སྲས་	*sras*	sä	prince
སོ་	*so*	so	tooth
སྲུང་མ་	*sruṅma*	sum	amulet, talisman
སྲིང་མོ་	*sriṅmo*	sîm	younger sister (of a man)
སྲ་ཀྲག་ཀྲ་	*sra-krag-kra*	satratra	hard
མནོ་བསམ་	*mno-bsam*	’nosa	thought, opinion
ས་	*sa*	sa	earth
གསེབ་	*gseb*	sep	stallion
བསིལ་	*bsil*	sî	cold

Dzongkha **z’** is pronounced [z̥] or [s], similar to Dzongkha **s** but followed by a murmured vowel in the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཟམ་	*zam*	z’am	bridge
ཟོག་པ་	*zogpa*	z’op	bad
ཟེ་	*ze*	z’e	crest (of a bird or wild boar)
ཟེར་	*zer*	z’ê	ray, beam
ཟུག་	*zug*	z’û	pain
ཟ་	*za*	z’a	eat
ཟ་ཁང་	*za-khaṅ*	z’akha	restaurant
ཟོར་ཝ་	*zorwa*	z’ou	sickle

Dzongkha **zh** is pronounced [ʑ], similar the first sound in English *genre* or French *geste*. Dzongkha **zh** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འབྲུག་གཞུང་	*ḥbrug-gźuṅ*	Dru Zhung	Government of Bhutan
གཞོན་མ་	*gźonma*	zhöm	young
བཞི་	*bźi*	zhi	four
བཞག་	*bźag*	zhâ	put, place, set
གཞུ་	*gźu*	zhu	bow (archery)
འཆར་གཞི་	*ḥchar-gźi*	châzhi	to make a plan
བཞི་ཕོད་	*bźi-phod*	zhiphö	year after next

Dzongkha **sh** is pronounced [ɕ], similar to the initial sounds in English *shell,* French *chêvre,* German *Schinken* or Dutch *sjaal,* Dzongkha **sh** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཤིང་	*śiṅ*	shing	wood, log
ཤོ་	*śo*	sho	dice
ཤོག་	*śog*	shô	come
ཤྭཝ་	*śwawa*	shau	antlers
གཤོང་	*gśoṅ*	shong	valley
བཤལ་	*bśal*	shä	wander, roam
ཤ་	*śa*	sha	meat
ཤལཝ་	*śalwa*	shäu	toothless harrower

Dzongkha **zh’** is pronounced [ʑ̊] or [ɕ], similar to Dzongkha **sh** but followed by a murmured vowel in the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཞྭཝ་	*źwawa*	zh’au	limping, lame
ཞལ་	*źal*	zh’ä	face [HON]
གུས་ཞབས་	*gus-źabs*	g’üzh’ap	respect
ཞབས་ཁྲ་	*źaps-khra*	zh’apthra	dance
ཞིང་	*źiṅ*	zh’ing	field
ཞོ་	*źo*	zh’o	yoghurt, curd
ཞྭམོ་	*źwamo*	zh’am	hat, cap

Dzongkha **l** is pronounced like the first sound in English *like,* Dutch *lekker,* French *lait* and German *leicht.* When the initial **l** is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལྷ་	*lḥa*	lâ	work
ལ་	*la*	la	mountain pass
ལམ་	*lam*	lam	road, way
བླམ་	*blama*	’lam	lama
གླུ་	*glu*	’lu	song
ལུག་	*lug*	lû	sheep
ཀླདཔ་	*kladpa*	’lep	brain
གླངམོ་ཆེ་	*glan̂mo-che*	’lâmche	elephant
བློ་	*blo*	’lo	heart, mind, spirit
གློ་	*glo*	’lo	cough
ལོ་	*lo*	lo	year, age
རླུང་	*rlun̂*	’lung	wind
རླུང་ནད་	*rlun̂-nad*	’lungne	disease of aerous humour
བརླདདོ་	*brlad-do*	’lädu	thigh
སླབ་	*slab*	’lap	say, tell
བསླབ་བྱ་	*bslab-bya*	’lapja	advice, counsel
ལྷ་ཁག་	*lḥa-khag*	lâkha	difficult

A sound like Dzongkha **lh** does not occur in Dutch, French or German, but the sound **lh** will be familiar to speakers of Welsh. Dzongkha **lh** is pronounced [ɬ] like the Welsh sound *ll* in *llaeth* ‘milk’. The sound occurs in the proper English pronunciation of *clean* and *please,* but even English speakers who make the distinction are generally themselves unaware that they pronounce the ‘l’ in such words differently than they do the initial **l** in *lean* and *lees*. In other words, the distinction is merely automatic in English, but in Dzongkha, as in Welsh, the difference between **l** and **lh**

is distinctive and yields differences in meaning, and so must be learnt. Dzongkha **lh** is pronounced like **l** but without voicing. In learning to pronounce this sound, it may be helpful to keep in mind that the sound **l** is to **lh** as the sound **z** is to **s**. The initial **lh** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལྷ་	*lha*	lha	deity
ལྷ་ཁང་	*lha-khañ*	lhaga	monastery
ལྷབ་	*lhab*	lhap	learn
ལྷག་པ་	*lhagpa*	Lhap	Tuesday
ཚོགས་ལྷྭམ་	*tshogs-lhwam*	tshô-lham	shoes
ལྷག་	*lhag*	lhâ	to read
ལྷོད་	*lhod*	lhö	be loose, get loosened

The verb ལྷོད་ **hö** 'arrive' in modern Dzongkha is a different word from the identically spelt and probably cognate verb ལྷོད་ **lhö** 'be loose, get loosened'.

Dzongkha **r** is pronounced like Tibetan **r**, but there is considerable variation in pronunciation. Sometimes it has a slightly fricative character reminiscent of Czech **ř**, pronounced [ɽ], but often it is an approximant like [r], without the vibrant trill of Welsh or Italian. Dzongkha **r** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ར་	*ra*	ra	goat
རུ་ཏོག་	*ru-tog*	rûto	bone
རི་	*ri*	ri	hill, mountain

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྭ་ཝོ་	*rwawo*	rau	tip of a horn
རིག་པ་ཡོད་མི་	*rig-pa-yod-mi*	rikpayömi	clever

A sound similar to Dzongkha **hr** does not occur in English, Dutch, French or German. It is the voiceless counterpart to **r**, pronounced [r̥]. The initial **hr** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཧྲལ་	*hral*	hrä	tear, rip
ཧྲིལ་པོ་	*hrilpo*	hribu, hrîp	whole, entire

The sound of the Dzongkha consonant **y** is written in the International Phonetic Alphabet as [j] and is like the first sound in English *yes* or Dutch *ja.* If the initial **y** is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཡབ་	*yab*	yap	father [HON]
ཡུམ་	*yum*	yum	mother [HON]
ལྷམ་ཡ་གཅིག་	*lhwam-ya-gcig*	lhamyaci	one shoe of a pair
ཡིག་ཚང་	*yig-tshaṅ*	yitsha	office
གཡག་	*gyag*	’yâ	yak
འཇམ་དབྱངས་	*ḥJam-dbyaṅs*	Jamyang	Mañjuśrī

In Roman Dzongkha, the letter **y** is usually not written before the vowels **ä**, **ö** or **ü**, e.g. གཡོན་ **’öm** ‘left’, ཡལ་སོ་ནུག་ **äsonu** ‘slipped my mind’, or in the proper names གཡུ་སྒྲོན་ **’Üdrö** and ཡོན་ཏན་ **Öntö**. For purely aesthetic reasons, an exception is made for the verb form ཡོད་ **yö**. The phonological

reason for this is that there is no opposition between the **yä**, **yö**, **yü** and **ä**, **ö**, **ü** in initial position. In other words, the position just before the vowels **ä**, **ö** and **ü** is a neutralisation environment for the initial consonant phoneme /y/. The sequences **yä**, **yö** or **yü** may, however, be written in Roman Dzongkha when representing Bhutanese Chöke pronunciations, e.g. ཡོན་ཏན་ **Yönten**.

Dzongkha **w** is pronounced [w] like the first sound in English *west* or French *ouest.* If Dzongkha **w** is followed by the high register tone, this is indicated by the apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཝང་	*wañ*	Wang	Thimphu Valley
དབང་	*dbañ*	’wang	spiritual empowerment
ཕྱི་ཝང་	*pyi-wañ*	pciwang	Bhutanese fiddle
རང་དབང་	*rañ-dbañ*	rangwa	independent
ཝ་	*wa*	wa	tub
ཝ་གཤོང་	*wa-gśoñ*	wosho	blood gutters (on a blade)[1]
ལྟེ་བ་	*lte-ba*	tewa	headquarters

Dzongkha **h** is pronounced [h] like the first sound in English *hail,* German *Höhle* or Dutch *haast.* Dzongkha **h** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཧད་ ~ ཧཱ་	*had, hḥa*	Hâ	Hâ (district)
ན་ཧིང་	*na-hiñ*	nahing	last year
ཧང་	*hañ*	hang	pillow
ཧ་སག་	*ha-sag*	hâsa	early

[1] This first syllable of this word is pronounced [wo] in Wang and Thê, but a pronunciation [wɔ] is sometimes heard, for example, in Hâ.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཧུམ་	*hum*	hum	oil
ཧབ་	*hab*	hap	snot
ལྷོད་	*lhod*	hö	arrive

5 Dzongkha finals

In spoken Dzongkha, only eight consonants are regularly found to occur at the end of a syllable: These are **n**, **m**, **ng**, **p**, **k**, **sh**, **l** and **r**. The finals **l** and **r** are generally restricted to literary pronunciations. Final **n** is pronounced like the final sound in English *fan.* The consonant **n** is sometimes found syllable-finally where it is not suggested by the traditional orthography.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བདུན	*bdun*	dün	seven
སྨན་	*sman*	’men	medicine
དཔལ་འབྱོར་	*dpal-ḥbyor*	Pänjo	Prosperity
མཁའ་འགྲོ་	*mkha-ḥgro*	Khandru	Skywalker

Final **m** is pronounced just like the final sound in English *whim.*

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྒྲོམ་	*sgrom*	drôm	box
བཙུནམོ་	*btsunmo*	tsüm	queen
བཙོནམ་	*btsonma*	tsöm	prisoner

Final **ng** in Roman Dzongkha either represents a syllable-final velar nasal consonant [ŋ] as in English *ring* or indicates that the preceding vowel

is nasalised, as in French *bon* and *blanc* or Portuguese *bêm* or *fim*. These two pronunciations can be viewed as manifestations of a single Dzongkha phoneme **ng**.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གླེན་ལྐུགས་	*glen-lkugs*	’lenggo	stupid, foolish
སངས་རྒྱས་	*saṅs-rgyas*	Sangge	Buddha
ལྕགས་གཟེར་	*lcags-gzer*	cangdze	metal nail
ཨིན་	*in*	’ing	is
གཡོན་	*gyon*	’öng	left
དྲེལ་	*drel*	dr’eng	mule

Final **p** is pronounced like the final sound in English *dip*. The consonant **p** is sometimes found at the end of a syllable in cases in which its presence is not suggested by the traditional orthography, as in the first example below.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ས་ཁྲ་	*sa-khra*	sapthra	map
ཁབ་ཏོག་	*khab-tog*	khapto	lid
ཆདཔ་	*chadpa*	chep	fine
འབུཔ་	*ḥbup*	bup	worm
སྐྱུརཔོ་	*skyurpo*	cûp	sour
ལྷབ་	*lhab*	lhap	learn
ཞབས་	*zhabs*	zh’ap	leg [HON]; majesty

Final **k** is pronounced like the final sound in English *lick*. Sometimes, a word has final **k** in a literary pronunciation, but lacks final **k** in colloquial Dzongkha. For example, the sacred monastery སྟག་ཚང་ ‘Tiger’s Nest’ has

a literary pronunciation **Taktshang**, although in colloquial Dzongkha the name of this holy place is pronounced **Tatsha**.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཚིག་མཛོད་	*tshig-mdzod*	tshikdzö	dictionary
ཚིག་སླབ་ནི་	*tshig-slab-ni*	tshî ’lapni	declare, say
རྫོང་ཁག་	*rdzon̂-khag*	Dzongkha	district

Final **sh** occurs in Dzongkha at the end of the familiar form of the imperative form of verbs where it corresponds to the urging particle ཤིག་ in traditional orthography.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྨོ་ཤིག་	*smo-śig*	’Mosh?	Isn’t it so?
འབག་ཤོག་ཤིག་	*ḥbag-śog-śig*	Bâshosh!	Bring it here!
སྡོད་ཤིག་	*sdod- śig*	Dösh!	Sit down!
བལྟ་ཤིག་	*blta-śig*	Tash!	Have a look!

Final **-l** occurs in Dzongkha words taken from Chöke.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཀུན་གསལ་	*kun-gsal*	Künsel	newspaper
བློ་གསལ་	*blo-gsal*	’Losel	journal, magazine

Most cases of final **-l** in traditional orthography, however, are never pronounced in colloquial speech and are therefore not reflected in Roman Dzongkha spelling, e.g. བལ་ **b’ä** ‘wool’, ཨོལ་ལྐོག་ **’öko** ‘neck’, རྒྱལ་ཁ་ **gäkha** ‘winner’. Strictly speaking, final **-r** occurs in colloquial spoken Dzongkha

only in literary pronunciations. Such reading pronunciations are relatively common, however, and reflect the profound extent to which the modern culture of Bhutan is influenced by the literary tradition. For example, in spoken Dzongkha the word for ‘flag’ རྒྱལ་དར་ is pronounced **gäda**, without final **-r**. The proper name ཀརྨ is pronounced **Kâma** in colloquial speech, although the more literary pronunciation **Karma** is also heard. The title of the well-known history of Bhutan འབྲུག་དཀར་པོ་ generally gets the literary pronunciation **Dru Karpo**, although ‘dragon’ in colloquial Dzongkkha is **drû**, and ‘white dragon’ is **drukâp** without final **-r** and with regular shortening of the first element **drû** ‘dragon’ to **dru** in compounds. Certain formal or literary terms like འཆར་གཞི་ **châzhi** ‘plan’ tend to retain final **-r** in hypercorrect speech **charzhi**.

6 Roman Dzongkha and traditional orthography

This section and the next one, Section 7, deal with phenomena of interest for linguists and those who already have some knowledge of Dzongkha. Language learners can safely skip over Sections 6 and 7 and proceed to do the exercises at the end of this chapter.

The relationship between Roman Dzongkha and traditional Bhutanese script, or གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ **Selj'e Sumcu** ‘Thirty Letters’, is complex. Because Bhutanese spelling is largely historical, but not entirely, there exists no systematic relationship between modern pronunciation and traditional orthography. This is not to say that the relationship between modern pronunciation and traditional orthography is totally random. A relationship exists, even though it is not a systematic one. To explain this intricate relationship is to delve into the complicated realm of historical phonology. The main correspondences can be sketched in brief between traditional Bhutanese writing and modern Dzongkha pronunciation as represented by Roman Dzongkha. The patterns of correspondence outlined here are also illustrated throughout the remainder of the book.

The table below presents the ’Ucen letters of the གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ **Selj’e Sumcu** ‘Thirty Letters’ and their Roman Dzongkha equivalents, as opposed to the transliterations into Roman script given at the beginning of Chapter 2.

ཀ་	ཁ་	ག་	ང།	ཅ་	ཆ།	ཇ་	ཉ།
k	kh	g’	ng	c	ch	j’	ny
ཏ་	ཐ་	ད་	ན།	པ་	ཕ་	བ་	མ།
t	th	d’	n	p	ph	b’	m
ཙ་	ཚ་	ཛ་	ཝ།	ཞ་	ཟ་	འ་	ཡ།
ts	tsh	dz	w	zh’	z’	a	y
ར་	ལ་	ཤ་	ས།	ཧ་	ཨ།		
r	l	sh	s	h	’a		

Two things become immediately apparent on the basis of this diagram. The first is that Roman Dzongkha is not like transliteration, and the second is that the **Selj’e Sumcu** only represent part of the sound system of Dzongkha initials. Traditional orthography records many segments which are no longer retained in modern pronunciation and reflects a historical syllable canon, which is much more complex than that of modern Dzongkha. The maximal structure of the historical syllable canon is represented by the word བརྒྱད (brgyad) **gä** ‘eight’, whereby the མིང་གཞི་ **mingzhi** ‘initial’ ག་ is followed by the དབྱངས་གཞི་ **’yangzhi** ‘vowel’ or ‘syllabic nucleus’ *a,* which in accordance with the conventions of Indic scripts is the orthographically unmarked vowel. The ‘initial’ ག་, which represents the heart of the initial consonantal cluster, is followed by the post-consonantal glide *-y* represented by a སྡོགས་ཅན་ **dokcen** ‘subscript letter’ and preceded by both a མགོ་ཅན་ **gocen** ‘superscript letter’ denoting *r-* and a སྔོན་འཇུག་ **’nyönju** ‘prefixed letter’ representing *b-*. The final position in the syllable is occupied by the རྗེས་འཇུག་ **jenju** ‘final consonant’ or ‘coda’ ད, a segment which, although lost in the modern form, left a trace in the apophony of the vowel, changing historical *a* to modern **ä**.

The use of the apostrophe in Roman Dzongkha is necessary because it corresponds to a meaningful phonological distinction in modern Dzongkha. To understand this, we must appreciate the historical effects of the མགོ་ཅན་ **gocen** ‘superscript letters’ and the སྔོན་འཇུག་ **’nyönju** ‘prefixed letters’ on the phonology of the modern language. In Dzongkha, the historical presence or absence of **gocen** and **’nyönju** have led to different types of modern pronunciations.

This aspect of Dzongkha historical phonology is appreciated in traditional Bhutanese philology and has to do with the distinction between སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr’akpa** ‘hard’ or ‘severe sounds’ and སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** ‘soft’ or ‘tender sounds’. The **gocen** and **’nyönju** generally have the effect of changing a soft sound into a hard sound. Below we list the **gocen** combinations, traditionally called ར་མགོ་ **rago**, ལ་མགོ་ **lago** and ས་མགོ་ **sago**, and their usual phonological Roman Dzongkha equivalents in the modern language. The effects of the **’nyönju** or prefixed letters བ, ག, འ, ད, མ are the same as those of the **gocen** or superscripted letters.

རྐ་	རྒ་	རྔ་	རྗ་	རྙ་	རྟ་	རྡ་	རྣ་	རྦ་	རྨ་	རྩ་	རྫ།
k	g	’ng	j	’ny	t	d	’n	b	’m	ts	dz

ལྐ་	ལྒ་	ལྔ་	ལྕ་	ལྗ	ལྟ་	ལྡ་	ལྤ་	ལྦ་	ལྷ།
k	g	’ng	c	j	t	d	p	b	lh

སྐ་	སྒ་	སྔ་	སྙ་	སྟ་	སྡ་	སྣ་	སྤ་	སྦ་	སྨ་	སྩ།
k	g	’ng	’ny	t	d	’n	p	b	’m	ts

In terms of modern Dzongkha phonology, these effects are fourfold:

1. The first type of effect is the zero effect. The voiceless plosives and the phoneme **dz**, which are already ‘hard’ by nature, remain so:

རྐ་	རྟ་	རྩ་	རྫ།	ལྐ་	ལྕ་	ལྟ་	ལྤ།	སྐ་	སྟ་	སྤ་	སྩ།
k	t	ts	dz	k	c	t	p	k	t	p	ts

2. The second effect is the hardening of voiced plosives. This has led to the distinction between devoiced and voiced initials in Dzongkha, i.e. the voiced or hard initials:

རྒ་	རྗ་	རྡ་	རྦ།	ལྒ་	ལྗ་	ལྡ་	ལྦ།	སྒ་	སྡ་	སྦ།
g	j	d	b	g	j	d	b	g	d	b

as opposed to the soft or devoiced initials:

ག་	ཇ་	ད་	བ།
g’	j’	d’	b’

The distinction between ‘hard’ voiced and ‘soft’ devoiced consonants is a meaningful phonological contrast in modern Dzongkha.

3. The third effect is that of ‘hard’ or high tone nasals:

རྔ་	རྙ་	རྣ་	རྨ།	ལྔ།	སྔ་	སྙ་	སྣ་	སྨ་
’ng	’ny	’n	’m	’ng	’ng	’ny	’n	’m

4. The fourth effect of the **gocen** is the use of ལ་མགོ་ **lago** in the representation of the voiceless lateral phoneme ལྷ་ **lh**.

In contrast to the **’nyönju** and **gocen**, the modern phonological effects of the historical ལྡོགས་ཅན་ **dokcen** ‘subscript letters’ have been more complex.

ཀྱ་	ཁྱ་	གྱ་	པྱ་	ཕྱ་	བྱ་	མྱ།
k ~ c	kh ~ ch	g’ ~ j’	c ~ pc	ch ~ pch	j’ ~ bj’	ny
ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	ཏྲ་	ཐྲ་	དྲ་	ནྲ་
tr	thr	dr’	tr	thr	dr’	n
པྲ་	ཕྲ་	བྲ་	མྲ་	ཤྲ་	སྲ་	ཧྲ།
tr	thr	dr’	m	sh	s	hr
ཀླ་	གླ་	བླ་	ཟླ་	རླ་	སླ།	
’l	’l	’l	d	’l	’l	

The effects of the ཡ་བཏགས་ **yata** ‘subscripted **y**’ have been fourfold.

1. There may be no effect on the velar initials (ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་), e.g. དཀྱིས་ **ki** ‘to don (women’s clothing)’, ཁྱལ་ **khä** ‘tax’, མགྱོནཔོ་ **göm** ‘guest’, གྱལ་ **g’ä** ‘row, queue, line’.

2. A velar or a bilabial initial (ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་ པྱ་ ཕྱ་ བྱ་) may be converted into a palatal initial, e.g. རྐྱབ་ **cap** ‘do, perform’, སྤྱོད་པ་ **cöba** ‘behaviour’, ཁྱོད་ **chö** ‘you’, རོ་ཁྱི་ **rochi** ‘dog’, ཕྱག་ **châ** ‘wipe clean’, འགྱོ་ནི་ **joni** ‘to go’, སྦྱིན་བདག་ **jinda** ‘patron’, གྱངས་ཁ་ **j’angkha** ‘counting, enumeration’, འབྱོན་ **j’ön** ‘to go, to come [honorific]’.

3. The **yata** in combination with the bilabial initials (པྱ་ ཕྱ་ བྱ་) has led to the unique Dzongkha series of bilabial-palatal initials, e.g. སྤྱང་ཀ་ **pcangka** ‘poor’, དཔྱལ་ཝ་ **pcäu** ‘forehead’, ཕྱགམ་ **pchâm** ‘broom’, འཕྱེངམ་ **pchêm** ‘rosary’, སྦྱང་ནག་ **bjâna** ‘houseflies’, གནམ་བྱཱ་ **’nambjâ** ‘summer’, བྱི་ལི་ **bj’ili** ‘cat’, བྱག་ **bj’â** ‘cliff’.

4. The combination of the **yata** with a nasal (མྱ་) has yielded a palatal nasal, e.g. ཉམས་མྱོང་ **nyamnyong** ‘experience’, སྨྱུ་གུ་ **’nyug’u** ‘pen’.

The modern Dzongkha phonological parameter of hard vs. soft is independent of the effects of the **yata**. The examples in the preceding paragraph illustrate that the **yata** is used with hard plosives (**g**, **j**, **bj**), soft plosives (**g’**, **j’**, **bj’**), a hard nasal initial (**’ny**) and a soft nasal initial (**ny**). Furthermore, Dzongkha often has **yata** where Chöke has ར་བཏགས་ **rata** ‘subscripted **r**’, e.g. Dzongkha གྱལ་ **g’ä** ‘row, queue, line’ vs. Chöke གྲལ་ **dr’el**, Dzongkha གྱུ་མོ་ **J’umo** ‘Chumbi Valley’ vs. Chöke གྲོ་མོ་ **Dr’omo**, Dzongkha སྤྱ་ **pca** ‘monkey’ vs. Chöke སྤྲེལ་ **trel**.

The phonological effects of the historical ར་བཏགས་ **rata** ‘subscripted **r**’ have been threefold.

1. There is no effect in ནྲ་ **n**, མྲ་ **m**, ཤྲ་ **sh**, and སྲ་ **s**.

2. In most cases, **rata** has yielded retroflex consonant initials:

ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	ཏྲ་	ཐྲ་	དྲ་	པྲ་	ཕྲ་	བྲ།
tr	thr	dr’	tr	thr	dr’	tr	thr	dr

The Dzongkha hard vs. soft distinction is independent of the retroflexivisation indicated by the **rata**, e.g. སྒྲོམ་ **drôm** ‘box’, འབྲུག་ཡུལ་ **Dru Ü**

'Bhutan', སློབ་གྲྭ་ **'lopdra** 'school', གྲུ་ **dr'u** 'boat', དྲོ་པ་ **dr'ôba** 'morning', དྲག་ཤོས་ **Dr'âsho** 'Bhutanese nobleman', ཕོ་བྲང་ **Phodra** 'palace', གྲྭ་ཚང་ **dr'atsha** 'central lamasery'.

3. **rata** is also used to represent the modern voiceless trill hr (ཧྲ་).

The historical combinations with ལ་བཏགས་ **lata** 'subscripted **l**' have led to two different modern Dzongkha readings.

1. The historical combination ཟླ་ has yielded the modern Dzongkha initial phoneme **d**.
2. All other combinations with **lata** have yielded the high tone initial **'l** (ཀླ་ གླ་ བླ་ རླ་ སླ་).

Now let us turn to the དབྱངས་བཞི་ **'yangzhi** 'vowels' and to the letters ཨ་ and འ་ of traditional Bhutanese script. Thirteen centuries ago, vowels came to be represented in the original 'Ucen script in the same way as they are represented in other so-called Indic scripts, i.e. in scripts historically derived from the Brahmi script. However, two letters, the ཨ་ and the འ་, are used to represent the five vowels in two tonal registers in syllables beginning with a vowel. Syllables beginning with the letter ཨ་ in 'Ucen script are 'hard' or high tone, whereas those beginning with འ་ are 'soft' or low tone.

ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ།
'a	'i	'u	'e	'o
འ་	འི་	འུ་	འེ་	འོ།
a	i	u	e	o

In Roman Dzongkha, the apostrophe is used to indicate the high tone before nasals, vowels and semivowels. But whereas ancient Tibetan had five vowels, modern Dzongkha has thirteen vowels. The original five vowels have in modern Dzongkha given rise to both short vowel phonemes (**a**, **e**, **i**, **o**, **u**) and long vowels (**â**, **ê**, **î**, **ô**, **û**). The conditions which have given

rise to long vowels are only partially understood, for the interplay of determining factors must have been historically as complex as those which determined Czech vowel length. The present state of affairs at any rate is that vowel length is a distinctive phonological trait of modern Dzongkha and must therefore be marked in any adequate system of romanisation. Moreover, Dzongkha has developed the long umlauted vowels **ä**, **ö** and **ü**, derived through apophony of three of the original vowels **a**, **o** and **u** respectively.

The phonological developments or ‘sound laws’ which led from the original five ancient Tibetan to the thirteen modern Dzongkha vowels constitute a complex chapter of historical phonology. Simple comparison of traditional spelling and modern pronunciation does not suffice to provide an understanding of these historical developments. Their complexity will hopefully be unravelled by historical linguistic research. Only some of the more obvious correspondences between traditional orthography and modern vowels will be pointed out here.

Dzongkha long vowels have often arisen from the collapse of two syllables into one. However, this proces has not in all cases led to lengthening of the vowel, e.g. རྨགཔ་ **’map** ‘husband’ vs. དམརཔོ་ **’mâp** ‘red’, གསེབ་ **sep** ‘stallion’ vs. སེརཔོ་ **sêp** ‘yellow’, རྩིགཔ་ **tsip** ‘stone wall’ vs. རྩིསཔ་ **tsîp** ‘astrologer’, ཕོབ་ **phop** ‘put something down’ vs. ཕོརཔ་ **phôp** ‘cup’, སྐུ་ **ku** ‘honorific prefix for parts of the body’ vs. ཀུཤ་ **kû** ‘gourd’. Final ར་ **-r** has often led to lengthening of the preceding vowel, e.g. ཨེར་སྡེས་ **’êze** ‘Bhutanese chutney’, པར་ **pâ** ‘picture’, སོར་ **sô** ‘thumb’s breadth’ (vs. སོ་ **so** ‘tooth’), འཕུར་ **phû** ‘fly’, འགྲིར་ **gî** ‘turn a prayer wheel’. Sometimes a final ས་ **-s** too, instead of triggering apophony of the preceding vowel, has yielded a long vowel in Dzongkha, e.g. དགོས་ (now spelt དགོ་) **gô** ‘must, be necessary’, གོས་ (now regrettably spelt བགོ་) **g’ô** ‘male garb’, ལས་ (with the clever modern spelling ལཱ་) **lâ** ‘work’, ནས་ **nâ** ‘barley’ (vs. ནས་ **nä** in Chöke), དྲག་ཤོས་ **Dr’âsho** ‘Bhutanese nobleman’.

Again, the diachronic factors which conditioned lengthening are complex, and many verbs and other parts of speech exhibit regular grammatical alternation between a form with a long vowel and one with a short vowel. For example, Dzongkha དགོ་ ‘must, be necessary’, historically written དགོས་, shows the form **gô** when used as a main verb and the shortened allomorph **go** when used as an auxiliary verb, and the verb form བཞག་ནི་ **zhâ-ni** ‘to put’ has a short vowel in the experienced tense form བཞག་ཅི་ **zha-ci** and a long vowel in the inferred past tense བཞག་ནུག་ **zhâ-nu**. There are numerous such morphophonological regularities which operate in modern Dzongkha and are clearly represented in Roman Dzongkha, but which are masked from view by the traditional spelling, e.g. low register tone ང་ **nga** ‘I’ and ངའི་གི་ **ngê-gi** ‘my’ vs. high register tone ང་གིས་ **’ngâ-gi** ‘I’ [ergative] with a long vowel, or short ཁོ་ **kho** ‘he’ vs. long ཁོ་གི་ **khô-gi** ‘his’ and ཁོ་གིས་ **khô-gi** ‘he’ [ergative]. The long vowel in the ergative forms of pronouns such as ཁོ་ **khô-** might even be an artefact of lengthening caused by a final ergative ས་, still written in the Chöke ergative forms of pronouns such as ཁོས་ ‘he’ [ergative], to which a supererogatory ergative suffix གིས་ **-gi** was augmented.

The umlauted or apophonic vowels **ä**, **ö** and **ü** in modern Dzongkha arose, as in modern Tibetan, through apophony historically conditioned by the རྗེས་འཇུག་ **jenju** ‘final consonants’ ད་ **-d**, ལ་ **-l**, ན་ **-n** and ས་ **-s**. All four finals resulted in the apophonic change of **o** into **ö** and of **u** into **ü**. However, the apophony of original **a** variously yielded **e**, **ê** and **ä**. Final ད་ **-d** usually gave rise to **ê**, e.g., ལྟདམོ་ **têm** ‘show’, བརྟག་དཔྱད་ **takcê** ‘inspect’, བརྗེད་ **jê** ‘forget’, ཚད་ **tshê** ‘measure, size, moderation’, seldom to **ä** or **e**, e.g. བརྒྱད་ **gä** ‘eight’, འབད་ **be** ‘do’, མཛེ་ནད་ **dzêne** ‘leprosy’ (however, ནད་ **nê** ‘illness’). Final ན་ **-n**, which in most cases has been retained in modern Dzongkha pronunciation, has given rise to the vowel **e**, e.g., སྨན་ **’men** ‘medicine’, ཙན་དན་ **tsende** ‘Bhutanese sandalwood’, འགན་ཁག་ **genkha** ‘responsibility’. Final ས་ **-s** and ལ་ **-l** have given rise to the vowel **ä**, e.g., རྫས་ **dzä** ‘gunpowder’, གཡས་པ་ **’yäp** ‘right (as opposed to left)’, སྲས་ **sä** ‘prince’,

མཁསཔ་ **khäp** 'adept, expert', སྦལཔ་ **bäp** 'frog', ཐལཝ་ **thäu** 'dust', རྒལ་ **gä** 'to cross, to ford', བལ་ **b'ä** 'wool', བཤལ་ **shä** 'wander, roam'. As already pointed out above, some cases of final ས་ **-s** have not yielded forms with an apophonic vowel but have led to forms with a long vowel.

But the historical development of vowels from ancient Tibetan to modern Dzongkha is more complex than even these correspondences would suggest. For example, there are vowel harmonic forms in modern Dzongkha involving the vowel **ö**, e.g. མཆོད་རྟེན་ **chötö** 'stupa', སློབ་དཔོན་ **'löbö** 'teacher'. Moreover, the factors giving rise to the modern vowels in some Dzongkha words are far more involved, e.g., རྒེདཔོ་ **gap** 'head of a རྒེད་འོག་ **geo**, or block of villages', Dzongkha བགྲོསཔ་ **dröp** 'ex-, former, retired', alongside formal Chöke བགྲེསཔ་ **drep**. An important lesson to be learnt from such examples is that when we see a འགྲེངཔོ་ **drengbo** in traditional orthography, it does not necessarily mean that there will be a vowel **e** or **ê** in modern Dzongkha. What determines the spelling in Roman Dzongkha is the pronunciation.

The phonetic implications of the traditional dichotomy made in Bhutanese philology between སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr'akpa** 'hard' or 'severe sounds' and སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** 'soft' or 'tender sounds' are as two sides of the same coin. The apostrophe in Roman Dzongkha fulfils the function of marking both phenomena connected with this distinction.

1. The apostrophe marks the high register tone in syllables beginning with a nasal, a liquid or a vowel. In this function the apostrophe is written preceding the initial consonant or vowel, e.g. གཡུས་ **'ü** 'village', ལྔ་ **'nga** 'five', སློ་ **'lo** 'cough', whereas the low register tone is left unmarked, e.g. ཡུལ་ **ü** 'realm', ལོ་ **lo** 'year, age', ང་ **nga** 'I, me'.

2. The apostrophe indicates a devoiced consonant, e.g. ཟམ་ **z'am** 'bridge', བགོ་ **g'ô** 'Bhutanese male garb', གྲལ་ **g'ä** 'queue, row, line', བལ་ **b'ä** 'wool', ཇོ་བདག་ **j'ôda** 'owner', whereas voiced consonants are unmarked, e.g. བཟངམ་ **zâm** 'healthy', སྒོ་ **go** 'door', བརྒྱད་ **gä** 'eight', འབལ་ **bä** 'pull

out, extract', འགྱོ་ **jo** 'go'. In this function the apostrophe is written following the consonant.

In the following table, the combinations are diagrammed in which the apostrophe is used in its first function, i.e. to mark the སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr'akpa** or 'hard sound' of the high register tone in syllables beginning with a nasal, liquid or vowel.

low register 'soft'		high register 'hard'	
nga	ང་	'nga	རྔ་
nya	ཉ་	'nya	རྙ་
na	ན་	'na	རྣ་
ma	མ་	'ma	སྨ་
wa	ཝ་	'wa	དབའ་
ya	ཡ་	'ya	དབྱའ་
la	ལ་	'la	ཟླ་
a	འ་	'a	ཨ་
â	འར་	'â	ཨར་
e	འེ་	'e	ཨེ་
ê	འེར་	'ê	ཨེར་
i	འི་	'i	ཨི་
î	འིར་	'î	ཨིར་
o	འོ་	'o	ཨོ་
ô	འོར་	'ô	ཨོར་
u	འུ་	'u	ཨུ་
û	འུར་	'û	ཨུར་
ä	འས་	'ä	ཨས་
ö	འོས་	'ö	ཨོས་
ü	འུས་	'ü	ཨུས་

The high register tone is marked in Roman Dzongkha only in syllables beginning with a nasal, liquid or vowel because in all other syllables the tone can be predicted on the basis of the initial consonant. As the table

below recapitulates, syllables beginning with voiceless consonants are invariably in the high register tone, and syllables beginning with the voiced and devoiced consonants are in the low register tone.

high register				**low register**			
k	ཀ་	kh	ཁ་	g	རྒ་	g'	ག་
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	རྗ་	j'	ཇ་
t	ཏ་	th	ཐ་	d	རྡ་	d'	ད་
p	པ་	ph	ཕ་	b	རྦ་	b'	བ་
pc	པྱ་	pch	ཕྱ	bj	སྦྱ་	bj'	བྱ་
tr	ཀྲ་	thr	ཁྲ་	dr	སྒྲ་	dr'	གྲ་
ts	ཙ་	tsh	ཚ་	dz	རྫ་		
sh	ཤ་			zh	གཞའ་	zh'	ཞ་
s	ས་			z	གཟའ་	z'	ཟ་
hr	ཧྲ་			r	ར་		
lh	ལྷ་						
h	ཧ་						

In the following table, the combinations are diagrammed in which the apostrophe is used in its second function, i.e. to mark the སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** 'soft sound' of devoiced initial consonants. In the first version of Roman Dzongkha published in 1991, this second function of the apostrophe for a brief period of three years used to be fulfilled by a diacritic known as a **thî** (ཐིག་) or devoicing circlet [°]. This diacritic was soon abandoned for the apostrophe.

voiced 'hard'		devoiced 'soft'	
ga	རྒ་	g'a	ག་
ja	རྗ་	j'a	ཇ་
da	རྡ་	d'a	ད་
ba	རྦ་	b'a	བ་
bja	སྦྱ་	bj'a	བྱ་
dra	སྒྲ་	dr'a	གྲ་
zha	གཞའ་	zh'a	ཞ་
za	གཟའ་	z'a	ཟ་

Dzongkha distinguishes between voiced and devoiced plosive and sibilant consonants. This distinction is unique to Dzongkha and alien to the phonologies of the other languages of Bhutan. Speakers of Dzongkha whose mother tongue is another language of Bhutan, particularly people originating from east of the Pêli La དཔལ་ལི་ལ་, therefore sometimes do not observe the distinction between the voiced consonants and their devoiced counterparts, e.g. གཟའ་ **za** vs. ཟ་ **z'a**. For non-native speakers of Dzongkha, a good rule of thumb to follow is that when any of the voiced consonants ག་ ཇ་ ད་ བ་ བྱ་ དྲ་ ཞ་ and ཟ་ occur with a prefixed letter, or སྔོན་འཇུག་ **'nyönju**, the initial will tend to be 'hard' and thus rendered without an apostrophe or ཀོ་མ་ **koma** in Roman Dzongkha (g, j, d, b, bj, dr, zh and z). When the voiced consonants ག་ ཇ་ ད་ བ་ བྱ་ དྲ་ ཞ་ and ཟ་ occur without a prefixed letter, they are usually devoiced in the standard dialect and will be written with an apostrophe following the initial in Roman Dzongkha (g', j', d', b', bj', dr', zh' and z'). In general this rule of thumb is seen to hold, but there are exceptions. Since the presence of a **'nyönju** or **gocen** does not necessarily indicate a 'hard' pronunciation, and the absence of **'nyönju** or **gocen** does not in every case indicate a 'soft' pronunciation, the only reliable guide is the pronunciation of a native Dzongkha speaker from Wang or Thê. Traditional orthography and modern phonology are

two distinct systems operating by a distinct set of rules. The complexity of Dzongkha historical phonology highlights the need for an accurate representation of modern Dzongkha phonology.

Written Dzongkha observes other Classical Tibetan or Chöke spelling conventions. For example, a Dzongkha verb stem may have as little as one, but also as many as four different orthographic forms with the same pronunciation:

1. བསྒྲུབས་ **drup**, vt., 'complete, perform, finish, achieve', in the past tense, e.g. བསྒྲུབས་ཡི་ **drup-yi**,
2. བསྒྲུབ་ **drup** in the future, e.g. བསྒྲུབ་ནི་ **drup-ni**, བསྒྲུབ་འོང་ **drup-ong**,
3. སྒྲུབ་ **drup** in the present, e.g. སྒྲུབ་དོ་ **drup-do**, སྒྲུབ་པའི་སྒང་ཨིན་ **drup-bigang 'ing**,
4. སྒྲུབས་ **drup** in the imperative, e.g. སྒྲུབས་ཤིག་ **drup-sh!**

This verb may be compared with its intransitive counterpart, which has only two orthographic forms:

1. འགྲུབ་ **dr'up**, vi., 'get accomplished, be or get completed', in the present and future, and
2. གྲུབ་ **dr'up** in the past.

However, Dzongkha verbs do not consistently follow Chöke orthography. Sometimes Dzongkha will use one orthographic form where Chöke will use several. Often it is impossible for a Dzongkha verb to follow Chöke orthography, simply because the Dzongkha verb is different from the Chöke verb, e.g. Dzongkha འགྱོ་ **jo** 'go' vs. Chöke འགྲོ་ **dro** 'go', Dzongkha འབད་ **be** ~ **bä** 'do' vs. Chöke བྱེད་ ~ བྱས་ ~ བྱ་ ~ བྱོས་ 'do', with the formal Bhutanese reading pronunciations **j'et** ~ **j'ä** ~ **j'a** ~ **j'ö**. Whenever there is an attempt to follow the Chöke orthography in this matter, as in

the case of བསྒྲུབས་ ~ བསྒྲུབ་ ~ སྒྲུབ་ ~ སྒྲུབས་ **drup** 'complete, perform, finish, achieve', the result is an erudite but artificial spelling distinction only.

In fact, the ancient Tibetan phenomenon of verb stem alternation, maximally involving four different stems, has no reflex in Dzongkha. An early listing of alternating verb stems found in Written Tibetan is included in the 1834 grammar of Tibetan written by the Hungarian traveller Alexander Csoma de Kőrös, *alias* Csoma Kőrösi Sándor. Isaac Jacob Schmidt's Tibetan grammar, published in 1839 for the Imperial Russian Academy of Sciences at St. Petersburg, improves greatly upon Csoma de Kőrös's work and also provides a list of the various stems for a single Tibetan verb. Heinrich August Jäschke's (1883) grammar also treats the phenomenon. Alternating stems for Tibetan or Chöke verb forms can be found in any good Tibetan-English dictionary, such as that by Isaac Jacob Schmidt (1841), Heinrich August Jäschke (1871, 1881) or Sarat Chandra Das (1902). A comprehensive spelling guide for Tibetan verb forms was published by Dorje Wangchuk Kharto (1979) in Delhi, and this orthographical material has been more tidily arranged and presented in a beautiful reference book by Nathan Hill (2010).

The ancient phenomenon of verb stem alternation basically involving four different stems reflected in the Tibetan writing tradition still survives as an intact system in the Manchad language of Himācal Pradeś. This type of verb stem alternation should not be confused with honorific verbs or suppletion. For example, the Dzongkha verb གཤགས་ **shâ** 'pass away' is the honorific counterpart of the regular Dzongkha verb ཤི་ **shi** 'die'. The Dzongkha verb འགྱོ་ **jo** 'go', like English, has a suppletive form in the past, i.e. སོང་ **song** 'went', and in the perfective, i.e. ཡར་ **yâ** 'went', and the Dzongkha verb འོང་ **ong** 'come' has a suppletive stem in the imperative and first person interrogative, i.e. ཤོག་ **shô**, and in the perfective aspect and potential mood, i.e. ཐོན་ ~ འཐོན་ **thön**, **thöng**.

Finally, there is variation and inconsistency in the spelling of modern Dzongkha. Often Dzongkha spelling coincides with Tibetan orthography,

and often it does not. Sometimes a word is spelt in more than one way. Dzongkha spellings may either be in keeping with classical orthography or represent *ad hoc* modernisations, based both on historical and on false etymologies. Some new spellings give a good indication of the modern pronunciation, e.g. ལཱ་ **lâ** ‘work’. Some new spellings, however, represent innovation for its own sake and even obscure pronunciation where a traditional spelling does not. For example, a spurious སྙོན་འཇུག་ **’nyönju** has been added to Dzongkha བགོ་ **g’ô** ‘male garb’, misleadingly suggesting a hard initial, and an historical རྗེས་འཇུག་ **jenju** has been removed which would have clarified the lengthened vowel. Official Dzongkha spellings are given in the རྫོང་ཁའི་ཚིག་མཛོད་ Dzongkha dictionaries published in 1986 and 1993 by the Department of Education and the Dzongkha Development Commission respectively. At the request of the Dzongkha Development Commission, I designed a phonological spelling for Dzongkha in the native ’Ucen script, known as རྫོང་ཁ་འདུས་ཡིག་ Phonological Dzongkha. The book which explains Phonological Dzongkha was prepared in 1994 and then filed away in the archives of the Dzongkha Development Commission. Its contents are rendered public in the present volume for the first time. Previously, Roman Dzongkha had served as the only reliable representation of Dzongkha pronunciation.

Alphabetical Order of Roman Dzongkha

a	ch	g’	’l	ô	s	’û
â	d	h	lh	’o	sh	ü
’a	d’	i	m	’ô	t	’ü
’â	dr	î	’m	ö	th	w
ä	dr’	’i	n	’ö	tr	’w
’ä	dz	’î	’n	p	thr	y
b	e	j	ng	ph	ts	’y
b’	ê	j’	’ng	pc	tsh	z
bj	’e	k	ny	pch	u	z’
bj’	’ê	kh	’ny	r	û	zh
c	g	l	o	hr	’u	zh’

7 Contour tones

Dzongkha contour tones are a phenomenon of great interest to linguists. However, these incipient tonal phenomena are of little use to students attempting to actively master the language. Language learners can safely skip this section and proceed to do the exercises to Chapter 3. Michailovsky (1986) first reported the existence of contour tones in Dzongkha in addition to the high and low register tones discussed in Section 1 of this chapter. Mazaudon and Michailovsky’s (1989) experimental phonetic research on Dzongkha tonology with native speakers of Dzongkha from སྐྱབས་ཚ་ Capcha and ཐིམ་ཕུག་ Thimphu brought to light the existence of a contour tone distinction in a significant number of Dzongkha words. They provided interesting diachronic explanations of the tonogenetic mechanisms involved on the basis of what may be conjectured from the traditional orthography. The table below lists minimal pairs which illustrate this contour tone distinction, including the minimal pairs listed in Mazaudon and Michailovsky’s material which could be verified. The

rising contour seems to be ever so slightly glottalised. The falling contour is longer in duration, particularly in the low register. Diphthongs always exhibit a falling contour.

From a comparative linguistic perspective, the contour tones are indeed 'the most original aspect of Dzongkha phonology'. However, the contour distinction does not exist in all dialects of Dzongkha. In those dialects in which it does exist, the opposition does not occur in short open syllables, diphthongs or in monosyllables in final **-n** and is not always made by all speakers consistently. In the examples below the rising glottalised contour is indicated by an asterisk. This asterisk is not employed elsewhere in the book, however, nor is it ever used in the Roman Dzongkha.

high register examples

rising, glottalised			slightly falling		
ཤོབ་	shop*	lie	གཤོགཔ་	shop	wing
གསུམ་	sum*	three	སྲུངམ་	sum	amulet
སེམས་	sem*	mind, feelings	སྲནམ་	sem	lentils
ཀངམ་	kâm*	leg	སྐརམ་	kâm	star
སྤགས་	pâ*	slice of meat	པར་	pâ	picture
ཐབ་	thap*	stove, kitchen	ཐགཔ་	thap	rope
ཤེས་	shê*	know	ཤེལ་	shê	glass
ཀང་	kang*	marrow	བཀང་	kang	fill (fluid)
མཆིནཔ་	chim*	liver	ཁྱིམ་	chim	house
ཚམོ་	tsham*	niece	མཚམས་	tsham	border

rising, glottalised			slightly falling		
བསད་	sê*	kill	གསེར་	sê	gold
སླི་	’lü*	pear	གླུད་	’lü	dough effigy

low register examples					
rising, glottalised			**slightly falling**		
འཛིནམ་	dzim*	tongs	ཛིམ	dzim	eyebrow
འབྱ་	bjâ*	standing paddy	བྱཱར་	bjâ	summer
དོས་	d’ô*	burden	དོར་	d’ô	pair
སྡོད་	dö*	sit, stay	མདོས་	dö	ritual spirit palace made of coloured thread

Exercises to Chapter 3

I. Grammar questions

1. Which three diacritic marks are used in Roman Dzongkha, and what do they signify?

2. How many tones are there in standard Dzongkha? When and how is tone marked in official Dzongkha Romanisation?

3. Which consonants are automatically followed by the low register tone, and which are followed by the high register tone?

4. What are devoiced consonants and how are they pronounced? How are devoiced consonants indicated in Roman Dzongkha orthography?

II. Pronunciation Exercises

As a student of Dzongkha, you will have to master a number of speech sounds which do not occur in your native language. You will have to learn to distinguish systematically and consistently between these new speech sounds. Do not satisfy yourself with an approximate pronunciation in the beginning, thinking that your pronunciation will improve with time. Make an all-out effort at the very outset to gain a proper pronunciation of Dzongkha. Poor pronunciation habits will be difficult to break later on. Do not be shy, and show yourself what your vocal tract can do.

After you have practised the pronunciation exercises in Chapter 3 with the aid of the soundtrack or the assistance of a native speaker of Dzongkha from western Bhutan, pronounce the following Dzongkha words correctly, following the Roman Dzongkha spellings. Check your answers against the sound track.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལྔ་	*lṅa*	’nga	five
ང་	*ṅa*	nga	I, me
ནཱ་	*nḥa*	nâ	here
ནས་	*nas*	nâ	barley
མནར་	*mnar*	nâ	illness
གློ་	*glo*	’lo	cough
ལོ་	*lo*	lo	year, age
ཤི་	*śi*	shi	die
ཤེས་	*śes*	shê	know
བཤལ་	*bśal*	shä	wander

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བཤད་སླབ་ནི་	*bśad-slab-ni*	she'lapni	explain
རྡོ་	*rdo*	do	stone
སྡོད་	*sdod*	dö	sit
ལུག་	*lug*	lû	sheep
ལུད་	*lud*	lü	compost
རྨག་པ་	*rmagpa*	'map	husband
དམར་པོ་	*dmarpo*	'mâp	red
གསེབ་	*gseb*	sep	stallion
སེར་པོ་	*serpo*	sêp	yellow
རྩིག་པ་	*rtsigpa*	tsip	stone wall
རྩིས་པ་	*rtsispa*	tsîp	astrologer
ཕོབ་	*phob*	phop	put something down
ཕོར་པ་	*phorpa*	phôp	cup
བརྟག་དཔྱད་	*brtag-dpyad*	takce	inspect
ཀུཝ་	*kuwa*	kû	gourd used as a scoop
གླང་	*glaṅ*	'lang	bull, ox
ཆང་	*chaṅ*	chang	beer
ཚོང་ཁང་	*tshoṅ-khaṅ*	tshongkha	shop
མིང་	*miṅ*	meng	name
ཧིང་	*hiṅ*	hing	heart

Pay particular attention to the use of the apostrophe when pronouncing the following, second set of Dzongkha words.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཟེར་	*gzer*	dzê	nail
ཟེ་	*ze*	z’e	crest
གསེར་	*gser*	sê	gold
བགོ་	*bgo*	g’ô	Bhutanese male garb
སྒོ་	*sgo*	go	door
གྱལ་	*gyal*	g’ä	queue, row, line
བརྒྱད་	*brgyad*	gä	eight
བལ་	*bal*	b’ä	wool
འབལ་	*ḥbal*	bä	pull out, extract
དོན་	*don*	d’ön	reason
སྡོད་	*sdod*	dö	sit, remain
བྱི་ལི་	*byi-li*	bj’ili	cat
སྦྱི་ལི་	*sbyi-li*	bj’ili	plane, chisel
འབྱང་	*ḥbyaṅ*	bjang	honey

4

Pronouns, postpositions, numerals and the verbs 'to be'

This chapter deals with Dzongkha pronouns, demonstratives and postpositions and will introduce to the Western reader a syntactic element order which is different than in most European languages. Dzongkha numerals will be seen to operate according to both a decimal and an older vigesimal system. The several forms of Dzongkha 'to be' and their respective meanings will introduce the reader to a dimension of Dzongkha grammar which will be novel to most. The choice between various Dzongkha verb forms depends on epistemological considerations which the grammars of most Western languages do not force us to make explicit each time we choose a verb form. The Dzongkha speaker automatically makes this obligatory choice and so makes a statement or takes a stance with respect to the epistemic status of the information conveyed in almost every sentence which he speaks.

Dzongkha personal pronouns

	singular			plural		
1st person	ང་	**nga**	I	ང་བཅས་	**ngace**	we
2nd person	ཁྱོད་	**chö**	you	ཁྱེད་	**chä**	you
3rd person	ཁོ་	**kho**	he	ཁོང་	**khong**	they
	མོ་	**mo**	she			
honorific	ནྡ་	**nâ**	he, she, you	ནྡ་བུ་	**nâ-bu**	they, you

1 Dzongkha pronouns

The table above lists the nine Dzongkha personal pronouns. There are two morphological regularities in the language which affect Dzongkha personal pronouns but are entirely concealed by traditional orthography. However, both morphological regularities are rendered visible in Roman Dzongkha. The first regularity is that the vowel in the three pronouns ང་ **nga** ‘I’, ཁོ་ **kho** ‘he’ and མོ་ **mo** ‘she’ are lengthened before the dative, ergative and genitive suffixes, e.g. ང་ལུ་ **ngâ-lu** ‘to me’, ཁོ་གིས་ **khô-gi** ‘he [ERG]’, མོ་གི་ **mô-gi** ‘her, hers’.

The second regularity is that in the two Dzongkha personal pronouns beginning with a nasal initial consonant, this nasal initial becomes ‘hard’ when the pronouns is put in the ergative case. Accordingly, ང་ **nga** ‘I’ becomes ང་གིས་ **’ngâ-gi** ‘I [ERG]’, and མོ་ **mo** ‘she’ becomes མོ་གིས་ **’mô-gi** ‘she [ERG]’. The bane of Dzongkha’s success as the national language of the kingdom is that most people in Bhutan speaking Dzongkha today are not native speakers, and many of these have not fully acquired a native speaker phonology of the language. As a result, this second regularity is sometimes missed by non-native speakers of Dzongkha from other parts of Bhutan.

These two morphological regularities, the first rule involving the lengthening of the vowel before case suffixes and the second rule involving the register tone shift in the two nasal-initial pronouns in the ergative case, are in fact the primary native morphological markers in the grammar of standard spoken Dzongkha, so much so that the suffixes can actually be dropped altogether in native spoken Dzongkha. However, these two morphological rules must be observed, and these two morphological regularities in Dzongkha grammar are entirely hidden by traditional orthography. For example, in the natural spoken Dzongkha sentences ང་གིས་མོ་སླབ་ཅི། **'ngâ mô 'lapci** 'I told her' and མོ་གིས་ང་སླབ་ཅི། **'mô ngâ 'lapci** 'she told me', the overt suffixes are dropped, but the vowels are lengthened as marks of inflected case, and the initial nasal is hardened, i.e. pronounced in the high register tone, in the ergative. Roman Dzongkha renders these grammatical regularities in the real native Dzongkha visible and amenable to study and documentation.

The collective ending ཆ་ཁྱབ་ **châchap** may be added to any of the plural pronouns, e.g. ཁྱེད་ཆ་ཁྱབ་ **chä-châchap** 'you all', or to any Dzongkha nouns denoting people, e.g. ཨམ་རྩུ་ཆ་ཁྱབ་ **'amtshu-châchap** 'all the women'. The following two sentences illustrate the use of the collective ending ཆ་ཁྱབ་ **châchap**.

(1) ང་བཅས་ཆ་ཁྱབ་ལུ་ཡང་གསོལ་རས་གཅིག་ཞུ་དགོ་པས།

ngace	*-châchap*	*-lu*	*-e*	*söra*	*ci*	*zh'u*	*-go*	*-be*
we	-[COL]	-[DAT]	-also	reward	one	request	-must	-[EP]

'All of us would also like to request some recompense.'

(2) བུམོ་ཆ་ཁྱབ་ནཱ་ཤོག་ཤིག།

b'um	*-châchap*	*nâ*	*sho*	*-sh!*
girl	-[COL]	here	come	-[IMP]

'Come here, girls!'

The honorific pronouns ནཱ་ **nâ** ‘he, she, you’ and plural ནཱ་བུ་ **nâ-bu** ‘they, you’ are used to show respect in formal situations with reference to either the second or third person. The proper form of reference to the king is མི་དབང་མངའ་བདག་རིན་པོ་ཆེ། **Mi’wang ’Ngada Rimboche** ‘His Majesty’, and the proper form of address is མངའ་བདག་རིན་པོ་ཆེ། **’Ngada Rimboche** ‘Your Majesty’ and, in lieu of a pronoun, ཞབས། **Zh’ap** ‘Your Majesty’.

The Dzongkha demonstrative pronouns are listed in Table 2. The demonstratives bearing the prefix ཨ་ **’a-**, viz. ཨ་ནི་ **’ani** ‘this right here’, ཨ་ཕི་ **’aphi** ‘that over yonder’, ཨ་ཡི་ **’ayi** ‘that up over there’, ཨ་མི་ **’ami** ‘that down over there’, are more emphatically deictic in nature than their counterparts lacking the prefix, viz. ནི་ **ni** ‘this here’, ཕེ་ **phê** ‘that over there’, ཡེ་ **yê** ‘that up there’, མེ་ **mê** ‘that down there’. All the demonstratives in the table below may be used as nominal heads, e.g. ཨ་ཕི་ངི་གི་ཨིན། **’Aphi ngê-gi ’ing** ‘That over there is mine’, ཡེ་ཁྱོད་ཀྱི་ཨིན་ན། **Yê chö-gi ’ina** ‘Is that yours up there?’.

Dzongkha demonstrative pronouns			
proximal	ཨ་ནི་	**’ani**	this right here
	ནི་	**ni**	this here
neutral	དི་ ~ འདི་	**di**	this, that [DEF]
	དི་	**d’i**	this, that [DEM]
distal	ཨ་ཕི་འདི་	**’aphidi**	that over yonder
	ཕེ་ཚུ་	**phêtshu**	those over there
	ཨ་ཡི་	**’ayi**	that up over there
	ཡེ་ཚུ་	**yêtshu**	those up there
	ཨ་མི་	**’ami**	that down over there
	མེ་ཚུ་	**mêtshu**	those down there

An orthographic convention arose in Dzongkha whereby the definite article དི་ **di** came to be written as འདི་ **di** in the four expressions ཨ་ཕི་འདི་ **’aphidi** ‘that one over yonder’, ཨ་མི་འདི་ **’amidi** ‘that one down there’ ཨ་ཡི་འདི་ **’ayidi**, ‘that one up there’ and ཨ་ནི་འདི་ **’anidi** ‘this one right here’. Dzongkha orthography often disguises what is actually going on in the language at the morphological level. However, this particular orthographic convention actually appears to have been introduced in an attempt to capture a native morphological regularity. The real Dzongkha morphological regularity is only rendered visible in Roman Dzongkha, however. The free morpheme དི་ **d’i** is a demonstrative pronoun, which can be used by itself as the subject of a sentence, e.g. དི་ཁོ་གི་ཨིན། **D’i khô-gi ’ing** ‘That’s his’, དི་ངི་གི་ཨིན། **D’i ngê-gi ’ing** ‘That’s mine’.

By contrast, the bound morpheme དི་ **di** is a definite article suffixed to the noun phrase that it modifies. The fact that we are dealing with two distinct, albeit etymologically related, morphemes is concealed by traditional Dzongkha orthography, which spells the demonstrative pronoun and the definite article in the same way, although they are pronounced differently. The bound suffixal morpheme translates into English as ‘the’ or ‘that’, e.g. རོ་ཁྱི་དི་ **rochi-di** ‘the dog’ or ‘that dog’. The orthographic variant འདི་ **di** is used in the four expressions listed above and is therefore actually merely a spelling convention for writing the definite article suffix in those four expressions. The proximal form ནི་ **ni** can be used both as a proximal definite article suffixed to a noun as well as in the function of a demonstrative pronoun acting as a free morpheme in the sentence, e.g. རོ་ཁྱི་ནི་མེན། **Rochi-ni mä** ‘it’s not this dog’, ནི་ངའི་རོ་ཁྱི་ཨིན། **Ni ngê rochi ’ing** ‘This is my dog’.

In Dzongkha a possessive pronoun can be used together with or without the definite article, ངའི་ཆ་རོགས་དི་ **ngê-châro-di** ‘my friend [DEF]’ and ངའི་ཆ་རོགས་ **ngê-châro** ‘my friend’. The distinction is comparable to the Portuguese *o meu amigo* ‘my friend [def]’ and *meu amigo* ‘my friend’ or Limbu *a-ndzum-in* ‘my friend [DEF]’ and *a-ndzum* ‘my friend’. The numeral ‘one’

གཅིག་ **ci** also serves as an indefinite article. There is a novel and spurious orthographic convention, observed by some in a slavish attempt to represent an English distinction that is lacking in Dzongkha, whereby གཅིག་ **ci** 'one' is distinguished from ཅིག་ **ci** 'a, an', although the pronunciation and the meaning are identical.

The plural suffix ཚུ་ **tshu**, when it occurs, follows the definite article, e.g. བགོ་ལ་འདི་ཚུ་ **g'ola-di-tshu** 'the clothes'. The Dzongkha plural is not equivalent to the European plural category in that, as in many of the world's languages, the Dzongkha plural is not a strictly obligatory category for any collection of items greater than one. Rather, the Dzongkha plural is used primarily in contexts where it is desirable to emphasise the plurality of the referents or to express manifoldness.

The form ཨ་ཕི་ **'aphi** 'yonder', shorn of the article, as well as all the remaining demonstratives shown in the preceding table, may be used adnominally. Used attributively in this way, these demonstratives precede the noun they modify and are obligatorily used in conjunction with the definite article, which is written variously as དི་ **di** or འདི་ **di** depending on the old spelling rule already described, e.g. ཕེ་མི་དི་ **phê-'mi-di** 'that man', ཨ་ནི་ཨམ་ཚུ་འདི་ **'ani-'amtshu-di** 'this woman', ཨ་ཡི་བུམོ་འདི་ **'ayi-b'um-di** 'that girl up there', ཨ་མི་བུ་ཚུ་འའདི་ཚུ་ **'ami-b'utshu-di-tshu** 'those boys down there'.

The monosyllabic demonstratives ཕེ་ **phê** 'those', ཡེ་ **yê** 'those up there' and མེ་ **mê** 'those down there' are occasionally encountered in colloquial speech as articles following the noun they modify, e.g. མི་ཕེ་ཚུ་ **'mi-phêtshu** 'those men', although this element order has a decidedly colloquial flavour, e.g. མི་ཕེ་ཚུ་དང་འབྲེལ་མི་དགོས། **'mi-phêtshu-da thrî migo** 'It's better not to get involved with those guys'.

2 Suffixes and postpositions

The relationships expressed by prepositions in languages like English, Russian or Chinese are expressed by postpositions in many of the world's languages like Dzongkha, Burmese or Hindi. Whereas prepositions precede the noun or pronoun they modify, postpositions follow them. Throughout this book, many Dzongkha suffixes and postpositions will be introduced. In this section, the genitive, locative, ablative and dative suffixes are presented.

The genitive suffix indicates possession or a part-to-whole relationship, like English 'of'. In accordance with Classical Tibetan spelling conventions, the genitive suffix is written as གྱི་ **-gi** after words ending in མ་, ན་, ར་ and ལ་, e.g. ཁྱིམ་གྱི་ལྡེ་མིག་ **chim-gi dimi** 'the key to the house', as གི་ **-gi** after words ending in orthographic ག་ and ང, e.g. ཁོང་གི་རོ་ཁྱི་ **khong-gi rochi** 'their dog', as ཀྱི་ **-gi** after words ending in orthographic བ་, ད and ས་, e.g. ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ **ngaci chim** 'our house', but it should be noted that the possessive form 'our', although written as ང་བཅས་ཀྱི་ in traditional orthography, is actually pronounced **ngaci** in modern spoken Dzongkha. Certain words ending in a vowel take the genitive ending འི་ **-i**, e.g. ངའི་ཁྱིམ་གྱི་ལྡེ་མིག་ **ngê chim-gi dimi** 'the key to my house', རྫོང་ཁའི་བརྡ་སྤྲོད་པའི་གཞུང་ **Dzongkhai Datröbi Zhung** 'Grammar of Dzongkha', ཁོ་གི་ཨམ་ཚུའི་ལག་པ་ **khôgi amtshui-lap** 'his wife's hand', whereas others take the genitive ending གི་ **gi**, e.g. ཁོ་གི་མིང་ **khô-gi meng** 'his name', བྱི་ལི་གི་མཇུག་མ་ **bj'ili-gi juma** 'the cat's tail'. The genitive ending འི་ **-i** is occasionally used in combination with the genitive གྱི་ **gi**, particularly in the first singular possessive, e.g. ངའི་གི་བུམོ་ **ngêgi b'um** 'my daughter'. The combination ངའི་གི་ **ngêgi** 'my' is sometimes written ངི་གི་ **ngêgi** 'my', and for the form ངའི་ **ngê** 'my', the spellings ངིའ, ངེའི་ and ངི་ are also found. Words ending in orthographic འ་ either take the ending གི་ **-gi** or drop the final འ་ and add འི་ **-i**.

The locative suffix ནང་ **na** indicates location or destination, like English 'in', e.g. ངབཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ **ngaci chi-na** 'in our house', ཁྲོམ་ནང་ **throm-na** 'in the market', ཡིག་ཚང་ནང་ **yitsha-na** 'in the office', ཤོག་ལེབ་བཅུ་ཐམ་ནང་ **shôle-cuthâm-na** 'on page ten'. Another locative suffix ཁར་ **kha** occurs in combination with a limited set of nominals, e.g. དེ་ཁར་ **d'ikha** 'there', གཡུས་ཁར་ **'ü-kha** 'in/to the village'. Attentive readers will have noticed that in modern spoken Dzongkha the word ཁྱིམ་ **chim** 'house' has a regular allomorph ཁྱིམ་ **chi** 'in our house' before the locative suffix ནང་ **na** 'in, at'.

The ablative suffix ལས་ **le** indicates the point of origin or departure, like English 'from', e.g. ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལས་ **Phüntsho'ling-le** 'from Phüntsho'ling', ཁ་རྩ་ལས་ **khâtsa-le** 'from, since yesterday', སྙིང་ལས་ **hing-le** 'from the heart'.

The dative or target case suffix ལུ་ **lu** indicates the goal or site of an activity. When an activity expressed by a verb is directed 'to' or 'for' someone or something, the goal is marked by the dative. The Dzongkha dative differs from a Slavic dative or Latin, for example, in that it may mark what in most Western languages would be the direct object of a sentence when the verb in Dzongkha expresses an activity seen as directed at the object, e.g. ཁོ་གི་ཆ་རོགས་ལུ་ **khô-gi châro-lu** 'to' or 'for his friend' or simply 'his friend', ང་ལུ་ **ngâ-lu** 'me, to me'. The target case or dative suffix also indicates location or direction, like English 'to' or 'at', and may even be combined with the locative suffix to indicate the site of an activity or situation, e.g. ཐིམ་ཕུག་ལུ་ **Thimphu-lu** 'in Thimphu', ཡིག་ཚང་ནང་ལུ་ **yitsha-na-lu** 'at the office'.

Other suffixes postpositions will be introduced in passing in the course of this book. Many of these can be affixed directly to the noun they modify, e.g. ཕར་ཚུན་ཚོད་ **phâ-tshöntshö** 'up as far as over there'. Some are complements of genitive constructions, e.g. ཀྱི་དོན་ལུ་ **-gi-d'ön-lu** 'on behalf of, in order to'. Yet others may both occur as complements of the genitive or be affixed directly to the noun they modify, e.g. ངའི་འགུར་ **ngê-gu** 'on me',

རྡོའི་འགུར་ **doi-gu** ‘on a rock’ vs. ང་བཅས་འགུར་ **ngace-gu** ‘on us’, བྱི་ཙི་འགུར་ **bj’itsi-gu** ‘upon the mouse’, གདོང་འགུར་ **dong-gu** ‘on the face’.

The form དེན་ **d’en** is a topicalised form of དེ་ **d’i** ‘that’ and means ‘in that case’, literally ‘as for that’. The topicalising element **-n** ནི་ can also be added to other parts of speech, e.g. ཕམ་ཚུན་ **pham-tshun** ‘as for the parents’, ད་ལྟོན་ **d’aton** ‘as for now’.

3 The verbs ‘to be’ ཨིན་ *’ing* and ཨིན་པས་ *’ime*

In Dzongkha there are five forms of the verb ‘to be’. These are ཨིན་ **’ing**, ཨིན་པས་ **’ime**, ཡོད་ **yö**, འདུག་ **dû** and སྨོ་ **mo** ~ **’mô**. The verbs ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** are equative forms of the verb ‘to be’ used to express the identity or inherent quality of a person, entity or thing. The verbs ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** often function as a copula connecting two nouns, but are also used to express what in the mind of the speaker is simply an established fact about the location or quality of the subject. In short, the verbs ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** identify the subject of the sentence. By contrast, the verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** correspond to the existential, locational and attributive senses of the English verb ‘to be’. The verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** form the topic of the next section, Section 4, and the verb སྨོ་ **mo** ~ **’mô** is discussed in Section 6.

As equative forms of the verb ‘to be’ the forms ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** serve to identify by linking two nouns with each other. The form ཨིན་པས་ **’ime** contains the suffix པས་ **-be**, which will be discussed in the next chapter. This suffix is usually pronounced **-me** after the final **-ng** sound of ཨིན་ **’ing**, giving ཨིན་པས་ **’ime**, but the form ཨིན་པས་ **’ime** is also occasionally pronounced **’imbe**. The more phonetic spelling ཨིམ་མས་ crops up from time to time in written Dzongkha. The hypercorrect spellings ཨིནམ་པས་ and ཨིནམ་མས་, however, should be avoided.

(3) ཁོ་སློབ་ཕྲུག་པ་ཨིན།

kho 'lopthrup 'ing
he pupil be

'He is a pupil.'

(4) ང་དགེ་སློང་ཨིན།

nga gelo 'ing
I monk be

'I am a monk.'

The verbs ཨིན་ **'ing** and ཨིན་པས་ **'ime**, however, also connect a noun in the subject with a locative argument or with an attributive qualification in the predicate if the location or attribute indicated identify the subject because they are seen as an inherent quality of the subject or an essential feature of the subject's identity. As opposed to the verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** discussed in the next section, the attributive usage of ཨིན་ **'ing** and ཨིན་པས་ **'ime** presents a quality of the subject as a factual situation.

(5) བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་དེ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ཡོདཔ་ཨིན།

Trashichöndzo di Thimphu -lu yöp 'ing
Trashichöndzo the Thimphu -at situated be

'The Trashichö Dzong is located at Thimphu.'

(6) ཁོ་ཤ་ཉམས་རྒྱགས་རིལ་རི་ཨིན་པས།

kho shanyam jâ riri 'ime
he physique fat completely be

'He is pretty fat.'

(7) ཁོ་མི་འཕྲང་ཏང་ཏ་ཨིན།

kho 'mi thrangtangta 'ing
he man straight be

'He is a man of great integrity.'

The difference betweens ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** is an important distinction in Dzongkha which has to do with assimilated versus acquired knowledge. The form ཨིན་ **’ing** expresses old, ingrained background knowledge which is or has become a firmly integrated part of one’s conception of reality, whereas the form ཨིན་པས་ **’ime** expresses knowledge which has been newly acquired. It is therefore usual for a listener in Dzongkha to use the form ཨིན་པས་ **’ime** in the sense ‘that is so, that’s right’ to politely punctuate someone else’s narrative, in a show of friendly attentiveness.

The difference therefore between sentence (8) and sentence (9) is that, in sentence (8), the speaker is stating what he knows or believes to be a fact and of which he has certain knowledge, whereas, in sentence (9), the speaker is stating what he has come to know as a fact. This is why the form ཨིན་ **’ing** provides the most plausible reading for sentence (10).

(8) ཨ་ཕི་མི་དེ་དྲུང་ཡིག་ཨིན།

’aphi	*’mi*	*di*	*dr’ungnyi*	*’ing*
that	man	the	clerk	be

‘That man is a clerk.’

(9) ཨ་ཕི་མི་དེ་དྲུང་ཡིག་ཨིན་པས།

’aphi	*’mi*	*di*	*dr’ungnyi*	*’ime*
that	man	the	clerk	be

‘That man is a clerk [as I have come to know].’

(10) ངེ་གི་ཆ་བཞག་ས་རང་ཁྱོད་ཨིན།

ngê	*-gi*	*chazha*	*-si*	*-ra*	*chö*	*’ing*
my	-[GEN]	to_rely_upon	-place	-[STR]	you	be

‘You are someone I can rely on.’

Because the form ཨིན་པས་ **’ime** expresses acquired knowledge, it is generally used with respect to third person referents. The use of ཨིན་པས་ **’ime** with second person referents is less common and is exceedingly rare with first person referents because it not very usual for a speaker to want to express a recently gained insight into the identity of the person to whom he is speaking, and under normal circumstances a speaker has even less occasion to express a recently acquired insight regarding his own identity. Yet there are situations in which ཨིན་པས་ **’ime** could be used with a first or second person subject.

Whereas sentence (11) is a statement of fact with the form ཨིན་ **’ing**, the form ཨིན་པས་ **’ime** is used in sentence (12) where the speaker has suddenly just realised that his long-time acquaintance has taken to stealing.

(11) ཁྱོད་ངེ་གི་ཆ་རོགས་ཨིན།

chö	*ngê*	*-gi*	*châro*	*’ing*
you	me	-[GEN]	friend	be

‘You are my friend.’

(12) ཨླེང་ ཁྱོད་ཨ་རྐུ་ཨིན་པས་སྦོ་སྟེ།

’eng,	*chö*	*’âu*	*’ime*	*bô*	*te*
oh,	you	thief	be	[CTR]	[ACC]

‘Oh... So, you are a thief.’

As pointed out, use of the form ཨིན་པས་ **’ime**, which expresses a recently acquired insight, is exceedingly rare with a first person referent. For example, if a person is involved in a traffic accident in which he is catapulted from his vehicle, immediately losing consciousness, and wakes up days later, much to his amazement in a hospital without any memory of what has happened, he might exclaim to himself:

(13) ང་ནདཔ་ཨིན་པས་སྦོ་སྟེ། ང་ཤེས་རང་མ་ཤེས།

nga	*nep*	*’ime*	*bô*	*te.*	*nga*	*shê*	*-ra*	*ma*	*-shê*
I	patient	be	[CTR]	[ACC]	I	know	-[STR]	not	-know

‘So, I’m a patient! I had no idea.’

But in speaking about himself to a visitor, the same patient would simply say:

(14) ང་ནདཔ་ཨིན།

nga	*nep*	*’ing*
I	patient	be

‘I’m a patient.’

When a certain Dzongkha speaker is with a large group of friends and family, and this Dzongkha speaker suddenly learns that it has been decided that he has been included in the group that is to go off to the market to do groceries, this person might say:

(15) ང་ཡང་ཁྲོམ་ཁ་འགྱོ་མི་ཨིན་པས།

nga	*-e*	*thromkha*	*jo*	*-mi*	*’ime*
I	-too	bazaar	go	-[SUB]	be

‘I am apparently also [included in the group that is] going to bazaar.’

Similarly, in example (16), the speaker responds to the question about himself with the form ཨིན་པས་ **’ime** because the fact that he placed first in the class, although ultimately the result of the speaker’s own efforts, represents a recently announced result of the evaluation by the teachers.

(16) — ཨང་དང་པ་གཱ་ཨིན་ན།
— ང་ཨིན་པས།

— *’ang* *d’angba* *g’â* *’ina?*
number first who be-[Q]

— *nga* *’ime.*
I be

— ‘Who’s first [in the class]?’
— ‘I am.’

One might also say ང་ཨིན་པས། **Nga ’ime** ‘It’s me’ if one has just recognised oneself on a fuzzy photograph. Similarly, if a person overhears a conversation and suddenly realises that the conversationalists are talking about him, he might say ངའི་སྐོར་ལས་ཨིན་པས། **ngê-kôle ’ime**, ‘It’s me [they’re talking about]’. Keep in mind that the use of ཨིན་པས་ **’ime** is extraordinary with respect to a second person and especially with respect to a first person referent. These examples are especially selected to give some idea of when the form ཨིན་པས་ **’ime** can be used with a first person subject and to demonstrate that the distinction between ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** has nothing to do with person agreement, but rather is based on an epistemological consideration. Both forms ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** are used freely with respect to third person referents, depending on whether the knowledge expressed is ingrained or newly acquired. In Section 2 of Chapter 5, we shall see that this epistemic consideration underlies the grammatical choice of the present tense verb form which a speaker is obliged to make when speaking Dzongkha.

In questions containing the verb ཨིན་ **’ing**, the special interrogative particle ན་ **na** is suffixed to the verb.

(17) ཁྱོད་སློབ་གྲྭཔ་ཡིན་ན།

chö ’lopdrap ’ina
you student be-[Q]

‘Are you a student?’

(18) ཁོ་མི་ཕྱུགཔོ་ཡིན་ན།

kho ’mi pchup ’ina
he man rich be-[Q]

‘Is he a rich man?’

In questions containing the form ཡིན་པས་ **’ime**, the regular interrogative particle ག་ **ga** may be added. In contrast to the special interrogative particle ན་ **na**, the particle ག་ **ga** is used only in yes-or-no questions. The difference between question (18) with ཡིན་ན་ **’ina** and question (19) with ཡིན་པས་ག་ **’ime-ga** is that the speaker in question (18) assumes that the person he is asking knows the answer to his question, whereas the speaker in question (19) is unsure as to whether the person he is addressing has old, ingrained knowledge or has recently acquired knowledge of the answer.

(19) ཁྱོད་ཀྱིས་བལྟ་བ་ཙིན་ཁོ་མི་ཕྱུགཔོ་ཡིན་པས་ག།

chö -gi ta -wacin kho ’mi pchup ’ime -ga
you -[ERG] see -if he man rich be -[Q]

‘Do you think he is a rich man?’

The form ཡིན་པས་ག་ **’ime-ga** cannot be used in questions regarding the second person, such as question (17), because in the given example this would yield the absurd meaning that the speaker assumes that the person whom he is asking has at that very moment just discovered whether or not he is a student.

The negative form of ཨིན་ **’ing** is མེན་ **mä** or emphatic **men**. The older spelling མིན་ is at present still more common, but the spelling མེན་ is currently advocated by the Dzongkha Development Commission of the Royal Government of Bhutan. The negative form of ཨིན་པས་ **’ime** is མེན་པས་ **membe**. The difference in meaning between མེན་ **mä** and མེན་པས་ **membe** is equivalent to the difference in meaning between ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime**.

(20) འདི་ངེ་གི་ཁྱིམ་མེན།

di ngê -gi chim mä
this I -[GEN] house not_be

‘This isn’t my house.’

(21) ཁོ་དགེ་སློང་མེན།

kho gelo mä
he monk not_be

‘He’s not a monk.’

(22) ཁོ་ཀརྨ་འི་ཆ་རོགས་མེན་པས། མི་གཞན་མི་དེ་ཀརྨ་འི་ཆ་རོགས་ཨིནམ་འོང་།

kho Kâma -i chậro membe. ’mi zhenmi
ke Karma -[GEN] friend not_be. man other

di Kâma -i chậro ’im -ong.
the Karma -[GEN] friend be -[POT]

‘That guy is apparently not Karma’s friend. That other fellow is probably Karma’s friend.’

(23) ངབཟུམ་སྦེ་མེན་པས།

nga -zumbe membe.

I -like not_be.

‘He’s not like me.’

The special interrogative particle ན་ **na**, used with ཨིན་ **’ing**, is also used with མེན་ **mä**.

(24) དི་ཡང་ལེགས་ཞིམ་མེན་ན།

d’i -e läzhim me -na

this -too good not_be -[Q]

‘Isn’t this a good one too?’

(25) དི་ཁྱོད་ཀྱི་མེན་ན།

d’i chö -gi me -na

this you -[GEN] not_be -[Q]

‘Isn’t this yours?’

(26) ངགིས་སླབ་ཅི་ མེན་ན།

’ngâ -gi ’lap -ci me -na

I -[ERG] say -[PT], not_be -[Q]

‘I told you so, didn’t I?’ (cf. French *n’est-ce pas?*)

The negative form མེན་པས་ **membe** takes the regular interrogative particle ག་ **ga** to form a yes-or-no question. As with ཨིན་པས་ག་ **’ime-ga**, with the use of མེན་པས་ག་ **membe-ga** the speaker is assuming that the person addressed may not have certain or ingrained knowledge of the answer to what is being asked:

(27) ཁོ་སྤྱི་མི་མེན་པས་ག།

kho	*cimi*	*membe*	*-ga*
he	village_headman	not_be	-[Q]

'[Don't you think] he might be a village headman?'

4 The verbs 'to be' ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû*

The Dzongkha verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** cover the existential, locational and attributive meanings of English 'to be'. The verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** are used in a locational sense to indicate the whereabouts of the subject of the sentence, in an existential sense to indicate the availability or presence of a person, commodity or thing, and an attributive sense to ascribe a quality to someone or something.

The difference in meaning between ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** is the same as that which obtains between ཨིན་ **'ing** and ཨིན་པས་ **'ime**. The form ཡོད་ **yö** is used to express assimilated or personal knowledge, whereas འདུག་ **dû** is used to express something about which the speaker has only acquired or objective knowledge.

This difference in meaning between ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** applies in all the various uses of these verbs. For example, in the attributive sense, the verb འདུག་ **dû** in sentences (28) and (29) expresses objective knowledge on the part of the speaker, acquired through observation, whereas the verb ཡོད་ **yö** in sentence (30) expresses personal knowledge by the speaker regarding his own son. It is true enough that the speaker must have at one point gained this knowledge by observation, but it thereafter came to belong to the realm of the speaker's personal knowledge.

(28) ཁྱོད་འཇའ་རིསམོ་འདུག།

chö j'ârim dû
you beautiful be

'You are beautiful.'

(29) ཁོ་སྦོམ་འདུག།

kho bôm dû
he big be

'He is big.'

(30) ངའི་བུ་སྦོམ་ཡོད།

ngê b'u bôm yö
my son big be

'My son is big.'

(31) ང་ཁེ་རྒོད་ཡོད།

nga khêko yö
I strong be

'I am strong.'

In an attributive statement, either འདུག་ **dû** or ཡོད་ **yö** may be used with respect to a third person referent, depending on the type of knowledge expressed, as illustrated in sentences (29) and (30), but with respect to a second person referent only འདུག་ **dû** can be used because knowledge about a second person referent is by definition objective. Even a mother speaking to her own son whom she has raised and nurtured from birth cannot grammatically replace འདུག་ **dû** with ཡོད་ **yö** in sentence (28). Conversely, in an attributive statement with respect to a first person referent

only the verb ཡོད་ **yö** can be used because knowledge about a first person referent is inherently personal, as in the boast of sentence (31).

Both verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** are used in the locational sense to express the whereabouts of the subject. Here again the difference in meaning between ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** lies in the fact that the speaker's knowledge about his wife's whereabouts is personal, whereas his knowledge about the location of the cat is objective.

(32) བྱི་ལི་དེ་སྒྲོམ་ནང་འདུག།

bj'ili	*di*	*drôm*	*-na*	*dû.*
cat	the	box	-in	be

'The cat is in the box.'

(33) ངེའི་ཨམ་ཚུ་ནཱ་ཁྱིམ་ནང་ཡོད།

ngê	*'amtshu*	*nâ*	*chi*	*-na*	*yö*
my	wife	here	house	-in	be

'My wife is here inside the house.'

The verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** are used in an existential sense to indicate the presence or availability of a person, commodity or thing. In sentence (35) the form འདུག་ **dû** expresses objective knowledge on the part of the speaker about the presence of mud on the shoes, whereas the form ཡོད་ **yö** in the exchange in (34) has to do with the fact that a shopkeeper has personal knowledge of the wares he has in stock.

(34) — ཀུ་རམ་ཡོད་ག།
— ཀུ་རམ་ཡོད།

— *g'uram yö -ga?*
sugar be -[Q]?

— *g'uram yö.*
sugar be.

— 'Is there sugar? (Do you have sugar?)'
— 'Yes, there is.'

(35) ཁྱོད་ཀྱི་ལྷམ་འགུར་འདམ་འདུག།

chö -gi lham -gu dam dû
you -[GEN] shoe -on mud be

'There's mud on your shoes.'

In this existential sense, the verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** are used with the target case suffix ལུ་ **lu** to indicate possession. This construction is known as the dative of possession and corresponds to the use of the English verb 'have' to indicate possession.

(36) ང་ལུ་དཔེ་ཆ་གཅིག་ཡོད།

ngâ -lu pecha -ci yö
me -[DAT] book -a be

'I have a book.'

(37) ང་བཅས་རེ་རེ་ལུ་གྲི་རེ་ཡོད།

ngace -rere -lu g'i -re yö
we -each -[DAT] knife -each be

'We each have a knife.'

(38) ཁོ་ལུ་ར་གཉིས་འདུག།

khô -lu ra -'nyî dû
he -[DAT] goat -two be

'He has two goats.'

The dative of possession can also be used for inalienable possession, such as relatives and parts of the body:

(39) ཁྱོད་ལུ་ལྷ་པ་སྦོམ་གཅིག་འདུག།

chö -lu lhapa -bôm -ci dû
you -[DAT] nose -big -a be

'You've got a big nose.'

(40) ང་ལུ་སྲིངམོ་གསུམ་ཡོད།

ngâ -lu sîm -sum yö
me -[DAT] younger_sister -three be

'I have three younger sisters.'

Dzongkha uses other postpositions than ལུ་ **lu** with the verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** to express various senses of the English verb 'to have' other than possession. Such postpositions are ནང་ **na** 'at, in', དང་གཅིག་ཁ་ **dacikha** 'with' or གྱི་ལག་པར་ **gi-laba** 'in the hand of'.

(41) ངའི་བོང་གུ་ཁྱོད་ནང་ཡོད་སྨོ།

ngê -b'ongku chö -na yö, 'mô?
my -donkey you -at be isn't_it?

'You've got my donkey, don't you?'

(42) ངའི་གྱི་ས་ཁྲ་ཁྱོད་དང་གཅིག་ཁ་ཡོད་ག།

ngê -gi sapthra chö -dacikha yö -ga?

me -[GEN] map you -with be -[Q]?

‘Have you got my map?’

(43) ངའི་ལྡེ་མིག་དེ་ང་རའི་ཨམ་ཚུའི་ལག་པར་ཡོད།

ngê -dimi -di nga -ri -amtshui -la -ba yö

my -key -the I -[STR-GEN] -wife’s -hand -on be

‘My wife has my key.’

To make a yes-or-no question of a sentence ending in either ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû**, the regular interrogative particle ག་ **ga** is added. The verb འདུག་ **dû** shortens to **du** before the interrogative particle ག་ **ga**. As we observed above, the choice of either ཡོད་ **yö** or འདུག་ **dû** in attributive statements regarding third person referents depends on the nature of knowledge expressed. We learnt that with respect to second person referents, only the form འདུག་ **dû** is used, and that with respect to first person referents only ཡོད་ **yö** is used. This situation is reversed in questions, which is logical if the reader recalls the difference in meaning between the forms ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû**.

In a question with respect to a second person referent, such as question (44), the speaker is inquiring about the health of the second person, the state of which the speaker necessarily assumes is a matter of personal knowledge to the second person. The speaker therefore uses the form ཡོད་ **yö** in his question. If a speaker poses a question concerning the first person, i.e. about himself, as in sentence (45), the speaker is inquiring after the second person’s opinion, i.e. about the second person’s objective knowledge based on the latter’s observations.

(44) ཁྱོད་གཟུགས་ཁམས་བཟང་ཏོག་ཏོ་ཡོད་ག།

chö zukham zangtoto yö -ga

you constitution healthy be -[Q]

‘Are you in good health?’

(45) ང་དོད་རིལ་རི་འདུག་ག།

nga d’öriri du -ga

I handsome be -[Q]

‘Am I handsome [do you think]?’

Let us turn to some more examples which illustrate the difference in meaning between the forms ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** in their existential and locational meanings. In talking about oneself, it is most natural to use the form ཡོད་ **yö**, as in sentence (46), whereas the choice of འདུག་ **dû** in sentence (47) would be appropriate if the speaker had just found money in the pocket of a pair of trousers that he has not worn for a long time.

(46) ང་ལུ་ཏིག་རུབ་ལེ་ཤ་ཡོད།

ngâ -lu tiru läsha yö

I -[DAT] money much be

‘I have lots of money.’

(47) ང་ལུ་ཏིག་རུབ་འདུག།

ngâ -lu tiru dû

I -[DAT] money be

‘I’ve got money.’

The speaker of sentence (48), in which the form འདུག་ **dû** is used, had the previous evening out of sheer curiosity walked up the stairs of

Norling Restaurant in downtown Thimphu to make a telephone call and espied the second person there, then went back down the stairs and left. The sentence, in effect, implies ‘I saw that you were there’. The use of the form ཡོད་ **yö** in sentence (49) is appropriate if the speaker had been there the evening before together with the person to whom he is speaking. Here shared experience constitutes personal knowledge.

(48) ཁ་རྩ་ཁྱོད་ཡང་ནོར་གླིང་ཟ་ཁང་ནང་འདུག།

khâtsa	*chö*	*-e*	*Nôling*	*z’akha*	*-na*	*dû*
yesterday	you	-too	Norling	restaurant	-at	be

‘You were also there at Norling yesterday.’

(49) ཁ་རྩ་ཁྱོད་ཡང་ཡོད།

khâtsa	*chö*	*-e*	*yö*
yesterday	you	-too	be

‘You were also there yesterday.’

In sentences (48) and (49), the verbs འདུག་ **dû** and ཡོད་ **yö** are used in a past tense context. The difference between འདུག་ **dû** and ཡོད་ **yö** is exceptionally clear in the following two examples: The form འདུག་ **dû** is used in sentence (50) because the speaker is not privy to the secret, wheras the form ཡོད་ **yö** is used in sentence (51) where the speaker shares the secret.

(50) ཁོང་གཉིས་ལུ་གསང་གློ་གཅིག་འདུག།

khong	*-’nyî*	*-lu*	*sang’lo*	*-ci*	*dû*
they	-two	-[DAT]	secret	-a	be

‘They two have a secret.’

(51) ང་བཅས་ལུ་གསང་གཏམ་གཅིག་ཡོད།

ngace -lu sangtam -ci yö
we -[DAT] secret -a be

'We've got a secret.'

Questions (52) and (53) are similar but have different implications. In question (52), the use of འདུག་ **dû** indicates that the speaker assumes that the person to whom he is speaking may have come to know whether Sangge has money or not. The person addressed may, for instance, have been with Sangge that day and may have come to know something about Sangge's financial situation. The use of ཡོད་ **yö**, as in question (53), is appropriate if the speaker knows that the person to whom he is speaking is a long-time friend of Sangge's who has personal knowledge of Sangge's financial affairs.

(52) སངས་རྒྱས་ལུ་ཏིག་རུབ་འདུག་ག།

Sangge -lu tiru du -ga
Sangge -[DAT] money be -[Q]

'Does Sangge have money?'

(53) སངས་རྒྱས་ལུ་ཏིག་རུབ་ཡོད་ག།

Sangge -lu tiru yö -ga
Sangge -[DAT] money be -[Q]

'Does Sangge have money?'

In sentence (54), the speaker uses the form འདུག་ **dû** to express the presence of people he has established by observation. In sentence (55), the speaker has come to Trashichö Dzong with Pänjo, who is now standing at a distance talking to someone else. The speaker in (55) is responding to

someone's question as to whether Pänjo is present. The use of the form ཡོད་ **yö** in (55) reflects the speaker's personal knowledge.

(54) ཁྱོད་འདུག། ཁོ་ཡང་འདུག། དཔལ་འབྱོར་རྐྱངམ་གཅིག་མ་འོངམས།

chö dû. kho -e dû. Pänjo câmci ma -ong -me
you be. he -also be. Pänjo only not -come -[EP]

'You're here. He's here. Now, Pänjo is the only one who hasn't shown up yet.'

(55) དཔལ་འབྱོར་ནཱ་ཡོད།

Pänjo nâ yö
Pänjo here be

'Pänjo is here.'

The negative of the form ཡོད་ **yö** is མེད་ **mê**, and the negative of the form འདུག་ **dû** is མིན་འདུག་ **mindu** or **minu**, sometimes spelt མིན་ནུག་ **minu**.

(56) ཧེ་མ་ང་ལུ་ཏིག་རུ་ལེ་ཤ་སྡོད་ཅི། ད་ང་ལུ་ག་ནི་ཡང་མེད།

hema ngâ -lu tiru läsha dö -ci. d'a
before I -[DAT] money much sit -[PT]. now

ngâ -lu g'anee mê.
I -[DAT] anything not_be

'I used to have a lot of money. Now I don't have anything.'

(57) དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ཁྱད་པར་ག་ནི་ཡང་མེད།

d'i -'nyî -gi b'âna khäba g'anee mê.
this -two -[GEN] between difference any_at_all not_be

'There's no difference whatsoever between the two.'

(58) ཚོང་ཁང་དེ་ནང་གཡག་ཤ་མིན་འདུག།

tshongkha -di -na ’yasha mindu.
shop -the -in yak_meat not_be

‘There’s no yak meat in the shop.’

Quality or location of the subject are typically expressed by the forms ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû**. However, whenever the speaker wishes to depict a quality or location of the subject as a factual situation or one which defines the identity of the subject, he may use the forms ཨིན་ **’ing** and ཨིན་པས་ **’ime** instead, as we have seen in examples provided in the preceding section. The use of the verb ཨིན་ **’ing** in sentence (59), where a quality is presented as a simple fact which specifies the identity of the subject in terms of a quality, is distinct in meaning from the use of འདུག་ **dû** in sentence (60), where a quality of the subject is expressed.

(59) འདི་ལེགས་ཞིམ་ཨིན།

di läzhim ’ing
this good be

‘This is a good one.’ / ‘This is good.’

(60) འདི་ལེགས་ཞིམ་འདུག།

di läzhim dû
this good is

‘This is good.’

Similarly in sentence (61), the speaker is identifying the monastery in terms of its location, whereas the speaker in (62) is pointing out the monastery’s whereabouts.

(61) ལྷ་ཁང་དེ་གཡུས་ཀྱི་ལྟག་ལུ་ཨིན་པས།

lhaga	*-di*	*'ü*	*-gi*	*tâ*	*-lu*	*'ime*
monastery	-the	village	-[GEN]	above	-[DAT]	be

'The monastery is above the village.'

(62) ལྷ་ཁང་དེ་གཡུས་ཀྱི་ལྟག་ལུ་འདུག།

lhaga	*-di*	*'ü*	*-gi*	*tâ*	*-lu*	*dû*
monastery	-the	village	-[GEN]	above	-[DAT]	be

'The monastery is above the village.'

The verb འདུག་ **dû** takes the special interrogative particle གོ་ **-go** in questions other than yes-or-no questions, and འདུག་ **dû** shortens to **du** before the particle གོ་ **-go**.

(63) སྦོམ་ཆུང་ག་དེམ་ཅིག་འདུག་གོ།

bomchu	*g'ademci*	*du*	*-go*
size	how_much	be	-[Q]

'How big is it?'

5 The comparative བས་ *-wa* and superlative ཤོས་ *-sho*

The comparative is formed by means of the postposition བ་ **-wa** 'than', which follows the noun it modifies, but precedes the definite article དེ་ **di**, e.g. (66). The Dzongkha functional translation equivalent to an English adjective may likewise be an adjective, but in some cases the closest semantic counterpart in Dzongkha is a verb expressing a state or condition. In sentence (64) the verb is རྒས་ **gê** 'to be old', whereas in sentence (65)

the nominalised form རྒསཔ་ **gêp** ‘old’ is the complement of the verb ཨིན་ **’ing** ‘to be’.

(64) ངའི་ཕོ་རྒནམ་དེ་ཁྱོད་ཀྱི་ཕོ་རྒནམ་བ་རྒས།

ngê -phôgem -di chö -gi phôgem -wa gê

my -elder_brother -the you -[GEN] elder_brother -than be_old

‘My elder brother is older than your elder brother.’

(65) ངའི་ཕོ་རྒནམ་དེ་ཁྱོད་ཀྱི་ཕོ་རྒནམ་བ་རྒསཔ་ཨིན།

ngê -phôgem -di chö -gi phôgem -wa

my -elder_brother -the you -[GEN] elder_brother -than

gêp ’ing

old be

‘My elder brother is senior to your elder brother.’

(66) གསེར་བ་དེ་གཟི་གོང་མཐོ།

sê -wa -di zi gong tho

gold -than -the cat’s_eye_onyx price be_expensive

‘Cat’s eye onyx is more costly than gold.’

The superlative is formed by means of the postposition ཤོས་ **-sho** ‘most’, pronounced **-shö** in some dialects.

(67) གོང་མཐོ་ཤོས་གཟི་ཨིན།

gongtho -sho zi ’ing

expensive -most cat’s_eye_onyx be

‘Cat’s eye onyx is the most expensive thing.’

(68) བང་ཆེ་ཤོས་ཁོ་ཡིན།

bangche -sho kho ’ing
tough -most he be

‘He’s the toughest.’

(69) ཁེ་རྒོད་ཆེ་ཤོས་དེ་གཞན་མི་གཅིག་ཡོད།

khêko -che -sho -di zhenmi -ci yö
strong -great -most -the another -one be

‘The strongest one is someone else (i.e. not the person you have in mind).’

A type of superlative meaning can also be expressed by a comparison with ‘anything’

(70) ལགཔ་ག་ཉི་བ་དམ་པས།

lap g’ani -wa d’am -be
hand anything -than be_stiff -[AK]

‘He is the stingiest (literally ‘[his] hand is the stiffest’)’

6 The verb སྨོ་ *mo* ~ *’mô*

The verb སྨོ་ **mo** ~ **’mô** is a form of ‘be’ which expresses a ‘nexus’ in Jespersen’s 1922 sense of the term, whereby an additional logical argument is added to the sentence. The nature of the argument can approximately be rendered as ‘it is the case that’. The high register form **’mô** occurs when སྨོ་ functions as a tag question in the sense of French *n’est-ce pas?* The The low register tone form **mo**, with a short vowel, is used in other cases.

(71) ཁྱོད་ག་ཏེ་འགྱོ་ནི།

chö g'âti jo -ni

you whither go -[INF]

'Where are you going?' (cf. French *Où vas-tu?*)

(72) ཁྱོད་ག་ཏེ་འགྱོ་ནི་སྨོ།

chö g'âti jo -ni mo

you whither go -[INF] be

'Where is it that you are going?' (cf. *Où est-ce que tu vas?*)

(73) ཨ་ནི་གི་གོང་ག་དེ་ཅིག་ཨིན་ན།

'ani -gi gong g'adeci 'ina

This -of price how_much be-[Q]

'How much does this cost?' (cf. *Combien ça coûte?*)

(74) ཨ་ནི་གི་གོང་ག་དེ་ཅིག་སྨོ།

'ani -gi gong g'adeci mo

This -of price how_much be

'How much does this cost?' (cf. *Combien est-ce que ça coûte?*)

The frequently heard expression སྨོ་ **mo** and སྨོ་ཤིག་ **'mosh** 'Isn't that so?' or 'Isn't that the case?' clearly reflect the meaning of this verb form as it is also used in larger syntagmas. When སྨོ་ **mo** directly follows a verb, the stem of the verb is inflected, e.g. (76), (77). Inflected stems are discussed in Section 3 of the next chapter, Chapter 5.

(75) ཁྱོད་གཡུས་ག་ལས་སྨོ།

chö 'ü -g'â -le mo
you village -which -from be

'From which village do you hale?'

(76) ག་དེམ་ཅིག་འབད་འོངམ་སྨོ།

g'ademcibe ôm mo
coincidentally come be

'You've come on the offchance, have you?' / 'What brings you here?'

(77) ག་དེ་སྦེ་ཅོག་འཐདཔ་སྨོ།

g'adebe cok thep mo
how alike seem be

'What is it like?'

The verb སྨོ་ is pronounced **'mô**, with a long vowel, when it is used as a rhetorical tag question for emphasis. Such questions are not genuine queries for information.

(78) སློབ་དཔོན་གྱིས་ཧེ་མ་ལས་རང་ང་བཅས་ལུ་
འཁྲོམ་ཁ་ལུ་མ་སོང་ཟེར་གསུངས་ཡི་སྨོ།

'löbö -gi hema -le -ra ngace -lu thromkha -lu
teacher -[ERG] before -from -[STR] we -to market -to

ma -song z'e sung -yi, 'mô?
not -go that say[HON] -[PT] isn't_it?

'The teacher has told us time and again not to go to the market, hasn't he?'

The low tone form སྨོ་ **mo**, with a short vowel, occurs in a parallel construction in which two alternatives are presented, such as sentence (79).

(79) ཁྱོད་ལྷུན་རྩེ་འགྱོ་ནི་སྨོ་བཀྲ་ཤིས་སྒང་འགྱོ་ནི་སྨོ།

chö Lhüntsi jo -ni -mo Trashigang jo -ni -mo
you Lhüntsi go -[INF] -be Trashingang go -[INF] -be

'Are you going to Lhüntsi, or are you going to Trashigang?'

7 Numerals: the decimal system

The following list gives Dzongkha numerals in their short forms, as they are used when counting.

༡	གཅིག་	cî, ci	one
༢	གཉིས་	'nyî	two
༣	གསུམ་	sum	three
༤	བཞི་	zhi	four
༥	ལྔ་	'nga	five
༦	དྲུག་	dr'û	six
༧	བདུན་	dün	seven
༨	བརྒྱད་	gä	eight
༩	དགུ་	gu	nine
༡༠	བཅུ་ཐམ་	cuthâm	ten
༡༡	བཅུ་གཅིག་	cûci	eleven
༡༢	བཅུ་གཉིས་	cûnyi	twelve
༡༣	བཅུ་གསུམ་	cûsu	thirteen
༡༤	བཅུ་བཞི་	cüzhi	fourteen

༡༥	བཅོ་ལྔ་	cänga	fifteen
༡༦	བཅུ་དྲུག་	cûdr’u	sixteen
༡༧	བཅུ་བདུན་	cupdü	seventeen
༡༨	བཅོ་བརྒྱད་	côpgä	eighteen
༡༩	བཅུ་དགུ་	cügu	nineteen
༢༠	ཉི་ཤུ་	nyishu	twenty

༢༡	རྩ་གཅིག་	tsaci	twenty-one
༢༢	རྩ་གཉིས་	tsa’nyî	twenty-two
༢༣	རྩ་གསུམ་	tsasum	twenty-three
༢༤	རྩ་བཞི་	tsazhi	twenty-four
༢༥	རྩ་ལྔ་	tsa’nga	twenty-five
༢༦	རྩ་དྲུག་	tsadr’û	twenty-six
༢༧	རྩ་བདུན་	tsadün	twenty-seven
༢༨	རྩ་བརྒྱད་	tsagä	twenty-eight
༢༩	རྩ་དགུ་	tsagu	twenty-nine
༣༠	སུམ་ཅུ་	sumcu	thirty

༣༡	སོ་གཅིག་	sôci	thirty-one
༣༢	སོ་གཉིས་	sô’nyî	thirty-two
༣༣	སོ་གསུམ་	sôsum	thirty-three
༣༤	སོ་བཞི་	sôzhi	thirty-four
༣༥	སོ་ལྔ་	sô’nga	thirty-five
༣༦	སོ་དྲུག་	sôdr’û	thirty-six
༣༧	སོ་བདུན་	sôdün	thirty-seven
༣༨	སོ་བརྒྱད་	sôgä	thirty-eight

༣༩	སོ་དགུ་	sôgu	thirty-nine
༤༠	བཞི་བཅུ་	zhipcu	forty
༤༡	ཞེ་གཅིག་	zh’eci	forty-one
༤༢	ཞེ་གཉིས་	zh’e’nyî	forty-two
༤༣	ཞེ་གསུམ་	zh’esum	forty-three
༤༤	ཞེ་བཞི་	zh’ezhi	forty-four
༤༥	ཞེ་ལྔ་	zh’e’nga	forty-five
༤༦	ཞེ་དྲུག་	zh’edr’û	forty-six
༤༧	ཞེ་བདུན་	zh’edün	forty-seven
༤༨	ཞེ་བརྒྱད་	zh’egä	forty-eight
༤༩	ཞེ་དགུ་	zh’egu	forty-nine
༥༠	ལྔ་བཅུ་	’ngapcu	fifty
༥༡	ང་གཅིག་	ngâci	fifty-one
༥༢	ང་གཉིས་	ngâ’nyî	fifty-two
༥༣	ང་གསུམ་	ngâsum	fifty-three
༥༤	ང་བཞི་	ngâzhi	fifty-four
༥༥	ང་ལྔ་	ngâ’nga	fifty-five
༥༦	ང་དྲུག་	ngâdr’û	fifty-six
༥༧	ང་བདུན་	ngâdün	fifty-seven
༥༨	ང་བརྒྱད་	ngâgä	fifty-eight
༥༩	ང་དགུ་	ngâgu	fifty-nine
༦༠	དྲུག་ཅུ་	dr’ukcu	sixty
༦༡	རེ་གཅིག་	reci	sixty-one
༦༢	རེ་གཉིས་	re’nyî	sixty-two

༦༣	རེ་གསུམ་	resum	sixty-three
༦༤	རེ་བཞི་	rezhi	sixty-four
༦༥	རེ་ལྔ་	re’nga	sixty-five
༦༦	རེ་དྲུག་	redr’û	sixty-six
༦༧	རེ་བདུན་	redün	sixty-seven
༦༨	རེ་བརྒྱད་	regä	sixty-eight
༦༩	རེ་དགུ་	regu	sixty-nine
༧༠	བདུན་ཅུ་	düncu	seventy
༧༡	དོན་གཅིག་	d’önci	seventy-one
༧༢	དོན་གཉིས་	d’ön’nyî	seventy-two
༧༣	དོན་གསུམ་	d’önsum	seventy-three
༧༤	དོན་བཞི་	d’önzhi	seventy-four
༧༥	དོན་ལྔ་	d’ön’nga	seventy-five
༧༦	དོན་དྲུག་	d’öndr’û	seventy-six
༧༧	དོན་བདུན་	d’öndün	seventy-seven
༧༨	དོན་བརྒྱད་	d’öngä	seventy-eight
༧༩	དོན་དགུ་	d’öngu	seventy-nine
༨༠	བརྒྱད་ཅུ་	gepcu	eighty
༨༡	གྱ་གཅིག་	j’âci	eighty-one
༨༢	གྱ་གཉིས་	j’â’nyî	eighty-two
༨༣	གྱ་གསུམ་	j’âsum	eighty-three
༨༤	གྱ་བཞི་	j’âzhi	eighty-four
༨༥	གྱ་ལྔ་	j’â’nga	eighty-five
༨༦	གྱ་དྲུག་	j’âdr’û	eighty-six

༨༧	རྒྱ་བདུན་	j’âdün	eighty-seven
༨༨	རྒྱ་བརྒྱད་	j’âgä	eighty-eight
༨༩	རྒྱ་དགུ་	j’âgu	eighty-nine
༩༠	དགུ་བཅུ་	gupcu	ninety
༩༡	གོ་གཅིག་	g’oci	ninety-one
༩༢	གོ་གཉིས་	g’o’nyî	ninety-two
༩༣	གོ་གསུམ་	g’osum	ninety-three
༩༤	གོ་བཞི་	g’ozhi	ninety-four
༩༥	གོ་ལྔ་	g’o’nga	ninety-five
༩༦	གོ་དྲུག་	g’odr’û	ninety-six
༩༧	གོ་བདུན་	g’odün	ninety-seven
༩༨	གོ་བརྒྱད་	g’ogä	ninety-eight
༩༩	གོ་དགུ་	g’ogu	ninety-nine
༡༠༠	གཅིག་བརྒྱ་	cikja	one hundred
	བརྒྱ་ཐམ་པ་	jathamba	one hundred
༡༠༡	གཅིག་བརྒྱ་གཅིག་	cikja cî	one hundred one
༡༠༢	གཅིག་བརྒྱ་གཉིས་	cikja ’nyî	one hundred two
༡༠༣	གཅིག་བརྒྱ་གསུམ་	cikja sum	one hundred three
⋮	⋮	⋮	⋮
༡༡༩	གཅིག་བརྒྱ་བཅུ་དགུ་	cikja cügu	one hundred nineteen
༡༢༠	གཅིག་བརྒྱ་ཉི་ཤུ་	cikja nyishu	one hundred twenty
༡༢༡	གཅིག་བརྒྱ་ཉེར་གཅིག་	cikja nyerci	one hundred twenty-one
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༢༠༠	ཉིས་བརྒྱ་	nyija	two hundred

༣༠༠	གསུམ་བརྒྱ་	sumja	three hundred
༤༠༠	བཞི་བརྒྱ་	zhipja	four hundred
༥༠༠	ལྔ་བརྒྱ་	’ngapja	five hundred
༦༠༠	དྲུག་བརྒྱ་	dr’ukja	six hundred
༧༠༠	བདུན་བརྒྱ་	dünja	seven hundred
༨༠༠	བརྒྱད་བརྒྱ་	gepja	eight hundred
༩༠༠	དགུ་བརྒྱ་	gupja	nine hundred
༡༠༠༠	གཅིག་སྟོང་	ciktong	one thousand
༡༠༠༠	སྟོང་ཕྲག་གཅིག་	tongthra cî	one thousand
༢༠༠༠	ཉིས་སྟོང་	nyitong	two thousand
༣༠༠༠	གསུམ་སྟོང་	sumtong	three thousand
༤༠༠༠	བཞི་སྟོང་	zhiptong	four thousand
༥༠༠༠	ལྔ་སྟོང་	’ngaptong	five thousand
༦༠༠༠	དྲུག་སྟོང་	dr’uktong	six thousand
༧༠༠༠	བདུན་སྟོང་	düntong	seven thousand
༨༠༠༠	བརྒྱད་སྟོང་	geptong	eight thousand
༩༠༠༠	དགུ་སྟོང་	guptong	nine thousand
༡༠ ༠༠༠	གཅིག་ཁྲི་	cikthri	one myriad
༢༠ ༠༠༠	ཉིས་ཁྲི་	nyithri	two myriads
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༡ ༠༠ ༠༠༠	གཅིག་འབུམ་	cikbum	one lakh
༢ ༠༠ ༠༠༠	ཉིས་འབུམ་	nyibum	two lakhs
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.

༡༠ ༠༠ ༠༠༠	ས་ཡ་གཅིག་	saya cî	one million
༢༠ ༠༠ ༠༠༠	ས་ཡ་གཉིས་	saya ’nyî	two million
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༡ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	བྱེ་བ་གཅིག་	j’iwa cî	one crore
༢ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	བྱེ་བ་གཉིས་	j’iwa ’nyî	two crores
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༡༠ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	དུང་ཕྱུར་གཅིག་	d’ungju cî	ten crores
༢༠ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	དུང་ཕྱུར་གཉིས་	d’ungju ‘nyî	twenty crores
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.

When counting, the suffix ཐམ་པ་ **thamba** is often added to the whole tens and whole hundreds, e.g. ཉི་ཤུ་ཐམ་པ་ **nyishu-thamba** ‘twenty’, བརྒྱད་ཅུ་ཐམ་པ་ **gepcu-thamba** ‘eighty’, གཅིག་བརྒྱ་ཐམ་པ་ **cikja-thamba** ‘one hundred’, བདུན་བརྒྱ་ཐམ་པ་ **dünja-thamba** ‘seven hundred’. This suffix serves to punctuate the rounding off of a group of ten whilst counting or to accentuate the fact that the number is a round figure. The tens suffix བཅུ **cu** is spelt ཅུ after units ending in an orthographic consonant, even after བརྒྱད in བརྒྱད་ཅུ **gepcu** ‘eighty’ where the spelling without the prefixed བ - **b-** is at variance with pronunciation, so that for Dzongkha the orthographic convention is historically unfounded in this instance.

Furthermore, when stating an amount or a price to be paid which is over twenty and not a round number, the corresponding decade is prefixed to the counting number form. For example, when stating the price of an article as forty-five ’ngütram, a shopkeeper will say བཞི་བཅུ་ཞེ་ལྔ་ **zhipcu zh’e’nga**, rather than use the abbreviated counting form ཞེ་ལྔ་ **zh’e’nga**. Similarly, a price or sum will be quoted as ཉི་ཤུ་རྩ་གསུམ་ **nyishu tsasum**

'twenty-three' rather than just as ཙ་གསུམ་ **tsasum**, and as དྲུག་ཅུ་རེ་དྲུག་ **dr'ukcu redr'û** 'sixty-six' rather than as རེ་དྲུག་ **redr'û**.

Moreover, in addition to the counting forms listed above for the numbers from twenty-one through twenty-nine, there is an alternative set of forms listed below. These forms are used in dates to designate days of the month after the twentieth, and they are also used by some people in counting instead of, or as an alternative to, the counting forms listed above.

༢༡	ཉེར་གཅིག་	nyerci	twenty-one
༢༢	ཉེར་གཉིས་	nyer'nyî	twenty-two
༢༣	ཉེར་གསུམ་	nyersum	twenty-three
༢༤	ཉེར་བཞི་	nyerzhi	twenty-four
༢༥	ཉེར་ལྔ་	nyer'nga	twenty-five
༢༦	ཉེར་དྲུག་	nyerdr'û	twenty-six
༢༧	ཉེར་བདུན་	nyerdün	twenty-seven
༢༨	ཉེར་བརྒྱད་	nyergä	twenty-eight
༢༩	ཉེར་དགུ་	nyergu	twenty-nine
༣༠	སུམ་ཅུ་	sumcu	thirty

The word for 'zero' is ལྷད་ཀོར་ **'leko**, but in telephone numbers the word ཐིག **thî** is used. The word for 'half' is ཕྱེད **pchê.** In expressions like 'seven and a half' the word ཕྱེད **pchê** 'half', in its allomorphic form **pche**, precedes the next higher numeral by means of the conjunction དར **da** 'and', e.g. ཕྱེད་དར་བརྒྱད **pche-da-gä**, literally 'half of eight' or 'half less than eight', viz. 'seven and a half'. The same may be said as བདུན་དར་ཕྱེད **dün-da-pchê** 'seven and a half', although it is less common to express half numbers in this way.

Percentages are expressed by the word བརྒྱ་ཆ **jacha** 'percent' followed by the cardinal number, e.g. བརྒྱ་ཆ་བརྒྱད་ཅུ **jacha gepcu** 'eighty percent'.

The word for 'pair' is ཆ **cha**, e.g. ལྷམ་ཆ་གཅིག་ **lham-cha-ci** 'a pair of shoes'. The singulative for a single member of a pair is ཡ་ **ya**, e.g. ལྷམ་ཡ་གཅིག་ **lham-ya-ci** 'one shoe of a pair'. There is a special word དོར་ **d'ô**

'pair' used only for oxen, e.g. གླང་དོར་གཅིག་ **'lang-d'ô-ci** 'a pair of oxen'. There is a similar word དོ་ **d'o**, but with a short vowel, meaning 'two' that is used with respect to any receptacle that can be filled, e.g. ཨོམ་ཕོརཔ་དོ་ འཐུང་ཡི། **'Om phôp-d'o thung-yi** 'I drank two cups [full] of beer', and a corresponding word གང་ **g'ang**, literally 'full', to express one receptacle of anything, e.g. ཆང་དམ་ཛི་གང་ལུ་ག་དེ་ཅིག་སྨོ། **Chang d'amj'i-g'ang-lu g'adeci mo** 'How much is one bottle of beer?'.

The word for 'time' in the sense of 'occasion' is ཚར་ **tshâ**, which is followed by a cardinal number, e.g. ཚར་གཅིག་ **tshâ-ci** 'once', ཚར་གཉིས་ **tshâ-'nyî** 'twice', ཚར་དྲུག་ **tshâ-dr'û** 'six times', etc. The word for 'time' in the multiplicative sense is བལྟབ་ **tap**, which is preceded by the adverb ལོག་ **lo** 'back, again; return' to give ལོག་བལྟབ་ **lo-tap** 'double', and which may be preceded by a number greater than two, e.g. གསུམ་བལྟབ་ **sum-tap** 'triple, three times', ཅ་ལ་དི་ཚུ་ལྔ་བལྟབ་ཀྱིས་གོང་སྦོམ། **Cala-di-tshu 'nga-tap-gi gong bôm** 'These wares are five times the price'. The ergative is used in expressions such as ལྔ་བལྟབ་ཀྱིས་ **'nga-tap-gi**, literally 'by five times'.

Ordinal numbers are introduced in Chapter 7 under Section 5 on the Bhutanese calendar.

8 Numerals: the vigesimal system

In addition to the decimal system outlined above, Dzongkha, like other indigenous languages of Bhutan, has a vigesimal numeral system based on the score. Remnants of an older vigesimal system can be seen in French where, for example, the word for 'eighty' *quatre-vingts*, literally 'four twenties', forms a parallel to Dzongkha ཁལ་བཞི་ **khä zhi** 'fourscore'. Use of the vigesimal system was once more common in English than it is today. Former American president Abraham Lincoln opened his Gettysburg Address with the words 'Fourscore and seven years ago', by which he meant eighty-seven years ago, just as in Dzongkha we have ཁལ་བཞི་དང་བདུན་ **khä zhi da dün** 'fourscore and seven'. In Dzongkha, the vigesimal system is

widely used in counting amounts of houses, dogs, boxes, crates and commodities. The vigesimal system, of course, begins at twenty. In the modern counting system, the word is pronounced ཁལ་ *khe*, e.g. *kheci* ‘twenty’ ཁལ་གཅིག་གསུམ་ *kheci sum* ‘twenty three’, but in the traditional vigesimal system the original pronunciation ཁལ་ *khä* is retained, e.g. ཁལ་གཅིག་ khä cî, ཁལ་གཅིག་དང་གསུམ་ khä cî da sum.

༢༠	ཁལ་གཅིག་	khä cî	one score
༢༡	ཁལ་གཅིག་དང་གཅིག་	khä cî da cî	one score and one
༢༢	ཁལ་གཅིག་དང་གཉིས་	khä cî da ’nyî	one score and two
༢༣	ཁལ་གཅིག་དང་གསུམ་	khä cî da sum	one score and three
༢༤	ཁལ་གཅིག་དང་བཞི་	khä cî da zhi	one score and four
༢༥	ཁལ་གཅིག་དང་ལྔ་	khä cî da ’nga	one score and five
༢༦	ཁལ་གཅིག་དང་དྲུག་	khä cî da dr’û	one score and six
༢༧	ཁལ་གཅིག་དང་བདུན་	khä cî da dün	one score and seven
༢༨	ཁལ་གཅིག་དང་བརྒྱད་	khä cî da gä	one score and eight
༢༩	ཁལ་གཅིག་དང་དགུ་	khä cî da gu	one score and nine
༣༠	ཁལ་ཕྱེད་དང་གཉིས་	khä pche-da-’nyî	half less than twoscore
༣༡	ཁལ་གཅིག་དང་བཅུ་གཅིག་	khä cî da cûci	one score and eleven
༣༢	ཁལ་གཅིག་དང་བཅུ་གཉིས་	khä cî da cûnyi	one score and twelve
༣༣	ཁལ་གཅིག་དང་བཅུ་གསུམ་	khä cî da cûsu	one score and thirteen
༣༤	ཁལ་གཅིག་དང་བཅུ་བཞི་	khä cî da cüzhi	one score and fourteen
༣༥	ཁལ་ཀོ་དང་གཉིས་	khä ko-da-’nyî	one fourth less than twoscore

༣༦	ཁལ་གཅིག་དང་བཅུ་དྲུག་	khä cî da cûdr’u	one score and sixteen
༣༧	ཁལ་གཅིག་དང་བཅུ་བདུན་	khä cî da cupdü	one score and seventeen
༣༨	ཁལ་གཅིག་དང་བཅོ་བརྒྱད་	khä cî da côpgä	one score and eighteen
༣༩	ཁལ་གཅིག་དང་བཅུ་དགུ་	khä cî da cügu	one score and nineteen
༤༠	ཁལ་གཉིས་	khä ’nyî	twoscore
༤༡	ཁལ་གཉིས་དང་གཅིག་	khä ’nyî da cî	twoscore and one
༤༢	ཁལ་གཉིས་དང་གཉིས་	khä ’nyî da ’nyî	twoscore and two
༤༣	ཁལ་གཉིས་དང་གསུམ་	khä ’nyî da sum	twoscore and three
༤༤	ཁལ་གཉིས་དང་བཞི་	khä ’nyî da zhi	twoscore and four
༤༥	ཁལ་གགཉིས་དང་ལྔ་	khä ’nyî da ’nga	twoscore and five
༤༦	ཁལ་གཉིས་དང་དྲུག་	khä ’nyî da dr’û	twoscore and six
༤༧	ཁལ་གཉིས་དང་བདུན་	khä ’nyî da dün	twoscore and seven
༤༨	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱད་	khä ’nyî da gä	twoscore and eight
༤༩	ཁལ་གཉིས་དང་དགུ་	khä ’nyî da gu	twoscore and nine
༥༠	ཁལ་ཕྱེད་དང་གསུམ་	khä pche-da-sum	half less than threescore
༥༡	ཁལ་གཉིས་དང་བཅུ་གཅིག་	khä ’nyî da cûci	twoscore and eleven
༥༢	ཁལ་གཉིས་དང་བཅུ་གཉིས་	khä ’nyî da cûnyi	twoscore and twelve
༥༣	ཁལ་གཉིས་དང་བཅུ་གསུམ་	khä ’nyî da cûsu	twoscore and thirteen
༥༤	ཁལ་གཉིས་དང་བཅུ་བཞི་	khä ’nyî da cüzhi	twoscore and fourteen

༥༥	ཁལ་ཀོ་དང་གསུམ་	khä ko-da-sum	one fourth less than threescore
༥༦	ཁལ་གཉིས་དང་བཅུ་དྲུག་	khä ’nyî da cûdr’u	twoscore and sixteen
༥༧	ཁལ་གཉིས་དང་བཅུ་བདུན་	khä ’nyî da cupdü	twoscore and seventeen
༥༨	ཁལ་གཉིས་དང་བཅོ་བརྒྱད་	khä ’nyî da côpgä	twoscore and eighteen
༥༩	ཁལ་གཉིས་དང་བཅུ་དགུ་	khä ’nyî da cügu	twoscore and nineteen
༦༠	ཁལ་གསུམ་	khä sum	threescore
༦༡	ཁལ་གསུམ་དང་གཅིག་	khä sum da cî	threescore and one
༦༢	ཁལ་གསུམ་དང་གཉིས་	khä sum da ’nyî	threescoreand two
༦༣	ཁལ་གསུམ་དང་གསུམ་	khä sum da sum	threescore and three
༦༤	ཁལ་གསུམ་དང་བཞི་	khä sum da zhi	threescore and four
༦༥	ཁལ་གསུམ་དང་ལྔ་	khä sum da ’nga	threescore and five
༦༦	ཁལ་གསུམ་དང་དྲུག་	khä sum da dr’û	threescore and six
༦༧	ཁལ་གསུམ་དང་བདུན་	khä sum da dün	threescore and seven
༦༨	ཁལ་གསུམ་དང་བརྒྱད་	khä sum da gä	threescore and eight
༦༩	ཁལ་གསུམ་དང་དགུ་	khä sum da gu	threescore and nine
༧༠	ཁལ་ཕྱེད་དང་བཞི་	khä pche-da-zhi	half less than fourscore
༧༡	ཁལ་གསུམ་དང་བཅུ་གཅིག་	khä sum da cûci	threescore and eleven
༧༢	ཁལ་གསུམ་དང་བཅུ་གཉིས་	khä sum da cûnyi	threescore and twelve

༧༣	ཁལ་གསུམ་དང་བཅུ་གསུམ་	khä sum da cûsu	threescore and thirteen
༧༤	ཁལ་གསུམ་དང་བཅུ་བཞི་	khä sum da cüzhi	threescore and fourteen
༧༥	ཁལ་ཀོ་དང་བཞི་	khä ko-da-zhi	one fourth less than fourscore
༧༦	ཁལ་གསུམ་དང་བཅུ་དྲུག་	khä sum da cûdr’u	threescore and sixteen
༧༧	ཁལ་གསུམ་དང་བཅུ་བདུན་	khä sum da cupdü	threescore and seventeen
༧༨	ཁལ་གསུམ་དང་བཅོ་བརྒྱད་	khä sum da côpgä	threescore and eighteen
༧༩	ཁལ་གསུམ་དང་བཅུ་དགུ་	khä sum da cügu	threescore and nineteen
༨༠	ཁལ་བཞི་	khä zhi	fourscore
༨༡	ཁལ་བཞི་དང་གཅིག་	khä zhi da cî	fourscore and one
༨༢	ཁལ་བཞི་དང་གཉིས་	khä zhi da ’nyî	fourscore and two
༨༣	ཁལ་བཞི་དང་གསུམ་	khä zhi da sum	fourscore and three
༨༤	ཁལ་བཞི་དང་བཞི་	khä zhi da zhi	fourscore and four
༨༥	ཁལ་བཞི་དང་ལྔ་	khä zhi da ’nga	fourscore and five
༨༦	ཁལ་བཞི་དང་དྲུག་	khä zhi da dr’û	fourscore and six
༨༧	ཁལ་བཞི་དང་བདུན་	khä zhi da dün	fourscore and seven
༨༨	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱད་	khä zhi da gä	fourscore and eight
༨༩	ཁལ་བཞི་དང་དགུ་	khä zhi da gu	fourscore and nine
༩༠	ཁལ་ཕྱེད་དང་ལྔ་	khä pche-da-’nga	half less than fivescore

༩༡	ཁལ་བཞི་དང་བཅུ་གཅིག་	khä zhi da cûci	fourscore and eleven
༩༢	ཁལ་བཞི་དང་བཅུ་གཉིས་	khä zhi da cûnyi	fourscore and twelve
༩༣	ཁལ་བཞི་དང་བཅུ་གསུམ་	khä zhi da cûsu	fourscore and thirteen
༩༤	ཁལ་བཞི་དང་བཅུ་བཞི་	khä zhi da cüzhi	fourscore and fourteen
༩༥	ཁལ་ཀོ་དང་ལྔ་	khä ko-da-’nga	one fourth less than fivescore
༩༦	ཁལ་བཞི་དང་བཅུ་དྲུག་	khä zhi da cûdr’u	fourscore and sixteen
༩༧	ཁལ་བཞི་དང་བཅུ་བདུན་	khä zhi da cupdü	fourscore and seventeen
༩༨	ཁལ་བཞི་དང་བཅོ་བརྒྱད་	khä zhi da côpgä	fourscore and eighteen
༩༩	ཁལ་བཞི་དང་བཅུ་དགུ་	khä zhi da cügu	fourscore and nineteen
༡༠༠	ཁལ་ལྔ་	khä ’nga	fivescore
༡༠༡	ཁལ་ལྔ་དང་གཅིག་	khä ’nga da cî	fivescore and one
༡༠༢	ཁལ་ལྔ་དང་གཉིས་	khä ’nga da ’nyî	fivescore and two
༡༠༣	ཁལ་ལྔ་དང་གསུམ་	khä ’nga da sum	fivescore and three
༡༠༤	ཁལ་ལྔ་དང་བཞི་	khä ’nga da zhi	fivescore and four
༡༠༥	ཁལ་ལྔ་དང་ལྔ་	khä ’nga da ’nga	fivescore and five
༡༠༦	ཁལ་ལྔ་དང་དྲུག་	khä ’nga da dr’û	fivescore and six
༡༠༧	ཁལ་ལྔ་དང་བདུན་	khä ’nga da dün	fivescore and seven

༡༠༨	ཁལ་ལྔ་དང་བརྒྱད་	khä ’nga da gä	fivescore and eight
༡༠༩	ཁལ་ལྔ་དང་དགུ་	khä ’nga da gu	fivescore and nine

The vigesimal system continues repeating this pattern in cycles of twenty until the ‘twenty score’ or four hundred is reached, which in Dzongkha is the same as the word for ‘twenty’ ཉི་ཤུ་ **nyishu**.

༤༠༠	ཉི་ཤུ་གཅིག་	nyishu cî	twentyscore
༤༠༡	ཉི་ཤུ་གཅིག་དང་གཅིག་	nyishu cî da cî	twentyscore and one
༤༠༢	ཉི་ཤུ་གཅིག་དང་གཉིས་	nyishu cî da ’nyî	twentyscore and two
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༤༡༩	ཉི་ཤུ་གཅིག་དང་བཅུ་དགུ་	nyishu cî da cügu	twentyscore and nineteen
༤༢༠	ཉི་ཤུ་གཅིག་དང་ཁལ་གཅིག་	nyishu cî da khäci	twentyscore and one score
or	ཉི་ཤུ་གཅིག་དང་རྩ་གཅིག་	nyishu cî da tsacî	twentyscore and one score
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༥༠༠	ཉི་ཤུ་གཅིག་དང་ཁལ་ལྔ་	nyishu cî da khä’nga	twentyscore and fivescore
or	ཉི་ཤུ་གཅིག་དང་རྩ་ལྔ་	nyishu cî da tsa’nga	twentyscore and fivescore
༦༠༠	ཉི་ཤུ་ཕྱེད་དང་གཉིས་	nyishu pche-da-’nyî	half less than fortyscore

༧༠༠	ཉི་ཤུ་ཀོ་དང་གཉིས་	nyishu ko-da-'nyî	fourth less than fortyscore
༨༠༠	ཉི་ཤུ་གཉིས་	nyishu 'nyî	fortyscore

This pattern repeats itself in cycles of four hundred or twentyscore until 'twenty twentyscore' or eight thousand is reached, which in Dzongkha is ཁལ་ཆེན་ **khäce**, with unaspirated **c** notwithstanding the traditional orthography.

༨༠༠༠	ཁལ་ཆེན་གཅིག་ khäce cî twenty-twentyscore
༨༠༡༠	ཁལ་ཆེན་གཅིག་དང་བཅུ་ཐམ་ khäce cî da cuthâm twenty-twentyscore and ten
༨༠༢༠	ཁལ་ཆེན་གཅིག་དང་ཁལ་གཅིག་ khäce cî da khä cî twenty-twentyscore and one score
༨༠༣༠	ཁལ་ཆེན་གཅིག་དང་ཁལ་ཕྱེད་དང་གཉིས་ khäce cî da khä pche-da-'nyî twenty-twentyscore and half less than twoscore
༨༤༠༠	ཁལ་ཆེན་གཅིག་དང་ཉི་ཤུ་གཅིག་ khäce cî da nyishu cî twenty-twentyscore and one twentyscore
༩༠༠༠	ཁལ་ཆེན་གཅིག་དང་ཉི་ཤུ་ཕྱེད་དང་གསུམ་ khäce cî da nyishu pche-da-sum twenty-twentyscore and half less than three twentyscore
༡༢ ༠༠༠	ཁལ་ཆེན་ཕྱེད་དང་གཉིས་ khäce pche-da-'nyî half less than two twenty-twentyscore

༡༨ ༠༠༠	ཁལ་ཆེན་ཀོ་དང་གཉིས་ khäce ko-da-’nyî fourth less than two twenty-twentyscore	

This pattern repeats itself in cycles of twenty-twentyscore or eight thousand until ‘twentyscore twentyscore’ or one hundred sixty thousand is reached, which in Dzongkha is ཡང་ཆེན་ **yangce**, again with unaspirated **c** notwithstanding the traditional orthography.

༡ ༦༠ ༠༠༠	ཡང་ཆེན་	yangce	twentyscore-twentyscore

9 Telling time

Dzongkha for ‘hour’ is ཆུ་ཚོད་ **chutshö**, and ‘minute’ is སྐར་མ་ **karma**. To ask the time, one may say ད་ལྟོ་ཆུ་ཚོད་ག་དེ་ཅིག་མོ། **D’ato chutshö g’adeci mo?** ‘What time [how many hours] is it now?’. Several roughly equivalent expressions are used for telling in whole hours, e.g. ད་ལྟོ་ཆུ་ཚོད་བཅུ་ཐམ་ཨིན་པས། **D’ato chutshö cuthâm ’ime** ‘It’s ten o’clock’, ད་ཆུ་ཚོད་བདུན་བརྡུང་བཏང་ནུག། **D’a chutshö dün dung-da-nu** ‘It has struck seven o’clock’ or ད་ཆུ་ཚོད་གསུམ་ཡར་སོ་ནུག། **D’a chutshö sum yâ-so-nu** ‘It has become three o’clock’. When telling time in half hours, Dzongkha follows the same practice as in Russian or Dutch. For example, ‘It’s half past three’ is expressed as ‘It’s half of the fourth hour’, ཆུ་ཚོད་ཕྱེད་དང་བཞི་ཨིན་པས། **Chutshö pche-da-zhi ’ime**. ‘It’s half past six’ is ཆུ་ཚོད་ཕྱེད་དང་བདུན་ཨིན་པས། **Chutshö pche-da-dün ’ime**.

In telling time in terms of minutes after the whole hour, the expression འབྱིག་སྟེ་ **bj’i-di** ‘having transpired’ is used. This form is the past participle of the verb འབྱིག་ **bj’i** ‘to pass by’, e.g. གཱ་རི་འབྱིག་ཡར་སོ་ཡི། **Gari bj’i yâ-so-yi** ‘The bus has already passed by’. For example, in Dzongkha ‘It’s

fifteen past nine' is expressed as ད་སྟོ་ཆུ་ཚོད་དགུ་འཕྱིག་སྟེ་སྐར་མ་བཅོ་ལྔ་ཨིན་པས། **D'ato chutshö gu bj'i-di karma cänga 'ime**. To tell time in terms of minutes before the whole hour, one states how many minutes remain before the striking of the hour, e.g. ཆུ་ཚོད་དགུ་བརྡུང་པར་སྐར་མ་ལྔ་འདུག། **Chutshö gu dung-ba karma 'nga dû** 'It's five till nine', literally 'There are five minutes left for it to strike nine', whereby བརྡུང་པར་ **dung-ba** is the supine of བརྡུང་ **dung** 'to strike'.

Adverbs expressing the time of day include དྲོ་པ་ **dr'ôba** 'morning, in the morning', ཉི་མ་ **nyima** 'afternoon, in the afternoon, at midday', ཕྱི་རུ་ **pchiru** 'evening, in the evening, in the late afternoon' and ནུབ་མོ་ **numu** 'night, at night'. The time of day denoted by ཕྱི་རུ་ **pchiru** comprises both a portion of the late afternoon and the early evening. The period of day ནུབ་མོ་ **numu** comprises late evening and the night. For example, the Bhutanese expression ནུབ་མོ་ཆུ་ཚོད་གཅིག་ལུ་ **numu chutshö-ci-lu** 'one o'clock at night' is in keeping with Continental practice. The period of day དྲོ་པ་ **dr'ôba** starts well before sunrise, however. The word ཉི་མ་ **nyima** 'afternoon' should not be confused with its cognate ཉིམ་ **nyim** 'sun' or ཉིནམོ་ **nyim** 'day'. The words for 'noon' and 'midnight' are ཉིན་དགུང་ **nyingung** and ནུབ་ཕྱེད་ **numpche**. The word ཞག་ **zh'â** 'night', and not ནུབ་མོ་ **numu** 'night', is used in expressions like ང་བཅས་ནེ་པཱལ་ལུ་ཞག་བདུན་སྡོད་ཅི། **Ngace Nepal-lu zh'â dün dö-ci** 'We spent seven nights in Nepal'.

Adverbs expressing days in the immediate future include ནངས་པ་ **nâba** 'tomorrow', གནངས་ཚེ་ **'nâtshe** 'the day after tomorrow' and བཞི་ཚེ་ **zhitshe** 'the day after the day after tomorrow'. Expressions for days in the immediate past include ཁ་ཙ་ **khâtsa zhinyim** 'the day before the day before yesterday'. Related expressions pertaining to present and near present ime are ད་རིས་ **d'ari** 'today', ད་རེས་ **d'are** or ད་རེས་སྐབས་ཅིག་ **d'are-kapci** 'these days', ད་རིས་ནངས་པ་ **d'ari-nâba** 'nowadays', ནངས་པ་གནངས་ཚེ་ **nâba-'nâtshe** 'one of these days', གདང་ཞག་ **dangja** 'days ago, some time back, previously' and ཁ་ཙ་ཁ་ཉིནམོ་ **khâtsa-khanyim** 'just the other day, a few days ago, just recently'.

In traditional reckoning, however, the Bhutanese day is divided into twelve segments known as དུས་ཚོད་ **d'ütshö**, each of which is associated with an animal of the Bhutanese zodiac, to be discussed in Chapter 7, and therefore has astrological and medical significance. The day starts at dawn at the moment the lines on the palm of one's hand can be distinguished in the twilight preceding daybreak. This moment marks the beginning of the first དུས་ཚོད་ **d'ütshö**, called ནམ་ལངས་ཡོས་ **Namlang Ö**. The twelve traditional དུས་ཚོད་ **d'ütshö** and their approximate equivalents are:

ནམ་ལངས་ཡོས་	Namlang Ö	5.00 to 7.00 A.M.
ཉི་ཤར་འབྲུག་	Nyisha Drû	7.00 to 9.00 A.M.
ཉི་དྲོས་སྦྲུལ་	Nyidr'ö Drü	9.00 to 11.00 A.M.
ཉིན་ཕྱེད་རྟ་	Nyipche Ta	11.00 A.M. to 1.00 P.M.
ཕྱེད་ཡོས་ལུག་	Pchêö Lû	1.00 to 3.00 P.M.
ཉི་སྨུར་སྐྱེལ་	Nyinyu Trê	3.00 to 5.00 P.M.
ཉི་ནུབ་བྱ་	Nyinup Bj'a	5.00 to 7.00 P.M.
ས་སྲོད་ཁྱི་	Sasö Chi	7.00 to 9.00 P.M.
སྲོད་འཁོར་ཕག་	Sökho Phâ	9.00 to 11.00 P.M.
ནམ་དགུང་བྱི་བ་	Namgung J'iu	11.00 P.M. to 1.00 A.M.
དགུང་ཡོས་གླང་	Gungyö 'Lang	1.00 to 3.00 A.M.
ཐོ་རངས་སྟག་	Thorang Tâ	3.00 to 5.00 A.M.

Exercises to Chapter 4

I. Grammar questions

1. List the nine Dzongkha pronouns. Which forms of reference and address are used in Dzongkha with respect to His Majesty?

2. What is the ending of the collective plural which may be suffixed to pronouns and to nouns denoting people?

3. Which demonstrative pronouns does Dzongkha have? What formal and semantic difference do we find between the demonstratives and the definite article?

4. Explain in your own words the difference in meaning between the verbs ཨིན་ **'ing** and ཨིན་པས་ **'ime**. What functions do these verbs share?

5. What is the difference in meaning between the verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû**. What functions do these verbs share?

6. How does one show possession in Dzongkha?

7. What are the interrogative forms of the verb forms ཨིན་ **'ing**, ཨིན་པས་ **'ime**, ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû**? What are the negative forms of these four verbs?

II. Vocabulary

Before doing with the translation exercises at the end of each chapter, familiarise yourself with the words introduced in the example sentences of that chapter and with the vocabulary lists provided, such as the this one. Vocabulary is arranged in Roman Dzongkha alphabetical order.

Alphabetical Order of Roman Dzongkha						
a	ch	g’	’l	ô	s	’û
â	d	h	lh	’o	sh	ü
’a	d’	i	m	’ô	t	’ü
’â	dr	î	’m	ö	th	w
ä	dr’	’i	n	’ö	tr	’w
’ä	dz	’î	’n	p	thr	y
b	e	j	ng	ph	ts	’y
b’	ê	j’	’ng	pc	tsh	z
bj	’e	k	ny	pch	u	z’
bj’	’ê	kh	’ny	r	û	zh
c	g	l	o	hr	’u	zh’

Verbs with open stems, i.e. the stems which end in a vowel in their romanised forms, may be either ‘hard’ or ‘soft’, as will be explained in the next chapter. Whether the stem of a verb is hard or soft is indicated by [HARD] and [SOFT] in the glossary entries. Closed verb stems, i.e. stems which end in a consonant in their romanised forms, are invariably hard.

ཨ་ལུ་ **’alu**, n., child.

ཨམ་ཚུ་ **’amtshu**, n., woman, wife.

སྦག།་པ་ **bakpa**, n., motor scooter.

འབོ་ལོ་ཁར་ **bolokha**, postp., [with the genitive] near, next to.

སྦོམ་ **bôm**, adj., big, large.

བང་ཅུང་ **b’angcu**, n., personal, two-part disc-shaped Bhutanese woven rice dish, which is taken along when travelling from village to village.

བལཔ་སེའུ་ **b’äpsiu**, n., guava.

བྱ་ཆིས་ཆི	**bjâchichi**, adj., well-shaped, comely, handsome, well-dressed.
བྱི་ལི་	**bj’ili**, n., cat.
བྱི་ལི་ཕྲུ་གུ་	**bj’ili-pchuku**, n., kitten.
བྱི་ཙི་	**bj’itsi**, n., rat, mouse.
བྱུ་རུ་	**bj’uru**, n., red coral.
སྐྱུ་སྒོག་པ་	**cagop**, n., garlic.
བསྐྱུངས་མི་	**cangmi**, n., ruler, he who rules.
ཀྱུ་སེང་སེང་	**casengse**, adj., well-lit, illuminated, light.
གཅིག་	**ci**, 1) num., one; 2) indef.art., a, an.
ཆབ་གསང་	**chapsa**, n., toilet.
ཆ་རོགས་	**châro**, n., friend.
ཆོས་བཞིན་དུ་	**chözhind’u**, n., righteous rule, just and wise reign in accordance with the precepts of Buddhism.
ཆུམ་	**chum**, n., rice (uncooked).
ཆུང་ཀུ་	**chungku**, adj., small.
ཆུ་ཚོད་འཁོར་ལོ་	**chutshökhôlo**, n., watch.
འདམ་	**dam**, n., mud.
རྡིག་	**dî**, n., pot, jug.
རྡོ་མ་	**doma**, n., 1) Areca nut (Nep. supārī); 2) condiment made of the Areca nut wrapped in pān leaves and cūna, chewed as a warmth-giving stimulant.
འདུ་ལེན་པ་	**dulenba**, n., reporter, journalist.
དང་བཅསཔ་འབད་	**dacäpbe**, adv., altogether.
དེ་ཁར་	**d’ikha**, adv., there.
དོ་རུང་ཡང་	**d’oroe**, adv., yet another, again, yet again.

or དོ་རོ་ཡང་

དུས་གཟའ་ **d’üza**, n., holy days, festival days.

འདྲ་བཤུས་ **drashü**, n., copy.

འདྲ་བཤུས་འཕྲུལ་ **drashüthrü**, n., photocopy machine.

ཨེ་ཏོ་མེ་ཏོག་ **’ätomito**, n., rhododendron.

སྒང་ **gang**, I) 1) postp., during; 2) n., period, time, duration; II) n., hill, slope.

རྒྱལ་སྲིད་ **gäsi**, n., kingdom, empire.

གོང་ **gong**, n., price.

འགུར་ **gu**, postp., on, upon.

འགོ་དཔོན་ **gupön**, n., boss, head, director.

ག་ར་ **g’âra**, adv., all, each.

གྲི་ **g’i**, n., large knife.

གྲི་ཅུང་ **g’icu**, n., knife, dagger.

ཧིང་སངས་སང་ **hingsangsa**, adj., clean (with respect to corporeal cleanliness); cf. khamd’angtoto.

རྒྱ་གར་ **jaga**, n., India, Indian.

རྒྱང་བསྒྲགས་ **jangdra**, n., radio.

རྒྱབ་ཁ་ **japkha**, postp., behind.

བྱམས་ **j’am**, n., mercy, compassion

ཇོ་བདག་ **j’ôda**, n., owner, proprietor.

རྐང་པ་ **kâm**, n., leg, feet.

དཀརཔོ་ **kâp**, adj., white.

དཀྲི་རས་ **kira**, n., Bhutanese female garment.

ཀི་ལྟབ་ **kitap**, n., Western-style book.

སྐུ་རྟེན་ **kuten**, n., religious image or idol.

ཁམས་དངས་ཏོག་ཏོ་ **khamd'angtoto**, adj., clean (said of a place); cf. hingsangsa.

ཁམས་ལོག་སི་སི་ **khamlôsisi**, adj., dirty, filthy (of a place).

ཁམས་གཙང་ཏོག་ཏོ་ **khamtsangtoto**, adj., tidy and clean.

ཁ་རྩ་ **khâtsa**, adv., yesterday.

ཁེ་ཏོག་ཏོ་ **khetoto**, adj., inexpensive, cheap.

ལེ་ཤ་ **läsha**, adv., much, many.

ཟླམ་བན་ད་ **'lambenda**, n., Bhutanese tomato.

སློབ་གྲྭ་ **'lopdra**, n., school.

སློབ་གྲྭཔ་ **'lopdrap**, n., pupil.

སློབ་ཕྲུག་པ་ **'lopthrup**, n., student, pupil.

སློབ་དཔོན་ **'löbö**, n., teacher.

ལྷ་པ་ **lhapa**, n., nose.

ལྷམ་ **lham**, n., shoes.

མིང་ **meng**, n., name.

ནང་ **na**, postp., in, at.

ནོར་ **nô**, n., cattle.

ནགས་ཚལ་ **nâtshe**, n., forest.

གནམ་ **'nam**, n., sky.

གནམ་གྲུ་ **'namdru**, n., airplane.

གནམ་གྲུ་ཐང་ **'namdruthang**, n., airport.

གནམ་མེད་ས་མེད་ **'namesame**, adv., very, extremely [literally 'neither sky nor earth'].

གནས་ཚུལ་ **'nätshü**, n., news.

སྣུམ་འཁོར་ **'numkho**, n., car, automobile.

དངུལ་ཁུག་ **'nyiku**, n., wallet, purse.

ཉ་ཁག་ཙུང་ **nyakhachu**, n., [this word contains the consonant **ch** despite the orthography] asparagus (both Western asparagus, cultivated in Bhutan, and the thin, wild, bitter, tasty, indigenous variety).

པ་ནེ་ **pane**, n., pān, viz. leaves from the pān vine, a vital component of **doma**.

པ་ནེ་གྲོ་དུམ་ **pane-trôdum**, n., the large-leaf pān, known in Nepali as Baṅglā patā or Miṭhāi patā.

དཔེ་ཆ་ **pecha**, n., Tibetan-style book.

སྤུ་ **pu**, n., body hair.

སྤུན་ཆ་ **pincha**, n., cousins, siblings and relatives in one's own generation; cf. ཕམ་ **pham**, བཟའ་ཚང་ **zatsha**.

ཕམ་ **pham**, n., parents, uncles, aunts and relatives of elder generations; cf. སྤུན་ཆ་ **pincha**, བཟའ་ཚང་ **zatsha**.

ཕམ་སྤུན་ཆ་ **pham-pincha**, n., family and relatives.

ཕག་པ་ **phap, phop**, n., pig.

ཕག་ཤ་ **phasha**, n., pork.

ཕར་ **phâ**, adv., there, thither.

ཕར་དང་ཚུར་ **phâ-da-tshû**, adv., to and fro, there and back again.

ཕོ་རྒནམ་ **phôgem**, n., elder brother.

སྤྲེ་དཀར་ **pcaka**, n., [literally 'white monkey'] golden langur.

ཕྱུག་པ་ **pchup**, 1) adj., rich, wealthy; 2) a rich man.

ར་	**ra**, n., goat.
རང་	**ra**, part., particle stressing preceding element in the sentence.
རའི་	**ri**, part., genitive form of the stress particle **ra**.
རེ་	**re**, adv., one each, apiece.
རེ་རེ་	**rere**, adv., each one, every one.
སེམས་ཅན་	**semce**, n., animal.
ས་ཞིང་	**sazh'i**, n., land, tract of land.
གསོལ་རས་	**söra**, n., gift or donation by a person of rank to common people.
རྟ་	**ta**, n., horse.
རྟ་ནོར་	**tano**, n., large livestock.
རྟ་ནོར་སེམས་ཅན་	**tano-semce**, n., livestock and small farm animals.
སྟེ་	**te**, adv., and then, so, moreover, well.
ཏིག་རུབ་	**tiru**, n., money.
ལྟོ་རས་	**tôra**, n., cloth in which to wrap the bowls (phôp) to be carried inside one's **b'angcu**.
སྟོན་བྱིན་ནི་	**tönbj'in-ni**, vt., explain, instruct.
ཐབ་ཚང་	**thaptsha**, n., kitchen.
ཐབ་ཚངཔ་	**thaptshap**, n., cook.
མཐོ་ནི་	**tho-ni**, vi. [SOFT], to be expensive.
མཐོ་དྲག་	**thodr'a**, adj., expensive, dear.
འཕྲང་ཏང་ཏ་	**thrangtangta**, adj., straight.
ཁྲོམ་ཁ་	**thromkha**, n., market, bazaar.
འཕྲུལ་	**thrü**, n., 1) engine, machine, motor, apparatus; 2) magic, artifice, strange effect.

འཕྲུལ་ཁང་ **thrükha**, n., station.

བཀྲ་མ་ཤིསཔ་ **tramashêp**, n., mischievous, naughty.

ཙུ་ནེ་ **tsine**, n., lime (Nep. cūna), an important ingredient in **doma**.

བཙོང་ནི་ **tsong-ni**, vt., to sell.

ཚོང་དཔོན་ **tshongpö**, n., shopkeeper.

ཚོད་བསྲེ་ **tshöse**, n., vegetable.

ཚོད་བསྲེ་ཁྲོམ་ཁ་ **tshöse-thromkha**, n., vegetable market.

གཡུས་ **’ü**, n., village.

ཡང་ **-e**, adv., too, even.

ཡིག་ཚང་ **yitsha**, n., office.

གཡོ་གཡོཝ་ **’yo’you**, adj., crooked.

གཡུ་ **’yu**, n., turquoise.

བཟའ་རུ་ **zari**, n., scoop, ladle.

བཟའ་ཚང་ **zatsha**, n., immediate family; cf. ཕམ་ **pham**, སྤུན་ཆ་ **pincha**.

ཟུར་ཁར་ **z’ukha**, postp., behind.

གཞན་མི་ **zhenmi**, adj., another.

བཞེས་སྒོ་ **zhêgo**, n., food.

གཞུ་ **zhu**, n., bow.

ཞྭམོ་ **zh’am**, n., cap, hat, helmet, headdress.

ཞིམ་ནི་ **zh’im-ni**, vi., to be delicious.

ཞིམ་ཏོག་ཏོ་ **zh’imtoto**, adj., delicious.

ཞུ་ནི་ **zh’u-ni**, v.hon., request.

III. Translate into English

༡	ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་	ngaci chim
༢	ཁོ་གི་ཨམ་ཚུ་	khô-gi ’amtshu
༣	བྱི་ལི་གི་མཇུག་མ་	bj’ili-gi juma
༤	ཁོ་གི་ཨམ་ཚུའི་ལགཔ་	khô-gi ’amtshui-lap
༥	ངེའི་གི་བུམོ་	ngê-gi b’um
༦	ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་	ngaci chi-na
༧	ཁྲོམ་ཁ་ལུ་	thromkha-lu
༨	ཡིག་ཚང་ནང་	yitsha-na
༩	ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལས་	Phüntsho’ling-le
༡༠	ཁ་རྩ་ལས་	khâtsa-le
༡༡	ཧིང་ལས་	hing-le
༡༢	ཁོ་གི་ཆ་རོགས་ལུ་	khô-gi châro-lu
༡༣	ཐིམ་ཕུག་ལུ་	Thimphu-lu
༡༤	ང་ལུ་	ngâ-lu
༡༥	ཨམ་ཚུ་དེ་	’amtshu-di
༡༦	བུམོ་འདི་	b’um-di
༡༧	གླང་དེ་	’lang-di
༡༨	མོ་གི་སྨྱུ་གུ་དེ་	mô-gi ’nyug’u-di
༡༩	སློབ་དཔོན་གྱི་ཨའི་	’löbö-gi ’ai

IV. Text

པདྨ།

༄ དགའ་སེང་ལོག་ལུ་ གཡུས་གཅིག་ ཡོད། གཡུས་དེ་གི་ མིང་ གླ་ཁ་ ཟེར་ སླབ་ཨིན། གཡུས་དེ་ནང་ ཁྱིམ་སྦོམ་གཅིག་ ཡོད་ ཁྱིམ་དེ་ པདྨ་གི་ ཨིན། སྟེ་ གླ་ཁ་གི་ ཁྱིམ་ག་ར་བ་ པདྨ་གི་ ཁྱིམ་དེ་ སྦོམ་ཤོས་ ཨིན། ཁྱིམ་དེ་གི་ འབོ་ལོ་ཁར་ ལྷ་ཁང་གཅིག་ ཡོད། ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ སྐུ་རྟེན་ སྦོམ་ཡོད། ལྷ་ཁང་དེ་ ལོ་ལེ་ཤ་ སོང་སོངམ་དང་ མིང་གཏམ་ སྦོམ་ཡོད་མི་གཅིག་ ཨིན། དུས་གཟའ་སྐར་ ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ མི་ལེ་ཤ་ འོང་ནི་ ཡོད། པདྨ་དེ་ མི་ཕྱུགཔ་གཅིག་ ཨིན། ཁོ་ལུ་ ཕམ་སྤུན་ཚ་ལེ་ཤ་ ཡོད། དེ་ལས་ ཏ་ནོར་ སེམས་ཅན་ཡང་ ལེ་ཤ་ ཡོད། ཁོ་གི་ ཨམ་ཚུ་ལུ་ གཡུ་དང་ བྱུ་རུ་ལེ་ཤ་ ཡོད། པདྨ་གིས་ མི་ ག་ར་ལུ་ ལེགས་ཞིམ་ འབདཔ་ ཨིན།

Pêma

Gaselô-lu ’ü-ci yö. ’Ü-di-gi meng ’Lâkha z’e ’lap ’ing. ’Ü-di-na chim bôm-ci yö. Chim-di Pêma-gi ’ing. Te, ’Lâkha-gi chim g’âra-wa Pêma-gi chim-di bom-sho ’ing. Chim-di-gi bolokha lhaga-ci yö. Lhaga-di-na kuten bôm yö. Lhaga-di lo läsha songsom da mingtam bôm yö-mi ci ’ing. D’üza-gang lhaga-di-na ’mi läsha ong-ni yö. Pêma-di ’mi pchup-ci ’ing. Khô-lu pham-pincha läsha yö. D’ele tano-semce-ya läsha yö. Khô-gi ’amtshu-lu ’yu da bj’uru läsha yö. Pêma-gi ’mi g’âra-lu läzhim beu ’ing.

True or false?

༡ པདྨ་གི་ཁྱིམ་དེ་ཆུང་ཀུ་ཨིན་པས།

Pêma-gi chim-di chungku ’ime.

༢ པདྨ་དེ་ཕྱུགཔ་ཨིན།

Pêma-di pchup ’ing.

V. Translate into Dzongkha

Translate the following phrases into Dzongkha, providing your translations both in Roman Dzongkha and correctly spelt in the ’Ucen script. Recall that the genitive ending **-gi** is written:

གྱི་	**-gi** after ན་, ར་, ལ་ and མ་
གི་	**-gi** after ག་ and ང་
ཀྱི་	**-gi** after བ་, ད་ and ས་, and
འི་	**-i** or གི་ **-gi** after vowels

1. In their shop

2. To the vegetable market

3. The monkey’s tail

4. In the palace

5. To the house of my friend

6. Our wives

7. In your tea

8. For his daughter

9. At her father’s office

10. This cat

11. That dog

12. In the house of the teacher

VI. Translate into English

Translate the following sentences into English.

༡ ང་ལུ་བྱི་ལི་གཅིག་ཡོད།

Ngâ-lu bj'ili-ci yö.

༢ ཁོ་ལུ་ར་གཉིས་འདུག།

Khô-lu ra-'nyî dû.

༣ ང་ལུ་ཀི་ལྟབ་གཅིག་ཡོད།

Ngâ-lu kitap-ci yö.

༤ ངེའི་བུ་ལུ་བྱི་ལི་ཕྲུ་གུ་གཅིག་ཡོད།

Ngê-b'u-lu bj'ili-pchuku-ci yö.

༥ ང་ལུ་ཁྱིམ་སྦོམ་གཅིག་ཡོད།

Ngâ-lu chim-bôm-ci yö.

༦ མོ་ལུ་རྐངཔ་སྦོམ་འདུག།

Mô-lu kâm-bôm dû.

༧ ཁོང་ག་ར་ལུ་གཞུ་རེ་འདུག།

Khong g'âra-lu zhu re dû.

༨ སློབ་ཕྲུགཔ་རེ་ལུ་སྨྱུ་གུ་རེ་འདུག།

'Lopthrup-re-lu 'nyug'u-re dû.

༩ ཁྱོད་ལུ་ཆུ་ཚོད་འཁོར་ལོ་ཡོད་ག།

Chö-lu chutshökhôlo yö-ga?

༡༠ ཁྱོད་ཀྱི་ནང་གཡག་ཤ་ཡོད་ག།

Chö-gi-nang 'yasha yö-ga?

༡༡ ཁྱོད་ཀྱི་དཔེ་ཆ་དེ་ཁོ་ནང་མིན་འདུག།

Chö-gi pecha-di kho-nang mindu.

༡༢ ང་བཅས་ལུ་དོ་རུང་ཡང་བཟའ་རུ་གཞན་མི་གཅིག་མིན་འདུག་ག།

Ngace-lu d’oroe zari-zhenmi-ci mindu ga?

༡༣ འབྲུག་ལུ་སྤྱ་དཀར་ལེ་ཤ་འདུག།

Drû-lu pcaka läsha dû.

༡༤ བུམ་ཐང་ལུ་གནམ་གྲུ་ཐང་མིན་འདུག།

Bumtha-lu ’namdruthang mindu.

༡༥ ཚོད་བསྲེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་ལླམ་བན་ད་བཙོང་ནི་མིན་འདུག།

Tshöse-thromkha-lu ’lambenda tsong-ni minu.

༡༦ མོ་གི་སོ་བྱ་ཆིས་ཆི་འདུག།

Mô-gi so bjâchichi dû.

༡༧ མོ་ལུ་དཀྱི་རས་དམརཔོ་གཅིག་འདུག།

Mô-lu kira-mâp-ci dû.

༡༨ ཁོ་ལུ་བགོ་དཀརཔོ་གཅིག་འདུག།

Khô-lu g’ô-kâp-ci dû.

༡༩ ངའི་བུ་དེ་ལུ་བགོ་བཞི་ཡོད།

Ngê-b’u-di-lu g’ô-zhi yö.

༢༠ ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ཕག་ཤ་ཡོད།

Ngaci chi-na phasha yö.

༢༡ ཁྱོད་ལུ་ཞྭམོ་གནགཔ་གཅིག་འདུག།

Chö-lu zh’am-’nap-ci dû.

༢༢ ཡིག་ཚང་དེ་གི་འགོ་དཔོན་དེ་ངེའི་ཨམ་ཚུ་གི་ཕོ་གྲནམ་ཨིན།

Yitsha-di-gi gupön-di ngê-’amtshu-gi phôgem ’ing.

༢༣ ང་བཅས་སེམས་རྟོགས་ཁའི་སློབ་གྲྭཔ་ཨིན།

Ngace Semtokhai-’lopdrap ’ing.

༢༤ ཁྱེད་གཉིས་འབྲུག་གི་རྒྱང་བསྒྲགས་འཕྲུལ་ཁང་གི་གནས་ཚུལ་འདུ་ལེན་པ་ཨིན་ན།

Chä ’nyî Drû-gi Jangdra Thrükha-gi ’nätshü dulenba ’ina

༢༥ འབྲུག་གི་རྒྱལ་པོ་དེ་རྒྱལ་སྲིད་ཆོས་བཞིན་དུ་བསྐྱངས་མི་གཅིག་ཨིན་པས།

Drû-gi gäp-di gäsi chözhind’u cangmi-ci ’ime.

༢༦ ཁོང་གི་ཁྱིམ་དེ་སྒང་དེ་གི་རྒྱབ་ཁ་ཨིན།

Khong-gi chim-di gang-di-gi japkha ’ing.

༢༧ ཁོ་ཚོང་དཔོན་མེན་པས།

Kho tshongpö membe.

༢༨ ཁོང་རྒྱ་གར་མེན་པས།

Khong jaga membe.

༢༩ ཨེ་ཏོ་མེ་ཏོག་དེ་དམརཔོ་ཨིན་པས།

’Ätomito-di mâp ’ime.

༣༠ ངའི་སྦག་པ་ཁྲོད་ནང་ཡོད་སྨོ།

Ngê bakpa chö-na yö, ’mô?

༣༡ ཐབ་ཚང་དེ་ཁམས་གཙང་ཏོག་ཏོ་འདུག།

Thaptsha-di khamtsangtoto dû.

༣༢ ཏིག་ནང་ཆུམ་འདུག།

Dî-na chum dû.

༣༣ ས་ཞིང་དེ་གི་ཇོ་བདག་ཁྱོད་ཨིན་ན།

Sazh’i-di-gi j’ôda chö ’ina?

༣༤ སྣུམ་འཁོར་དེ་ཁྱོད་ཀྱི་ཨིན་ན།

’Numkho-di chö-gi ’ina?

༣༥ རྒྱ་གར་གྱི་སྐྱ་སྒོག་པ་དེ་གནམ་མེད་ས་མེད་ཆུང་ཀུ་ཨིན་པས།

Jaga-gi cagop-di ’namesame chungku ’ime.

༣༦ འབྲུག་པའི་སྐྱ་སྒོག་པ་དེ་སྦོམ་ཡོད།

Dru-bi cagop-di bôm yö.

༣༧ ཐིམ་ཕུག་དེ་བཀྲ་ཤིས་སྒང་བས་སྦོམ།

Thimphu-di Trashigang-wa bôm.

༣༨ བྱི་ལི་དེ་སྒྲོམ་ནང་འདུག།

Bj’ili-di drôm-na dû.

༣༩ ཁྱིམ་དེ་ཀྱ་སེང་སེང་འདུག།

Chim-di casengse dû.

༤༠ ཐབ་ཚང་ནང་བྱི་ཙི་འདུག།

Thaptsha-na bj’itsi dû.

༤༡ ཁོ་ཁྱོད་སྲིང་མོ་གི་ཆ་རོགས་ཨིན་ན།

Kho chö-sîm-gi châro ’ina?

༤༢ ཁྱོད་ཀྱི་ལག་པ་གི་སྤུ་དཀརཔོ་ཨིན་པས།

Chö-gi lap-gi pu kâp ’ime.

༤༣ འདྲ་བཤུས་འཕྲུལ་དེ་ཡིག་ཚང་ནང་ཡོད།

Drashüthrü-di yitsha-na yö.

༤༤ ཁྱོད་ཀྱི་ཏིག་རུབ་ངེའི་ནང་ཡོད།

Chö-gi tiru ngê-na yö.

༤༥ རོ་ཁྱི་དེ་ཁྱེད་ཀྱི་ཨིན་ན།

Rochi-di chä-gi ’ina?

༤༦ ཁྱོད་ཀྱི་ཨ་ལུ་ང་དང་གཅིག་ཁར་ཡོད།

Chö-gi ’alu nga-dacikha yö.

༤༧ ཁེ་ཏོག་ཏོ་འདུག།

Khetoto dû.

༤༨ བཞེས་སྒོ་ཞིམ་ཏོག་ཏོ་འདུག།

Zhêgo zh’imtoto dû.

༤༩ གོང་ཡང་མཐོ་དྲག་ཨིན་པས།

Gong-e thodr’a ’ime.

༥༠ ཁོ་བཀྲ་མ་ཤིསཔ་ཨིན་པས།

Kho tramashêp ’ime.

༥༡ ཁོ་ནཱ་ཡོད།

Kho nâ yö.

༥༢ ང་གཟུགས་ཧིང་སངས་སང་ཡོད།

Nga zû hingsangsa yö.

༥༣ ཟ་ཁང་འདི་ཁམས་དངས་ཏོག་ཏོ་འདུག།

Z’akha-di khamd’angtoto dû.

༥༤ ངེའི་གི་ཀི་ལྟབ་ཁྱོད་དང་གཅིག་ཁ་ཡོད་ག།

Ngê-gi kitap chö-dacikha yö-ga?

༥༥ བཀྲ་ཤིས་གཡང་རྩེ་དེ་ཁྲོམ་ཆུང་ཀུ་གཅིག་ཨིན།

Trashi’yangtse-di throm-chungku-ci ’ing.

༥༦ ཐིམ་ཕུག་དེ་སྦོམ་ཤོས་གཅིག་ཨིན།

Thimphu-di bom-sho-ci ’ing.

༥༧ ཁྱོད་ལུ་ལྷ་པ་སྦོམ་གཅིག་འདུག།

Chö-lu lhapa-bôm-ci dû.

༥༨ ང་བཅས་ལུ་རྟ་བདུན་ཡོད།

Ngace-lu ta dün yö.

༥༩ ང་བཅས་རེ་རེ་ལུ་གྱི་རེ་ཡོད།

Ngace-rere-lu g’i-re yö.

༦༠ ཁོ་གི་ཚ་རོགས་གཅིག་ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལུ་འདུག།

Khô-gi chäro-ci Phüntsho’ling-lu dû.

༦༡ མོ་ལུ་ཕོ་རྒནམ་གཅིག་རང་ཨིན།

Mô-lu phôgem-ci-ra ’ing.

༦༢ ང་ལུ་སྲིངམོ་གསུམ་ཡོད།

Ngâ-lu sîm sum yö.

༦༣ བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་དེ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ཨིན།

Trashichöndzo-di Thimphu-lu ’ing.

༦༤ ཁྱོད་ཀྱི་ལྷམ་འགུར་འདམ་འདུག།

Chö-gi lham-gu dam dû.

༦༥ ཁྱོད་ཀྱི་གྱི་ཅུང་དེ་སྣུམ་འཁོར་ནང་འདུག།

Chö-gi g’icu-di ’numkho-na dû.

༦༦ མོ་གི་དངུལ་ཁུག་ནང་ཏིག་རུབ་མིན་འདུག།
Mô-gi ’nyiku-na tiru mindu.

༦༧ ཁོང་གི་ཆབ་གསང་དེ་ཁམས་ལོག་སི་སི་ཨིན་པས།
Khong-gi chapsa-di khamlôsisi ’ime.

༦༨ ཉ་ཁག་ཙུང་ཞིམ་ཏོག་ཏོ་འདུག།
Nyakhachu zh’imtoto dû.

༦༩ རྒྱལ་ཁབ་དེ་གཉིས་ཀྱི་ལམ་ལུགས་སོ་སོ་ཡོད།
Gäkhap-di-’nyî-gi lamlu sôso yö.

༧༠ ཐབ་ཚངཔ་ལེགས་ཞིམ་འདུག་ག།
Thaptshap läzhim du-ga.

VII. Translate into Dzongkha

1. Altogether I have a woven Bhutanese rice dish, a rice towel and a cup.

2. His pen is in the office.

3. Guavas are delicious.

4. My daughter has no shoes.

5. My house is in the market.

6. We each have one book.

7. Do you have my key?

8. There isn’t any Areca nut there.

9. She has a big box.

10. My friend is not here.

11. The dogs are not clean.

12. There are many golden langurs in the forest.

13. Asparagus is more delicious than pork.

14. Onyx is more expensive than silver.

15. Indians have lots of body hair.

16. There are two photocopy machines in our office.

17. Are you the owner of this car?

18. Is she your elder brother's wife?

19. His house is behind the office.

20. There is rice beer in the pot.

Practise making sentences in Dzongkha with the vocabulary and grammar you have already learnt.

VIII. Counting exercise

Learning to count in Dzongkha is fun, and knowing how to count is especially useful in the marketplace.

1. Count from one to a hundred in Dzongkha in the decimal system.

2. Count from one to a hundred in Dzongkha in the vigesimal system.

IX. Telling Time

Translate into Dzongkha.

1. Now it's six o'clock.

2. It's now eleven o'clock.

3. It's now five past twelve.

4. It's nine till eight.

5. It's half past nine.

6. It's half past one.

7. What time is it?

8. It's twenty till five.

9. It's twelve after three.

10. It's two till four.

Try to tell time in Dzongkha from now on whenever you check your clock or watch.

5

Present tenses, the ergative, negation, the adhortative, optative, supine and modal verbs

This chapter deals with the ergative cases and the present tenses or, more accurately, with Dzongkha verb forms which generally take present tense translations in English as well as related verb forms. In addition, the adhortative, optative and supine will be explained, and the modal verbs will be introduced. The Dzongkha verb does not conjugate to show agreement for person and number. Instead tense, aspect and other shades of meaning are expressed by the use of endings and of auxiliary verbs.

1 The ergative case

In Chapter 4, a number of cases were introduced, such as the genitive, locative, ablative and ‘dative’ or target case. Dzongkha also has an ergative case marked by the suffix གྱིས་ ∼ ཀྱིས་ ∼ གིས་ **-gi**. The rules about which spelling of the ergative ending is to be used in a particular word are the same as those explained for the genitive ending གྱི་ ∼ ཀྱི་ ∼ གི་ **-gi** in the preceding chapter. Although the ergative suffix is in most cases homophonous with the genitive ending, they are neither formally nor semantically identical, e.g. the high register tone ergative form ང་གིས་ **’ngâ-gi** ‘I [erg]’ vs. the low register genitive form ངེ་གི་ **ngê-gi** ‘my’.

The Dzongkha ergative differs from a classical ergative, which marks the subject or agent of a transitive verb, in that the Dzongkha ergative is used to highlight the agentive character of a subject which performs an activity, transitive or intransitive.

(1) འཆི་མེད་ཀྱིས་ལྷོ་མཚམས་ཁ་ཤེས།

Chimi	*-gi*	*Lhotshamkha*	*shê*
Chimi	-[ERG]	Nepali	know

'Chimi knows / can speak Nepali.'

The ergative also marks the instrument whereby an activity is performed and indicates the cause of an activity or state.

(2) ཨ་རག་དེ་གིས་ལང་པས།

'âra	*-di*	*-gi*	*lang*	*-be*
'âra	-the	-[ERG]	be_sufficient	-[AK]

'The 'âra will be enough.'

(3) ངའི་བགོ་དེ་ཆང་གིས་བངས་སོ་ནུག།

ngê	*-g'ô*	*-di*	*chang*	*-gi*	*b'ang*	*-so*	*-nu*
my	-g'ô	-the	beer	-[ERG]	get_wet	-[PF]	-[IP]

'My g'ô has gotten wet because of / by means of the beer.'

(4) གོང་མཐོ་ནི་དེ་གིས་ང་མི་ཉོ།

gong	*tho*	*-ni*	*-di*	*-gi*	*nga*	*mi*	*-nyo*
price	expensive	-[INF]	-the	-[ERG]	I	not	-buy

'I won't buy it on account of its being expensive.'

The ergative is generally used whenever an animate subject and an animate object are linked by a transitive verb to make clear who is doing what to whom.

(5) མོ་གིས་ང་ལུ་དགའ།

’mô	*-gi*	*ngâ*	*-lu*	*ga*
she	-[ERG]	I	-[DAT]	love

‘She loves me.’

The ergative suffix is more likely to occur when the verb is transitive and when the subject is animate because in these cases the agentive character of the subject is more pronounced. The ergative suffix is also more likely to occur in the past tense because the agentive meaning of the Dzongkha ergative is more likely to be appropriate in contexts where the activity expressed has actually already taken place. This has to do with the widespread tendency in ergative languages to conceptualise an already performed transitive act as being more transitive than a transitive act which has not been completed. Conversely, the ergative does not mark the subject when the main verb is one of the copulative verbs ཨིན་ **’ing**, ཨིན་པས་ **’ime**, ཡོད་ **yö**, འདུག་ **dû** or སྨོ་ **mo**. The semantics of the Dzongkha ergative category are subtle. The occurrence of the ergative case ending cannot be described by a mechanical rule as it can for, say, Hindi, where the ergative case simply marks the subject of a transitive verb in the past tense. The meaning of the Dzongkha ergative is entirely a matter of highlighting the agentivity of an actant, in most cases the subject of the sentence. Factors which induce the use of ergative case marking in a Dzongkha sentence are volition on the part of the subject, the degree of control which the subject has over the event denoted by the verb, the animacy of the subject and the transitivity and completedness of the event denoted by the verb. The Dzongkha ergative case ending marks the actant who or which is instrumental in bring about the action denoted by the verb.

2 The steady state present and the suffix of acquired knowledge

The steady state present consists of the bare stem of the verb only. Strictly speaking, the steady state present is not a present tense but a tenseless verb form which also encompasses present time. This tense indicates an enduring, inherent or objective circumstance or an abiding state. Only verbs which denote a state or circumstance, e.g. ཤེས་ **shê** ‘to know’, སྦོམ་ **bôm** ‘to be big’, are used in the steady state present, never verbs which denote an activity, e.g. ཟ་ **z’a** ‘to eat’.

(6) ཁོ་གིས་མོ་ལུ་དགའ།

khô -gi mô -lu ga
he -[ERG] she -[DAT] love

‘He loves her.’

(7) གཉིས་ཆ་ར་ཅོག་རང་འཐད།

’nyî -chara côra thê
two -both alike seem

‘They’re both alike / the same’

The word ཅོག་རང་ **côra** ‘same, alike’, used in example sentence (7), regularly collocates with the verb འཐད་ **thê** ‘to appear, to seem’. The word ཅོག་རང་ **côra** ‘same, alike’ can also combine with གཅིག་ **ci** ‘one’ to yield the meaning ‘identical’, as in ཡི་གུ་དེ་གཉིས་ཅོག་རང་གཅིག། **yig’u-di-’nyî côra-ci** ‘the two documents are identical’.

In the previous chapter, we encountered the suffix པས་ **-be** ~ བས་ **-we** as part of the verb ཨིན་པས་ **’ime**. This ending is the suffix of acquired knowledge. The suffix པས་ **-be** ~ བས་ **-we** is attached to the regular stem of a verb denoting a state or condition and indicates that the information

expressed in the sentence is newly acquired knowledge. Conversely, when the suffix is not used, as in examples (6) and (7) above, this implies that the situation expressed forms part of the ingrained knowledge of the speaker, something the speaker has known all along or which, at least, is not a recently acquired insight or not an only recently observed phenomenon.

The difference therefore between sentence (6) and sentence (8) is that the speaker in (8) has recently learnt of the subject's affections, whereas the speaker in sentences (5) and (6) has known all along about the affections of the subjects of the sentences. Likewise, the difference between sentences (7) and (9) is that the speaker in (9) has just recently observed the resemblance, whereas the speaker in (7), referring to twins he has known for many years, is stating a resemblance as a matter of fact established in his mind long ago.

(8) ཁོ་གིས་ང་ལུ་དགའ་བས་ལོ།

khô -gi ngâ -lu ga -e lo
he -[ERG] me -[DAT] love -[AK] [HE]

'I have been told that he loves me.'

(9) ཁོ་དང་ང་ཅོག་རང་འཐད་པས།

kho -da -nga côra the -be
he -and -I just_like seem -[AK]

'He and I are just the same.'

The suffix of acquired knowledge པས་ **-be** ~ བས་ **-we** is written པས་ **-be** after all verbs ending in a consonant in Roman Dzongkha:

(10) ཆུམ་དེ་གིས་ལང་པས།

chum -di -gi lang -be
rice -the -[ERG] be_sufficient -[AK]

'This rice will be enough.'

(11) བཏུབ་པས།

tup	*-be*
be_alright	-[AK]

'It's O.K.'

(12) ཁྲིམས་དེ་ག་ནི་བ་དམ་པས།

thrim	*-di*	*g'ani*	*-wa*	*d'am*	*-be*
rules	-the	anything	-than	be_strict	-[AK]

'These rules are the strictest.'

(13) ཁོ་གིས་ཨ་པ་གིས་སླབ་སླབ་མི་ཉན་པས།

khô	*-gi*	*'apa*	*-gi*	*'lalap*	*mi*	*-nyen*	*-be*
he	-[ERG]	father	-[ERG]	say-say	not	-listen	-[AK]

'He doesn't listen to what father says.'

(14) ཁྱོད་ཀྱིས་གནམ་གྲུ་གི་ཤོག་འཛིན་དེ་འཐོབ་པས་ག།

chö	*-gi*	*'namdr'u*	*-gi*	*shokdzin*	*-di*	*thop*	*-be*	*-ga*
you	-[ERG]	plane	-[GEN]	ticket	-the	get	-[AK]	-[Q]

'Did you [manage to] get the plane ticket?'

Verbs with an open stem, i.e. verbs ending in a vowel in Roman Dzongkha, take either the ending བས་ **-we** or པས་ **-be**, depending on whether the verb has a so-called soft stem or a hard stem. The form of the suffix is བས་ **-we** after a soft stem, e.g. དགའ་བས་ **gawe** 'loves', and པས་ **-be** after a hard stem, e.g. དགོ་པས་ **gôbe** 'needs'. Which open-stem verbs have a hard stem and which have a soft stem is a lexical given and must be memorised, like the gender of nouns in French or German. Verbs ending in a vowel

will be marked as [soft] or [hard] in Dzongkha glossaries and dictionaries. This point returns under point (4) in Section 4 of this chapter.

(15) བགོ་དེ་ཁྱོད་འགུར་ཕོག་པས།

g'ô *di* *chö* *-gu* *pho* *-be*
dress this you -on look_good -[AK]

'This dress suits you.'

(16) ཁོ་གིས་མོ་ལུ་དགའ་བས།

khô *-gi* *mô* *-lu* *ga* *-e*
he -[ERG] she -[DAT] love -[AK]

'He loves her.'

(17) ང་ལུ་ཏིག་ཏུབ་དུམ་བྲ་གཅིག་དགོ་པས།

ngâ *-lu* *tiru* *dumdra* *-ci* *gô* *-be*
I -[DAT] money little -a need -[AK]

'I need a little money.'

(18) ཁྱོད་ཀྱི་མིག་ཏོག་དེ་བྱ་བས།

chö *-gi* *'mito* *-di* *bjâ* *-e.*
you -[GEN] eye -the be_beautiful -[AK]

'You have beautiful eyes.'

(19) ཁོང་ཤེས་པས།

khong *shê* *-be*
they know -[AK]

'It appears they know.'

(20) དབྱིན་ཟླ་བརྒྱད་པའི་ནང་རང་དྲོད་ཆེ་བས།

’inda gä -bi -na -ra dr’öche -e

month eight -[NOM] -in -[STR] be_hot -[AK]

‘It is [as we have come to know] very hot in the eighth month.’

(21) ཁོ་བློ་བདེ་བས།

kho ’lode -e

he be_at_peace -[AK]

‘He is at peace / he is content.’

(22) ཟླ་བ་ཉ་གང་གངམ་དེ་ག་ཉི་བ་ལེགས་པས་སྨོ།

dau nyag’ang g’am di g’ani -wa lä -be, ’mô

moon full round the anything -than beautiful -[AK] be

‘The completely full moon is most beautiful, isn’t it?’

The negative of the steady state present is formed by adding the prefix མི་ **mi-** to the last syllable of the verb. In verbs consisting of more than one syllable, e.g. ཧ་གོ་ནི་ **hag’o-ni** ‘to understand’, this rule means that the negative acts as an infix, e.g. ཁྱོད་ཀྱིས་ཧ་མི་གོ་ **chö-gi ha-mi-g’o** ‘you won’t understand’. Note that the choice of tense with this verb is lexically determined. The lexical meaning conceptualises the moment of grasping as the pivot determining the choice of tense.

(23) ངའི་འགུར་བགོ་འདི་མི་ཕོག་པས།

ngê -gu g’ô -di mi -pho -be

my -upon g’ô -this not -suit -[AK]

‘This g’ô doesn’t suit / flatter me.’

(24) པར་འདི་ཁྱོད་མི་འདྲ་བས།

pâ -di chö mi -dra -e

picture -this you not -resemble -[AK]

'This photograph doesn't look like you.'

(25) མོ་ག་ནི་ཡང་མི་ཤེས།

mo g'anee mi -shê

she anything not -know

'She doesn't know a thing.'

(26) ང་ཁྱོད་མེད་པར་མི་ཆགས་པས།

nga chö -meba mi -châ -be

I you -without not -love/yearn -[AK]

'I cannot love without you.' (lyrics of poignant, popular song)

3 The progressive

The progressive tense in Dzongkha is formed by adding the ending དོ་ **-do** to the stem of verbs denoting an activity, e.g. ང་ལྟོ་ཟ་དོ། **Nga to z'a-do** 'I am eating', ཁོ་ལཱ་འབད་དོ། **Kho lâ be-do** 'He is working', མོ་ཞབས་བྲོ་རྐྱབ་དོ། **Mo zh'apthra cap-do** 'She is dancing', གནམ་གྲུ་འཕུར་དོ། **'Namdru phû-do** 'The plane is flying'. The Dzongkha progressive in དོ་ **-do** expresses an activity which the subject by his or her own observation knows to be going on in the present.

(27) ང་གཞུང་གི་ཆོས་རྒྱུགས་བསྐྱལ་ནིའི་དོན་ལུ་སྦྱོང་བ་འབད་དོ།

nga	*zhung*	*-gi*	*chônju*
I	government	-[GEN]	examination

kä	*-nî*	*-d'ön*	*-lu*	*jangwa*	*be*	*-do*
take	-[INF-GEN]	-so_that	-[DAT]	practice	do	-[PR]

'I am preparing for the Common Exams.'

(28) གྲན་སྒྲིགས་རྐྱབ་དོ་ག།

dr'andri	*cap*	*-do*	*-ga*
preparation	perform	-[PR]	-[Q]

'[Are they] getting everything ready?'

(29) དོས་དེ་ཚུ་གྲན་སྒྲིགས་འབད་བཞག་ཡོད།

d'ô	*-di*	*-tshu*	*dr'andribe*	*zhâ*	*yö*
baggage	-the	-[PL]	ready	put	be

'The baggage is ready.'

In the present, verbs denoting activity can be negated in two different ways.

1. The prefix མི་ **mi-** is attached to the stem of the verb, as in the negative of the steady state present. This yields an immediate future reading, e.g. ང་སྦྱོང་བ་མི་འབད། **Nga jangwa mi-be** 'I'm not going to prepare'.
2. The negative form of the verb 'to be' མེན་ **mä** is used as an auxiliary with the inflected stem of the verb. This yields a present progressive reading, e.g. ང་སྦྱོང་བ་འབདཝ་མེན། **Nga jangwa beu mä** 'I'm not preparing [right now]'. How the inflected stem of a verb is formed is explained in Section 4 below.

The progressive ending དོ་ **-do** can be augmented by the suffix of newly acquired information བས་ **-wä**, yielding the fused disyllabic — or at least bimoraic — morpheme or composite ending དོ་བས་ **-dee**. The schoolbook pronunciation **-dowä** is not heard in natural Dzongkha speech and only attested as a reading pronounciation. The element དོ་ **-do** expresses the notion of witnessed progressive activity, whereas the element བས་ **-wä** expresses recently acquired knowledge.

Semantically, the ending དོ་བས་ **-dee** expresses either

1. an activity which has already begun and which the speaker has only just recently observed or
2. an activity in progress which the speaker witnessed at some time in the recent past but does not observe at the moment of speaking. The former case takes a present tense translation in English, whereas the latter takes a past tense translation. The progressive in དོ་བས་ **-dee** can therefore be used in combination with adverbs like ཁ་ཙ་ **khâtsa** 'yesterday' which denote a moment in past time, whereas the progressive in དོ་ **-do** cannot.

First, we shall study examples of verb forms in དོ་བས་ **-dee** which take present tense translations in English. The choice of དོ་བས་ **-dee** instead of དོ་ **-do** in sentences (30) and (31) has to do with the fact that the activities expressed had already begun by the time the speaker noticed them.

(30) ཁོང་གསུམ་ཅ་ལ་བགོ་བཤའ་རྐྱབ་དོ་བས།

khong	*sum*	*cala*	*gopsha*	*-cap*	*-dee*
they	three	wares	division	-perform	-[PR-AK]

'The three of them were dividing the wares amongst themselves.'

(31) ཆུ་དུང་དེ་ཁ་གཅད་དགོ་པས། ཆུ་ལུད་དོ་བས།

chu	*-d'ung*	*-di*	*khacê*	*-go*	*-be*	*chu*	*lü*	*-dee*
water	-pipe	-the	close	-must	-[AK]	water	overflow	-[PR-AK]

'The spigot has to be turned off. The water [in the bucket] is overflowing.'

Recall that the progressive in དོ **-do** expresses an activity which the speaker knows is going on through his own observation. In contrast to the use of the composite ending དོ་བས་ **-dee**, the use of དོ **-do** implicitly excludes the observation of the person addressed. For example, one may say ད་སྟོ་མོ་ཐབ་ཚང་ནང་ལཱ་འབད་དོ། **D'ato mo thaptsha-na lâ be-do** 'She is working in the kitchen right now' to someone on the telephone or to someone who is calling from another room in the house, but it is natural to use the form ད་སྟོ་མོ་ཐབ་ཚང་ནང་ལཱ་འབད་དོ་བས། **D'ato mo thaptsha-na lâ be-dee** 'She is working in the kitchen right now' if the person addressed is present and is in a position to perceive the activity and so make the same observation himself. This accounts for the forms in དོ་བས་ **-dee** in sentences (32) and (33) where the person addressed is also, as it were, invited by the speaker to observe the activity at hand. However, for natural phenomena which are objective circumstances in nature, the progressive in དོ **-do** is used, as in (34) and (35).

(32) བྱ་རྒོད་གཅིག་གནམ་ཁ་ལས་ཕར་འཕུར་དོ་བས།

bj'agö	*-ci*	*'namkha*	*-le*	*phâ*	*phû*	*-dee*
eagle	-an	sky	-from	thither	fly	-[PR-AK]

'An eagle has swooped down from the sky!'

(33) མོ་གིས་མི་ག་ཡ་ར་ལུ་ཇ་བླུག་དེས།

'mô	*-gi*	*'mi*	*g'âra*	*-lu*	*j'a*	*'lû*	*-dee*
she	-[ERG]	man	all	-[DAT]	tea	pour	-[PR-AK]

'She's pouring everyone tea.'

(34) ད་ཉིམ་ཤར་དོ།

d'a	*nyim*	*shâ*	*-do*
now	sun	shine	-[PR]

'The sun is shining.'

(35) ད་ཟླཝ་འཛུལ་དོ།

d'a	*dau*	*dzü*	*-do*
now	moon	enter	-[PR]

'The moon is setting.'

The word ག་ཡ་ར་ **g'âra** or **gayara** 'all' in (33) is spelt more conservatively as ག་ཡང་རང་ **gayara** or less conservatively as ག་ར་ **g'âra** 'all'.

The verb བླུག་ནི་ **'lû-ni** 'to pour' in sentence (33) may be used with respect to liquids as well as particulate solids, e.g. ཆུམ་བླུག་ནི་ **chum 'lû-ni** 'to pour uncooked rice', ཆུ་བླུག་ནི་ **chu 'lû-ni** 'to pour water', in contrast to the verb བཀང་ནི་ **kang-ni** 'to fill' which is used for liquids only, e.g. དོབ་ནང་ཆུ་བཀང་ནི་ **dop-na chu kang-ni** 'to fill a bucket with water'. The notion 'to fill' with respect to solid objects which cannot be poured can be rendered periphrastically by the expression མ་གང་ཚུན་ཚོད་བཙུག་ནི་ **ma-g'ang-tshöntshö tsû-ni** 'to put in until full'.

(36) ཕད་ཅུང་དེ་མ་གང་ཚུན་ཚོད་ཅ་ལ་བཙུགཔ་ཨིན་པས།

phecu -di ma -g'ang -tshöntshö cala tsup 'ime
bag -the not -full -until wares put_in [AUX]

'He's filling up the bag with wares.'

The use of the negative མ་ **ma-** in expressions like མ་གང་ཚུན་ཚོད་བཙུག་ནི་ **ma-g'ang-tshöntshö tsû-ni** 'to put in until full' will be familiar to speakers of Russian, French or Nepali. The logic of the negative is easier for English speakers to comprehend if understood in terms of 'to continue to put in for as long as it remains not yet full'.

The combination of an infinitive with the verb འབད **be** 'to do' with the ending དོ་བས་ **-dee** yields the meaning 'to be on the verge of doing something, be about to do something'.

(37) བྱི་ལི་དེ་བྱི་ཙི་འགུར་མཆོང་ནི་འབད་དོ་བས།

bj'ili -di bj'itsi -gu chong -ni be -dee
cat -the mouse -upon jump -[INF] do -[PR-AK]

'The cat is about to pounce on the mouse.'

(38) ང་ནང་ན་འགྱོཝ་དང་ཁོང་གཉིས་ཨུར་བཀལ་ནི་འབད་དོ་བས།

nga nâna jou -da khong -'nyî ûkä -ni be -dee
I inside go -[PG] they -two kiss -[INF] do -[PR-AK]

'The two of them were about to start kissing when I walked in.'

In its past tense readings, the ending དོ་བས་ **-dee** resembles a classical aorist to some extent in that the activity is unbounded in time: It is not precluded that the activity is still going on at the moment of utterance, albeit unobserved by the speaker. Nor can the speaker have witnessed the cessation of the event or its results because this would necessitate the use of one of the true past tenses to be discussed in the next chapter. For

example, in sentence (39) the speaker observed the activity but not its cessation. He does not know whether the subject is still at work at the moment of speaking. Similarly, the speaker in (40) does not tell us what he does not know, viz. whether the person in question has now actually died.

(39) ཁོ་ལཱ་འབད་དོ་བས།

kho lâ be -dee

he work do -[PR-AK]

'He was working.'

(40) ཁོ་ཤི་ནི་འབད་དོ་བས།

kho shi -ni be -dee

he die -[INF] do -[PR-AK]

'He was dying.'

The speakers in sentence (41) and (42) express a progressive activity in past time. Although in both utterances the activities expressed have now ceased, the choice of the form in དོ་བས་ **-dee** is motivated by the speaker's intent to express a progressive activity which was going on at the point of reference in past time, not to express the completion of this activity.

(41) མོ་གིས་ང་ལུ་དགའ་དོ་བས།

'mô -gi ngâ -lu ga -dee

she -[ERG] I -[DAT] laugh -[PR-AK]

'She was laughing at me.'

(42) ང་ཁ་ཙ་སྤ་གྲོ་ལས་འོངམ་དང་ཁྱོད་ལཱ་འབད་དོ་བས།

nga khâtsa Paro -le ôm -da chö lâ be -dee

I yesterday Paro -from come -[PG] you work do -[PR-AK]

'You were [still] working when I came back from Paro yesterday.'

In sentences (43) and (44), the speaker reports speech acts performed by the subject which were going on in past time. In sentence (45), the speaker reports on a claim made by the subject at some point in the past, although the speaker cannot now vouch that the subject still holds to this claim.

(43) ཁོང་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་གློའོ་རྐྱབ་དོ་བས།

khong -'nyî -gi b'âna 'lô -cap -dee

they -two -[GEN] between conversation -perform -[PR-AK]

'The two of them were conversing between themselves.'

(44) ཁོ་གིས་ག་ཅི་སླབ་དོ་བས།

khô -gi g'aci 'lap -dee

he -[ERG] what say -[PR-AK]

'What was he saying?'

(45) ཁོ་གིས་མི་འོང་ཟེར་སླབ་དོ་བས།

khô -gi mi -ong z'e 'lap -dee

he -[ERG] not -come that say -[PR-AK]

'He was saying that he wouldn't come.'

Normally it is inappropriate to use a verb in དོ་བས་ **-dee** with respect to the first person because this would imply that the speaker was not there to see whether and when the activity in question ceased. The use of དོ་

བས་ **-dee** in sentence (46) makes sense, however, because the event takes place in the context of a dream. The speaker was not consciously aware of whether or when the activity in question ceased or continued.

(46) ང་གིས་གཉིད་ལམ་ནང་འཕུར་དོ་བས།

'ngâ -gi nyela -na phû -dee

I -[ERG] dream -in fly -[PR-AK]

'I was flying in my dream.'

Possible answers to the question ཁོང་ལཱ་འབད་དོ་བས་ག། **Khong lâ be-dee-ga?** 'Were they working?' are ལཱ་འབད་དོ་བས། **Lâ be-dee** 'They were working' or ལཱ་མ་འབད་བས། **Lâ ma be-wä** 'They were not working'.

But there are two ways of negating the progressive in དོ་བས་ **-dee**, depending on whether a past or present reading is intended. In ལཱ་མ་འབད་བས། **Lâ ma be-wä** '[They] were not working', the past tense negative prefix མ་ **ma-** has been used. If a present tense reading is required, the present tense negative prefix མི་ **mi-** is used, as in:

(47) མི་དེ་གིས་ལཱ་མི་འབད་བས། དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་ཁོ་བཏོན་བཏང་དགོ་པས།

'mi -di -gi lâ mi -be -e d'i be -ni -di -gi

man -the -[ERG] work not -do -[AK] that do -[INF] -the -[ERG]

kho tön -tang -go -be

he remove -dispatch -must -[AK]

'That man doesn't work. So, he should be fired.'

So, whereas the progressive is not strictly speaking tensed, the prefixes of negation are specific for tense.

4 The factual tenses and inflected stems

The factual present tense is formed by adding the auxiliary verbs ཨིན་ **’ing** or ཨིན་པས་ **’ime** to the inflected stem of the verb, e.g. ཁོ་ཏོ་ཟཝ་ཨིན་པས་ **Kho to z’au ’ime** ‘He is eating’. The inflected stem of a verb is formed in one of four different ways, depending on the verb.

1. Verb stems ending in the nasals **-ng**, **-n** or **-m** in Roman Dzongkha form their inflected stems by changing the final consonant to **-m**, e.g. ཁོ་ཀློའི་ཉནམ་ཨིན་པས། **Kho ’lô nyem ’ime** ‘He is listening to the conversation’ from ཉན་ **nyen** ‘listen’; མོ་ཁྱིམ་ནང་ལས་ཐོནམ་ཨིན་པས། **Mo chimnale thöm ’ime** ‘She is coming out of the house’ from འཐོན་ **thön** ~ **thöng** ‘come out’; ང་ཆུ་འཐུངམ་ཨིན། **Nga chu thum ’ing** ‘I am drinking some water’ from འཐུང་ **thung** ‘drink’; ང་སྒོ་བསྡམ་ཨིན། **Nga go dam ’ing** ‘I am closing the door’ from བསྡམ་ **dam** ‘close’; བླམ་གྱིས་ཆོས་གནངམ་ཨིན། **’Lam-gi chô’nâm ’ing** ‘The lama is teaching’ from ཆོས་གནང་ **chô’nang** ‘teach’. In verbs with a regular stem ending in **-n** or **-ng**, there is systematic lengthening of a short vowel before the **-m** of the inflected stem.
2. Verb stems ending in **-p** in Roman Dzongkha undergo no change in their inflected stem, e.g. མོ་ཤོབ་རྐྱབ་ཨིན་པས། **Mo shop cap ’ime** ‘She is lying’ from ཤོབ་རྐྱབ་ **shop cap** ‘lie’.
3. Verbs with an open stem, i.e. verbs ending in a vowel in Roman Dzongkha, form their inflected stems either by adding ཝ་ **-u** or by adding པ་ **-p**, depending on the verb. Which of these two endings an open-stem verb takes is a given which must be committed to memory. Open-stem verbs the inflected stems of which take the ending ཝ་ **-u** will be called soft stem verbs, e.g. ཁོ་ཤ་ཟཝ་ཨིན་པས། **Kho sha z’au ’ime** ‘He is eating meat’ from ཟ་ **z’a** ‘eat’; ང་ལཱ་འབདཝ་ཨིན། **Nga lâ beu ’ing** ‘I am working’ from ལཱ་འབད་ **lâ be** ‘work’.
4. Open-stem verbs the inflected stems of which take the ending པ་ **-p** will be called hard stem verbs, e.g. ང་བཅས་ནཱ་སྡོདཔ་ཨིན། **Ngace nâ döp ’ing**

'We are sitting here' from སྡོད་ **dö** 'sit'. Verbs ending in a vowel will be marked as soft or hard stem verbs in glossaries and dictionaries.

As we shall see later, these four categories of verbs also form their supine, present participle, present continuous etc. differently.

The factual present is used to express a fact which obtains in the present. The difference in meaning between the verbs ཨིན་ **'ing** and ཨིན་པས་ **'ime** also holds when these verbs are used as auxiliaries of the factual present. For example, in sentences (48) to (51), containing the form ཨིན་པས་ **'ime**, the speaker states an observed phenomenon which, as such, belongs to the realm of his recently acquired knowledge, whereas with the form ཨིན་ **'ing** in sentence (52) the speaker is stating what he knows to be a fact.

(48) གླང་འཐབ་ཨིན་པས།

'lang thap 'ime

bull clash [AUX]

'The bulls are at loggerheads. '

(49) ངའི་ཆབ་གསང་ནང་གི་ཆུ་དུང་དེ་འཛག་པ་ཨིན་པས།

ngê -chapsa -na -gi chu -d'ung -di dzap 'ime

my -toilet -in -[GEN] water -pipe -the leak [AUX]

'The water pipe in my toilet leaks. '

(50) ཁོང་གཉིས་འཛིངམ་ཨིན་པས།

khong -'nyî dzîm 'ime

they -two fight [AUX]

'The two of them are fighting. '

(51) ཁོ་སློབ་དཔོན་མིན་རུང་ཁོ་གིས་ཆོས་སྟོནམ་ཨིན་པས།

kho ’löbö men -ru khô -gi chôtöm ’ime

he teacher not_be -although he -[ERG] teach [AUX]

‘Although he is not a teacher, he appears to be giving instruction. ’

(52) ང་བཅས་གནམ་གྲུ་གྱི་ཐོག་ལས་འབད་འགྱོཝ་ཨིན།

ngace ’namdru -gi thôlebe jou ’ing

we airplane -[GEN] by_means_of go [AUX]

‘We’re going by plane.’

The use of the form ཨིན་ **’ing** with a first person subject in sentence (52) is not coincidental. The form ཨིན་ **’ing** is almost invariably used with a first person subject because in most natural situations the speaker has first-hand, personal knowledge regarding the first person referent. Similarly, the form ཨིན་ **’ing** is used in sentence (53) with respect to a second person referent because the speaker, in posing his question about the person addressed, must presume that this second person knows the answer.

(53) ཁྱོད་ད་རིས་སྦྱིན་པ་བཏངམ་ཨིན་ན།

chö d’ari jinba tâm ’ina

you today philanthropy dispatch be[Q]

‘Are you playing the benefactor today?’

The auxiliary ཨིན་ **’ing** in the factual present is used with respect to third person referents when the speaker can be absolutely certain of the fact expressed. The use of the adverbs ཧེ་མ་ལས་རང་ **hema-le-ra** ‘from way back when’, ཨ་རྟག་རང་ **’âtara** ‘always’ and རྟག་བུ་རང་ **tabura** ‘always, ever’ in sentences (54) to (56) reinforce the idea of well-established knowledge expressed by the form ཨིན་ **’ing**.

(54) ཁོ་ཧེ་མ་ལས་རང་ཤེས་རིག་ལས་ཁུངས་ནང་ལཱ་འབདཝ་ཨིན།

kho hema -le -ra shêri läkhung -na lâ beu ’ing
he before -from -[STR] education ministry -in work do [AUX]

‘He has worked in the Ministry of Education from way back when.’

(55) ཁོང་ཨ་རྟག་རང་ལྟོ་ང་བཅས་ཀྱི་ནང་ལས་ཟཝ་ཨིན།

khong ’âtara to ngaci -na -le z’au ’ing
they always rice our -[LOC] -[ABL] eat [AUX]

‘They always take their meals at [literally ‘from’] our place.’

(56) ངའི་ཕོ་རྒྱནམ་གྱིས་རྟག་བུ་རང་ངའི་འགུར་ཚོགས་བརྡ་བཏངམ་ཨིན།

ngê phôgem -gi tabura ngê -gu tshôda
my elder_brother -[ERG] always my -upon scolding

tâm ’ing
dispatch [AUX]

‘My elder brother is always upbraiding me.’

The form ཨིན་ **’ing** is also used with respect to third person in order to express an inherent characteristic, as in sentence (57). In sentence (58), however, the form ཨིན་པས་ **’ime** expresses a characteristic of the subject, but this characteristic is not inherent, and the speaker has recently come to know about this propensity through observation.

(57) སློབ་དཔོན་གྱིས་ཆོས་གནངམ་ཨིན།

’löbö -gi chô’nâm ’ing
teacher -[ERG] teach[HON] [AUX]

‘The teacher instructs. ’

(58) མཁའ་འགྲོ་གིས་གཱ་རི་འཛྲོགས་སི་སི་འབད་བཏངམ་ཨིན་པས།

Khandru -gi gari drôsisibe tâm ’ime

Khandru -[ERG] car recklessly dispatch [AUX]

‘Khandru drives recklessly.’

In general, the form ཨིན་པས་ **’ime** is used as the auxiliary of the factual present with respect to the third person:

(59) པ་སངས་གདོང་འགུར་སྨན་དབུརཝ་ཨིན་པས།

Pâsa dong -gu ’men ’û ’ime.

Pâsa face -on medicine rub [AUX]

‘Pâsa is applying cream to her face.’

(60) ཁོང་ཆ་ཁྱབ་ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ཚོན་བཏངམ་ཨིན་པས།

khong -châchap lhaga -di -na tshön -tâm ’ime.

they -[COL] monastery -the -in painting -dispatch [AUX]

‘They’re painting the inside of the monastery.’

(61) ངག་དབང་གིས་ཡིག་ཚང་ནང་ཤོག་ཀུ་སྤྱིད་པ་ཨིན་པས།

Ngawa -gi yitsha -na shoku pep ’ime.

Ngawa -[ERG] office -in paper tear_up [AUX]

‘Ngawa is tearing up papers in the office.’

The verb པད་ **pê** ‘tear, tear up’ in sentence (61) indicates an intentional activity, whereas ཧྲལ་ **hrä** ‘tear, rip’ indicates an inadvertent activity.

The factual present and the progressive can be used in many of the same situations but with different implications. Whereas the factual present expresses a fact which obtains in present time, the progressive expresses an activity in progress. The present fact expressed in sentence (62) more

readily suggests the implication 'Is it all right if I interrupt?', whereas the progressive in sentence (63) would, for example, be more appropriate to express the implication 'Are you busy doing the work I gave you to do?'. Similarly, the use of the factual present in sentence (64) could in the appropriate situation convey the implication 'I can't come downstairs to help you right now. The fact is: I'm busy in the kitchen'.

(62) ཁྱོད་ད་ལྟོ་ལཱ་འབདཝ་ཨིན་ན།

chö d'ato lâ beu 'ina

you now work do be[Q]

'Are you working now?'

(63) ཁྱོད་ད་ལྟོ་ལཱ་འབད་དོ་ག།

chö d'ato lâ be -do -ga

you now work do -[PR] -[Q]

'Are you working now?'

(64) ད་ལྟོ་ང་ཐབ་ཚང་ནང་ལཱ་འབདཝ་ཨིན།

d'ato nga thaptsha -na lâ beu 'ing

now I kitchen -in work do [AUX]

'I'm working in the kitchen now.'

Sentence (65) is uttered when placing an order with a waiter in a restaurant. Here the factual present depicts present intent. The use of the progressive would clearly be unsuitable in this case because the speaker does not want to express an activity currently in progress.

(65) ཁོ་ཨེར་མ་དར་ཚིལ་ཟཝ་ཨིན།

kho ’êma -d’âtshi z’au ’ing
he ’êma -d’âtshi eat [AUX]

‘He will have ’êma-d’âtshi.’

Similarly, the factual present is apt in sentence (66), in which the speaker is inquiring about someone’s intent, not about whether said activity is now in progress.

(66) ཁྱོད་འགྱོཝ་ཨིན་ན།

chö jou ’ina
you go be[Q]

‘Are you on your way?’

Moreover, whereas the factual present in (67) states the fact of the speaker’s current status as an employee in the Forestry Department, the progressive in (68) suggests the temporary nature of the speaker’s employment.

(67) ང་ད་རིས་ནངས་པ་ནགས་ཚལ་ལས་ཁུངས་ནང་ལཱ་འབདཝ་ཨིན།

nga d’ari-nâba nâtshä läkhung -na lâ beu ’ing
I nowadays forest department -in work do [AUX]

‘Nowadays, I work in the Forestry Department.’

(68) ང་ད་རིས་ནངས་པ་ཡིག་ཚང་འདི་ནང་ལཱ་འབད་དོ།

nga d’ari-nâba yitsha -di -na lâ be -do
I nowadays office -this -in work do -[PR]

‘Nowadays, I work in this office.’

Another factual tense is the factual preterite. The factual preterite is formed with the reduplicated inflected stem of the main verb in combination with the auxiliary verb ཨིན་ **’ing** ~ ཨིན་པས་ **’ime**. Only the second stem in the reduplicated verb is an inflected stem. The factual preterite depicts a factual situation which either occurred in the past or which had its inception in past time.

(69) ཁོ་བུམ་ཐང་ལུ་གནམ་ལོ་དགུ་བཅུ་གོ་གཉིས་ནང་ལུ་སོང་སོངམ་ཨིན་པས།

kho B’umtha -lu ’namlo gupcu-g’o’nyî -na -lu
he Bumthang -to year ninety-two -in -at

song -sôm ’ime
go -go [AUX]

‘He went to Bumthang in 1992.’

(70) ལཱ་དེ་གདང་ཞག་ལས་འབད་འབདཝ་ཨིན།

lâ -di dangja -le be -beu ’ing
work -the days_ago -from do -do [AUX]

‘We’ve been doing that work since yesterday.’

(71) ངའི་ཨ་རྒྱས་དེ་དང་ཕུགས་ཕྱད་སྡོང་རྐྱབ་པའི་སྐབས་བསད་བསདཔ་ཨིན་པས།
ཏེ་ཨང་རྒྱས་དེ་ལོ་ན་རང་རྒྱས་ཏེ་ཤི་ཤིཝ་ཨིན་པས།

ngê ’age -di d’angphu chäda cab -bi
my grandfather -the before war perform -[GN]

kap se -sep ’ime Te ’ange -di
time kill -killed [AUX] Then grandmother -the

lo -na -ra gê -di shi -shiu ’ime
year -in -[STR] grow_old -[PP] die -died [AUX]

‘My grandfather was killed whilst fighting in the war long ago. My grandmother, on the other hand, lived to be very old.’

Dzongkha also distinguishes a third and more fundamental factual tense, which is most fittingly called the gnomic present or simply the gnomic tense. The gnomic tense is marked by the suffixes པའི་ **-bi** ∼ **-mi** or བའི་ **-wi**. Historically, the gnomic tense may derive from allegro forms of the factual present consisting of an inflected stem and the auxiliary ཨིན་ **’ing**, as they are perceived to be by some native speakers, but the precise details of the ontogeny of this tense may be quite a bit more complex. The gnomic tense is formed by adding the ending པའི་ **-bi** ∼ **-mi** or བའི་ **-wi** to the regular stem, not the inflected stem, of the verb. The ending བའི་ **-wi** is added to verbs with soft stems. The ending པའི་ **-bi** ∼ **-mi** is added to all other verbs, but is pronounced **-mi** after verb stems ending in a nasal.

As we shall see in Chapter 8, the simple and reduplicated inflected forms of verbs represent nominalised parts of speech. This characteristic applies even more so to Dzongkha gnomic forms in པའི་ **-bi** ∼ **-mi** or བའི་ **-wi**, for these forms straddle the boundary between verbal and nominal parts of speech. In this respect, the Dzongkha gnomic has near parallels in other languages of the Himalayas, where there is often some morpheme which both nominalises verbs and clauses and, if affixed to the main verb of a sentence, marks a type of imperfective aspectual meaning. The parallel is not precise, however, for the Dzongkha deverbative forms in པའི་ **-bi** ∼ **-mi** and བའི་ **-wi** do not generally occur as nominal heads in their own right and cannot, for example, take articles. Such a function is reserved for the verbal derivatives of the subordinator suffix མི་ **-mi**, which will be discussed in Chapter 8. The meaning of the Dzongkha gnomic tense can best be understood in light of its etymological relationship to the nominalising function of the suffix པའི་ **-bi** ∼ **-mi** or བའི་ **-wi**. Such nominalised forms modify nouns, whereby they either appear as predicate adjectives or adnominal attributes.

(72) ཁྱོད་ཀྱི་ཆ་རོགས་དེ་ཆ་བཞག་ཚུགས་པའི་མི་གཅིག་ཡིན་པས།

chö -gi châro -di chazhâ -tshu -bi ’mi -ci ’ime
you -[GEN] friend -the rely -can -[GN] man -one be

‘Your friend appears to be a reliable person.’

(73) ངའི་ལྟ་བའི་མིག་ཏོ་ཟེར་རུང་ མནོ་བའི་དུང་སྙིང་ཟེར་རུང་
ཁྱོད་གཅིག་ལས་བརྒལ་མེད།

ngê ta -wi ’mito z’e -ru ’no -wi d’unghing
my look -[GN] eye that -although feel -[GN] heart

z’e -ru chö -ci -le -gä mê
that -although you -one -[ABL] -until not_be

‘whether it be from my looking eye, whether it be from my feeling heart, there is no one [for me in this world] but you.’

When a deverbative in པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi** and the noun which it modifies are followed by postpositions, the nominalised attribute comes after the head noun.

(74) ཨེར་ཤིང་ཁྲུག་ཁྲུག་པའི་འགུར་ཁཝ་ཆགསཔ་དང་ཨེར་ཤིང་ཆགཔ་ཡིན་པས།

’êshi khû -khu -bi -gu khau
chilli_plant ossify -ossify -[GN] -upon snow

châp -da ’êshi chap ’ime
accumulate -[PG] chilli_plant snap [AUX]

‘If snow accumulates on a chilli plant which has become old and woody, then the chilli plant may snap and break.’

(75) ངའི་ཁྱིམ་སྟོང་པའི་ནང་གི་ཅ་ལ་འགངས་ཅན་ཚུ་ག་ར་ཁྱོད་ཀྱི་ནང་ཐོན་སོ་ནུག།

'ngê	*chim*	*tong*	*-mi*	*-na*	*-gi*	*cala*
my	house	be_empty	-[GN]	-[LOC]	-[GEN]	wares

gangce	*-tshu*	*g'âra*	*chö*	*-gi*	*-na*	*thön*	*-so*	*-nu*
heirloom	-[PL]	all	you	-[GEN]	-[LOC]	come_out	-[PF]	-[IP]

'All of the valuable heirlooms which used to be in my empty house have surfaced here at your place.' (spoken in jest by a man of modest means upon visiting the house of an affluent friend)

The only case in which nominalised forms in པའི་ **-bi** ~ **-mi** and བའི་ **-wi** appear to function as nominal actants in their own right and not as nominalised attributes is when a negative verbal argument of this type is governed by the postposition ཧེ་མ་ **-hema** 'before' in a construction of the following type.

(76) ཆང་མ་འཐུང་པའི་ཧེ་མ་ལཱ་འབད་ཚར་དགོ།

chang	*ma*	*-thung*	*-mi*	*-hema*	*lâ*	*bä*	*-tshâ*	*-go*
beer	not	-drink	-[GN]	-before	work	do	-finish	-must

'You have to finish your work before you go drinking beer.'

Moreover, the nominalising ending in པའི་ **-bi** ~ **-mi** and བའི་ **-wi** is attached to numerals to yield ordinal numbers, e.g. ཟླཝ་དགུ་པའི་ **dau gubi** 'ninth month', སློབ་རིམ་བདུན་པའི་ **'loprim dünbi** 'seventh class, seventh grade', and the nominalising suffix is attached to nouns to yield nominalised forms which are used attributively, e.g. དབུལ་པའི་བུ་ **'ü-bi-b'u** 'country bumpkin' [literally 'son of a pauper'].

The Dzongkha gnomic tense is formed by attaching the ending པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi** to the main verb of a clause. The gnomic present depicts a situation as an inherent or habitual state of affairs. In this way the meaning of the gnomic tense differs subtly from that of the factual present consisting of an inflected stem and the auxiliary ཨིན་ **'ing**. Yet the

meaning of the gnomic present is so close to that of the factual present that there are many contexts in which the either tense yields an appropriate meaning. Their nearly complete interchangeability in such contexts and their formal similarity reinforces the intuition felt by some native speakers that the gnomic tense is in origin merely an allegro form of the factual present. Yet there is a contrast in meaning between the two tenses, and there are grammatical differences between the two tenses as well. Verbs with stems ending in **-p** drop this final segment before many verbal suffix beginning with a bilabial, e.g. ཀྱབ་པའི་ **ca-bi** ‘does’, སླབ་པའི་ **’la-bi** ‘says’.

The gnomic present in sentence (77) portrays Tendzi’s eating of pork as a habitual state of affairs, whereas the factual present in example (78) depicts Tendzi’s eating of pork as a situation that the speaker knows to be the case.

(77) བསྟན་འཛིན་གྱིས་ཕག་ཤ་ཟ་བའི།

Tendzi -gi phasha z’a -wi

Tendzi -[ERG] pork eat -[GN]

‘Tendzi eats pork.’

(78) བསྟན་འཛིན་གྱིས་ཕག་ཤ་ཟའུ་ཡིན།

Tendzi -gi phasha z’au ’ing

Tendzi -[ERG] pork eat [AUX]

‘Tendzi eats pork.’

The gnomic tense presents a situation as a general, objective or inherent fact. There is no place for the occurrence or omission of the suffix of newly acquired knowledge, པས་ **-be** ~ བས་ **-we**, because the gnomic present is impervious to this opposition. The factual present consisting of inflected verb stem plus the auxiliary ཡིན་ **’ing** ~ ཡིན་པས་ ’ime, on the other hand, is always marked by the use or omission of the suffix, so that the factual present is always marked for the epistemic status of the

speaker's knowledge about the situation expressed in the sentence or, in the case of question, for the epistemic status of the listener's knowledge about the situation depicted. Moreover, the gnomic and factual present tenses form their interrogatives differently. The interrogative form of the gnomic present is formed by adding the regular interrogative particle ག་ **ga**, so that the interrogative form of the gnomic present in example (77) would be བསྟན་འཛིན་གྱིས་ཕག་ཤ་ཟ་བའི་ག། **Tendzi-gi phasha z'awi-ga** 'Does Tendzi eat pork?'. Simple present forms in ཨིན་ **'ing** of course form their interrogative with the special question particle ན་ **na**, so that the interrogative form of sentence (78) would be བསྟན་འཛིན་གྱིས་ཕག་ཤ་ཟཝ་ཨིན་ན། **Tendzi-gi phasha z'aina** 'Does Tendzi eat pork?', whereby the difference in meaning is such that it is generally lost in the English translation.

Whereas the question posed in example (79) is in the factual present, it is answered in the gnomic tense, whereby the second speaker intends a habitual reading.

(79) — ཁྱོད་ཏམ་ཁུ་འཐུངམ་ཨིན་ན།
— ང་ཧེ་མ་ལས་རང་ཏམ་ཁུ་འཐུང་པའི།

— *chö tangkhu thum 'ina*
you smoking drink [AUX-Q]

— *nga hema -le -ra tangkhu thung -mi*
I before -since -[STR] smoking drink -[GN]

— 'Do you smoke?'
— 'I have always smoked.'

In examples (80) through (82), the factual present in ཨིན་ **'ing** presents situations as facts in present time about which the speaker has personal knowledge.

(80) ང་བཅས་སྤ་གྲོ་ཚེས་བཅུ་འགྱོཝ་ཨིན།

ngace Paro -tshêcu jou 'ing
we Paro -tshêcu go [AUX]

'We are going to the Paro tshêcu.'

(81) ཁོ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་སྡོདཔ་ཨིན།

kho Thimphu -lu döp 'ing
he Thimphu -at live [AUX]

'He lives in Thimphu.'

(82) ང་ད་ལྟོ་ཏམ་ཁུ་འཐུངམ་ཨིན།

nga d'ato tangkhu thum 'ing
I now smoking drink [AUX]

'I am smoking at the moment.'

The gnomic present in examples (83) through (86) presents situations as objective, inherent or habitual states of affairs.

(83) ང་བཅས་ཨ་རྟག་རང་སྤ་གྲོ་ཚེས་བཅུ་འགྱོ་བའི།

ngace 'âtara Paro -tshêcu jo -wi
we always Paro -tshêcu go -[GN]

'We always go to the Paro tshêcu.'

(84) མོ་ཨ་རྟག་རང་ཤོབ་རྐྱབ་པའི།

mo 'âtara shop ca -bi
she always lie perform -[GN]

'She always lies.'

(85) ང་དེ་ནང་རང་སྡོད་པའི།

nga d'i -na -ra dö -bi
I that -[LOC] -[STR] sit -[GN]

'I [always] sit there.'

(86) ང་ཁོ་ལུ་ཆ་བཞག་པའི།

nga khô -lu chazha -bi
I he -[DAT] rely -[GN]

'I rely on him.' / 'I [always] count on him.'

The gnomic tense presents a state of affairs as a fact without giving any explicit indication about the temporal dimension or status, although time can be expressed in the sentence by other means.

(87) དབའི། ཁོ་གིས་གླང་གསད་ནི་ཨིནམ་འདྲ་བས་ཟེར་མནོ་བའི།

'wae! Khô -gi 'lang sê -ni 'im -drä z'e 'no
wow! He -[ERG] bull kill -[INF] [AUX] -[PRB] that think
-wi
-[GN]

'Wow! I thought that he was going to kill that bull!'

(88) ང་ཁྱོད་རང་འཚོལ་སྡོད་པའི་ ཁྱོད་ནཱ་ཡི་གུ་འབྲིསཕ་མས་སྦོ་ཏེ།

nga chö -ra tshö dö -bi chö nâ yig'u
I you -[STR] search keep_on -[GN] you here letter
dr'iu -me bô te
write -[EP] [CTR] [ACC]

'I kept on looking for you, but all along you've been here writing a letter.'

5 The present continuous

The present continuous is formed by adding the ending པའི་སྒང་, pronounced **-bigang** ~ **-migang**, or བའི་སྒང་ **-wigang** to the stem of the verb. The thus derived continuous stem of the verb is used in combination with the auxiliary verbs ཡིན་ **’ing** and ཡིན་པས་ **’ime**. The ending པའི་སྒང་ is written after verbs ending in **-p** or a nasal and after hard stem verbs. This suffix is pronounced **-bigang** after verbs ending in **-p** and after hard stem verbs and pronounced **-migang** after verbs ending in a nasal, e.g. མོ་ཁྱིམ་ནང་ལས་འཐོན་པའི་སྒང་ཡིན་པས། **Mo chimnale thönmigang ’ime** ‘She is coming out of the house’; ང་ཆང་ཐུང་པའི་སྒང་ཡིན། **Nga chang thung-migang ’ing** ‘I am drinking beer’; ང་སྒོ་བསྡམ་པའི་སྒང་ཡིན། **Nga go dam-migang ’ing** ‘I am closing the door’; ཁོ་ཞབས་བྲ་རྐྱབ་པའི་སྒང་ཡིན་པས། **Kho zh’apthra ca-bigang ’ime** ‘He is dancing’; ང་བཅས་ཕྱི་ཁ་སྡོད་པའི་སྒང་ཡིན། **Ngace pchikha dö-bigang ’ing** ‘We are sitting outside’. The ending བའི་སྒང་ **-wigang** is written after soft stem verbs, e.g. ཁོ་ལྟོ་ཟ་བའི་སྒང་ཡིན་པས། **Kho to z’a-wigang ’ime** ‘He is eating rice’; ང་ལཱ་འབད་བའི་སྒང་ཡིན། **Nga lâ be-wigang ’ing** ‘I am working’.

The continuous present is similar to the progressive in དོ་ **-do** in that it expresses an activity in progress in present time. The continuous present differs from the progressive tense in that it stresses the continuous nature of the activity and in that the activity must indeed be going on at the moment of speaking, which is not necessarily the case with the progressive tense; e.g. (68) above.

(89) ཨ་ཙི་སྡོད་ཤིག། ང་ད་ལྟོ་ལྟོ་ཟ་བའི་སྒང་ཡིན།

’atsi	*dö*	*-sh*	*nga*	*d’ato*	*to*	*z’a*	*-wigang*	*’ing*
little_bit	sit	-[U]	I	now	rice	eat	-[CON]	be

‘Sit [and wait] a bit. I’m eating just now.’

(90) ད་ལྟོ་ཆོས་སྐྱིད་ཡི་གུ་འབྲི་བའི་སྒང་ཨིན་པས།

d'ato Chöki yig'u dr'i -wigang 'ime

now Chöki letter write -[CON] be

'Chöki is writing a letter now.'

(91) བུ་ཚུ་དེ་ཚུ་ད་ལྟོ་རྡོས་སྒོར་རྐྱབ་པའི་སྒང་ཨིན་པས།

b'utshu -di -tshu d'ato dögo ca -bigang 'ime

boy -the -[PL] now discus perform -[CON] be

'The lads are out tossing the discus.'

The word རྡོས་སྒོར་ **dögo** 'discus' refers to the Bhutanese stone discus which is tossed underhand, not for distance, but for accuracy with the aim of landing the projectile as close as possible to a stake in the ground. Etymologically the word consists of the elements རྡོས་ **do** 'discus' and སྒོར་ **gô** 'disk'. The latter, for example, occurs in the expression དར་ཚིལ་སྒོར་གཅིག་ **d'âtshi-gô-ci** 'one disk of Bhutanese cheese'.

The continuous in པའི་སྒང་ **-bigang** ~ **-migang** or བའི་སྒང་ **-wigang** combined with the ablative suffix ལས་ **-le** yields a continuous present participial construction.

(92) རྣམ་རྒྱལ་རྐང་རིལ་རྡེག་རྩེད་རྒྱབ་ས་ལས་འོང་པའི་སྐྦང་ལས་
ཁོ་གི་གཟུགས་ལས་མར་རྔུལ་ནག་གནམ་མེདས་མེད་འཐོན་དོ་བས།

'Namge kangri -dektse -cap -sa -le
'Namge ball -kickgame -perform -place -from

ong -migang -le khô -gi zû -le mâ
come -[CON] -[ABL] he -[GEN] body -from down

'ngina 'namesame thön -dee
sweat very exude -[PR-AK]

'As 'Namge returned from the football field, he was sweating all over his body.'

6 Experienced perceptions

The tense of just experienced perceptions is formed by adding the ending མས་ **-me** to the inflected stem of the verb. This tense expresses an activity or phenomenon going on at the moment of reference which the speaker has just observed or a feeling or sensation which the speaker has just experienced. The moment of reference is taken to be in the present, unless the context specifies otherwise, as in sentence (101) below.

This suffix is etymologically related to, but distinct from, the suffix of newly acquired knowledge པས་ **-be** ~ བས་ **-we**, introduced in Section 2 of this chapter. Whereas the suffix པས་ **-be** ~ བས་ **-we** is attached to the regular stem of verbs denoting a state or condition, the ending མས་ **-me** is affixed to the inflected stem of verbs denoting an activity or feeling.

(93) ཁོ་ཨེར་མ་དར་ཚིལ་ཟཨ་མས།

kho 'êma -d'âtsi z'au -me
he 'êma -d'âtsi eat -[EP]

'He is eating 'êma-d'âtsi.'

(94) ཚོས་གཞི་ཡལཝ་མས།

tshôzhi yäu -me
colour run/fade -[EP]

‘The colour is fading/running.’

(95) ཁོང་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་འགྱོཝ་མས།

khong thromkha -lu jou -me
they bazaar -to go -[EP]

‘They are on their way to the bazaar.’

(96) ཁོང་དོ་རོ་ཡང་ཁ་ཤགས་རྐྱབ་མས།

khong d’oroe khasha -cap -me
they again altercation -perform [EP]

‘They’re arguing again.’

(97) ཁོང་མདའ་རྐྱབ་མས་ག།

khong da cap -me -ga
they arrow perform -[EP] -[Q]

‘Are they playing archery?’

(98) ཁོ་ངའི་འགུར་བལྟཝ་མས།

kho ngê -gu tau -me
he my -upon look -[EP]

‘He’s watching me.’

(99) ཁོ་སྦག་སྦག་བཏངམ་མས།

kho bakba tâm -me

he scooter drive -[EP]

'He's driving his scooter.'

(100) མོ་གིས་ང་བཅས་ལུ་དགའཝ་མས།

'mô -gi ngace -lu gau -me

she -[ERG] we -[DAT] laugh -[EP]

'She's laughing at us.'

(101) ཁ་ཙ་ཁོང་ཤིང་འཐུཝ་མས།

khâtsa khong shing thû -me

yesterday they wood gather -[EP]

'Yesterday they were gathering wood.'

(102) སེམས་ཅན་དེ་སྤརཝ་མས།

semce -di pâu -me

animal -the shake -[EP]

'That animal is shaking.'

(103) ཁོང་ལམ་སེལཝ་མས།

khong lam säu -me

they way clear -[EP]

'They're clearing a path.'

(104) ཁོང་སྒོ་བསྡམ་མས་ག།

khong	*go*	*dam*	*-me*	*-ga*
they	door	close	-[EP]	-[Q]

‘Are they closing up?’

(105) སྤང་དྲིལ་གཡུག་བཀོགཔ་མས།

pangdri	*’yü*	*-kôu*	*-me*
rice_ball	wave	-throw	-[EP]

‘He tossed his rice ball.’

The use of the verb གཡུག་ **’yü** ‘wave’ in combination with the verb བཀོག་ **kô** ‘throw’ in sentence (105) suggests an overhand toss. A སྤང་དྲིལ་ **pangdri** is the blackened rice ball which is rolled at the beginning of a meal as a traditional way of cleaning the hands before eating. The term སྤང་དྲིལ་ **pangdri** also denotes nice balls of rice or flour used in offerings.

In all the above examples, where the tense of perceived phenomena is used to express an activity, the subject is in the third person. Indeed the use of the tense of experienced perceptions with respect to a first person is ungrammatical in virtually every naturally occurring context, since a person’s information about his own activities is personal knowledge, which he has not acquired through observing himself from outside. Therefore a phrase such as ང་ལཱ་འབདཝ་མས། **Nga lâ beu-me** makes no sense except in the unusual situation such as that depicted in sentence (106) where the speaker discovers himself at work on a videotape.

(106) ཁ་རྩ་གི་གློག་བརྙན་ནང་ང་ཡང་འཐོན་ནི་འདུག། དེ་སྐབས་ང་ལཱ་
འབདཕཱ་མས།

khâtsa *-gi* *'lok'nyen* *-na* *nga* *-e* *thön* *-ni*
yesterday -[GEN] film -in I -too appear -[INF]

dû. *D'i* *gang* *nga* *lâ* *beu* *-me*
be That time I work do -[EP]

'I also appear to be in yesterday's video. At that time I appear to have been working.'

The tense of experienced phenomena is used with respect to a second person on those rare occasions in which the speaker reports to a second person on an activity he observes this same second person performing, as in the following diagnostic observation:

(107) ད་རིས་ཁྱོད་ཨ་ཚིག་དེས་རང་རྐྱབ་མས། ག་ཅི་འབད་ཛཔ་སྨོ།

d'ari *chö* *'atshi* *d'ära* *cap* *-me*
today you sneeze repeatedly do -[EP]

G'aci *bä* *-dap* *-mo*
What happen -[PF] -[BE]

'You are continuously sneezing today. What has happened?'

Similarly, sentence (108) was uttered by someone who had been calling his friend but, upon receiving no answer, went to look for him. Upon finding him eating in the adjacent room, he said:

(108) འེང་ ཁྱོད་ཏོ་ཟཝ་མས་སྦོ་སྟེ།

eng, *chö* *to* *z'âu* *-me* *bô* *te*
oh, you rice eat -[EP] [CTR] [ACC]

'Oh, I see you're eating.'

As the suffix མས་ **-me** used to express perceptions which the speaker has just experienced, this tense is appropriate to the expression of feelings, sensations and thoughts. This tense cannot be used to express the feelings of a third person subject because the sensations and emotions felt by a third person are not personally experienced by the speaker, which is an essential aspect of the meaning of this tense. To express feelings, emotions and thoughts the tense of experienced perceptions in མས་ **-me** can, in the interrogative, take a second person subject.

(109) ང་ཁྱོད་ལུ་སེམས་ཤོརཝ་མས།

nga chö -lu semshou -me
I you -[DAT] be_in_love -[EP]

'I'm in love with you.'

(110) ཁ་ཚོཝ་མས། ཨེར་མ་དེ་ཁ་ཚིག་འདུག།

kha tshau -me 'êma -di khatshi dû
mouth burn -[EP] chillies -the spicy_hot be

'My mouth is on fire. Those chillies are spicy.'

(111) ང་སྙིང་ལས་རང་ཁྱོད་ལུ་དགའཝ་མས།

nga hing -le -ra chö -lu gau -me
I heart -from -[STR] you -[DAT] love -[EP]

'I love you with all my heart.'

(112) ད་ང་ནཝ་མས།

d'a nga nau -me
now I hurt -[EP]

'Now I feel ill.'

(113) དྲིམ་ལེགས་ཞིམ་མནམ་མས།

dr'im läzhim 'nam -me

aroma good smell -[EP]

'I smell a sweet aroma.'

(114) ང་ཁྱོད་དྲནམ་མས།

nga chö dr'em -me

I you miss -[EP]

'I miss you.'

(115) ང་ཆབ་གསང་ཆུབཟུམ་སྦེ་བཤལཝ་མས།

nga chapsa chu -zumbe shâu -me

I stool water -like excrete -[EP]

'I am passing watery stool.' / 'I have terrible diarrhoea.'

(116) ང་གིས་ཁོ་གི་མིང་དེ་རང་བརྗེདཔ་མས།

'ngâ -gi khô -gi meng -di -ra jep -me

I -[ERG] he -[GEN] name -the -[STR] forget -[EP]

'I keep forgetting his name.'

(117) ཁྱོད་ཀྱིས་སྙིང་ལས་རང་དགའཝ་མས་ག།

chö -gi hing -le -ra gau -me -ga

you -[ERG] heart -from -[STR] love -[EP] -[Q]

'Do you love me with all your heart?'

(118) ཁྱོད་ཀྱིས་ཕྱེན་དྲི་དེ་ལེགས་ཞིམ་འབད་རང་ཚོརཕ་མས་ག།

chö -gi pchen dri -di läzhim -be -ra
you -[ERG] fart aroma -the good -[ADV] -[STR]

tshou -me -ga
smell -[EP] -[Q]

‘Can you smell that fart really well [i.e. as well as I can]?’

(119) ཁྱོད་ད་རིས་སེམས་གདིང་ལས་རང་སྐྱོཕ་མས་ག།

chö d’ari sem ding -le -ra cou -me -ga
you today feelings deep_within -from -[STR] be_sad -[EP] -[Q]

‘Are you really feeling so deeply depressed today?’

The tense of experienced perceptions is used specifically to express knowledge gained through observation. For example, after unsuccessfully trying to get six people into a Maruti Jeep, one might say, མི་ཤོང་མས། **mi-shong-me** ‘[Six people] don’t fit’, but if asked the unlikely question whether twenty people would fit into a Maruti Jeep, the answer would be a confident steady state present མི་ཤོང་། **mi-shong** ‘[Twenty people] don’t fit’ because the speaker already knows beforehand that such is the case. The negative of the tense of experienced perceptions is formed by prefixing the present negative morpheme མི་ **mi-** ‘not’ to the verb.

(120) ང་ད་ལྟོ་ཨ་ཙི་མི་ཁོམ་མས།

nga d’ato ’atsi mi -khom -me
I now little_bit not -be_free -[EP]

‘I’m really not free [to come] right now.’

7 The adhortative and the optative

The adhortative is expressed in Dzongkha by adding the ending གེ་ **-ge** to the regular stem of the verb.

(121) གླིང་བཞི་ལུ་སྔོ་སྨན་འཐུ་བར་འགྱོ་ནི་གི་ལས་རིམ་བཟོ་གེ།

'Lingzhi	*-lu*	*'ngo'men*	*thu*	*-wa*	
'Lingzhi	-to	medicinal_herbs	collect	-[SUP]	

jo	*-ni*	*-gi*	*lärim*	*zo*	*-ge*
go	-[INF]	-[GEN]	programme	make	-[ADH]

'Let's make a plan for going to 'Lingzhi in order to collect medicinal herbs.'

The Dzongkha word ལས་རིམ་ **lärim** 'programme' covers not only most senses of English *programme* but also of English *plan* in the informal sense. The formal Dzongkha འཆར་གཞི་ **châzhi** 'plan' is reserved for institutional or governmental schemes.

The negative adhortative is formed with the auxiliary verb བཤོལ་ **shö** 'refrain from', which takes the inflected stem of the verb, in combination with the adhortative suffix གེ་ **-ge**.

(122) དེ་སྦེ་འབདཝ་བཤོལ་གེ།

d'ebe	*beu*	*-shö*	*-ge*
like_that	do	-refrain	-[ADH]

'Let's not behave like that.' / 'Let's not do it that way.'

(123) ལ་ཡག་ལུ་འགྱོཝ་བཤོལ་གེ།

Laya	*-lu*	*jou*	*-shö*	*-ge*
Laya	-to	go	-refrain	-[ADH]

'Let's not go to Laya.'

The optative, which expresses a wish or desire, is formed by adding the auxiliary བཅུག་ **cu** attached to the regular stem of the verb.

(124) ད་རིས་ཁྱོད་ནཱ་ཡོད་བཅུག་ཟེར་སྨོན་ལམ་བཏབ་ཅི།

d'ari chö nâ yö -cu z'e 'melam tap -ci

today you here be -[OPT] that wish do -[PT]

'Today I was wishing that you were here.'

(125) བྱི་ཙི་དེ་ཚུ་བྱི་ལི་དེ་གིས་ཟ་བཅུག་ཤིག།

bj'itsi -di -tshu bj'ili -di -gi z'a -cu -sh

mouse -the -[PL] cat -the -[ERG] eat -[OPT] -[U]

'May the cat eat the mice!'

(126) ཁྱོད་ཀྱི་ལཱ་དེ་ཚུ་ལེགས་ཞིམ་འགྱོ་བཅུག་ཤིག།

chö -gi lâ -di -tshu läzhim jo -cu -sh

you -[GEN] work -the -[PL] good go -[OPT] -[U]

'May all your work go well!'

(127) ད་རིས་ཁྱེད་རྒྱལ་བཅུག།

d'ari chä gä -cu

today you win -[OPT]

'May you [PL] win today!'

The negative of the optative is formed by negating the optative auxiliary བཅུག་ **cu** with the prefix མ་ **ma-**.

(128) ཁོང་གིས་ཁྱོད་བཟུང་མ་བཅུག།

khong -gi chö zung -ma -cu

they -[ERG] you catch -not -[OPT]

‘May they not catch you!’

8 The supine

The supine is formed by adding པར་ **-ba** ~ **-ma** or བར་ **-wa** to the stem of the verb. The ending བར་ **-wa** is added to soft stem verbs, and the ending པར་ **-ba** ~ **-ma** is added to all other verbs. The verb stem remains uninflected before the suffix of the supine. The suffix པར་ is pronounced **-ma** after verbs ending in a nasal.

(129) མདའ་ཀྱབ་སར་བལྟ་བར་འོང་ན།

da cap sa ta -wa on -na

arrow perform place watch -[SUP] come -[Q]

‘Are you coming to watch at the archery grounds?’

(130) མོ་ཆུར་སྦང་པར་ཕྱི་ཁ་འགྲོ་ནི་ཡིན་པས།

mo chû bang -ma pchikha jo -ni ’ime

she water_into immerse -[SUP] outside go -[INF] [AUX]

‘She’s going outside to get into the water [of the hot tub].’

In sentence (130), the form ཆུར་ **chû** ‘into the water’, with the long vowel **û**, is the adverbial complement of the verb སྦང་ནི་ ‘immerse’. The phrase ཆུ་ནང་ **chu-na** ‘into the water’ is appropriate in other contexts, e.g. མོ་ཆུ་ནང་མཆོང་ཏེ་ཤི་ཤིཔ་ཡིན་པས། ‘She died, having leapt into the water’.

(131) ཁྱོད་ལུ་ཏིག་རུབ་བསྐྱི་བར་བྱིན་ནི་དེ་ཕར་འབད་བཞག།
ང་རང་ནཱ་བཞེས་སྒོ་ཟ་ནི་ཡང་མེད།

chö -lu tiru ki -wa bj'in -ni -di
you -[DAT] money borrow -[SUP] give -[INF] -the

phâ -be -zhâ nga -ra nâ zhêgo
thither -do -put I -[STR] here food

z'a -ni -e mê
eat -[INF] -too not_be

'Put the thought of my lending you money far from your mind. I don't even have [enough] here for food to eat.'

(132) གྲིང་གྲིང་བརྡུང་པར་སོང་།

tringtri dung -ma song
bell strike -[SUP] go

'Go ring the bell!'

The Dzongkha expression used in sentence (131) as the equivalent for English 'lend' is a supine construction, the literal meaning of which is 'to give in order to borrow'. In addition to the supine in པར་ **-ba** ~ **-ma** ~ བར་ **-wa**, the postposition འབད་ **be** 'do' may be suffixed to an infinitive to yield the meaning 'in order to'. Sentence (133) contains both constructions. A separate section in the next chapter is devoted to other uses of the postposition འབད་ **be** as an adverbialiser.

(133) ཁོ་ལྟདམོ་བལྟ་བར་འགྱོ་ནི་འབད་ལྷམ་གསརཔ་བཙུགསཔ་མས།

kho têm ta -wa jo -ni -be lham sâp tsup -me
he festivities see -[SUP] go -[INF] -do shoe new put_on -[EP]

'He's putting on new shoes in order to go watch the festivities.'

In 1839 Isaac Jacob Schmidt, who wrote a Tibetan grammar for the Imperial Russian Academy of Sciences at St. Petersburg, was the first Western scholar to identify that the 'Partikeln པར་ oder བར་ beim Verbum… Dativ oder eine Art Supinum vorstellen' (l.c., p. xi). Not to be confused with the supine, however, is the postposition གྱི་དོན་ལུ་ **-gi-d'ön-lu** 'on behalf of, for, so that, in order to', alternatively གྱི་དོན་ལས་ **-gi-d'ön-le**, which can be suffixed either to a noun or to the infinitive of a verb in ནི་ **-ni**.

(134) ནངས་པ་རིམ་འགྲོ་འབད་ནི་གི་དོན་ལུ་དམངས་ཁར་ལས་ཆུམ་བསྡུ་དགོ་པས།

nâba *rimdro* *be* *-ni* *-gi* *-d'ön* *-lu*
tomorrow prayer_service do -[INF] -[GEN] -so_that -[DAT]

'mang *-kha* *-le* *chum* *dû* *-go* *-be.*
everyone -at -from rice collect -must -[AK]

'Tomorrow rice will have to be collected from everyone in order to perform the prayer service.'

(135) ང་བཅས་ཆ་མཉམ་རང་ནངས་པར་ཁྱོད་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ཉལ་བར་འོང་ནི་ཨིན།

ngace *chanyam* *-ra* *nâba* *chö* *-gi* *chi* *-na*
we everybody -[STR] tomorrow you -[GEN] house -in

nyä *-wa* *ong* *-ni* *'ing*
sleep -[SUP] come -[INF] be

'We're all coming over to your place tomorrow to spend the night.'

The difference in meaning between ཆ་མཉམ་ **chanyam** 'everybody' and དམངས་ **'mang** 'everybody' lies in the fact that དམངས་ **'mang** 'everybody' collectively envisages everybody as a whole and all-inclusive group, whereas ཆ་མཉམ་ **chanyam** 'everybody' envisages everybody individually. The Dzongkha expression དམངས་ཀྱི་ཨཔ་ **'mang-gi 'ap**, an elected 'village elder', figuratively signifies everybody's collective father, but the combination of a word like ཨཔ་ **'ap** 'father' with ཆ་མཉམ་ **chanyam** 'everybody' in-

duces a literal sense, as when someone asks about a group of children with similar faces, ཁོང་ཆ་མཉམ་རང་ཨའི་དང་ཨཔ་གཅིག་ཨིན་ན། **Khong chanyam-ra 'ai-da 'ap cî 'ina?** 'Do they all have the same mother and father?'.

(136) ནད་དེ་དྲག་ནི་གི་དོན་ལུ་སྨན་ལེ་ཤ་ཟ་དགོ་པས།

nê -di dr'â -ni -gi -d'ön -lu
disease -the cure -[INF] -[GEN] -so_that -[DAT]

'men läsha z'a -go -be
medicine much eat -must -[AK]

'One will have to take lots of medicine in order to cure the disease.'

(137) རང་གི་དོན་དག་འགྲུབ་ནི་གི་དོན་ལས་གཞན་ལུ་བསྟོད་པ་རྒྱབ་དགོ།

rang -gi d'önda drup -ni -gi -d'ön -lä
self -[GEN] aims realise -[INF] -[GEN] -so_that -[ABL]

zhen -lu töp -cap -go
other -[DAT] praise -perform -must

'In order to realise one's goals, one must shower praise on others.'

(138) ཇིག་ནང་བྱི་ཙི་མི་འཛུལ་ནིའི་དོན་ལུ་ཁབ་ཏོག་བཙད་དགོཔ་དེ་ཁག་ཆེ།

dî -na bj'itsi mi -dzü -nî -d'ön -lu
jug -into mouse not -enter -[INF -GEN] -so_that -[DAT]

khapto cê -gop -di khâche
lid close -must -the important

'It's important to put the lid on so that mice will not get into the jug.'

The negative construction with the postposition དོན་ལུ་ **-d'ön-lu** 'in order that' in sentence (138) represents a negative counterpart to a supine construction. When the supine itself is negated by the prefix མ་ **ma-**, the

resultant forms express a different type of meaning, e.g. མ་ཤེས་པར་ **ma-shê-ba** ‘without knowing’, མ་ཉལ་བར་ **ma-nyä-wa** ‘without sleeping’, མ་ཟ་བར་ **ma-z’a-wa** ‘without eating’.

(139) མོ་གིས་བགོ་ལ་དེ་ཚུ་མ་བཙོང་པར་བཞག་ནུག།

’mo	*-gi*	*g’ola*	*-di*	*-tshu*	*ma*	*-tsong*	*-ma*	*zhâ*	*-nu*
she	-[ERG]	clothes	-the	-[PL]	not	-sell	-[SUP]	put	-[IP]

‘She put back the clothes without having sold them.’

9 Modals expressing permission, ability, opportunity, exigency and probability

There are various ways in Dzongkha to express permission, ability or opportunity. To be able to do something in the sense of being physically capable or logistically in a position to do something is expressed by the verb ཚུགས་ **tshu** ‘be able to’.

(140) འཆར་གཞི་དེ་ད་རིས་བཟོ་མ་ཚུགས་པས།

châzhi	*-di*	*d’ari*	*zo*	*ma*	*-tshu*	*-be*
plan	-the	today	make	did_not	-can	-[AK]

‘[They] were unable to make / finalise the plan today.’

(141) ཁྱོད་འགྱོ་མི་ཚུགས་ག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་ཁྱོད་ད་རིས་རྐངམ་མ་བདེ་བས།

chö	*jo*	*mi*	*-tshu*	*g’aci’im*	*z’ewacin*	*chö*	*d’ari*
you	go	not	-can	why	because	you	today

kâm	*ma*	*-de*	*-e*
leg	not	-be_well	-[AK]

‘You cannot go because you are [still] limping today.’

To be able to do something in the sense of knowing how to perform said task or activity is expressed by the verb ཤེས་ **shê** ‘know how to’. The stem of the verb ཤེས་ **shê** is shortened to **she** before certain affixes and before particles like ག་ **ga**.

(142) ཁྱོད་རྐྱལ་རྐྱབ་ཤེས་ག།

chö tsä -cap she -ga

you swim -perform know -[Q]

‘Can you swim?’ / ‘Do you know how to swim?’

(143) ཆོས་སྒྲོན་གྱིས་དགོད་བྲ་སྤུས་ཚ་འབད་སླབ་ཤེས་པས།

Chödrö -gi göro pitsabe ’lap -she -be

Chödrö -[ERG] joke hilariously tell -know -[AK]

‘Chödrö can really tell witty jokes.’

(144) ཁོང་གིས་སྒྲ་སྙན་དཀྲོགས་ཤེས་ག།

khong -gi dramnye trô she -ga

they -[ERG] Bhutanese_lute pluck know -[Q]

‘Do they know how to play the Bhutanese lute?’

(145) འཇམ་དབྱངས་ཀྱིས་ཡང་རྟའི་འགུར་ཞོན་ཤེས་པས།

Jamyang -gi -e ta -i -gu

Jamyang -[ERG] -too horse -[GEN] -upon

zh’ön -she -be

ride -know_how_to -[AK]

‘Jamyang also knows how to ride a horse.’

The verb དཀྲོགས་ **trô** in (144) is only used in the meaning ‘to play’ with string instruments which must be plucked; the meaning of the verb is ‘to agitate, rile up, tease’, e.g. རོ་ཁྱི་དཀྲོགས་ནི་ **rochi trô-ni** ‘goad a dog’, སྤྲ་དཀྲོགས་ནི་ **pca trô-ni** ‘goad a monkey’, ཨམ་ཚུ་དཀྲོགས་ནི་ **’amtshu trô-ni** ‘tease a woman’. The verb ཞོན་ **zh’ön** ‘ride’ in (145) can also be used with respect to a motorcycle or similar vehicle which the rider must straddle to operate.

To be permitted or allowed to do something is expressed by the verb ཆོག་ **cho** ‘be allowed’, as in the following:

(146) ཏམ་ཁུ་འཐུང་མི་ཆོག།

tangkhu thung mi -cho
smoking drink not -allowed

‘Smoking is prohibited.’

The following sentence illustrates a special usage of the modal ཆོག་ **cho**.

(147) ང་འགྲོ་ཆོགཔ་ཨིན།

nga jô -chop ’ing
I go -allow [AUX]

‘I’m ready to go.’

(148) ཁྱེད་ག་ར་འགྲོ་ཆོགཔ་ཨིན་ན།

chä g’âra jô -chop ’ina
you all go -allow be[Q]

‘Are you all ready to go?’

To have the opportunity to do something in the sense of getting to perform an activity or task is expressed by the infinitive in ནི་ **ni** in combination with the verbs ‘to be’. For example, someone bemoaning the fact

that there is no disco party to attend in Thimphu on a given weekend might say:

(149) ང་བཅས་ཞབས་བྲ་རྐྱབ་ནི་མེད།

ngace *zh'apthra* *cap* *-ni* *mê*
we dance perform -[INF] not_be

'We won't get to dance.'

Such constructions with the infinitive in combination with auxiliaries are dealt with in Chapter 7.

In addition to its use as a main verb, the verb བཏུབ་ནི་ **tupni** 'to be all right' can also be used as a modal verb with a verb stem as its complement. As a modal verb, བཏུབ་ནི་ **tupni** is used to express one of two different meanings, depending on the context.

1. It expresses that an action is allowed or all right.

(150) དེ་སྦེ་འབད་བཏུབ།

d'ebe *be* *-tup*
that_way do -be_all_right

'It's all right to do it that way.'

(151) ལྷ་ཁང་ནང་ཏམ་ཁུ་འཐུང་མི་བཏུབ།

lhaga *-na* *tangkhu* *thung* *-mi* *-tup*
monastery -in tobacco smoke -not -be_all_right

'It's not allowed to smoke in the monastery.'

2. Alternatively, the verb བཏུབ་ནི་ **tupni** used as a modal expresses the will of the subject, i.e. what the subject will or would do.

(152) ཟློར་དེ་ཁོ་གིས་ཉན་མ་བཏུབ།

'lô *-di* *khô* *-gi* *nyen* *-ma* *-tup*
speech -the he -[ERG] listen -not -be_all_right

'He wouldn't listen to what he was told.'

(153) ད་ལཱ་ཡང་འབད་མི་བཏུབ་འོང་།

d'a *lâ* *-e* *be* *-mi* *-tup* *-ong*
now work -too do -not -be_all_right -[POT]

'Now, [he] probably won't do the work either.'

(154) དབང་འདུས་ཀྱི་ཟོང་དེ་ཚུ་ནམ་རང་འབད་རུང་བཙོང་བཏུབ།

'Wangdi *-gi* *z'ong* *-di* *-tshu* *nam* *-ra*
'Wangdi -[ERG] garments -the -[PL] when -[STR]

be *-ru* *tsong* *-tup*
do -although sell -be_all_right

''Wangdi will sell these garments anytime.'

The modal of exigency is the verb དགོ་ **gô** 'must, need, require' for which a more conservative spelling དགོས་ also exists. The modal དགོ་ **gô** is shortened to **go** in combination with a verbal complement, but retains its full form **gô** when it takes a nominal complement. By itself the modal of exigency དགོ་ **gô** expresses well-established need or desire, whereas in combination with the suffix of acquired knowledge པས་ **-be** it expresses a need or desire which has just recently made itself felt. The negative forms of the modal are མི་དགོ་ **minggo** and མི་དགོ་པས་ **minggobe** 'isn't necessary; don't want'.

(155) ཤ་མུ་སྐམ་དྲང་དགོ་པས།

shamu *kam* *dr'ang* *-go* *-be*
mushrooms dry add -must -[AK]

'[We'll] have to resort to flattery.'

(156) ང་བཅས་ཁྱིམ་འཚོལ་དགོ་པས།

ngace *chim* *tshö* *-go* *-be*
we house search -must -[AK]

'We have to look for a house.'

(157) བགོ་ཚད་འདི་སྦོམ་དགོ་པས།

g'ô *-tshe* *-di* *bôm* *gô* *-be*
g'ô -size -this big must -[AK]

'This g'ô should be large in size.'

(158) ང་ལུ་གྲི་གཅིག་དགོ་པས།

ngâ *-lu* *g'i* *-ci* *gô* *-be*
I -[DAT] knife -one need -[AK]

'I need a knife.'

(159) མདའ་འཕྲང་དགོ་པས།

da *thrang* *-go* *-be*
arrow straighten -must -[AK]

'I have to straighten the arrow.'

(160) གཟབ་གཟབ་འབད་དགོ།

z'apz'ap *be* *-go*
well-behaved do -must

'One must observe proper conduct.'

(161) ཚར་གཅིག་བལྟ་དགོ་པས་མེན་ན།

tshâ *-ci* *ta* *-go* *-be,* *me* *-na?*
time -one look -must -[AK] not_be -Q

'Well, we'll have to try it once, won't we?'

(162) ད་རིས་ལཱ་འབད་མི་དགོ་ག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་ད་རིས་ངལ་གསོ་ཨིན།

d'ari *lâ* *be* *minggo* *g'aci'im-z'ewacin*
today work do not_necessary because

d'ari *ngätsho* *'ing*
today holiday be

'We don't have to work today because it's a holiday.'

(163) ང་ལུ་ཁྱོད་ཀྱི་ཏིག་རུབ་མི་དགོ།

ngâ *-lu* *chö* *-gi* *tiru* *minggo*
I -[DAT] you -[GEN] money not_necessary

'I don't need your money.'

The Dzongkha verb འཁྲིལ་ **thrî** 'to depend' tends to take the modal of exigency དགོ་ **gô**. Furthermore, the verb འཁྲིལ་ **thrî** 'to depend' governs a complement marked by the postposition དང་ **da** 'with'.

(164) ང་བཅས་འགྱོ་ཚུགས་ག་མི་ཚུགས་དེ་ཁོ་དང་འཁྲིལ་དགོ།

ngace jo -tshu -ga mi -tshu -di kho -da thrî -go
we go -can -[Q] not -can -the he -with depend -must

'It depends on him whether we will be able to go or not.'

(165) གཱ་རི་འགྱོ་ཚུགས་ག་མི་ཚུགས་དེ་ལམ་ལེགས་ཧིང་དང་འཁྲིལ་དགོ།

gari jo -tshu -ga mi -tshu -di lam -lähi -da
car go -can -[Q] not -can -the road -condition -with

thrî -go
depend -must

'It depends on the condition of the road whether or not [we] will be able to take the car.'

The modal འདྲ་བས་ **drä**, expressing probability, follows the inflected stem of the verb. Etymologically this modal is derived from a contraction of the verb འདྲ་ **dra** 'to resemble, to look like' with the suffix of newly acquired knowledge བས་ **-we**.

(166) ཁྱོད་ཚོད་བལྟཝ་འདྲ་བས་མེན་ན།

chö tshötau -drä me -na
you tease -[PRB] not_be -[Q]

'You're just teasing me, aren't you?'

(167) ཁྱོད་དཔལ་འབྱོར་གྱི་བུ་ཨིནམ་འདྲབས་སྦོ།

chö Pänjo -gi b'u 'im -drä bô
you Pänjo -[GEN] son be -[PRB] [CTR]

'So, you must be Pänjo's son.'

10 Rhetorical questions

A question is marked by the sentence-final particle ཡ་ **ya** if the speaker expects that the answer to the question will be affirmative. Such questions either echo a statement made by the second person which the speaker wishes to verify, or they may echo in the interrogative a proposition which the speaker infers to be the contention of the second person. In some cases, questions marked by the particle ཡ་ **ya** are genuinely rhetorical in the sense that the question is intended to demonstrate a point, not to elicit an answer. The particle ཡ་ **ya** may also mark a supposition inferred by the speaker from the context, as in the exchange in example (169) between someone looking for something under the bed in the morning and someone standing beside him getting dressed.

(168) ད་རིས་འགྲོ་ནི་ཡིན་ཡ།

d'ari *jo* *-ni* *'ing* *ya?*
today go -[INF] [AUX] [Q]

'They're going today, are they?'

(169) — ག་ཏེ་སྨོ།
— ལྷམ་ཡ།

— *g'âti* *mo?*
where be

— *lham* *ya?*
shoes [Q]

— 'Where are they?'
— 'You mean your shoes?'

(170) — ཁོ་མ་འོང་།
— མ་འོང་ཡ།

— *kho ma -ong.*
he not -come

— *ma -ong ya?*
not -come [Q]

— 'He hasn't come.'
— 'He hasn't?'

Exercises to Chapter 5

I. Grammar questions

1. What is the simple definition of a 'classical ergative' case? What is the ending of the ergative case in Dzongkha? Explain in your own words what the ergative case in Dzongkha signifies.

2. Explain the difference in meaning between the endings པས་ **-be** ~ བས་ **-we**, མས་ **-me**, དོ་ **-do**, དོ་པས་ **-dee**, no ending, inflected stem plus ཨིན་ **'ing** ~ ཨིན་པས་ **'ime**, and པའི་སྒང་ **-bigang** ~ **migang** or བའི་སྒང་ **-wigang** plus ཨིན་ **'ing** ~ ཨིན་པས་ **'ime**.

3. Explain which types of verbs can take no ending in the present and which types of verbs can take the endings དོ་ **-do** and པའི་སྒང་ **-bigang** ~ **-migang** or བའི་སྒང་ **-wigang** plus ཨིན་ **'ing** ~ ཨིན་པས་ **'ime**.

4. What are the meanings of the supine, optative and adhortative?

II. Vocabulary

ཨམ་ — **'am**, n., [short for ཨམ་ཚུ་ **'amtshu**] wife.

ཨ་ཙི་གཅིག་ — **'atsici**, adv., a little bit, a little.

ཨའུ་ — **'au**, n., term of address to someone slightly older than oneself.

སྦང་ནི་ — **bang-ni**, vi., to get into [a tub or bath].

འབག་ནི་ — **bâ-ni**, vt. [HARD], carry, transport.

འབོ་ནི་ — **b'ô-ni**, vi. [HARD], crow [said of a cock].

བྱཔོ་ — **bj'ap**, n., cockerel.

བྱ་ཤ་ — **bj'asha**, n., chicken meat, poultry.

བྱ་ཤ་རྔོས་ — **bj'asha'ngo**, n., fried chicken curry.

བྱིན་ནི་ — **bj'in-ni**, vt., give.

རྐྱངམ་གཅིག་ — **câmci**, adv., only.

བཅོས་ཁ་ — **côkha**, n., reparation, repair work [takes the verb རྐྱབ་ **cap**].

ཕྱག་ལཱ་ — **châla**, n.hon., work.

ཆོགུ་ — **chog'u**, n., [with the verb བཏང་ནི་ **tang-ni** 'to perform'] prayer service, ritual of worship.

ཆུ་འཁྲུ་ནི་ — **chûchu-ni**, vt. [SOFT], bathe.

བདའ་འགྱོ་ནི་ — **dâjo-ni**, vt. [SOFT], drive, herd.

དུམ་གྲ་གཅིག་ — **dumdraci**, adv., a little bit, a little, some.

བརྡར་ནི་ — **dâ-ni**, vt. [SOFT], sharpen, whet.

བདེ་ནི་ — **de-ni**, vi. [SOFT], be in good health.

རྡོ་བཚོ་ — **dotso**, n.,outdoor bath heated by tossing glowing red rocks into the tub; cf. **tshachu**.

སྡོད་ནི་ **dö-ni**, vi. [HARD], 1) sit, remain, stay, live, reside; 2) keep on, continue.

དར་ཚིལ་ **d'âtshi**, n., Bhutanese cream cheese.

ད་རེས་སྐབས་ཅིག་ **d'are-kapci**, adv., nowadays.

དེ་ལས་ **d'ele**, adv., and then, and furthermore, moreover.

དོས་ **d'ô**, n., burden, load.

འགྲེམ་ཁང་ **dremkha**, n., post office.

དྲང་ནི་ **dr'ang-ni**, vt.hon., give (food or hospitality, from a person of lower social status to a person of higher social status); cf. **phüni**.

དྲག་ནི་ **dr'â-ni**, vi. [HARD], get well, be cure, recuperate.

འཛེག་ནི་ **dzê-ni**, vi. [HARD], climb.

འཛིང་ནི་ **dzing-ni**, vi., fight, quarrel.

ག་དེམ་ཅིག་འབད་ **g'ademcibe**, adv., how, in which way.

ག་ཏེ་ **g'âti**, adv., where, whither, whereto.

ག་ཏེ་ཡང་ **g'âtie**, adv., anywhere, everywhere, wherever.

བགོ་ལ་ **g'ola**, n., clothes.

གོང་མ་ **g'ôm**, **g'ôma**, adj., upper.

གྱོན་ནི་ **g'ön-ni**, vt., don (men's clothing), get dressed.

ཧ་ལམ་ **halam**, ཧ་ལམ་ཅིག་ **halamci**, adv., almost, nearly.

ཧ་ཡང་ **hayang**, n., porcelain.

མཇལ་ནི་ **jä-ni**, vt.hon. [SOFT], meet.

མཇལ་ནི་ **jä-ni**, vi. [SOFT], measure; to apportion.

མགྱོགས་པར་ **jôba**, adv., quickly, swiftly.

འགྱོ་མི་ **jo-mi**, adj., going, wandering; he who wanders

མཇུག་བསྡུ་ནི་ **jûdu-ni**, vt. [SOFT], finish [a task], complete.

གྱང་ཤུགས་རྐྱབ་ནི་ **j’angshu cap-ni**, vi., shiver of cold.

བསྐམ་ནི་ **kam-ni**, vt., to dry.

སྐད་ **kê**, n., 1) sound, noise; 2) language; 3) [with the verb རྐྱབ་ **cap**] shout, emit noise.

སྐྱེས་ལྷ་ **kêlha**, n., hemp, Cannabis.

སྐྱེས་ནི་ **ke-ni**, vi. [SOFT], 1) to be born, 2) to germinate, sprout, grow.

སྐུ་གཟུགས་བཟངམ་འབད་ **kuzuzâmbe**, adv., in good health.

ཁ་གཤག་ **khasha**, n., quarrel, altercation.

ཁོ་རེ་ **khore**, n., term of address to a contemporary.

ལག་པར་ **laba** [< ལགཔ་ **lap** ‘hand’], n., in hand, at hand.

ལམ་ཡིག་ **lamyi**, n., road permit, special permit.

ལས་རིམ་ **lärim**, n., programme.

ལོག་ **lo**, adv., back, again.

ལོག་ནི་ **lôni**, adv., return (stem shortens to **lo** in ལོགཔ་ད་ **lopda** ‘returning’).

གློག་བརྙན་ **’lok’nyen**, n., film, video, motion picture.

བླུགས་ནི་ **’lû-ni**, vt. [HARD], pour.

མ་འདྲཝ་ **madrau**, adj., different.

མ་འདྲཝ་འབད་ **madraube**, adv., differently, in an unusual fashion.

མར་ཁུ་ **mâkhu**, n., oil, grease [esp. for baking and frying].

མེད་པར་ **meba**, postp., without.

སྨས་	**’mä**, interj., sentence-final particle expressing a friendly entreaty on the part of the speaker.
སྨན་ཁང་	**’menkha**, n., hospital.
ནགས་སྐྱེས་	**nâke**, n., fern croziers, sweet fiddleheads [of ferns growing on moist soil; cf. **pangke**].
ནདཔ་	**nep**, n., patient.
གནམ་བྱཱ་	**’nambjâ**, 1) n., summer; 2) adv., in the summer.
ངོ་སྤྲོད་ལག་ཁྱེར་	**ngotrö-lakhe**, n., identity card.
དངུལ་ཁང་	**’ngükha**, n., bank.
ཉལ་སར་	**nyäsa**, n., bedroom.
ཉོ་ཚོང་	**nyoptsho**, n., [with the verb ཀྱབ་ནི་ **cap-ni** ‘to perform’] shopping.
འོག་ཐོག་	**otho**, 1) adv., downstairs; 2) n., downstairs floor.
སྤང་སྐྱེས་	**pangke**, n., fern croziers, bitter fiddleheads [of ferns growing on dry soil; cf. **nâke**].
དཔའ་རྟགས་	**pata**, n., sword.
ཕྱི་རྒྱལ་	**pchige**, n., foreign country.
ཕྱི་ཁར་	**pchikha**, adv., outside.
ཕྱི་ཁར་འབད་	**pchikhabe**, adv., outside, outdoors
ཕུལ་ནི་	**phü-ni**, vt.hon. [SOFT], give, proffer (money, an object or a gift, from someone of lower standing to someone of higher standing); cf. **dr’angni**.
རི་	**ri**, n., hill.
རི་ཁར་	**riga**, adv., in the forest, in the jungle.
རུབ་སྡེ་	**rupdi**, adv., altogether [past participle of རུབ་ **rup** ‘pitch in, get together, join in a fray’].

ས་ཐ་ **satha**, n., veranda of a traditional Bhutanese house.

ཤུགས་འབད་ **shûbe**, adv., loudly.

ཤུལ་ལས་ **shüle**, adv., later on, afterwards.

རྟག་བུ་རང་ **tabura**, adv., always.

སྟབས་བདེ་ནི་ **tapde-ni**, vi. [SOFT], be convenient, be all right.

ལྟདམོ་ **têm**, n., show, festival.

བཏོག་ནི་ **tô-ni**, vt. [HARD], chop.

སྟོངམ་ **tôm**, adj., vacant, free.

ཐག་ཆོད་ནི་ **thâchö-ni**, vi. [HARD], be certain that… [takes inflected stem] — cf. **thâchöni** in Chapter 6.

ཐེ་རི་འབའ་རི་ **theribâri**, adv., really, truly.

ཐོབ་ནི་ **thop-ni**, vt., get, acquire, receive.

འཐོན་ནི་ **thön-ni**, vi., 1) come out, exude; 2) [with ཁྲག་ **thrâ**] bleed; 2) [with དངུལ་ནག་ **’ngina**] sweat, perspire.

འཐུ་ནི་ **thu-ni**, vt. [SOFT], pick up, lift.

ཐུན་བཏང་ནི་ **thün tang-ni**, vt., recite prayers, chant.

འཕྲང་ **thrang**, adv., straight, directly.

ཁྲག་ **thrâ**, n., blood.

རྩ་ལས་རང་ **tsalera**, adv., definitely, really, certainly.

རྩིགཔ་ **tsip**, n., anger, wrath.

བཙུག་ནི་ **tsû-ni**, n., add, put into.

ཚ་ཆུ་ **tshachu**, n., natural hot water spring; cf. **dotso**.

མཚན་ཉིད་ **tshenyi**, n., debate, learned dispute.

ཚད་ **tshê** n., size, measurements.

ཚོང་རྩིས་	**tshongtsi**, n., inventory.
ཚོ་སྡོར་	**tshôto**, n., oil [as an additive, as opposed to མར་ཁུ་ **mâkhu**].
ཚོདམ་	**tshöm**, n., curry as a side dish to the rice.
དབུར་ནི་	**'û-ni**, vt. [SOFT], rub.
ཟངས་གཞོང་	**z'angzho**, n., large bowl.
ཟ་ནི་	**z'ani**, vi. [SOFT], be aroused [of རྩིགཔ་ **tsip** 'anger'].
བཞག་སར་	**zhasa**, n., place where something is kept.
བཞག་ནི་	**zhâ-ni**, vt. [HARD], 1) put, place; 2) act, arrange; 3) relinquish, give up, stop, cease.
ཞིནམ་ལས་	**zh'ile**, postp., after having [suffixed to a verb].

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after having carefully gone through Chapter 5.

༡ ད་རེས་སྐབས་ཅིག་ཁྲིམ་སྟོངམ་རྩ་ལས་རང་མི་ཐོབ་པས།
D'are-kapci chim-tôm tsalera mi-thop-be.

༢ དགེ་སློང་དེ་ཚུ་ལྷ་ཁང་ནང་ཐུན་བཏང་དོ་བས།
Gelo-di-tshu lhaga-na thün tang-dee.

༣ ང་ཁྲོད་ལུ་དགའ།
Nga chö-lu ga.

༤ ཁོང་གིས་དོས་དེ་འཐུ་མི་ཚུགས་པས།
Khong-gi d'ô-di thu mi-tshu-be.

༥ ཁོང་ཁྱིམ་དི་ནང་འཛུལ་མི་ཆོག།

Khong chim-di-na dzü mi-cho

༦ ངགིས་རྫོང་ཁ་དུམ་གྲ་གཅིག་སླབ་ཤེས།

’Ngâ-gi Dzongkha dumdraci ’lap-she

༧ དཀྱི་རས་དེ་ཁྱོད་ཀྱི་བུམོ་འགྱུར་ཕོག་པས།

Kira-di chö-gi b’um-gu pho-be.

༨ རོ་ཁྱི་དེ་ཚུ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་འཛོམས་ཨིན་པས།

Rochi-di-tshu thromkha-lu dzîm ’ime.

༩ ཁོ་རྟག་བུ་རང་ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ཨེ་རམ་དར་ཚིལ་ཟ་བར་འོངམ་ཨིན།

Kho tabura ngaci chi-na ’êma-d’âtshi z’awa ôm ’ing.

༡༠ མདའ་ཀྱབ་གེ།

Da cap-ge!

༡༡ རྫོང་ནང་ལུ་སྐད་ཤུགས་འབདམ་ཀྱབ་པར་སྡོད་གེ།

Dzong-na-lu kê shûbe ma-ca-ba dö-ge.

༡༢ ཁྱོད་ཀྱི་ལྷ་དེ་ལེགས་ཞིམ་འགྱོ་བཅུག་ཤིག།

Chö-gi lâ-di läzhim jo-cush!

༡༣ ང་བཅས་ཀྱིས་ལས་རིམ་དེ་ད་རིས་རང་མཇུག་བསྡུ་དགོས།

Ngace-gi lärim-di d’ari-ra jûdu-go.

༡༤ ཁོ་རའི་ངོ་སྤྲོད་ལག་ཁྱེར་གྱི་དོན་ལུ་པར་ཉོ་དགོས།

Kho-ri ngotrö-lakhe-gi d’ön-lu pâ nyo-go.

༡༥ ང་ལུ་ཧ་ཡང་གི་ཟངས་གཞོང་སྦོམ་གཅིག་དགོས་པས།

Ngâ-lu hayang-gi z’angzho bôm-ci gô-be.

༡༦ མོ་གིས་ཁོ་མི་མཐོང་པས།

’Mô-gi kho mi-thong-be.

༡༧ དཔལ་འབྱོར་ད་ལྟོ་ནཱ་ཡིག་ཚང་ནང་ལཱ་འབད་དོ།

Pänjo d’ato nâ yitsha-na lâ be-do.

༡༨ གནམ་བྱཱ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ག་ཏེ་ཡང་སྐྱེས་ལྷ་སྐྱེསཔ་ཨིན།

’Nambjâ Thimphu-lu g’âtie kêlha keu ’ing.

༡༩ ང་བཅས་ཀྱིས་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་ཁྱིམ་ཁེ་ཏོག་ཏོ་གཅིག་མ་ཐོབ།

Ngace-gi thromkha-lu chim-khetoto-ci ma-thop.

༢༠ ང་ བཅས་ རའི་ མགྲོནམ་ ཚུ་ གི་ དོན་ ལུ་ ཁྱེད་ གཉིས་ ད་ ལྟོ་ རང་ ཁྲོམ་ ཁ་ ལུ་ འགྱོ་
ཞིནམ་ ལས་ཆུམ་དང་སྒྲོགཔ་དེ་ལས་ནག་སྐྱེས་ཉོ་བར་འགྱོ་དགོས་པས།

Ngace-ri göm-tshu-gi d’ön-lu chä ’nyî d’ato-ra thromkha-lu
jo-zh’i-le chum-da-gop d’ele nâke nyo-wa jo-go-be.

༢༡ ང་ད་རིས་གཟུགས་ཨ་ཙི་གཅིག་མི་བདེ་བས།

Nga d’ari zû ’atsici mi-dee.

༢༢ ཕར་ལས་འགྱོ་མི་དོམ་དེ་ཕར་དང་ཚུར་བལྟ་ཡི་རང་འགྱོ་དོ་བས།

Phâ-le jo-mi d’ôm-di phâ-da-tshû ta-yi-ra jo-dee.

༢༣ འབྱོགཔ་དེ་ཚུ་གཡག་རི་ཁར་བདའ་འགྱོ་དོ་བས།

Bjop-di-tshu ’yâ riga dâjo-dee.

༢༤ ང་བཅས་དངུལ་ཁང་ནང་ལཱ་འབདཔ་ཨིན།

Ngace ’ngükha-na lâ beu ’ing.

༢༥ ཁོང་སྨན་ཁང་ནང་ལཱ་འབདཔ་མས།

Khong ’menkha-na lâ beu-me.

༢༦ ཚོང་དཔོན་དེ་ཁོ་རའི་ཏིག་རུབ་གྲངས་ཁ་རྒྱབ་པའི་སྒང་ཨིན་པས།

Tshongpö-di kho-ri tiru j’angkha ca-bigang ’ime.

༢༧ ད་རིས་གནམ་མེད་ས་མེད་གྲངམ་མས།

D’ari ’namesame j’âm-me.

༢༨ ད་རིས་དྲོ་པ་ཁོང་ལམ་བཅོས་ཁ་རྒྱབ་དོ་བས།

D’ari dr’ôba khong lam côkha cap-dee.

༢༩ ཕྱོད་ག་ཅི་ཟ་ནི་སྨོ།

Chö g’aci z’ani mo.

༣༠ ཁོ་གིས་ཤར་ཕྱོགས་པའི་ཁ་ཤེས།

Khô-gi Shâcho-bi kha shê.

༣༡ མོ་ཁྲོམ་གོང་མའི་ནང་སྡོད་པ་ཨིན།

Mo throm g’ômi-na döp ’ing.

༣༢ འཕྲུལ་དེ་གིས་སྐད་མ་འདྲཝ་འབད་རྒྱབ་མས།

Thrü-di-gi kê madrau-be cap-me.

༣༣ ཁོང་ཚ་ཆུ་སྦང་ནི་གི་དོན་ལུ་རི་འགུར་འཛེག་འགྱོ་དོ་བས།

Khong tshachu bang-ni-gi d’ön-lu ri-gu dze-jo-dee.

༣༤ ང་ རང་ གཅིག་ གིས་ རང་ ཧ་ ལམ་ འཐུ་ ཚུགས། ང་ བཅས་ ག་ ར་ རུབ་ སྟེ་ འཐུ་ ཚུགས་པ་ཐག་ཆོད།

Nga-ra ci-gi-ra halam thu-tshu. Ngace g’âra rup-di thu-tshup thâchö.

༣༥ ཡིག་ཚང་འདི་ནང་ཏམ་ཁུ་འཐུང་ཆོག་ག།

Yitsha-di-na tangkhu thung-cho-ga?

༣༦ ཁོང་ཕྱི་ཁར་འབད་ཆུ་འཁྱུ་དོ་བས།

Khong pchikha-be chûchu-dee.

༣༧ ལྷམ་མི་བཏུབ་པས།

Lham mi-tup-be.

༣༨ དང་ལྟོ་མི་དགོས།

D’a nga to minggo.

༣༩ ཁོ་རྨའི་འགུར་སྨན་དབུརཝ་ཨིན་པས།

Kho ’mai-gu ’men ’û ’ime.

༤༠ བསོད་ནམས་ཚེ་རིང་གིས་ཇ་ནང་ཨོམ་མ་བླུགས་པར་འཐུངམ་ཨིན་པས།

Sönam Tshiri-gi j’a-na ’ôm ma-’lu-ba thûm ’ime.

༤༡ ཉིམ་འཛུལ་དེས། (= འཛུལ་དོ་བས།)

Nyim dzü-dä. (= dzü-dee)

༤༢ མི་དེ་ཚུ་གཡག་ཤ་བཙོང་དེས།

’Mi-di-tshu ’yasha tsong-dä.

༤༣ བསོད་ནམས་ཤིང་བཏོག་པའི་སྒང་ཨིན་པས།

Sönam shing to-bigang ’ime.

༤༤ སངས་རྒྱས་ཀུན་གསལ་ལྷག་པའི་སྒང་ཨིན་པས།

Sangge Künsel lha-bigang ’ime.

༤༥ ང་འོག་ཐོག་ཉལཝ་ཨིན།

Nga otho nyäu ’ing.

༤༦ བདེ་སྐྱིད་དབྱངས་འཛོམས་ཀྱིས་སྣུམ་འཁོར་བཏང་མི་ཚུགས་པས།

Deki ’Yangdzom-gi ’numkho tang mi-tshu-be.

༨༧ བསོད་ནམས་རྡོ་རྗེ་འགྲེམ་ཁང་ནང་ལཱ་འབདཔ་མེན།

Sönam Dôji dremkha-na lâ beu me.

༨༨ ཁོང་ཉལ་སར་བགོ་ལ་གྱོན་དོ་བས།

Khong nyäsa g’ola g’ön-dee.

༨༩ ཚོང་དཔོན་དེ་ཚུ་ད་རེས་ཚོང་རྩིས་རྐྱབ་དོ་བས།

Tshongpö-di-tshu d’are tshong-tsi cap-dee.

༩༠ ཕྱི་རྒྱལ་གྱི་མི་དེ་ཚུ་ལམ་ཡིག་འབག་ནི་མེདཔར་ལྷ་ཁང་ནང་འགྱོ་མི་ཆོག།

Pchige-gi ’mi-di-tshu lamyi bâ-ni-meba lhaga-na jo-mi-cho.

༩༡ ཁྱོད་ཀྱི་ཨམ་ཚུ་དེ་རྒྱལ་ཁབ་ག་ཏེ་ལས་སྨོ།

Chö-gi ’amtshu-di gäkhap g’âti-le mo?

༩༢ ང་བཅས་ནངས་པ་ལྟདམོ་བལྟ་བར་འགྱོ་ནི་ཨིན། ཁྱོད་ཡང་མི་འགྱོ་ག།

Ngace nâba têm ta-wa jo-ni ’ing. Chö-e mi-jo-ga?

IV. Text

ཀུན་ལེགས་དང་དཔལམོ་གི་གློ་རོ།

ཀུན་ལེགས་ — དབའེ་ཁྱོད་ག་ཏེ་ལས་སྨོ་བུམོ་ཁོ་རེ།

དཔལམོ་ — ང་ཤར་ལས་ཨིན་ལགས།

ཀུན་ལེགས་ — ཁྱོད་ཀྱི་མིང་ག་ཅི་ཟེརཝ་སྨོ།

དཔལམོ་ — དཔལམོ་ཟེརཝ་ཨིན་ལགས།

ཀུན་ལེགས་ — ཨིང་མིང་ལེགས་ཤིམ་འདུག། ཁྱོད་ལུ་སྨགཔ་ཡོད་ག།

དཔལམོ་ — མེད་ལགས།

ཀུན་ལེགས་ — དེ་ནི་ཨའི་དང་ཨ་པ་ཡོད་ག།

དཔལམོ་ — ཨའི་ཡོད་ཨ་པ་མེད་ལགས། ཨ་པ་ ཧེ་མ་ང་ཆུང་ཀུ་སྐབ་ལས་གྲོངས་སོ་ནུག།

ཀུན་ལེགས་ — སྟེ་ད་རེས་ཁྱོད་ནཱ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ག་དེམ་ཅིག་འབད་འོངམ།

དཔལམོ་ — ཚོགུ་བཏང་ནི་འབད་ ཉོ་ཚོང་གཅིག་རྐྱབ་པར་ འོང་འོངམ་ཨིན།

ཀུན་ལེགས་ — ནམ་ལོག་འགྱོ་ནི།

དཔལམོ་ — ནངཔ་ཉོ་ཚོང་དེ་ཚུ་རྐྱབ་བཞག་སྟེ་ གནངཚེ་འགྱོ་ནི་ཨིན་ལགས།

ཀུན་ལེགས་ — སྟེ་ཁྱོད་ཀྱིས་ང་ངོ་ཤེས་ཅིག།

དཔལམོ་ — ངོ་ཤེས་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག། སྟེ་ ཟེ་རི་འབའ་རི་རང་ མི་ཤེས་པས་ལགས།

ཀུན་ལེགས་ — ང་བཅས་ཧེ་མ་སློབ་གྲྭ་གཅིག་ཁར་བལྟ་ཡི་མེན་ན།

དཔལམོ་ — ཨིང་ཨིན་པས་དབའེ། ཨའུ་ཀུན་ལེགས་ཨིན་པས་སྦོ་སྟེ། ཛའི་དབའེ། ད་ངོམ་ཤེསཔ་རང་ཡར་སོ་ནུག། སྟེ་ཕྱག་ལཱ་ག་ཏེ་ཨིནམ།

ཀུན་ལེགས་ — ནཱ་ཐིམ་ཕུག་སྨན་ཁང་ནང་ཨིན།

དཔལམོ་ — ཨིང་ལེགས་ཤིམ་ཨིན་པས་དབའེ། དེ་ནི་ད་ང་བཅས་ཡང་ ་སྨན་ཁང་ནང་འོངམ་དང་ སྟབས་བདེ་ནི་མས་དབའེ།

Kinle da Päm-gi ’Lô

Kinle	—	’Wae, chö g’âti-le mo, b’um khore?
Päm	—	Nga Shâ-le ’ing lâ.
Kinle	—	Chö-gi meng g’aci z’eu mo?
Päm	—	Päm z’eu ’ing lâ.
Kinle	—	’Eng, meng läzhim dû. Chö-lu ’map yö-ga?
Päm	—	Mê lâ.
Kinle	—	D’en ’ai da ’apa yö-ga?
Päm	—	’Ai yö. ’Apa mê lâ. ’Apa hema nga chunku-gang-le j’ong-so-nu.
Kinle	—	Te, d’are chö nâ Thimphu-lu g’ademci-be ôm?
Päm	—	Chog’u tang-ni-be nyoptsho-ci ca-ba ong-ôm ’ing.
Kinle	—	Nam lo jo-ni?
Päm	—	Nâba nyoptsho-di-tshu cap-zhâ-be ’nâtshe jo-ni ’ing lâ.
Kinle	—	Te, chö-gi nga ngoshê-ci-ga?
Päm	—	Ngoshê-ni zumci dû. Te, theribâri-ra mi-shê-be lâ.
Kinle	—	Ngace hema ’lopdra cikha ta-yi, me-na?
Päm	—	’Eng, ’ime, ’wae! ’Au Kinle ’ime bô te. Dzai! ’Wae! D’a ngo-ma-shêp-ra-yâ-so-nu. Te, châla g’âti ’im.
Kinle	—	Nâ, Thimphu ’Menkha-na ’ing.
Päm	—	’Eng, läzhim ’ime, ’wae! D’en d’a ngace-e ’menkha-na ôm-da, tapde-ni-me, ’wae.

ཀུན་ལེགས་ — ཨཱ་ ནཱ་འོང་པ་ཅིན་སྟེ་ འཕྲང་ཡར་ནདཔ་བཞག་སར་ཤོག་མས། ང་ལཱ་ཡར་ནདཔ་བཞག་སར་ཨིན།

དཔལམོ་ — སྟེ་ ཨའུ་ཀུན་ལེགས་ཨམ་ཡོད་ག།

ཀུན་ལེགས་ — མེདདབའེ། ད་ལྟོ་ལས་ཨམ་ཚུ་ག་ཏེ་འོང་ནི་ས།

དཔལམོ་ — ཨིན་ན། དེ་ནི་ངབཅས་རྟག་བུ་རང་ཡར་འཐོན་འོང་། ཁྱིམ་ནང་ག་ཡང་མེད་ག།

ཀུན་ལེགས་ — ཤོག་དབའེ། ག་ཡང་མེད། ང་རང་རྐྱངམ་གཅིག་རང་ཨིན།

དཔལམོ་ — ལགས་སོ། དེ་ནི་ལོག་མཇལ་གེ། ད་རིས་ག་ནི་ཡང་ཕྱུལ་ནི་མིན་འདུག།

ཀུན་ལེགས་ — དབའེ། དེ་སྦེ་མ་སླབ་དབའེ། ངབཅས་ཀྱིས་ག་ནི་ཡང་བྱིན་ནི་མེདཔར།

དཔལམོ་ — ལགས་སོ། ཨའུ་ཀུན་ལེགས་ དེ་ནི་ལོག་ཤུལ་ལས་ སྐུ་གཟུགས་བཟངམ་འབད་ མཇལ་གེ།

ཀུན་ལེགས་ — ལགས་སོ།།

Kinle — ’Â, nâ ong-macin, te thrang yâ nep zhasa shô’me. Nga lâ yâ nêp zhasa ’ing.

Päm — Te, ’Au Kinle ’am yö-ga?

Kinle — Mê, ’wae! D’ato-le ’amtshu g’âti ong-ni sâ?

Päm — ’Ina? D’en ngace tabura yâ thöng-ong. Chi-na g’â-e me-ga?

Kinle — Shô, ’wae! G’â-e mê. Nga-ra câmci-ra ’ing.

Päm — Las, d’en lo jä-ge! D’ari g’ani-e phü-ni mindu.

Kinle — ’Wae! D’ebe ma’lap ’wae! Ngace-gi g’anee bj’in-ni meba.

Päm — Laso, ’Au Kinle, D’en lo shü-le kuzuzâm-be jä-ge!

Kinle — Laso.

True or false?

༡ ཀུན་ལེགས་དེ་ཚོང་ཁང་ནང་ལཱ་འབདཝ་ཨིན།

Kinle-di tshongkha-na lâ beu ’ing.

༢ ཀུན་ལེགས་ལུ་ཨམ་ཚུ་གཅིག་ཡོད།

Kinle-lu ’amtshu-ci yö.

V. Translate into Dzongkha

In translating the following sentences into Dzongkha, strive to improve your penmanship, reviewing what you learnt in Chapter 2.

1. The men are playing dice on the veranda.
2. I’m giving the flowers water now.
3. The women are drying the meat outside in the sun.
4. The two of them are quarrelling.
5. The two lamas are conducting a learned dispute.
6. I’m putting some oil into the curry.
7. Today I’m shivering of cold.
8. They’re taking the measurements of the house.
9. She’s measuring out the rice.
10. Your hand is bleeding.
11. Let’s eat fried chicken curry today, all right?
12. We must sharpen the swords.
13. May our child get well soon!
14. Let’s not get him angry (clue: Let’s us not arrange so that his anger may be aroused)
15. Let’s not go see the film.
16. The cock is crowing.

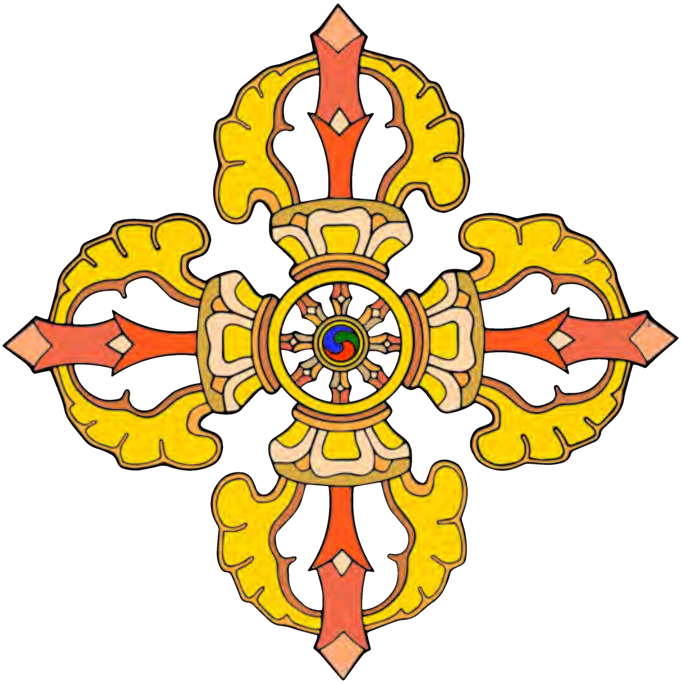

6

Past tenses, perfective aspect, the present gerund, the past, participle and conjunctions

1 The witnessed past

The witnessed past tense expresses an event or transition in past time which the speaker or, in the case of a question, the listener consciously experienced. The witnessed past tense is formed by adding the suffix ཡི་ **-yi** or ཅི་ **-ci** to the stem of the verb. The ending ཡི་ **-yi** is added to stems ending in a vowel or ending in **ng** in Roman Dzongkha. The ending ཅི་ **-ci** is added to verb stems ending in the consonants **p**, **n** or **m**.

(1) དགའ་སྟོན་དེ་གི་སྐབས་ལུ་དགའ་སྤྲོ་སྦོམ་བྱུང་ཡི།

gatön	*-di*	*-gi*	*kap*	*-lu*	*gatro*	*bôm*
party	-the	-[GEN]	period	-[DAT]	enjoyment	big

j'ung	*-yi*
be_manifest	-[PT]

'[We] really enjoyed [ourselves] a lot during the party!'

(2) ང་བཅས་ཐེད་ཁར་འབད་ཕྲད་ཅི།

ngace	*thêkhabe*	*pche*	*-ci*
we	face-to-face	meet	-[PT]

‘We met face-to-face.’

(3) ང་དུས་ཚོད་ཁར་ལྷོད་ཅི།

nga	*d’ütshökha*	*hö*	*-ci*
I	in_time	arrive	-[PT]

‘I arrived just in time.’

(4) ད་བགོ་ལ་གྱོན་རན་ཆི་ཡི་མེན་ན།

d’a	*g’ola*	*g’ön*	*ren*	*-che*	*-yi,*	*me*	*-na?*
now	clothes	don	be_time	-feel	-[PT]	not_be	-[Q]

‘Now it’s about time that we got dressed, isn’t it?’

(5) གློའི་དེ་ན་ཝ་གོ་ཡི་ག།

’lô	*-di*	*’nawag’o*	*-yi*	*-ga*
conversation	-the	hear	-[PT]	-[Q]

‘Did you hear that?’

(6) གནམ་གྲུ་འཕུར་རན་ཆི་ཡི།

’namdru	*phû*	*ren*	*-che*	*-yi*
airplane	fly	be_time	-feel	-[PT]

‘It’s about time for the plane to leave.’

The negative of the witnessed past tense is formed by prefixing the past tense negative morpheme མ་ **ma-** ‘did not’ to the last syllable of the

verb stem. In the negative, the ending ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci** is dropped. The past tense negative prefix མ་ **ma-** ‘did not’ is in and of itself specific for tense and distinct from the present tense negative prefix མི་ **mi-** ‘not’.

(7) ཁྱོད་ཀྱིས་ང་ལུ་སྟོན་མ་བྱིན།

chö	*-gi*	*ngâ*	*-lu*	*tön*	*-ma*	*-bj’in*
you	-[ERG]	I	-[DAT]	instruction	-did_not	-give

‘You didn’t teach me how to do it.’

(8) རྡོ་མ་ཧེ་མ་མ་ཟ།

doma	*hema*	*ma*	*-z’a*
betel	before	did_not	-eat

‘[I’ve] never chewed betel nut before.’

A very small number of Dzongkha verbs exhibit suppletive stem alternation, like *go* ~ *went* in English. For example, the verb འགྱོ་ **jo** ‘to go’ becomes སོང་ **song** in the past and in the imperative, and assumes the form ཡར་ **yâ** in the perfective. The verbs འོང་ **ong** ‘to come’ and འབག་འོང་ **baong** ‘to bring’ become ཤོག་ **shô** and འབག་ཤོག་ **bâ-sho** respectively in the imperative and first person interrogative, e.g. ང་ནང་ན་ཤོག་ག། **Nga nâna sho-ga** ‘Shall I come in?’, དི་ཁྱོད་ཀྱིས་འབག་ཤོག་ཤིག། **D’i chö-gi bâshosh!** ‘You carry this!’, ང་གིས་འབག་འོང་ནི་ཨིན། **’Ngâ-gi baong-ni-’ing** ‘I will carry it’, ང་གིས་འབག་ཤོག་ག། **’Ngâ-gi bâsho-ga** ‘Shall I carry it’. Furthermore, the verb འོང་ **ong** ‘to come’ takes the stem འཐོན་ **thöng** whenever the verb combines with the potential auxiliary འོང་ **ong**, and also takes the stem ཐོན་ **thöng** in combination with the perfective suffix འོང་ **ong**, e.g. ཁོ་ད་ལྟོ་རང་འཐོན་འོང་། **Kho d’ato-ra thöng-ong** ‘He’ll come any minute now’, ཁོ་ཐོན་འོང་ཡི། **Kho thwong-yi** ‘He has come’. The verb stem contracts with the perfective marker to form a single syllable, but not with the potential auxiliary.

The use of the special allomorph འོང་ **ong** of the perfective marker in combination with the stem form འཐོན་ **thöng** of the verb འོང་ནི་ **ong-**

ni ‘come’ is explained more elaborately in the third section of the next chapter. In sentence (9), the verb འོང་ **ong** ‘to come’ is used in the sense of ‘to set on’ in combination with both the perfective marker and the suffix of the experienced past tense.

(9) སྐབས་སྐབས་རང་གཟུགས་གསིག་ནི་གཅིག་འཐོན་འོང་ཡི།

kap	*-kap*	*-ra*	*zû*	*sî*	*-ni*	*-ci*	*thwong*	*-yi*
time	-time	-[STR]	body	shake	-[INF]	-one	come[PF]	-[PT]

‘From time to time I would suffer from tremors.’

2 The inferred past

The inferred past is formed by adding the suffix ནུག་ **-nu** to the stem of the verb. The inferred past expresses a past time event or past time transition which was not witnessed or consciously experienced by the speaker or, in the case of a question, by the listener. Rather, the speaker infers from the resultant situation or currently observable state of affairs that a certain event or transition must have taken place in past time.

(10) ངེ་གི་རྨ་ཧེ་མ་བ་སྦོམ་སྦེ་ཐོན་སོ་ནུག།

ngê	*-gi*	*’ma*	*hema*	*-wa*	*bom*	*-be*	*thön*	*-so*	*-nu*
I	-[GEN]	wound	before	-than	big	-like	come_out	-[PF]	[IP]

‘My wound has gotten even worse (even bigger).’

The inferred past ending ནུག་ **nu** is used in sentence (10) because the speaker did not observe the entire process of change in the state of his wound as it occurred. Rather, the speaker is stating that a past tense event has occurred upon having observed the result of that process. Similarly, in sentence (11), the speaker observes that a letter for him has arrived in his post office box, though he was not there to observe when the letter entered the country or was deposited into his post office box. The speaker in (12)

also uses the inferred past to express a result observed in the present of an activity which the speaker did not observe.

(11) དེ་རིས་ཨུ་རུ་སུ་ལས་ང་ལུ་ཡི་གུ་ཨ་ནེམ་ཅིག་ལྷོད་ནུག།

d'ari 'Urusu -le ngâ -lu yig'u 'anemci hö -nu
today Russia -from I -[DAT] letter this_big arrive -[IP]

'Today a letter this big came for me from Russia.'

(12) ཨོག་ཁང་ནང་སུག་མ་བཞག་ནུག།

'okha -na suma zhâ -nu
stable -in rice_straw put -[IP]

'The rice straw has been put in the stable under the house.'

In Dzongkha, the historical spelling of འོག་ཁང་ 'stable underneath a house' has been replaced by the modern and more phonetic spelling ཨོག་ཁང་ **'okha**, as in example sentence (12).

In sentences (13) and (15), the use of ནུག་ **nu** is more or less a function of the lexical meaning of the verbs themselves, i.e. the verbs འབྱང་ནི་ **bjang-ni** 'to lose' and སེམས་ལས་ཡལ་ནི་ **sem-le ä-ni** 'to slip someone's mind'. The speaker in (13) was not aware of the fact that he was losing his money at the moment he was losing it. If he had been, he would probably not have lost it. The past tense suffix ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci** would be inappropriate in sentence (13) because it would yield the nonsensical meaning that the speaker had consciously lost his money.

(13) ང་ཏིག་རུབ་འབྱང་ཏ་ནུག།

nga tiru bjang -da -nu
I money lose -[PF] -[IP]

'I lost my money.'

Yet it is possible to lose something consciously, and, when this happens, it is appropriate to use the experienced past tense suffix ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci** with the verb འབྱང་ནི་ **bjang-ni** ‘to lose’. In sentence (14), a shepherd reports that whilst grazing the cattle, he lost the red cow. Like a good shepherd, the boy saw the cow making off in the distance, escaping over a hillock or into the forest, and knowingly experienced the event but was unable to do anything about it.

(14) ང་གིས་ད་རིས་བ་དམརཔོ་དེ་འབྱང་ཟ་ཡི།

’ngâ	*-gi*	*d’ari*	*b’a*	*’mâp*	*-di*	*bjang*	*-da*	*-yi*
I	-[ERG]	today	cow	red	-the	lose	-[PF]	-[PT]

‘I lost the red cow today.’

Similarly, the act of forgetting in (15) inherently transpires without the person involved being aware of it. Strange as it may seem, it is actually possible to knowingly experience the act of forgetting. Everybody must be familiar with the sensation of having had some pregnant statement at the tip of one’s tongue or of even having already begun to tell someone something, but then being distracted and forgetting what one was talking about or just about to say. It is precisely this type of experience that prompted the speaker to use the experienced past tense suffix ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci** with the verb བརྗེད་ནི་ **jêni** ‘to forget’ in sentence (16).

(15) སེམས་ལས་ཡལ་ཡར་སོ་ནུག། སེམས་ལས་ཡོལ་སོ་ནུག།

sem	*-le*	*ä*	*-yâ*	*-so*	*-nu*	*sem*	*-le*	*ö*	*-so*	*-nu*
mind	-from	slip	-go	-[PF]	-[IP]	mind	-from	escape	-[PF]	-[IP]

‘It has totally slipped my mind. It has totally escaped me.’

(16) ང་ཁྱོད་ལུ་བློའོ་གཅིག་སླབ་ནི་འབད་རང་སྡོད་ཤིང་ན་ད་བརྗེད་སོ་ཡི།

nga chö -lu ’lô -ci ’lap -ni -be -ra
I you -to message -one say -[INF] -[ADV] -[STR]

dö -shina d’a jê -so -yi
sit -[PFG] now forget -[PF] -[PT]

‘I just forgot what I had just been telling you about.’

The moment at which the subject of sentence (17) sat down and commenced his eavesdropping was an event which went unobserved by the speaker.

(17) ཁོ་གིས་ང་བཅས་ལུ་བལྟ་སྡོད་ནུག།

khô -gi ngace -lu tâ -dö -nu
he -[ERG] us -upon look -sit -[IP]

‘He appears to have been sitting there watching us [for some time now].’

In a sentence such as (18), the use of the witnessed past in ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci** is fitting and appropriate because the speaker must assume that the listener he is addressing was consciously present and could therefore observe where he had put the book.

(18) ཁྱོད་ཀྱིས་ངེ་གི་དཔེ་ཆ་ག་ཏེ་བཞག་ཅི།

chö -gi ngê -gi pecha g’âti zha -ci
you -[ERG] I -[GEN] book where put -[PT]

‘Where did you put my book?’

If one where to use ནུག་ **nu** in the same sentence, the sentence would acquire an odd meaning and would, indeed, only be appropriate in a special context. For example, the person addressed in sentence (19) had put the speaker’s book somewhere in a drunken stupor, totally unaware of

what he was doing at the time. After the speaker has asked for his book back, the person who had misplaced it looked for the book and, after finally having found it, shows up with the book. At this point, the speaker could pose the question as it stands in example (19). The use of the inferred past in ནུག་ **nu** is fitting only because both speaker and listener share the background knowledge that the listener, to whom the speaker is posing the question, did not know what he was doing at the moment he misplaced the speaker's book and has no recollection of having put the book anywhere at all.

(19) ཁྱོད་ཀྱིས་ངེ་གི་དཔེ་ཆ་ག་ཏེ་བཞག་ནུག།

chö	*-gi*	*ngê*	*-gi*	*pecha*	*g'âti*	*zhâ*	*-nu*
you	-[ERG]	I	-[GEN]	book	where	put	-[IP]

'Where did you put my book?'

The difference between sentence (20) and sentence (21) is likewise not a tense distinction, but has to do with whether or not the event was actually experienced by the person to whom the question is addressed. In question (20) the speaker is assuming that the person whom he is addressing has, for example, been to Singge's house and has been able to ascertain whether or not Singge has eaten, either by having talked with Singge or having noticed used plates lying about. In posing the question in sentence (21), on the other hand, the speaker is assuming that the person to whom he is speaking was actually there when Singge ate and that that person will therefore know the answer through personal observation of the event itself. Question (21) would be appropriate if, for instance, the speaker knew that the person to whom he is speaking was supposed to eat together with Singge or happened to share a flat with Singge.

(20) སེང་གེ་ལྟོ་ཟ་ནུག་ག།

Singge	*to*	*z'â*	*-nu*	*-ga*
Singge	rice	eat	-[IP]	-[Q]

'Has Singge eaten?'

(21) སེང་གེ་ལྟོ་ཟ་ཡི་ག།

Singge	*to*	*z'a*	*-yi*	*-ga*
Singge	rice	eat	-[PT]	-[Q]

'Has Singge eaten?'

The past tense auxiliary ནུག་ **nu** in sentence (22) is used to convey the fact that the speaker, whilst tossing and turning in his sleep, hit his bedmate. The speaker was not awake to consciously experience this event and therefore chooses the past tense auxiliary ནུག་ **nu**. But the inferred past must also be used for events which take place in a dream, even if, as in sentence (23), the speaker's action in the dream was deliberate and, at least within the context of the dream state, conscious.

(22) ང་གིས་གཉིད་ཀྱི་ནང་ཁོ་བྲངས་ནུག།

'ngâ	*-gi*	*'nyigi*	*-na*	*kho*	*dr'ang*	*-nu*
I	-[ERG]	sleep	-in	he	hit	-[IF]

'I hit him when I was sleeping.'

(23) ང་གིས་གཉིད་ལམ་ནང་ཁོ་བྲངས་ནུག།

'ngâ	*-gi*	*nyela*	*-na*	*kho*	*dr'ang*	*-nu*
I	-[ERG]	dream	-in	he	hit	-[IP]

'I hit him in my dream.'

However, the experienced past in ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci** is used in sentences such as the following.

(24) ང་གཉིད་ལམ་ལེགས་ཞིམ་མཐོང་ཡི།

nga nyela läzhim thong -yi

I dream nice see -[PT]

'I had a nice dream.'

(25) མདངམོ་ཕྱི་རུ་ངའི་གཉིད་ལམ་ནང་ཁྱོད་མཐོང་ཡི།

dâmchiru ngê -nyela -na chö thong -yi

last_night my -dream -in you see -[PT]

'I dreamt of you.'

These examples illustrate that whereas events in a dream may not be consciously experienced, at least not in terms of the grammar of the Dzongkha verb, the awareness of having had a dream is a conscious experience which is generally experienced in a moment of recollection whilst awakening.

The inferred past tense is used in sentence (26) to express the fact that the arrow broke when it hit the target. Even though the speaker actually saw the event happen, the target was so far off in the distance that only later, after he strolled over to the target and retrieved the arrow, did the speaker became aware of the fact that the arrow had broken when it appeared to have just bounced off the target intact.

(26) མདའ་གཅག་ཏ་ནུག།

da câ -da -nu

arrow snap -[PF] -[IP]

'The arrow has broken in two!'

When one expresses hunger or thirst, the experienced past is appropriate because the onset of the sensation is invariably experienced.

(27) ཁྱོད་ལྟོཝ་བཀྲེས་ཡི་ག། ཁྱོད་ཁ་མ་སྐོམ་ག།

chö touke *-yi* *-ga* *chö khâ* *-ma* *-kom* *-ga*
you hungry -[PT] -[Q] you thirsty -not -thirsty -[Q]

'Are you hungry? Aren't you thirsty?'

Likewise, one can say གྲང་ཡི། **J'ang-yi** 'It has turned cold' if one had experienced a sudden drop in temperature, although the form གྲངམ་མས། **J'âm-me** 'It's cold' is more appropriate to expressing a sensation one is experiencing at present.

3 Perfective aspect, auxiliaries expressing *Aktionsart* and verb stem alternation

The perfective aspect expresses a past tense activity viewed as completed or a past tense event or transition the result of which has or had been attained. Perfective aspect is expressed by various means in Dzongkha. For most intransitive verbs the perfective aspect is formed by adding the auxiliary verb སོ་ **so** after the verb stem and before the past tense ending.

(28) ཤི་སོ་ནུག།

shi -so -nu
die -[PF] -[IP]

'He died.' / 'He's dead.'

(29) ངའི་ཀི་ལྟབ་དེ་ཆུ་གིས་བངས་སོ་ནུག།

ngê *-kitap* *-di* *chu* *-gi* *b'ang* *-so* *-nu*

my -book -the water -[ERG] get_wet -[PF] -[IP]

'My book has gotten wet.'

(30) ལྟོ་འཚོ་སོ་ཡི་ག།

to *tshô* *-so* *-yi* *-ga*

rice be_done -[PF] -[PT] -[Q]

'Is the rice done yet?'

(31) ཁྱོད་ཕམ་སོ་པ་ཅིན་ང་ཁྱོད་ལུ་ཏིག་རུབ་མི་བྱིན།

chö *pham* *-so* *-bacin* *nga* *chö* *-lu* *tiru* *mi* *-bj'in*

you lose -[PF] -if I you -[DAT] money not -give

'If you lose, I won't give you any money.'

(32) ད་རིས་ཟླ་བ་ཉ་གང་སོ་ནུག།

d'ari *dau* *nyag'ang* *-so* *-nu*

today moon be_full -[PF] -[IP]

'The moon has turned full today.'

The use of the inferred past ending ནུག་ **-nu** in the preceding sentence is motivated by the fact that the speaker did not observe at which point the moon became full. The process transpired in the course of a fortnight without it constantly being subject to the speaker's scrutiny.

(33) ཤིང་དེ་མེ་གིས་འཚིག་སོ་ནུག།

shing -di mi -gi tshî -so -nu

wood -the fire -[ERG] burn -[PF] -[IP]

'The wood is all burnt up.' / 'The wood has been consumed by the fire.'

Historically the auxiliary verb སོ་ **so** derives from the verb སོང་ **song** 'to go'. In modern Dzongkha, the two verbs are distinct and even show different inflected stems. The verb སོང་ **song** 'to go' shows the inflected stem སོངམ་ **sôm**, e.g. (34), and the auxiliary སོ་ **so** shows the inflected stem སོཔ་ **sop**, e.g. (35).

(34) ཨཔ་དེ་མགར་ས་ལུ་རྟའི་འགུར་ཞོན་ཏེ་སོང་སོངམ་ཨིན་པས།

'ap -di Gâsa -lu ta -i -gu zh'ön -di

old_man -the Gâsa -to horse -[GEN] -upon mount -[PP]

song -sôm 'ime

go -go [AUX]

'The old man has gone to Gâsa on horseback.'

(35) མོ་དུག་ཟ་སྟེ་ཤི་སོཔ་ཨིན་པས།

mo d'û z'â -di shi -sop 'ime

she poison eat -[PP] die -[PF] [AUX]

'She died after having taken poison.'

The verb འགྱོ་ ~ སོང་ ~ ཡར་ **jo** ~ **song** ~ **yâ** 'go, become' shows the suppletive stem ཡར་ **yâ-** in the perfective.

(36) མདའ་འཕྲང་ཏང་ཏ་ཡར་སོ་ཡི།

da *thrangtangta* *yâ* *-so* *-yi*
arrow straight become -[PF] -[PT]

‘The arrow has gotten straightened out.’

(37) — ཁོ་ག་ཏེ་ཡར་སོཔ།
— ཁོ་རྫོང་ནང་ཡར་སོ་ཡི།

— *kho* *g’âti* *yâ* *-sop?*
he where go -[PF]

— *kho* *dzong* *-na* *yâ* *-so* *-yi*
he dzong -to go -[PF] -[PT]

— ‘Where has he gone?’
— ‘He’s gone to the dzong.’

The alternation of historically unrelated stems observed in the modern Dzongkha verb འགྱོ་ ~ སོང་ ~ ཡར་ **jo** ~ **song** ~ **yâ** ‘go, become’ is just like the phenomenon of suppletion seen in the English verb *go,* with its past tense form *went.* Historically, the forms *go* and *went* derive from two different verbs. In Dutch, these verbs are still distinct, viz. *gaan* ‘go’ and *wenden* ‘turn, veer’. Likewise in French, the conjugation of the verb *aller* ‘go’ is an amalgamation of three distinct Latin verbs, viz. *vadere* ‘hurry, stride on’ (French *je vais* ‘I go’), *ambulare* ‘walk’ (French *nous allons* ‘we go’) and *ire* ‘go’ (French *j’irai* ‘I’ll go’). In Dzongkha, the perfective stem ཡར་ **yâ** of the verb ‘go, become’ is related to the Dzongkha verb ཡར་ཉི་ **yâni** ‘splatter, flip out’, e.g. (38). This verb is in turn related to the adverb ཡར་ **yâ** ‘up’ and to several words containing this same etymon, such as ཡར་འཕར་ **yâpha** ‘an upward leap, a bound, a frolic’, e.g. (39).

(38) མར་ཁུ་ཙོག་བཙད་བཙད་པའི་ནང་ཆུ་བླུགས་པ་ཅིན་ གནམ་ཁར་ཡར་བའི།

mâkhu	*tsâce*	*-ce*	*-bi*	*-na*	*chu*	*'lu*	*-bacin*
oil	heat_up	-heat_up	-[GN]	-in	water	pour	-if

'namkha	*yâ*	*-wi*
upward	splatter	-[GN]

'If you pour water into oil which has been heated up, it will splatter.'

(39) བྱི་ལི་རྣམ་རྟོག་ལངས་ཏེ་ ཡར་འཕར་རྐྱབ་དོ་བས།

bj'ili	*'namto*	*lang*	*-di*	*yâpha*	*cap*	*-dee*
cat	feeling_startled	arise	-[PP]	bound	perform	-[PR-AK]

'The cat bounded when it got a start.'

The verb 'to come' likewise distinguishes three different suppletive stems འོང་ ~ ཐོན་ (འཐོན་) ~ ཤོག་ **ong** ~ **thön(g)** ~ **shô**, whereby the stem ཤོག་ **shô** is used in the imperative and first person interrogative, the stem ཐོན་ (འཐོན་) **thön** ~ **thöng** is used in the perfective and potential, and འོང་ is the regular stem used in all other cases. Furthermore, the verb འོང་ ~ ཐོན་ (འཐོན་) ~ ཤོག་ **ong** ~ **thön(g)** ~ **shô** 'come' has its own way of marking perfective aspect, viz. by using itself as its own auxiliary. In the perfective aspect, the suppletive perfective stem ཐོན་ **thöng** of the verb 'to come' uniquely combines with the special perfective suffix འོང་ **ong**, with which it contracts to form a single syllable containing the Dzongkha open vowel [ɔ] **wo**, e.g. ཁོ་ཐོན་འོང་ཡི། **Kho thwong-yi** 'He has come'.

Like the Dzongkha and English verbs for 'to go', the suppletion exhibited by the Dzongkha verb འོང་ ~ ཐོན་ (འཐོན་) ~ ཤོག་ **ong** ~ **thön(g)** ~ **shô** results from the conflation of what historically used to be the stems of different verbs into a single modern verb. Yet the verb འཐོན་ནི་ **thön-ni** 'come out' still exists in Dzongkha as an independent verb in the meaning 'to come out, to exude, to emerge'. However, the two verbs འཐོན་ནི་ **thön-ni** 'come out' and the suppletive འོང་ནི་ **ong-ni** 'come' remain distinct

lexemes, and it remains possible to distinguish them on semantic grounds in every case and on formal grounds in almost all cases.

The regular inflected stems of the two verbs are usually formally distinct in the perfectively marked past, e.g. (40), (41). In the perfective past, the special suppletive stem ཐོན་ **thöng** of the verb འོང་ནི་ **ong-ni** 'come' takes the special allomorph འོང་ **ong** of the perfective auxiliary, e.g. (42), whereas the verb འཐོན་ནི་ **thön-ni** 'come out' takes the regular perfective auxiliary སོ་ **so**, e.g. (43). The only occasion in the verbal paradigm of the two verbs where these two verbs are homophonous arises when the verb འོང་ནི་ **ong-ni** takes the regular perfective auxiliary སོ་ **so**, but this particular combination is semantically transparent and yields the meaning 'to arrive at some other place other than here', e.g. ཁོ་ཕར་ཐོན་སོ་ནུག་ **kho phâ thön-so-nu** 'he appears to have got there already'. The following four sentences provide some additional examples illustrating the difference in lexical meaning between the verb འོང་ནི་ **ong-ni** 'come' and the verb འཐོན་ནི་ **thön-ni** 'come out'.

(40) སྨན་དེ་གིས་རྨ་ལེ་ཤ་འཐོནམ་མས།

'men	*-di*	*-gi*	*'ma*	*läsha*	*thöm*	*-me*
medicine	-the	-[ERG]	wound	many	come_out	-[EP]

'Because of the medicine I'm breaking out in hives.'

(41) མོ་ནཱ་ཞག་གཉིས་སྡོད་ནི་འབད་འོངམ་ཨིན་པས།

mo	*nâ*	*zh'â*	*'nyî*	*dö*	*-ni*	*-be*	*ôm*	*'ime*
she	here	night	two	stay	-[INF]	-[ADV]	come	[AUX]

'She has come to stay for two nights.'

(42) ད་ཨ་ལུ་དེ་འགུར་རྨ་ལེ་ཤ་ཐོན་སོ་ནུག།

d'a	*'alu*	*-di*	*-gu*	*'ma*	*läsha*	*thön*	*-so*	*-nu*
now	child	-the	-upon	wound	many	come_out	-[PF]	-[IP]

'Now the child has broken out in hives.'

(43) མོ་ནཱ་ཞག་གཉིས་སྡོད་ནི་འབད་ཐོན་འོང་ནུག།

mo	*nâ*	*zh'â*	*'nyî*	*dö*	*-ni*	*-be*	*thwong*	*-nu*
she	here	night	two	stay	-[INF]	-[ADV]	come[PF]	-[IP]

'She has come to stay for two nights.'

Example sentences (41) and (43) could easily apply to the same situation. In addition to the difference in the ways in which the situations are presented, one difference, is that sentence (41) can be used to relate a scheduled future event which the speaker has come to know about, and so can apply to a situation in which the subject of the sentence is still on the way, whereas both sentence (41) and sentence (43) can be used after the subject has already arrived.

The auxiliary ཆེ་ **che**, for which the conservative spelling མཆེས་ **che** also exists, marks the perfective aspect of a subset of the intransitive verbs, particularly, but not exclusively, verbs which express sensations or feelings.

(44) ང་ཁ་སྐོམ་ཆེ་ཡི།

nga	*khâkom*	*-che*	*-yi*
I	be_thirsty	-[PF]	-[PT]

'I'm thirsty.'

(45) ང་མགུ་འཐོམ་ཆེ་ཡི།

nga gu thom -che -yi
I head confuse -[PF] -[PT]

'I'm confused.'

(46) ད་རིས་ངའི་ལྟོ་ཚོང་དཔལ་འབྱོར་དེ་དྲན་ཆེ་ཡི།

d'ari ngê -totsha Pänjo -di dr'en -che -yi
Today my -friend Pänjo -the miss -[PF] -[PT]

'Today I missed my friend Pänjo.'

(47) ཆོས་སྐྱིད་དོ་རོ་ཡང་གཡིབ་ཆེ་ནུག།

Chöki d'oroe 'üp -che -nu
Chöki again hide -[PF] -[IP]

'Chöki has hidden himself somewhere again.'

Recapitulating, most intransitive verbs in general form the perfective by means of the auxiliary སོ་ **so**, whereas certain *verba sentiendi* use the perfective auxiliary ཆེ་ **che**, also written མཆེས་ **che**. Only the verb འོང་ནི་ **ong-ni** 'come' forms the perfective by combining its perfective stem ཐོན་ **thöng** with the perfective auxiliary འོང་ **ong**.

The auxiliary of the perfective aspect for transitive verbs and a small set of intransitive verbs is ད་ (བཏང་) **da**. The perfective auxiliary verb ད་ (བཏང་) **da** is historically related to the full or main verb བཏང་ ~ གཏང་ **tang** 'send, dispatch'. As we shall explain, there is a compelling grammatical reason for modernising the spelling of this auxiliary verb. Some scholars at the Dzongkha Development Commission proposed the modernised spelling ད **da**, but recognised that without the historical སྔོན་འཇུག་ **'nyönju** 'prefixed letter' the modernised spelling ད suggested a 'soft' pronunciation **d'a**, which is incorrect. Therefore, the modernised spelling

has been improved to རྡ་ **da**, with a མགོ་ཅན་ **gocen** ‘superscript letter’ so that the spelling correctly indicates the ‘hard’ initial **d**. We shall return shortly to the grammatical justification for the Commission’s decision to modernise the spelling of the transitive perfective auxiliary.

The perfective auxiliary སོ་ **so** is used with an intransitive verb in sentence (48), and that the perfective auxiliary རྡ་ **da** is used with the corresponding transitive verb in sentence (49).

(48) ཕོརཔ་གྲུམ་སོ་ནུག།

phôp dr’um -so -nu

cup break -[PF] -[IP]

‘The cup has broken into pieces.’

(49) དཀར་ཡོལ་ཕོརཔ་དཀྲུམས་རྡ་ནུག།

kâyö phôp trum -da -nu

porcelain cup break -[PF] -[IP]

‘Someone has broken the porcelain cup into pieces.’

The main verb བཏང་ ~ གཏང་ **tang** ‘send, dispatch’ differs in pronunciation, meaning and grammatical function in sentence (50) from the transitive perfective auxiliary རྡ་ (བཏང་) **da** used in the same sentence. Moreover, the perfective auxiliary རྡ་ (བཏང་) **da**, e.g. (52)–(56), is distinct from the usage of the full verb བཏང་ ~ གཏང་ **tang** ‘send, dispatch’ in expressions in which the latter combines with a lexicalised complement, as in sentence (51). In the traditional spelling system, the orthography གཏང་ **tang** is reserved for the imperative, e.g. (57).

(50) ཁྱོད་ཀྱིས་ཡི་གུ་དེ་བཏང་ཟ་ཡི་ག།

chö -gi yig'u -di tang -da -yi -ga

you -[ERG] letter -the send -[PF] -[PT] -[Q]

'Did you send the letter?'

(51) ཤིང་དེ་མེར་བཏང་དགོ་པས།

shing -di mîtang -go -be

wood -the light_a_fire -must -[AK]

'[We'll] have to burn this wood.'

(52) དབང་མོ་གིས་ངའི་ཕད་ཙུང་དེ་སྦ་བཞག་ཟ་ནུག།

'Wâm -gi ngê -phecu -di bâ -zha -da -nu

'Wâm -[ERG] my -bag -the hide -put -[PF] -[IP]

''Wâm has hidden my bag somewhere.'

(53) ང་བཅས་ཀྱིས་སྒོ་ལྡེ་མིག་བརྐྱབས་ཟ་ཡི།

ngace -gi go dimi cap -da -yi

we -[ERG] door lock close -[PF] -[PT]

'We've locked the door.'

(54) ད་ཅི་ལས་མཇུག་བསྡུ་ཟ་ནུག།

d'aci -le jûdu -da -nu

before -from finish -[PF] -[IP]

'It appears that it had already finished earlier.'

(55) ད་མོ་གིས་ཨོམ་དེ་འབོ་རྡ་ཡི།

d'a 'mô -gi 'ôm -di b'o -da -yi

now she -[ERG] milk -the spill -[PF] -[PT]

'Now she's spilt the milk.'

(56) ང་ཏྟོ་ད་ཅི་ལས་ཟ་རྡ་ཡི།

nga to d'acile z'â -da -yi

I rice already eat -[PF] -[PT]

'I have already taken my meal.'

(57) མནོ་བསམ་ལེགས་ཤོམ་འབད་གཏང་ཤིག།

'nosa läzhim -be tang -sh

reason good -[ADV] dispatch -[U]

'Think carefully!'

The difference in pronunciation, meaning and grammatical function alone establishes that the auxiliary རྡ་ (བཏང་) **da** is distinct from the full verb བཏང **tang** 'dispatch'. Yet another compelling grammatical reason for modernising the spelling of the auxiliary རྡ་ (བཏང་) **da** lies in the distinct inflected forms of the two verbs. The inflected form of the perfective transitive auxiliary རྡ་ **da** is རྡཔ་ **dap**, and the inflected form of the full verb བཏང་ **tang** 'dispatch' is བཏངམ་ **tâm**.

(58) ག་ཅི་འབད་རྡཔ་སྨོ།

g'aci bä -dap -mo

what happen -[PF] -be

'What has happened?'

(59) སྣུམ་འཁོར་ང་གིས་བཏངམ་ཨིན།

’numkhor	*’ngâ*	*-gi*	*tâm*	*-’ing*
car	I	-[ERG]	dispatch	-be

‘*I’ll* drive.’

The ending པ་ **-p** in the inflected form ཏཔ་ **dap** shows that the perfective auxiliary had been reanalysed in the minds of Dzongkha speakers as a verb with an open stem, and that the verb has truly lost the historical རྗེས་འཇུག་ **jenju** ‘final consonant’ ང་ **-ng** of its original stem. Therefore, the modernised spelling ཏ་ **da** ~ ཏཔ་ **dap** is justified in terms of modern Dzongkha grammar, and the chosen spelling is in accordance with the conventions of traditional orthography. Be aware, however, that the historical spellings བཏང་ **da** ~ བཏངམ་ **dap** can still be encountered for the perfective auxiliary. The perfective auxiliary ཏ་ **da** also inflects before the modal verb of probability འདྲ་བས་ **drä**, as in example sentence (60).

(60) དྲིམ་མནམ་ལུགས་དེ་ལུ་བལྟ་བ་ཅིན་ཁྱོད་ཀྱིས་
ཨ་བ་བཏང་ཏཔ་འདྲ་བས་མེན་ན།

dr’im’nam	*-lu*	*-di*	*-lu*	*ta*	*-wacin*	*chö*	*-gi*
smell	-manner	-the	-[DAT]	look	-if	you	-[ERG]

’awa	*tang*	*-dap*	*-drä,*	*me*	*-na?*
stool	pass	-[PF]	-[PRB]	not_be	-[Q]

‘[To one’s infant son:] Judging by the way it smells, you must have done it in your diapers again, haven’t you?’

Use of the perfective auxiliary ཏ་ **da** in combination with the suffix བར་ **ba** yields the special meaning of an assurance, e.g. (61), somewhat similar to that of an adhortative, e.g. (62), or an instruction milder than an imperative, e.g. (63).

(61) ཁྱད་མེད། ང་ལོག་བཟོ་ཟ་པར།

khê mê ’ngâ lo zô -da -ba

difference not_be I[ERG] back make -[PF] -[SUP]

‘It doesn’t matter. I’ll fix it.’

(62) ལཱ་ད་རིས་འབད་མ་ཚར་རུང་ནངས་པ་འབད་ཟ་པར།

lâ d’ari be -ma -tshâ -ru nâba

work today do -not -finish -although tomorrow

be -da -ba

do -[PF] -[SUP]

‘Even though we won’t be able to finish the work today, let’s get it done tomorrow.’

(63) ད་རིས་ངལ་གསོ་སྡོད་ཟ་ཤིང་དེ་ནངས་པ་བཀག་ཟ་པར།

d’ari ngäso dö -da. shing -di nâba

today holiday sit -[PF] wood -the tomorrow

kâ -da -ba

split -[PF] -[SUP]

‘Sit and take a respite for today. Split the wood tomorrow!’

The suffix པར་ **ba** in such constructions may be cognate with the supine suffix, and it may be that such constructions have their origin in the truncation of utterances consisting of a supine and a verb of motion which was later dropped.

In both sentences (64) and (65), the perfective auxiliary ཟ་ **da** expresses a completed transition from one state to another, but the difference in meaning between the verbs ཉལ་ **nyä** ‘fall asleep’ and གཉིད་ལོག་ **’nyîlô** ‘be asleep’ accounts for the difference in meaning between the two

sentences. The difference between sentences (65) and (66), on the other hand, is one of tense and aspect.

(64) དཔལམོ་ཉལ་ཇ་ནུག།

Päm nyä -da -nu
Päm fall_asleep -[PF] -[IP]

'Päm has begun to fall asleep.'

(65) དཔལམོ་གཉིད་ལོག་ཇ་ནུག།

Päm 'nyîlô -da -nu
Päm be_asleep -[PF] -[IP]

'Päm has fallen into a deep slumber.'

(66) དཔལམོ་གཉིད་ལོག་དོ་བས།

Päm 'nyîlô -dee
Päm be_asleep -[PR-AK]

'Päm has fallen asleep.' / 'Päm was sleeping.'

The verb སྡོད་ **dö** 'to stay, sit, remain' is used as an auxiliary to express the notion 'to keep on doing something, persist in doing something'. In other words, it expresses a perseverative *Aktionsart.*

(67) ཨ་ལུ་དེ་རྩེདམོ་རྩེ་ནི་དེ་རང་སླབ་སྡོདཔ་མས།

'alu -di tsêmtse -ni -di -ra 'lap -döp -me
child -the play -[INF] -the -[STR] say -keep_on -[EP]

'That child keeps on saying [it wants] to play.'

The verb ཚར་ **tshâ** is the auxiliary of the terminative *Aktionsart*, viz. it expresses that an action has come to an end. Whereas perfective ཟ་

ཛ་ཡི། **z'â-da-yi** 'I ate, I have eaten' indicates that the speaker has eaten, the sentence ཟ་ཚར་ཡི། **z'â-tsha-yi** 'I finished eating, I have already eaten' indicates that the speaker has already finished eating. The latter is more appropriate if the speaker is refusing food somewhere on the pretext that he has already eaten his fill before coming.

(68) བླ་མ་གྲིས་ཆོས་བཤད་ཚར་ཡི།

'lama -gi chôshê -tsha -yi

lama -[ERG] preach -complete -[PT]

'The lama has finished preaching.'

(69) ང་བཅས་ཀྲིས་ཁྲིམ་དེའི་ཁྲིམ་ཏོག་དེ་ཁ་རྩ་ཉིན་མོ་གཅིག་ནང་རང་བཀབ་ཚར་ཡི།

ngace -gi chim -di -gi chimto -di

we -[ERG] house -the -[GEN] roof -the

khâtsa nyim -ci -na -ra kap -tsha -yi

yesterday day -one -in -[STR] place -complete -[PT]

'Yesterday we completed re-roofing the house in one day.'

(70) ད་དུས་ཅི་གི་དོན་ལུ་ལཱ་ག་ར་འབད་ཚར་ཡི།

d'a d'üci -gi d'ön -lu lâ g'âra

now this_year -[GEN] for -[DAT] work all

bä -tsha -yi

do -complete -[PT]

'Now all this year's work has been completed.'

The combination of the terminative auxiliary ཚར་ **tshâ** with the potential auxiliary འོང་ **ong** in sentence (71) corresponds to a future perfect rendering in English.

(71) ཁྱོད་ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལས་ལོག་ལྷོད་ལྷོད་ང་གིས་ཀི་ལྷབ་དེ་ ལྷབ་ཚར་འོང་།
དེ་ལས་ཁྱོད་རང་ལོག་ལྷོདཔ་ཅིག་སྤྲོད་འོང་།

chö Phüntsho'ling -le lo -hö -hö 'ngâ -gi
you Phüntsho'ling -from back -arrive -arrive I -[ERG]

kitap -di lhap -tsha -ong D'ele
book -the read -complete -[POT] Then

chö -ra lo höp -ci trö -ong
you -[STR] back return -[PPG] pay -[POT]

'I'll have finished reading this book by the time you get back from Phüntsho'ling. Then, as soon as you get back, I'll return it to you.'

The form ལོག་ལྷོདཔ་ཅིག་ **lo höp-ci** 'after having come back' in sentence (71) is a prompt perfect gerund consisting of the inflected stem of the verb and the suffix ཅིག་ **-ci**. Prompt perfect gerunds in ཅིག་ **-ci** are explained in Section 5 of this chapter.

Looking back upon the past tenses and aspectivised forms discussed in this chapter thus far, it is time to reflect on the morphophonological alternations observed in Dzongkha open verb stems and several comparable morphemes. Such alternation is highly regular but word-specific and mainly just involves vowel length. The vowel length of an open verb stem may change under influence of a following suffix. For example, the vowel in the verb stem བཞག་ **zhâ** 'put, place, keep' is shortened in the witnessed past form, བཞག་ཅི་ **zha-ci** 'put', but remains long before the inferred past suffix, i.e. བཞག་ནུག་ **zhâ-nu** 'put'. The stem vowel is short before the perfective auxiliaries in the witnessed perfective past, བཞག་ཏ་ཡི་ **zha-da-yi** 'put', and perfective inferred past, བཞག་ཏ་ནུག་ **zha-da-nu** 'put'. The stem vowel is long in the infinitive བཞག་ནི་ **zhâ-ni** 'to put', but short in the deverbative form བཞག་སི་ **zha-si** 'place to put or keep something'. The open stem vowel of the verb འགོ་བཙུགས་ནི་ **gutsû-ni** 'to start' is long in the infinitive, but short in the the participial form འགོ་བཙུགས་ཏེ་ **gutsu-di** 'having

started’. The observed patterns are evidently the result of both word-specific alternation and the influence of the following suffix. An open stem vowel **-a** tends to lengthen to **-â** before the past participial ending སྡི་ ~ ཏི་ ~ དི་ **-di**, e.g. ཟ་ **z’a** ‘eat’ vs. ཟ་སྡི་ **z’âdi** ‘having eaten’. Conversely, an open stem vowel **-â** tends to shorten to **-a** before the suffix སི་ **-si** ‘place where’, e.g. བཞག་ **zhâ** ‘put’ vs. བཞག་སི་ **zha-si** ‘place where something is put’.

Sometimes this type of alternation involves two similar vowels as in the two stems of the verb འབད་ **be** ~ **bä** ‘do’. Although the alternation between the two stems **be** and **bä** is regular and predictable, the pattern of alternation is word-specific and differs, for example, from the pattern of alternation shown by the verb བཞག་ **zhâ** ‘put, place, keep’ above. The stem འབད་ **be** occurs in the witnessed past form འབད་ཡི་ **be-yi** ‘did’, the infinitive འབད་ནི་ **be-ni** ‘to do’ and the deverbative form འབད་སི་ **be-si** ‘place to do something’, and the stem འབད་ **bä** occurs in the inferred past tense form འབད་ནུག་ **bä-nu** ‘did’, the witnessed perfective past འབད་ཛ་ཡི་ **bä-da-yi** ‘did’, the perfective inferred past, འབད་ཛ་ནུག་ **bä-da-nu** ‘did’, and the completive form འབད་ཚར་ནུག་ **bä-tsha-yi** ‘finished doing it’.

This type of vowel length alternation is a widespread phenomenon in Dzongkha morphology and is, in fact, not limited to verbs, e.g. གཟུགས་ **zû** ‘body’ vs. honorific སྐུ་གཟུགས་ **kuzu** ‘body’, ཁོ་ **kho** ‘he’ vs. ཁོ་གིས་ **khô-gi** ‘he’ (ergative), སྦོམ་ **bôm** ‘big’ vs. adverbial སྦོམ་སྦེ་ **bombe** ‘big’, མཛེ་ནད་ **dzêne** ‘leprosy’ vs. ནད་ **nê** ‘disease, illness’, རྟ་ **ta** ‘horse’ vs. རྟ་རྒྱུགས་ **tâju** ‘horse race’, ཚད་ **tshê** ‘size’ vs. བགོ་ཚད་འདི་ **g’ô-tshe-di** ‘the size of the g’ô’, སྐད་ **kê** ‘language’ vs. ཆོས་སྐད་ **Chöke** ‘Classical Tibetan’, འབྲུག་ **drû** ‘dragon’ vs. འབྲུག་ཡུལ་ **Dru Ü** ‘Bhutan’. Dzongkha dictionaries will have to specify the alternating forms and the particular pattern of alternation of each lexical item or class of items.

4 The present and durative gerunds

The ending དང་ **-da** is affixed to the inflected stem of a verb to give the present participle. The present participle marks an activity which is concurrent with the activity denoted by the main verb of the sentence. For example, if two friends are walking about the vegetable market loaded down with groceries, and one of them decides they should also buy twenty kg of rice, the other one may respond:

(72) ལྟ་མ་ལོག་པ་དང་ཉོ་གེ།

tama	*lop*	*-da*	*nyo*	*-ge*
later	return	-[PG]	buy	-[ADH]

'Let's buy it later upon coming back [a second time].'

In many instances, the Dzongkha present participle is best rendered by a temporal subordinate clause or some adverbial construction in English. In each case, the activity denoted by the present participle is contemporaneous with the event denoted by the main verb.

(73) ཁྱོད་བགོ་འདི་གྱོནམ་དང་བྱ་ཆི་ཆི་འདུག་སྨས།

chö	*g'ô*	*-di*	*g'öm*	*-da*	*bjâchichi*	*dû*	*'mä*
you	g'ô	-this	wear	-[PG]	handsome	be	[FE]

'Hey, you look handsome in this g'ô. [literally 'wearing this g'ô']'

(74) ང་བུམོ་དི་དང་གཅིག་ཁར་ཀློའོ་རྐྱབ་དང་ཁོ་གནམ་མེད་ས་མེད་
སེམས་ཟུག་རྐྱབ་ཨིན་པས།

nga b'um -di dacikha 'lô cap -da kho

I girl -that with converse perform -[PG] he

'namesame semz'û cap 'ime

very jealousy perform [AUX]

'When I conversed with that girl, he became very jealous.'

(75) ང་བཅས་ལ་ཡག་ལུ་འགྱོཝ་དང་རྒྱགས་རྐྱལ་ང་བཅས་རང་གིས་འབག་དགོ།

ngace Laya -lu jou -da jâke ngace -ra -gi

we Laya -to go -[PG] provisions we -[STR] -[ERG]

bâ -go

carry -must

'When we go to Laya, we shall have to carry [all our] provisions ourselves.'

(76) ང་འགྱོཝ་དང་ཁོང་ལགཔ་གཡུག་དོ་བས།

nga jou -da khong lap 'yü -dee

I go -[PG] they hand wave -[PR-AK]

'They waved as I left.'

Historically, the present gerund suffix དང་ **-da** is the same morpheme as the conjunction དང་ **da** 'and' or 'with'. The more phonetic spelling ད་ **-d'a** which has been proposed by the Dzongkha Development Commission, if implemented, will have to apply uniformly to the conjunction དང་ **da** and to words containing the same element, such as དང་གཅིག་ཁར་ **dacikha** 'together with'.

A special durative present gerund is formed by suffixing ས་རང་ **-sara** to the reduplicated stem of the verb. In the reduplicated verb, the first of

the two stems is inflected. This present gerund expresses an incessant or long-lasting activity coetaneous with the event denoted by the main verb.

(77) ང་སྡོདཔ་སྡོད་ས་རང་དཀའ་ངལ་བྱུང་ཡི།

nga döp -dö -sara kange j'ung -yi

I sit -sit -[DPG] problem be_manifest -[PT]

'Just as I was sitting there [not going anywhere], a problem arose.'

(78) ཨ་ལུ་དེ་སྔུཝ་སྔུ་ས་རང་སྡོདཔ་མས།

'alu -di 'ngû -'ngu -sara döp -me

child -the cry -cry -[DPG] keep_on -[EP]

'That child just [sits there and] keeps on crying.'

(79) ང་ཧང་ཕང་མར་བཏབ་བཏབ་ས་རང་ཉལ་དགོ།

nga hang phama tap -tap -sara nyä -go

I pillow hug clutch -clutch -[DPG] sleep -must

'I always have to sleep clutching the pillow.'

5 The past participle and perfect gerunds

The past participle is formed by adding སྟེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di** to the stem of the verb. The past participial ending is spelt ཏེ་ **-di** after verbs ending in orthographic ན་, ར་, ལ་ and ས་, written དེ་ **-di** after verbs ending in ད་, and spelt སྟེ་ **-di** elsewhere. Used as a gerund, modifying a clause, the past participle expresses an event which precedes the event denoted by the main verb, e.g. (80)–(82). Used as a predicative adjective, the past participle is like an English past participle used the same way, e.g. (83) and (84).

(80) ང་དབང་འདུས་ལུ་སོང་སྟེ་དཀའ་ངལ་ཐོབ་ཅི།

nga ’Wangdi -lu song -di kange thop -ci
I ’Wangdi -to go -[PP] problem get -[PT]

‘Having gone to ’Wangdi, I ran into a problem.’

(81) ད་རིས་ཁྱོད་དང་ཕྱད་ཚུགས་ཏེ་སེམས་ཀྱི་གཏིང་ལས་རང་དགའ་ཡི།

d’ari chö -da pche -tshu -di sem -gi
today you -with meet -can -[PP] feelings -[GEN]

ding -le -ra ga -yi
depths -from -[STR] be_happy -[PT]

‘I’m so happy I could meet with you today. [literally ‘having met with you today’]’

(82) ང་ཧིང་ལས་རང་ཁྱོད་ལུ་བལྟ་སྟེ་དགོད་བྲཝ་མས།

nga hing -le -ra chö -lu tâ -di gödr’au -me
I heart -from -[STR] you -[DAT] see -[PP] joke/laugh -[EP]

‘Looking at you, I am laughing heartily. [literally ‘having looked at you’]’

(83) ཚོང་ཁང་སྒོ་བསྡམ་སྟེ་ཨིན་པས།

tshongkha go dam -di ’ime
shop door close -[PP] be

‘The shops were closed.’

(84) ད་རིས་འགྲེམ་ཁང་སྒོ་བསྡམས་སྡེ་ཨིན་ན།

d'ari dremkha go dam -di 'ina
today post_office door close -[PP] be-[Q]

'Is the post office closed today?'

In contrast to its usage as a gerund modifying a clause, e.g. (80)–(82), the past participle may also be used as a gerund modifying the main verb. In this usage, the past participle སྡེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di** expresses the inception of a state, condition or activity which has come to obtain at the time of the activity denoted by the main verb. Therefore the Dzongkha past participle in this usage often translates more aptly into English as a present participle, e.g. (85)-(89).

(85) ལཱ་དང་འཁྲིལ་ཏེ་གླ་སྤྲོད་ནི་ཨིན།

lâ -da thrî -di 'la trö -ni 'ing
work -with depend -[PP] salary pay -[INF] [AUX]

'The salary is paid according to [the quality of] the work.'

(86) ལག་པ་གཡུག་སྡེ་འགྱོཝ་མས།

lap 'yü -di jou -me
arm flail -[PP] go -[EP]

'There he goes with his arms a-flailing.'

(87) ཨམ་ཚུ་དེ་གིས་ཁོ་གི་རྟིང་ཤུལ་འདའ་སྡེ་འགྱོཝ་མས།

'amtshu -di -gi khô -gi tingshü da -di jou -me
woman -that -[ERG] he -[GEN] track pass -[PP] go -[EP]

'That woman is following him.' / 'That woman is hot on his trail.'

(88) ཁོ་རྐྱལ་བརྒྱབས་ཏེ་གཙང་ཆུ་ཀེད་པར་བཏོག་པ་ཡིན་པས།

kho tsä -cap -di tsangchu
he swimming -perform -[PP] river

ke -ba top 'ime
traverse -[SUP] cut_across [AUX]

'He is swimming across the river.'

(89) སྒང་དེ་འགུར་དར་ཤིང་ལེ་ཤ་འཕྱུར་ཏེ་འདུག།

gang -di -gu d'âshi läsha pchâ -di dû
hill -that -on prayer_flag many flutter -[PP] be

'There are many prayer flags fluttering on that hill.'

The suffix སྟེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di** is also affixed to verbs in the indicative or imperative to indicate a sequence of activities, whereby the linear element order reflects the chronological order of the activities designated. In this way, the suffix སྟེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di** acts as a concatenative gerund which coordinates predicates or in a clause chain. This type of phenomenon is observed widely in languages of the Himalayas.

(90) དཔལ་སྒྲོན་གྱིས་བགོ་ལ་དེ་ཚུ་རྡོའི་འགུར་དབུར་ཏེ་ཧྲལ་ཞ་ཡིན་པས།

Pädrö -gi g'ola -di -tshu do -i -gu
Pädrö -[ERG] clothes -the -[PL] rock -[GEN] -upon

'û -di hräu 'ime
scrape -[PP] rip [AUX]

'Pädrö scraped against a rock and tore his clothes.'

(91) བགོ་ལ་དེ་ཚུ་བལྟབས་ཏེ་སྒྲོམ་ནང་བཙུག་བཞག།

g'ola *-di* *-tshu* *tap* *-di* *drôm* *-na* *tsu* *-zhâ*
clothes -the -[PL] fold -[PP] chest -in place -put

'Fold the clothes up and put them away in the chest.'

A construction similar in meaning to the past participle is obtained when the ablative suffix ལས་ **-le** is attached to the inflected stem of the auxiliary ཞིན་ **zh'ing** 'to finish, complete', e.g. (92). The verb ཞིན་ **zh'ing** 'complete, finish' is also used as a main verb, e.g. (93).

(92) ཁོ་གི་ཕད་ཅུང་དེ་ཁ་བརྒྱང་ཞིནམ་ལས་ཅ་ལ་ལེ་ཤ་བཏོན་ཏེ་བཙོང་ཟ་ཡི།

khô *-gi* *phecu* *-di* *khajang* *-zh'i* *-le* *cala*
he -[GEN] bag -the open -finish -[ABL] wares

läsha *tön* *-di* *tsong* *-da* *-yi*
many remove -[PP] sell -[PF] -[PT]

'After he finished opening his bag, he took all his wares out and sold them.'

(93) ལཱ་ཞིན་སོ་ཡི།

lâ *zh'ing* *-so* *-yi*
work finish -[PF] -[PT]

'The work has been completed.'

Occasionally the past participial ending སྟེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di** is omitted, as in the following sentence, although a prosodic rise indicates where the ending has been left out. In sentence (94), that position is after བླུགས་ **'lû** 'pour'.

(94) ཨམ་དེ་པ་ལང་ནང་ཨ་རག་བླུགས་འབག་འགྱོ་དོ་བས།

'am	*-di*	*pala*	*-na*	*'âra*	*'lu*	*ba*	*-jo*	*-dee*
woman	-the	pala	-in	'âra	pour	carry	-go	-[PR-AK]

'The woman is carrying 'âra in [having poured it into] a pala.'

A པ་ལང་ **pala** is the traditional Bhutanese container for transporting ཨ་རག་ **'âra**, indigenous Bhutanese brandy, consisting of a very large internode of bamboo covered with a decorative coloured and delicately woven bamboo mesh.

The suffix སྡི་ ~ ཏི་ ~ དི་ **-di** is also used in a construction expressing cause or reason. This construction consists of a clause with the inflected stem of its verb marked by the ablative suffix and followed by the phrase བརྟེན་ཏེ་ **tendi**, literally 'having sided with, having adhered to'.

(95) ད་རིས་གློག་མེ་མེདཔ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ང་ལཱ་འབད་མ་ཚུགས།

d'ari	*'lôme*	*mep*	*-le*	*ten*	*-di*	*nga*
today	electricity	not_be	-[ABL]	adhere	-[PP]	I

lâ	*be*	*ma*	*-tshu*
work	do	did_not	-be_able_to

'On account of there being no electricity today, I could not work.'

Distinct from the past participle in སྡི་ ~ ཏི་ ~ དི་ **-di** is the Dzongkha prompt perfect gerund in ཅིག་ **-ci**. Previously in this chapter, we saw the form ལོག་ལྷོདཔ་ཅིག་ **lo höp-ci** 'after having come back' in example sentence (71), consisting of the inflected stem ལྷོདཔ་ **höp** of the verb ལྷོད་ **hö** 'arrive' and the suffix ཅིག་ **-ci**. Such forms are called prompt perfect gerunds because they specify a previous action which has just occurred and which acts as a temporal adverb in the sense of English *as soon as* or Dutch *zodra,* modifying the verb of the main clause, e.g. (96) and (97).

(96) ཁོ་འགྱོཝ་ཅིག་ང་ཕར་འཐོན་འོང་།

kho jou -ci nga phâ thöng -ong

he go -[PPG] I thither come -[POT]

'As soon as he goes away, I'll come [i.e., go] there [too].'

(97) ཁོ་སླབ་ཅིག་ང་བཞག་ད་ཡི།

khô 'lap -ci 'ngâ zha -da -yi

he say -[PPG] I[ERG] put_aside -[PF] -[PT]

'I stopped as soon as he said so.'

In Dzongkha, the ending of the prompt perfect gerund is spelt ཅིག་ **ci**. However, some erudite writers follow a Chöke orthographic convention whereby the ending of the prompt perfect gerund is spelt ཤིག་ after verbs ending in an orthographic ས་ and written as ཞིག་ after verbs ending in orthographic ང་ མ་ ན་ ར་ or ལ།

In addition to the prompt perfect gerund in ཅིག་ **-ci**, Dzongkha also distinguishes a regular perfect gerund marked by the suffix ཤིང་ན་ **-shina**. The perfect gerund in ཤིང་ན་ **-shina** converts a verb into a temporal adverb modifying the verb of the main clause, whereby the verb in ཤིང་ན་ **-shina** denotes an event or situation which took place prior to the event or situation denoted by the verb of the main clause. An example of the perfect gerund in ཤིང་ན་ **-shina** occurred in sentence (16) in Section 1 of this chapter.

(98) ང་བཅས་ག་ར་གཅིག་ཁར་འཛོམས་ཤིང་ན་བསྟུན་གྲོས་རྐྱབ་གེ།

ngace	*g'âra*	*cikha*	*dzom*	*-shina*	*tündrö*
we	all	together	gather	-[PFG]	discussion

cap	*-ge*
perform	-[ADH]

'Let's all get together and discuss the matter. [literally 'after having gotten together']'

(99) གསངས་བཏང་ཤིང་ན་བླམ་བྱོན་ནི་མིན་འདུག།

sang	*tang*	*-shina*	*'lam*	*j'ön*	*-ni*	*minu*
incense	send	-[PFG]	'lama	come	-[INF]	not_be

'After having done the smoke offering, it didn't look as if the lama was going to come after all.'

(100) ཚར་གསུམ་རང་སླབ་ཤིང་ན་ད་རུང་མ་གོ་ག།

tshâ	*sum*	*-ra*	*'lap*	*-shina*	*d'oro*	*ma*	*-g'o*	*-ga*
time	three	-[STR]	say	-[PFG]	still	did_not	-listen	-[Q]

'After having told [you] three times, you still haven't heard [what I said]?'

In Dzongkha, the suffix of the perfect gerund is written ཤིང་ན་ -**shina**. However, some learned writers follow a Chöke orthographic convention whereby the suffix of the perfect gerund is spelt ཤིང་ན་ only after verbs ending in orthographic ས་, written as ཞིང་ན་ after verbs ending in orthographic ང་ མ་ ན་ ར་ or ལ་, and written as ཅིང་ན་ in all other contexts.

6 The conditional conjunction ‘if’

The Dzongkha conjunction པ་ཅིན་ **-bacin**, བ་ཅིན་ **-wacin** or མ་ཅིན་ **-macin** ‘if’ is added to the verb at the end of the clause specifying the condition. The ending བ་ཅིན་ **-wacin** is used after soft stem verbs, the ending མ་ཅིན་ **-macin** after certain verbs ending in **-m** or **-ng**, and and the ending པ་ཅིན་ **-bacin** after all other verbs. The verb stem remains uninflected before the conditional conjunction. The past tense negative prefix མ་ **ma-** is used in conditional clauses, e.g. (102).

(101) ག་དེམ་ཅིག་འབད་དཀའ་ངལ་བྱུང་མ་ཅིན་ང་ལུ་ཊིག་རུ་ལྔ་བརྒྱ་དགོ་པས།

g’ademcibe	*kange*	*j’ung*	*-macin*	*ngâ*	*-lu*
by_chance	problem	arise	-if	I	-[DAT]

tiru	*’ngapja*	*gô*	*-be*
’ngütram	500	need	-[AK]

‘I shall require five hundred ’ngütram for the event that by chance a problem should arise. ’

(102) འགན་རྒྱ་དེ་འགུར་ས་ཡིག་མ་རྐྱབ་པ་ཅིན་དོན་དག་ག་ནི་ཡང་མེད།

g’enja	*-di*	*-gu*	*sayi*	*ma*	*-ca*	*-bacin*	*d’önda*	*g’anee*
agreement	-the	-on	signature	not	-put	-if	validity	any_at_all

mê
not_be

‘This agreement has no validity if it hasn’t been signed.’

If the conditional clause marked by the conjunction ‘if’ specifies a hypothetical contingency, then the main clause may take an irrealis reading. If this is the case, as much will be evident from the context, for the Dzongkha verb does not have any separate conditional or irrealis affix.

The periphrastic tense of the main verbs in examples (105) and (106) will be explained in the next chapter.

(103) ང་ཁྱོད་ཨིན་པ་ཅིན་ང་གིས་སྣུམ་འཁོར་དེ་ག་ལུ་ཡང་བར་བར་མི་བྱིན།

nga chö 'im -bacin 'ngâ -gi 'numkho -di
I you be -if I -[ERG] vehicle -the

g'â -lu -e 'nya -wa mi -bj'in
who -to -also borrow -[SUP] not -give

'If I were you, I wouldn't lend the car to anyone.'

(104) ཁོ་གིས་ཧེ་མ་ལས་ང་བཅས་ལུ་ད་རིས་བཞེས་སྒྲོ་ཟ་བར་མི་ལྷོད་པས་ཟེར་
སླབ་བཏང་པ་ཅིན་ ང་བཅས་བཞེས་སྒྲོ་དེ་ཚུན་ཚོད་འབད་མི་དགོ་པས།

khô -gi hema -le ngace -lu d'ari zhêgo z'a -wa
he -[ERG] before -[ABL] we -[DAT] today food eat -[SUP]

mi -hö -be z'e 'lap -da -bacin ngace
not -arrive -[AK] that say -dispatch -if we

zhêgo d'ä -tshöntshö be -mi -go -be
food that -until make -not -must -[AK]

'If he had told us before that he wasn't going to come today to eat, we wouldn't have had to cook so much food.'

(105) ང་བཅས་ཕྱུག་པོ་ཨིན་པ་ཅིན་བོད་ཀྱི་གནས་དེ་ཚུ་ནང་གནས་བསྐོར་
བར་མཉམ་གཅིག་འགྱོ་ཚུགས་ནི་ཨིན་པས།

ngace pchup 'im -bacin B'ö -gi
we rich be -if Tibet -[GEN]

'nä -di -tshui -na 'näkô -wa
holy_place -the -[PL -GEN] -in make_a_pilgrimage -[SUP]

'nyamci jo -tshu -ni 'ime
together go -be_able -[INF] be[AK]

'If we were rich, we would be able to make a pilgrimage to the holy places of Tibet together.'

(106) མོ་གིས་ཡི་གུ་བཀལ་བ་ཅིན་དགའ་ནི་ཨིན་པས།

'mô -gi yig'u kä -wacin ga -ni 'ime
she -[ERG] letter send -if like -[INF] be[AK]

'I'd like it if she would send me a letter.'

(107) དེ་སྦེ་འབད་བ་ཅིན་ཨ་པ་ཙིགཔ་ཟཝ་ཨིན།

d'e -be be -wacin 'apa tsip z'au 'ing
this -like do -if father anger eat be

'If you do it in this way, father will be angry.'

The verb བཀལ་ **kä** 'send' in sentence (106) may also be spelt བསྐྱལ།

(108) འབུབ་བསདཔ་ཅིན་ལས་བསགཔ་ཨིན།

bup se -bacin läsap 'ing
insect kill -if sin be

'It is a sin to kill [even] an insect. [literally 'if [you] kill an insect, it is a sin']'

The conjunction པ་ཅིན་ **-bacin** ~ བ་ཅིན་ **-wacin** may be shortened to the ending ན་ **-n** affixed directly to the verb.

(109) མནོ་བསམ་བཏང་ནི་ཡོདན་ད་བཏང་དགོ་པས་སྨས།

'nosa tang -ni yö -n d'a tang -go -be 'mä
reason dispatch -[INF] be -if now dispatch -must -[AK] [FE]

'If you can think, this is the time to do it!' / 'If you can think, do it now!'

The conjunction 'if' is used in the frequent expressions ང་གིས་བལྟ་བ་ཅིན་ **'ngâ-gi ta-wacin** 'in my opinion', literally 'if I were to look [at the matter]', and དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ **pe be-wacin** 'for example':

(110) ཁྱོད་ཀྱིས་བལྟ་བ་ཅིན་ཁོ་ག་དེ་སྦེ་འདུག་གོ།

chö -gi ta -wacin kho g'adebe du -go
you -[ERG] look -if he how be -[Q]

'What do you think he's like?'

(111) ང་གིས་བལྟ་བ་ཅིན་ཁྱོད་ཀྱིས་ཧ་མི་གོ་བས་ མེན་ན།

'ngâ -gi ta -wacin chö -gi
I -[ERG] look -if you -[ERG]

ha -mi -g'o -e me -na
understand -not -understand -[AK] not_be -[Q]

'According to me, you haven't understood. Isn't that so?'

(112) གླང་མོ་ཆེ་དེ་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ སྦོམ་ཆུང་རི་བཟུམ་ཅིག་ ཡོདཔ་ཨིན།

’lâmche	*-di*	*pe*	*be*	*-wacin*	*bomchu*
elephant	-the	example	do	-if	size

ri	*-zumci*	*yöp*	*’ing*
hill	-as_big_as	be	be

‘An elephant is, for example, as big as a hill.’

7 The concessive conjunction ‘although’

The Dzongkha conjunction རུང་ **-ru** ‘although, even if’ is added to the verb at the end of the concessive clause. The negative prefix used in a concessive clause is མ་ **ma-** rather than མི་ **mi-**, e.g. (113).

(113) ང་ནངས་པ་ཆུ་ཚོད་དྲུག་ལུ་མ་འོང་རུང་བཏུབ་ག།

nga	*nâba*	*chutshö*	*-dr’û*	*-lu*
I	tomorrow	o’clock	-six	-at

ma	*-ong*	*-ru*	*tup*	*-ga*
not	-come	-although	be_alright	-[Q]

‘Will it be all right even if I don’t come tomorrow at six o’clock?’

(114) ཁོ་གཡུས་བཀྲ་ཤིས་སྒང་ལས་ཨིན་ཏེ་འབད་རུང་ཁོ་གི་
རྫོང་ཁ་སླབ་ཐངས་དེ་སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་འདུག།

kho	*'ü*	*Trashigang*	*-le*	*'ing*	*-di*	*-be*	*-ru*
he	village	Trashigang	-[ABL]	be	-[PP]	-do	-although

khô	*-gi*	*Dzongkha*	*'lapthang*	*-di*
he	-[GEN]	Dzongkha	pronunciation	-the

drad'âtoto	*dû.*
euphonious	be.

'Even though he comes from Trashigang, his pronunciation of Dzongkha is perfect.'

(115) ང་བཅས་ཀྱི་རོ་ཁྱི་དེ་གིས་ཁོ་ལོ་ལེ་ཤ་གི་རྒྱབ་ལས་མཐོང་ཨིན་རུང་
དེ་འཕྲོད་ལས་ངོ་ཤེས་པས།

ngaci	*rochi*	*-di*	*-gi*	*kho*	*lo*	*-läsha*	*-gi*	*-japle*
our	dog	-the	-[ERG]	he	year	-many	-[GEN]	-ago

thôm	*'ing*	*-ru*	*d'ethröle*	*ngoshê*	*-be*
see	[AUX]	-although	immediately	recognise	-[AK]

'Even though it had been years since our dog had seen him, it recognised him immediately.'

(116) ཁོང་གཉིས་ལམ་འགྱོ་རུང་ཡང་ལག་པ་མཐུད་དེ་འགྱོ་དགོ་པས།

khong	*-'nyî*	*lamjo*	*-ru*	*-e*	*lap*	*thü*	*-di*
they	-two	walk	-although	-also	hand	hold	-[PP]

jo	*-go*	*-be*
go	-must	-[AK]

'Even when the two of them are walking about, they feel the need to hold hands as they go.'

(117) རྡོ་ཆུ་ནང་བཀོག་རུང་ལས་བསགཔ་ཨིན།

do	*chu*	*-na*	*kô*	*-ru*	*läsap*	*'ing*
stone	water	-in	throw	-although	sin	be

'It is a sin even to throw a stone in the water.'

8 The adversative conjunction 'but'

In Dzongkha there are various ways to render the English adversative conjunction 'but', depending on the type of contrast expressed. The Dzongkha conjunction མེན་པར་ **memba** 'but, rather' is added to the inflected stem of the verb, if any, at the end of the first proposition in the syntagma, whereby the verb is negated. The conjunction མེན་པར་ **memba** is used to render a specific contrast between two options: 'not this, but rather'.

(118) ད་ལྟོ་སངས་རྒྱས་ལཱ་འབདཝ་མེན་པར་ལྟོ་ཟཝ་ཨིན་པས།

d'ato	*Sangge*	*lâ*	*beu*	*memba*	*to*	*z'au*	*'ime*
now	Sangge	work	do	not_but	rice	eat	[AUX]

'Sangge is not working now, but eating.'

(119) མོ་ངའི་བུམོ་མེན་པར་ངའི་སྲིངམོ་གི་བུམོ་ཨིན།

mo	*ngê*	*-b'um*	*memba*	*ngê*	*-sîm*	*-gi*
she	my	-daughter	not_but	my	-younger_sister	-[GEN]

b'um	*'ing*
daughter	be

'She's not my daughter but my younger sister's daughter.'

The conjunction དེ་འབདཝ་དང་ **d'i beuda** 'but' expresses a categorical contrast. Literally the conjunction translates roughly as 'this being the case'.

(120) ང་བཅས་མ་པ་སྤུ་ན་ཁ་འགྱོ་ནི་ཨིན་ དེ་འབདཝ་དང་ དང་པ་རང་
དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་ལུ་ཚར་གཅིག་འགྱོ་ནི་ཨིན།

ngace mapa Pinakha jo -ni -'ing d'ibeuda
we actually Pinakha go -[INF] -be but

d'angma -ra 'Wangdi Phodra -lu tshâ -ci jo -ni -'ing
first -[STR] 'Wangdi Phodra -to time -one go -[INF] -be

'Actually we're on our way to Pinakha, but first of all we're going to 'Wangdi Phodra once.'

(121) ཁོ་གིས་ང་ལུ་འདྲོགས་སྦྱིས་སྟོན་པའི་རྫིས་ཨིན་པས་ དེ་འབདཝ་དང་
ང་གིས་དེ་ལུ་འདྲོགས་མི་བཏུབ།

khô -gi ngâ -lu drôbji tön -mi tsî 'ime
he -[ERG] I -[DAT] threat make -[NOM-GEN] pretend [AUX]

d'ibeuda 'ngâ -gi d'i -lu drô -mi -tup
but I -[ERG] that -[DAT] fear -not -fear

'He is acting as if to threaten me, but I'm not afraid of him.'

(122) ཁོ་གིས་སློའོ་དེ་ཚར་བརྒྱ་གཅིག་སླབ་མས་ དེ་འབདཝ་དང་
ཉན་མི་གཱ་ཡང་མིན་ནུག།

khô -gi 'lô -di tshâ -jaci 'lap -me
he -[ERG] speech -the time -one_hundred say -[EP]

d'ibeuda nyen -mi g'â -e minu
but heed -[SUB] who -also not_be

'He has been saying it a hundred times, but no one is listening to him.'

Another less categorical contrast is expressed by the conjunction དེ་འབད་པར་ **d'i bewa** 'but', which contains the supine of the verb 'to do' འབད་ **be**.

(123) མདའ་རྐྱབ་ནི་དེ་ཉིནམ་བཞི་རྐྱབ་ཅི་ དེ་འབད་བར་འབའི་འགུར་
ཚར་གཅིག་ཡང་མ་ཕོག་ ག་ཅི་ཨིན་ན་མ་ཤེས།

da *cap* *-ni* *-di* *nyim* *-zhi* *cap* *-ci* *d'i-bewa*
arrow perform -[INF] -the day -four perform -[PT] but

bai *-gu* *tshâ* *-ci* *-e* *ma* *-phô* *g'aci*
target[GEN] -upon time -one -also not -hit what

'ina *ma* *-shê*
be-[Q] not -know

'We have been playing at archery for four days now, but not once has there been a hit. I just don't know what's the matter.'

Strictly speaking, the expression མ་ཤེས་ **ma-shê** in the preceding sentence is grammatically past tense in Dzongkha but takes a present tense English translation. The semantics of the choice of tense in Dzongkha is like that of English 'I haven't got a clue'.

9 The alternative conjunction 'or'

The many functions fulfilled by the English conjunction 'or' are expressed in Dzongkha by several different means. Dzongkha ཡང་ཅིན་ **yangcin** expresses some of the most common functions of English 'either' and 'or'.

(124) ང་ལུ་པི་སི་གཅིག་དགོ་པས་ ཡང་ཅིན་སྨྱུ་གུ་གཅིག་དགོ་པས།

ngâ *-lu* *pisi* *-ci* *gô* *-be* *yangcin*
I -[DAT] pencil -one require -[AK] or

'nyug'u *-ci* *gô* *-be*
pen -one require -[AK]

'I need a pen or a pencil.'

(125) ང་བཅས་ཡང་ཅིན་ནངས་པ་འགྱོ་ནི་ཨིན་ ཡང་ཅིན་གནངས་ཚེ་འགྱོ་ནི་ཨིན།

ngace yangcin nâba jo -ni 'ing
we either tomorrow go -[INF] [AUX]

yangcin 'nâtshe jo -ni 'ing
or day_after_tomorrow go -[INF] [AUX]

'We are going either tomorrow or the day after.'

When presenting two alternatives, the verb སྨོ་ **mo** is placed after both alternatives. In this function, the verb སྨོ་ **mo** is pronounced with a short vowel and in the low register tone.

(126) ཁྱོད་ལུ་ཀི་ཏབ་ཧོནམ་དེ་དགོ་ནི་སྨོ་དམརཔོ་དེ་དགོ་ནི་སྨོ།

chö -lu kitap höm -di gô -ni -mo
you -[DAT] book blue -the require -[INF] -or

'mâp -di gô -ni -mo
red -the require -[INF] -or

'Do you want the red book or the blue one?'

When the choice is not between two alternatives but between two items expressed by a noun or demonstrative only, the conjunction ཡ་ **ya** is used, although it deserves to be noted that Dzongkha exhibits a preference for the longer constructions with སྨོ་ **mo** or ཡང་ཅིན་ **yangcin**. The conjunction ཡ་ **ya** is the same element that occurs as a clause-final particle ཡ་ **ya** used in rhetorical questions.

(127) ཁྱོད་ཀྱིས་སླབ་མི་དེ་ ཨ་ནི་ཡ་ཨ་ཕི།

chö -gi 'lap -mi -di: 'ani ya 'aphi
you -[ERG] say -[SUB] -the this or that

'Was it this or that to which you were referring?'

When two alternatives are presented, the second of which takes effect if the first is not realised, either the expression དེ་མེན་ **d'imä** ~ **d'imen** 'otherwise, lest' or དེ་མེན་རུང་ **d'imeru** 'or else' is used.

(128) ནངས་པ་ཏིག་རུབ་སྤྲོད་པར་ང་རང་འཐོན་འོང་དེ་མེན་རུང་
ངའི་ཕོ་རྒྱནམ་བཏང་འོང་།

nâba	*tiru*	*trö*	*-ba*	*nga*	*-ra*	*thöng*	*-ong*
tomorrow	money	pay	-[SUP]	I	-[STR]	come	-[POT]

d'imeru	*ngê*	*-phôgem*	*tang*	*-ong*
or_else	my	-elder_brother	dispatch	-[POT]

'Tomorrow I'll come myself in order to pay the money, or else I'll send my big brother.'

(129) ང་བཅས་ཚ་གཉེར་བཏོན་དགོ་པས་དེ་མེན་ཕྱིས་ནི་ཨིན་མས།

ngace	*tshanye*	*tön*	*-go*	*-be*	*d'imen*
we	haste	make	-must	-[AK]	otherwise

pchî	*-ni*	*'ime*
be_late	-[INF]	[AUX]

'We must hurry, otherwise we'll be late.'

10 The causative conjunction 'because'

The conjunction ག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་ **g'aci'im-z'ewacin** 'because' introduces the cause or reason for a statement made in the preceding proposition.

(130) ཁོ་ལུ་ཆབཞག་ནི་མི་འོང་ ག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་ཁོ་ཤོབ་རྐྱབ་ཨིན།

khô -lu chazhâ -ni mi -ong g'aci'im-z'ewacin
he -[DAT] rely -[INF] not -should because

kho shopcap 'ing
he lie [AUX]

'One should not rely on him because he is a liar.'

In addition to ག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་ **g'aci'im-z'ewacin** 'because', the two less frequent conjunctions ག་ཅི་སྨོ་ཟེར་བ་ཅིན་ **g'acimo-z'ewacin** and ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་ **g'acibe-z'ewacin** also express a causative relationship. The difference in meaning is illustrated by the following examples.

(131) ང་བཅས་ལཱ་མི་འབད་ ག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་གླ་ཉུང་པས།

ngace lâ mi -be g'aci'im-z'ewacin 'la
we work not -do because salary

nyung -be
be_insufficient -[AK]

'We are not working because the pay isn't enough.'

(132) ང་བཅས་ལཱ་མི་འབད་ ག་ཅི་སྨོ་ཟེར་བ་ཅིན་གླ་ཉུང་པས་ཟེར་སླབ་ནི་ཨིན།

ngace lâ mi -be g'acimo-z'ewacin 'la
we work not -do if_asked_why salary

nyung -be z'e 'lap -ni 'ing
be_insufficient -[AK] that say -[INF] [AUX]

'If asked why we are not working, we'd have to say it's because the pay isn't enough.'

(133) ང་བཅས་ལཱ་མི་འབད་ ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་གླ་ཉུང་ནི་དེ་གིས་ཨིན།

ngace *lâ* *mi* *-be* *g'acibe-z'ewacin* *'la*
we work not -do because salary

nyung *-ni* *-di* *-gi* *'ing*
be_insufficient -[INF] -the -[ERG] be

'We are not working on account of the fact that the pay isn't enough (literally: How is it that we are not working, it's on account of the fact that the pay isn't enough.)'

Whereas ག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་ **g'aci'im-z'ewacin** 'because' expresses a straightforward causative relationship, ག་ཅི་སྨོ་ཟེར་བ་ཅིན་ **g'acimo-z'ewacin** has a rhetorical flavour, meaning 'if I were to be asked why', and ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་ **g'acibe-z'ewacin** has an explanatory flavour, stressing how something has come about. These Dzongkha conjunctions are used less frequently, however, than their English counterparts 'because, since, as', for Dzongkha prefers ergative constructions to indicate cause, such as ཉུང་ནི་དེ་གིས་ **nyung-ni-di-gi** 'on account of it not being enough' in sentence (133). Such constructions are treated in Chapter 7.

11 The adverbialiser

The Dzongkha verb འབད་ནི་ **beni** 'to do', with the stems **be** ∼ **bä**, is held by some Bhutanese scholars to be etymologically related to the Chöke verb འབོད་ ∼ འབད་ **bö** ∼ **be** 'to endeavour, to exert oneself', which accounts for the present Dzongkha spelling. However, if the Dzongkha verb were to be cognate to the Dränjongke form བྱས་ **b'ya**, from Chöke བྱེད་ ∼ བྱས་ ∼ བྱོས་ **b'yed** ∼ **b'yas** ∼ **b'yos**, then the Bhutanese orthography would be represent a false etymology. However, the different initial phonemes in the two verbs in Dränjongke in Sikkim and Dzongkha of Bhutan appears to support the Bhutanese orthography chosen by scholars for Dzongkha. In addition to its use as a verb in its own right, the stem of the Dzongkha

stem འབད **be** 'do' can be used as a suffix to convert a phrase or part of speech into an adverb.

(134) འབྲོག་པ་དེ་ཚུ་གིས་རྟ་རྒྱུགས་ལེགས་ཞིམ་འབད་རྐྱབ་ཤེས་པས།

Bjop -di -tshu -gi tâju läzhim -be
Brokpa -the -[PL] -[ERG] horse_race good -[ADV]

cap -she -be
perform -know_how_to -[AK]

'The Brokpas know well how to race horses.'

(135) བུ་ཚུ་དང་བུམོ་དེ་ཚུ་ཆུའི་ནང་སྐྱེན་མོ་འབད་ཆུ་འཁྱུ་དོ་བས།

b'utshu -da -b'um -di -tshu chu -i -nang
boy -and -girl -the -[PL] river -[GEN] -in

gêmu -be chûchu -dee
naked -[ADV] bathe -[PR-AK]

'The boys and girls are bathing naked in the river.'

(136) ཀེ་ཇི་གང་ལུ་ཏིག་རུབ་བརྒྱད་འབད་མི་བྱིན་ག།

keji -g'ang -lu tiru gä -be mi -bj'in -ga
kilogramme -full -[DAT] money eight -at not -give -[Q]

'Won't you give [viz. sell] it for eight 'ngütram a kilo?'

(137) ཟམ་ཆུང་ཀུ་དེ་ བརྒལ་འགྱོཝ་དང་ལགཔ་སྒྲིང་སྒྲིང་འབད་བཤེད་དགོ།

z'am -chungku -di gä -jou -da lap
bridge -small -that cross -go -[PG] hand

dringdri -be shê -go
tight -[ADV] grab -must

'When crossing that small bridge, you have to hold on tight.'

As pointed out in the previous chapter, the combination of the suffix འབད་ **be** with an infinitive is similar in meaning to the supine.

(138) ཁོ་ཐགཔ་མདུད་ཕོད་ཁྱོལ་ནི་འབད་སྡོད་ནུག།

kho thap düphü khö -ni -be dö -nu

he rope untangle untie -[INF] -[ADV] sit -[IP]

‘He has sat down to untangle the rope.’

The adverbialiser འབད་ **be** is cognate to the suffix which occurs in a limited number of adjectives:

(139) ཁྱོད་ཀྱི་ཡི་གུ་དེ་ཚུ་ཀྲིག་ཀྲི་འབད་ཡོད།

chö -gi yig’u -di -tshu triktribe yö

you -[GEN] paper -the -[PL] in_order be

‘Your documents are in order.’

The transitive verb ཐག་བཅད་ནི་ **thâcêni** ‘to decide’ and its intransitive counterpart ཐག་ཆོད་ནི་ **thâchöni** ‘to be decided’ take their infinitive complement in the adverbialiser འབད་ **be**:

(140) འགྱོ་ནི་འབད་ཐག་བཅད་བཏང་ཡི།

jo -ni -be thâcê -da -yi

go -[INF] -[ADV] decide -[PF] -[PT]

‘[I] decided to go.’

(141) འགྱོ་ནི་འབད་ཐག་ཆོད་སོ་ཡི།

jo -ni -be thâchö -so -yi

go -[INF] -[ADV] be_decided -[PF] -[PT]

‘It has been decided that [I am, we are, he is, they are, etc.] to go.’

As an adverbialiser the element འབད་ **be** can be found as a part of many words and expressions in Dzongkha. However, as part of such words and expressions, the curious alternative spelling སྦེ་ **be** can also be found. The student of Dzongkha should be aware of this orthographic variation.

To conclude this section, a number of frequent Dzongkha adverbs are introduced, which in some cases function rather differently from their English counterparts. First of all, the notion 'before' is expressed in Dzongkha by using the postposition ཧེ་མ་ **hema** 'before' with the nominalised stem of the verb in པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**, whereas the notion 'after', as explained in Section 5 of this chapter, is expressed by adding the postposition ཞིནམ་ལས་ **zh'ile** to the regular stem of the verb.

(142) གདོང་མ་འཁྱུ་བའི་ཧེ་མ་སོ་འཁྱུ་དགོ།

dong	*ma*	*-chu*	*-wi*	*-hema*	*so*	*chu*	*-go*
face	not	-wash	-[GN]	-before	teeth	wash	-must

'You should brush your teeth before you wash your face.'

(143) ལྷ་ཁང་ནང་མ་འཛུལ་བའི་ཧེ་མ་ལྷམ་ཕུད་དགོ།

lhaga	*-na*	*ma*	*-dzü*	*-wi*	*-hema*	*lham*
monastery	-into	not	-enter	-[GN]	-before	shoe

phü	*-go*
take_off	-must

'You must take off your shoes before entering a monastery.'

(144) རྫོང་ནང་མ་འཛུལ་བའི་ཧེ་མ་བཀབ་ནེ་བཀབ་དགོ།

dzong	*-na*	*ma*	*-dzü*	*-wi*	*-hema*	*kapne*	*kap*	*-go*
dzong	-into	not	-enter	-[GN]	-before	scarf	don	-must

'We must don our ceremonial scarves before entering the dzong.'

(145) ཆརཔ་རྐྱབ་ཞིནམ་ལས་ལོག་ཉིམ་ཤར་ཡི།

châp	*-cap*	*-zh'ile*	*lo*	*nyim*	*shâ*	*-yi*
rain	-fall	-after	back	sun	shine	-[PT]

'After the rain the sun shone again.'

The notion of 'only' or 'not until' in a temporal sense is expressed in Dzongkha by the postposition བཀྲལ་ **gä** affixed to an adverb or present participle in combination with a negated main verb. The notion 'until, up as far as' is expressed by the postposition ཚུན་ཚོད་ **tshöntshö**.

(146) ང་གིས་ཁྱོད་ད་རིས་བཀྲལ་མ་མཐོང་།

'ngâ	*-gi*	*chö*	*d'ari*	*-gä*	*ma*	*-thong*
I	-[ERG]	you	today	-until	did_not	-see

'I haven't seen you till today.'

(147) དྲོ་པ་ཆུ་ཚོད་དགུ་ལས་ཕྱི་རུ་ཆུ་ཚོད་ལྔ་ཚུན་ཚོད་ལཱ་འབད་དགོ་པས།

dr'ôba	*chutshö*	*gu*	*-le*	*pchiru*
morning	o'clock	nine	-from	afternoon

chutshö	*'nga*	*-tshöntshö*	*lâ*	*be*	*-go*	*-be*
o'clock	five	-until	work	do	-must	-[AK]

'I have to work from nine to five.'

(148) ད་རིས་ང་ཕྱིསཔ་དང་བཀྲལ་མ་ལོང་།

d'ari	*nga*	*pchîp*	*-da*	*-gä*	*ma*	*-long*
today	I	be_late	-[PG]	-until	did_not	-get_up

'Today I didn't get up till late.'

(149) ཁོང་ལྟོ་ཟ་ཚརཝ་དང་བགྱལ་ཁོ་མ་འོང་།

khong *to* *z’â* *-tshau* *-da* *-gä* *kho* *ma* *-ong*
they rice eat -finish -[PG] -until he not -come

‘He didn’t come until they were [already] finishing up the meal.’

(150) ལཱ་འབད་ཚར་ཞིནམ་ལས་བགྱལ་ལྟོ་མ་ཟ།

lâ *bä* *-tsha* *-zh’ile* *-gä* *to* *ma* *-z’a*
work do -finish -after -until rice not -eat

‘[We] didn’t eat until after we had finished the work.’

This postposition བགྱལ་ **gä** is cognate with the verb བགྱལ་ **gä** ‘traverse’ in expressions such as ཆུ་བགྱལ་ **chu gä** ‘ford a stream’ and ཟམ་བགྱལ་ **z’am gä** ‘cross a bridge’, and for both postposition and verb the alternative spelling གྱལ་ may also be encountered.

Exercises to Chapter 6

I. Grammar questions

1. Recall that the past participial ending **-di** is written:

ཏི་ **-di** after ན་, ར་, ལ་ and ས་
དི་ **-di** after ད་, and
སྟི་ **-di** elsewhere.

What are the various uses of the past participle?

2. What is the difference in meaning between the inferred and the witnessed past? Give examples of situations in which you would use one or the other.

3. How is perfective aspect of different types of verbs expressed in Dzongkha?

4. How is the present gerund of a verb formed, and how is it used?

5. What is the sign of the adverbialiser, and how is the adverbialiser used?

II. Vocabulary

འབག་མི་	**bâ-mi**, n., porter, coolie (see Chapter 8).
སྦ་ནི་	**bâ-ni**, vt. [SOFT], hide, conceal; cf. ’üpni.
རྦབ་འགྲིལ་ནི་	**bapri-ni**, vi. [SOFT], tumble.
འབབ་ནི་	**b’ap-ni**, vi., to fall, to be poured.
བྱོག་ནི་	**bj’ô-ni**, vi. [HARD], run, run away.
ཅ་ལ་	**cala**, n., things, stuff, affairs.
བཅག་ནི་	**câ-ni**, vt. [HARD], to break something.
གཅིག་འདི་	**cî-di**, num. plus art., the one or other.
ཆང་ཟེ་	**changze**, n., drunkard.
ཆག་ནི་	**châ-ni**, vi. [HARD], break, be or become broken.
འཆར་གཞི་	**châzhi**, n., plan.
ཆར་ཆུ	**châchu**, n., the rains, precipitation.
ཕྱག་ཞུ་ནི་	**châzh’uni**, vt.hon. [SOFT], accompany someone, be of service to someone, be at someone’s disposal, follow suit.
ཆེ་ or ཆེན་	**che**, adj., big, great.
མཆོག་	**chô**, postp.hon., honorific suffix attached to the name or title of an important person.
ཆོས་ལྷག་ནི་	**chôlhâ-ni**, vt. [HARD], read.
ཆོས་བཤད་ནི་	**chôshê-ni**, vt. [HARD], teach, give instruction, explain.
འཁྲུ་ནི་	**chu-ni**, vt. [SOFT], wash.

ཆུ་རུད་ **churü**, n., flood.

འདམ་རུ་ **damru**, n., leafy vegetable which grows in marsh or swampland.

བདའ་ནི་ **da-ni**, vt. [SOFT], 1) chase; 2) take away.

མདའ་ཕམ་ནི་ **da pham-ni**, vi., to lose at archery.

བདེ་སྐྱིད་ **deki**, n.adj., peace, peaceful.

ལྡེ་མིག་བུ་ **dimib'u**, n., key.

ལྡེ་མིག་རྒྱབ་ནི་ **dimi cap-ni**, vt., lock.

རྡོ་སྦོམ་ **do bôm**, n. + adj., boulder, large rock.

རྡོ་ཕུག་ **dophu**, n., boulder [as immobile part of a rock face, escarpment or mountain].

བརྡུང་ནི་ **dung-ni**, vt., hit, strike, slam.

དང་ **da**, 1) postp. with; 2) conj., and.

དང་པ་ **d'angba**, adj., first.

དེ་ཅིག་ or འདེ་ཅིག་ **deci**, adv., about, approximately.

དེ་མེན་ **d'imen**, adv., yet.

དེ་མེན་རུང་ **d'imenru**, adv., otherwise; at least.

དོན་མེད་ **d'önme**, n., being without reason.

དོན་དག་ or དོན་ཐག་ **d'önda**, n., purpose, reason.

དོས་ **d'ô**, n., burden, freight.

དུས་ཅི་ **d'üci**, adv., this year.

དུས་ལུ་ **d'ülu**, adv., on time, in time, in a timely fashion.

དུས་ཚོད་ **d'ütshö**, n., time, period of time.

འདྲན་འདྲ་ **drandra**, adj., equal.

འདྲོགས་ནི་ **drô-ni**, vt. [HARD], be afraid of, fear.

འགྲུལ་འཁོར་	**drükhor**, n., vehicle.
གྲལ་	**dr'ä**, n., see གྱལ་ **g'ä**; see གྲལ་ལས་ **dr'ä-le**.
གྲལ་ལས་	**dr'ä-le**, postp., [with the genitive] amongst, from amongst.
བྲོཝ་	**dr'ou**, n., taste.
གྲོལ་ནི་	**dr'ö-ni**, vi.hon. [SOFT], finish; cf. རྫོགས་ནི་ **dzô-ni**.
དྲུང་ཆེ་	**dr'ungche**, n., secretary.
འཛམ་གླིང་	**dzamling**, n., world.
རྫོགས་ནི་	**dzô-ni**, vi. [HARD], finish; cf. གྲོལ་ནི་ **dr'ö-ni**.
མཛུབ་མོ་	**dzumu**, n., index finger.
རྫུན་ནི་	**dzün-ni**, vi., to be at fault.
ཨེན་ཏ་	**'entha**, n., [with an aspirated **th** despite the orthography] floorboard.
དབྱེ་བ་ (དབེན་བ་)	**'ewa**, n., difference, distinction.
དགའ་སྟོན་	**gatön**, n., festival.
དགོངས་ཡངས་	**gungya**, n., freedom, liberty.
འགོར་ནི་	**gô-ni**, n., to take [time].
འགོ་	**gu**, n., [with a different vowel than in traditional orthography] time, occasion.
མགུ་ན་ན་	**gunana**, adv., so much so or so intensely that one's head starts to ache.
འགོ་བཙུགས་ནི་	**gutsû-ni**, vt. [HARD], to start, commence.
གྱལ་	**g'ä**, n., line, array.
སྒྱིད་སྡུག་	**gîdu**, 1) adj., idle, lazy; 2) n., lethargy, laziness.
ཧོནམ་	**höm**, adj., blue, green.
རྒྱ་གར་	**Jaga**, n., India.

རྒྱ་མི་	**Jami**, n., Chinese (people).
རྒྱ་མཚོ་	**jamtsho**, n., ocean, sea.
རྒྱ་ནག་	**Jana**, n., China.
སྐརམ་	**kâm**, n., star.
དཀརཔོ་	**kâp**, adj., white.
སྐྱིད་སྡུག་	**kîdu**, n., 1) payment made in compensation for some loss; 2) loss, discomfort, problem, worries.
བསྐྱི་མི་	**kimi**, n., loan.
ཁེ་ཀོད་	**khêko**, adj., strong.
ཁུ་ཆ	**khuca**, n., [unaspirated **c** despite orthography] cargo, freight.
ཁུ་ཆ་འགྲུལ་འཁོར་	**khuca drükhor**, n., lorry.
ཁུངས་	**khung**, n., benefit, value, point, purpose.
ལང་ནི་	**lang-ni**, 1) vi., be enough, suffice; 2) vt., to occasion, to inflict, to cause, to bring forth, to emit.
ལཱ་སྐོར་	**lâko**, n., work, programme of activities, duties.
ལངམ་འབད་	**lâmbe**, adv., sufficiently, in sufficient quantity.
ལཱ་སར་	**lâsa**, n., place of work.
ལས་བསག་ནི་	**läsâ-ni**, vi. [HARD], commit a sin, incur a sin.
ལོ་ཐོག་	**lotho**, n., harvest.
ལུངམ་	**lum**, n., valley.
ལུས་ནི་	**lü-ni** [HARD], 1) vt., to abandon, postpone; 2) vi. to stay behind.
གླང་	**'lang**, n., bull.
སློབ་གྲྭ་	**'lopdra**, n., school.
བློནཔོ་	**'lönbo**, n., minister.

མ་འགྲིགས་ནི་ **madrî-ni**, vi. [HARD], to argue, to disagree.

མ་ཚད་ **matshe**, adv., not only; cf. mitshê.

མེདཔ་བཏང་ནི་ **meptang-ni**, vt., spoil, mess up, ruin.

མི་དབང་ **Mi'wang**, n., His Majesty [as a term of reference, not as a term of address].

མིང་གཏམ་ **mingtam**, n., renown, repute.

མི་ཚད་ **mitshê**, adv., not only; cf. matshe.

ནོར་བུ་ **nôp**, n., gem.

གནམ་ **'nam**, n., sky, heaven.

གནང་ནི་ **'nang-ni**, vt.hon., give, grant.

གནགཔ་ **'nap**, adj., black.

གནས་མཇལ་ནི་ **'näjä-ni**, vi. [SOFT], visit a holy place or temple.

གནས་སྐོར་ **'näko**, n., pilgrimage.

ངོ་ཤེས་ནི་ **ngoshê-ni**, vt. [HARD], recognise.

དངུལ་ **'ngü**, n., money, silver.

ཉམས་ནི་ **nyam-ni**, vi., fall into decay, waste away from neglect.

ཉན་ཁུག་ **nyenkhu**, n., obedience.

ཉན་ཁུག་བཏབ་ནི་ **nyenkhu thap-ni**, vt., [with an aspirated **th** despite the orthography] to be obedient, follow orders, follow instructions.

གཉིད་ཐལ་ནི་ **'nyîthä-ni**, vi. [SOFT], fall asleep.

སྤོ་ནི་ **po-ni**, vi. [SOFT], move house.

ཕམ་ **pham**, n., parents.

ཕམ་ནི་ **pham-ni**, vi., to lose at a game or competition.

སྤྱང་ཀ་ **pcangka**, adj., poor.

དཔྱད་རིས་བཏང་ནི་ — **pcäre tang-ni**, vt., remember.

འཕྱག་བདའ་ནི་ — **pchada-ni**, vt. [SOFT], sweep away.

འཕྱག་ནི་ — **pchâ-ni**, vt. [HARD], wipe, sweep.

ཕྱེད་ཀྲམ་ — **pchetra**, n., pice, money.

ཕྱད་ནི་ — **pchê-ni**, vt. [HARD], meet.

ཕྱི་ཁ་ — **pchikha**, adv., outside.

ཕྱི་རུ་ — **pchiru**, 1) n., evening; 2) adv., in the evening.

ཕྱི་རུ་ཁམས་ — **pchiru-kham**, adv., in the eveningtime.

ཕྱེ་བྱིན་ནི་ — **pchî bj'in-ni**, vt., to settle a matter.

སེམས་ཆགས་ནི་ — **semchâ-ni**, vt. [HARD], be infatuated by, be enthralled by.

རང་རང་ — **rangra**, pro.adj., own, one's own.

རི་ — **ri**, n., mountain.

རིན་ — **rin**, n., fee, price.

སེར་གུ་ — **sêgu**, n., split, space between.

སེན་མོ་ — **sêmu**, n., [with the verb བཏབ་ནི་ **tapni**] pinch.

བསད་ནི་ — **sê-ni**, vt. [HARD], kill.

སེར་པོ་ — **sêp**, adj., yellow.

སོ་བཏབ་ནི་ — **so tapni**, vt., to bite.

གསོལ་རས་ — **söra**, n.hon„ gift, present or donation from a person of higher social status to one of lower social status.

ཤར་ནི་ — **shâ-ni**, vi. [SOFT], shine.

ཤི་ནི་ — **shi-ni**, vi. [SOFT], die.

ཤོར་ནི་ — **shô-ni**, vi. [SOFT], drop, fall.

བལྟ་ནི་ **ta-ni**, vt. [SOFT], look.

བཏང་ནི་ **tang-ni**, vt., send, dispatch.

སྟབས་སྦྲིག་ནི་ **tapdrî-ni**, vi. [HARD], to be feasible, be practicable, (of activities) be combinable.

བཏབ་ནི་ **tap-ni**, 1) vt., [with ཕྱེད་ཀྲམ་ **pchetra** ‘money’, བུ་ལོན་ **b’ölö** ‘loan’] pay; repay, bay back; 2) vi., get caught in, get ensnared (e.g. on a hook, in an awkward situation).

བརྟེན་ཏེ་ **tendi**, adv., [with ལས་ **lä**] caused or sustained by; on account of.

བརྟེན་ནི་ **ten-ni**, n., depend on something for income, make a living from; cause, sustain.

སྟོང་བཏབ་ནི་ **tong tap-ni**, vt., pay the fine for involuntary manslaughter (= སྟོང་ **tong**).

ལྟོ་རས་ **tôra**, n., handkerchief, towel.

ཐག་ཆོད་ནི་ **thâchö-ni**, vi. [HARD], be decided that [with postposition འགྱུར་ **gu** or complement in འབད་ **be**].

ཐག་བཅད་ནི་ **thâcê-ni**, vt. [HARD], [with the postposition འགྱུར་ **gu** or complement in འབད་ **be**] decide upon, decide that.

གླུ་འཐེན་ནི་ **’lu then-ni**, vt., sing a song.

མཐོ་དྲག་ **thodr’a**, n., highest vantage point, summit, ridge.

མཐོང་ནི་ **thong-ni**, vt., see.

ཐོག་ལས་སྦེ་ **thôlebe**, postp., [with the genitive] by, through, by means of.

སྤྲོད་ནི་ **trö-ni**, vt. [HARD], pay.

བཙམ་ནི་	**tsam-ni**, vt., fashion a plan, work out in detail, outline.
རྩེདམ་རྩེད་ནི་	**tsêm tse-ni**, vi. [SOFT], play, horse around.
གཙོ་བོ་	**tsou**, adj., real, genuine, actual.
ཚ་ནི་	**tsha-ni**, vi. [SOFT], 1) burn, sting, be overly spicy; 2) [of the eyes མིག་ཏོ་ **’mito**] be jealous.
ཚར་ནི་	**tshâ-ni**, vt. [SOFT], finish, complete.
ཚལ་མ་	**tshäma**, n., forest.
གཡིབ་ནི་	**’üp-ni**, vi., hide, hide onself; cf. bâni.
ཡང་ཅིན་	**yangcin**, adv., rather.
ཡནད་	**yân**, adv., same as ཡང་ཅིན་ (see Chapter 6).
ཟཔ་	**zap**, n., [with a hard initial consonant despite the lack of ’nyönju] slave.
གཟུགས་	**zû**, n., body.
ཞིང་གཤེགས་	**zh’ingshe**, adj., late, deceased.

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after you have studied Chapter 6.

༡ ཁོ་གིས་ཕྱེད་ཁྲམ་བཏབ་བཏང་ཡི།
Khô-gi pchetra tap-da-yi.

༢ མོ་གིས་ང་བཅས་ཀྱི་བགོ་ལ་ག་ར་འཁྲུ་བཏང་ནུག།
’Mô-gi ngaci g’ola g’âra chu-da-nu.

༣ ཁོ་ལྷ་སར་ཡར་སོ་ནུག།
Kho lâ-sa yâ-so-nu.

༤ ཁོ་གིས་ངེའི་སྨྱུ་གུ་མེདཔ་བཏང་ཡི།

Khô-gi ngê ’nyug’u mep-tang-yi.

༥ ཁོ་མཛུབ་མོ་གིས་མིག་ཏོ་འཕྱག་དེ་བས།

Kho dzumu-gi ’mito pchâ-dee.

༦ ཁོང་གཉིས་འགོ་དངཔ་རྫོང་ནང་ཕྱད་དེ་ངོ་ཤེས་ནུག།

Khong ’nyî gu d’angba dzong-na pche-di ngoshê-nu.

༧ དོས་འབག་མི་དེ་ཚུ་གིས་ཁུ་ཆ་འབྲུལ་འཁོར་གྱི་ཐོག་ལས་སྦེ་འབག་ནུག།

D’ô bâ-mi-di-tshu-gi khuca drükhor-gi thôlebe bâ-nu.

༨ ང་ཁྱིམ་དེ་ནང་མ་སྤོ་བའི་ཧེ་མ་ཁོང་སྡོདཔ་ཨིན་པས།

Nga chim-di-na ma-po-wi hema khong döp ’ime.

༩ ང་སྐྱིད་སྡུག་འབད་སྡོདཔ་དང་ངེའི་ཨ་པ་གིས་ང་ལུ་སླབ་ཨིན།

Nga gîdu-be döp-da ngê ’apa-gi ngâ-lu ’lap ’ing.

༡༠ ང་ཁྱིམ་ནང་མ་ལྷོདཔ་ལས་མོ་གིས་ཡི་གུ་དེ་སྦྲ་ཏ་ནུག།

Nga chi-na ma-höp-le ’mô-gi yig’u-di bâ-da-nu.

༡༡ དྲག་ཤོས་དེ་ཚུ་སློབ་གྲྭ་ནང་འཛོམས་དང་སློབ་ཕྲུགཔ་ཚུ་གིས་ཞབས་ཁྲ་གཅིག་
འཐེན་ཕུལ་ནུག།

Dr’âsho-di-tshu ’lopdra-na j’öm-da ’lopthrup-tshu-gi zh’apthra-ci then-phü-nu.

༡༢ དོ་སྦོམ་གཅིག་སྒང་དེ་འགུར་ལས་མར་རྦབ་འགྲིལ་ཏེ་ལམ་ཁར་སྡོད་ནུག།

Do-bôm-ci gang-di-gu-le mâ baprî-di lam-kha dö-nu.

༡༣ མི་དབང་ཞིང་གཤེགས་མཆོག་གིས་ཟབ་དགོངས་ཡངས་མ་གནང་པའི་ཧེ་མ་ངའི་ ཕམ་དེ་ཚུ་ལུ་ཟབ་གཅིག་བརྒྱ་ལྔ་བཅུ་དེ་ཅིག་ཡོདཔ་ཨིན་པས།

Mi'wang zh'ingshe chô gi zap gungya ma-'nang-bi hema, ngê pham-di-tshu-lu zap cikja 'ngapcu deci yöp 'ime.

༡༤ ཁོང་ཚལ་མ་ནང་ལས་ཕར་བྱོག་རུང་ཡང་ང་བཅས་ཀྱིས་མ་བཞག་པར་བདའ་ཡི།

Khong tshäma-na-le phâ bj'ô-ru-ya ngace-gi ma-zha-ba da-yi.

༡༥ ཁོ་རྟག་བུ་རང་བགོ་གནགཔ་གཅིག་དང་ ཡང་ཅིན་དཀརཔོ་གཅིག་གྱོན་འོངམ་ཨིན་པས།

Kho tabura g'ô 'nap-ci da, yangcin kâp-ci g'ön ôm 'ime.

༡༦ ཆོས་བཤདཔ་དང་ལེགས་ཞིམ་འབད་ཉན།

Chôshep-da läzhim-be nyen!

༡༧ ཕགཔ་བསདཔ་དང་ལས་མི་བསག་ག།

Phap sep-da lä-mi-sâ-ga?

༡༨ ང་བཅས་གཉིས་རྩེདམ་རྩེདཔ་དང་ཁོ་མིག་ཏོ་ཚཝ་མས།

Ngace 'nyî tsêm tseu-da kho 'mito tshau-me.

༡༩ ད་རིས་ང་བཅས་ཀྱིས་ལྷ་འགོ་བཙུགས་དི་ལེགས་ཞིམ་ཅིག་རངམ་སོང་།

D'ari ngace-gi lâ gutsu-di läzhimci-ra ma-song.

༢༠ གནས་སྐོར་སོང་སྡེ་གནས་མ་མཇལཝ་རང་རང་རྫུན།

'Näko song-di 'nä-ma-jän rangra-dzün.

༢༡ རི་མཐོ་དྲག་གཅིག་འགྲུར་འཛེག་སྟེ་བལྟ་བ་ཅིན་ཀུ་རི་ཆུ་དེ་ལེགས་ཞིམ་འབད་མཐོང་ནི་མས།

Ri-thodr'a-ci-gu dze-di ta-wacin, Kurichu-di läzhim-be thong-ni-me.

༢༢ ཁོ་ལོག་འགྱོ་བ་ཅིན་ཁྱོད་སྡོད་ནི་ཨིན་ན།

Kho lo jo-wacin chö dö-ni ’ina?

༢༣ ཁོ་ གིས་ ང་ ལས་ བསྐྱི་ མི་ དངུལ་ དེ་ དུས་ ཚོད་ ཁར་ སློད་ བཏུབ་ པ་ ཅིན་ ང་ ལོག་ གཡུས་ཁ་འགྱོ་ནི།

Khô-gi nga-le kimi ’ngü-di d’ütshökha trö-tu-bacin, nga lo ’ükha jo-ni.

༢༤ དྲག་ཤོས་ད་རིས་རང་ལོག་བྱོན་པ་ཅིན་ང་ཡང་ཕྱག་ཞུ་དགོ་པས།

Dr’âsho d’ari-ra lo j’ön-bacin, nga-e châzh’u-go-be.

༢༥ གཟུགས་སྦོམ་ཤོས་ག་ཨིན་རུང་ཁེ་རྐོད་ཆེ་ཤོས་ཀུན་ལེགས་ཨིན། ཁོ་གིས་ག་ ལུ་ཡང་འདྲོགས་མི་བཏུབ།

Zû bom-sho g’â ’ing-ru khêko-che-sho Kinle ’ing. Khô-gi g’â-lu-e drô-mi-tup.

༢༦ ཁོང་གིས་འཆར་གཞི་ག་དེ་ཅིག་རང་བརྩམ་ཏེ་འབད་རུང་ཁུངས་ག་ནི་ཡང་མིན་ འདུག།

Khong-gi châzhi g’adeci-ra tsam-di-be-ru khung g’anee minu.

༢༧ ད་ རིས་ ང་ ཁྲོམ་ ཁ་ ཚར་ གསུམ་ དེ་ ཅིག་ རང་ སོང་ སྟེ་ འབད་ རུང་ ཚོད་ སྲེ་ ཉོ་ ནི་ དེ་ དཔྱད་རིས་མ་བཏང་མས།

D’ari nga thromkha tshâ sum-deci-ra song-di-be-ru tshöse nyo-ni-di pcäre ma-tang-me.

༢༨ ང་བཅས་ག་ར་འགྱོ་ནི་འགྱུར་ཐག་ཆོད་སོ་ཡི་ དེ་འབདཔ་དང་ ཁོ་གཅིག་གིས་ ཉན་མ་བཏུབ།

Ngace g’âra jo-ni-gu thâchö-so-yi, d’i beu-da kho-ci-gi nyen-ma-tup.

༢༩ ང་གིས་མ་འཐུད་འཐུདཔ་འབད་ཧེ་མ་ལས་རང་སླབ་ཅི་དེ་འབད་བར་ཁོ་ལུ་ཉན་ཁུག་རང་མིན་འདུག་།

’Ngâ-gi ma-thüthüp-be hema-le-ra ’lap-ci, d’i bewa khô-lu nyenkhu-ra minu.

༣༠ ནངས་པ་རྫོང་ནང་འགྱོ་ནི་དང་གཡུས་ཁར་འགྱོ་ནི་གཉིས་གཅིག་ཁར་སྟབས་མི་སྒྲིག་པས་ དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་ཡང་ཅིན་གཡུས་ཁར་འགྱོ་ནི་དེ་བཞག་ཏ་ནི།

Nâba dzong-na jo-ni-da ’ükha jo-ni-’nyî cikha tap-mi-dri-be. D’i be-ni-di-gi yangcin ’ükha jo-ni-di zha-da-ni.

༣༡ ངེའི་ཆ་རོགས་ལུ་གནམ་གྲུའི་གླ་ལངམ་འབད་མེདཔ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ཁོ་སྦེང་ཀོག་ལུ་མི་འགྱོ་བས།

Ngê châro-lu ’namdrui ’la lâmbe mep-le ten-di kho Bengkok-lu mi-joe.

༣༢ དཔོན་ལས་སྐྱིད་སྡུག་ཅིག་ཞུ་བར་ཨིན་དེ་མེན་རུང་གསོལ་རས་གཅིག་འདི་ག་དེ་སྦེ་རུང་ ཞུ་དགོ་ལགས།

Pön-le kîdu-ci zh’u-wa ’ing. D’imenru söra-ci-di g’adebe-ru zh’u-go lâ.

༣༣ འབད་ཚུགས་པ་ཅིན་སོ་གཅིག་དང་དེ་མེན་རུང་སེན་མོ་གཅིག་འདི་བཏབ་རང་བཏབ་དགོ།

Be-tshu-bacin so-ci-da d’imenru sêmu-ci-di tap-ra-tap-go.

༣༤ བུམོ་དེ་འཇའ་རིམ་ཡོད་ནི་དེ་གིས་ག་ར་མོ་ལུ་སེམས་ཆགསཔ་ཨིན་པས་དེ་མེན་ཕམ་ ཚུན་སྤྱང་ཀ་ཨིན་པས།

B’um-di j’ârim yö-ni-di-gi g’âra mô-lu semchâp ’ime. D’imen pham-tshun pcangka ’ime.

༣༥ དརིས་ཉིམ་ཤར་ནི་དེ་གིས་ལྷ་སྐོར་ལེགས་ཞིམ་སོང་ཡི་དེ་མེན་ངའི་ལྷ་དེ་ དུས་ཚོད་ལེ་ཤ་འགོར་ནི་ཨིན་པས།

D’ari nyim shâ-ni-di-gi lâko läzhim song-yi. D’imen ngê-lâ-di d’ütshö läsha gô-ni ’ime.

༣༦ འདམ་རུ་དེ་འདམ་ནང་ལས་སྐྱེསཔ་མ་ཚད་གྲོ་ཝུ་ཡང་འདམ་བཟུམ་སྦེ་ཨིན་རུང ཨའི་གིས་ དེ་རང་ཟ་ནི་དགའ་བས།

Damru-di dam-na-le keu matshe, dr’ou-e dam-zumbe ’ing-ru ’ai-gi d’i-ra z’ani ga-e.

༣༧ ཅ་ལ་དེ་ཉོ་བའི་སྒང་ལས་རང་ཆག་སྟེ་ཡོདཔ་ཨིན་ན་ང་གིས་བཅག་ཏཔ་ཨིན་ན་མ་ཤེས།

Cala-di nyo-wi-gang-le-ra cha-di yöp ’ina, ’ngâ-gi câ-dap ’ina ma-shê.

༣༨ དུས་ཅི་ལོ་ཐོག་ལེགས་འོང་ག་ཅི་སྦེ་ཟེར་བ་ཅིན་ཆར་ཆུ་དུས་ལུ་འབབ་ཨིན་པས།

D’üci lotho lä-ong, g’acibe z’ewacin châchu d’ü-lu b’ap ’ime.

༣༩ ང་བཅས་དརིས་མདའ་ཕམ་སོ་ཡི། ཨིན་རུང་ཁོང་དང་ང་བཅས་འདྲན་འདྲ་ཨིན། ཁོང་ཡང་ཁ་རྩ་ཁ་ཉིམ་ཚར་གཅིག་ཕམ་སོ་ཡི།

Ngace d’ari da pham-so-yi. ’Ing-ru khong-da ngace drandra ’ing. Khong-e khâtsa khanyim tshâ-ci pham-so-yi.

༤༠ ག་ཅི་གི་འཁྲུལ་ཨིན་ན། ཆརཔ་རྐྱབ་པའི་སྒང་རང་ཉིམ་ཤར་ཆེ་ཡི།

G’aci-gi thrü ’ina? Châp-ca-bigang-ra nyim shâ-che-yi.

༤༡ ལུངམ་འདི་ནང་གི་གཡུས་དེ་ཧེ་མ་ལས་རང་ཆུ་རུད་ཀྱིས་འཕྱག་བདའ་མཆིས་ནུག།

Lum-di-na-gi ’ü-di hema-le-ra churü-gi pchadâ-che-nu.

༤༢ མི་ག་གིས་ཡང་འབདམ་ཚུགས་པར་ལུས་མི་ལྷ་དེ་དརིས་ང་གིས་འབད་ཏ་ཡི།

’Mi g’â-gi-e be-ma-tshu-ba lü-mi lâ-di d’ari ’ngâ-gi bä-da-yi.

༤༣ འཛམ་གླིང་འདི་ནང་བདེ་སྐྱིད་ཀྱི་ཉིམ་ཧེ་མ་ལས་རང་ཤར་ད་ནུག།

Dzamling-di-na Deki-gi Nyim hema-le-ra shâ-da-nu.

༤༤ གླང་རིན་སྤྲོད་པར་མི་ཚད་གླང་ཡང་ཤི་སོ་པར།

’Langri trö-ba mitshê ’lang-e shi-so-ba.

༤༥ མི་བསད་པར་མི་ཚད་སྟོང་ཡང་བཏབ་ད་པར།

’Mi se-ba mitshê tong-e tap-da-ba.

༤༦ རྒྱ་མཚོ་ནང་ལས་འཐོན་མི་ནོར་བུ་དེ་ཧོནམ་དེ་སྨོ། སེར་པོ་དེ་སྨོ།

Jamtsho-na-le thön-mi-nôp-di höm-di-mo sêp-di-mo?

༤༧ སྤ་རོ་འབྲུག་རྒྱལ་རྫོང་དེ་ཉམས་སོ་རུང་རྫོང་གི་གྲལ་ལས་མིང་གཏམ་ཆེ་ཤོས་གཅིག་ཨིན།

Paro Drugä Dzong-di nyam-so-ru dzong-gi dr’ä-le mingtam-chesho-ci ’ing.

IV. Translate into Dzongkha

1. When he comes into the house, he always slams the door.
2. Until my friend finds a good place to stay, I'll keep him with me.
3. Is this child a boy or a girl? (literally: 'the child of today')
4. When he finished studying, he fell asleep.
5. When she had locked the door, she dropped the key between the floor-boards. (translate: 'it dropped...')
6. I am going to Paro, but he is staying here.
7. We have to give this paper either to the minister or to the minister's secretary.
8. Which towel will you buy, the Indian one or the Chinese one?
9. After the festival was finished, those guys would not go home.
10. They came running from school.

V. Text

ཚང་ཟེ་གསུམ།

༄ ཚང་ཟེ་གསུམ་ ཉིམ་གཅིག་རང་ ཚང་ཁང་ནང་ ཚང་འཐུང་ སྟོད་པའི་ཤུལ་ ཕྱི་རུ་ཁམས་ གཅིག་ཁར་ ཁོང་རང་ གསུམ་ཆར་ ཕྱི་ཁ་ འཐོན་འགྱོཝ་དང་ དངཔ་རང་ ཚང་ཟེ་ བཀྲ་ཤིས་ཀྱིས་ ད་ལྟོ་གནམ་ཁར་ ཤར་ཏེ་ཡོད་མི་དེ་ ཉིམ་ ཨིན་ན་ ཟླཝ་ ཨིན་ན་ ཟེར་ སླབ་དང་ དེ་ལས་ ཚང་ཟེ་ རྡོ་རྗེ་གིས་ ག་ཏེ་འོང་ནི་ ད་ང་བཅས་ནུ་ ཚང་འཐུང་སྟེ་ ལེ་ཤ་ཡར་སོ་ཡི་ ང་དེ་ ཉིམ་མེན་པར་ ཟླཝ་ འོང་ ཟེར་ སླབ་དང་ ཚང་ཟེ་ དཔལ་འབྱོར་གྱིས་ ཁྱེད་གཉིས་ མ་འཁྲིགསཔ་ ག་ནི་ཡང་ འབད་ མི་དགོས་ ངགིས་ དེ་དབྱེ་བ་ ཕྱེ་ཕྱིན་གེ། ད་ལྟོ་ གནམ་ཁར་ ཤར་ཏེ་ ཡོད་མི་དེ་ ཉིམ་ཡང་མེན་ ཟླཝ་ཡང་མེན། སྐར་མ་ཨིན་ ཟེར་ ཁོང་རང་ ཚང་ཟེ་གསུམ་ མ་འཁྲིགས་པར་ དོན་མེད་གྱི་ ཁ་ གཤག་ མགུ་ནན་ན་ རྒྱབ་དགོས་མི་དེ་ དོན་དག་གཙོ་བོ་ ཚང་ དེ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ ཨིན་པས།།

Changze sum

Changze sum nyim-ci-ra changkha-na chang thung-dö-bi shü pchiru-kham cikha khong-ra sum-chara pchikha thön jou-da d’angba-ra changze Trashi-gi “D’ato ’nam-kha shâ-di yö-mi-di nyim ’ina, dau ’ina?” z’e ’lap-da, d’ele changze Dôji-gi “G’âti ong-ni? D’a ngace nâ chang thung-di läsha yâ-so-yi. D’a, d’i nyim memba, dau ong” z’e ’lap-da, changze Pänjo-gi “Chä ’nyî ma-drip g’anee be mi-go. ’Ngâ-gi-d’i ’ewa pchî bj’in-ge! D’ato ’nam-kha shâ-di yö-mi-di nyim-e mä, dau-e mä. Kâm ’ing” z’e, khong-ra changze sum ma-drî-ba d’önme-gi khasha gunana cap-go-mi-di d’önda tsou chang-di-le ten-di ’ime.

True or false?

༡ ཆང་ཟེ་གསུམ་གྱི་ མིང་ བཀྲ་ཤིས་དང་ དཔལ་འབྱོར་ དེ་ལས་ དབང་འདུས་ ཡིན།

Changze sum-gi meng Trashi-da Pänjo-d’ele ’Wangdi ’ing.

༢ ཁོང་གསུམ་ ཁ་གཤག་རྒྱབ་ དགོ་པའི་ དོན་དག་གཙོ་བོ་ ཏིག་རྡུབ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ ཡིན།

Khong sum khasha cap-go-bi d’önda tsou tiru-le tendi ’ing.

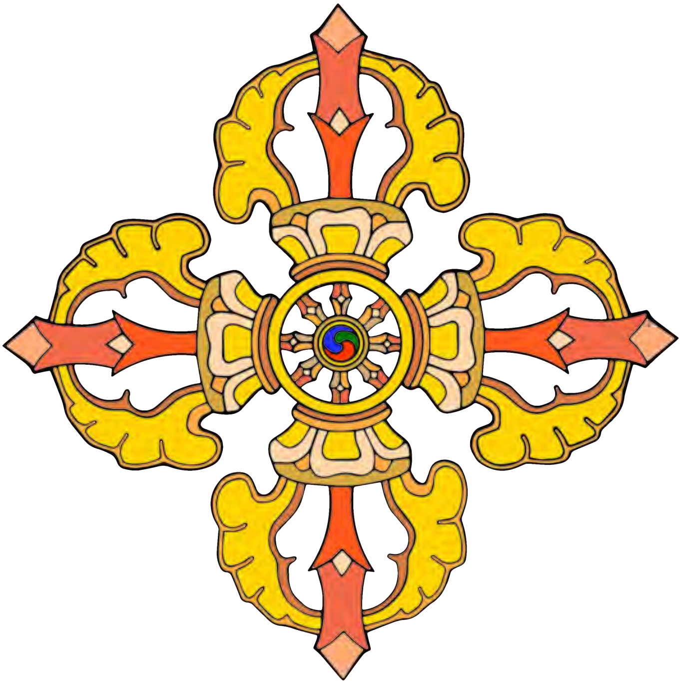

7

Periphrastic constructions with the infinitive, the potential, the future, interrogative and indefinite pronouns, the Bhutanese calendar

1 The infinitive

The infinitive is formed by adding the ending ནི་ **-ni** to the stem of the verb, e.g. གཡིབ་ནི་ **'üp-ni** 'to hide', མཆོང་ནི་ **chong-ni** 'to jump', འཐུང་ནི་ **thung-ni** 'to drink, to smoke', མཐོང་ནི་ **thong-ni** 'to see', འབད་ནི་ **be-ni** 'to do'. The infinitive is used as a verbal noun or in periphrastic constructions in combination with forms of the verb 'to be'.

The infinitive as a verbal noun can take the definite or indefinite article དེ་ **di** 'the' or གཅིག་ **ci** 'a' or 'one' as well as postpositions and acts as a nominal constitutent in the syntagma.

(1) ད་ལྟོ་ལཱ་འབད་ནི་མེན་པར་ལྟོ་ཟ་ནི་ཨིན།

d'ato	*lâ*	*be*	*-ni*	*-memba*	*to*	*z'a*	*-ni*	*'ing*
now	work	do	-[INF]	-instead	rice	eat	-[INF]	be

'Now we'll eat without having worked.'

(2) ཁྱོད་ཀྱིས་བལྟ་བ་ཅིན་ཁོ་གིས་ཆོས་ལྷག་ཤེས་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག་ག།

chö -gi ta -wacin khô -gi chôlhâ she -ni -zumci
you -[ERG] look -if he -[ERG] read know -[INF] -like

du -ga
be -[Q]

‘Do you think he knows how to read?’

(3) ཁོང་གཉིས་གཉེན་རྐྱབ་ནི་དེ་ཕར་འབད་བཞག། གཅིག་གིས་
གཅིག་ལུ་ཁ་རང་ལེགས་ཞིམ་འབད་མི་སླབ་པས།

khong -’nyî ’nyen -cap -ni -di phâ be -zhâ.
they -two marriage -perform -[INF] -the thither do -put

ci -gi ci -lu kha -ra läzhimbe mi -’la -be
one -[ERG] one -[DAT] speech -[STR] nicely not -say -[AK]

‘Put all thoughts of those two ever getting married out of your head. They don’t even talk to each other in a civil way.’

(4) རོ་ཁྱི་དེ་གིས་སོ་བཏབ་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག་སྨས།

rochi -di -gi sotap -ni zumci dû ’mä
dog -that -[ERG] bite -[INF] like be [FE]

‘Hey, that dog looks as if it’ll bite.’

(5) ང་བོད་འཆམ་ལྷབ་ནི་དེ་གནམ་མེད་ས་མེད་ལཱ་ཁག་འདུག།

nga b’öcham lhap -ni -di
I Bhutanese_mask_dance learn -[INF] -the

’namesame lâkha dû
very difficult be

‘It’s very difficult for me to learn Bhutanese mask dance. [literally ‘For me the learning of Bhutanese mask dance is very difficult’.]’

(6) ཁྱོད་ཁྱོད་རང་གིས་ཚེ་ལོ་བརྒྱ་གཅིག་ཐུབ་ནི་དེ་ཁལ་གཅིག་ཡང་
མ་ཐུབ་བཟོཝ་ཨིན་པས།

chö	*chö*	*-ra*	*-gi*	*tshe*	*lo*	*-ja*	*-ci*
you	you	-[STR]	-[ERG]	life	year	-hundred	-one

thüp	*-ni*	*-di*	*khä*	*-ci*	*-e*	*ma*	*-thup*	*zou*	*'ime.*
attain	-[INF]	-the	score	-one	-too	not	-attain	make	[AUX]

'You're shortening your life expectancy from one hundred to less than twenty years. [literally 'You yourself are making the attainment of a lifetime of one hundred years into attaining not even one score years'.]' (said to a tobacco smoker)

The verb ཆོས་ལྷག་ **chôlhâ** 'to read' in sentence (2) incorporates the lexicalised complement ཆོས་ **chô** 'learning, holy scriptures' which is dropped when the verb takes an overt object, e.g. ང་ཀུན་གསལ་ལྷག་དོ། **Nga Künsel lhâ-do** 'I am reading the Künsel'.

The ergative suffix གྱིས་ **gi** can be attached to an infinitive to indicate a cause, as in the expression དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་ **D'i be-ni-di-gi** 'therefore', literally 'on account of it being that way', e.g. (7), or as in the phrase ཧབ་ཧབ་ས་རང་སྡོད་ནི་དེ་གིས་ **hap-hap-sara dö-ni-di-gi** 'because of the incessant barking of the dogs' or 'because of the fact that the dogs keep on barking', e.g. (8). The ergative suffix may mark a verbal noun as the agentive subject of a sentence, e.g. (9).

(7) ད་ལྟོ་མདའ་རྐྱབ་པའི་སྒང་ཨིན། དེ་འབདནི་དེ་གིས་གཱ་
རྒྱལ་ནི་ཨིན་ན་སླབ་མི་ཤེས་པས།

d'ato da ca -bigang 'ing. d'i be -ni -di -gi
now arrow perform -[CON] be that do -[INF] -the -[ERG]

g'â gä -ni 'ina 'lap mi -shê -be
who win -[INF] be[Q] say not -know -[AK]

'We are now playing archery. Therefore, we can't yet say who's going to win.'

(8) ནུབ་མོ་རོ་ཁྱི་ཧབ་ཧབ་ས་རང་སྡོད་ནི་དེ་གིས་ང་རྩ་ལས་རང་
གཉིད་ལོག་མི་ཚུགས་པས།

numu rochi hap -hap -sara dö -ni -di -gi
night dog bark -bark -[DPG] keep_on -[INF] -the -[ERG]

nga tsale -ra 'nyîlô mi -tshu -be
I at_all -[STR] sleep not -can -[AK]

'I can't sleep at all at night because the dogs keep on barking.'

(9) ལྡན་ལྕག་བྲང་ནི་དེ་གིས་རྣམ་ཅོ་མེདཔ་བཏངམ་ཨིན།

denca dr'ang -ni -di -gi 'namco meptâm 'ing
slap strike -[INF] -the -[ERG] ear spoil [AUX]

'Slapping damages the ears.'

A cause can also be expressed by the ablative suffix ལས་ **le** affixed to the inflected stem of the verb.

(10) ཀི་པར་དེ་གིས་སྦོ་ལི་དུས་ཚོད་ཁར་བཟུང་ཆིབ་ལས་ཁོང་རྒྱལ་ཁ་ཐོབ་ནུག།

kipar -di -gi bôli d'ütshökha zung -chip -le

goalie -the -[ERG] ball in_time catch -feel -[ABL]

khong gäkha thop -nu

they victory get -[IP]

'Because the goalkeeper caught the ball in the nick of time, they won the game.'

The suffix མ་ **-m** can be added to the infinitive to form a *nomen concretum* with the meaning 'that by means of which':

(11) ལྕགས་ཀྲིན་ཁ་ཕྱེ་ནིམ་དེ་མེདཔར་ག་དེ་སྦེ་ཁ་ཕྱེ་ནི་སྨོ།

câtri khapchi -nim -di -meba g'adebe khapchi -ni mo

tin open -er -the -without how open -[INF] be

'How are we to open it without a tin-opener?'

(12) ཤེལ་དྲ་ནིམ་དེ་གིས་ཤེལ་གྱི་རིགས་ག་ཅི་ཡང་དྲ་བཏུབ་པས།

shê dr'a -nim -di -gi shê -gi rî -g'aci -e

glass cut -ter -the -[ERG] glass -[GEN] type -which -too

dr'a -tu -be

cut -be_alright -[AK]

'This glass cutter will cut any type of glass.'

The verb ཁ་ཕྱེ་ནི་ **kha pchi-ni** 'to open', which occurs in sentence (11), is used with respect to ལྕགས་ཀྲིན་ **câtri** 'tins', སྦོ་ཏོལ་ **botol** 'bottles' and similar vessels with an aperture which can be opened by removing a lid or cover. With སྒོ་ **go** 'doors', ལྡེ་མིག་ **dimi** 'lock', བཤེད་བཤེདམ་ **sheshem** 'zipper' and the like, the verb ཕྱེ་ནི་ **pchi-ni** 'to open' is used. By contrast, the verb ཁ་བརྒྱང་ནི་ **kha jang-ni** 'to open the mouth of' is used for the

opening of orifices or objects which lack a lid or cover, e.g. ཕད་ཚུར་ **phecu** ‘bag, sack’. ‘To open one’s mouth’ is simply ཁ་བཀྱང་ནི་ **kha jang-ni**.

In sentence (11), an infinitive is used in combination with the verb སྨོ་ **mo** as the main verb of the sentence. The infinitive can be used as the main verb in questions which are addressed to the second person or the first person plural and which contain the interrogatives གཱ་ **g’â** ‘who’, ག་དེ་སྦེ་ **g’adebe** ‘how’, ག་ཏེ་ **g’âti** ‘where, whereto’, ནམ་ **nam** ‘when’ and, as an object of the sentence only, ག་ཅི་ **g’aci** ‘what’, e.g. (13)–(17). Similar questions with the interrogative ག་ཅི་འབད་ **g’acibe** ‘why’, however, take a verb in the supine as the main verb, e.g. (18) and (19). In questions with the infinitive as the main verb, the overtly expressed or intended subject cannot be in the third person or the first person singular because the speaker uses the infinitive to inquire as to a matter at hand involving the person addressed. The implication is usually that of a second person or first person inclusive subject, and sometimes a second person pronoun is used.

(13) གཱ་གིས་ཟ་ནི།

g’â	*-gi*	*z’a*	*-ni*
who	-[ERG]	eat	-[INF]

‘Who is going to eat it? / Which of us is going to eat it?’

(14) ད་ང་བཅས་ག་ཅི་ཟ་ནི། ག་ར་རྫོགས་སོ་ནུག།

d’a	*ngace*	*g’aci*	*z’a*	*-ni?*	*g’âra*	*dzô*	*-so*	*-nu.*
now	we	what	eat	-[INF]	everything	deplete	-[PF]	-[IP]

‘What are we to eat now? Everything has been used up.’

(15) ཁྱོད་ག་ཏེ་འགྲོ་ནི།

chö g'âti jo -ni

you where go -[INF]

'Where are you going?'

(16) ད་ག་དེ་སྦེ་འབད་ནི།

d'a g'adebe be -ni

now how do -[INF]

'How are we to do this now?'

(17) ཁྱེད་ལཱ་ནམ་འབད་ནི།

chä lâ nam be -ni

you work when do -[INF]

'When are you going to do the work?'

(18) ག་ཅི་འབད་བཀོག་བར།

g'acibe kô -wa

why throw -[SUP]

'Why throw it away?'

(19) ད་ང་བཅས་ལཱ་འདི་ག་ཅི་འབད་འབད་བར།

d'a ngace lâ -di g'acibe be -wa

now we work -this why do -[SUP]

'Why should we do this work?'

In questions such as those in (13)–(17), the infinitive cannot be combined with the auxiliaries ཨིན་ **'ing** or ཨིན་པས་ **'ime**. Such constructions are dealt with in the following section.

2 Periphrastic constructions with the infinitive

A newspaper headline may consist of an infinitive only, e.g. ཞལ་འཛོམས་ **zh'ändzom 'nang-ni** 'meeting to be convened', announcing an activity at hand. Similarly, the combination of an infinitive with the forms of the verb 'to be' ཡོད་ **yö**, འདུག་ **dû**, མེད་ **mê** or མིན་འདུག་ **minu** expresses an activity or event at hand.

(20) དོ་རོ་གློར་ཨ་ཙི་རྐྱབ་ནི་ཡོད།

d'oro	*'lô*	*'atsi*	*cap*	*-ni*	*yö*
again	converse	little_bit	perform	-[INF]	be

'Again there is some discussing to be done.'

The modern spelling དོ་རོ་ **d'oro** 'again' in sentence (20) corresponds to the older spelling ད་རུང་, literally 'even now'.

(21) ང་གིས་ཁྱོད་ལས་དངུལ་ཀྲམ་བཅུ་ཐམ་ལེན་ནི་ཡོད།

'ngâ	*-gi*	*chö*	*-le*	*'ngütram*	*cuthâm*	*len*	*-ni*	*yö*
I	-[ERG]	you	-from	'ngütram	ten	take	-[INF]	be

'I have to take back those ten rupees from you.'

(22) ཁྱོད་ཀྱིས་ང་བཅས་ལུ་ཏིག་རུབ་བྱིན་ནི་ཡོད།

chö	*-gi*	*ngace*	*-lu*	*tiru*	*bj'in*	*-ni*	*yö*
you	-[ERG]	we	-[DAT]	money	give	-[INF]	be

'You are to give us money.'

(23) སྤ་གྲོ་ཚེས་བཅུ་གི་སྐབས་ལུ་བང་རྔ་གྲིང་གྲི་བརྡུང་ནི་ཡོད་ག།

Paro -tshêcu -gi kap -lu banga tringtri
Paro -tshêcu -[GEN] time -at drum cymbals

dung -ni yö -g'a
strike -[INF] be -[Q]

'Is there striking of drums and cymbals at the Paro tshêcu?'

(24) ཨང་གྲངས་འཐོན་ནི་མིན་འདུག།

'angdrang thön -ni minu
number come_out -inf not_be

'My number isn't coming up. [waiting for one's number to be called out whilst waiting one's turn in the bank].'

(25) འདི་ནང་ལུ་ངའི་མིང་འཐོན་ནི་མིན་འདུག།

di -na -lu ngê -meng thön -ni minu
this -in -at my -name come_out -inf not_be

'My name doesn't appear to come up [on this list].'

(26) མི་དེ་མནོ་ནི་ག་ནི་ཡང་མིན་ནུག། ཛ་རྒས་ཨིན་པས།

'mi -di 'no -ni g'anee minu. tsâge 'ime
man -the think -[INF] anything_at_all not_be fool be

'That man does not think at all. He is a fool.'

(27) ལྷ་ཁང་ནང་འགྱོཝ་དང་ལྷམ་བཙུགཔ་ནི་མེད། ལྷ་ཁང་ནང་ཏམ་ཁུ་ཡང་འཐུང་ནི་མེད།

lhaga	*-na*	*jou*	*-da*	*lham*	*tsû*	*-ni*	*mê.*
monastery	-in	go	-[PG]	shoes	wear	-[INF]	not_be

lhaga	*-na*	*tangkhu*	*-e*	*thung*	*-ni*	*mê*
monastery	-in	tobacco	-too	smoke	-[INF]	not_be

‘When going into the monastery, one is not to wear shoes. One is not to smoke inside a monastery.’

The distinction between the auxiliaries ཡོད་ **yö** and མེད་ **mê**, expressing personal or assimilated knowledge, and འདུག་ **dû** and མིན་འདུག་ **minu**, expressing objective or acquired knowledge, applies in periphrastic constructions with the infinitive as well. The use of the auxiliary ཡོད་ **yö** is usual in sentence (28), where the speaker is speaking about himself on his own behalf, as it were, whereas the use of འདུག་ **dû** in (29) is appropriate if the speaker were to have just been told by his boss that he has to work at the office the following day, even though it is officially a holiday.

(28) ང་ནངས་པ་ཡིག་ཚང་ནང་ལཱ་འབད་ནི་ཡོད།

nga	*nâba*	*yitsha*	*-na*	*lâ*	*be*	*-ni*	*yö*
I	tomorrow	office	-in	work	do	-[INF]	be

‘I have work to do in the office tomorrow.’

(29) ང་ནངས་པ་ཡིག་ཚང་ནང་ལཱ་འབད་ནི་འདུག།

nga	*nâba*	*yitsha*	*-na*	*lâ*	*be*	*-ni*	*dû*
I	tomorrow	office	-in	work	do	-[INF]	be

‘I have work to do in the office tomorrow.’

The infinitive may be combined with the auxiliaries ཨིན་ **’ing**, ཨིན་པས་ **’ime**, མེན་ **mä** and མེན་པས་ **membe** to express a scheduled or inten-

ded future event or activity. The combination may, however, be used to express an established circumstance, e.g. (33)–(36).

(30) ད་རིས་ང་སོང་ཡི། ནངས་པ་ཨརཀ་རྐུ་བར་ཁྱོད་འགྲོ་ནི་ཨིན་ན།

d’ari	*nga*	*song*	*-yi.*	*nâba*	*’âuku*	*-wa*	*chö*
today	I	went	-[PT]	tomorrow	steal	-[SUP]	you

jo	*-ni*	*’ina*
go	-[INF]	be[Q]

‘Today I went out. Are you going out to steal tomorrow?’ (one thief to another)

(31) ཨམ་ཚུ་དེ་ཚུ་ག་ཏེ་འགྲོ་ནི་ཨིན་ན།

’amtshu	*-di*	*-tshu*	*g’âti*	*jo*	*-ni*	*’ina*
women	-the	-pl	whereto	go	-[INF]	be[Q]

‘Where are the women off to?’

(32) དེ་དཔྱེ་རྐྱངམ་གཅིག་ཨིན། ངོམ་དེ་ཤུལ་མ་བཟོ་ནི་ཨིན།

d’i	*pe*	*câmci*	*’ing.*	*ngoma*	*-di*	*shüma*
this	example	only	be	real_thing	-the	afterwards

zo	*-ni*	*’ing*
make	-[INF]	be

‘This is only a sample. The final product has yet to be made.’

(33) བསྟན་རྒྱས་ལྷན་ཁང་གིས་འགོ་འདྲེན་འཐབ་ནི་ཨིན་པས།

tengä_lhenkha *-gi* *godren*
ministry_of_trade_and_industry -[ERG] organisation

thap *-ni* *'ime*
carry_out -[INF] be

'It's being organised by the Ministry of Trade and Industry.'

(34) རྫོང་ཁ་གི་ཐོག་ལས་འབད་སླབ་ནི་ཨིན།

Dzongkha *-gi* *thôle* *-be* *'lap* *-ni* *'ing*
Dzongkha -[GEN] through -[ADV] speak -[INF] be

'He is speaking Dzongkha.'

(35) ཕགཔ་དེ་ཚིལ་ལུ་ལེ་ཤ་འོང་ནི་ཨིན་པས།

phap *-di* *tshilu* *läsha* *ong* *-ni* *'ime.*
pig -the fat lots come -[INF] be

'Pork is very fat. [literally 'the pig comes with lots of fat'].'

(36) ང་བཅས་ཕྱི་རྒྱལ་ལུ་འགྱོ་བ་ཅིན་དངུལ་ལེ་ཤ་
འཕྲོ་བརླག་འགྱོ་ནི་ཨིན་པས།

ngace *pchige* *-lu* *jo* *-wacin* *'ngü* *läsha*
we foreign_country -to go -if silver much

throla *-jo* *-ni* *'ime*
waste -go -[INF] be

'If we go abroad, it ends up costing us lots of money.'

The difference in meaning between the auxiliaries ཨིན་ **'ing** and མེན་ **mä**, expressing personal or assimilated knowledge, and ཨིན་པས་ **'ime** and

མེན་པས་ **membe**, expressing objective or acquired knowledge, also holds true when these auxiliaries are used in combination with the infinitive. For example, speaking of the first person, one may say ང་བཅས་ཐེད་འགྱོ་ནི་ཨིན། **Ngace Thê jo-ni 'ing** 'We're going to Pinakha' or ང་ནངས་པ་ལཱ་འབད་ནི་ཨིན། **Nga nâba lâ be-ni 'ing** 'I'm going to work tomorrow' because one is cognisant of one's own intentions. Speaking of a third person, one is inclined to use the form ཨིན་པས་ **'ime**, expressing acquired knowledge, e.g. ཁོང་ད་ལྟོ་རང་ལྟོ་ཟ་བར་འགྱོ་ནི་ཨིན་པས། **Khong d'ato-ra to z'a-wa jo-ni 'ime** 'They're going to have their meal right now', although one might say ཁོང་ད་ལྟོ་རང་ལྟོ་ཟ་བར་འགྱོ་ནི་ཨིན། **Khong d'ato-ra to z'a-wa jo-ni 'ing** 'They're going to have their meal right now' if the speaker had been working together with the third person referents, in which case he shares personal knowledge of their plans. Similarly, in posing the question པ་སངས་ཡང་འགྱོ་ནི་ཨིན། **Pâsa-e jo-ni 'ina** 'Is Pâsa going too?', the speaker presumes that the second person has personal knowledge of Pâsa's intentions, whereas in posing the question པ་སངས་ཡང་འགྱོ་ནི་ཨིན་པས་ག། **Pâsa-e jo-ni 'ime-ga** 'Is Pâsa going too?', the speaker is not assuming such personal knowledge on the part of the second person.

In posing a question about a second person, e.g. ནངས་པ་ཁྱོད་འགྱོ་ནི་ཨིན་ན། **Nâba chö jo-ni 'ina** 'Are you going tomorrow?', the speaker uses the auxiliary ཨིན་ **'ing** because he must presume the second person knows the answer. However, the auxiliary ཨིན་པས་ **'ime** is used with a first person subject in example sentence (37). Here, the auxiliary ཨིན་པས་ **'ime** does not govern འགྱོ་ **jo** 'to go', but the modal of exigency དགོ་ **gô** 'must, to have to', and the need to go in sentence (37) has arisen without having been foreseen by the speaker.

(37) ང་ནངས་པ་གཡུས་ཁར་འགྱོ་དགོ་ནི་ཨིན་པས།

nga	*nâba*	*'ü*	*-kha*	*jo*	*-go*	*-ni*	*'ime*
I	tomorrow	village	-to	go	-must	-[INF]	[AUX]

'I'll have to go to the village tomorrow.'

(38) ལས་རིམ་ནམ་འགོ་བཙུགས་ནི་ཨིན་ན།

lärim nam gutsû -ni ’ina
programme when start -[INF] be[Q]

‘When is the programme going to begin?’

(39) ང་བཅས་ཕུན་ཚོགས་གླིང་ཚུན་ཚོད་འགྱོ་ནི་ཨིན།

ngace Phüntsho’ling -tshöntshö jo -ni ’ing
we Phüntsho’ling -until go -[INF] be

‘We’re going down as far as Phüntsho’ling.’

(40) ཁྱོད་གཟུགས་ཆུ་འཁྱུ་ནི་ཨིན་ན།

chö zû chûchu -ni ’ina
you body bathe -[INF] be[Q]

‘Are you going to take a bath?’

(41) ཁོ་མགྱོགས་པ་རང་ཡིག་ཚང་འདི་ནང་ལས་དགོངསམ་ཞུ་ནི་ཨིན་པས།

kho jôba -ra yitsha -di -na -le gômzh’u -ni ’ime
he soon -[STR] office -this -in -from resign -[INF] be

‘He will soon be resigning from this office.’

(42) ང་མནའ་འབོ་ནི་ཨིན།

nga ’nab’ô -ni ’ing
I promise -[INF] be

‘I promise.’

The combination of infinitive with the auxiliary ཨིན་པས་ **’ime** may translate into English as having a conditional reading, as we have seen in Section 6 of Chapter 6.

(43) མོ་ནཱ་ཡོདཔ་ཅིན་དགའ་ནི་ཨིན་པས།

mo nâ yö -bacin ga -ni ’ime

she here be -if like -[INF] [AUX]

‘I’d be very happy if she were here.’

(44) ང་ལུ་ས་ཁྲ་གཅིག་འབྲི་གནངཔ་ཅིན་ང་གིས་ལམ་ཤེས་ནི་ཨིན་པས།

ngâ -lu sapthra -ci dr’î -’nang -bacin ’ngâ -gi lam

I -[DAT] map -a write -proffer -if I -[ERG] way

shê -ni ’ime

know -[INF] [AUX]

‘If you would draw me a map, I’d be able to find the way.’

(45) ཁྲོམ་དེ་ཞིབ་དཔྱད་འབད་ནི་ཨིན་པས།

throm -di zh’ipce be -ni ’ime.

town -the inspection do -[INF] be

‘An inspection of the town is going to be conducted.’

A negative future event is expressed by a combination of the infinitive with the auxiliary མེན་ **mä** or མེན་པས་ **membe.**

(46) ཁོང་ད་རིས་གཡུས་ཁར་འགྱོ་ནི་མེན་པས།

khong d’ari ’ü -kha jo -ni membe

they today village -to go -[INF] not_be

‘They’re not going to the village today. ’

(47) ང་བཅས་སྡོད་ནི་མེན།

ngace dö -ni mä
we sit -inf not_be

'We won't stay.'

(48) ང་མོ་དང་གཅིག་ཁར་འགྱོ་ནི་མེན།

nga mo -dacikha jo -ni mä
I she -with go -[INF] not_be

'I'm not going with her.'

(49) དེ་རིས་ཞལ་འཛོམས་གནང་ནི་མེན་པས།

d'ari zh'ändzom 'nang -ni membe
today meeting hold -[INF] not_be

'Today no meeting will be held. '

As illustrated in Section 3 of Chapter 5, the combination of an infinitive with the form འབད་དོ་བས་ **bedee** yields the meaning 'to be on the verge of', 'to be about to'.

(50) ཆུ་ཁོལ་ནི་འབད་དོ་བས།

chu khö -ni be -dee
water boil -[INF] do -[PR-AK]

'The water is about to boil.'

The infinitive also combines with the negative of the verb འོང་ **ong** 'to come' in the meaning 'should not'.

(51) ཤོབ་རྐྱབ་མི་ཚུ་གི་ཁ་ལུ་བདེན་འཛིན་རེ་ནི་མི་འོང་།

shopcap -mi -tshu -gi khâ -lu dendzi
lie -[SUB] -[PL] -[GEN] word -[DAT] credence

ri -ni mi -ong
accord -[INF] not -should

'One should not believe what liars say. '

(52) ཁོ་ལཱ་འབད་བའི་སྒང་ཨིན་པས། དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་དཀྲོགས་ནི་མི་འོང་།

kho lâ be -wigang 'imbe. d'i be -ni -di -gi
he work do -[CON] [AUX] this do -[INF] -the -[ERG]

trô -ni mi -ong
disturb -[INF] not -should

'He is working. Therefore, he should not be disturbed.'

(53) དུག་འགུར་ལགཔ་འདོགས་ནི་མི་འོང་།

d'û -gu lapdô -ni mi -ong
poison -upon touch -[INF] not -should

'You should not touch poison with your hands.'

(54) རོ་ཁྱི་འདྲོགས་སི་སི་དེ་དཀྲོགས་ནི་མི་འོང་། ལགཔ་ཡང་བཀལ་ནི་མི་འོང་།

rochi -drôsisi -di trô -ni mi -ong
dog -dangerous -the stir_up -[INF] not -should

lap -e kä -ni mi -ong
hands -too lay_on -[INF] not -should

'You should not rile up that dangerous dog, nor should you even lay your hand on him.'

The verbs ལག་པ་འདོགས་ནི་ **lapdôni** ‘touch’ and ལག་པ་བཀལ་ནི་ **lapkäni** ‘lay hands on’ in sentences (53) and (54) both incorporate the lexicalised complement ལག་པ་ **lap** ‘hand’. The element ལག་པ་ **lap** ‘hand’ also occurs as part of other verbs, such as ལག་པ་ཤེལ་ནི་ **lapshêni** ‘grab, hold fast’ and ལག་པ་མཐུད་པ་ནི་ **lapthüpni** ‘shake hands, hold hands’. Although an integral part of the verb, the complement ལག་པ་ **lap** ‘hand’ can be separated from the verb stem within the sentence, as the following two examples illustrate:

(55) ཁོ་གི་ལག་པ་དེ་ཁོ་གི་ལྟོ་ཚང་འགུར་བཀལ་འབད་གཉིས་ཆ་ར་སྔུ་སྡོད་ནུག།

khô	*-gi*	*lap*	*-di*	*khô*	*-gi*	*totsha*	*-gu*	*kä*	*-be*
he	-[GEN]	hand	-the	he	-[GEN]	friend	-upon	lay	-[ADV]

’nyî	*-chara*	*’ngû*	*-dö*	*-nu*
two	-both	cry	-sit	-[IP]

‘Having laid his arm across his friend’s shoulder, they both sat there crying.’

(56) སྨན་དེ་འགུར་ལག་པ་རྩ་ལས་འདོགས་ནི་མི་འོང་།

’men	*-di*	*-gu*	*lap*	*tsale*	*dô*	*-ni*	*mi*	*-ong*
medicine	-the	-upon	hand	absolutely	touch	-[INF]	not	-should

‘Under no circumstances are you to touch that medicine.’

Regular syncopation occurs of constructions consisting of an infinitive in ནི་ **-ni** plus ཨིན་པས་ **’ime**. Forms such as ང་གཡུས་ཁར་འགྱོ་དགོ་ནི་མས། **Nga ’ü-kha jo-go-ni-me** ‘I shall have to go to the village’ are just syncopations of full forms such as ང་གཡུས་ཁར་འགྱོ་དགོ་ནི་ཨིན་པས། **Nga ’ü-kha jo-go-ni-’ime** ‘I shall have to go to the village’.

3 The potential auxiliary

The verb འོང་ **ong** ‘to come’ is used as an auxiliary indicating potentiality. The potential in (57) expresses a future possibility, whereas the periphrastic construction with the infinitive in sentence (58) expresses what its speaker imagines to be a virtual certainty.

(57) ཁཝ་རྐྱབ་འོང་།

khau cap -ong

snow do -[POT]

‘It may snow.’

(58) ཁཝ་རྐྱབ་ནི་ཨིན་པས།

khau cap -ni ’ime

snow fall -[INF] be

‘It will snow.’

The use of the potential auxiliary in (59) relates a presumption or conjecture on the part of the speaker, whereas the gnomic present in (60) expresses what the speaker knows to be a fact.

(59) གནམ་བྱཱ་ཆརཔ་རྐྱབ་འོང་།

’nambjâ châp cap -ong

summer rain fall -[POT]

‘It’ll rain in the summer.’

(60) གནམ་བྱཱ་ཆརཔ་རྐྱབ་པའི།

'nambjâ châp ca -bi
summer rain fall -[GN]

'It rains in the summer.'

The potential is not limited to future time and expresses an activity or event which may occur or might have occurred. The potential auxiliary འོང་ **ong** combines with the inflected stem of the verb to express a possibility in present or past time, e.g. (61)–(67), whereas the auxiliary combines with the uninflected stem to express future possibility, e.g. (68)–(73). Compare the possibility in present time expressed by the combination of potential auxiliary འོང་ **ong** with the inflected stem of the verb དགའ་ **ga** 'love, like' in sentence (65) with the future possibility expressed by the combination of potential auxiliary with the uninflected stem in sentence (69). The choice between the inflected and uninflected stems of the verb ལྷོད་ **hö** 'arrive' with the potential auxiliary འོང་ **ong** in sentences (67) and (68) fundamentally affects the meaning.

(61) ང་གིས་བལྟ་བ་ཅིན་མོ་ནཱ་ཡོདཔ་འོང་།

'ngâ -gi ta -wacin mo nâ yöp -ong
I -[ERG] look -if she here be -[POT]

'I think she's here somewhere.'

(62) ཨིནམ་འོང་།

'im -ong
be -[POT]

'It may be.' / 'It's possible.'

(63) ང་ནངས་པ་འོང་ནི་ཨིནམ་ ཁོ་གིས་ཤེསཔ་འོང་།

nga nâba ong -ni 'im khô -gi shêp -ong

I tomorrow come -[INF] be he -[ERG] know -[POT]

'He probably knows that I'm coming tomorrow. '

(64) ངེ་གི་མནོ་བསམ་ལས་འབད་བ་ཅིན་ཁོ་ནྭ་རྫོང་ནང་ཡོདཔ་འོང་།

ngê -gi 'nosa -le be -wacin kho nâ

my -[GEN] opinion -[ABL] do -if he here

dzong -na yöp -ong

dzong -in be -[POT]

'According to me, he should be here in the dzong. '

(65) མོ་གིས་ཁོ་ལུ་དགའཝ་འོང་།

'mô -gi khô -lu gau -ong.

She -[ERG] he -[DAT] love -[POT]

'She may love him.' / 'It could be that she loves him.'

(66) ཁོ་ཁ་འཐེན་དེ་གོ་སྟེ་སེམས་སྐྱོཝ་འོང་།

kho khathen -di g'ô -di sem cou -ong

he message -the hear -[PP] mind be_sad -[POT]

'He might be sad, having heard the news.'

(67) ནྭ་ལྷོད་ལྷོདཔ་འོང་།

nâ hö -höp -ong

here arrive -arrive -[POT]

'It may have already arrived.'

(68) ཁྱོད་ཀྱིས་བཀལ་བ་ཅིན་ནཱ་ལྷོད་འོང་།

chö -gi kä -wacin nâ hö -ong

you -[ERG] send -if here arrive -[POT]

‘If you send it, it’ll get here.’

(69) མོ་གིས་ཁོ་ལུ་དགའ་འོང་མེན་ན།

’mô -gi khô -lu ga -ong, me -na?

she -[ERG] he -[DAT] love -[POT] not_be -[Q]

‘She’s probably going to like him, don’t you think?’

(70) ཁ་འཕྲིན་འདི་གི་སྐོར་ལས་ཁོ་གིས་གོ་བ་ཅིན་ཁོ་སེམས་སྐྱོ་འོང་།

khathen -di -gi kôle khô -gi g’o -wacin

message -this -[GEN] about he -[ERG] hear -if

kho sem co -ong

he mind be_sad -[POT]

‘If he hears this news, he will be crestfallen.’

(71) ཁྱོད་ཀྱི་ཀི་ལྟབ་དེ་ང་གིས་གནངས་ཚེས་ལོག་སྤྲོད་འོང་།

chö -gi kitap -di ’ngâ -gi ’nâtshe

you -[GEN] book -the I -[ERG] day_after_tomorrow

lo -trö -ong

back -pay -[POT]

‘I’ll give you back your book the day after tomorrow.’

(72) འཕྲིན་ལས་ཀྱིས་ཁོ་ལུ་དངུལ་ཀྲམ་སྟོང་ཕྲག་གཅིག་བྱིན་འོང་།

Thrinle -gi khô -lu 'ngütram tongthra -ci bj'ing -ong

Thrinle -[ERG] he -[DAT] 'ngütram thousand -one give -[POT]

'Thrinle may give him a thousand 'ngütram. '

(73) སྤྲོད་སྤྲོདཔ་འོང་།

trö -tröp -ong

pay -paid -[POT]

'It's probably already been paid for. '

Progressive and perfective auxiliaries also inflect before the potential auxiliary འོང་ **ong**, e.g. (74)–(78).

(74) ཁོ་ཡི་གུ་འབྲི་དོཝ་འོང་།

kho yig'u dr'i -dou -ong

he letter write -[PR] -[POT]

'He's probably writing a letter. '

(75) ལཱ་འབད་དོཝ་འོང་།

lâ be -dou -ong

work do -[PR] -[POT]

'They're probably working.'

(76) ད་ལྟོ་ལྟོ་ཟ་དོཝ་འོང་།

d'ato to z'a -dou -ong

now rice eat -[PR] -[POT]

'He's probably eating now.'

(77) ཁ་ཙ་ཁོ་གིས་ཨེར་མ་ག་ར་བཙོང་དཔ་འོང་།

khâtsa *khô* *-gi* *'êma* *g'âra* *tsong* *-dap* *-ong*
yesterday he -[ERG] chillies all sell -[PF] -[POT]

'Yesterday he probably sold all the chillies.'

(78) ཁོང་བཞི་ཉིནམོ་ལས་རང་ཡར་སོཔ་འོང་།

khong *zhinyim* *-le* *-ra* *yâ* *-sop* *-ong*
they three_days_ago -[ABL] -[STR] go -[PF] -[POT]

'They probably already left three days ago.'

When the verb འོང་ནི་ **ong-ni** 'come' takes the potential auxiliary འོང་ **ong**, the stem of the verb changes to the suppletive form འཐོན་ **thöng**.

(79) ཁོ་ད་ལྟོ་རང་འཐོན་འོང་།

kho *d'ato* *-ra* *thöng* *-ong*
he now -[STR] come -[POT]

'He'll come any minute now.'

(80) ང་ཨ་ཙི་གཅིག་ལས་འཐོན་འོང་།

nga *'atsici* *-le* *thöng* *-ong*
I a_bit -[ABL] come -[POT]

'I'll be back in just one minute.'

The verb འཐོན་ནི་ **thön-ni** 'come out' takes the regular allomorph སོ་ **so** of the perfective marker, whereas the verb འོང་ནི་ **ong-ni** 'come' usually takes its own lexically determined allomorph འོང་ **ong** of the perfective marker, although in the meaning 'to arrive at some place other than here' the verb may also take the regular allomorph སོ་ **so** of the perfective marker. The potential form of both verbs is homophonous and appears

as འཐོན་འོང་ **thöng-ong**, either ‘might come out’ or ‘might come’, consisting of the verb stem form འཐོན་ **thöng** in combination with the potential auxiliary འོང་ **ong**. However, the combination of the allomorph འོང་ **ong** of the perfective marker with the stem form འཐོན་ **thöng** of the verb འོང་ནི་ **ong-ni** ‘come’ contracts to form a single syllable འཐོན་འོང་ **thwong** in modern spoken Dzongkha. Both the forms འཐོན་འོང་ཡི་ **thwong-yi** and འཐོན་འོང་ནུག་ **thwong-nu** contain the open vowel [ɔ], written as **wo** in Roman Dzongkha. In sentence (81), the verb འོང་ནི་ **ong-ni** ‘to come’ is used in the sense of ‘to set on’ in the contracte combination with both the perfective marker འཐོན་འོང་ **thwong** and the suffix of the experienced past tense.

(81) སྐབས་སྐབས་རང་མགུ་ན་ནི་གཅིག་འཐོན་འོང་ཡི།

kap	*-kap*	*-ra*	*gu*	*na*	*-ni*	*-ci*	*thwong*	*-yi*
time	-time	-[STR]	head	hurt	-[INF]	-one	come[PF]	-[PT]

‘From time to time I would get a headache.’

An entirely different construction which expresses a related but distinct meaning is the construction whereby a finite form bearing the suffix of acquired knowledge པས་ **-be** ∼ བས་ **-we** acts as the complement of the verb form སོང་ **song** ‘went’. The resultant construction expresses a possibility, something which might be the case.

(82) ཁོ་ཡར་སོ་པས་སོང་།

kho	*yâ*	*-so*	*-be*	*song*
he	go	-[PF]	-[AK]	went

‘He might have gone [already].’

(83) — ད་ལྟོ་དྲག་ཤོས་ཡིག་ཚང་ནང་བཞུགས་ཡོདཔས་སོང་།
— མ་བཞུགསཔ་འོང་མེན་ན།

— *d'ato dr'âsho yitsha -na zhû -yö -be song*
now dr'âsho office -in sit[HON] -be -[AK] went

— *ma -zhûp -ong, me -na?*
not -sit[HON] -[POT] not_be -[Q]

— 'Dr'âsho might be in the office now.'
— 'He's probably not, don't you think?'

(84) ཁོང་ལཱ་འབད་དེབས་སོང་ ཚར་གཅིག་བལྟ་བར་འགྱོ་དགོ་པས།

khong lâ be -dee song. tshâ -ci
they work do -[PR -AK] went time -one

ta -wa jo -go -be
look -[SUP] go -must -[AK]

'They might be at work; I'll have to go check once.'

4 The autolalic future and future perfect

There is a special future form, the autolalic future, which expresses the intent of the first person subject. The autolalic future is only used when thinking to oneself in Dzongkha about what one intends to do. The form is never uttered, unless one is talking to oneself, and is always in the first person singular. The autolalic future also occurs in narrative, in direct quotations of someone's thoughts, and is marked by the ending གེ་ནོ་ **-geno**, which originally derives from the adhortative suffix. A speaker of Dzongkha might think examples (85) or (86) to himself.

(85) ལྟ་མ་ང་ཟ་གེ་ནོ།

tama nga z'a -geno
later I eat -[AF]

'I'll eat later.'

(86) ནངས་པ་ལཱ་སྤྱུས་རྩ་འབད་འབད་གེ་ནོ།

nâba lâ pitsabe be -geno
tomorrow work enthusiastically do -[AF]

'Tomorrow I'm really going to work hard.'

The future perfect is formed with the auxiliary verb རྙོ་ **nyo**, which expresses a future event which the speaker expects will have been completed by the time another future event has transpired.

The category expressed by རྙོ་ **nyo**, however, is not equivalent to the future perfect in European languages. Many functions expressed by European future perfects are expressed in Dzongkha by the potential future in conjunction with other means, as shown in the section on *Aktionsart* in Chapter 6.

In sentence (87), a mother is urging her son to go to the market quickly to buy yak meat before it is all gone, using the potential auxiliary to express a future possibility, but his brother who has just returned from the market points out that it is of no use because he is sure, as he indicates with the future perfect auxiliary, that all the yak meat will be finished by the time his brother gets there. The future perfect is used in a similar situation in example (88) where it is used in conjunction with the suffix of acquired knowledge.

(87) — ཤ་རྫོགས་འོང་། མགྱོགས་པར་སོང་།
— ཁོ་མར་ལྷོད་ལྷོད་ཤ་རྫོགས་ཉོ།

— *sha dzô -ong. jôba song.*
meat run_out -[POT] quickly go

— *kho mâ hö -hö sha dzô -nyo*
he down arrive -arrive meat run_out -[FP]

— 'The meat will run out. Go quickly.'
— '[Don't bother] It will all be gone by the time he gets down there.'

(88) — མི་ཤི་འོང་། མགྱོགས་པར་འགྱོ་གེ།
— ཁྱེད་ཕར་ལྷོད་ལྷོད་མི་ཤི་ཉོ་བས།

— *'mi shi -ong. jôba jo -ge!*
man die -[POT] quickly go -[ADH]

— *chä phâ hö -hö 'mi shi -nyo -we*
you there arrive -arrive man die -[FP] -[AK]

— 'The man may die. Let's go quickly!'
— 'He will be dead by the time you get there.'

5 Interrogative and indefinite pronouns

Most interrogative pronouns have already been introduced in the course of the book thus far. The present section presents an overview of these interrogatives and their deictic and relative counterparts. The following are the Dzongkha interrogative pronoun of manner, its deictic counterparts and the corresponding relative **zumbe**.

ག་དེ་སྦེ་	**g'adebe**	how
དེ་སྦེ་	**d'ebe**	like that
ཨ་ནེ་སྦེ་	**'anebe**	like this
ནེ་སྦེ་	**nebe**	like this
བཟུམ་སྦེ་	**zumbe**	like, as, in which manner

The element སྦེ་ in these adverbs is also found spelt འབད་, an orthography which assumes a different etymology.

(89) སྒྲོམ་གྱི་ལྡེ་མིག་བུ་མེདཔརངགིས་སྒྲོམ་དེ་ག་དེ་སྦེ་ཁ་ཕྱེ་ནི་མོ།

drôm -gi dimib'u -meba 'ngâ -gi drôm -di
chest -[GEN] key -without I -[ERG] chest -the

g'adebe kha-pchi -ni mo
how open -[INF] be

'How am I to open the chest without the key?'

(90) ལམ་ལེགས་ཧྲིང་དེ་ག་དེ་སྦེ་འདུག་གོ།

lam -lähi -di g'adebe du -go
road -condition -the how be -[Q]

'What is the condition of the roads like?'

(91) ཨ་ནེ་སྦེ་འབདཝ་ཅིན་བཏུབ་པས་ག།

'anebe be -wacin tup -be -ga
like_this do -if be_alright -[AK] -[Q]

'[Do you think] it will be all right if we do it this way?'

The following are the interrogative pronoun of quantity, its deictic counterparts and the corresponding relative. The sound **m** is optional

in all the forms listed except for in the relative བཟུམ་ཅིག་ **zumci**. Each contains the element ཅིག་ **ci**, which is the approximative suffix .

ག་དེམ་ཅིག་	**g'ade(m)ci**	how much, how many, how big
ཨ་ནེམ་ཅིག་	**'ane(m)ci**	this much, this many, this big
ཨ་ཕེམ་ཅིག་	**'aphe(m)ci**	that much, that many, that big
དེམ་ཅིག་	**d'e(m)ci**	about; as big as that
ནེམ་ཅིག་	**ne(m)ci**	about; as big as this
བཟུམ་ཅིག་	**zumci**	as much or many as, as big as; as if, as though, like

The relative is used in expressions like ཁོ་གི་མགུ་ཏོག་བཟུམ་ཅིག་ **khô-gi guto-zumci** 'as big as his head' and ཨ་ཕི་བཟུམ་ཅིག་ **'aphi-zumci** 'as big as that', but also has a secondary meaning 'as if, as though', e.g. ཆརཔ་མི་རྐྱབ་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག། **Châp mi-cap-ni zumci dû** 'It looks as if it's not going to rain'. The postposition དེ་ཅིག་ **deci** suffixed to some amount indicates approximation, e.g. བཅོ་ལྔ་དེ་ཅིག་ **cänga-deci** 'about fifteen'.

(92) ཁྱོད་ཟླཝ་ག་དེ་ཅིག་སྡོད་ནི་སྨོ།

chö dau g'adeci dö -ni mo
you month how_many stay -[INF] be

'How many months will you be staying?'

(93) གློག་བརྙན་དི་ཆུ་ཚོད་ག་དེམ་ཅིག་ཚུན་ཚོད་སྟོནམ་ཨིན་ན།

'lok'nyen -di chutshö -g'ademci -tshöntshö töm 'ina
film -the o'clock -how_much -until show be[Q]

'Till what time does the film last? [literally 'is the film being shown']'

(94) བསྡོམས་ག་དེམ་ཅིག་སྨོ།

dom g'ademci mo
total how_much be

'What's the total?'

Not to be confused with ག་དེམ་ཅིག་ **g'ade(m)ci** 'how much' is the adverbialised form ག་དེམ་ཅིག་འབད་ **g'ademcibe** 'by chance, coincidentally'. In contrast to ག་དེམ་ཅིག་ **g'ade(m)ci** 'how much', e.g. (95), the pronoun ག་དེ་རེ་ **g'adere**, containing the distributive particle རེ་ **re**, denotes 'how much each' or 'how much per unit', as the following examples illustrate:

(95) བགོ་ག་རང་འབདཝ་དང་ལུ་བསྡོམས་ག་དེམ་ཅིག་སྨོ།

g'ô -g'âra -beu -da -lu dom g'ademci mo
g'ô -all -do -[PG] -to total how_much be

'How much is it all together if we take all the g'ôs?'

(96) བགོ་རེ་ལུ་ག་དེ་རེ་སྨོ།

g'ô -re -lu g'adere mo
g'ô -each -[DAT] how_much_each be

'How much is it per g'ô?'

(97) ཀེ་ཇི་ལུ་ག་དེ་རེ་སྨོ།

keji -lu g'adere mo
kg -[DAT] how_much_each be

'How much per kilogramme?'

(98) ནགས་སྐྱེས་ཆག་པ་རེ་ལུ་ག་དེ་རེ་སྨོ།

nâke *chapa* *-re* *-lu* *g'adere* *mo*
fiddleheads bunch -each -[DAT] how_much_each be

'How much are the fiddleheads (fern croziers) per bunch?'

The Dzongkha interrogative for reason or cause is ག་ཅི་འབད་ **g'acibe** 'why'.

(99) ག་ཅི་འབད་བཀོགཝ་སྨོ།

g'acibe *kôu* *mo*
why throw be

'Why throw it away?'

(100) ཁོ་ག་ཅི་འབད་དགའཝ་ཨིན་ན།

kho *g'acibe* *gau* *'ina*
he why laugh be[Q]

'Why is he laughing?'

(101) ཁྱོད་ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ག་ཅི་འབད་འོངམ་སྨོ།

chö *ngaci* *chi* *-na* *g'acibe* *ôm* *mo*
you our house -[LOC] why come be

'Why have you come to our house?'

The Dzongkha interrogative for time and several of its deictic counterparts are:

ནམ་	**nam**	when
དེ་སྐང་	**d'igang**	at that time, then
དང་ཕུགས་	**d'angphu**	once upon a time, long ago
དེ་གི་སྐབས་ལུ་	**d'i-gi kap-lu**	at that time, in that period
ཧེ་མ་	**hema**	before
ལྟ་མ་	**tama**	later [hours or minutes]
ཤུལ་མ་	**shüma**	later [weeks or days]

(102) དབྱངས་སྒྲོན་ནམ་ལས་ཁྱེད་ཀྱི་ཡིག་ཚང་ནང་ལཱ་འབདཝ་སྨོ།

'Yangdrö nam -le chä -gi yitsha -na lâ beu mo

'Yangdrö when -[ABL] you -[GEN] office -in work do be

'Since when has 'Yangdrö worked in your office?'

The Dzongkha interrogative for place and its spatial deictic counterparts are:

ག་ཏེ་	**g'âti**	where, whither
ནཱ་	**nâ**	here
ཕར་	**phâ**	there
མར་	**mâ**	below, down there
ཡར་	**yâ**	above, up there
ཕར་དང་ཚུར་	**phâ-da-tshû**	there and back again, to and fro, back and forth

The interrogative pronoun ག་ཏེ་ **g'âti** is used both in the sense of 'where' and of 'whither, whereto', e.g. (103), (104). The interrogative ག་ཏེ་ **g'âti** occurs in combination with the dative suffix only when used as an

independent utterance, e.g. ག་ཏེ་ལུ་ **g’âti-lu** ‘Whereto?’ The interrogative ག་ཏེ་ **g’âti** is combined with the ablative suffix ལས་ **le** in the sense ‘whence, wherefrom’, e.g. ཆོད་ག་ཏེ་ལས་མོ། **Chö g’âti-le mo?** ‘Where are you from?’ In Dzongkha any ablative of place may be combined with the adverb ཕར་ **phâ** ‘there, thither’ to indicate direction of movement, e.g. གནམ་ཁ་ལས་ཕར་ **’namkha-le phâ** ‘down from the sky’. So too the combination ག་ཏེ་ལས་ཕར་ **g’âti-le phâ** conveys the meaning ‘which way’, e.g. (105).

(103) སྒྲོམ་དེ་ཚུ་ག་ཏེ་འབག་ནི་ཨིན་པས།

drôm	*-di*	*-tshu*	*g’âti*	*bâ*	*-ni*	*’ime*
box	-the	-[PL]	where	carry	-[INF]	be[AK]

‘Where are they taking the boxes to?’

(104) ག་ཏེ་ཡར་སོ་ཡི།

g’âti	*yâ*	*-so*	*-yi*
where	go	-[PF]	-[PT]

‘Where did he go?’

(105) ག་ཏེ་ལས་ཕར་ཡར་སོཔ་ཨིན་ན།

g’âti	*-le*	*phâ*	*yâ*	*-sop*	*’ina*
where	-[ABL]	thither	go	-[PF]	be[Q]

‘Which way did he go?’

The pronoun གཱ་ **g’â** translates both as ‘who’ and, with respect to human referents, as ‘which’. In (106) the form གཱ་ **g’â** is used for ‘which’ because a ལས་ཁུངས་ **läkhung** ‘department’ is manned by a human staff.

(106) ཞལ་འཛོམས་དེ་ ལས་ཁུངས་གའི་གི་འགོ་འདྲེན་ཐོག་ལས་འབདཝ་ཨིན་ན།

zh'ändzom -di läkhung -g'ai -gi
meeting -the department -which -[GEN]

godren -thôle beu 'ina
organisation -through do be[Q]

'Through which department is this meeting being organised?'

The pronoun ག་ཅི་ **g'aci** translates both as 'what' and, with respect to non-human referents, as 'which'.

(107) དེ་སེམས་ཅན་ག་ཅི་ཨིན་ན།

d'i semce g'aci 'ina
that animal which be[Q]

'Which animal is that?'

The interrogative pronouns, usually reinforced with ཡང་ **-e** 'too', are combined with a negative verb to convey the senses 'nowhere', 'never', 'no one', etc. The special form for 'nothing', however, is ག་ནི་ཡང་ **g'anee** 'anything' in combination with a negative verb, e.g. (112).

(108) ཁོ་ག་ཏེ་ཡང་འགྱོ་སི་མེདཔ་པར་སྡོདཔ་ཨིན་པས།

kho g'âti -e jo -si -meba döp 'ime
he where -too go -place -without sit [AUX]

'He has no place to go. [literally 'He sits there without a place to go']'

(109) ང་བཅས་ཀྱིས་འཚོལ་མི་དེ་ག་ཏེ་ཡང་མི་འཐོབ་པས།

ngace -gi tshö -mi -di g'âti -e mi -thop -be
we -[ERG] seek -[SUB] -the where -too not -get -[AK]

'What we are looking for doesn't seem to be available anywhere.'

(110) ཁོ་ནམ་ཡང་ཤོབ་མི་རྐྱབ།

kho nam -e shop mi -cap
he when -also lie not -perform

‘He never lies.’

(111) ནཱ་ཁྱིམ་ནང་གཱ་ཡང་མེད།

nâ chi -na g’â -e mê
here house -in who -also not_be

‘There’s nobody here inside.’

(112) ཁོང་གི་ཚོང་ཁང་དེ་ནང་ག་ནི་ཡང་མི་འཐོབ་པས། ག་ནི་ཡང་མིན་འདུག།

khong -gi tshongkha -di -na g’anee mi -tho -be.
they -[GEN] shop -the -in anything not -get -[AK]

g’anee mindu
anything not_be

‘You can’t get anything in the shop. There’s nothing there.’

The adjective གཞན་མི་ **zhenmi** or གཞན་ **zhen** express the meaning ‘other’, and the collocation མི་གཞན་མི་ **’mi zhenmi** means ‘another person’. The notions ‘someone, someone else, anyone, whoever’ are expressed by the phrase གཱ་འབད་རུང་ **g’âberu**, consisting consecutively of the pronoun གཱ་ **g’â** ‘who’, the adverbialiser འབད་ **be** and the concessive རུང་ **ru** ‘although, even’.

Dzongkha lacks the ambiguity of the English indefinite ‘another’. Dzongkha གཞན་མི་གཅིག་ **zhenmi ci** ‘another one’ has the sense of ‘a different one from the one at hand’, like French *autre*, Dutch *ander* or Russian другой, e.g. (113), whereas Dzongkha དོ་རོ་ཡང་གཅིག་ **d’oroe cî** ‘another one’ conveys the meaning ‘yet another one, one more’, like French *encore un*, Dutch *nog één* or Russian ещё один, e.g. (114).

(113) ང་ལུ་གཞན་མི་གཅིག་གནང་ཤིག།

ngâ -lu zhenmi -ci ’nang -sh

I -[DAT] different -one give -[U]

‘Give me another one.’

(114) ང་ལུ་དོ་རོ་ཡང་གཅིག་གནང་ཤིག།

ngâ -lu d’oroe cî ’nang -sh

I -[DAT] again one give -[U]

‘Give me another one.’

(115) མདའ་དེ་འཕྲང་ཏང་བཏང་ཅིག་རང་མིན་འདུག། དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་
ང་ལུ་མདའ་གཞན་མི་གཅིག་དགོ་པས།

da -di thrangtangta -ci -ra mindu. d’ibenidigi

arrow -the straight -like -[STR] not_be therefore

ngâ -lu da zhenmi -ci gô -be

I -[DAT] arrow other -one need -[AK]

‘This arrow isn’t quite straight. So, I shall require another arrow.’

(116) མི་གཞན་མི་དེ་ལུ་ཡང་དྲི་ཡི་ག།

’mi zhenmi -di -lu -e dr’i -yi -ga

man other -the -[DAT] -also ask -[PT] -[Q]

‘Did you ask that other guy too? ’

(117) མདའ་གཞན་མི་དེ་ཚུ་ད་ལྟོ་ཡང་ཁྱིམ་ནང་ཡོད། ག་འབདཝ་རུང་
གཅིག་གིས་ལེན་པར་འགྱོ་དགོ་པས།

da -zhenmi -di -tshu d'ato -e chi -na yö.
arrow -other -the -[PL] now -too house -in be

g'âberu -ci -gi lem -ba jo -go -be
whoever -one -[ERG] get -[SUP] go -must -[AK]

'The other arrows are still in the house. Someone will have to go fetch them.'

The adjective མ་འདྲཝ་ **madrau** means 'different', literally མ་ **ma** 'not' འདྲཝ་ **drau** 'resembling', and is used much the same way as in English.

(118) ང་ལུ་ཡང་གཅིག་ཡོད། དེ་འབདཝ་དང་ དེ་མ་འདྲཝ་གཅིག་ཨིན།

ngâ -lu -e cî yö d'ibeuda d'i madrau -ci 'ing
I -[DAT] -too one be but that different -one be

'I have one too, but it's a different one.'

(119) བྱ་རིགས་དེ་བཟུམ་མ་འདྲཝ་ལེ་ཤ་ཡོད།

bj'a ri -d'i -zum madrau läsha yö
bird type -the -like different many be

'There are many different kinds of birds like this one.'

The adjective ལ་ལུ་ **lalu** means 'some'. With the approximative suffix ཅིག་ **ci** the adjective ལ་ལུ་ཅིག་ **laluci** takes on a more indefinite character, although the subtle distinction is difficult to render satisfactorily in English.

(120) སྟ་རི་ལ་ལུ་རི་ཁར་རང་བཞག་ནུག།

tari -lalu riga -ra zhâ -nu
axe -some jungle -[STR] put -[IP]

'Some of the axes have been left behind in the jungle.'

(121) ལ་ལུ་ཅིག་འོང་རང་མ་འོང་པས།

lalu -ci ong -ra ma -ong -me
some -like come -[STR] not -come -[AK]

'Some have not shown up at all.'

(122) མི་ལ་ལུ་ཅིག་ཁྱིམ་ནང་རང་སྡོད་ནུག།

'mi -lalu -ci chi -na -ra dö -nu
man -some -like house -in -[STR] stay -[IP]

'Some of the people have stayed behind in the house.'

6 The Bhutanese calendar

Several different calendar reckonings are in use in Bhutan. For international and a large number of official purposes the Gregorian calendar is used. In Bhutan, as in other parts of the Buddhist world, the year may be reckoned from the *parinirvāṇa* of Lord Buddha in the fifth century BC. In lamaseries of the འབྲུག་པ་བཀའ་བརྒྱུད་ Druba Kâjü sect, the state religion of Bhutan, the year is often reckoned from the death of ཞབས་དྲུང་ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ Zh'apdru Ngawa 'Namge in 1651 AD.

The most common common system in popular use, however, is the རབ་བྱུང་ **Rapjung** system. The Rapjung system employs a sixty-year cycle and is based on the chronometry of the *Kālācakra* astrological school introduced from India into Tibet in 1027 AD. Each of the sixty years in

the cycle has a Sanskrit name, which we know today only by its ancient Tibetan translation. In conjunction with the *Kālācakra* system, the sixty-year Chinese lunar calendar is used, so that each year in the cycle has both a Sanskrit Tibetan and a Chinese Tibetan designation. The Sanskrit Tibetan name of the year in which this system was introduced into Tibet is རབ་བྱུང་ **Rapjung**, whence the system acquired its name. Accordingly, the designation of any year is known as the རབ་བྱུང་གི་ལོ་ **Rapjung-gi lo** 'year of Rapjung' or simply རབ་ལོ་ **Raplo**. The year རབ་བྱུང་ **Rapjung**, the first year of the Tibetan and Bhutanese (but not the Chinese) sixty-year cycle, corresponds to the Year of the Fire Hare in the Chinese lunar cycle.

A Bhutanese year in the Rapjung cycle is popularly known by its Chinese Tibetan designation rather than by its Sanskrit Tibetan name. The Chinese Tibetan designation of a Bhutanese year is based on a twelve-year bestiary cycle and a ten-year element cycle, both of which combine to give a sixty-year cycle. The names of the bestiary cycle are in Chöke:

The bestiary cycle

༡	བྱི་བ་	**J'iu, J'iwa**	the Rat
༢	གླང་	**'Lang**	the Bull
༣	སྟག་	**Tâ**	the Tiger
༤	ཡོས་	**Ö**	the Hare
༥	འབྲུག་	**Drû**	the Dragon
༦	སྦྲུལ་	**Drü**	the Serpent
༧	རྟ་	**Ta**	the Horse
༨	ལུག་	**Lû**	the Sheep
༩	སྤྲེལ་	**Trê**	the Monkey
༡༠	བྱ་	**Bj'a**	the Bird
༡༡	ཁྱི་	**Chi**	the Dog
༡༢	ཕག་	**Phâ**	the Pig

There are five elements, each of which has a masculine ཕོ་ **pho** and a feminine མོ་ **mo** aspect. Two consecutive years are designated by the same element, the first in its masculine aspect and the second in its feminine aspect. The five elements are:

The five elements

༡	ཤིང་	**Shing**	Wood
༢	མེ་	**Mi**	Fire
༣	ས་	**Sa**	Earth
༤	ལྕགས་	**Câ**	Iron
༥	ཆུ་	**Chu**	Water

The Rat, Tiger, Dragon, Horse, Monkey and Dog always combine with the male aspect of an element, whereas the Bull, Hare, Serpent, Sheep, Bird and Pig combine with the female aspect of an element. Therefore, in Dzongkha the designations ཕོ་ **pho** 'male' and མོ་ **mo** 'female' are omitted in common parlance, as they are in the English renderings of the names of the Bhutanese years. The years of the Rapjung cycle, divided into duodecades, are as follows:

The years of the Rapjung cycle

མེ་མོ་ཡོས་ལོ་	**Mi-mo Ö-lo**	Year of the Fire Hare
ས་ཕོ་འབྲུག་ལོ་	**Sa-pho Drû-lo**	Year of the Earth Dragon
ས་མོ་སྦྲུལ་ལོ་	**Sa-mo Drü-lo**	Year of the Earth Serpent
ལྕགས་ཕོ་རྟ་ལོ་	**Câ-pho Ta-lo**	Year of the Iron Horse
ལྕགས་མོ་ལུག་ལོ་	**Câ-mo Lû-lo**	Year of the Iron Sheep
ཆུ་ཕོ་སྤྲེལ་ལོ་	**Chu-pho Trê-lo**	Year of the Water Monkey
ཆུ་མོ་བྱ་ལོ་	**Chu-mo Bj'a-lo**	Year of the Water Bird
ཤིང་ཕོ་ཁྱི་ལོ་	**Shing-pho Chi-lo**	Year of the Wood Dog

The years of the Rapjung cycle

ཤིང་མོ་ཕག་ལོ་	**Shing-mo Phâ-lo**	Year of the Wood Pig
མེ་ཕོ་བྱི་ལོ་	**Mi-pho J’i-lo**	Year of the Fire Rat
མེ་མོ་གླང་ལོ་	**Mi-mo ’Lang-lo**	Year of the Fire Bull
ས་ཕོ་སྟག་ལོ་	**Sa-pho Tâ-lo**	Year of the Earth Tiger
ས་མོ་ཡོས་ལོ་	**Sa-mo Ö-lo**	Year of the Earth Hare
ལྕགས་ཕོ་འབྲུག་ལོ་	**Câ-pho Drû-lo**	Year of the Iron Dragon
ལྕགས་མོ་སྦྲུལ་ལོ་	**Câ-mo Drü-lo**	Year of the Iron Serpent
ཆུ་ཕོ་རྟ་ལོ་	**Chu-pho Ta-lo**	Year of the Water Horse
ཆུ་མོ་ལུག་ལོ་	**Chu-mo Lû-lo**	Year of the Water Sheep
ཤིང་ཕོ་སྤྲེལ་ལོ་	**Shing-pho Trê-lo**	Year of the Wood Monkey
ཤིང་མོ་བྱ་ལོ་	**Shing-mo Bj’a-lo**	Year of the Wood Bird
མེ་ཕོ་ཁྱི་ལོ་	**Mi-pho Chi-lo**	Year of the Fire Dog
མེ་མོ་ཕག་ལོ་	**Mi-mo Phâ-lo**	Year of the Fire Pig
ས་ཕོ་བྱི་བ་ལོ་	**Sa-pho J’i-lo**	Year of the Earth Rat
ས་མོ་གླང་ལོ་	**Sa-mo ’Lang-lo**	Year of the Earth Bull
ལྕགས་ཕོ་སྟག་ལོ་	**Câ-pho Tâ-lo**	Year of the Iron Tiger
ལྕགས་མོ་ཡོས་ལོ་	**Câ-mo Ö-lo**	Year of the Iron Hare
ཆུ་ཕོ་འབྲུག་ལོ་	**Chu-pho Drû-lo**	Year of the Water Dragon
ཆུ་མོ་སྦྲུལ་ལོ་	**Chu-mo Drü-lo**	Year of the Water Serpent
ཤིང་ཕོ་རྟ་ལོ་	**Shing-pho Ta-lo**	Year of the Wood Horse
ཤིང་མོ་ལུག་ལོ་	**Shing-mo Lû-lo**	Year of the Wood Sheep
མེ་ཕོ་སྤྲེལ་ལོ་	**Mi-pho Trê-lo**	Year of the Fire Monkey
མེ་མོ་བྱ་ལོ་	**Mi-mo Bj’a-lo**	Year of the Fire Bird

The years of the Rapjung cycle

ས་ཕོ་ཁྱི་ལོ་	**Sa-pho Chi-lo**	Year of the Earth Dog
ས་མོ་ཕག་ལོ་	**Sa-mo Phâ-lo**	Year of the Earth Pig
ལྕགས་ཕོ་བྱི་བ་ལོ་	**Câ-pho J'i-lo**	Year of the Iron Rat
ལྕགས་མོ་གླང་ལོ་	**Câ-mo 'Lang-lo**	Year of the Iron Bull
ཆུ་ཕོ་སྟག་ལོ་	**Chu-pho Tâ-lo**	Year of the Water Tiger
ཆུ་མོ་ཡོས་ལོ་	**Chu-mo Ö-lo**	Year of the Water Hare
ཤིང་ཕོ་འབྲུག་ལོ་	**Shing-pho Drû-lo**	Year of the Wood Dragon
ཤིང་མོ་སྦྲུལ་ལོ་	**Shing-mo Drü-lo**	Year of the Wood Serpent
མེ་ཕོ་རྟ་ལོ་	**Mi-pho Ta-lo**	Year of the Fire Horse
མེ་མོ་ལུག་ལོ་	**Mi-mo Lû-lo**	Year of the Fire Sheep
ས་ཕོ་སྤྲེལ་ལོ་	**Sa-pho Trê-lo**	Year of the Earth Monkey
ས་མོ་བྱ་ལོ་	**Sa-mo Bj'a-lo**	Year of the Earth Bird
ལྕགས་ཕོ་ཁྱི་ལོ་	**Câ-pho Chi-lo**	Year of the Iron Dog
ལྕགས་མོ་ཕག་ལོ་	**Câ-mo Phâ-lo**	Year of the Iron Pig
ཆུ་ཕོ་བྱི་བ་ལོ་	**Chu-pho J'i-lo**	Year of the Water Rat
ཆུ་མོ་གླང་ལོ་	**Chu-mo 'Lang-lo**	Year of the Water Bull
ཤིང་ཕོ་སྟག་ལོ་	**Shing-pho Tâ-lo**	Year of the Wood Tiger
ཤིང་མོ་ཡོས་ལོ་	**Shing-mo Ö-lo**	Year of the Wood Hare
མེ་ཕོ་འབྲུག་ལོ་	**Mi-pho Drû-lo**	Year of the Fire Dragon
མེ་མོ་སྦྲུལ་ལོ་	**Mi-mo Drü-lo**	Year of the Fire Serpent
ས་ཕོ་རྟ་ལོ་	**Sa-pho Ta-lo**	Year of the Earth Horse
ས་མོ་ལུག་ལོ་	**Sa-mo Lû-lo**	Year of the Earth Sheep
ལྕགས་ཕོ་སྤྲེལ་ལོ་	**Câ-pho Trê-lo**	Year of the Iron Monkey

The years of the Rapjung cycle

ལྕགས་མོ་བྱ་ལོ་	**Câ-mo Bj’a-lo**	Year of the Iron Bird
ཆུ་ཕོ་ཁྱི་ལོ་	**Chu-pho Chi-lo**	Year of the Water Dog
ཆུ་མོ་ཕག་ལོ་	**Chu-mo Phâ-lo**	Year of the Water Pig
ཤིང་ཕོ་བྱི་བ་ལོ་	**Shing-pho J’i-lo**	Year of the Wood Rat
ཤིང་མོ་གླང་ལོ་	**Shing-mo ’Lang-lo**	Year of the Wood Bull
མེ་ཕོ་སྟག་ལོ་	**Mi-pho Tâ-lo**	Year of the Fire Tiger

Speaking of one’s year of birth, one might say ང་ལོ་བྱི་བ་ཨིན། **Nga lo j’iu ’ing** ‘I was born in the year of the Rat’ or ང་ལོ་བྱི་བ་ཁམས་ཤིང་ཨིན། **Nga lo j’iu kham shing ’ing** ‘I was born in the year of the Wood Rat’, whereby ཁམས་ **kham** means ‘element’. In addition to ལོ་ **lo** ‘year’, the more complete expression གནམ་ལོ་ **’namlo** ‘celestial year’ is used, e.g. གནམ་ལོ་ག་ཅི་ནང་སྨོ། **’Namlo g’aci-na mo** ‘In which year was that?’. ‘This year’ is དུས་ཅི་ **d’üci**; ‘next year’ is སང་ཕོད་ **sangphö**; ‘last year’ is ན་ཧིང་ **nahing**, and ‘the year before last’ is བཞི་ཧིང་ **zhihing**, e.g. ང་ན་ཧིང་ཟླཝ་གཉིས་ཀྱི་དོན་ལུ་འབྲུག་ལུ་འོང་ཡི། **Nga nahing dau ’nyî-gi d’ön-lu Drû-lu ong-yi** ‘Last year I came to Bhutan for two months’.

The Sanskrit Tibetan names of the years of the Rapjung cycle are listed on the following pages in their formal Chöke pronunciations. These *Kālācakra* terms are used only by astrologers and scholars of Bhutanese chronometry.

The Rapjung cycle (Sanskrit)

རབ་བྱུང་	**Rapjung**	Year of the Fire Hare
རྣམ་བྱུང་	**’Namjung**	Year of the Earth Dragon
དཀར་པོ་	**Karpo**	Year of the Earth Serpent

The Rapjung cycle (Sanskrit)

རབ་མྱོས་	**Rapnyö**	Year of the Iron Horse
སྐྱེས་བདག་	**Kêdak**	Year of the Iron Sheep
ཨང་གི་ར་	**’Angg’ira**	Year of the Water Monkey
དཔལ་གདོང་	**Peldong**	Year of the Water Bird
དངོས་པོ་	**’Ngöpo**	Year of the Wood Dog
ན་ཚོད་ལྡན་	**Natshötden**	Year of the Wood Pig
འཛིན་བྱེད་	**Dzinj’et**	Year of the Fire Rat
དབང་ཕྱུག་	**’Wangchuk**	Year of the Fire Bull
འབྲུ་མང་པོ་	**Drumangpo**	Year of the Earth Tiger
མྱོས་ལྡན་	**Nyöden**	Year of the Earth Hare
རྣམ་གནོན་	**’Nam’nön**	Year of the Iron Dragon
ཁྱུ་མཆོག་	**Chuchok**	Year of the Iron Serpent
སྣ་ཚོགས་	**’Natshok**	Year of the Water Horse
ཉི་མ་	**Nyima**	Year of the Water Sheep
ཉི་སྒྲོལ་བྱེད་	**Nyidrölj’et**	Year of the Wood Monkey
ས་སྐྱོང་	**Sacong**	Year of the Wood Bird
མི་ཟད་	**Miz’et**	Year of the Fire Dog
ཐམས་ཅད་འདུལ་	**Thamcetdül**	Year of the Fire Pig
ཀུན་འཛིན་	**Kündzin**	Year of the Earth Rat
འགལ་བ་	**Gelwa**	Year of the Earth Bull
རྣམ་འགྱུར་	**’Namjur**	Year of the Iron Tiger
བོང་བུ་	**B’ongb’u**	Year of the Iron Hare
དགའ་བ་	**Gawa**	Year of the Water Dragon

The Rapjung cycle (Sanskrit)

རྣམ་རྒྱལ་	**'Namgel**	Year of the Water Serpent
རྒྱལ་བ་	**Gelwa**	Year of the Wood Horse
མྱོས་བྱེད	**Nyöj'et**	Year of the Wood Sheep
གདོང་ངན་	**Dongnyen**	Year of the Fire Monkey
གསེར་འཕྱང་	**Serchang**	Year of the Fire Bird
རྣམ་འཕྱང་	**'Namchang**	Year of the Earth Dog
སྒྱུར་བྱེད	**Jurj'et**	Year of the Earth Pig
ཀུན་ལྡན་	**Künden**	Year of the Iron Rat
འཕར་བ་	**Pharwa**	Year of the Iron Bull
དགེ་བྱེད	**Gej'et**	Year of the Water Tiger
མཛེས་བྱེད	**Dzêj'et**	Year of the Water Hare
ཁྲོ་མོ་	**Thromo**	Year of the Wood Dragon
སྣ་ཚོགས་དབྱིག་	**'Natshok'ik**	Year of the Wood Serpent
ཟིལ་གནོན་	**Z'il'nön**	Year of the Fire Horse
སྤྲེ་འུ་	**Treu**	Year of the Fire Sheep
ཕུར་བུ་	**Phurb'u**	Year of the Earth Monkey
ཞི་བ་	**Zh'iwa**	Year of the Earth Bird
ཐུན་མོང་	**Thünmong**	Year of the Iron Dog
འགལ་བྱེད	**Gelj'et**	Year of the Iron Pig
ཡོངས་འཛིན་	**Yongdzin**	Year of the Water Rat
བག་མེད	**B'akmet**	Year of the Water Bull
ཀུན་དགའ་	**Küngga**	Year of the Wood Tiger
སྲིན་བུ་	**Sinb'u**	Year of the Wood Hare

The Rapjung cycle (Sanskrit)

མེ་	**Me**	Year of the Fire Dragon
དམར་སེར་	**’Marser**	Year of the Fire Serpent
དུས་ཀྱི་ཕོ་ཉ་	**D’ükiphonya**	Year of the Earth Horse
དོན་གྲུབ་	**D’öndrup**	Year of the Earth Sheep
དྲག་པོ་	**Dr’akpo**	Year of the Iron Monkey
བློ་ངན་	**’Lonyen**	Year of the Iron Bird
ཛ་ཆེན་	**’Ngachen**	Year of the Water Dog
ཁྲག་སྐྱུག་	**Thrakcuk**	Year of the Water Pig
མིག་དམར་	**Mik’mar**	Year of the Wood Rat
ཁྲོ་བོ་	**Throwo**	Year of the Wood Bull
ཟད་པ་	**Z’etpa**	Year of the Fire Tiger

The Bhutanese lunar New Year, officially known as རྒྱལ་པོའི་ལོ་གསར་ **Gäbi Losa** ‘King’s New Year’ but popularly known only as ལོ་གསར་ **Losa**, is celebrated on the eve of the first day of the new lunar year and on the first day itself, corresponding to the new moon in February or the beginning of March. The traditional agricultural New Year, ལོམ་འབག་ **Lomba** or ལོམ་སྦོ་ **Lompo**, is celebrated on the last day of the tenth lunar month and first two days of the eleventh lunar month in Hâ and Paro districts. In Shâ, i.e. ’Wangdi Phodra district, the new year is celebrated as ཉིན་ལོག་ **Nyilo**, which ostensibly corresponds with the winter solstice but in practice usually follows it by a number of days. The Eastern Bhutanese New Year or ཤར་ཕྱོགས་པ་ལོ་གསར་ **Shâchop Losa**, or ཤར་ཕྱོགས་པའི་ལོ་གསར་ **Shâchobi Losa**, is, for religious reasons having to do with the chronometry of the རྙིང་མ་པ་ ’Nyingmapa sect, celebrated on the first day of the twelfth month of the lunar year. Bhutanese chronometry distinguishes four seasons, as does

Western chronometry. These are སོ་ཁ་ **sôkha** ‘spring’, བྱཱ་ **bjâ** ‘summer’, སེར་ཁ་ **sêkha** ‘autumn’ and དགུན་ **gün** ‘winter’.

There are twelve months in the Bhutanese year, and these are generally designated simply as ཟླཝ་ **dau** ‘moon’ or ‘lunar month’ with the corresponding ordinal number, e.g. དང་པ་ **d’angba** ‘first’, གཉིས་པ་ **’nyîba** ‘second’, etc. The Bhutanese lunar months also have astrological names, which are not used in common parlance. Ostensibly, the astrological names derive from the constellation in which the full moon of a particular lunar month appears. Listed in the table on the following page are both the common ordinal names of the Bhutanese lunar months, in Dzongkha, and the scholarly names, given in the formal Chöke pronunciation.

lunar months			
ordinal name		**astrological name**	
ཟླཝ་དང་པ་	dau d’angba	ཏ་ཟླ་	Ta da
ཟླཝ་གཉིས་པ་	dau ’nyîba	དབོ་ཟླ་	’O da
ཟླཝ་གསུམ་པ་	dau sumba	ནག་ཟླ་	Nak da
ཟླཝ་བཞི་པ་	dau zhiba	ས་ག་ཟླ་བ་	Sag’a dawa
ཟླཝ་ལྔ་པ་	dau ’ngaba	སྣྲོན་ཟླ་	’Nön da
ཟླཝ་དྲུག་པ་	dau dr’uba	ཆུ་སྟོད་ཟླ་བ་	Chutö dawa
ཟླཝ་བདུན་པ་	dau dünba	གྲོ་བཞིན་ཟླ་བ་	Dr’ozhin dawa
ཟླཝ་བརྒྱད་པ་	dau geba	ཁྲུམས་ཟླ་	Thrum da
ཟླཝ་དགུ་པ་	dau guba	ཐ་སྐར་ཟླ་བ་	Thakar dawa
ཟླཝ་བཅུ་པ་	dau cuba	སྨིན་དྲུག་ཟླ་བ་	’Mindr’u dawa
ཟླཝ་བཅུ་གཅིག་པ་	dau cûciba	མགོ་ཟླ་བ་	Go dawa
ཟླཝ་བཅུ་གཉིས་པ་	dau cûnyiba	རྒྱལ་ཟླ་བ་	Gel dawa

The ordinal numbers are not used in combination with ཚར་ **tshâ** ‘time’, introduced in Section 7 of Chapter 4, but with ཐེངས་ **theng** ‘time’, e.g. ཨ་ནི་ཐེངས་ལྔ་པ་ཨིན། **’Ani theng ’ngaba ’ing** ‘This is the fifth time’, or with ལན་ཐེངས་ **lenthe** ‘time’, e.g. ད་ཨ་ནི་གི་ལན་ཐེངས་ལྔ་འགྱོཝ་ཨིན། **D’a ’ani-gi lenthe ’nga jou ’ing** ‘Now this is the fifth time going’. Some uses of the word ཚར་ **tshâ** ‘time’, however, may prefer an ordinal translation in English, e.g. ནི་གིས་ཚར་གསུམ་འགྱོཝ་ཨིན། **Ni-gi tshâ sum jou ’ing** ‘This will be the third time that we have gone’ or ‘This makes the third time that we have gone’, literally ‘By means of this it will be three times that we have gone’.

The months of the Gregorian calendar are referred to as དབྱིན་ཟླ་ **’inda** ‘English month’ and are also combined with the ordinal numbers. For example, དབྱིན་ཟླ་དགུ་པ་ **’inda guba** ‘the ninth Gregorian month’ is September. There is increasing support for the use of the term སྤྱི་ཟླ་ **cida** ‘International month’ because the term དབྱིན་ཟླ་ **’inda** is inaccurate, for the Western calendar is not of English origin any more than is the Roman alphabet.

Dates are indicated simply by the word ཚེས་ **tshê** ‘date’ followed by the cardinal number of the day of the Bhutanese lunar month, e.g. ཚེས་བཅུ་ཐམ་ **tshê cuthâm** ‘the tenth’ or དེ་རིས་ཚེས་དགུ་ཨིན། **D’ari tshê gu ’ing** ‘Today is the ninth of the month’. A peculiarity of Bhutanese chronometry is that a lunar month may skip days, whereas conversely two consecutive days may bear the same date. For example, both the 25th and 26th of October in 1990 were the 7th day of the ninth lunar month of the Iron Horse Year. On the other hand, the 28th and 29th of December in 1990 were the 11th and 13th respectively of the eleventh lunar month of the Iron Horse Year, whereby the 12th was skipped. Gregorian dates are indicated by the དབྱིན་ཚེས་ **’intshê** ‘English date’ followed by the cardinal number of the day or, alternatively and more accurately, by སྤྱི་ཚེས་ **citshê** ‘international date’.

In Dzongkha, days of the week, བདུན་ཕྲག་ **dünthra** ‘week’, are named after the same planetary deities as in the Romance, Germanic and Indo-Aryan languages. The Bhutanese system is identical to the ancient (but not the modern) Tibetan system in which the days of the week occur one

day earlier with respect to the their counterparts in other languages. To illustrate this, in the below table the literal translation in Latin for the Bhutanese days of the week is given in addition to the proper English translation. In providing the Latin translation, I am presuming either familiarity on the part of the student with Latin or knowledge of a Romance language. The modern Tibetan days of the week, however, coincide with those of other languages since the calendar reform introduced by སྡེ་སྲིད་སངས་རྒྱས་རྒྱ་མཚོ་ Desi Sangge Jamtsho, disciple of the fifth Dalai Lama, in the seventeenth century. These reforms were not implemented in Bhutan, where the original Tibetan system is still in use.

The explanation usually offered for the deviation from international norm of the ancient Tibetan week in use in Bhutan has to do with a difference in point of view. Whereas in colloquial British English 'half six' means 'half past six', the corresponding expressions in Dzongkha, Dutch, German and Russian mean 'half of the sixth hour', viz. 'half past five'. (See Chapter 4 on how to tell time in Dzongkha.) Similarly, upon attaining one's thirtieth birthday, one commences his thirty-first year of life, throughout which one claims to be thirty years old. One might just as well say that one is completing his thirty-first year.

Such a forward-looking perspective about when the days of the week start is the original cause due to which the ancient Tibetan week in use in Bhutan came to be one day earlier than its foreign counterparts. As explained in Chapter 4, the traditional Bhutanese day begins at dawn. However, the Tibetan astrological day begins and ends at dusk, as in the Classical system of the ancients Greeks, so that the night, by consequence, is considered as belonging to the following day. This is, for example, the reason why, although the day of Saint Nicholas is the 6th of December, the *pakjesavond* celebrated in Holland takes place on the evening of what we now consider to be the 5th of December. Confusion between the two different ways in which the moment of inception of the day was defined was

probably the original cause for the fact that the unreformed Old Tibetan week, still in use in Bhutan, is out of sync with the rest of the world.

The days of the week

Dzongkha	Roman Dzongkha	English equivalent	Latin translation
གཟའ་ཟླ་བ་	**za-Dau**	Sunday	Lunae dies
གཟའ་མིག་དམར་	**za-'Mîma**	Monday	Martis dies
གཟའ་ལྷག་པ་	**za-Lhap**	Tuesday	Mercurii dies
གཟའ་ཕུར་པ་	**za-Phup**	Wednesday	Jovis dies
གཟའ་པ་སངས་	**za-Pâsa**	Thursday	Veneris dies
གཟའ་སྤེནམ་	**za-Pêm**	Friday	Saturnis dies
གཟའ་ཉིམ་	**za-Nyim**	Saturday	Solis dies

To ask the day of the week in Dzongkha, one says གཟའ་ག་ཅི་ཨིན་ན། **Za g'aci 'ina** 'Which day of the week is it?'.

Exercises to Chapter 7

I. Grammar questions

1. What is the ending of the infinitive? Which verbs can be combined with the infinitive, and how do these various combinations differ in meaning?

2. To which verb is the potential auxiliary related? Which meaning is the potential auxiliary used to express?

3. What is the ending of the autolalic future? When is this tense used?

4. What is the ending of the future perfect?

5. List the days of the week in Dzongkha. On which day of the lunar month is it full moon?

II. Vocabulary

སྦལ་ཤ་	**bäsha**, n., frog meat.
བཅའ་སྒྲིགས་	**câdri**, n., preparation.
སྐྱོ་ནི་	**co-ni**, vi. [SOFT], be sad.
སྐྱོ་སྐྱོཝ་	**cocou**, adv., bad-looking, in a bad way, incapable, good for nothing.
ཆད་ནི་	**chê-ni**, vt. [HARD], cut.
ཆོས་བལྟ་ནི་	**chô ta-ni**, vt. [SOFT], read books, study.
ཟླ་རིམ་	**darim**, n., month, monthly programme.
ད་ལྟོནི་	**d'aton**, adv., as for now, for the time being.
དོན་ལུ་	**d'ön-lu**, postp., [with the genitive] for, in order to.
འཛོམ་ནི་	**dzom-ni**, vi., assemble, get together.

རྒྱལ་ཁབ་	**gäkhap**, n., nation, country.
དགོངསམ་ཞུ་ནི་	**gomzh’u-ni**, vi. [SOFT], resign.
འགུར་	**gu**, postp., [with the genitive] on, upon.
ལྷོད་ནི་	**hö-ni**, vi. [HARD], arrive.
འབྱོར་རྟགས་	**jôta**, n., receipt.
ཁ་ཕྱེ་ནི་	**kha pchi-ni**, vt. [SOFT], open (something with a ‘mouth’, ཁ་ **kha**, e.g. a bottle, a jug).
ཁག་	**khâ**, n., type.
ཁག་ཆེ་ཏོག་ཏོ་	**khâchetoto**, adj., important.
ལཱ་འགན་	**lâgen**, n., work, official work, duty.
ལཱ་ཁག་	**lâkha**, adj., difficult, hard.
ལས་ཁུངས་	**läkhung**, n., department.
ལྷག་པ་	**Lhap**, n., Tuesday.
ལྷན་ཁག་	**lhenkha**, n., ministry.
མ་འདྲཝ་	**madrau**, adj., different, various.
མ་དངུལ་	**ma-ngü**, n., budget.
མིག་དམར་	**’Mîma**, n., Monday.
ནཱ་ལས་ཕར་	**nalephâ**, adv., from now on, henceforth.
གནམ་ལོ་	**’namlo**, n., year according to the Bhutanese calendar.
གནམ་སྲོ་ནི་	**’nam sô-ni**, vi. [HARD], to fall (of the night).
དངུལ་ཕོགས་	**’ngüpho**, n., salary, monthly wages.
དཔེ་ཆ་	**pecha**, n., book.
ཕར་ཚུར་གཅིག་ཁར་	**phâtshu-cikha**, adv., somewhere.
ཕད་ཅུང་	**phecu**, n., bag.

གསརཔ་	**sâp**, adj., new.
སེམས་ཁར་འབབ་ནི་	**semkha b'ap-ni**, vt., [literally 'pour into the heart'] to be pleased with, be satisfied with.
ཐལ་ནི་	**thä-ni**, vi. [SOFT], to leave, go away.
ཀྲིག་ཀྲི་	**triktri**, adj., exact, accurate, in order, precise.
རྩིས་	**tsî**, n., accounts.
ཚེས་	**tshê**, n., date of the Bhutanese month.
འཚོལ་ནི་	**tshö-ni**, vt. [SOFT], search, look for, seek.
ཚུན་ཚོད་	**tshöntshö**, postp., until, as far as.
ཡར་	**yâ**, adv., up, above, upward.
གཟའ་	**za**, n., day of the week.
གཟིགས་ནི་	**zî-ni**, vt.hon. [HARD], peruse, look through, inspect.
བཟོ་ནི་	**zo-ni**, vt. [SOFT], make, manufacture, repair.
གཞུང་	**zhung**, n., government, authorities, administration.
གཞུང་གཡོག་	**zhung'yo**, n., government service.
ཞལ་འཛོམས་	**zh'ändzom**, n., meeting.

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after having carefully gone through Chapter 7.

༡ གནམ་བྱ་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ལཱ་ལེ་ཤ་འབད་ནི་ཡོད།
'Nambjâ Dru gäkhap-na lâ läsha beni yö.

༢ རྒྱལ་ཁབ་གཞན་ཚུ་ནང་ལཱ་དེ་གཅིག་རང་འབད་ནི་མེད།
Gäkhap zhen-tshu-na lâ deci-ra beni mê.

༣ ཁ་རྩ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་སྦལ་ཤ་ཡང་བཙོང་ནི་འདུག།

Khâtsa thromkha-lu bäsha-e tsong-ni dû.

༤ ཆ་རོགས་ལ་ལུ་ཅིག་ཧེ་མ་ཐལ་ལ་ལུ་ཅིག་ཤུལ་མ་ལུས་འབད་གཅིག་ཁར་ འཛོམས་ཚུགས་པར་ལྷ་ཁག་བཏང་ཡི། ད་ནཱ་ལས་ཕར་ག་ར་མཉམ་གཅིག་འགྲོ་ནི་ཨིན།

Châro lalu-ci hema-thä lalu-ci shüma-lü-be cikha dzom-tshu-ba lâkha tang-yi. D’a nalephâ g’âra ’nyamci joni ’ing.

༥ ད་ང་ལྷ་ཡང་འབད་ནི་མེན། ཆོས་ཡང་བལྟ་ནི་མེན། ཉལ་ཏེ་རང་སྡོད་ནི་ཨིན།

D’a nga lâ-e beni mä. Chô-e tani mä. Nyä-di-ra döni ’ing.

༦ དེ་ལས་དོ་རོ་བུམ་གཞན་མི་དེ་ཡང་གནམ་མེད་ས་མེད་སྐྱོ་སྐྱོཝ་རང་སྡེ་མེན་པས།

D’ele d’oro b’um zhenmi-di-e ’namesame cocou-ra-di membe.

༧ ད་རིས་ནངས་པ་གི་ཆང་ཁ་ཕྱི་ནིམ་དེ་ཧེ་མ་དང་མ་འདྲཝ་འབད་ཁག་ལེ་ཤ་བཟོ་སྡེ་འདུག།

D’ari-nâba-gi chang kha-pchi-nim-di hema-da madrau-be khâ läsha zô-di dû.

༨ ཁོ་རའི་འགུར་སླབ་ནིམ་དེ་ཁོ་རང་གིས་རང་འཚོལཝ་ཨིན་པས།

Kho-ri-gu ’lap-nim-di kho-ra-gi-ra tshöu ’ime.

༩ གཞུང་གི་འཆར་གཞི་གི་ལྷ་ཁག་ཆེ་ཏོག་ཏོ་དེ་ཚུ་ད་འབད་ནི་འབད་དོ་བས།

Zhung-gi châzhi-gi lâ khâchetoto-di-tshu d’a beni bedee.

༡༠ ཀརྨ་གཞུང་གཡོག་ནང་ལས་ཐོན་ཏེ་ད་ཁོ་རའི་ལྷ་འབདཝ་འོང་།

Karma zhung’yo-na-le thön-di d’a kho-ri lâ beu ong.

༡༡ ཧེ་མ་གི་དྲག་ཤོས་དེ་ནི་དགོངསམ་ཞུ་ཆི་ཡི། ད་དྲག་ཤོས་གསརཔ་དེ་ང་འབད་གེ་ནོ།

Hema-gi dr’âsho-din gomzh’u-che-yi. D’a dr’âsho sâp-di nga be-geno.

༡༢ ཨཱ་ད་སྟོན་ཁྱེད་ཀྱིས་ནཱ་ག་ནི་ཡངམ་འབད་བས། ལྟ་མ་ཆུ་ཚོད་དྲུག་ལསནི་གནམ་ཡང་སྲོ་རོ་བས། དེ་ལསནི་ཁྱེད་ཀྱི་ལཱ་དེ་ནངས་པ་ཚུན་ཚོད་ལུས་རོ་བས། དེ་འབདཝ་དང་ ཁྱེད་ཀྱི་ལཱ་དེ་ ངེའི་སེམས་ཁར་མ་འབབ་།

’Âââ… D’aton chä-gi nâ g’anee ma-bee. Tama chutshö-dr’û-len ’nam-e sô-nyoe. D’elen chä-gi lâ-di nâba tshöntshö lü-nyoe. D’i beuda chä-gi lâ-di ngê semkha ma-b’ap.

༡༣ ཁྱོད་གནམ་ལོ་ག་ཅི་ནང་ག་ཏེ་ལུ་འབད་སྐྱེས་སྐྱེསཔ་སྨོ།

Chö ’namlo g’aci-na g’âti-lu-be kekêu mo?

༡༤ ད་རིས་ཚེས་བཅོ་ལྔ་ཨིན་ན།

D’ari tshê cänga ’ina?

༡༥ མེན། ཚེས་བཅོ་ལྔ་ཁ་ཙ་ཨིན་ག་དེ་སྦེ་ཟེར་བ་ཅིན་ད་རེས་ཀྱི་ཟླཝ་འདི་ནང་ཚེས་བརྒྱད་ཆདཔ་ཨིན།

Mä. Tshê cänga khâtsa ’ing, g’adebe-z’ewacin d’are-gi dau-di-na tshê gä chep ’ing.

IV. Text

This brief dialogue introduces some grammatical features which are dealt with in the next chapter, viz. the subordinator མི་ **-mi** and the particle ཟེར་ **-z’e**, which introduces indirect speech and certain types of subordinate clauses.

ཡིག་ཚང་གི་ལཱ་འགན།

དྲག་ཤོས་དབང་ཕྱུག་རྒྱལ་ཚན་ཡིག་ཚང་ནང་འབྱོན་ཏེ་ཡི་གུ་དེ་ཚུ་ག་ར་གཟིགས་ཞིནམ་ལས་ཕྱིས་བཞག་མི་པདྨ་ལུ་—

དྲག་ཤོས་ — ཁྱོད་ཀྱིས་ཡིག་ཚང་གི་མ་དངུལ་དེ་ཚུ་ག་ར་ཐོབ་ཅིག།

པདྨ་ — གཞན་ག་ར་ཐོབ་ཅི་ལགས། དེ་འབདཝ་དང་ ཟླ་རིམ་གྱི་དངུལ་ཕོགས་ཀྱི་ མ་དངུལ་དེ་མ་ཐོབ་ལགས།

དྲག་ཤོས་ — ཨེང་། དེ་ད་ལྟོ་ཡིག་ཚང་ག་ཏེ་ཡང་མ་ཐོབ། ནངས་པ་གནང་ཚེ་གཅིག་ཁར་རང་ལྷོད་འོང་། སྟེ་དུས་ཅི་མ་དངུལ་ལང་ནི་མས་ག།

པདྨ་ — ལས་རིམ་གསརཔ་ག་ནི་ཡང་མ་ཐོན་པ་ཅིན་ལང་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག་ལགས།

དྲག་ཤོས་ — དེ་ལས་ཁ་རྩ་ཁ་ཉིམ་ངགིས་ཁྱོད་ལུ་ལས་ཁུངས་དང་ལྷན་ཁག་ལས་ཀྱི་ ཡི་གུ་ཚུ་ག་ར་འཚོལ་བཞག་ཟེར་སླབ་མི་དེ་འཚོལ་ཡི་ག།

པདྨ་ — དེ་ཚུ་ག་ར་གྲིག་གྲི་འབད་ཡོད་ལགས།

དྲག་ཤོས་ — དེ་ལས་ནངས་པ་གི་ཞལ་འཛོམས་དེ་གི་དོན་ལུ་བཅའ་སྒྲིགས་ཚུ་ ལེགས་ཞིམ་འབད་བརྒྱབ་ཅིག།

པདྨ་ — དེ་ཨ་ཙི་ཅིག་མ་ཚར་ལགས།

དྲག་ཤོས་ — དེ་ནི་དེ་ཚུ་གྲིག་གྲི་བཟོ་བར་སོང་ཤིག། དེ་ལས་ནཱ་ཡིག་ཚང་ནང་ང་འཚོལ་མི་རེ་འོང་པ་ཅིན་ ང་ཡར་བློན་པོ་དང་མཇལ་བར་ཨིན་ཟེར་སླབ་སྣ་རེ།

པདྨ་ — ལགས་སོ་ལགས།

དྲག་ཤོས་ — དེ་ལས་ལྟ་མ་ཆུ་ཚོད་ ༥ ལུ་གཱ་རིང་ལེན་པར་བཏང་སྣ་རེ།

པདྨ་ — ལགས་སོ་ལགས།

Yitsha-gi Lâgen

Dr'âsho 'Wangchu Gätshe yitsha-na j'ön-di yig'u-di-tshu g'âra zî-zh'i-le tsî zhâ-mi Pêma-lu…

Dr'âsho — Chö-gi yitsha-gi ma-ngü-di-tshu g'âra thop-ci-ga?

Pêma — Zhen g'âra thop-ci lâ. D'ibeuda darim-gi 'ngüpho-gi ma-ngü-di ma-thop lâ.

Dr'âsho — 'Eng, d'i d'ato yitsha g'âti-e ma-thop. Nâba 'nâtshe cikha-ra hö-ong. Te, d'üci ma-ngü lang-ni-me-ga?

Pêma — Lärim sâp g'anee ma-thön-macin, lang-ni zumci dû lâ.

Dr'âsho — D'ele khâtsa khanyim 'ngâ-gi chö-lu läkhung da lhenkha-le-gi yig'u-tshu g'âra tshö-zhâ-z'e 'lap-mi-di tshö-yi-ga?

Pêma — D'i-tshu g'âra triktribe yö lâ.

Dr'âsho — D'ele nâba-gi zh'ändzom-di-gi d'ön-lu câdri-tshu läzhim-be cap-ci-ga?

Pêma — D'i 'atsici ma-tshâ lâ.

Dr'âsho — D'en d'i-tshu triktri zo-wa songsh! D'ele nâ yitsha-na nga tshö-mi-re ong-macin, nga yâ 'lönbo-da jä-wa 'ing z'e 'lap 'mare!

Pêma — las lâ.

Dr'âsho — D'ele tama chutshö 'ngâ-lu gari nga len-ma tang 'mare!

Pêma — las lâ.

True or false?

༡ པདྨ་གིས་ཡིག་ཚང་གི་མ་དངུལ་དེ་ཚུ་ག་ར་ཐོབ་ནུག།

Pêma-gi yitsha-gi ma-ngü-di tshu g'âra thop-nu.

༢ དྲག་ཤོས་དེ་ད་ལྟོ་ཡིག་ཚང་ནང་ལས་རྫོང་ནང་བྱོན་ནི་ཨིན་པས།

Dr'âsho-di d'ato yitsha-na-le dzong-na j'ön-ni 'ime.

༣ ལས་རིམ་གསརཔ་མ་ཐོན་པ་ཅིན་དུས་ཅི་གི་མ་དངུལ་ལང་ནི་ཨིན་པས།

Lärim sâp ma-thön-macin, d'üci-gi ma-ngü lang-ni 'ime.

V. Translate into Dzongkha

1. At what time does the bus leave for the airport?
2. What day of the weeks is it? Monday or Tuesday?
3. [thinking to oneself in Dzongkha:] I think I'll go to the dzong.
4. I have much work to do at home.
5. Might Trashi slaughter the pig?
6. Lhatru still has to give me the receipt.

7. Did anybody take my bag?

8. He lives somewhere in B’âbisa.

9. Can you get any book in this store?

10. Why didn’t you return until the fifth month?

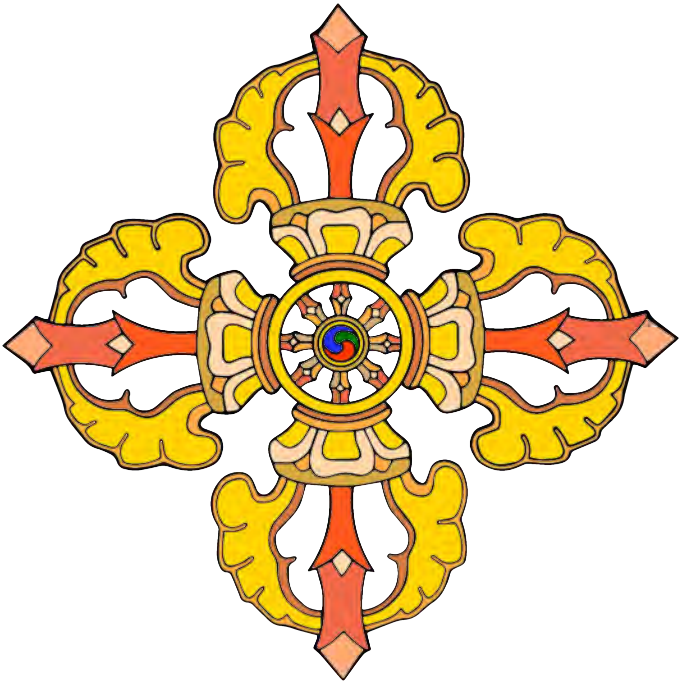

8

Subordinate clauses, indirect speech, the imperative, honorifics, fixed expressions and proverbs

1 Subordinate clauses, indirect speech and the hearsay evidential

There are several ways of forming a subordinate clause in Dzongkha. Inflecting the verb stem acts to nominalise a clause in the meaning 'the fact that'. The inflected verb stem then becomes a complement of the verb of the main clause.

(1) ང་བཅས་དེ་རིས་དྲག་ཤོས་བསོད་ནམས་རབ་རྒྱལ་གྱི་ཁྱིམ་ནང་
འགྱོ་དགོསཔ་ང་གིས་བརྗེད་སོ་ནུག།

ngace	*d'ari*	*dr'âsho*	*Sönam*	*Rabge*	*-gi*	*chi*	*-na*
we	today	dr'âsho	Sönam	Rabge	-[GEN]	house	-[LOC]

jo	*-gop*	*'ngâ*	*-gi*	*jê*	*-so*	*-nu*
go	-must	I	-[ERG]	forget	-[PF]	-[IP]

'I forgot we had to go to Dr'âsho Sönam Rabge's house today.'

(2) ཁོ་ནཱ་འོང་ནི་ཨིནམ་ང་བཅས་ཀྱིས་ཧེ་མ་ལས་རང་ཤེས།

kho nâ ong -ni -’im ngace-gi hema -le -ra shê

he here come -[INF] -aux we before -from -[STR] know

‘We knew beforehand that he was coming here.’

(3) ཁོ་འོང་ནི་ཨིནམ་ང་གིས་བརྗེད་སོ་ནུག།

kho ong -ni ’im ’ngâ -gi jê -so -nu

he come -[INF] [AUX] I -[ERG] forget -[PF] -[IP]

‘I forgot he was coming.’

The nominalised inflected stem of the verb in the subordinate clause may take a case ending or postposition specifying its role as a constituent in the main clause.

(4) མི་དེ་གིས་མགུ་སྐོར་རྐྱབ་ནི་ཨིནམ་བཟུམ་ཅིག་འདུག།

’mi -di -gi guko cap -ni ’im -zumci dû

man -the -[ERG] cheating perform -[INF] be -like be

‘It appears that he is someone who cheats.’

(5) ཡི་གུ་མ་བྲིས་བར་ཡུན་རྙིངམ་ཡར་སོང་པ་ལས་ལེགས་ཞིམ་མི་འགྱོ་བས།

yig’u ma -dr’i -wa ün -rîm yâ -sop -le

letter not -write -[SUP] period -long go -[PF] -[ABL]

läzhim mi -jo -e

good not -go -[AK]

‘Because I haven’t written (i.e. practised calligraphy) for a long time, it’s not going so well.’

Interrogative subordinate clauses introduced in English by ‘whether’ or by an interrogative pronoun are rendered in Dzongkha by taking a

clause marked by the interrogative particle ག་ **ga** or ན་ **na** and using it unchanged as the complement of the verb in the main clause.

(6) རྒྱལ་མཚན་ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལས་ཐོན་འོང་ཡི་ག་མ་འོང་ག་ང་མ་ཤེས།

Gätshe Phüntsho'ling -le thwong -yi -ga
Gätshe Phüntsho'ling -from come[PF] -[PT] -[Q]

ma -ong -ga nga ma -shê
not -come -[Q] I not -know

'I don't know [i.e. have not come to know] whether or not Gätshe has come back from Phüntsho'ling.'

(7) ཨིནམ་འོང་ག་ཡང་མི་ཤེས།

'im -ong -ga -e mi -shê
be -[POT] -[Q] -also not -know

'I don't know whether that is so.' / 'That may very well be.'

(8) མོ་ཆུམ་གྱི་ལྗིད་ག་དེ་ཅིག་ཡོདཔ་ཨིན་ན་འཇལ་དོ་བས།

mo chum -gi jî g'adeci yöp 'ina jä -dee
she rice -[GEN] weight how_much be be[Q] measure -[PR-AK]

'She is weighing the rice. [literally 'she is measuring out [to see] how much the weight of the rice is'].'

(9) ཁོ་གིས་ཡི་གུ་འབྲི་འོང་ག་མ་ཤེས།

khô -gi yig'u dr'i -ong -ga ma -shê
he -[ERG] letter write -[POT] -[Q] not -know

'I don't know whether he'll write a letter. '

(10) ནད་གཞི་ག་ཅི་ཨིན་ན་མ་ཤེས།

nê *-zhi* *g'aci* *'ina* *ma* *-shê*
illness -cause what be[Q] not -know

'I don't know what's wrong with me.'

Generally, subordinate causes which are complements of *verba sentiendi et dicendi* are governed by the subordinator ཟེར་ **z'e** 'that', literally the stem of the verb 'to say, to call'.

(11) ང་ལུ་བུ་གཅིག་དགོ་ནི་ཨིན་ཟེར་སྨོན་ལམ་བཏབ་ནི་ཨིན།

ngâ *-lu* *b'u* *-ci* *gô* *-ni* *'ing* *z'e* *'melam*
I -[DAT] son -a must -[INF] [AUX] that prayer

tap *-ni* *'ing*
yearn -[INF] [AUX]

'I wish I had a son.'

(12) མོ་གནམ་མེད་ས་མེད་འཛའ་རིསམོ་ཡོད་ཟེར་ཁམ་བཙོང་མས།

mo *'namesame* *j'ârim* *yö* *z'e* *kham* *tsôm* *-me*
she very beautiful be that boast sell -[EP]

'She is vain / boastful about the fact that she is so very beautiful.'

(13) ཁྱོད་ཀྱིས་ཁོ་དཔོན་ཨིན་ཟེར་གོ་ཡི་ག།

chä *-gi* *kho* *pön* *'ing* *z'e* *g'o* *-yi* *-ga*
you -[ERG] he VIP be that hear -[PT] -[Q]

'Had you guys heard that he was a very important personage?'

(14) ངེ་གི་མནོ་བསམ་ལས་འབད་བ་ཅིན་ཁོ་གིས་ཁྱོད་ལུ་གྲོགས་རམ་
འབད་འོང་ཟེར་མནོཝ་མས།

ngê -gi 'nosa -le be -wacin khô -gi
my -[GEN] opinion -[ABL] do -if he -[ERG]

chö -lu dr'ôram be -ong z'e 'nou -me
you -[DAT] help do -[POT] that think -[EP]

'According to me, I think he might help you.'

In example sentence (14), the auxiliary of the potential mood འོང་ **ong** is used in a clause governed by ཟེར་ **z'e** 'that', whereas in sentences (15)–(17) the verbs of the subordinate clauses governed by ཟེར་ **z'e** are in the optative. In sentence (18), the subordinator ཟེར་ **z'e** governs a clause introduced by the conditional conjunction བ་ཅིན་ **-wacin** 'if'.

(15) ང་ཁྱོད་ནཱ་རང་ཡོད་བཅུག་ཟེར་མནོཝ་ཨིན།

nga chö nâ -ra yö -cu z'e 'nou 'ing
I you here -[STR] be -[OPT] that think [AUX]

'I wish you were here.' [literally 'I think: "Would that you were here." ']

(16) ང་མོ་ནཱ་ཡོད་བཅུག་ཟེར་སྨོན་ལམ་བཏབ་ཨིན།

nga mo nâ yö -cu z'e 'melam tap 'ing
I she here be -[OPT] that prayer do [AUX]

'I wish she were here.'

(17) ང་ཡང་ཁྱོད་བཟུམ་སྦེ་ཨིན་བཅུག་ཟེར་མནོཝ་མས།

nga -e chö -zumbe 'ing -cu z'e 'nou -me
I -too you -like be -[OPT] that think -[EP]

'I wish I were like you.'

(18) ང་ཁོ་ནཱ་ཡོདཔ་ཅིན་ཟེར་མནོཝ་མས།

nga kho nâ yö -bacin z'e 'nou -me

I he here be -if that think -[EP]

'I'm thinking [what it would be like] if only he were here.'

Used with *verba dicendi* the subordinator ཟེར **z'e** is the means by which indirect speech is expressed in Dzongkha.

(19) པ་སངས་ཀྱིས་ད་རིས་ཁོ་རྫོང་ནང་མི་འགྱོ་ཟེར་སླབ་དོ་བས།

Pâsa -gi d'ari kho dzong -na mi -jo z'e 'lap -dee

Pâsa -[ERG] today he dzong -in not -go that say -[PR-AK]

'Pâsa said that he wasn't going to go to the dzong today.'

(20) ཁོ་ལཱ་འབདཝ་ཨིན་ཟེར་སླབ་ཨིན་པས།

kho lâ beu 'ing z'e 'lap 'ime

he work do [AUX] that say [AUX]

'He says he is working.'

(21) འབྲུག་གི་ཆོས་ལུགས་དེ་འཛམ་གླིང་གི་ཆོས་ལུགས་ཚུ་གི་
གྲལ་ལས་རྩ་ཆེ་ཤོས་གཅིག་ཨིན་ཟེར་སླབ་མས།

Drû -gi chölu -di dzamling -gi chölu -tshu

Bhutan -[GEN] religion -the world -[GEN] religion -[PL]

-gi dr'ä -le tsâche -sho -ci 'ing z'e 'lap -me

-[GEN] array -[ABL] principal -most -one be that say -[EP]

'It is said that Bhutanese Buddhism is one of the most prominent amongst the religions of the world.'

(22) ཁོ་ལྷོད་ལྷོད་ན་བསྒུགས་སྡོད་ཟེར་སླབ་བཞག་ཅི།

kho hö -hö nâ gû -dö z'e 'lap -zha -ci

he arrive -arrive here wait -stay that say -put -[PT]

'He said [for you] to wait until he gets here.'

(23) ཁྱོད་ཀྱིས་ཁོ་ལུ་ཏིག་རུབ་བྱིན་ནི་ཨིན་པས་ཟེར་ངགིས་ཁོ་ལུ་སླབ་ཅི།

chö -gi khô -lu tiru bj'in -ni 'ime z'e

you -[ERG] he -[DAT] money give -[INF] be that

'ngâ -gi khô -lu 'lap -ci

I -[ERG] he -to tell -[PT]

'I told him that you would give him the money.'

In previous chapters, various uses of the reduplicated inflected verbs have been explained. The reduplication of an uninflected verb stem ལྷོད་ལྷོད **hö-hö** in example sentence (22) gives the reading 'until [he] arrives'. This is the type of meaning yielded by the reduplication of verb stems which remain uninflected, e.g. (24).

(24) ཨ་ཕར་བལྟ་ཤིག། ཁོ་ཤི་ཤི་རང་དྲང་དོ།

'apha tash! kho shi -shi -ra dr'ang -do

there look he die -die -[STR] beat -[PR]

'Look over there! They're beating him to death!'

In addition to indirect speech the subordinator ཟེར་ **z'e** is also used to introduce direct speech. Sometimes it is only the context which disambiguates between direct and indirect speech, e.g. (25). However, often a construction by which direct speech is introduced is built differently from the corresponding construction introducing indirect speech, cf. (26) and (27).

(25) བཀའ་དྲིན་ཆེ་ཟེར་སླབ་ཤིག།

kadr'iche z'e 'lap -sh
thank_you that say -[U]

'Say 'Thank you'!'

(26) དབྱངས་ཅན་གྱིས་སླབ་ཨིན་པས་ ང་དེ་རིས་ཕྱི་རུ་ཁྱོད་དང་གཅིག་
ཁར་ཉལ་ནི་ཨིན་ཟེར་སླབ་ཨིན་པས།

'Yangce -gi 'lap 'ime "nga d'ari pchiru
'Yangce -[ERG] say [AUX] "I today evening

chö -dacikha nyä -ni 'ing" z'e 'lap 'ime
you -with sleep -[INF] [AUX]" that say [AUX]

''Yangce said, 'I shall come and sleep with you tonight'.'

(27) དབྱངས་ཅན་གྱིས་ མོ་དེ་རིས་ཕྱི་རུ་ཁྱོད་དང་གཅིག་ཁར་ཉལ་ནི་ཨིན་
ཟེར་སླབ་དོ་བས།

'Yangce -gi mo d'ari pchiru chö -dacikha
'Yangce -[ERG] she today evening you -with

nyä -ni 'ing z'e 'lap -dee.
sleep -[INF] [AUX] that say -[PR-AK]

''Yangce is saying that she'll come and sleep with you tonight.'

Certain adnominal constructions involving nominalised verbs in པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi** used attributively with words like སྐད་ **kê** 'voice, language' or ཚིག་ **tshi** 'word, phrase' express meanings similar in function to those of indirect or indirect speech introduced by the subordinator ཟེར་ **z'e**.

(28) ཁོང་གིས་ང་བཅས་འབོ་པའི་སྐད་ང་གིས་གོ་བས།

khong *-gi* *ngace* *b'ô* *-bi* *kê* *'ngâ* *-gi* *g'o* *-e*
they -[ERG] we call -[GN] voice I -[ERG] hear -[AK]

'I can hear that they are calling us.'

(29) ཁོ་ལྟོ་ཟཝ་མས་ཟེར་བའི་ཚིག་དེ་ག་ཅི་འབདཝ་དང་སླབ་སྨོ།

kho *to* *z'au* *-me* *z'e* *-wi* *tshî* *-di* *g'aci*
he rice eat -[EP] that -[GN] word -the what

beu *-da* *'lap* *mo*
do -[PG] say be

'Under what circumstances does one say the phrase 'He's eating rice'?'

Serving a function similar to that of such nominalised constructions is the hearsay evidential ལོ་ **lo**, a sentence-final particle which indicates that the purport of the statement or question was learnt by hearsay. It forms part of the expression ག་ཅི་ལོ་ **g'aci lo?** 'I beg your pardon, What did you (he, they, etc.) say?'.

(30) གཞུང་གིས་རང་ཁྲིམས་དེ་བཙུགཔ་མས་ལོ།

zhung *-gi* *-ra* *thrim* *-di* *tsup* *-me* *lo*
government -[ERG] -[STR] law -the introduce -[EP] [HE]

'We hear the government is introducing this law.'

(31) སངས་རྒྱས་ནངས་པ་འགྱོ་ནི་ཨིན་ཟེར་སླབ་མས་ལོ།

Sangge *nâba* *jo* *-ni* *'ing* *z'e* *'lap* *-me* *lo*
Sangge tomorrow go -[INF] [AUX] that say -[EP] [HE]

'I hear that Sangge says he's going tomorrow.'

(32) ཁོ་སངཕོདལས་བཀྱལ་མི་ལྷོད་ཟེར་སླབ་མས་ལོ།

kho sangphö -le -gä mi -hö z'e 'lap -me lo

he next_year -from -until not -arrive that say -[EP] [HE]

'I hear he's been saying that he won't come back until next year.'

(33) དྲག་ཤོས་ཀྱིས་གསུངས་དོ་བཟུམ་སྦེ་བ་ཅིན་ངབཅས་ཡངའགྱོ་ནི་ཨིན་ལོ།

dr'âsho -gi sung -do -zumbe -wacin ngace -e

dr'âsho -[ERG] tell -[PR] -like -if we -too

jo -ni 'ing lo

go -[INF] [AUX] [HE]

'If it is to be as Dr'âsho says, [they say] we will be going as well.'

(34) — གློག་མི་འདུག་ག།
— ག་ཅི་ལོ།
— གློག་མེ་ཡོད་ག་ཟེར།

— *'lôme du -ga*
electricity be -[Q]

— *g'aci lo?*
what [HE]

— *'lôme yö -ga z'e ('la -bi)*
electricity be -[Q] that (say -[GN])

— 'Is there electricity now?'

— 'Beg your pardon?'

— '(I said:) Is there electricity?'

(35) — ག་ཅི་ལོ།
— སེམས་དགའ་བས་ཟེར་སླབ་པའི།

— *g'aci*	*lo?*				
what	[HE]				
— *sem*	*ga*	*-e*	*z'e*	*'la*	*-bi*
mind	be_happy	-[AK]	that	say	-[GN]

— 'Beg your pardon?'
— 'I said that I'm enjoying myself.'

English temporal subordinate clauses are expressed in Dzongkha either by adnominal constructions involving a nominalised verb stem in པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi** used attributively with an expression of time, such as སྐབས་ལུ་ **kap-lu** 'at which time, when', e.g. (36), or by use of the present gerund in དང་ **-da** ~ or the past participle in སྟེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di**, discussed in the Chapter 6.

(36) ལྟོཝ་བཀྲེས་པའི་སྐབས་ལུ་དཀྲོགསཔ་དང་ ཚིགཔ་ཟཝ་མས།

tou	*kê*	*-bi*	*kap*	*-lu*	*trop*	*-da*	*tsip*	*z'au*	*-me*
hunger	feel	-[GN]	time	-[DAT]	agitate	-[PG]	anger	be_felt	-[EP]

'A man agitated whilst hungry will get angry.'

2 The subordinator མི་ *-mi*

The suffix མི་ **-mi** is attached directly to the stem of the verb, and this ending converts the verb into a nominal constituent which can be used either independently as a nominal head or attributively to modify a noun. When affixed to a transitive verb the resultant nominalised constituent may be coreferential with either agent or patient of the verb or modify either agent or patient of the verb, a point made clear by the context. A nominalised subordinate clause in མི་ **-mi** may modify a noun representing

either an animate or inanimate entity or, if used as a nominal head, be coreferential with either an animate or inanimate entity.

(37) ཚེམས་རྐྱབ་མི་དག་པ་གཅིག་འདུག།

Tshem cap -mi d'akpa -ci dû
Sew perform -[SUB] few -a be

'There are a few tailors.'

(38) ཁོ་བཀྲ་མ་ཤིསཔ་འབད་མིའི་གྲལ་ཁར་མེན་པས།

kho tramashêp be -mî dr'ä -kha membe
he mischief do -[SUB -GEN] group -at not_be

'He's not amongst those who are being mischievous. / He's not one of the mischief-makers.'

(39) ཁོ་ལུ་མདངཞག་བློན་པོ་གིས་གནངམི་བགོ་དེ་ ད་རིས་གྱོན་སྡོད་ནུག།

khô -lu dangja 'lönbo -gi 'nang -mi
he -[DAT] days_ago minister -[ERG] give[HON] -[SUB]

g'ô -di d'ari g'ön -dö -nu
g'ô -the today wear -sit -[IP]

'Today he's wearing the g'ô that the minister gave him the other day.'

(40) ང་གིས་ཁྲོམ་ཁ་ལས་ཉོ་འབག་འོང་མི་ཚོད་བསྲེས་དེ་ཚུ་
མོ་གིས་མ་ཤེས་པར་བཙོང་ད་ནུག།

'ngâ -gi thromkha -le nyô -baong -mi
I -[ERG] market -from buy -bring -[SUB]

tshöse -di -tshu 'mô -gi ma -shê -ba
vegetable -the -pl she -[ERG] not -know -[SUP]

tsong -da -nu
sell -[PF] -[IP]

'By mistake she sold the vegetables that I had brought from the market.'

(41) ང་ལུ་དགོ་མི་དེ་མི་འཐོབ་པས།

ngâ -lu gô -mi -di mi -thop -be
I -[DAT] require -[SUB] -the not -get -[AK]

'I don't ever get what I want.'

(42) རྒྱབ་ལུ་ཀྲོབ་མདའ་འབག་མི་དེ་ དམག་མི་ཨིན་པའི་རྟགས་ཨིན་པས།

jap -lu tropda bâ -mi -di 'mâmi 'im -bi
back -[ABL] rifle carry -[SUB] -the soldier be -[GN]

tâ 'ime
sign be

'The sign of a soldier is that he carries a rifle on his back.'

(43) དྲག་ཤོས་ཀྱིས་ཁྱབ་བསྒྲགས་གཅིག་བྲིས་གནང་མི་དེ་
ད་རེས་ཀྱི་ཀུན་གསལ་ནང་མ་ཚུད་པས།

dr'âsho -gi chapdra -ci dr'î -'nang -mi -di
dr'âsho -[ERG] announcement -one write -proffer -[SUB] -the

d'are -gi Künsel -na ma -tshü -be
these_days -[GEN] Künsel -in not -appear -[AK]

'The announcement which Dr'âsho wrote did not appear in the last Künsel.'

(44) ཁ་ཙ་ཐིམ་ཕུག་ཆུ་ནང་རྩལ་རྐྱབ་སྡོད་མི་ཨ་ལུ་ཚུ་གི་གྲལ་ལས་གཅིག་ ང་བཅས་རྒྱབ་
ཐལ་ཞིནམ་ལས་ཆུ་ནང་ཐིམ་སྟེ་ཤི་སོ་ནུག།

khâtsa Thimphu -chu -na tsäcap -dö -mi 'alu -tshu
yesterday Thimphu -river -in swim -stay -[SUB] child -[PL]

-gi dr'ä -le cî ngace japthä -zh'ile chu -na
-[GEN] group -[AB] one we leave -after river -in

thim -di shi -so -nu
sink -[PP] die -[PF] -[IP]

'One of the children swimming in the Thimphu River yesterday, drowned after we left. [unbeknownst to us]'

(45) ཧེ་མ་ལས་རང་ང་བཅས་ཀྱི་གློག་མེ་བཅོ་མི་མི་དེ་ ད་ན་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ སྡོད་པ་མེན་པས།

hema -le -ra ngaci 'lôme cô -mi 'mi -di
before -[ABL] -[STR] our electricity repair -[SUB] man -the

d'a nâ Thimphu -lu döp -membe
now here Thimphu -at reside -not_be

'The man who always used to repair our electricity no longer lives in Thimphu.'

(46) ཁོ་གིས་ཕ་མ་གིས་སླབ་མི་དེ་ལུ་རྩ་ལས་མི་ཉན་པས།

khô -gi pha -ma -gi 'lap -mi -di -lu
he -[ERG] father -mother -[ERG] say -[SUB] -the -to

tsale mi -nyen -be
adamantly not -listen -[AK]

'He really won't listen to what mother and father say.'

(47) ཁོ་གིས་འབད་མི་བཞེས་སྒྲོ་དེ་ཞིམ་པས།

khô -gi be -mi zhêgo -di zh'im -be
he -[ERG] make -[SUB] food -the be_delicious -[AK]

'The food he cooks is delicious.'

(48) བླམ་ཞུ་མི་ལྷོད་ནུག། དོ་རོ་ཁོ་དང་མཉམ་རྟ་འཁྲིད་མི་གཅིག་ཡང་འདུག།

'lam zh'u -mi hö -nu. d'oro
lama request -[SUB] arrive -[IP] again

kho -da'nyam ta -khî -mi -ci -e dû
he -with horse -lead -[SUB] -one -also be

'The man who has come to get the lama has arrived. Someone to lead his horse on a tether is also there.'

(49) ཁོང་ལཱ་འབད་མི་ཚུ་ད་རིས་མ་འོང་མི་དེ་ བླ་ལེན་སྡོད་པ་འོང་།

khong lâ be -mi -tshu d'ari ma -ong -mi -di
they work do -[SUB] -[PL] today not -come -[SUB] -the

'la len -döp -ong
salary take -stay -[POT]

'The workers who haven't shown up today are probably picking up their salaries.'

(50) ང་རོ་ཁྱི་གསོ་མི་དེ་ཁྱིམ་བསྲུང་ནི་གི་དོན་ལུ་ཨིན།

nga rochi so -mi -di chim
I dog raise -[SUB] -the house

sung -ni -gi -d'ön -lu 'ing
guard -[INF] -[GEN] -so_that -[DAT] be

'The dog I have raised is for guarding the house.'

Though similar in function, the nominalising subordinator in མི་ **-mi** is distinct from the nominalised forms of verbs in པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**, which may also modify a noun but may not serve as nominal heads. Confusion may arise from the partial similarity in function and the fact that the nominalising subordinator མི་ **-mi** happens to be homophonous with one of the allomorphs of the other nominaliser suffix པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**.

(51) ཁྱོད་བློ་གཏད་བཏུབ་པའི་མི་གཅིག་ཨིན།

chö 'lotê -tup -bi 'mi -ci 'ing
you trust -be_alright -[GN] man -one be

'You are a trustworthy person.'

Used as a nominal head, a nominalised clause in མི་ **-mi** need not necessarily read as a *nomen concretum* but may also denote the fact itself expressed by the subordinate clause.

(52) ཧེ་མ་ང་བཅས་ནེ་པཱལ་ལུ་འགྱོ་མི་དེ་ད་ལྟོ་ངགིས་དྲན་རེག་བཏངམ་མས།

hema ngace Nepal -lu jo -mi -di d'ato 'ngâ -gi
before we Nepal -to go -[SUB] -the now I -[ERG]

pcäre tâm -me
remembrance dispatch -[EP]

'Now I can remember the time we were in Nepal together.'

(53) ངགིས་བལྟ་བ་ཅིན་ ཁྱོད་ནངས་པ་རང་ལོག་འཐོན་འོང་ཟེར་
སླབ་མི་དེ་མོ་གིས་ཧ་མ་གོ་བས། མེན་ན།

'ngâ -gi ta -wacin chö nâba -ra lo
I -[GEN] see -if you tomorrow -[STR] back

thöng -ong z'e 'lap -mi -di 'mô -gi
come -[POT] that say -[SUB] -the she -[ERG]

ha -ma -g'o -e, me -na?
understand -did_not -understand -[AK] not_be -[Q]

'I don't think she understood you when you said that you wouldn't be coming back until tomorrow, do you?'

Suffixed to the verb ཟེར་ **z'e** 'to call, name', which in the previous section we have learnt serves as a subordinator with *verba sentiendi et dicendi,* the nominalising subordinator མི་ **-mi** may expresses the meaning 'the fact that, namely, by name'. In function and scope the Dzongkha construction ཟེར་མི་དེ་ **z'e-mi-di** closely resembles the Nepalese past participle *bhaneko* of the verb *bhannu* 'say'.

(54) དེ་སེམས་ཅན་ག་ཅི་ཟེར་མི་དེ་ཨིན་ན།

d'i semce g'aci z'e -mi -di 'ina
that animal what name -[SUB] -the be[Q]

'What is that animal called?'

(55) ཁོ་མི་འགྱོ་ཟེར་མི་དེ་ ཁོ་གི་ཨ་རོགས་དགའ་རོགས་དེ་ཐོན་འོང་ནུག་སྦོ།

kho mi -jo z'e -mi -di khô -gi
he not -go name -[SUB] -the he -[GEN]

'arogaro -di thwong -nu bô
lover -the come[PF] -[IP] [CTR]

'The fact that he's not going means that his lover must have come.'

In the preceding section, the inflected stem of a verb was seen to convert the clause of which it is the head into a nominal constituent within a larger syntagma. The inflected form of a reduplicated stem was seen to combine with the auxiliary ཨིན་ **’ing** ~ ཨིན་པས་ **’ime** to yield the factual preterite in Section 4 of Chapter 5. Like a simple inflected stem, a reduplicated inflected stem likewise represents a nominalised part of speech and may serve as an adjectival past participle, e.g. བགོ་ལ་རལ་རལཝ་ **G’ola räräu** ‘torn clothes’.

(56) མི་དེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་ཤ་རུལ་རུལཝ་བཙོང་ནི་འབདཝ་མས།

’mi	*-di*	*thromkha*	*-lu*	*sha*	*-rü*	*-rüu*	*tsong*	*-ni*	*beu*	*-me*
man	-the	market	-at	meat	-rot	-rotten	sell	-[INF]	do	-[EP]

‘That man is trying to sell rotten meat in the market.’

3 The imperative

The imperative of a verb is simply its bare uninflected stem, e.g. (57)–(65). The negative imperative is formed by adding the prefix མ་ **ma-** to the verb, e.g. (66)

(57) སྡོད་སའི་ཐགཔ་བསྡམས།

dö	*-sa*	*-i*	*thap*	*dam*
sit	-place	-[GEN]	rope	close

‘Fasten your seat belts.’

(58) ཨ་ལུ་འབག།

’alu	*bâ*
child	carry

‘Carry the child!’

(59) དགའ་སྟོན་དེ་མཇུག་མ་བསྡུ་ཚུན་ཚོད་སྡོད།

gatön *-di* *jû* *-ma* *-du* *-tshöntshö* *dö*
festivities -the finish -not -finish -until stay

'Stay here until the festivities are over.'

(60) ལམ་འཕྲང་སྟེ་སོང་།

lam *thrang* *-di* *song*
road straight -[PP] go

'Go straight ahead!'

(61) ནོར་གྲངས་ཁ་རྒྱབ།

nô *j'angkha* *-cap*
cow enumeration -perform

'Count the cattle!'

(62) དྲནམ་བསྟོན།

dr'êm *tön*
attention show

'Watch out!'

(63) ཡར་ལོང་།

yâ *long*
up stand

'Stand up!'

(64) ཁོ་ལུ་འདྲི།

khô *-lu* *dr'i*
he -[DAT] ask

'Ask him.'

(65) ཁོ་ལུ་ཡི་གུ་འབྲི།

khô *-lu* *yig'u* *dr'i*
he -[DAT] letter write

'Write him a letter.'

(66) འགྲང་སྐྱད་མ་རྐྱབ་སྨས།

drangke ma -cap ’mä
burp not -perform [FE]

‘Hey, don’t burp!’

In the following example, the verb བཞག་ **zhâ** ‘put, keep, place’ forms a compound with the main verb ཕྱང་ **pcang** ‘to hang up’.

(67) བགོ་ལ་གཟར་ཤིང་འགུར་ཕྱང་བཞག།

g’ola z’âshi -gu pcang -zhâ
clothes hanger -on hang -put

‘Hang up the clothes on the hanger.’

Several suffixes are affixed to the imperative of a verb to express nuances of meaning or mood. One of these suffixes is ཤིག་ **-sh**, which expresses urging on the part of the speaker vis-à-vis the listener. The suffix ཤིག་ **-sh** can be added to the imperative, as it can to other verb forms, e.g. སྨོ་ཤིག་ **’mosh?** ‘Isn’t that so?’.

(68) སྟོན་ཤིག།

tön -sh
show -[U]

‘Show [it to me]!’ / ‘Let’s have a look!’

(69) སྒོ་ལྡེ་མིག་ཕྱི་ཤིག།

go dimi pchi -sh
door key open -[U]

‘Unlock the door!’

(70) ཁོ་འགུར་སོ་བཏབ་ཤིག།

khô -gu *sotap -sh*
he -[UPON] bite -[U]

‘Bite him!’

(71) ཏིག་རུབ་གཅིག་བཏོན་ཤིག།

tiru -ci tön -sh
money -one remove -[U]

‘Get out [i.e. give me] one rupee!’

(72) ཁོ་ཁྱིམ་ནང་ལས་བཏོན་བཏང་ཤིག།

kho chi -na -le tön -tang -sh
he house -in -from remove -dispatch -[U]

‘Get him out of the house!’

The suffix ཤིག་ **-sh** urges but does not necessarily express an air of familiarity. The suffix ཤིག་ **-sh** can therefore combine with the particle of politeness ལགས་ **lâ**, whereby the use of the suffix ཤིག་ **-sh** is by no means necessarily rude.

(73) གསུང་ཤིག་ལགས།

sung -sh lâ
tell -[U] [POL]

‘Yes, please!’ / ‘Pray tell!’

The form གནང་ **’nang** ‘proffer’ serves as the suppletive stem of the verb བྱིན་ **bj’in** ‘give’ in the imperative. There also exists a distinct but obviously cognate verb གནང་ **’nang** ‘proffer’ which serves as the honorific counterpart to བྱིན་ **bj’in** ‘give’, and this distinct verb གནང་ **’nang** ‘proffer’

may itself of course also occur in both indicative and imperative mood. The form གནང་ **’nang** ‘proffer’ is often used as an auxiliary to convert a command into a polite request, as in the following example.

(74) ང་ལུ་གྲོགས་རམ་ཨ་ཙི་ཅིག་འབད་གནང་།

ngâ	*-lu*	*dr’ôram*	*’atsici*	*be*	*-’nang*
I	-[DAT]	assistance	little_bit	do	-proffer

‘Please help me out a little bit.’

In addition to the widely used literary གྲོགས་རམ་ **dr’ôram be-ni** ‘help, assist’, used in the preceding example, the more colloquial form རོགས་རམ་ **rôram be-ni** ‘help, assist’ also exists.

The sentence-final particle of friendly entreaty སྨས་ **’mä** conveys both a sense of urgency and of friendliness or familiarity. The particle སྨས་ **’mä** is not solely confined to the imperative.

(75) ཁོ་གིས་ང་ལུ་དྲངམ་མས། ང་ལུ་མ་དྲང་སྨས།

khô	*-gi*	*ngâ*	*-lu*	*dr’âm*	*-me.*	*ngâ*	*-lu*	*ma*	*-dr’ang*	*’mä*
he	-[ERG]	I	-[ACC]	beat	-[EP]	I	-[ACC]	not	-beat	[FE]

‘He’s beating up on me. Don’t beat me!’

(76) ཆིད་དབའི་རྡོ་རྗེ། ཁྱོད་དྲག་ཤོས་ཀྱི་བུ་ཨིན་ཟེར་ཁམ་དེས་རང་
མ་བཙོང་སྨས། ལྟ་མ་འབདན་སྤུས་ཚ་འབད་ལྷུག་བྱིན་འོང་གོ།

chchcht, ’wae, Dôji! chö dr’âsho -gi b’u ’ing z’e
psst, hey, Dôji! you dr’âsho -[GEN] son be that

kham d’ära ma -tsong ’mä! tama -be -n
boast repeatedly not -sell [FE]! later -[ADV] -if

pitsabe ’lukbj’in -ong -go
nicely give_someone_what_for -[POT] -hey

‘Psst, hey, Dôji! Don’t you boast all the time about being the son of a Dr’âsho! Otherwise, I might teach you a lesson.’

(77) ཁྱོད་ཀྱི་སྨྱུ་གུ་དེ་ང་ལུ་ཨ་ཙི་བརྙ་གནང་སྨས།

chö -gi ’nyug’u -di ngâ -lu atsi ’nyâ-’nang ’mä
you -[GEN] pen -the I -[DAT] a_bit lend [FE]

‘Lend me your pen for a minute.’

(78) ད་རིས་ང་ལུ་དངུལ་ཀྲམ་བཅུ་ཐམ་དེ་ཅིག་བསྐྱི་གནང་སྨས།

d’ari ngâ -lu ’ngütram cuthâm -deci kî’nang ’mä
today I -[DAT] ’ngütram ten -about lend [FE]

‘Please lend me ten ’ngütram today.’

The difference in meaning between the two Dzongkha verbs corresponding to English ‘lend’, used in examples (77) and (78) is that the verb བརྙ་གནང་ **’nyâ’nang** ‘let someone use something’ in (77) indicates that the speaker is going to use the second person’s pen and then return the same pen forthwith, whereas the verb བསྐྱི་གནང་ **kî’nang** ‘lend’ in (78) indicates that, although the speaker intends to reimburse the second person,

he will repay him with another ten ’ngütram than the original ten which he borrowed.

The particle སྨ་རེ་ **’mare** expresses authority on the part of the speaker. Added to an imperative, the sentence acquires the air of an order or impersonal command, but the particle སྨ་རེ་ **’mare** also conveys a sense of assurance or reassurance.

(79) — མདའ་འཕྲང་སྨ་རེ།
— འཕྲང་པར་མི་མཐོང་མས་སྦོ་ སྟེ།།

— *da* *thrang* *-’mare*
arrow straighten -[AUTH]

— *thrang* *-ba* *mi* *-thong* *-me* *bô* *te*
straighten -[SUP] not -see -[EP] [CTR] [ACC]

— ‘Straighten the arrow!’
— ‘But I can’t see right in order to straighten it.’

(80) ཇོབ་དེ་ནང་ཆུ་བཀང་སྨ་རེ།

dop *-di* *-na* *chu* *kang* *-’mare*
bucket -the -in water fill -[AUTH]

‘Fill the bucket with water.’

Like the sentence-final particles ཤིག་ **-sh** and སྨས་ **’mä**, the particle སྨ་རེ་ **’mare** is not limited to the imperative. The particle སྨ་རེ་ **’mare** may also be used in the indicative where it authoritatively and reassuringly draws the listener’s attention to the purport of the statement.

(81) ཁྱོད་ཀྱིས་ཉོ་ནི་ཨིན་ཟེར་སླབ་མི་སྦག་སྦག་དེ་ཁོ་གི་ཨིན་སྨ་རེ།

chö -gi nyo -ni ’ing z’e ’lap -mi bakba -di khô
you -[ERG] buy -[INF] [AUX] that say -[SUB] scooter -the he

-gi ’ing ’mare
-[GEN] be [AUTH]

‘The scooter you say you’re going to buy is his!’

4 Honorific speech

Dzongkha, like Tibetan, has a special honorific lexicon. The speech habits of Dzongkha speakers in formal situations are highly cultivated and polite. Honorific speech is employed when addressing or referring to people of high rank to whom respect should be accorded. The honorific pronouns ན྄་ **nâ** ‘he, she, you’ and ན྄་བུ་ **nâ-bu** ‘they, you’ were already introduced in Chapter 4.

Honorific equivalents exist for many common verbs and nouns. For example, the verb སླབ་ **’lap** ‘to speak, to say’ has the honorific equivalents གསུང་ **sung** and ཞུ་ **zh’u**. The verb གསུང་ **sung** is used when the subject of the verb is someone who should be accorded respect, e.g. གསུང་ཤིག་ལགས། **Sungsh lâ!** ‘Yes please!’, or on the telephone ག྄་གསུངམ་སྨོ། **G’â sûm mo?** ‘Who is speaking, please?’. The verb ཞུ་ **zh’u**, on the other hand, is used to express humility on the part of the subject, usually the speaker, e.g. ང་གིས་དྲག་ཤོས་ལུ་མི་ཞུ། **’Ngâ-gi Dr’âsho-lu mi-zh’u** ‘I shan’t tell Dr’âsho’. The verb ཞུ་ **zh’u** has the connotation of ‘request, require’, and is therefore used in he expression མི་ཞུ། **Mi-zh’u** to politely refuse food, rather than the familiar མི་དགོ། **Minggo** ‘I don’t want / need [anymore]’.

The verb བཞེས་ **zhê** is the honorific counterpart to the verbs ཟ་ **z’a** ‘eat’, འཐུང་ **thung** ‘drink’ and གྱོན་ **g’ön** ‘wear, put on clothes’. So, whereas བཞེས་ **zhê** is a polite request to please take, drink or eat, the verb is also used in expressions like ན་བཟའ་བཞེས། **Namza zhê** ‘Please get dressed’ rather

than the more familiar བགོ་ལ་གྱོན། **G'ola gön** 'Get dressed'. The word ན་བཟའ་ **namza** is used with བཞེས་ **zhê** as the honorific counterpart of བགོ་ལ་ **g'ola** 'clothes'.

The verb བྱོན་ **j'ön** is the honorific counterpart to both the verbs འོང་ **ong** 'come' and འགྱོ་ **jo** 'go', e.g. བྱོན་ཤིག། **J'önsh** 'Please come' and ལེགས་ཞིམ་འབད་རང་བྱོན་ཤིག། **Läzhimbe ra j'önsh** 'Have a good trip' or 'Go safely'. The verb བཞུགས་ **zhû** is the honorific of སྡོད་ **dö** 'sit, be seated, stay'. The verb ཡར་བཞེངས་ **yâ zheng** is the honorific of ཡར་ལོང་ **yâ long** 'to stand up'. The use of the honorific verbs བྱོན་ **j'ön** 'to come, to go', བཞུགས་ **zhû** 'sit, be seated, stay' and ཡར་བཞེངས་ **yâ zheng** 'to stand up' shows deference on the part of the speaker with respect to the subject. These verbs are therefore not used by the speaker with respect to himself.

The verbs བྱིན་ **bj'in** 'give' and རྐྱབ་ **cap** 'do, perform' have the honorific counterpart གནང་ **'nang**, used in polite requests such as ཕྱག་མདའ་གནང་ཤིག་ **Chânda 'nangsh** 'Shoot the arrow!', as compared with the familiar form མདའ་རྐྱབ་ཤིག་ **Da capsh** 'Shoot the arrow!'. The honorific verb གནང་ **'nang** 'give, do, perform' is also used as an auxiliary to yield honorific counterparts to verbs such as བཙུག་ **tsû** 'put, place' and བཞག་ **zhâ** 'put, keep', which have no separate honorific form, and with virtually any verb to enhance the politeness of a request, e.g. ཡར་བཞེངས་གནང་། **Yâ zheng 'nang** 'Please stand up'. Whereas གནང་ **'nang** is the honorific of བྱིན་ **bj'in** 'give' indicating deference to the subject, the verb ཕུལ་ **phü** 'give' expresses humility on the part of the subject.

(82) དེ་ང་བླམ་ལུ་ཕུལ་ནི་ཨིན།

d'i	*nga*	*'lam*	*-lu*	*phü*	*-ni*	*'ing*
that	I	'lama	-to	proffer	-[INF]	[AUX]

'I am to give that to the lama.'

Just as the verb ཞུ་ **zh'u** 'tell, say, request' is the humble counterpart to honorific གསུང་ **sung** 'tell', the honorific of བསད་ **sê** 'kill' is བཀྲོང་ **trong**, and the honorific of ཤི་ **shi** 'die' is གཤེགས་ **shâ** 'pass away'.

The particle ལགས་ **lâ** at the end of a sentence is a sign of courtesy, used in polite parlance, even in Bhutanese English, and also forms part of Dzongkha honorific speech.

(83) ང་ལུ་དངུལ་ཀྲམ་གཅིག་བརྒྱ་དེ་ཅིག་ལྷང་གནང་ལགས།

ngâ	*-lu*	*'ngütram*	*cikja*	*-deci*	*lhang*	*-'nang*	*lâ*
I	-[DAT]	'ngütram	one_hundred	-about	proffer	-give	[POL]

'Please give me one hundred 'ngütram.'

As some of the preceding examples have shown, nouns also have honorific counterparts, e.g. honorific ཕྱག་མདའ་ **chânda** 'arrow' alongside the more usual མདའ་ **da**. In elevated speech, the common term is replaced by its honorific counterpart. For example, when asking some lad's name in the street, it is appropriate to say:

(84) ཁྱོད་ཀྱི་མིང་ག་ཅི་མོ།

chö	*-gi*	*meng*	*g'aci*	*mo*
you	-[GEN]	name	what	be

'What's your name?'

Whereas, whilst addressing a superior or a man of high status, it is polite and appropriate to ask:

(85) ནཱ་གི་མཚན་ངོ་མ་གསུང་གནང་།

nâ	*-gi*	*tshen*	*ngoma*	*sung*	*-'nang*
you	-[GEN]	appellation	genuine	tell	-proffer

'Please tell me your good name.'

(86) ནྭ་གི་མཚན་ག་ཅི་ཞུཝ་སྨོ་ལགས།

nâ -gi tshen g'aci zh'û mo lâ

you -[GEN] name what say be [POL]

'What is your name please?'

Here the word མཚན་ **tshen** 'name, appellation' or the phrase མཚན་ངོ་མ་ **tshen ngoma** 'genuine appellation' is used instead of the informal མིང་ **meng** 'name', and formal ནྭ་ **nâ** 'you' is used instead of familiar ཁྱོད **chö** 'you'. Similarly, whereas one would say of one's friend སེམས་དགའ་ནུག། **Sem ga-nu** 'he is happy', of a high official one would say ཐུགས་དགྱེས་ནུག། **Thû gê-nu**, where both སེམས་ **sem** 'mind, feelings' is replaced with honorific ཐུགས་ **thû**, and དགའ་ **ga** 'be happy' is replaced with honorific དགྱེས་ **gê**.

The honorific form of certain nouns is formed by adding a prefix, e.g. གསོལ་ཐབ་ **söthap**, the honorific of ཐབ་ **thap** 'oven, stove'. The honorific of many body parts is formed by adding the prefix སྐུ་ **ku**.

regular		**honorific**		**meaning**
གཟུགས་	zû	སྐུ་གཟུགས་	kuzu	body
ཤ་	sha	སྐུ་ཤ་	kusha	meat, flesh

But sometimes the honorific is different from the regular form, even though it takes the prefix སྐུ་ **ku**.

regular		**honorific**		**meaning**
རུ་ཏོག་	rûto	སྐུ་རུས་	kurü	bone
སྒལཔ་	gäp	སྐུ་རྒྱབ་	kujap	back

Often, however, the honorific counterpart of a term, such as a part of the body, is simply another word altogether.

regular		honorific		meaning
ལག་པ་	lap	ཕྱག་	châ	hand
རྐངམ་	kâm	ཞབས་	zh’ap	leg
རྣམ་ཅོ་	’namco	སྙན་	’nyen	ear
སྣ་པ་	hapa	ཤང་	shang	nose
མིག་ཏོ་	’mito	སྤྱན་	cen	eye
ལྕེ་	ce	ལྗགས་	jâ	tongue
ཁ་	kha	ཞལ་	zh’ä	mouth
མགུ་ཏོ་	guto	དབུ་	’û	head

Such honorific terms are also used in expressions which contain body part terms, e.g. honorific ཕྱག་ཤུབ་ **châshup** for ལག་ཤུབ་ **lashu** ‘glove’, honorific ཞབས་ལྷམ་ **zh’aplham** for ལྷམ་ **lham** ‘shoes’, honorific དབུ་བསྙུངས་ཏེ་ **’u ’nyû-di** for མགུ་ཏོ་ན་སྟེ་ **guto nâ-di** ‘with a headache’, and honorific ཞལ་གསུང་ནི་མིན་འདུག། **Zh’ä sung-ni minu** for ཁ་བླབ་ནི་མིན་འདུག། **Kha ’lap-ni minu** ‘He is mute’. Honorific terms for the meals of the day, ‘breakfast’, ‘lunch’ and ‘dinner’ respectively, are as follows:

regular		honorific	
དྲོ་པ་གི་མཛརཟ་	dr’ôba-gi dzâu	དྲོམ་མཛར་	dr’omdza
ཉིམ་གི་ལྟོ་	nyima-gi to	གསོལཟ་	söu
ཕྱི་རུ་གི་ལྟོ་	pchiru-gi to	ཚོགས་	tshô

The formulation བཀའ་དྲིན་བསྐྱང་ **kadricang** ‘beseech’ in requests is used whilst addressing high nobility, highly placed clergy and members of the royal family. The past participle ཏེ **di**, which marks the verbal complement of བཀའ་དྲིན་བསྐྱང་ **kadricang** ‘beseech’ in such requests, may be omitted.

(87) ངེ་གི་ཁྱིམ་ནང་ཚར་གཅིག་ག་དེ་སྦེ་རུང་བྱོན་ཏེ་བཀའ་དྲིན་བསྐྱང་།

ngê	*-gi*	*chi*	*-na*	*tshâ*	*-ci*	*g'adebe*	*-ru*
my	-[GEN]	house	-in	time	-one	how	-even

j'ön	*-di*	*kadricang*
come[HON]	-[PP]	beseech

'I beseech you come to my house once in any event.'

In this sentence, the phrase ག་དེ་སྦེ་རུང་ **g'adebe-ru** means 'no matter what, at any rate, in any event', and, far from being impolite, enhances the fervour with which the hospitality is extended. The spelling ག་དེ་འབད་རུང་ can also be found.

Certain high honorific terms are restricted in use to the most respected individuals in the country. For example, whereas the honorific of the verb སླབ་ **'lap** 'say' is གསུང་ **sung**, the high honorific བཀའ་གནང་ **ka'nang** is used only with respect to འབྲུག་རྒྱལ་མངའ་བདག་རིན་པོ་ཆེ་ **Dru Gä 'Ngada Rimboche** 'His Majesty the King of Bhutan', རྗེ་མཁན་པོ་ the Jêkhem and ཨ་ཞེ་བསོད་ནམས་ཆོས་སྒྲོན་དབང་མོ་དབང་ཕྱུག་ 'Azhi Sönam Chödrö 'Wangmo 'Wangchu. Similarly, the noun ལན་ **len** 'answer, response' has the honorific form ཞུ་ལན་ **zh'ulen** and the high honorific form བཀའ་ལན་ **kalen**.

5 Fixed expressions

The following are some fixed expressions in Dzongkha. The greeting སྐུ་གཟུགས་བཟང་པོ། **Kuzu Zangbo** is used at all times of the day upon the first meeting of that day.

Fixed expressions		
སྐུ་གཟུགས་བཟང་པོ།	Kuzu Zangbo!	Greetings!
བཀྲ་ཤིས་བདེ་ལེགས།	Trashi Dele!	Good luck!
བཀའ་དྲིན་ཆེ།	Kadriche!	Thank you!
བྱོན་པ་ལེགས་སོ།	J'önba Lekso!	Welcome!

If a child sneezes once, it is customary to wish him ཚེ་རིང་། **Tshering** 'long life'. If he sneezes a second time, one wishes him ཚོགས་བསགས། **Tshôsâ** 'accrual of merit' for future incarnations, and if the child sneezes yet a third time, one may wish him ནད་ཉུང་། **Nênyung** 'few illnesses'. Occasionally these wishes are used with respect to an adult. If someone sneezes violently, he may himself exclaim ཤི། **Shi!** 'Die!' after his sneeze.

Numerous Dzongkha expressions are used only on the archery field. For example, one of the often heard cries is བཀག་རེག་ཡོདས་བཀག་རེག་དབའི། **Kâre yösa kâre 'wae!** '[Aim at] the spot where the target is, the target!'. Here the term བཀག་རེག་ **kâre** denotes the round painted target on the འབའ་ **ba** 'target board'. The bull's eye is the སྐོར་ཐིག་ **gôthi**. When a point is scored, some dust or soil is pinched from the ground and cast into the air as an offering of thanks to the deities, accompanied by the cry མཆོད། **Chö!** 'Offering!'. The drawn-out cry འ་མཆོད་དགོ། **A chö go!** is heard when the players anticipate that a crucial point is about to be scored. Literally this cry would mean 'an offering is required', but according to some it is a bastardisation of འ་འབྱོན་དགོ། **A j'ön go!** 'Thou must come', etymologically therefore an invocation of divine succour. When one team is enjoying a winning streak in a given round, they will egg their team-mates on with the cry བྱུར་རུ་དཔོན་གྱི་མཇལ་ལེན་ཨིན། **Bj'ûru pön-gi jäle 'ing!** 'Heaping portions are the just deserts [literally 'giving and taking'] of a highly placed personage', whereby བྱུར་རུ, normally pronounced **bj'ûru**, means a heaping portion, e.g. of grain, with extra piled on, in contrast to a topped off portion. For this expression the corrupted pronounciation **Bj'uru pön-gi**

ja'ling 'ing! is also heard, so that there are archers who, I have discovered, because of the mutated pronunciation, do not know what they are saying when they utter this cry.

Other archer's cries include ཁྱོད་རང་སྐྱོ་བས། **Chö-ra cowe!** '*You* are the worst!', ཐལ་བ་བརླག་བཏང་ཅི། **Thäwa 'la tangci!** 'It hit [literally 'wasted'] the dust!', རྒྱ་ཆུང་ཀུ་འབད་དྲ་ཤིག། **Ja chungku-be dr'ash!** 'Aim accurately!' [literally: 'Cut it close' or 'Take a narrow width of aim'], ལྕགས་ཧོད་སར་སྒྲོ་བཀལ། **Câ hö-sa dro kä!** 'Send the feathers to the place the iron [arrow-head] has gone (i.e. shoot straight)!'. Dzongkha expressions relating to archery, the traditional national sport, are manifold.

The frequently used adverbs མ་པ་ལས་ **mapa-le** 'truly, really' and རྩ་ལས་ **tsa-le** 'definitely, adamantly, strictly' differ in meaning, as the given English glosses attempt to approximate and as illustrated by the examples, e.g. (88) and (89).

(88) ཡོད་རང་མེད། མ་པ་ལས་རང་མེད།

yö	*-ra*	*mê*	*mapale*	*-ra*	*mê*
be	-[STR]	not_be	really	-[STR]	not_be

'There just isn't any. There really isn't any.'

(89) རྩ་ལས་མི་བྱིན།

tsale	*mi*	*-bj'in*
strictly	not	-give

'He really won't give it.'

Dzongkha is rich in interjections, such as ཨ་ཛའི་ **'adzai** or ཛའི་ **dzai**, expressing surprise or being caught off-guard, སྤའ་བོ་ **pâo** 'wow', expressing amazement at the nature of an observed phenomenon, and དབའི་ **'wae** 'wow', expressing astonishment at something sudden. The variant ཝའི་ **wae** can also be heard. The interjection སྤ་ **pa** 'gee' expresses mild or

understated amazement. The interjection ཡ་ **ya** 'there it goes, there you have it' is used when one has been observing a process which suddenly culminates in an event, calamity or transition, e.g. an unexperienced child falling off a bicycle after a wobbly attempt to ride it or a goal scored during a football match. The interjection གཡའ་ **'yâ** expresses surprise or dismay at something one has just heard or learnt.

The interjection ཨ་ཆུ་ **'achu** is uttered when cold, chill or wetness is experienced, the interjection ཨ་ཙ་ **'atsa** when a cutting or pinching sensation is felt as well as heat, ཨ་ལ་ **'ala** when pain is felt upon being struck, bumping one's head or stubbing one's toe. The interjection ཨ་ཁ་ **'akha** expresses dismay, whereas ཙོག་ཙོག་, which I shall romanise as **ts-ts**, but which is actually pronounced as two consecutive alveolar clicks, expresses dismay and resignation, ཁའི་ **khai** expresses disgust or revulsion, ཕུའི་ **phui** expresses disgust at a stench or odour, and ཤུད་ **shsh** expresses annoyance with and anger toward an individual. Whereas ཨའོ་ **'âo** expresses annoyance and disappointment, a low and prolonged crescendo ཨཱ་ **'aaaa** with a slowly rising intonation expresses irritation. The interjection ཨའེ་ **'ae** is uttered when one hears about or observes a situation evoking pity or sympathy.

To address or attract the attention of one's peers, one may use the term of address ཁོ་རེ་ **khore** for a contemporary and the term ཨའུ་ **'au** for someone who is slightly older than oneself. Both to one's younger peers and to children, one may use the term of address ཨ་ལོ་ **'alo**. To elderly people one encounters, for example, on a mountain path and wishes to address, the more polite terms ཨ་ཞང་ **'azha** 'uncle' or ཨ་མ་ **'ama** 'mother, maternal aunt' are appropriate. To attract someone's attention, the interjection ཆེད་ **chchcht** 'pssst' is common amongst friends and familiars. If one has not heard the last thing someone has just said, then the interjection ཨ་ **â** 'say what' is a familiar request that the utterance be repeated, whereas the courteous particle ལགས་ **lâ** is used instead in any context in which the speaker chooses to be polite.

The low, legato interjections འོ་འོ་ **o-o** and འེང་འེང་ **eng-eng** are uttered when one is conceding a point or following an explanation. The interjection ཨེང་ **’eng** accompanies an insight, and with a low, falling intonation ཡ་ཡ་ **yâ-yâ** ‘all right, OK’ expresses agreement or concession. The interjection དྲག་དྲག་ **dr’âdr’â** means ‘at last’ or ‘finally’. The specific intonation is an important component of each of these interjections, and can best be illustrated by a native speaker.

6 Some Dzongkha proverbs

Dzongkha is a language rich in proverbs. In daily life, an apt proverb appropriate to a particular situation is often heard quoted by a knowledgeable speaker of Dzongkha. Just a small sampling of common proverbs is provided here.

(90) སྦྱིན་པ་བཏང་ན་ཁྱི་ལུ་བཏང་།
ཁྱི་གིས་སྤང་གི་རྩ་མི་ཟ།།

jimba	*tang*	*na*	*chi*	*-lu*	*tang*
philanthropy	dispatch	here	dog	-[DAT]	dispatch

chi	*-gi*	*pang*	*-gi*	*tsa*	*mi*	*-z’a*
dog	-[ERG]	bog	-[GEN]	grass	not	-eat

‘Philanthropist, give here to this lowly dog.
For a dog cannot live on marsh grass.’

In other words, if one is playing at being a philanthropist, one should not give mere trinkets.

(91) ནང་ན་སྟག།
ཕྱི་བྱི་ལི།།

nâna *tâ*
indoors tiger

pchî *bj'ili*
outdoors cat

'Indoors a tiger, outdoors a pussy cat.'

This expression is said of an idle braggart or boaster, whose bark is worse than his bite.

(92) མ་རྐྱབན་མི་ཕོག།
མ་སླབན་མི་གོ།།

ma -cam *mi -phô*
not -draw/if not -strike

ma -'lam *mi -g'o*
not -say/if not -understand

'If the bow is not drawn, the target will not be hit.
If the matter is not explained, neither will it be understood.'

In other words, one cannot expect to be understood if one does not take the trouble to explain the matter in detail, one cannot attain one's goal if no measures are undertaken to realise it. The following proverb is in a similar vein.

(93) ཆུ་དགུན་ཆུ་ལས་དྭངས་པ་མེད།
སེམས་རང་སེམས་ལས་གསལཝ་མེད།།

chu *gün* *-chu* *-le* *d'âm* *mê*
water winter -water -than clear not_be

sem *rang* *-sem* *-le* *säu* *mê*
mind own -mind -than explicit not_be

'There is no water clearer than winter water.
No one's thoughts are as lucid [to oneself] as one's own.'

(94) བདག་འཛིན་འབད་བར་སླབ་མི་མེད།
འབྱང་སྐད་ཀྱབ་པ་འཇམ་འཇམ་མེད།།

d'ândzi *be* *-wa* *'lap* *-mi* *mê*
vigilant do -[SUP] say -[SUB] not_be

bjang *-ke* *ca* *-ba* *jamja* *mê*
lose -voice do -[SUP] charming not_be

'If you look after your own belongings, none will reproach you. Your lament at the loss of your belongings, however, will be a nuisance to others.'

In other words, there is no shame in being careful about your own belongings. The following two proverbs are variations on the theme of admonishing one not to mimic another's example blindly. There is nothing wrong with following a good example, but creativity and individuality are called for, not slavish imitation.

(95) མི་གིས་འབད་ན་ཁྱི་གིས་འབད།
ཁྱིའི་མཇུག་མ་དར་འཕྱུར།།

’mi -gi ben chi -gi be
man -[ERG] do -if dog -[ERG]

chî juma d’â pchâ
do dog[GEN] tail flag

‘As a man does, so does a dog.
The dog’s tail is like a fluttering flag.’

(96) མི་གིས་གཱ་འབད་སྤྲེ་གིས་འབད།
སྤྲེའི་མཇུག་མ་མེ་གིས་འཚིག།།

’mi -gi g’â be pca -gi be
man -[ERG] who do monkey -[ERG] do

pca -i juma mi -gi tshî
monkey -[GEN] tail fire -[ERG] singe

‘As a man does, so does a monkey.
The monkey gets his tail burnt.’

The following saying is a reprimand to castigate those who would be idle.

(97) སྤྲེ་ལཱ་མེད་པར།
ལྷུད་པ་རྡོ་སྒྲལ།།

pca lâ -meba
monkey work -without

lhüp dô -drä
testicle stone -rub

‘Like a monkey without work,
rubbing one’s testicles on a stone.’

For ལྷུད་པ་ **lhüp** 'testicle' in the preceding proverb, the alternative spelling and pronunciation ལྷིག་པ་ **lhip** may also be encountered. The following saying reproaches ingratitude.

(98) ལྟོ་དཀརཔོ་ཕར་བྱིན།
མིག་ཏོ་དཀརཔོ་ཚུར་བལྟ།།

to *kâp* *phâ* *bj'in*
rice white thither give

'mito *kâp* *tshû* *ta*
eye white hither look

'To give white rice, and to be looked at
with the whites of the eyes in return.'

The white rice in the above saying is Bhutanese white rice, which used to be valued more highly than Bhutanese red rice. Bhutanese red rice is nowadays more highly valued, more popular and more costly than Indian white rice. The Dzongkha expression མིག་ཏོ་དཀརཔོ་བལྟ་ནི་ **'Mito kâp ta-ni** 'to look with the whites of one's eyes' is to look with suspicion or animosity.

(99) ཕ་གཡུས་ལུ་རྟ་བརྒྱ་ཐམ་པ་ཡོད།
རང་འགྱོཝ་དང་རྐང་ཐང་མས།།

pha *-'ü* *-lu* *ta* *jathamba* *yö*
father -village -at horse one_hundred be

rang *jou* *-da* *kang* *to* *-me*
self go -[PG] leg strain -[EP]

'In my father's village we have one hundred horses,
but as I go, I must walk.'

In other words, it's not there when you need it, and it's there when you don't. The following emphasises the impermanence of personality

and self, as evinced by the different person one becomes through the vicissitudes of life.

(100) མི་ཚེ་གཅིག་ལུ་བསྐྱལ་པ་དགུ།
དགུ་གྱིས་མི་དོ་བཅོ་བརྒྱད་ཡོད།།

'mi	*-tshe*	*-ci*	*-lu*	*käp*	*gu*
man	-life	-one	-in	transformation	nine

gu	*-gi*	*mi*	*-do*	*copgä*	*yö*
nine	-[ERG]	not	-[PG]	eighteen	be

'There are nine transformations in a man's life.
If it isn't nine, it's eighteen.'

The following proverb expresses skepticism about the efficacy of indigenous mediums:

(101) གསིག་པར་ལྷ་གིས་གསིག་པའི།
མ་པ་རང་གིས་གསིག་དགོ།

siba	*lhâ*	*-gi*	*si*	*-bi*
shaker	deity	-[ERG]	shake	-[GN]

mapa	*rang*	*-gi*	*sî*	*-go*
truly	self	-[ERG]	shake	-must

'The deity shakes the shaman.
Actually he must shake himself.'

In other words, even if it is a deity which is said to make the shaman shake and tremble, the shaman still actually has to do the shaking himself.

Exercises to Chapter 8

I. Grammar questions

1. What are the various ways in which the element ཟེར་ **z'e** is used in Dzongkha? To which types of English clause types do Dzongkha constructions with ཟེར་ **z'e** correspond?

2. Give examples of the subordinator མི་ **-mi** used in a 'passive' sense to refer to the patient of the transitive verb to which it is attached. Give examples of its use in an 'active' sense to refer to the agent of a transitive verb. Can you find yet other functions of the subordinator མི་ **-mi**? Describe in your own words what you feel to be the intrinsic meaning expressed by this subordinator which accounts for its versatility of function.

3. Which particles are often used with the imperative, and what meaning do they add to the sentence? Which of these particles are used with forms other than the imperative?

II. Vocabulary

ཨ་རོགས་དགའ་རོགས་	**'arogaro**, n., lover, paramour.
ཨརཕ་རྐུ་ནི་	**'âuku-ni**, vt. [SOFT], steal [from someone, with the postposition ལས་ **lä**].
བང་མཛོད་	**b'angdzö**, n., wealth, affluence.
བར་ན་	**b'âna**, postp., 1) between; 2) whilst.
བྱ་རོགས་	**bjâro**, n., servant.
ཆགས་ནི་	**châ-ni** vt. [HARD], land (of a bird, plane, snow), perch; settle down upon, precipitate.

ཕྱག་མཇལ་	**chânje**, n., gift or offering (of a lowly person to a person of higher standing).
ཕྱག་འཚལ་ནི་	**châtshä-ni**, vi. [SOFT], prostrate oneself in obeisance.
ཆོས་ལྷབ་ནི་	**chôlhap-ni**, vt., study; cf. chôzh'uni, chôlhâni
ཆོས་ཞུ་ནི་	**chôzh'u-ni**, vt. [SOFT], learn by listening to teachings; cf. chôlhapni.
མཆོད་ནི་	**chö-ni**, vt. [HARD], perform religious rituals, make offerings.
བདག་འགན་	**dâge**, n., professional responsibility, authority, post or official rank.
སྡོད་སར་	**dösa**, n., place of residence.
བརྡུང་སག་ས་	**dungsasa**, adv., making motions as if to hit or strike, threatening to hit or strike.
སྡུག་བསྔལ་	**du-nge**, n., misery.
དེ་འབད་	**d'ebe**, adv., like that, in that fashion.
དེ་སྒང་	**d'igang**, adv., then.
དེ་ཁར་	**d'ikha**, adv., there, at that place.
དེ་འཕྲོད་ལས་	**d'ithröle**, adv., straight away.
དུས་	**d'ü**, n., moment.
སྒྲིག་ནི་	**drî-ni**, n., arrange, prepare, get into the proper arrangement.
འབྲུག་སྒྲ་	**drûdra**, n., roar of the dragon.
བསྒྲུབ་ནི་	**drup-ni**, vt., complete, achieve, bring to fruition, attain.
གྲགས་པ་	**dr'aba**, n., reputation, knowledge.

དྲག་ **dr'â**, n., alleviation, improvement.

བྲོ་འཆམ་ནི་ **dr'ocham-ni**, vi., dance, frolic.

གྲོགས་རམ་ **dr'ôram**, n., help, assistance.

གྲགས་ནི་ **dr'â-ni**, vi. [HARD], become well known, to spread (of fame).

དྲུང་ཡིག་ **dr'u-nyi**, n., clerk.

མཛད་ནི་ **dzê-ni**, vt.hon. [HARD], to do.

འཛོལ་བ་ **dzöwa**, n., mistake.

དགའ་སྐྱིད་ **gaki**, n., peace and prosperity, well-being.

དགའ་ཏོག་ཏོ་ **gatoto**, adj., pleasant.

དགའ་བ་ **gawa**, adj., pleasant, mellifluous.

བརྒལ་ **gä**, postp., until.

རྒྱལ་སྲས་ **gäsä**, n., prince.

རྒྱལ་སྲིད་ **gäsi**, n., throne, reign.

གོང་ **gong**, n., price, rate, fee, fare; cf. རིན་ **rin**, རིན་གོང་ **ringgong**, གླ་ **'la**.

གངས་ **g'ang**, n., mountain.

གངམ་ **g'âm**, n., a lot.

གོ་སྐབས་ **g'okap**, n., chance, occassion, opportunity.

གོངམ་ **g'ôm**, n., important person, man of high social standing.

ཧ་གོ་ནི་ **hag'o-ni**, vi. [SOFT], understand, make out.

ཧ་ལས་ནི་ **halä-ni**, vi. [HARD], be astounded, be surprised.

ཧེང་བཀལ་ **hengke**, adv., on top of that, to boot, in addition.

ཧོན་ཚོད་ **höntshö**, n., a particular leafy spinach-like vegetable.

བརྗེད་ཉི་	**jê-ni**, vt. [HARD], forget.
འཇིགས་སྐྲག་	**jikdra** n., threat, wrath.
སྦྱིན་པ་	**jimba**, n., philanthropy.
རྒྱུ་	**ju**, n., wealth.
རྒྱུ་ཅ་ལ་	**jucala**, n., material possessions and things.
རྒྱུ་ནོར་	**juno**, n., wealth and livestock.
བརྒྱུད་དི་	**jüdi**, postp., [used in combination with the post-position ལས་ **lä**] ཁྱིམ་ལས་ཁྱིམ་བརྒྱུད་དི་ **chim-le chim-jü-di** from house to house, རྒྱལ་ཁབ་ལས་རྒྱལ་ཁབ་བརྒྱུད་དི་ **gäkhap-le gäkhap-jü-di** from country to country, etc.
སྐམ་	**kam**, adj., dry, dried.
བཀབ་བགོ་	**kap-g'ô**, n., clothing, clothes to wear.
རྐྱལ་ཙུ་	**käcu**, n., receptacle, container.
སྐད་སྒྱུར་	**kêju**, n., translation.
སྐྱིད་པ་	**kiba** or སྐྱིདཔ་ **kip**, adj., peaceful.
སྐྱིད་ཏོང་ཏོ་	**kîtongto**, adj., peaceful, tranquil.
དཀོན་མཆོག་	**köncho**, n., god, deity.
སྐུ་མདུན་	**kundü**, n.hon., the presence [of a person of high status].
ཁར་	**kha**, postp., on, at, in.
ཁམས་སངས་	**khamsa**, n.hon., relaxation, recreation.
ཁ་གསལ་འབད་	**khasebe**, adv., in great detail.
ཁཝ་	**khau**, n., snow.
ཁག་ཆེ་ཉི་	**khâche-ni**, vi. [SOFT], be important.

ཁ་ཐུག་ **khâthu**, n., [with the verb རྐྱབ་ནི་ **cap-ni**] coincidental meeting face-to-face, running into each other.

ཁྱད་པར་ **kheba**, n., difference.

འཁྲིད་ནི་ **khî-ni**, vt. [HARD], lead, escort; take [a person by the hand or an animal on a leash].

ལག་པར་ **laba**, adv., in one's hand.

ལམ་འགྲོ་ནི་ **lamjo-ni**, vi. [SOFT], walk, go on foot.

ལེགས་ནི་ **lä-ni**, vi. [HARD], be beautiful.

ལོ་རྒྱུས་ **lôju**, n., case, affair.

ལོངས་སྤྱོད་ནི་ **longcö-ni**, vt. [HARD], assume, appropriate, enjoy the fruits or benefit of.

ལོམ་ **lôm**, n., dried höntshö, used as a vegetable in making one type of Bhutanese curry.

ལུས་ནི་ **lü-ni**, vi. [HARD], remain, be left behind.

གླ་ **'la**, n., 1) salary; 2) fare; cf. རིན་ **rin**, གོང་ **gong**, རིན་གོང་ **ringgong**.

གློ་ཕམ་ནི་ **'lopham-ni**, vi., be disappointed, be crestfallen.

སློབམ་ **'lôm**, n., disciple, follower of a spiritual teacher.

མང་རབས་ **mangrap**, adj., a great deal of, a lot, a large amount.

མ་ཏོགས་ **mato**, adv., unless, only if.

མ་སྤད་ **mâphe**, n., [aspirated **ph** in the second syllable, despite the orthography; in Chöke: མ་བུ་ **mab'u**] a mother with her children; cf. ཕ་སྤད་ **phâphe**.

རྣམ་ཏོག་ **'namto**, n., apprehension.

གནང་ནི་	**’nang-ni**, vt.hon., 1) give (from a person of higher standing to someone of lower social standing); 2) solve, alleviate (e.g. a problem).
གནས་བཅག་སྡོད་ནི་	**’näcâ dö-ni**, vi. [HARD], take up residence, settle down.
མནོ་ནི་	**’no-ni**, vt. [SOFT], think.
མནོ་བསམ་	**’nosa**, n., thought, thinking.
ངནམ་	**ngem**, adj., evil.
དངོས་	**’ngö**, adj., actual, in truth, real.
སྔུ་ནི་	**’ngu-ni**, vi. [SOFT], cry, weep.
སྔུ་རལ་འཐབ་ནི་	**’ngurä thap-ni**, vi., to bawl, cry hysterically.
ཉམས་ནི་	**nyam-ni**, vi., fall into disuse, fall into decay.
ཉིམ་	**nyim**, n., 1) sun; 2) day.
ཉིམ་ད་རིས་ནངས་པ་མེད་པར་	**nyim d’ari nâba meba**, adv., [literally ‘not only the day of today and [the day of] tomorrow’] incessantly, constantly, persistently.
གཉེན་	**’nyen**, n., marriage (with the verb རྒྱབ་ནི་ **cap-ni**: ‘to get married’).
དཔོན་	**pön**, n., important personage, VIP.
ཕར་འབད་བཞག་ནི་	**phâbe zhâ-ni**, vt. [HARD], forget about it, give it up.
ཕ་སྤད་	**phâphe**, n., [aspirated **ph** in the second syllable, despite the orthography; in Chöke: ཕ་བུ་ **phab’u**] a father with his children; cf. མ་སྤད་ **mâphe**.
ཕུན་སུམ་ཚོགས་པ་	**phünsumtshôba**, adj., possessed of the three graces, i.e. wealth, grace and glory; sublime.

སྤྱང་འཁྱམས་ནི་ **pcangchamni**, n., be a freeloader, wander about like an itinerant scrounger.

ཕྱི་ལཱ་ **pchîla**, n., outdoor work.

རི་དྭགས་ **rida**, n., beasts, savage creatures.

རིངམོ་ **rim**, adj., long.

རིན་ **rin**, n., price, amount, rate; cf. རིན་གོང་ **ringgong**, གོང་ **gong**, གླ་ **’la**.

རིང་ **ring**, postp., [with the genitive] for (a duration of time), until.

རིན་གོང་ **ringgong**, n., price, amount, rate, fee; cf. རིན་ **rin**, གོང་ **gong**, གླ་ **’la**.

བསམ་པ་ **samba**, n., disposition, character, personality.

ས་གཞིས་ **sazhi**, n., land (as property).

ས་སྟོང་ **sâto**, n., a deserted place, an empty or vacant lot of land.

སྲས་ **sä**, n.hon., son, prince.

བསལ་ནི་ **sä-ni**, vt. [SOFT], explain.

སེམས་ **sem**, n., mind.

སེམས་རྣམ་རྟོག་ **sem’namto**, n., anxiety, disappointment.

སེང་གེ་ **singge**, n., lion.

སེང་གེ་དཀརམོ་ **singge kâm**, n., 1) mythological white lion; 2) snow leopard.

གསིག་ནི་ **sî-ni**, vi. [HARD], shake, quake.

སེརཝ་ **siu**, n., hail.

གསོལཝ་བཏབ་ནི་ **söu tap-ni**, vt., to bow in respect or submission, to ask for mercy.

གསུང་ནི་	**sung-ni**, vt.hon., tell.
ཤ་བདའ་ནི་	**shada-ni**, vi. [SOFT], hunt, go hunting.
ཤོབ་རྐྱབ་ནི་	**shop cap-ni**, vt., to lie.
བརྟག་ཞིབ་	**takzh'i**, n., comparative study, investigation, checking something out beforehand, background study.
བརྟག་ཞིབ་དཔྱད་ནི་	**takzh'i cê-ni**, vt. [HARD], investigate, check something out; cf. **zh'ipce cap-ni**.
གཏམ་རྒྱུད་	**tamjü**, n., story.
བཏང་ནི་	**tang-ni**, vt., send, dispatch.
རྟས་ཐག་	**tätha**, n., stick with which to beat someone.
ལྟོཝ་བཀྱེས་ནི་	**tou kê-ni**, vi. [HARD], be hungry, get hungry.
སྟོངམ་	**tôm**, adj., abandoned, deserted, empty.
བཏོན་ནི་	**tön-ni**, vt., evict, drive off, take out.
སྟོན་ནི་	**tön-ni**, vt., show, display.
བསྟུན་གྲོས་	**tündrö**, n., discussion.
མཐའ་མར་	**thama**, postp., [with the genitive] nearby, on the outskirts of, alongside.
མཐོ་གང་	**thog'ang**, n., Bhutanese unit of measure equivalent to the distance between the tip of the thumb and the tip of the ring finger when outstretched.
མཐའ་མཇུག་ཁར་	**thanjukha**, adv., at last, finally.
འཐུད་ཤོར་ནི་	**thüshô-ni**, vt. [SOFT], [with the bound morpheme འཐུད **thü** 'harmony, accord'] make a mess of things, fudge something, spoil or bungle, fail; err, make a mistake.
རྩ་ལས་	**tsale**, adv., really, definitely.

བརྩོན་ཤུགས་བཏོན་ནི་ **tsönshu tön-ni**, vt., (with an optional complement in ལུ་ **-lu**) be diligent at something, be assiduous at something.

བཙུགས་ནི་ **tsû-ni**, vt. [HARD], put, place, apply.

བཙུན་མོ་ **tsüm**, n., queen.

ཚངམ་འབད **tshâmbe**, adv., in full, completely.

མཚན་སྙན་པ་ **tshen'nyenba**, n.hon., fame, repute.

ཚུར་ **tshû**, adv., hither.

ཚུད་ནི་ **tshü-ni**, vi. [HARD], land [somewhere], end up [in a place].

ཝུར་སྒྲ་ **ûdra**, n., hollow echo, fluttering noise, zoom of a plane, sound of incessant bawling.

དབུལ་ཕོངས་ **'üphong**, n., poor villagers, paupers.

གཡོག་ལཱ་ **'yôla**, n., outdoor work.

བཟངམ་ **zâm**, adj., healthy, amiable, agreeable.

གཟིམ་ཅུང་ **zimcu**, n.hon., house.

བཟུང་ནི་ **zung-ni**, vt., hold, grip, clutch.

ཟ་བའི་ཏོ་ **z'awi-to** or **z'au-to**, n., food, sustenance [literally 'rice for eating'].

ཞལ་ཐག་ **zh'ätha**, n., stupid mistake, blunder, embarrassing situation.

ཞལ་ཐག་ཀྱལ་ཙུ་ **zh'ätha-käcu**, n., [literally 'blunder receptacle'] dunce, oaf.

ཞལ་ཐག་དཔྱང་ནི་ **zh'ätha pcang-ni**, vt., make a stupid mistake, pull an oafish blunder, get oneself into an embarrassing situation.

གཞན་ **zhen**, adv., otherwise.

བཞེས་ནི་	**zhê-ni**, vt.hon. [HARD], take.
གཞིས་	**zhî**, n., plot of land.
བཞུགས་སར་	**zhûsa**, n.hon., residence, place of residence.
ཞིབ་དཔྱད་རྒྱབ་ནི་	**zh'ipce cap-ni**, vt., inspect, conduct an inspection.

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after having studied Chapter 8. The form འབག་མི་ **bâmi** in sentence (༡) below is the same as འབག་མི་ **bâmi** 'porter, coolie' introduced in Chapter 6, bearing the suffix མི་ **-mi** explained in Chapter 8. The form actually means both 'he who carries' as well as 'that which is carried'.

༡ ཧེ་མ་རྣམ་རྒྱལ་གྱིས་འབག་མི་དངུལ་དེ་ད་ལོག་ལེན་ནི་ཨིནག་ཅི་ཨིནམ་ཟེར་བ་ཅིན་ ད་རེས་ང་རང་ལུ་ཁག་ཆེ་བས།

Hema 'Namge-gi bâ-mi 'ngü-di d'a lo-len-ni 'ing, g'aci'im z'ewacin d'are nga-ra-lu khâchee.

༢ ལས་རིམ་དེ་ལོག་བཟོ་དགོ་པས་ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་ཧེ་མ་བཟོ་མི་དེ་ནང་འཛོལ་བ་ལེ་ཤ་འདུག།

Lärim-di lo zo-go-be, g'acibe z'ewacin hema zo-mi-di-na dzöwa läsha dû.

༣ ཁ་རྩ་ཁྱོད་དང་གཅིག་ཁར་འོང་མི་དེ་ཁྱོད་ཀྱི་ག་ཅི་སྨོ།

Khâtsa chö-dacikha ong-mi-di chö-gi g'aci mo?

༤ དཔོན་མེན་པར་ཨིན་ཟེར་སླབ་མི་དེ་ཤོབ་རང་ཨིན།

Pön memba 'ing z'e 'lap-mi-di shop-ra 'ing.

༥ ད་རིས་ནཱ་འགྱོན་མི་དེ་ལྷམ་མེན་པར་སློབམ་དེ་ཨིན་པས།

D'ari nâ jön-mi-di 'lam memba 'lôm-di 'ime.

༦ གངས་ལུ་ཆགས་ཏེ་ཡོད་མི་དེ་ཁཝ་མེན་པར་སེརཝ་ཨིན་པས།
G'ang-lu châ-di yö-mi-di khau-memba siu 'ime.

༧ ཁྱིམ་དེ་ཧེ་མ་ལས་རང་ཉམས་སོ་ནུག་ག་ཅི་སྨོ་ཟེར་བ་ཅིན་ཁྱིམ་ནང་སྡོད་མི་མེད་ནི་དེ་གིས།
Chim-di hema-le-ra nyam-so-nu, g'acimo z'ewacin chi-na dö-mi mê-ni-di-gi.

༨ ཁྱོད་ལུ་དགའ་བས་ཟེར་སླབ་མི་བུམོ་དེ་མིག་ཏོ་སྦོམ་དེ་སྨོ་ལྷ་པ་རིངམོ་དེ་སྨོ།
Chö-lu ga-e z'e 'lap-mi b'um-di 'mito bôm-di-mo lhapa-rim-di-mo?

༩ བཀྲ་ཤིས་ཟེར་མི་དེ་ཧེ་མ་ཡང་བཙོན་ནང་ཚུད་ནུག།
Trashi z'e-mi-di hema-e tsön-na tshü-nu.

༡༠ ད་རིས་ཀུན་དགའ་བཞེས་སྒོ་ཟ་བར་མི་འོང་ཟེར་མི་དེ་བུམོ་གཅིག་དང་གཅིག་ཁར་ ཟ་ཁང་ནང་འགྱོ་ནི་འབད་ཨིན་པས།
D'ari Küngga zhêgo z'a-wa mi-ong z'e-mi-di b'um-ci dacikha z'akha-na jo-ni-be 'ime.

༡༡ སེངྒེ་དཀརམོ་ཟེར་མི་དེ་རི་དྭགས་ཀྱི་རྒྱལཔོ་ཨིན། ཁོ་གངས་བར་ན་སྡོདཔ་ཨིན།
Singge kâm z'e-mi-di rida-gi gäp 'ing. Kho g'ang-bana döp 'ing.

༡༢ ལྷ་ངནམ་འབད་མི་ཚུ་ལུ་གྲོགས་རམ་རྩ་ལས་འབད་ནི་མི་འོང་།
Lâ ngem be-mi-tshu-lu dr'ôram tsale be-ni mi-ong.

༡༣ ཁོང་ལྷ་དེ་བཟུམ་འབདཝ་ང་ད་རིས་བརྒྱལ་རང་མ་ཤེས།
Khong lâ-d'i-zum beu nga d'ari-gä-ra ma-shê.

༡༤ ང་བཅས་ལུ་དགོ་མི་དེ་ཨ་ནི་ཨིན་ན་མ་ཤེས།
Ngace-lu gô-mi-di 'ani 'ina ma-shê.

༡༥ ཁྱོད་ཀྱིས་དེ་སྦེ་འབད་དགོ་མི་དེ་ང་གིས་ཤེས།
Chö-gi d'ebe be-go-mi-di 'ngâ-gi shê.

༡༦ ངབཅས་ཀྱི་དཔོན་ནངས་པ་མ་འབྱོན་རུང་གནང་ཚེ་འབྱོན་འོང་ཟེར་གསུངས་གནང་ནུག།
Ngaci pön nâba ma-j’ön-ru ’nâtshe j’ön-ong z’e sung-’nang-nu.

༡༧ ངགིས་ཁྱེད་ལུ་ཁོང་ཞལ་ཐག་ཀྱལ་ཅུ་གཉིས་གཅིག་ཁར་མ་བཏང་ཟེར་སླབ་ཅི། དེ་སྒང་ཁྱེད་ ག་གིས་ཡང་ཉན་མ་བཏུབ། ད་ཁོང་གཉིས་ཀྱིས་དཔོན་གྱི་སྐུ་མདུན་ལུ་འཐུད་ཤོར་རང་ཤོར་ནོ།
’Ngâ-gi chä-lu khong zh’ätha-käcu ’nyî cikha ma-tang z’e ’lap-ci. D’igang chä g’â-gi-e nyen-ma-tup. D’a khong ’nyî-gi pön-gi kundü-lu thü-shô-ra shô-nyo.

༡༨ གཞན་ང་བཅས་ཀྱི་ཡིག་ཚང་ནང་སངས་རྒྱས་བཟུམ་སྦེ་འབད་ཚུགས་མི་དོ་རུང་ཡང་གཅིག་ དགོསཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ ཁོ་བཟུམ་ཅིག་ད་ཙ་ལས་འཐོན་ནི་མིན་འདུག།
Zhen ngaci yitsha-na Sangge-zumbe be-tshu-mi d’oroe cî gôp ’ing. D’i beuda kho-zumci d’a tsale-ra thön-ni mindu.

༡༩ དབང་འདུས་ཀྱི་ཨ་ལུ་ཚུ་ཡང་གཅིག་ཁར་འཁྱིད་ནི་ཨིན་ཟེར་སླབ་མས་ག།
’Wangdi-gi ’alu-tshu-e cikha khî-ni ’ing z’e ’lap-me-ga?

༢༠ མི་དེ་ཧེ་མ་ལས་རང་ཨརཝ་རྐུཝ་ཨིན་ཟེར་ཕུན་ཚོགས་ཀྱིས་སླབ་དོ་བས།
’Mi-di hema-le-ra ’âu-kû ’ing z’e Phüntsho-gi ’lap-dee.

༢༡ ཀུན་དགའ་དཔྱོ་ལཱ་འབདཝ་མེན་པར་ཕྱོ་ཟཝ་ཨིན་པས།
Küngga d’ato lâ beu memba, to z’au ’ime.

༢༢ ངབཅས་ད་རིས་ཉིམ་གཅིག་རང་ལམ་འགྱོ་དགོ་པ་ཅིན་ཕྱོཝ་བཀྲིས་ནི་ཨིན་པས།
Ngace d’ari nyim-ci-ra lamjo-go-bacin tou kê-ni ’ime.

༢༣ ལཱ་ག་ཅི་རང་འབད་རུང་བརྟག་ཞིབ་མ་དཔྱད་པར་དེ་འཕྲོད་ལས་འབད་ནི་མེན་པས།
Lâ g’aci-ra be-ru takzh’i ma-ce-ba d’ithröle be-ni membe.

༢༤ འཆར་གཞི་བདུན་པའི་ལས་རིམ་དེ་ཚུ་བསྒྲུབ་ཚུགས་ག་མི་ཚུགས་ ད་ལྟོ་རྩ་ལས་རང་ ཧ་གོ་མི་ཚུགས་པས།

Châzhi dün-bi lärim-di-tshu drup-tshu-ga, mi-tshu, d’ato tsale-ra hag’o-mi-tshu-be.

༢༥ ཁ་རྩ་ ང་བཅས་ དགེ་ འདུ་ ལས་ འོངམ་ དང་ དར་ཚིལ་ དང་ མར་ འབག་ འོང་ དགོསཔ་ དེ་ བརྗེད་རང་ བརྗེད་སོ་ནུག།

Khâtsa ngace Gädu-le ôm-da d’âtshi-da mâ baong-gop-di jê-ra jê-so-nu.

༢༦ ལྷུན་གྲུབ་གིས་ རིན་གོང་ཚངམ་ འབད་སྤྲོད་ ད་ ཡི་ག་ མ་སྤྲོད་ག་ ག་ཅི་ཡང་ སླབ་ནི་ མིན་འདུག།

Lhündrup-gi ringgong tshâm-be trö-da-yiga ma-trö-ga g’aci-e ’lap-ni mindu.

༢༧ ཨ་ཕ་ལས་ཚུར་ལྟ་མི་བུམོ་གཅིག་དེའི་ཨ་རོགས་དགའ་རོགས་དེ་བཟུམ་ཅིག་ཨིན་པས།

’Apha-le tshu ta-mi b’um-ci ngê ’arogaro-di-zumci ’ime.

IV. Text

ཨཔ་ བསྐལ་བཟང་དང་ བུམོ་ གསལ་སྒྲོན་ གཉིས་ཀྱི་ གཏམ་རྒྱུད།

༄༅ ཧེ་མ་ ཨཔ་གཅིག་དང་ བུམོ་གཅིག་ སྤྲང་འཁྱམས་ཡི་ འཁྱམས་ཡི་འབད་ གཡུས་ལས་ གཡུས་བརྒྱུད་དེ་ འོངམ་དང་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ གཡུས་ དགའ་གླིང་ ཟེར་མི་གཅིག་ནང་ ལྷོདཔ་ ལས་ ཁོང་ཕ་སྤུན་གཉིས་ གཡུས་དེ་གི་མཐའ་མར་ ས་སྟོང་གཅིག་ནང་ ཁྱིམ་སྟོངམ་ ཆུང་ཀུ་གཅིག་ ཡོདཔ་མཐོང་སྟེ་ དེ་ཁར་ གནས་བཅག་ སྡོད་ནུག། སྟེ་ ཁོང་ ཕ་སྤུན་གཉིས་ལུ་ རྒྱུ་ཅ་ལ་ འདི་ཚུ་ ག་ནི་ཡང་མེད་དེ་འབད་རུང་ ས་གཞིས་ དུམ་གྲ་གཅིགཔ་དེ་ཁར་ ལཱ་འབད་དེ་ སྡོདཔ་ལས་ ཟ་བའི་ ལྟོ་དང་ བཀབ་བགོ་འདི་ཚུ་ ས་གཞིས་ཀྱི་ ལཱ་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ ལོ་ མང་རབས་གཅིག་གི་རིང་ དགའ་ཏོག་ཏོ་ སྐྱིད་ཏོང་ཏོ་འབད་ ཨཔ་བསྐལ་བཟང་གིས་ ཕྱི་ལཱ་འབད་ བུམོ་གསལ་སྒྲོན་གྱིས་ ཁྱིམ་ནང་གི་ གཡོག་ལཱ་ཚུ་ འབད་སྦེ་ ཁོང་ ཕ་སྤུན་གཉིས་ལུ་ སྐྱིད་སྡུག་ ག་ནི་ཡང་མེདཔར་ བྱ་ ཤིང་ཁར་ ཆགས་ཆགསཔ་བཟུམ་སྦེ་ སྡོདཔ་ཅིག་གི་བར་ན་ ཁོང་ ཕ་སྤུན་གཉིས་ དེ་སྦེ་འདུག་ཟེར

གཞིས་ དེ་གི་ཇོ་བདག་ གཡུས་ དགའ་གླིང་གི་ ཕྱུགཔ་ དྲག་ཤོས་ཁོག་ གནག་གིས་ ཤེས་ཏེ་ ཉིམ་གཅིག་འབདཝ་དང་ དྲག་ཤོས་ ཁོག་གནག་གིས་ བྱ་རོགས་གཅིག་ ཨཔ་ ཕ་སྤྱད་གཉིས་ གཞིས་དེ་ནང་ལས་ བཏོན་པར་བཏངམ་དང་ དོན་དག་དེ་གིས་ ཁོང་ ཕ་སྤྱད་གཉིས་ སེམས་ནམ་ ཏོག་ལང་སྟེ་ སེམས་ཁར་ མནོ་མནོཝ་ཡོད་རུང་ བརྗེད་ ལག་པར་ བཟུང་བཟུངམ་ ཡོད་རུང་ ཤོར་ སྦེ་ ཚར་གཅིག་ ག་ནི་ཡང་ འབད་ནི་གི་ ལམ་ མ་མཐོང་པར་ ལུས་སོ་རུང་ ལོག་ ཁོང་རང་ ཕ་ སྤྱད་གཉིས་ བསྟུན་གྲོས་བརྐྱབས་ཏེ་ ད་ གོངམ་ལུ་ གཞན་འབདཝ་བ་འདི་ གསོལཝ་རང་ བཏབ་ པ་ཅིན་ དྲག་འོང་ ཟེར་ ཕྱག་མཇལ་གཅིག་ཡང་ ལེགས་ཞིམ་འབད་ སྒྲིག་འབག་སྦེ་ ཁོང་རང་ ཕ་ སྤྱད་ གཉིས་ཆར་ དྲག་ཤོས་ ཁོག་གནག་ བཞུགས་སར་ སྐྱིད་སྡུག་ཞུ་བར་ སོང་ནུག། དེ་ལས་ ཁོང་ ཕ་སྤྱད་གཉིས་ དྲག་ཤོས་ ཁོག་གནག་གི་ གཟིམ་ཅུང་ནང་ ལྷོད་ལྷོད་ དྲག་ཤོས་ཀྱི་ རྒྱུ་ ནོར་ དེ་ཚུ་ལུ་བལྟ་སྟེ་ ཧ་རང་ ལས་ནུག། དེ་ལས་ དྲག་ཤོས་ཀྱི་ གཟིམ་ཅུང་སྒོ་ཁར་ ལྷོདཔ་ཅིག་ དྲག་ཤོས་ ཁོག་གནག་ ཁམས་སངས་ འབྱོནམ་དང་ ཁ་ཐུག་རྐྱབ་ལས་ ཨཔ་ བསྐལ་བཟང་ གིས་ སྐྱིད་སྡུག་ཚུ་ གཱ་ར་ བསལ་ཏེ་ཞུཝ་དང་ དྲག་ཤོས་ ཁོག་གནག་གིས་ ཁྱེད་ཀྱི་སྐྱིད་སྡུག་ རྒྱལཔོ་གིས་ བལྟ་ནི་མ་ཏོགས་ ངགིས་བལྟ་དགོསཔ་ ཡོད་རང་མེད་ ཟེར་ ཨཔ་ ཕ་སྤྱད་གཉིས་ ཀྱིས་ ག་དེ་སྦེ་རང་ ཕྱག་འཚལ་ གསོལཝ་བཏབ་སྟེ་ འབད་རུང་ ཇོའི་འགྱུར་ ཚུ་ གླུགས་དོ་བཟུམ་ སྦེ་ སྐྱིད་སྡུག་ གནང་ནི་འདི་ ཕར་འབད་བཞག་ ཧེང་བཀལ་ ཧུས་ཐབ་གིས་ཡང་ བརྡུང་སག་ས་ འབད་ འབདཝ་ལས་ ཨཔ་ ཕ་སྤྱད་གཉིས་ ཀློ་ཕམ་སྟེ་ སྡུག་བསྔལ་གྱི་ སྡུ་རལ་འཐབ་དང་ དྲག་ ཤོས་ ཁོག་གནག་གིས་ འཇིགས་སྐྲག་ སྟོན་ འབདཝ་བའི་ ཁུར་སྒྲ་ ལང་སྟེ་ སྟོད་པའི་བར་ན་རང་ གཡུས་དེ་ནང་གི་ རྒྱལཔོ་ སེང་གེ་གི་སྲུས་ འབྲུག་སྒྲ་ ཟེར་ ཞུ་མི་ མཚན་སྙན་པའི་ གྲགས་པ་ འབྲུག་བཟུམ་སྦེ་ གྲགས་ཏེ་ ཡོད་མི་དེ་ དེ་ཁ་ལས་ཚུར་ ཤ་བདའ་བར་ འབྱོནམ་དང་ ཁ་ཐུག་རྐྱབ་ སྟེ་ རྒྱལ་སྲས་ རིན་པོ་ཆེ་གིས་ ག་ཅི་འབད་ཧུཔ་ ཟེར་ གསུངསམ་དང་ ཨཔ་ བསྐལ་བཟང་གིས་ ལོ་རྒྱུས་ཚུ་ ཁ་གསལ་འབད་ ཞུཝ་ལས་ མཐའ་འཇུག་ཁར་ རྒྱལ་སྲས་ རིན་པོ་ཆེ་གིས་ དྲག་ ཤོས་ ཁོག་གནག་གི་ བདག་འགན་དང་ རྒྱུ་ནོར་འདི་ཚུ་ གཱ་ར་ ཨཔ་ བསྐལ་བཟང་ལུ་ གནང་ སྟེ་ དྲག་ཤོས་ ཁོག་གནག་ ཧེ་མ་ ཨཔ་ བསྐལ་བཟང་ སྟོད་སར་ ལྷ་འབདམི་སྦེ་ བཙུགས་ གནང་ནུག། དེ་ལས་ བུམོ་ གསལ་སྒྲོན་དེ་ནི་ ལྷའི་བུམོ་ དངོས་བཟུམ་སྦེ་ ལེགས་རང་ ལེགས་ནི་ དེ་གིས་རྒྱ ལ་སྲས་ འབྲུག་སྒྲ་གིས་ བཙུནམོ་འབད་ བཞེས་ཆི་ནུག། དེ་ལས་ དུས་དེ་ལས་བཟུང་ སྟེ་ ཨཔ་ བསྐལ་བཟང་དང་ བུམོ་གསལ་སྒྲོན་ ཕ་སྤྱད་གཉིས་ཡང་ དགའ་བའི་ གླུ་འཐེན་ སྐྱིད་ པའི་ བྲོ་འཆམ་སྦེ་ ཨཔ་ བསྐལ་བཟང་གིས་ དྲག་ཤོས་ ཁོག་གནག་གི་ རྒྱུ་ནོར་འགྱུར་ ལོངས་ སྤྱོད་ བུམོ་ གསལ་སྒྲོན་གྱིས་ ཨ་ཞེ་འབད་ རྒྱལ་པོའི་ བང་མཛོད་འགྱུར་ ལོངས་སྤྱོད་སྦེ་ ཡར་

དཀོན་མཆོག་ལུ་ མཆོདཔ་ཕུལ་ མར་ དབུལ་ཡོངས་ལུ་ སྦྱིན་པ་བཏང་སྦེ་ དགའ་སྐྱིད་ ཕུན་སུམ་ཚོགས་པའི་ ཉིམ་དང་ཟླཝ་ གཅིག་ཁར་ ཤར་སྟེ་སྡོདཔའི་ གོ་སྐབས་ སྨོན་ ཐོབ་ནུག་གོ། ॥

'Ap Käza da B'um Sädrö 'nyî-gi Tamjü

Hema 'ap-ci da b'um-ci pcang-cham-yi cham-yi-be 'ü-le 'ü-jü-di ôm-da thanjukha 'ü Galing z'e-mi-ci-na höp-le khong phâphe 'nyî 'ü-di-gi thama sâto-ci-na chimtôm chungku-ci yöp thong-di, d'ikha 'nä câ-dö-nu. Te, khong phâphe 'nyî-lu ju cala-di-tshu g'anee me-di-be-ru sazhi dumdra-cip dikha lâ bä-di döp-le z'au-to-da kap-g'ô-di-tshu sazhi-gi lâ-lu ten-di lomang rap-ci-gi ring gatoto kîtongto-be 'Ap Käza-gi pchîla-bä B'um Sädrö-gi chi-na-gi 'yôla-tshu bä-be, khong phâphe 'nyî-lu kîdu g'anee meba, bj'a shingkha châcap zumbe döp-ci-gi b'âna khong phâphe 'nyî d'ebe dû-z'e zhî-di-gi j'ôda 'ü Galing-gi pchup Dr'âsho Khôna-gi shê-di nyim-ci beu-da, Dr'âsho Khôna-gi bjâro-ci 'ap phâphe 'nyî zhî-di-na-le tön-ba tâm-da, d'önda-di-gi khong phâphe 'nyî sem 'namto lang-di, semkha 'no'nou yö-ru jê laba zungzum yö-ru shô-be tshâ-ci g'anee be-ni-gi lam ma-thong-ba lü-so-ru, lo khong-ra phâphe 'nyî tündrö cap-di, d'a g'ôma-lu zhen beu-wa-di söu-ra ta-bacin dr'â-ong-z'e chânje-ci-e läzhim-be dribâ-be, khong-ra phâphe 'nyî-chara Dr'âsho Khôna zhûsa kîdu zh'uwa song-nu. D'ele khong phâphe 'nyî Dr'âsho Khôna-gi zimcu-na höhö Dr'âsho-gi juno-di-tshu-lu tâ-di hara lä-nu. D'ele Dr'âsho-gi zimcu gokha höp-ci, Dr'âsho Khôna khamsa j'öm-da khâthü cap-le 'Ap Käza-gi kîdu-tshu g'âra sä-di zh'û-da, Dr'âsho Khôna-gi "Chä-gi kîdu gäp-gi ta-ni ma-to. 'Ngâ-gi ta-gop yö-ra mê" z'e 'ap phâphe 'nyî-gi g'adebe-ra châtshä söu-tap-di-be-ru doi-gu chu 'lû-do zumbe kîdu 'nang-ni-di phâ-be-zhâ henke tätha-gi-e dung-sasa-be beu-le 'ap phâphe 'nyî 'lopham-di, du-ngä-gi 'ngurä thap-da Dr'âsho Khôna-gi jik-dra tön-bewi ûdra lang-di döbi b'âna 'ü-di-na-gi Gäp Singge-gi sä Drûdra z'e zh'u-mi tshen 'nyen-bi dr'aba drû zumbe dr'a-di yö-mi-di d'ikha-le-tshû sha da-wa j'öm-da khâthü cap-di gäsä rimboche-gi "g'aci bädap" z'e sûm-da, 'Ap Käza-gi lôju-tshu khase-be zh'û-le thanjukha gäsä rimboche-gi Dr'âsho Khôna-gi dâge-da juno-di-tshu g'âra 'Ap Käza-lu 'nang-di, Dr'âsho Khôna hema 'Ap Käza dösa lâ bemi-be tsu'nang-nu. D'ele B'um Sädro-din

lhai-b'um 'ngö zumbe lä-ra lä-ni-di-gi Gäsä Drûdra-gi tsüm-be zhê-che-nu. D'ele d'ü-d'i-le zung-di, 'Ap Käza da B'um Sädrö phâphe 'nyî-e gawi 'luthen kibi dr'ocham-be, 'Ap Käza-gi Dr'âsho Khôna-gi juno-gu long cö, B'um Sädra-gi 'azhi-be gäbi b'angdzö-gu long cö-be, yâ köncho-lu chöp phü, mâ 'üphong-lu jinba tang-be, gaki phünsumtshô-bi nyim-da dau cikha shâ-di döbi g'okap bôm thop-nu g'o.

True or false?

༡ དྲག་ཤོས་ཁོག་གནག་དེ་ མི་བསམ་པ་བཟངམ་གཅིག་ཨིན།

Dr'âsho Khôna-di 'mi samba zâm-ci 'ing.

༢ རྒྱལ་ སྲས་ འབྲུག་ སྒྲ་ གིས་ ཨཔ་ བསྐལ་ བཟང་ དང་ བུམོ་ གསལ་ སྒྲོན་ ཕ་ སྤུད་ གཉིས་ གཞིས་དེ་ནང་ལས་བཏོན་ཟ་ནུག།

Gäsä Drûdra-gi 'Ap Käza-da B'um Sädrö phâphe 'nyî zhî-di-na-le tön-da-nu.

༣ རྒྱལཔོ་སེངགེ་དེ་ རྒྱལ་སྲིད་ཆོས་བཞིན་དུ་བསྐྱངས་མི་གཅིག་ཨིན།

Gäp Singge-di gäsi chözhind'u cang-mi-ci 'ing.

V. Translate into Dzongkha

Translate the following sentences into Dzongkha using honorific speech.

1. What is your good name please?
2. Please be so kind as to give me some assistance.
3. How long will you be staying in Trashigang?
4. Would you please sign here?
5. [to a dr'âsho] Your father liked archery more than anybody.
6. Some clerks are very lazy. Some are diligent. [literally: 'doing good work']

7. What is the difference between ’lôm and lôm? — ’Lôm is what you call someone who learns from a ’lama, and lôm is what you call dried höntshö.

8. How old are you? Are you married?

9. Friends, you must be diligent in doing translations.

10. There is a big difference between office work and housework.

11. It is not as peaceful in any country as it is in Bhutan.

12. Not only the day of today and the day of tomorrow (i.e. incessantly), the only thing you think about is rice and curry (i.e. food).

VI. Proverbs

Not so much a proverb as a popular adage amongst some young Bhutanese men, the following slogan exists in several versions: ལ་དེ་ཀྲལཝ་ཅིག་གཞོནམ་ཨིན། **La-di gäu-ci zhöm ’ing**, or ལ་དེ་བཀྲལ་ཞིམ་ལས་གཉེན་མ་རྐྱབ་བཟུམ་ཨིན། **La-di gä-zh’i-le ’nyen ma-cap-zum ’ing**, or ལ་དེ་བཀྲལ་ཞིནམ་ལས་ཨམ་ཚུ་མེདཔ་བཟུམ་ཨིན། **La-di gä-zh’i-le ’amtshu mep-zum ’ing**. What do these sayings mean?

VII. Riddles

༡ རུ་ཏོག་མེདཔའི་སྲ་ཁྲག་ཁྲ།

Rûto mebi satratra.

༢ མིག་ཏོག་མེད་རུང་འཛུལ་ཤེས་མི།

’Mito mê-ru dzü-she-mi.

༣ གངམ་མེད་མཐོ་གང་རང་ཨིན།

G’âm mê, thog’ang-ra ’ing.

References

Byrne, St. Quintin. 1909. *A Colloquial Grammar of the Bhutanese Language.* Allahabad: Pioneer Press.

Csoma de Kőrös, Alexander (i.e. Csoma Kőrösi Sándor). 1834. *A Grammar of the Tibetan Language in English.* Calcutta: Baptist Mission Press.

Das, Sarat Chandra. 1902. *A Tibetan-English Dictionary with Sanskrit Synonyms* (revised and edited under the order of the Government of Bengal by Graham Sandberg and A. William Heyde). Calcutta: The Bengal Secretariat Book Depôt.

འཇམ་དབྱངས་འོད་ཟེར་ (George van Driem). 1991. གཞུང་འབྲེལ་རྫོང་ཁ་རོ་མཱན་ (འཛམ་གླིང་ནུབ་ཕོགས་པའི་ཡིག་ཐོག་) འབྲི་ལུགས་ལམ་སྟོན། *Guide to Official Dzongkha Romanization.* Thimphu: Royal Government of Bhutan.

—. 1994. ‘The phonologies of Dzongkha and the Bhutanese liturgical language’, *Zentralasiatische Studien*, 24: 36–44.

—. 2001. *Languages of the Himalayas: An Ethnolinguistic Handbook of the Greater Himalayan Region, containing an Introduction to the Symbiotic Theory of Language* (2 volumes). Leiden: Brill.

—. 2014. ‘Trans-Himalayan’, pp. 11–40 in Nathan Hill and Thomas Owen-Smith, eds., *Trans-Himalayan Linguistics.* Berlin: Mouton de Gruyter.

—. 2015. ‘Language and identity in Bhutan’, འབྲུག་གི་དུས་དེབ་ *Druk Journal,* 1 (1): 61–67.

—. 2016. ‘Modernisation in the service of cultural preservation: Discussion on Dzongkha continues’, འབྲུག་གི་དུས་དེབ་ *Druk Journal,* 2 (1): 46–52.

Geziben, Deji-Sezhen. 1996. *Trochaic Structure in Tibetan Phonology: A Metrical Analysis of Tone in Lhasa Tibetan.* University of Texas at Arlington: M.A. thesis.

Hill, Nathan Wayne. 2010. *A Lexicon of Tibetan Verb Stems as Reported by the Grammatical Tradition.* München: Kommission für Zentral- und Ostasiatische Studien der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.

Jäschke, Heinrich August. 1871. *Handwörterbuch der Tibetischen Sprache*. Gnadau: Unitätsbuchhandlung.

Jäschke, Heinrich August. 1881. *A Tibetan-English Dictionary, with Special Reference to the Prevailing Dialects*. London: Secretary of State for India in Council.

Jäschke, Heinrich August. 1883. *Tibetan Grammar* (2nd edition, Trübner's Collection of Simplified Grammars of the Principal Asiatic and European Languages, VII). London: Trübner and Co.

Jespersen, Jens Otto Harry. 1922. *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: George Allen & Unwin Ltd.

དཀའ་སེངས་ཀརྨ་ཚེ་རིང་དང་འཇམ་དབྱངས་འོད་ཟེར་ (Karma Tshering of Gaselô and George van Driem). 1992. རྫོང་ཁའི་བརྡ་སྤྲོད་པའི་གཞུང་། *The Grammar of Dzongkha*. Thimphu: Royal Government of Bhutan. [xviii + 388 = 406 pp.]

—. 1998. ༄༅རྫོང་ཁ། *Dzongkha*. Leiden: School of Asian, African and Amerindian Studies [language textbook, xvi + 489 = 505 pp., with three audio compact disks].

—. 2014. *Parlons Dzongkha, langue du Bhoutan* [avec un avant-propos par Françoise Pommaret]. Paris: L'Harmattan [Dzongkha language textbook in French, 471 pp. with audio files downloadable from <www.himalayanlanguages.org>].

Kharto, Dorje Wangchuk མཁར་སྟོད་རྡོ་རྗེ་དབང་ཕྱུག། 1979. *Thumi: dGongs gTer (The Complete Tibetan Verb Forms)* དུས་ གསུམ་ རེའུ་ མིག་ ཐུ་ མིའི་ དགོངས་ གཏེར།། Delhi: C.T. Khrto.

སློབ་དཔོན་གནག་མདོག། སློབ་དཔོན་པདྨ་ལ། སློབ་དཔོན་སངས་རྒྱས་བསྟན་འཛིན། ༡༩༧༡། རྫོང་ཁའི་འགྲེལ་བཤད་རབ་གསལ་སྒྲ་རིངས་དང་པོ། *New Method Dzongkha Hand Book*. ཐིམ་ཕུག། དཔལ་ལྡན་འབྲུག་གཞུང་ཤེས་རིག་ལས་ཁུངས།

སློབ་དཔོན་གནག་མདོག་ 1977. རྫོང་ཁའི་སློབ་སྟོན། *Introduction to Dzongkha*. Delhi: Jayyed Press.

Sandberg, Graham. 1888. *Manual of the Sikkim-Bhutia Language or Dé-Jong Ké.* Calcutta: Oxford Mission Press.

Sandberg, Graham. 1895. *Manual of the Sikkim Bhutia Language or Dén-jong Ké.* Westminster: Archibald Constable & Co., Publishers to the Indian Office.

དྲག་ཤོས་སངས་རྒྱས་རྡོ་རྗེ་དང་འཇམ་དབྱངས་འོད་ཟེར་ (Dr'âsho Sangye Dorji and George van Driem). 2015. 'Synoptic grammar of the Bumthang language, a language of the central Bhutan highlands', *Himalayan Linguistics Archive*, 6: 1–77.

Schmidt, Isaac Jacob. 1839. *Grammatik der tibetischen Sprache.* Sankt-Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Schmidt, Isaac Jacob. 1841. *Tibetisch-Deutsches Wörterbuch, nebst Deutschem Wortregister.* Sankt-Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Sprigg, Richard Keith. 1954a. 'Verbal phrases in Lhasa Tibetan, I', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVI (l-2): 134–156.

Sprigg, Richard Keith. 1954b. 'Verbal phrases in Lhasa Tibetan, II', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVI (l-2): 322–350.

Sprigg, Richard Keith. 1955. 'The tonal system of Tibetan (Lhasa dialect) and the nominal phrase', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVII (1): 133–153.

Sprigg, Richard Keith. 1966. 'Lepcha and Balti Tibetan:tonal or non-tonal languages?', *Asia Minor*, New Series, XII (2): 185–201.

Sprigg, Richard Keith. 1981. 'The Chang-Sheft tonal analysis, and the pitch variation of the Lhasa-Tibetan tones', *Linguistics of the Tibeto-Burman Area*, 6 (1): 49–59.

Sprigg, Richard Keith. 1991. 'The spelling-style pronunciation of Written Tibetan, and the hazards of using citation forms in the phonological analysis of spoken Tibetan', *Linguistics of the Tibeto-Burman Area*, 14 (2): 93–131.

Sprigg, Richard Keith. 1993. 'Controversy in the tonal analysis of Tibetan', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* LVI (3): 470–501.

Sun, Jackson Tian-Hsin [Sūn Tiānxīn]. 1995. *The Typology of Tone in Tibetan.* Taipei: Institute of History and Philology of the Academia Sinica.

van der Velden, Leo. 2015a. 'Change of name of post offices in Bhutan 1962 – present', *Postal Himal,* 162 (2): 14–16.

van der Velden, Leo. 2015b. 'Change of name of post offices in Bhutan 1962 – present', *Postal Himal,* 163 (3): 8–10.

རྫོགས་སོ།།

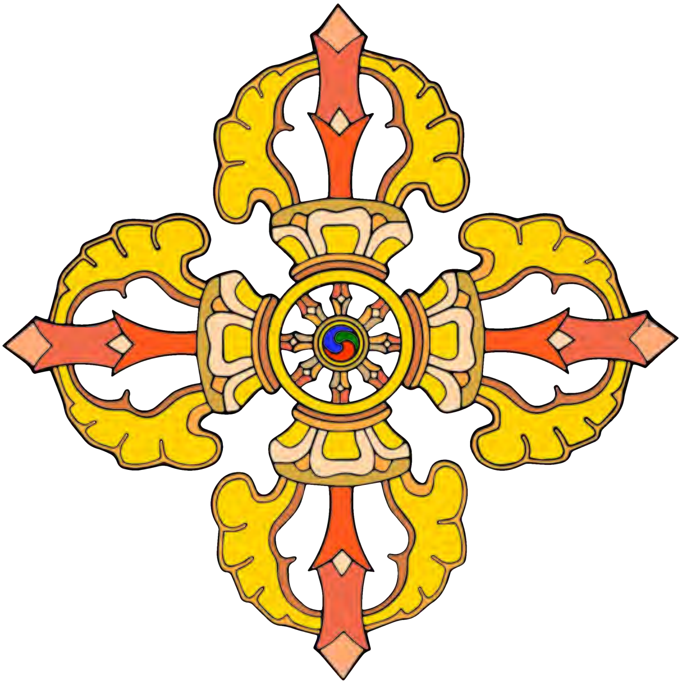

Appendices

1 Answer Key

Answers to general knowledge and grammar questions can be found by reviewing the relevant chapter. Answers to translation exercises are provided below. Translations given in the answer key are often not the only correct translations. Please consult your native speaker instructor if you have any questions.

Chapter 4: Exercise III

༡	our house
༢	his wife
༣	the cat's tail
༤	his wife's hand
༥	my daughter
༦	in our house
༧	in the marketplace
༨	at the office
༩	from Phüntsho'ling
༡༠	since yesterday
༡༡	from the heart
༡༢	to his friend
༡༣	at Thimphu
༡༤	me, to me
༡༥	the woman
༡༦	the girl
༡༧	the ox
༡༨	her pen
༡༩	the teacher's mother

Chapter 4: Exercise IV

1. ཁོང་གི་ཚོང་ཁང་ནང་།
   Khong-gi tshongkha-na
2. ཚོད་བསྲེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ།
   Tshöse thromkha-lu
3. སྤྱ་གི་མཇུག་མ།
   Pca-gi juma
4. ཕོ་བྲང་ནང་ལུ།
   Phodra-na-lu
5. ངེའི་ཆ་རོགས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་།
   Ngê châro-gi chi-na
6. ང་བཅས་ཀྱི་ཨམ་ཚུ་དེ་ཚུ།
   Ngaci ’amtshu-di-tshu
7. ཁྱོད་ཀྱི་ཇའི་ནང་།
   Chö-gi j’ai-na
8. ཁོ་གི་བུམོ་ལུ།
   Khô-gi b’um-lu
9. མོ་གི་ཨ་པའི་ཡིག་ཚང་ནང་།
   Mô-gi ’api yitsha-na
10. བྱི་ལི་འདི།
    Bj’ili-di
11. རོ་ཁྱི་དེ།
    Rochi-di
12. སློབ་དཔོན་གྱི་ཁྱིམ་ནང་།
    ’Löbö-gi chi-na

Chapter 4: Exercise V

༡ false, ༢ true.

Chapter 4: Exercise VI

༡ I have a cat.
༢ He has two goats.
༣ I have a book.
༤ My son has a kitten.
༥ I have a big house.
༦ She has big feet.
༧ They all each have a bow.
༨ Each of the students has a pen.
༩ Do you have a watch?
༡༠ Do you have yak meat [at your place]?
༡༡ He doesn't have your book.
༡༢ Don't we have another scoop?
༡༣ There are many golden langurs in Bhutan.
༡༤ There's no airport in Bumthang.
༡༥ There's no one selling tomatoes in the vegetable market.
༡༦ She has beautiful teeth.
༡༧ She has a red kira.
༡༨ He has a red g'ô.
༡༩ My son has four g'ôs.
༢༠ We've got pork at our house.
༢༡ You have a black hat.
༢༢ The head of the office is my wife's elder brother.
༢༣ We are pupils of Semtokha.
༢༤ Are you two reporters of the Bhutan Broadcasting Service?
༢༥ The King of Bhutan is a just and wise ruler.
༢༦ Their house is behind the hill.
༢༧ He is not the shopkeeper.
༢༨ They're not Indians.
༢༩ The rhododendrons are red.
༣༠ My scooter is at your house, isn't it?

༣༡ The kitchen is tidy and clean.
༣༢ There is [uncooked] rice in the pot.
༣༣ Are you the owner of this land?
༣༤ Is this your car?
༣༥ Indian garlic is very small.
༣༦ Bhutanese garlic is big.
༣༧ Thimphu is larger than Trashigang.
༣༨ The cat is in the box.
༣༩ The house is well-lit inside.
༤༠ There's a rat in the kitchen.
༤༡ Is he your younger sister's friend?
༤༢ You've got blond hairs [growing] on your arm.
༤༣ The photocopy machine is in the office.
༤༤ I've got your money.
༤༥ Is the dog yours?
༤༦ Your child is with me.
༤༧ It's inexpensive.
༤༨ The food is delicious.
༤༩ It's expensive too.
༥༠ He's mischievous / naughty.
༥༡ He's here.
༥༢ My body is clean.
༥༣ The restaurant is clean.
༥༤ Do you have my book?
༥༥ Trashi'yangtse is a small town.
༥༦ Thimphu is a very big town.
༥༧ You've got a big nose.
༥༨ We have seven horses.
༥༩ We each have a knife.
༦༠ He has a friend in Phüntsho'ling.
༦༡ She has just one elder brother.

༦༢ I have three younger sisters.

༦༣ Trashichö Dzong is in Thimphu.

༦༤ There's mud on your shoes.

༦༥ Your knife is in the car.

༦༦ There's no money in her purse.

༦༧ Their toilet is filthy.

༦༨ Asparagus is delicious.

༦༩ The mentalities of the two countries are distinct / different.

༧༠ Is the cook any good?

Chapter 4: Exercise VII

1. ང་ལུ་ཕོརཔ་ལྟོ་རས་བང་ཅུང་དང་བཅསཔ་འབད་ཡོད།
   Ngâ-lu phôp tôra b'angcu-da cäpbe yö.

2. ཁོ་གི་སྨྱུ་གུ་དེ་ཡིག་ཚང་ནང་འདུག།
   Khô-gi 'nyug'u-di yitsha-na dû.

3. བལཔ་སེའུ་དེ་ཞིམ་ཏོག་ཏོ་ཨིན།
   B'äpsiu-di zh'imtoto 'ing.

4. ངེའི་བུམོ་དེ་ལུ་ལྷམ་མེད།
   Ngê b'um-di-lu lham mê.

5. ངེའི་ཁྱིམ་དེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་ཨིན།
   Ngê chim-di thromkha-lu 'ing.

6. ང་བཅས་ལུ་ཀི་ལྟབ་རེ་ཡོད།
   Ngace-lu kitap-re yö.

7. ངའི་གྱི་ལྡེ་མིག་ཁྱོད་ནང་ཡོད་ག།
   Ngê-gi dimi chö-na yö-ga?

8. དེ་ཁར་རྡོ་མ་མིན་འདུག།
D'ikha doma minu.

9. མོ་ལུ་སྒྲོམ་སྦོམ་གཅིག་ཡོད།
Mô-lu drôm-bôm-ci yö.

10. ངེའི་གི་ཆ་རོགས་དེ་ནཱ་མེད།
Ngê-gi châro-di nâ mê.

11. རོ་ཁྱི་དེ་ཚུ་ཧིང་སངས་སང་མིན་འདུག།
Rochi-di-tshu hing-sangsa mindu.

12. ནགས་ཚལ་ནང་ལུ་སྤྱ་དཀར་ལེ་ཤ་འདུག།
Nâtshä-na-lu pcaka läsha dû.

13. ཕག་ཤ་བ་དེ་ཉ་ཁག་ཅུང་ཞིམ།
Phasha-wa-di nyakhachu zh'im.

14. དངུལ་བ་དེ་བཟི་གོང་མཐོ།
'Ngü-wa-di zi gongtho.

15. རྒྱ་གར་ཚུ་ལུ་སྤུ་ལེ་ཤ་འདུག།
Jaga-tshu-lu pu läsha dû.

16. ང་བཅས་ཀྱི་ཡིག་ཚང་ནང་ལུ་འདྲ་བཤུས་འཕྲུལ་གཉིས་ཡོད།
Ngaci yitsha-na-lu drashü-thrü 'nyî yö.

17. སྣུམ་འཁོར་དེ་གི་ཇོ་བདག་ཁྱོད་ཨིན་ན།
'Numkho-di-gi j'ôda chö 'ina?

18. མོ་ཁྱོད་ཀྱི་ཕོ་རྒནམ་མའི་ཨམ་ཚུ་ཨིན་ན།
Mo chö-gi phôgem-mi 'amtshu 'ina?

19. ཁོ་གི་ཁྱིམ་དེ་ཡིག་ཚང་གི་ཟུར་ཁར་ཨིན།
Khô-gi chim-di yitsha-gi z’ukha ’ing.

20. ཇིག་དེ་ནང་ཆང་འདུག།
Dî-di-na chang dû.

Chapter 4: Exercise IX

1. ད་ཆུ་ཚོད་དྲུག་བརྡུང་བཏང་ནུག།
D’a chutshö dr’û dung-da-nu.
2. ད་ཆུ་ཚོད་བཅུ་གཅིག་ཡར་སོ་ནུག།
D’a chutshö cûci yâ-so-nu.
3. ད་ལྟོ་ཆུ་ཚོད་བཅུ་གཉིས་བྱིགས་ཏེ་སྐར་མ་ལྔ་ཨིན་པས།
D’ato chutshö cûnyi bj’i-di karma ’nga ’ime.
4. ཆུ་ཚོད་བརྒྱད་བརྡུང་པར་སྐར་མ་དགུ་འདུག།
Chutshö gä dung-ma karma gu dû.
5. ཆུ་ཚོད་ཕྱེད་དང་བཅུ་ཐམ་ཨིན་པས།
Chutshö pche-ta cuthâm ’ime.
6. ཆུ་ཚོད་ཕྱེད་དང་གཉིས་ཨིན་པས།
Chutshö pche-ta ’nyî ’ime.
7. ཆུ་ཚོད་ག་དེ་ཅིག་ཡར་སོ་ནུག་གོ།
Chutshö g’adeci yâ-so-nu-go?
8. ཆུ་ཚོད་ལྔ་བརྡུང་པར་སྐར་མ་ཉི་ཤུ་འདུག།
Chutshö ’nga dung-ma karma nyishu dû.
9. ཆུ་ཚོད་གསུམ་བྱིགས་ཏེ་སྐར་མ་བཅུ་གཉིས་ཨིན་པས།
Chutshö sum bj’i-di karma cûnyi ’ime.
10. ཆུ་ཚོད་བཞི་བརྡུང་པར་སྐར་མ་གཉིས་འདུག།
Chutshö zhi dung-ma karma ’nyî dû.

Chapter 5: Exercise III

༡ We cannot get a vacant flat these days.
༢ The monks are reciting prayers in the lamasery.
༣ I love you.
༤ They cannot lift the load.
༥ They may not enter the building.
༦ I can speak a little bit of Dzongkha.
༧ The kira looks good on your daughter.
༨ The dogs are fighting in the street.
༩ He always comes to eat ’êma-d’âtshi at our house.
༡༠ Let’s play archery!
༡༡ Let’s not talk so loudly in the dzong.
༡༢ May your work be successful!
༡༣ We must finish the programme today.
༡༤ He has to buy photographs for his citizenship card.
༡༥ I want a big porcelain bowl.
༡༦ She does not see him.
༡༧ Pänjo is here working at the office.
༡༨ In the summertime, hemp grows all over Thimphu.
༡༩ We cannot find a cheap flat in the market.
༢༠ You both should go to the market now to buy rice, onions and fiddleheads for our guests.
༢༡ I feel a little bit ill today.
༢༢ There is a bear stalking about up there on the hill!
༢༣ The Brokpas are driving the yaks to the upland pastures.
༢༤ We work in the bank.
༢༥ They work in the hospital.
༢༦ The shopkeeper is counting his money.
༢༧ It’s very very cold today.
༢༨ They were repairing the road this morning.
༢༩ What will you have? [at a restaurant]

༣༠ He speaks Tshangla.
༣༡ She lives in the upper market.
༣༢ The engine is making a funny noise.
༣༣ They are walking up the hill to take the steam bath.
༣༤ I can almost lift it up myself. We can certainly lift it together.
༣༥ May one smoke in this office?
༣༦ They are outside bathing.
༣༧ The shoes don't fit.
༣༨ I don't want more rice.
༣༩ He's rubbing the medicine on his wound.
༤༠ Sönam Tshiri takes no milk in his tea.
༤༡ The sun is setting.
༤༢ The men are selling yak meat.
༤༣ Sönam is busy chopping wood.
༤༤ Sangge is reading the Künsel.
༤༥ I sleep downstairs.
༤༦ Deki 'Yangdzom cannot drive a car.
༤༧ Sönam Dôji does not work in the post office.
༤༨ They're dressing in the bedroom.
༤༩ The shopkeepers are all taking inventory today.
༥༠ Foreigners cannot enter the monasteries without [bearing] a special permit.
༥༡ From which country is your wife?
༥༢ Tomorrow we are going to see the spectacle. Aren't you going too?

Chapter 5: Exercise IV

༡ false, ༢ false.

Chapter 5: Exercise V

1. ཁོང་ས་ཐ་ཁར་ཤོ་རྐྱབ་དེ་བས།

   Khong satha-kha sho-cap-dee.

2. ང་ད་ལྟོ་མེ་ཏོག་ནང་ཆུ་ལྦུག་པ་ཡིན།

   Nga d’ato mito-na chu ’lup ’ing.

3. ཨམ་ཚུ་དེ་ཚུ་ཕྱི་ཁར་ཉིམའི་ནང་ཤ་བསྐམ་དེ་བས།

   ’Amtshu-di-tshu pchikha nyimi-na sha kam-dee.

4. ཁོང་གཉིས་ཁ་གཤག་རྐྱབ་ཡིན་པས།

   Khong ’nyî khasha cap ’ime.

5. ལྷམ་དེ་གཉིས་མཚན་ཉིད་རྐྱབ་ཡིན་པས།

   ’Lam-di ’nyî tshen-nyi cap ’ime.

6. ང་ཚོད་མའི་ནང་ཚོ་སྟོར་བཙུག་དོ།

   Nga tshömi-na tshôto tsû-do.

7. ད་རིས་ང་བྱང་ཤུགས་རྐྱབ་མས།

   D’ari nga j’angshu cap-me.

8. ཁྲིམ་ཚད་མཇལ་དེ་བས།

   Chim tshê jä-dee.

9. མོ་ཆུམ་མཇལ་དེ་བས།

   Mo chum jä-dee.

10. ཁྱོད་ཀྱི་ལག་པ་ལས་ཁྲག་འཐོན་དེ་བས།

    Chö-gi lap-le thrâ thön-dee.

11. ད་རིས་བྱ་ཤ་རྔོས་ཟ་གེ་མེན་ན།

    D’ari bj’asha ’ngô z’a-ge, me-na?

12. ང་བཅས་དཔའ་རྟགས་བརྡར་དགོས་པས།

    Ngace pata dâ-go-be.

13. ང་བཅས་ཀྱི་ཨ་ལུ་དེ་མགྱོགས་པར་དྲག་བཅུག་ཤིག།

    Ngaci ’alu-di jôba dr’â-cush.

14. ཁོ་རྩིག་པ་ཟ་མ་བཅུག་པར་བཞག་གེ།

    Kho tsip z’ama cu-ba zha-ge.

15. སློག་བརྙན་བལྟ་བར་འགྱོཝ་ཤོལ་གེ།
 ’Lok’nyen ta-wa jou shö-ge.

16. བྱཔོ་འབོ་དོ་བས།
 Bj’ap b’ô-dee.

Chapter 6: Exercise III

༡ He paid.

༢ She has washed all our clothes.

༣ He has gone to work.

༤ He has spoilt my pen.

༥ He wiped the sleep from his eyes with his index finger.

༦ The two of them first met each other in the dzong.

༧ The porters transported the freight by lorry.

༨ They used to live in this house before I moved here.

༩ My father used to scold me when I was lazy.

༡༠ She had already hidden the letter before I got home.

༡༡ When the dr’âshos came to the school, the pupils sang them a song.

༡༢ The boulder tumbled down the slope onto the road.

༡༣ My parents used to own about one hundred fifty slaves before the slaves were granted their liberty by His Late Majesty.

༡༤ We chased them all the way through the forest.

༡༥ He always comes dressed in a white g’ô or a black g’ô.

༡༦ When instruction is being given, listen well!

༡༧ If you slaughter a pig, is this not a sin?

༡༨ When the two of us are horsing around, he gets jealous. [literally ‘his eyes hurt’]

༡༩ After we started the work today, it did not go so well.

༢༠ Having gone on pilgrimage, if one does not visit the holy places, it’s one’s own fault.

༢༡ If you climb atop a tall hill, you can see the Kurichu very well.

༢༢ If he goes back, are you going to stay on?

༢༣ If he pays back in time the money that he borrowed from me, then I'll go back to the village.

༢༤ If Dr'âsho goes back today, then I too shall follow suit.

༢༥ Whoever may be the biggest (i.e. although he is not the biggest), Kinle is the strongest. He is not afraid of anybody.

༢༦ Although their plan is so worked out in such detail, it has no practical value whatsover.

༢༧ Although I went to the market some three times today, I didn't remember to buy the vegetables.

༢༨ It has been decided upon that we shall all go. However, he alone will not listen.

༢༩ I have told him time and time again [literally 'from before'] that this is not acceptable. Yet, he won't obey.

༣༠ It will not be feasible to go both to the dzong and to the village tomorrow. Therefore, I shall rather have to give up the idea of going to the village.

༣༡ My friend is not going to Bangkok because he doesn't have enough for the air fare.

༣༢ I came [literally 'it is'] in order to request a loss compensation payment of the VIP. Otherwise, I will have to request at least some donation.

༣༣ If possible [literally 'if it can be done'], you have to bite. Otherwise, you should have at least pinched once. (instructions to a pal who is engaged in a fight)

༣༤ Because that girl is so beautiful, everyone is obsessed with her. Yet, her parents are poor.

༣༥ Because the sun is shining today, my work went well. Otherwise, my work would have taken so long.

༣༦ Not only does damru (འདམ་རྡུ་) grow in the mud, and even though it tastes like mud too, mother likes to eat it.

༣༧ I don't know whether I broke that thing or whether it was already broken when I bought it.

༣༨ This year the harvest will be good because the rains fell at the right time.

༣༩ Today we lost at archery. However that may be, they and we are equal (i.e. of equal skill). The other day they too lost once.

༤༠ What is the cause of this? [literally 'the magic of what is this?'] The sun has started to shine whilst it is raining.

༤༡ The village in the valley has long ago been swept away by the flood.

༤༢ Today I did the work that had been abandoned because nobody whatsoever was able to do it.

༤༣ The Sun of Peace has long been shining in the world.

༤༤ Not only did I pay the fee for the bull, the bull died to boot.

༤༥ Not only did I kill a man, I paid the fine for involuntary manslaughter to boot.

༤༦ Is the gem which came from the sea blue or yellow?

༤༧ Although Paro Drugä Dzong has fallen into decay, it is a most renowned one amongst the dzongs.

Chapter 6: Exercise IV

1. ཁོ་ཁྱིམ་ནང་འོངམ་དང་ཏག་བུ་རང་སྒོ་བཙུམས་ཡིན་པས།
   Kho chi-na ôm-da tabura go dum 'ime.

2. ངའི་ཆ་རོགས་ཀྱིས་སྡོད་སི་ཁྱིམ་ལེགས་ཞིམ་གཅིག་མ་ཐོབ་ཚུན་ཚོད་ང་དང་
   གཅིག་ཁར་བཞག་ནི་ཨིན།
   Ngê châro-gi dö-si-chim läzhim-ci ma-thop-tshöntshö nga-dacikha zhâ-ni 'ing.

3. དརེས་ཀྱི་ཨ་ལུ་འདི་བུ་ཡ་བུམོ།
   D'are-gi 'alu-di b'u ya b'um?

4. ཁོ་ཆོས་ལྷབ་ཚརཝ་ཅིག་གཉིད་ཐལ་སོ་ནུག།
Kho chôlhap tshau-ci, ’nyîthä-so-nu.

5. མོ་གིས་སྒོ་ལྡེ་མིག་རྐྱབ་ཚརཝ་དལྡེ་མིག་བུ་ཨེན་ཐ་སེར་གུ་ནང་ཤོར་སོ་ནུག།
’Mô-gi go dimi cap tsâu-da, dimib’u ’entha sêgu-na shô-so-nu.

6. ང་སྤ་རོ་འགྱོ་ནི་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ ཁོ་ནཱ་སྡོད་ནི་ཨིན།
Nga Paro joni ’ing. D’ibeuda, kho nâ döni ’ing.

7. ཡི་གུ་དེ་ཡང་ན་བློན་པོ་ལུ་ཕུལ་དགོ་ཡང་ན་བློན་པོ་གི་དྲུང་ཆེ་ལུ་ཕུལ་དགོ།
Yig’u-di yân ’Lönbo-lu phü-go, yân ’Lönbo-gi dr’ungche-lu phü-go.

8. ཁྱོད་རྒྱ་གར་གྱི་ལྟོ་རས་དེ་ཉོ་ནི་རྒྱ་མི་གི་ལྟོ་རས་དེ་ཉོ་ནི།
Chö Jaga-gi tôra-di nyoni, Jami-gi tôra-di nyoni?

9. དགའ་སྟོན་གྲོལ་སོ་རུང་མི་དེ་ཚུ་ཁྱིམ་ནང་འགྱོ་མ་བཏུབ།
Gatön dr’ö-so-ru, ’mi-di-tshu chi-na jo-ma-tup.

10. སློབ་གྲྭ་ནང་ལས་བྱོག་འོངམ་ཨིན།
’Lopdra-na-le bj’ô-ôm-’ing.

Chapter 6: Exercise V

༡ false, ༢ false.

Chapter 7: Exercise II

༡ false, ༢ true, ༣ true.

Chapter 7: Exercise IV

༡ There's lots of work to do in Bhutan in the summer.

༢ In other countries there's not that much work to do.

༣ Yesterday there was even frog meat for sale in the market.

༤ With some friends having already left, others straggling behind, it has become difficult to get them back together again. From now on, we'll all go together.

༥ Now, I'm not going to work. I'm not going to study. I'm only going to sleep. [literally 'to stay in one place and sleep']

༦ Moreover, the other girl also isn't that bad-looking either.

༧ The bottle openers they make nowadays are different from the ones they used to make and there are many types. [literally 'The beer openers of nowadays, different than previously, are made [in] many types']

༨ He's looking for the reason he gets scolded.

༩ Now the important activities of the government's plan are about to be carried out.

༡༠ Now that Karma has left government service, he's probably doing his own business.

༡༡ The previous dr'âsho has resigned. Now, I'll be the new dr'âsho! (to oneself)

༡༢ 'Âââ... Up till now you guys haven't done a thing here. Later, after six o'clock night will have fallen. Then, your work will be postponed until tomorrow. So, I am not satisfied with what you guys have done. [literally 'with your work']

༡༣ In what year and where were you born?

༡༤ Is today the fifteenth (of the lunar month, i.e. full moon day)?

༡༥ No. Yesterday was the fifteenth because the eighth was cut from this month.

Chapter 7: Exercise V

1. འབྲུག་འཁོར་དེ་ཆུ་ཚོད་ག་དེ་ཅིག་ལུ་གནམ་གྲུ་ཐང་ནང་འགྱོཝ་ཨིན་ན།
   Drükhor-di chutshö g’adeci-lu ’namdruthang-na jou ’ina?

2. ད་རིས་གཟའ་ག་ཅི་ཨིན་ན། མིག་དམར་ཨིན་ན། ལྷག་པ་ཨིན་ན།
   D’ari za g’aci ’ina? ’Mîma ’ina, Lhap ’ina?

3. ང་རྫོང་ནང་འགྱོ་གེ་ནོ།
   Nga dzong-na jo-geno.

4. ང་ཁྱིམ་ནང་ལཱ་ལེ་ཤ་འབད་ནི་ཡོད།
   Nga chi-na lâ läsha beni yö.

5. བཀྲ་ཤིས་ཀྱིས་ཕགཔ་བསད་འོང་ག།
   Trashi-gi phap sê-ong-ga?

6. ལྷ་སྒྲུ་གིས་ང་ལུ་འབྱོར་རྟགས་སྤྲོད་ནི་ཡོད།
   Lhatru-gi ngâ-lu jôta tröni yö.

7. ངེའི་ཕད་ཅུང་ག་གིས་ཡངམ་འབབ་ག།
   Ngê phecu g’â-gi-e ma-ba-ga?

8. ཁོ་བར་པའི་ས་ཕར་ཚུར་ཅིག་ཁར་སྡོདཔ་ཨིན།
   Kho B’âbisa phâtshu-cikha döp ’ing?

9. ཚོང་ཁང་འདི་ནང་ལས་དཔེ་ཆ་ག་ཅི་ཡང་ཐོབ་ག།
   Tshongkha-di-na-le pecha g’aci-e thop-ga?

10. ཁྱོད་ཟླཝ་ལྔ་པ་ཚུན་ཚོད་ག་ཅི་འབད་ལོག་མ་འོངམ་སྨོ།
    Chö dau ’ngaba-tshöntshö g’acibe lo ma-ôm mo?

Chapter 8: Exercise III

༡ Now, I'll have to take back the money which 'Namge took before because I'm now very much in need of it.

༢ The programme has to be redone because there were [too] many mistakes in this one. [literally 'in the previous one']

༣ What relation to you is the person who came with you yesterday?

༤ It is a lie when he says that he is a VIP, being as he isn't one.

༥ The guy who came here today isn't the lama but [his] disciple.

༦ That which has come down on the top of the mountain isn't snow but hail.

༧ That house had fallen into decay long ago on account of there not having been anyone who lived there.

༨ Is the girl who says she loves you the one with the big eyes or the one with the long nose?

༩ As for Trashi, he has been in prison before.

༡༠ The fact that Küngga isn't coming for dinner today means that he'll be going to the restaurant with some girl.

༡༡ The White Lion is the King of the beasts. He dwells between the mountains.

༡༢ You should really not help those who do evil deeds.

༡༣ I only came to know today that they are doing such work.

༡༤ I don't know whether this is the one we need.

༡༥ I know that you had to do that.

༡༦ Even if our boss can't come tomorrow, he has sent word that he will come the day after tomorrow.

༡༧ I told you guys that those two dunces [literally 'blunder receptacles'] should not be sent together. Then none of you would listen. Now the two of them will have made a mess of it in the presence of the boss.

༡༨ Otherwise, we need another person in the office who can work like Sangge. However, nobody like him is forthcoming at present.

༡༩ Didn't 'Wangdi say that he was going to take the children together?

༢༠ Phüntsho was saying that that man was already in the habit of stealing long ago.

༢༡ Küngga is not working now, but eating.

༢༢ If we have to walk the whole day today, then we'll get hungry.

༢༣ No matter what you undertake, you shouldn't do it straight away without checking things out first. [literally 'whatever work [you] do, ...']

༢༤ It's too soon to tell whether the programmes of the Seventh Plan will be successful.

༢༥ Yesterday when we returned from Gädu, we completely forgot that we had to bring d'âtshi and butter back with us.

༢༦ Nothing at all can be said about whether Lhündrup did or didn't pay the total amount.

༢༧ One of the girls that is looking this way from over there looks like my lover.

Chapter 8: Exercise IV

༡ false ༢ false, ༣ true.

Chapter 8: Exercise V

1. ནཱ་གི་མཚན་ངོ་མ་ག་ཅི་ཞུཝ་སྨོ་ལགས།
   Nâ-gi tshen ngoma g'aci zh'û mo lâ?

2. ང་ལུ་གྲོགས་རམ་གཅིག་མཛད་དེ་བཀའ་དྲིན་བསྐྱངས།
   Ngâ-lu dr'ôram-ci dzê-di kadrincang.

3. ནཱ་བཀྲ་ཤིས་སྒང་ལུ་ག་དེ་ཅིག་བཞུགས་ནི་ཨིནམ།
Nâ Trashigang-lu g’adeci zhû-ni ’im?

4. ནཱ་གི་མཚན་རྟགས་གཅིག་ཞུ་གེ།
Nâ-gi tshenta-ci zh’u-ge.

5. ནཱ་དྲག་ཤོས་ཀྱི་ཡབ་ཕྱག་མདའ་ལུ་ག་ནི་བ་ཐུགས་མཉེས་པས།
Nâ Dr’âsho-gi yap chânda-lu g’ani-wa thû’nyê-be.

6. དྲུང་ཡིག་ལ་ལུ་ཅིག་སྒྲིད་སྡུག་དང་ལ་ལུ་ཅིག་ལཱ་ལེགས་ཞིམ་སྦེ་འབད་མི་ཨིན་པས།
Dr’ungnyi lalu-ci gîdu-da lalu-ci lâ läzhimbe be-mi ’ime.

7. སློབམ་དང་ ལོམ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཁྱད་པར་ ག་ཅི་ཡོདཔ་སྨོ། — སློབམ་ཟེར་མི་དེ་ ལྷམ་ལས་ཆོས་ཞུ་མི་ལུ་ སླབ་ཨིན། དེ་ལས་ ལོམ་ཟེར་མི་དེ་ ཧོན་ཚོད་སྐམ་ལུ་ སླབ་ཨིན།
’Lôm da lôm ’nyî-gi-b’âna kheba g’aci yöp mo? — ’Lôm z’e-mi-di ’lam-le chôzh’u-mi-lu ’lap ’ing. Lôm z’e-mi-di höntshö kam-lu ’lap ’ing.

8. ཁྱོད་ལོ་ག་དེ་ཅིག་ཨིནམ། ཁྱོད་གཉེན་རྐྱབ་ད་ཡི་ག།
Chö lo g’adeci ’im? Chö ’nyen cap-da-yi-ga?

9. ཆརོགས་ཚུ་སྐད་སྒྱུར་འབད་ནི་ལུ་བརྩོན་ཤུགས་བཏོན་དགོ།
Châro-tshu, kêjur be-ni-lu tsönshu tön-go.

10. ཡིག་ཚང་གི་ལཱ་དང་ཁྱིམ་ནང་གི་ལཱ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ཁྱད་པར་སྦོམ་ཡོད།
Yitsha-gi lâ da chi-na-gi lâ ’nyî-gi-b’âna kheba bôm yö.

11. འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་བཟུམ་མའི་བདེ་སྐྱིད་རྒྱལ་ཁབ་གཞན་ཁར་ག་ཏེ་ཡང་མེད།
Dru gäkhap-na-zum-mi deki gäkhap zhen-kha g’âti-e mê.

12. ཉིམ་ད་རིས་ནངས་པ་མེད་པར་མནོ་བསམ་ལྟོ་དང་ཚོདམ་རང་ཡིན།

Nyim d’ari nâba meba ’nosa to da tshöm-ra ’ing.

2 People's Names

Bhutanese proper names often have distinct modern Dzongkha and Chöke pronunciations. The list below does not represent the way people in Bhutan romanise their own names, which varies from person to person, but gives an accurate indication of the pronunciation of the names in Dzongkha. People who do not originate from the Dzongkha speaking area in western Bhutan may therefore pronounce their names somewhat differently. When speaking English, some people, either deliberately or unconsciously, attempt to adapt the pronunciation of their names to the phonology of English.

Roman Dzongkha can be satisfactorily employed both to represent the modern Dzongkha and the Bhutanese Chöke pronunciation of proper names, e.g. Dzongkha བླམ་འབྲུག་པ་ཀུན་ལེགས་ **'Lam Drup Kinle** and Chöke **'Lama Drukpa Künlek**, Dzongkha རྒྱལ་མཚན་ **Gätshe** and Chöke **Geltshen**, Dzongkha ཡོན་ཏན་ **Öntö** alongside the Chöke reading pronunciation **Yönten**. The romanisations of most common Bhutanese proper names are provided below.

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
བུ་དར་ ~ བི་དར་	*B'ida*	*B'ud'ar*	Bearing Many Sons
འཆི་མེད་	*Chimi*	*Chimet*	Emancipated Immortality
ཆོས་སྒྲ་	*Chödra*	*Chödra*	Voice of the Dharma
ཆོས་སྒྲོན་	*Chödrö*	*Chödrön*	Lamp of the Dharma
ཆོས་སྐྱིད་	*Chöki*	*Chökit*	Dharma Peace
ཆོས་འཕེལ་	*Chöphe*	*Chöphel*	Advancer of the Dharma
ཁྱུང་བདུད་	*Chungdü*	*Chungdüt*	[local deity of Hâ]
ཟླ་བ་	*Dau, Dawa*	*Dawa*	Moon

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
བདེ་ཆེན་	*Deche*	*Dechen*	Consummate Bliss
བདེ་སྐྱིད་	*Diki, Deki*	*Dekit*	Blissful Tranquility
རྡོ་རྗེ་	*Dôji*	*Dorje*	Vajra
རྡོ་ཕུག་	*Dophu*	*Dophuk*	Boulder
དོན་གྲུབ་	*D'öndru*	*D'öndrup*	Amogasiddha
དར་རྒྱལ་	*D'âge*	*D'argel*	Bountiful Victory
དར་སྒོ་	*D'âgo*	*D'argo*	Door of Bounty
སྒྲོལ་མ་	*Dröma*	*Drölma*	Divine Saviouress
འབྲུག་པ་	*Druba*	*Drukpa*	Bhutanese
རྒྱལ་མོ་	*Gäm*	*Gelmo*	Queen
རྒྱལ་མཚན་	*Gätshe*	*Geltshen*	Regal Insignia
དགེ་ལྡན་	*Gende*	*Geden*	Pious, Virtuous
གེ་སར་	*G'isa*	*G'esar*	[a great king of legend]
འཇམ་དབྱངས་	*Jamya*	*Jamyang*	Mañjuśrī, God of Speech
རྒྱ་མཚོ་	*Jamtsho*	*Jamtsho*	Ocean
འཇིགས་མེད་	*Jimi*	*Jikmet*	Fearless, Intrepid
སྦྱིན་པ་	*Jimba*	*Jinpa*	Philanthropist
དཀར་ཅུང་	*Kâcu*	*Karcung*	White Gourd
དཀར་མདོག་	*Kâdo*	*Kardok*	Colour of White
ཀརྨ	*Kâma*	*Karma*	Service, Action
བསྐལ་བཟང་	*Käza*	*Kelzang*	Virtue
ཀུན་ལེགས་	*Kinle*	*Künlek*	The All-Splendid
དཀོན་མཆོག་	*Köncho*	*Könchok*	Precious Supreme Being

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
ཀུན་དགའ་	*Küngga*	*Künga*	The All-Pleasing
ཀུན་བཟང་	*Künza*	*Künzang*	The All-Good
མཁའ་འགྲོ་	*Khandru*	*Khandro*	Skywalker
བློ་བཟང་	*’Lopza*	*’Lozang*	Noble-Minded
ལྷ་སྐྱིད་	*Lhaki*	*Lhakit*	Divine Peace
ལྷག་པ་	*Lhaba*	*Lhakpa*	Excellent; Mercury
ལྷ་ཕྲུག་	*Lhatru*	*Lhathruk*	Child of God
ལྷུན་གྲུབ་	*Lhündru*	*Lhündrup*	Miraculously Self-Created
ནོར་བུ་	*Nôp*	*Norb’u*	Gem
གནག་མདོག་	*’Nâdo*	*’Nakdok*	The Colour of Blackness
གནག་ལ་	*’Nâla*	*’Nakla*	Man of Blackness
རྣམ་རྒྱལ་	*’Namge*	*’Namgel*	Total Victory
གནག་འཕེལ་	*’Naphe*	*’Nakphel*	Overwhelming Blackness
གནག་ཕོད་	*’Naphö*	*’Nakphöt*	Black Fortitude
ངག་དབང་	*Ngawa*	*Ngak’wang*	Divinely Inspired Speech
ཉི་མ་	*Nyima*	*Nyima*	Sun
ཡོན་ཏན་	*Öntö*	*Yönten*	Erudition, Breeding
སྤ་སངས་	*Pâsa*	*Pasang*	Venus
དཔལ་སྒྲོན་	*Pädrö*	*Peldrön*	Lamp of Splendour
དཔལམོ་	*Päm*	*Pelmo*	Glorious
དཔལ་འབྱོར་	*Pänjo*	*Peljor*	Prosperity
དཔལ་བཟང་	*Päza*	*Pelzang*	Splendidly Good

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
པདྨ་	*Päm, Pêma*	*Pêma*	Sacred Lotus
པདྨ་ལ་	*Pêmala*	*Pêmala*	Sacred Lotus (male)
སྤེན་པ་	*Pemba*	*Pemba*	Saturn
ཕུར་པ་	*Phuba, Phup*	*Phurba*	Piercing Dart
ཕུན་ཚོགས་	*Phüntsho*	*Phüntshok*	Possessed of Grace, Glory and Wealth
རབ་རྒྱལ་	*Rapge*	*Rapgel*	Supreme Victory
རིག་འཛིན་	*Rikdzin*	*Rigdzin*	Holder of Knowledge
རིན་ཆེན་	*Rinche*	*Rinchen*	Precious, Priceless
རིན་འཛིན་	*Rindzi*	*Rindzin*	Precious, Priceless
བསམ་གྲུབ་	*Samdru*	*Samdrup*	Cognisant
བསམ་འཕེལ་	*Samphe*	*Samphel*	Visionary
བསམ་གཏན་	*Samte*	*Samten*	Mystic Meditation
སངས་རྒྱས་	*Sangge*	*Sanggä*	Buddha
སེང་གེ་	*Singe*	*Sengg’e*	Lion
སྲིད་ཐར་	*Sithar*	*Sithar*	Liberated Existence
བསོད་ན་	*Söna*	*Söna*	Virtue, Merit
བསོད་ནམས་	*Sönam*	*Sönam*	Virtue, Merit
ཤ་ཀྱ་	*Shaca*	*Shaca*	[One of the names of the Buddha]
ཤར་རི་	*Shâri*	*Sharri*	Eastern Mountain
ཤེས་རབ་	*Shêrap*	*Shêrap*	Wisdom

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
རྟ་མགྲིན་	*Tandri*	*Tandrin*	Horse-Headed Bane of Sinners
བསྟན་འཛིན་	*Tendzi*	*Tendzin*	Guardian of the Doctrine
བསྟན་འཕེལ་	*Tenphe*	*Tenphel*	Advancer of the Doctrine
སྟོབས་རྒྱས་	*Topge*	*Topgä*	Great Prowess
མཐའ་ཡས་	*Thayä*	*Thayä*	Boundless
ཐོས་པ་དགའ་	*Thöbaga*	*Thöbaga*	Happy to Hear [the good news of his birth], one of the names of Milarepa
ཐུབ་རྟེན་	*Thupte*	*Thupten*	Endowed with Capacities
བཀྲ་ཤིས་	*Trashi*	*Trashi*	Good Luck
འཕྲིན་ལས་	*Thrinle*	*Thrinlä*	Karma, Action
བཙན་སྐྱོབས་	*Tsenco*	*Tsencop*	Protective Deity
བཙན་བཙན་	*Tsentse*	*Tsentsen*	Powerful Demon
ཚེ་རིང་	*Tshiri*	*Tshering*	Long Life
ཚེ་དབང་	*Tshewa*	*Tshe’wang*	Blessed Life
ཚེས་བཅུ་	*Tshêcu*	*Tshecu*	Born 10th of the Lunar Month
ཚོགས་རྒྱལ་	*Tshôge*	*Tshogel*	King of the Multitude
མཚོ་སྐྱིད་	*Tshôki*	*Tshokit*	Ocean of Peace
ཚུལ་ཁྲིམས་	*Tshüthrim*	*Tshülthrim*	Celibate
ཨོ་རྒྱན་	*’Uge*	*’Ogen*	Oḍiyāna, the native land of Padma Sambhava
གཡུ་སྒྲོན་	*’Üdrö*	*’Udrön*	Glittering Turquoise

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
དབང་ཆེན་	*’Wangche*	*’Wangchen*	Great Spiritual Empowerment
དབང་འདུས་	*’Wangdi*	*’Wangdü*	Domination
དབང་རྒྱལ་	*’Wangge*	*’Wanggel*	Conquest
དབང་མོ་	*’Wâm*	*’Wangmo*	Spiritual Empowerment (female)
དབང་ཕྱུག་	*’Wangchu*	*’Wangchuk*	Opulent and Powerful
དབྱངས་ཅན་	*’Yangce*	*’Yangcen*	Goddess of Euphony
དབྱངས་སྒྲོན་	*’Yangdrö*	*’Yangdrön*	Melodious Light
དབྱངས་སྐྱིད་	*’Yangki*	*’Yangkit*	Euphonious Peace
ཡེ་ཤེས་	*Yishe*	*Yeshe*	Divine Knowledge
བཟང་མོ་	*Zâm*	*Zangmo*	Noble Lady

3 Place Names

This appendix includes names of countries near Bhutan, districts and subdivisions of Bhutan, major towns and cities, and neighbourhoods and places in and around the capital Thimphu. Known or possible etymologies are provided for toponyms of sites around Thimphu, and English translations have been provided of country names. Place names are romanised here in accordance with the actual pronunciation of the places in spoken colloquial Dzongkha. Just as with the *ad hoc* romanisation of people's proper names, much variation exists in the romanisation of Bhutanese place names.

For example, the official orthographies of place names listed in the 44-page order (DC/CHAIR/2013/2894) entitled 'Delimitation of Parliamentary and Local Government Constituencies', issued by the འབྲུག་གི་བཙག་འཐུ་ལྷན་ཚོགས། Election Commission of Bhutan on the 10th of April 2013 do not match the romanised spellings of Bhutanese place names in the 34-page document submitted by the Department of Human Settlement of the Ministry of Works and Human Settlement, entitled 'སྤྱི་ལོ་ ༢༠༡༥ ཟླ་ ༦ པའི་ཚེས་ ༡༠ ལུ་ འབྲུག་གི་སྤྱི་ཚོགས་གཉིས་པའི་ཚོགས་ཐེངས་ ༥ པ་ནང་སྤྱི་ཚོགས་ལྷན་བཞུགས་ཀྱིས་ ཆ་འཇོག་གྲུབ་པའི་རྫོང་ཁག་དང་ཡན་ལག་ཁྲོམ་སྡེ་གི་ས་མཚམས། Approved Dzongkhag and Yenlag Thromde Boundaries by 5th Session of Second Parliament in the Joint Sitting on 10th June 2015', prefaced with an appended letter from the Speaker of the National Assembly. Based on his study of official romanised post office names and actual postal stamps, the philatelist Leo van der Velden (2015a, 2015b) published a meticulous account of the perennial variation in the spellings of romanised Bhutanese toponyms. Such inconsistency is to be expected, however, when a good and straightforward phonological system of transcription such as Roman Dzongkha is not followed.

In Bhutan, the problem with toponyms is even more complex, however, because Bhutan is a multilingual country, like Switzerland. Only Bhutan

is blessed with an even richer and older heritage of native linguistic diversity. Therefore, not all toponyms in Bhutan are originally Dzongkha or Chöke place names. A tendency exists, that has already been discussed elsewhere (van Driem 2001: 949), for Western Tibetologists as well as indigenous scholars of Chöke to assign hypercorrect Classical Tibetan orthographies to place names which were not originally Tibetan at all, but which are local toponyms with an origin in some genuinely local language. Snellgrove imaginatively transformed a number of place names in central Nepal in this way to bring them into conformity with his imagined Classical Tibetan "etymologies", and scholars in Bhutan have on occasion assigned Classical Tibetan spellings to toponyms at variance with the cues and promptings afforded by local pronunciation, e.g. དགོངས་འདུས་ for the settlement in Kheng district locally pronounced [goŋduk], or ཕྲུམ་ཤིང་ལ་ for the lofty pass in the Bumthang speaking area locally known as [phrumseŋya].

༡ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་མིང་

1. Country names

འབྲུག་ཡུལ་	Dru Ü	Bhutan
བལ་ཡུལ་	B'ä Ü (B'äbu)	Nepal
བོད་	B'ö	Tibet
འབྲས་ལྗོངས་	Dränjo	Sikkim
རྒྱ་གར་	Jaga, Jâ	India
རྒྱ་ནག་	Jana	China

༢ རྫོང་ཁ་གི་མིང་

2. Dzongkha names and some older region names

ཧཱ་ ~ ཧད་	Hâ
སྤ་རོ་~ སྤ་གྲོ་	Paro
ཐིམ་ཕུག་(ཝང་)	Thimphu (Wang)
ཆུ་ཁ་	Chukha
བསམ་རྩེ་	Samtsi
མགར་ས་	Gâsa
སྤུ་ན་ཁ་(ཐེད་)	Pinakha (Thê)
དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་(ཤར་)	’Wangdi Phodra (Shâ)
རྩི་རང་	Tsira, Tsirang
དར་དཀར་ནང་	D’agana
གསར་སྤང་	Sarbang
གཞལ་སྒང་(ཁེང་)	Zh’emgang (Kheng)
	locally Zhramzhrong
ཀྲོང་གསར་(མང་སྡེ་)	Trongsa (Mangde)
བྱ་དཀར་(བུམ་ཐང་)	Bj’aga (B’umtha)
	locally Jakar (Bumthang)
ལྷུན་རྩེ་(སྐུར་སྟོད་)	Lhüntsi (Kurtö)
མོང་སྒར་(གཞོང་སྒར་)	Monggar (Zhonggar)
བཀྲ་ཤིས་གཡང་རྩེ་	Trashi’yangtse
པདྨ་དགའ་ཚལ་(གདུང་བསམ་)	Pêmagatshe (Dungsam)
བཀྲ་ཤིས་སྒང་	Trashigang
བསམ་གྲུབ་ལྗོངས་མཁར་	Samdru Jongkha
	locally Samdrup Jongkhar

༣ རྫོང་གི་མིང་

3. Dzong names

ཧཱ་རྫོང་	Hâ Dzong
(རྣམ་རྒྱལ་གླིང་རྫོང་)	('Namge'ling Dzong)
སྤ་རོ་རྫོང་	Paro Dzong
(རིན་སྤུངས་རྫོང་)	(Rinpung Dzong)
བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་	Trashichöndzo
(ཐིམ་ཕུག་རྫོང་)	(Thimphu Dzong)
ཆུ་ཁ་རྫོང་	Chukha Dzong
བསམ་རྩེ་རྫོང་	Samtsi Dzong
མགར་ས་རྫོང་	Gâsa Dzong
(བཀྲ་ཤིས་མཐོང་སྨོན་རྫོང་)	(Trashi Thongmö Dzong)
སྤུ་ན་ཁ་རྫོང་	Pinakha Dzong
(སྤུངས་ཐང་བདེ་ཆེན་ཕོ་བྲང་)	(Pina Deche Phodra)
དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་རྫོང་	'Wangdi Phodra Dzong
རྩི་རང་རྫོང་	Tsirang Dzong
དར་དཀར་རྫོང་	D'aga Dzong
བཀྲ་ཤིས་གཡང་རྩེ་རྫོང་	Trashi'yangtse Dzong
གསར་སྤང་རྫོང་	Sarbang Dzong
གཞལ་སྒང་རྫོང་	Zh'emgang Dzong
ཀྲོང་གསར་རྫོང་	Trongsa Dzong
(ཆོས་རྩེ་རྫོང་	(Chötse Dzong,
ཆོས་འཁོར་རབ་བརྟན་རྩེ་རྫོང་)	Chökhor Raptentse Dzong)
བྱ་དཀར་རྫོང་	Bj'aka Dzong
(གཡུལ་ལས་རྣམ་རྒྱལ་རྫོང་)	('Üle 'Namge Dzong)

ལྷུན་རྩེ་རྫོང་ Lhüntsi Dzong
(ལྷུན་གྲུབ་རིན་ཆེན་རྩེ་རྫོང་) (Lhündru Rinchetse Dzong),
locally Lhündrup Rinchetse Dzong)
མོང་སྒར་རྫོང་ Monggar Dzong
པདྨ་དགའ་ཚལ་རྫོང་ Pêmagatshe Dzong
བཀྲ་ཤིས་སྒང་རྫོང་ Trashigang Dzong
བསམ་གྲུབ་ལྗོངས་མཁར་རྫོང་ Samdrup Jongkhar Dzong
འབྲུག་རྒྱལ་རྫོང་ Druge Dzong

༤ དྲུང་ཁག་གི་མིང་
4. Dr’ungkha names

གླིང་བཞི་ ’Lingzhi
ཕུན་ཚོགས་གླིང་ Phüntsho’ling
ཅེང་སྨཱ་རི་ Cengmâri
རྡོ་རོ་ཁ་ Dorokha
སྲིབ་སུ་ Sipsu
ལཱ་མི་དྲང་དྲ་ Lâmidrangra
དར་དཀར་དཔལ་ལ་ D’agapäla
གསར་སྤང་ Sarbang
དགེ་ལེགས་ཕུག་ Gelephu
པན་སྤང་ Panbang
བདེ་ཆེན་གླིང་ Decheling
བསམ་གྲུབ་ལྗོངས་མཁར་ Samdrup Jongkhar
སྤང་ཀྲར་ Bangtrar

དྲའི་ཕྲམ་	Draiphâm
སག་སྟེང་	Sakteng
ཁྲིམས་ཤིང་	Thrimshing
ཝམ་རོང་	Wamrong
རྩི་རང་	Tsirang
བསམ་རྩེ་	Samtsi

༥ རྒེད་འོག་གི་མིང་
5. Geo names

The Romanisation of Geo names outside of the Dzongkha speaking area attempt to reflect local pronunciations. Therefore, Dzongkha ‘hard’ and ‘soft’ consonant distinctions indicated by an apostrophe are usually lacking in such toponyms. Local pronunciations are rendered according to the principles of Roman Dzongkha as best as possible.

༥ ཀ། ཆུ་ཁ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.1 Geos in Chukha Dzongkha

སྦོང་སྒོ་	Bonggo
སྐྱབས་ཆ་	Capcha
གདུང་ནང་	Dungna
གད་ལྟག་ནང་	Gätana
སྨད་ལྟ་	’Mäta
དགེ་གླིང་	Geling
བྱ་ཕྱོགས་	Bj’apcho
དར་ལ་	D’âla
ལོག་ཅི་ནང་	Locina

བྷཱ་ལུ་ཛོ་ར་	Bhâlujora
ཕུན་ཚོགས་གླིང་	Phüntsho'ling

༥ ཁ། ཧཱ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.2 Geos in Hâ Dzongkha

སྦྱིས་	Bjê
དབུས་སུ་	'Üsu
སྐར་ཚོགས་	Kâtsho
ས་དམར་	Sama
གསང་སྦེས་	Sangbe

༥ ག། སྤ་རོ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.3 Geos in Paro Dzongkha

རྡོ་དཀར་	Doga
དོབས་ཤར་རི་	D'ôpshâri
དོས་སྟེང་	D'öte
སློས་	Sö
ན་རོ་	Nâro
གླིང་གཞི་	'Lingzhi
ཧུང་རལ་	Hungre
ལམ་གོང་	Lamgong
ལུང་གཉིས་	Lungnyi
ནགས་རྒྱ་	Nâja
ཤརཔ་	Shâp
བཙན་ཏོག་	Tsento
ཝང་ཅང་	Wangca

ལམ་གོང་སྟོད་ཚོ་ Lamgong Tötsho

༥.༤། བསམ་རྩེ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.4 Geos in Samtsi Dzongkha

པག་ལི་	Pakli
བསམ་རྩེ་	Samtsi
ཏཱ་སྡིངས་	Tading
ཙཱར་ག་གྲི་	Cârgari
ཅེང་མཱ་རི་	Cengmâri
གྷུ་མའུ་ནེ་	Ghumaune
ནའི་ནི་ཏཱལ་	Nainitâl
ལྡེན་ཆུ་ཁ་	Denchukha
རྡོ་རོ་ཁ་	Dorokha
གདུང་སྟོད་	Dungtö
མ་ཡོ་ན་	Mayona
བར་ར་	B’ara
བི་རུ་	Biru
ལ་ཧི་རེ་ནི་	Lahireni
སྲིབ་སུ་	Sipsu
བརྟན་འབྲུག་	Tendru

༥ ཅ། སྤུངས་ན་ཁ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.5 Geos in Pinakha Dzongkha

སྟོད་ཝང་	Töwang
ཤེལ་ཇ་ནང་	Shängana
ཆུ་སྦུག་	Chubu
དགོན་ཤར་རི་	Gönshâri
སྟོད་པའི་ས་	Töbisa
དཀར་སྦྱིས་ས་	Kâbjisa
ཏ་ལོག་	Talo
སྦྱིས་སྨད་ནང་	Bjimina
འཛོམ་མ་	Dzomma
གླིང་སྨུ་ཁ་	’Lingmukha
གུ་མ་	Guma

༥ ཆ། མགར་ས་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.6 Geos in Gâsa Dzongkha

ལུང་ནག་ནང་	Lunana
ལ་ཡ་	Laya
དགོན་ཁ་སྟོད་	Gönkhâtö
དགོན་ཁ་སྨད་	Gönkhâme

༥ ཇ། ཐིམ་ཕུག་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.7 Geos in Thimphu Dzongkha

ཅང་	Cang
སྨད་ཝང་	’Mewang

ཀ་ཝང་	Kawang
དགེ་བསྙེན་	G’ênye
དར་དཀར་ལ་	D’agala

༥.༨། དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.8 Geos in ’Wangdi Phodra Dzongkha

སྒང་སྟེང་	Gangte
ཐེད་ཚོ་	Thetsho
སྦྱེ་ནག་	Bjäna
ཕངས་ཡུལ་	Phangyü
བར་པའི་ས་	B’âbisa
དྭངས་ཆུ་	D’angchu
ཉི་ཤོ་	Nyisho
ཕོབ་སྦྱིས་	Phopbji
སྲས་ཕུག་	Säphu
དགའ་སེང་ཚོ་འོགམ་	Gasetsho Ôm
རུས་པའི་ས་	Rübisa
དར་དཀར་	D’aga
ཨ་ཐང་	’Ada
ཀ་གཞི་	Kazhi
དགའ་སེང་ཚོ་གོངམ་	Gasetsho G’ôm
ན་ཧིང་	Nâhi

༥ ཏ། དར་དཀར་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.9 Geos in D'aga Dzongkha

ཨི་མི་རི་	'Imiri
བཀྲ་ཤིས་སྡིངས་	Trashiding
འབྲུག་རྒྱལ་སྒང་	Drujegang
གཙང་ཁ་	Tsangkha
སུཙུན་ཏ་ལེ་	Suntale
རྡོ་རོ་ནང་	Dorona
སྒོ་ཞིང་	Gozhi
ཀཱ་ལེ་རྫིང་ཁ་	Kâledzingkha
འཁྲིལ་པའི་ས་	Khîbisa
ལ་རྒྱབ་	Lajap
རྩེ་བཟང་	Tseza
དེའོ་རཱ་ལི་	Deorali
ཀཱ་ལི་ཁོ་ལ་	Kâlikhola

༥ ཐ། རྩི་རང་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.10 Geos in Tsirang Dzongkha

གའི་རི་སྒང་	Gairigang
སྦེ་ཏེ་ནི་	Beteni
ལཱ་མི་དྲང་དྲ་	Lâmidrangra
ཅ་ནཙུ་ཏེ་	Canaute
སེམས་ལྗོངས་	Semjong
མཚོ་ཁ་ནང་	Tshokhana
པ་ཏ་ལི་	Patali

གདུང་ལེགས་སྒང་	Dunglegang
དཀྱིལ་འཁོར་ཐང་	Kikhothang
ཕུན་བདེན་ཆུ་	Phuntechu
མགོ་སེར་གླིང་	Goseling
རྩི་རང་དྲང་ར་	Tsirangdrangra

༥ ད། བུམ་ཐང་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.11 Geos in B’umthang Dzongkha

ཨུ་ར་	’Ura
ཆོས་འཁོར་	Chökhor (Chogor)
ཆུ་སྨད་	Chume (Chunmat)
སྟང་	Tang

༥ ན། ཀྲོང་གསར་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.12 Geos in Trongsa Dzongkha

སྟང་སི་སྦྱིས་	Tangsibjî
བྲག་སྟེང་	Bj’akteng, *locally:* Drakteng
གླང་མཐིལ་	’Langthil
ནུབ་སྦིས་	Nubi

༥ པ། གཞལ་སྒང་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.13 Geos in Zh’ämgang Dzongkha

སྐོར་ཕུག་	Korphu
ཤིང་མཁར་	Shingkhar
ནང་སྐོར་	Nangkor
ཀྲོང་	Trong

འཕང་མཁར་	Phangkhar
བར་རྡོ་	B'ardo

༥ ཕ། གསར་སྤང་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.14 Geos in Sarbang Dzongkha

ལ་ལའི་	Lalai
དཱ་ནཱ་བཱ་རི་	Danabâri
གསེར་གཞོང་	Serzhong
འབུར་	Bûr
དགེ་ལེགས་ཕུག་	Gelephu
སྟག་ལའི་	Taklai
སུ་རས་	Sure
དོ་བྷན་	Dobhân
ནི་ཅུ་ལ་	Nicula
གསར་སྤང་ཀྲཱར་	Sarbangtrâr
ལེའུ་པཱ་ནི་	Leupâni
ཧི་ལེ་	Hile
སེང་གེ་	Sengge

༥ བ། ལྷུན་རྩེ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.15 Geos in Lhüntsi Dzongkha

སྨིན་རྒྱས་	'Minje
སྐུར་སྟོད་	Kurtö
སྨན་སྦིས་	'Menbi
བཙན་མཁར་	Tsenkhar
རྒྱ་རས་	Jare

སྨན་ཚོ་	’Mentsho
སྒང་ཟུར་	Gangzur
མཁོ་མ་	Khoma

༥ མ། མོང་སྒར་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.16 Geos in Monggar Dzongkha

མོང་སྒར་	Monggar
ཐང་རོང་	Thangrong
རྩ་མང་	Tsamang
སྐྱིངས་མཁར་	Kengkhar
ལྕགས་ས་མཁར་	Caskhar
དགྲ་མེད་རྩེ་	Dramitse
སྔ་ཚང་	’Ngatshang
ཙ་ཀ་གླིང་	Tsakaling
ས་ལེང་	Saleng
དགོངས་འདུས་	Gongduk
སི་ལམ་སྦི་	Silambi

༥ ཙ། གཡང་རྩེ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.17 Geos in ’Yangtse Dzongkha

འབུམ་སྡེ་གླིང་	Bumde’ling
གཡང་རྩེ་	’Yangtse
ཁམ་དྲངས་	Khamdang
སྟོད་ཚོ་	Tötsho
སྟོངམ་ཞང་ཚན་	Tomzhangtshen

འཇམ་མཁར་	Jamkhar
རམ་འཇར་	Ramjar

༥ ཚོ། བཀྲ་ཤིས་སྒང་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.18 Geos in Trashigang Dzongkha

ཡང་གཉེར་	Yangnyer
ར་དི་	Radi
ཕོངས་མེད་	Phongme
ཤོང་ཕུག་	Shongphu
སྦིས་དུང་	Bidung
བར་མཚམས་	Bartsham
བསམ་མཁར་	Samkhar
བཀང་ལུང་	Kanglung
ན་ནོང་	Nanong
མཁའ་གླིང་	Khaling
གླུ་མང་	’Lumang
སག་སྟེང་	Sakteng
ཀང་པ་ར་	Kangpara
ཁྲིམས་ཤིང་	Thrimshing
ཨུ་རྫུ་རོང་	’Udzurong

༥ ཛ། པདྨ་དགའ་ཚལ་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.19 Geos in Pêmagatshä Dzongkha

ཕྱི་སྨུང་	Chimung
ལྕོང་ཤིང་	Congshing
གཡུ་རུང་	’Yurung
ཤུ་མར་	Shumar
ཁང་མ་	Khangma
མཁར་	Khar
གདུང་སྨད་	Dungme
བཟོ་སྦལ་	Zobe

༥ ཝ། བསམ་གྲུབ་ལྗོངས་མཁར་རྫོང་ཁག་གི་རྒེད་འོག་
5.20 Geos in Samdrup Jongkhar Dzongkha

མར་ཚ་ལ་	Martshala
གསེར་ཐིག་	Serthik
ཤིང་མཁར་ལའུ་རི་	Shingkharlauri
བདེ་ཆེན་གླིང་	Decheling
བསམ་རང་	Samrang
བ་ཀུ་ལི་	Bakuli
ཌ་ལིམ་	Dâlim
ཧས་ཏི་ན་པུར་	Hastinapur
སྒོམ་དར་	Gomdar
ནོར་བུ་སྒང་	Norbugang
ཨོ་རོང་	’Orong

6 Miscellaneous Place Names

དགེ་འདུ་/ རྒྱས་འདུ་	Gädu
མེ་རག་	Merak
རུག་ཁུ་སྦྱིས་	Rukhubjî
སེང་སྒོར་	Senggor

7 Neighbourhoods and suburbs of Thimphu

The following is a list of neighbourhoods and suburbs of Thimphu, along with the meanings or the known or probable etymologies of these names.

བར་པའི་ས་	B’âbisa	Middle Earth
ལྕང་གླིང་མའི་ཐང་	Cang’lingmithang	Field of Cang Village
ལྕང་ཟམ་ཏོག་	Cangz’amto	Village in front of Cang Bridge
གདང་རས་ནང་	Dangrena	Settlement near Dzong
བདེ་ཆེན་ཆོས་གླིང་	Dechechöling	Consummate Bliss of the Dharma Site
བདེ་ཆེན་ཕུག་	Dechephu	Consummate Bliss Valley Recess
ཧེ་གྱོ་	Häjo	< ལྷ་གྱོང་ Village of the Gods
འབྱུང་གཞི་ནང་	Jungzhina	< གྱོང་གཞིས་ནང་ Farmstead Village
ཀ་ཝང་བྱང་ས་	Kawangbj’angsa	Place north of Kawang
དཀར་སྦྱིས་ས་	Kâbjisa	White Clearing Place
ལུང་བསྟན་ཕུག་	Lungtephu	Prophecy Valley Recess
གླང་འབྱོག་ཕར་ཁ་	’Langjopâkha	Pastures of the Opposite Bank
མུ་ཏིག་ཐང་	Mutithang	Pearl Plain
སྤངས་རིང་ཟམ་པ་	Pangriz’ama	Long Marsh Bridge
ས་དམར་རྫིང་ཁར་	Samadzingkha	Red Clay Pond Place

སེམས་རྟོག་ཁ་	Semtokha	Place of Gleaning by the Mind[1]
སྟག་བབས་	Tâba	Tiger Alighting Trail
བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་	Trashichö Dzong	Good Luck Dharma Fortress
དབྱངས་ཅན་ཕུག་	’Yangcephu	Valley Recess of the Goddess of Euphony
ཟིལ་ལུང་ཁ་	Z’ilukha	Dew Dale

8 Streets of Thimphu

The following is an exhaustive list of streets in Thimphu. Most street names are given in Roman Dzongkha. Wherever a modern Dzongkha pronunciation is felt to be unsuitable, however, the street has been given in Roman Chöke.

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
ལྕང་ལམ་	Cang Lam	Willow Road
ཕྱག་ཆེན་ལམ་	Châche Lam	Mahāmudrā Road
ཆོས་རྫོང་ལམ་	Chödzong Lam	Dharma Fortress Road
ཆོས་རྒྱལ་ལམ་	Chöge Lam	Dharma King Road
ཆོས་འཕེལ་ལམ་	Chöphe Lam	Dharma Vṛddhi Road
མཆོད་རྟེན་ལམ་	Chötö Lam	Stūpa Road
བདེ་ཆེན་ལམ་	Deche Lam	Road of Consummate Bliss
བདེ་མཆོག་ལམ་	Decho Lam	Drought Demon Road
བདེ་སྐྱིད་ལམ་	Diki Lam	Road of Blissful Tranquility
སྡེ་སྲིད་ལམ་	Desi Lam	Governor Road
འདོད་འབུམ་ལམ་	Döbum Lam	Myriad of Lusts Road

1 The original toponym was purportedly སྲིན་མོ་ལྟོ་ཁར་ Sinmotokha ‘upon the devil’s belly’.

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
འདོད་མེད་ལམ་	Döme Lam	Detachment Road
དར་ཤིང་ལམ་	D’âshi Lam	Prayer Flag Road
དོན་གྲུབ་ལམ་	D’öndru Lam	Amoghasiddha Road
དུང་དཀར་ལམ་	D’ungka Lam	White Conch Road
དུང་འཁོར་ལམ་	D’ungkho Lam	Prayer Wheel Road
འགྲེམས་སྟོན་ལམ་	Dremtön Lam	Exhibition Road
འགྲོ་དོན་ལམ་	Drod’ön Lam	Common Good Road
འགྲོ་ཕན་ལམ་	Drophen Lam	Common Benefit Road
འབྲུག་དཀར་ལམ་	Drukar Lam	White Dragon Road
དྲི་མེད་ལམ་	Dr’ime Lam	Immaculate Road
རྫོགས་ཆེན་ལམ་	Dzokchen Lam	Perfection Road
དགའ་ལྡན་ལམ་	Gaden Lam	Paradise of Beatitude Road
དགའ་སྐྱིད་ལམ་	Gaki Lam	Mirthful Peace Road
དགའ་སྟོན་ལམ་	Gatön Lam	Festival Road
དགེ་འདུན་ལམ་	Gedün Lam	Priesthood Road
དགེ་བསྙེན་ལམ་	Genye Lam	Eight-Vow Devotee Road
སྒོ་ནོར་ལམ་	Gono Lam	Livestock Road
དགུང་འཁྱིལ་ལམ་	Gungkhi Lam	Swirling Summit Road
གེ་སར་ལམ་	G’isa Lam	King Gesar Road
གོང་འཛིན་ལམ་	G’ongdzin Lam	Upper Road
གོང་འཕེལ་ལམ་	G’ongphe Lam	Development Road
ཧེ་རྗོ་ལམ་	Häjo Lam	Häjo Road
འཇའ་ལུས་ལམ་	Jalü Lam	Rainbow Body Road

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
འབྱོར་ལྡན་ལམ་	Jorden Lam	Wealthy Road
འགྱུར་མེད་ལམ་	Jûme Lam	Immutable Road
བྱང་ཆུབ་ལམ་	J’angchu Lam	Bodhisattva Road
བྱང་སེམས་ལམ་	J’angsem Lam	Purified Mind Road
ཀུན་བདེ་ལམ་	Künde Lam	Road of the All-Blissful
ཀུན་བཟང་ལམ་	Künza Lam	Road of the All-Good
མཁའ་སྤྱོད་ལམ་	Khacö Lam	Road to Space Utilisation Heaven
ཁུ་བྱུག་ལམ་	Khuju Lam	Cuckoo Road
བློ་གྲོས་ལམ་	’Lodrö Lam	Wisdom Road
ལྷ་བྲིས་ལམ་	Lhadri Lam	Divine Image Road
ལྷ་སྐྱིད་ལམ་	Lhaki Lam	Divine Peace Road
ལྷུན་གྲུབ་ལམ་	Lhündru Lam	Miraculous Creation Road
མེ་ལོང་ལམ་	Milo Lam	Looking Glass Road
མེ་ཏོག་ལམ་	Mito Lam	Flower Road
སྨན་ཁང་ལམ་	’Menkha Lam	Hospital Road
སྨན་རི་ལམ་	’Menri Lam	Medicine Mountain Road
ནོར་ལྡན་ལམ་	Nôden Lam	Affluent Man Road
ནོར་འཛིན་ལམ་	Nôdzin Lam	Holder of Wealth Road
རྣམ་རྟོག་ལམ་	’Namto Lam	Conceptualisation Road
འོག་འཛིན་ལམ་	Ôdzin Lam	Lower Road
འོག་མིན་ལམ་	Ômin Lam	Road of the Highest Heaven in the Realm of Forms
འོད་གསལ་ལམ་	Öse Lam	Lucid Radiance Road

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
དཔལ་འབྱོར་ལམ་	Pänjo Lam	Prosperity Road
དཔེ་མཛོད་ལམ་	Pedzö Lam	Library Road
པད་གླིང་ལམ་	Peling Lam	Pêma ’Lingpa Road
ཕན་བདེ་ལམ་	Phende Lam	Salubriousness Road
ཕུན་ཚོགས་ལམ་	Phüntsho Lam	Gracious Glory Road
རབ་རྒྱལ་ལམ་	Rapge Lam	Supreme Monarch Road
རབ་བྱུང་ལམ་	Rapjung Lam	High Distinction Road
རབ་བརྟན་ལམ་	Rapten Lam	Utmost Steadfastness Road
རབ་གསལ་ལམ་	Rapse Lam	Great Illumination Road
རི་མཇུག་ལམ་	Rinju Lam	Foot of the Mountain Road
བསམ་འཕེལ་ལམ་	Samphe Lam	Mind Expansion Road
བསམ་གཏན་ལམ་	Samte Lam	Mystic Meditation Road
གསང་སྔགས་ལམ་	Sanga Lam	Mantra Road
གསེར་ཉ་ལམ་	Sênya Lam	Golden Fish Road
གསེར་གཞོང་ལམ་	Sêzhong Lam	Golden Trough Road
ཤེས་རབ་ལམ་	Shêrap Lam	Sublime Understanding Road
ཤིང་རྟ་ལམ་	Shingta Lam	Chariot Road
སྟག་བབས་ལམ་	Tâba Lam	Tiger Alighting Trail Road
རྟེན་འབྲེལ་ལམ་	Tendre Lam	Cosmic Web of Causality Road
བསྟན་འཛིན་ལམ་	Tendzi Lam	Guardian of the Doctrine Road
ཐེག་ཆེན་ལམ་	Theche Lam	Great Endurance Road
མཐོང་གསལ་ལམ་	Thongse Lam	Lucid Vision Road
མཐོ་རིས་ལམ་	Thori Lam	Heaven Road

’Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
བཀྲ་ཤིས་ལམ་	Trashi Lam	Good Luck Road
ཚེ་བརྟན་ལམ་	Tsheten Lam	Enduring Life Road
ཡར་འདྲེན་ལམ་	Yâdren Lam	High Lord Road
དབྱངས་ཅན་ལམ་	’Yangce Lam	Goddess of Euphony Road
བཟང་འབྲེལ་ལམ་	Zangdre Lam	Harmonious Union Road
བཟོ་རིག་ལམ་	Zori Lam	Craftsmanship Road
ཟ་སྤྱོད་ལམ་	Z’acö Lam	Alimentation Road
གཞན་ཕན་ལམ་	Zhenphen Lam	Altruism Road

4 Guide to Roman Dzongkha (Dzongkha)

(གླིང་གཞི་)

༄ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ དོན་དོམ་ ག་ཅི་སྦོ་?

འཛམ་གླིང་ནང་གི་ སྐད་རིགས་ གང་རུང་ཅིག་གི་ བརྗོད་སྒྲ་འདི་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་འདི་ལུ་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ ཟེར་ སླབ་ཨིན།

སྦེ་ རཱོ་མེན་ ཟེར་བའི་ ཡི་གུ་འདི་ཡ་ ག་དེ་སྦེ་ཨིན་ན་ ཟེར་ མནོ་བ་ཅིན་ ཧེ་མ་ འཛམ་གླིང་ ནུབ་ཕྱོགས་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ མང་ཤོས་ཅིག་ར་ རཱོ་མེན་ རྒྱལ་ཁམས་ཀྱི་ མངའ་འོག་ལུ་ སྡོད་པའི་སྐབས་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ *Latin* (ལས་ཀྲིན་) ཟེར་བའི་ སྐད་ཡིག་དེ་ལུ་ སླབ་ཨིན་པས། སྦེ་ འ་ནི་ *Latin* (ལས་ཀྲིན་) ཟེར་བའི་ ཡི་གུ་འདི་ཡ་ ག་སྦེ་ལས་ འབྱུང་འབྱུངམ་ཨིན་ན་ ཟེར་ མནོ་བ་ཅིན་ རཱོ་མེན་རྒྱལ་ཁམས་ཀྱི་ མི་ཚུ་གིས་ མི་ལོ་ **༢,༥༠༠** གྱི་ ཧེ་མ་ལས་ར་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་པའི་ *Greek* (ཀྲི་རིག་) གི་ ཡི་གུ་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ རྩོམ་སྒྲིག་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ཤུལ་ལས་ རཱོ་མེན་རྒྱལ་ཁམས་ཀྱི་ མངའ་འོག་ལས་ ནུབ་ཕྱོགས་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་ སོ་སོ་ ཁ་གྱེས་འདི་ རང་དབང་ ཐོབ་ཚར་བའི་ དུས་རབས་ མང་རབས་ཅིག་གི་ ཤུལ་ལས་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་ མི་ཚུ་གིས་ རང་རང་སོ་སོའི་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ གཞུང་སྐད་དང་ གཡུས་སྐད་ དེ་ཚུ་ཡ་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ནི་ མགུ་བཙུགས་འདི་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ *German* (ཇྲུར་སྨཱན་) *French* (ཕེ་རེནཆི་) *Dutch* (ཌྭཆི་) *English* (ཨིང་ལི་ཤི་) ལ་སོགས་པའི་ སྐད་ཡིག་འདི་ཚུ་ སྐད་རིགས་ སོ་སོའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་འཁྲིལ་འདི་ ཡི་གུའི་ འཇུག་ཚུལ་དང་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཚུ་ཡ་ སོ་སོ་འབད་ རང་སོའི་ སྒྲ་སྐད་དང་བསྟུན་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོདཔ་ ཨིན་པས།

དེ་བཞིན་དུ་ སྐད་རིགས་ སོ་སོའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་འཁྲིལ་འདི་ ཡི་གུ་ ཀ་ གཅིག་ལུ་ཡ་ བརྗོད་སྒྲའི་ ཁྱད་པར་ སོ་སོ་ཡོདཔ་ལས་ དེ་ཡ་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་ནང་ བརྗོད་སྒྲ་ (ཝུ) ཟེར་ སྟོན་ནིའི་ དོན་ལུ་ *English* (ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་ **oo** ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ *German* (ཇྲུར་སྨཱན་) ནང་ **u** *French* (ཕེ་རེནཆི་) ནང་ **ou** *Dutch* (ཌྭཆི་) ནང་ **oe** ཟེར་ འབྲི་དོ་ཡོདཔ་དང་ དེ་བཟུམ་སྦེ་ རྫོང་ཁ་ནང་ བརྗོད་སྒྲ་ (ཚ) ཟེར་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ *English* (ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་ **ts** ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ *German* (ཇྲུར་སྨཱན་) ནང་ **z** དང་ *Czech* (ཅེག་) ནང་ **c** ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ དེ་སྦེ་ སྐད་རིགས་དང་འབྲེལ་འདི་ བརྗོད་སྒྲ་ གཅིག་ལུ་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་ སོ་སོ་འབད་ འབྲི་དགོ་མི་འདི་ཡ་ གོང་ལུ་ བཤད་དོ་བཟུམ་སྦེ་ སྐད་རིགས་ མ་འདྲཝ་རེ་ལུ་ བརྗོད་སྒྲའི་ ཁྱད་པར་དང་སྒྲ་སྐད་ཀྱི་ རྣམ་བཞག་ཡ་ མ་འདྲཝ་རེ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་དེ་ཨིན།

༡ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ དང་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན། ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ དང་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན།

དེ་ཡ་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ སྐད་རིགས་ ཡོད་རིགས་རྣམས་ ག་ཡེ་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་མེདཔ་ལས་ སྐད་རིགས་ཀྱི་ དབྱེ་བ་ སྡེ་ཚན་ཁག་ ལེ་ཤ་ ཡོདཔའི་ནང་ལས་ སྐད་རིགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་ དང་ *English* (ཨིང་ལིཤི་) དེ་ལས་ *Hindi* (ཧིན་དྷི་) ལ་སོགས་པའི་ སྐད་རིགས་དེ་ཚུ་དང་། དེ་ལས་ སྐད་རིགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ མེད་དེ་འབད་རུ་ རྟགས་མཚན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྒྱ་ནག་གི་ ཁ་སྐད། དེ་ལས་ སྐད་རིགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ མ་པ་ལས་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་མེད་མི་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ ཤར་ཕྱོགས་པའི་ཁ་ དང་ བུམ་ཐང་པའི་ཁ་ དེ་ལས་ མེ་རག་སག་སྟེང་པའི་ཁ་ ལ་སོགས་པ་འདི་ཚུ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་བཞིན་དུ་ འཛམ་གླིང་ནང་ལུ་ སྐད་རིགས་ཀྱི་ དབྱེ་བ་ སྡེ་ཚན་ཁག་ ལེ་ཤ་ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ སྐད་རིགས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ གཞན་གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ སོ་སོ་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་འདི་ ཡི་གུའི་ སྡེབ་སྦྱོར་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཚངམ་འབད་ འབྲི་མི་འདི་ལུ་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ ཟེར་ སླབ་ཨིན། དེ་ལས་ སྐད་རིགས་ གང་རུང་ཅིག་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་བྲིས་འདི་ ཁ་ལས་ སླབ་པའི་བློ་གི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ཚུ་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་མི་འདི་ལུ་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་ སླབ་ཨིན། དེ་ཡ་ སྐད་རིགས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་འདི་ འབྲི་མི་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོདཔའི་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་ཚིག་ (འབྲུག) ཟེར་བའི་ ཚིག་འདི་ (ཨིང་ལིཤི་) ནང་ ḥbrug ཟེར་ ཡི་གུ་སྡེབ་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ སོ་སོ་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ལུ་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ དང་ དེ་ལས་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་སྐད་རིགས་ གང་རུང་ཅིག་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་བྲིས་འདི་ བསྒྲ་སྟོན་འབད་མི་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་ཡོདཔའི་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ (བཙོས) ཟེར་བའི་ སྒྲ་འདི་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ cö ཟེར་ བྲིས་འདི་ སྒྲ་སྟོན་འབད་མི་དང་ ཡང་ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ མེད་དེ་འབད་

ཏེ་ རྟགས་མཚན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ རྒྱ་ནག་གི་ ཁ་སྐད་ནང་ 中 ཟེར་ རྟགས་མཚན་གྱི་ཐོག་ལུ་ བྲིས་འདི་ སླབ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ རྡོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ *zhōng* ཟེར་ བྲིས་འདི་ སྒྲ་སྟོན་འབད་མི་ དང་ ཡང་ན་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ མ་པ་ལས་ར་ འབྲི་སྲོལ་ མེད་པའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ཚིག་ བུམ་ཐང་པའི་ཁ་ནང་ (ཐུང་མ་ལ་) ཟེར་ སླབ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ རྡོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ *thungmala* ཟེར་ བྲིས་འདི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་མི་འདི་ལུ་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་ སླབ་ཨིན།
དེ་བཞིན་དུ་ ཚིག་དོན་ མདོར་བསྡུས་བ་ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་འདི་ འབྲི་མི་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན་གྱི་ དམིགས་གསལ་ བྱེ་བྲག་གི་ རྣམ་པ་གཅིག་ ལུ་སླབ་ཨིན། དེ་ལས་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ ཕོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་ བརྗོད་སྒྲ་དང་བསྟུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ རྒྱ་ནག་གི་ ཁ་སྐད་ནང་ *China* ལུ་ *Zhōngguò* ཟེར་ བྲིས་འདི་ སླབ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ ཁ་ལས་སླབ་པའི་ ཚིག་གི་བརྗོད་སྒྲ་འདི་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ བྲིས་འདི་ བརྗོད་བསྒྲ་ སྟོན་མི་འདི་ལུ་ སླབ་ཨིན།
དེ་བཞིན་དུ་ དེ་རིས་ནང་པར་ འཛམ་གླིང་ ཤར་ཕྱོགས་(ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ མང་ཤོས་ཅིག་གིས་ཡ་ རང་རང་སོ་སོའི་ གཞུང་སྐད་དང་ གཡུས་སྐད་ཚུ་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ གཞུང་འབྲེལ་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ བཙུགས་ཡོདཔ་ ཨིན། དེ་ཡ་ རྒྱ་མཚན་གཙོ་བོ་ གོང་ལུ་ བཤད་དོ་བཟུམ་སྦེ་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ སྐད་རིགས་ ཡོད་རིགས་རྣམས་ ག་ཡེ་ར་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་བ་ཅིན་ ཁ་ལས་ བརྗོད་སྒྲའི་སྒྲ་གདངས་ ག་ཨིན་མི་འདི་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཚུགསཔ་མ་ཚད་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་མཐུན་པའི་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ཡ་ ལམ་ལུགས་གོ་རིམ་ཅན་ ཚུལ་དང་མཐུན་པའི་ཁར་ འབྲི་ལུགས་ བརྟན་ཏོག་ཏོ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་དེ་ཨིན།
སྟེ་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་སྲོལ་ ལ་ལུ་ཅིག་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་མི་དང་ ཁ་ལས་སླབ་མི་ བརྗོད་སྒྲ་གཉིས་ མཐུནམ་འབད་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་བཟུམ་སྦེ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བྲིས་འདི་ ཡོད་མི་འདི་དང་ ཁ་ལས་སླབ་མི་ ཀློའི་གི་ བརྗོད་སྒྲ་དེ་གཉིས་ མཐུནམ་འབད་བྲིས་འདི་ ཡོདཔ་ཅིན་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་དང་ ཕོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཁྱད་པར་ ག་ནེ་ཡེ་ མེདཔ་བཟུམ་སྦེ་ ཚོརཝ་ཨིན། དེ་ཡ་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ རྒྱ་གར་ *Hindi* (ཧིན་ཌི་) གི་ ཁ་སྐད་ནང་དང་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ གཉིས་ཆ་ར་ནང་ལུ་ ཁོང་རའི་ རྒྱལ་ཁབ་ *India* གི་ མིང་འདི་ *Bhārat* ཟེར་ བྲིས་འདི་ སླབ་སྲོལ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་མིའི་བར་ན་ ཁྱད་པར་ ག་ནེ་ཡེ་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ དང་ ཕོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ ཀྲནསི་ཀི་རིབ་

ཤན་ གཉིས་ཆ་ར་དང་ ཆ་མཐུན་མ་ ཨིན། དེ་ཡ་ ག་དེ་སྦེ་ཨིན་ན་ ཟེར་ མནོ་བ་ཅིན་ *Hindi* (ཧིན་དྷི་) གི་ ཁ་སྐད་འདི་ བར་སྐབས་ཅིག་ཁར་ ལས་བརྒྱལ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ནི་ མགུ་མ་བཙུགསཔ་ མ་ཚད་ ཡི་གུའི་ སྦྱིབ་སྦྱོར་ཡ་ གཙོ་བོ་ ཁ་ལས་སླབ་པའི་ བློའོ་གི་ སྒྲ་གདངས་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ གསར་བཙོམས་ འབད་ཡོདཔ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་ད་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་སྲོལ་ ལ་ལུ་ཅིག་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་མི་དང་ ཁ་ལས་སླབ་མི་ བརྗོད་སྒྲ་གཉིས་ མ་འདྲཝ་འབད་ ཡོད། དེ་ཡ་ དཔེ་འབདབ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་དང་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཚུ་ དུས་དང་ཕུགས་ལས་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོདཔའི་ སྐད་ཡིག་ཅིག་ ཨིནམ་པའི་ཁར་ ཡི་གུའི་ སྦྱིབ་སྦྱོར་ཡ་ ཁ་ལས་སླབ་པའི་ བློའོ་གི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ མི་མཐུནམ་ལས་ བརྟེན་ ཀྲན་སི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ དང་ ཕོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ ཀྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན་ དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཁྱད་པར་ཡ་ སྦོམ་འབད་ར་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་ཡ་ དཔེར་ན་ རྫོང་ཁའི་ཚིག་ བརྒྱད་ *'eight'*, སྡོད་ *'sit'*, འབའ་ *'target'*, དཀརཔོ་ *'white'*, དེ་ལས་ བཟློག་ཐབས་ *'preventive measures'*, ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཕབས་འདི་ ཀྲན་སི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་བ་ཅིན་ brgyad, sdod, ḥbaḥ, dkarpo དེ་ལས་ bzlog-thabs ཟེར་ འབྲི་དོ་ཡོདཔ་ལས་ འནི་ ཀྲན་སི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ འདི་ཚུ་ ཁ་ལས་སླབ་པའི་ བློའོ་གི་ བརྗོད་སྒྲ་དཡ་ མི་མཐུནམ་ མ་ཚད་ ཕོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ ཀྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་དཡ་ མ་འདྲ་བའི་ ཁྱད་པར་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོནམ་ཨིན།

དེ་ཡ་ ག་དེ་སྦེ་ཨིན་ན་ ཟེར་ མནོ་བ་ཅིན་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ཀྲན་སི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གཙོ་བོ་ སྔོན་གོང་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོདཔའི་ སྐད་ཡིག་ གང་ཟུང་ཅིག་གི་ ཡི་གུའི་ སྦྱིབ་སྦྱོར་འདི་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཕབས་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ལས་བརྟེན་དེ་ཨིན།

སྔོན་གོང་ལས་གོམས་འདྲིས་ཚུད་ ཡོདཔའི་ ཡི་གུའི་སྦྱིབ་སྦྱོར་དང་ ཡིག་ཐོག་ལས་ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཕབས་ཡོདཔའི་ སྦྱིབ་སྦྱོར།	ཁ་ལས་སླབ་པའིབློའོ་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་སྒྲ་གདངས་དེ་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ཡིག་ ཐོག་ལུ་ སྟོན་ཡོདཔ།	དོན་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ ཁ་སྐད་ཐོག་ལུ་ སྐད་སྒྱུར་ འབད་ཡོདཔ།
traditional spelling and transliteration	pronunciation in Roman Dzongkha	English meaning
གཡུས་ *gyus*	*'ü*	village
ལྡེ་མིག་ *lde-mig*	*dimi*	key

traditional spelling and transliteration	pronunciation in Roman Dzongkha	English meaning
སྡོད་ *sdod*	*dö*	sit
རྨགཔ་ *rmagpa*	*'map*	husband
འབྱོན་ *ḥbyon*	*j'ön*	come, go [HON]
བརྟག་དཔྱད་ *brtag-dpyad*	*takce*	investigation
འབྲུག་ཡུལ་ *ḥBrug-Yul*	*Dru Ü*	Bhutan
སློབ་དཔོན་ *slob-dpon*	*'löbö*	teacher
བཟློག་ཐབས་ *bzlog-thaps*	*dokthap*	preventive measure
ཕྱག་ *phyag*	*pchâ*	wipe clean
སྦྱིན་བདག་ *sbyin-bdag*	*jinda*	sponsor, patron
བརྐྱང་ *brkyang*	*cang*	straighten out
སྤྲོ་བསྟོན་ *spro-bton*	*trotön*	entertainment
རྒྱ་བོ་ *rgya-bo*	*jau*	moustache

སྔེ་ གོང་ལུ་ དབྱེ་བ་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོད་དོ་བཟུམ་སྦེ་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤཱན་ དང་ རྡོ་མེན་ནའི་ གཟེ་ཤཱན་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ སྟོམ་འབད་ར་ ཡོདཔ་ལས་ དེ་གཉིས་ཀྱི་ དབྱེ་བ་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱི་ཤེས་དགོཔ་འདི་ ཁག་ཆེ་དྲག་ཨིན། དེ་ཡ་ རང་ལུགས་ རྫོང་ཁའི་སྐད་ཡིག་ འབྲི་ ལུགས་འདི་ གཙོ་བོ་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྦེབ་སྦྱོར་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ཆོས་ སྐད་འདི་ དུས་རབས་ བཅུ་གསུམ་ དེ་ཅིག་གི་ ཧེ་མ་ལས་ར་ བོད་དབུས་ལྟེ་བའི་ གཞུང་སྐད་ བརྗོད་ སྒྲ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོདཔའི་ འབྲི་ལུགས་ རྙིངམ་ཅིག་ ཨིམ་དང་ སྔེ་ འདི་དང་འཕྲོདཔ་དང་ རྫོང་ཁ་འདི་ རྒྱལ་ཡོངས་ཀྱི་ གཞུང་སྐད་ གསརཔ་ཅིག་ ཨིན་དེ་འབདཝ་ད་ མ་གཞི་ མི་ལོ་ སྟོང་ཕྲག་ གིས་ཡ་ མ་དོ་བའི་ ཧེ་མ་ལས་ར་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་མེད་རུ་ རང་དབང་དང་ལྡན་པའི་ གཡུས་ སྐད་ འབྲུག་ཡུལ་ འདི་ནང་ར་ སླབ་སྲོལ་ཡོདཔའི་ ཁ་སྐད་ཅིག་ཨིན།

ཨིན་རུ་ ཧེ་མ་ལས་ར་ འབྲུག་ལུ་ ཡི་གུའི་སྦེབ་སྦྱོར་དང་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ ཆོས་སྐད་འབྲི་ལུགས་ ཀྱི་ ལམ་སྲོལ་རྙིངམ་དེ་གི་ ཐོག་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་དེ་ལས་ རིགས་འབྲེལ་དེ་འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན། དོན་

ངོམ་འབད་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་དང་ ཆོས་སྐད་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ སྔོན་གོང་གི་ ཁ་སྐད་ *Latin* (ལེས་ཀྲིན་) དང་ ད་རིས་ནང་པར་ སླབ་སྲོལ་ཡོད་པའི་ *French* (ཕི་རེནཆི་) གི་ ཁ་སྐད་གཉིས་ མ་པ་ལས་ར་ མ་འདྲ་བའི་ ཁྱད་པར་ ཡོད་དོ་བཟུམ་སྦེ་ རྫོང་ཁ་དང་ ཆོས་སྐད་གཉིས་ཡ་ འབྲེལ་བ་ མ་པ་ལས་ར་ མེད་པའི་ ཁ་སྐད་ སོ་སོ་ཅིག་ཨིན།

སྤྱི་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རི་ཤན་ འདི་གིས་ གཙོ་བོ་ སྔོན་གོང་གི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་རྙིངམ་ ཡི་གུའི་སྡེབ་སྦྱོར་ ཐུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་ལས་ རྟོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཁ་ལས་ག་སླབ་མི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ ཐུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ སྟོནམ་ཨིན།

སྤྱི་ འབྲི་སྲོལ་ སྡེབ་སྦྱོར་དང་ འཁྲིལ་འའདི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་དང་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ འཁྲིལ་འདི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ གཉིས་ཆ་ར་ འབྲི་སྲོལ་ རང་དབང་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ རང་རང་སོ་སོའི་ ཡི་གུའི་ འཇུག་ཚུལ་དང་ འགྲོ་ལུགས་དང་ འཁྲིལ་འདི་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་སོ་སོ་ ཨིམ་བཞིན་དུ་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ འབྲེལ་བ་ཡ་ མ་པ་ལས་ར་ མེད་པ་ལས་བརྟེན་ རྟོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ དོན་ཐག་དང་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རི་ཤན་གྱི་ དོན་ཐག་དེ་གཉིས་ དབྱེ་བ་ ཁག་སོ་སོ་ཨིན། སྤྱི་ ག་དེམ་ཅིག་སྦེ་ རྟོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ དང་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རི་ཤན་འདི་ གཉིས་ གཅིག་ཁར་འབྲེལ་འདི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་ འབད་ འགྱོ་བཏུབ་པའི་ རྩིས་རྐྱབ་པ་ཅིན་ དེ་གིས་གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་དང་ མ་ཐུནམ་ བཟོཝ་ལས་བརྟེན་ དེ་ལས་དེ་གིས་ འབྲས་བུ་ སྙིང་པོ་མེད་པའི་ གྲངས་སུ་ ཚུདཔ་ནི་ཨིན།

དེ་འབདཝ་དང་ ང་བཅས་རའི་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ མི་མང་ཤོས་ཅིག་གི་ བློ་འདོད་དང་ དམིགས་ཡུལ་འདི་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྡེབ་སྦྱོར་དང་འཁྲིལ་འདི་ ཡི་གུ་འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་གི་ ཐོག་ལུ་ར་ འབྲི་སླབ་ གཉིས་ཆ་ར་ གཅིག་ཁར་ འབྲེལ་འདི་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་འབྲི་ལུགས་ གཅིགཔ་དེ་འགྱུར་ར་ འགྱོ་བཏུབ་པའི་ རྩིས་ བརྐྱབ་བརྐྱབ་ས་ར་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འབྲུག་ལུ་ ཆོས་སྐད་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རི་ཤན་ འདི་ དགོས་ཚད་ལས་ བརྒལ་བའི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ད་ཡ་ མི་ལྡན་པའི་ཁར་ བརྗོད་སྒྲ་ད་ཡ་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་འགྱུར་ལུ་ འགྱུར་དེ་ཡོདཔ་ཨིམ་ ཀུན་གིས་ མཁྱེན་ས་དང་ གཟིགས་ས་ཨིན། སྤྱི་ དེ་སྦེ་ཨིན་དགོ་མི་འདི་ཡ་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རི་ཤན་ འདི་གིས་ དོན་དོམ་ ཡི་གུ་དབུ་ཅན་ནང་ བྲིས་འདི་ ཡོད་མི་འདི་གི་ སྡེབ་སྦྱོར་ཚུ་ ག་ཨིན་མི་འདི་ར་ སྟོན་ཚུགཔ་ཙམ་ཅིག་ མ་གཏོགས་ དོན་གལ་ཅན་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་མཐུན་པའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ ཐུར་ཙམ་ཡ་ སྟོན་མ་ཚུགསཔ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཨིན།

སྦེ་ རྫོང་ཁ་ རྨོ་མིན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་དེ་གིས་ ཁ་ལས་བརྗོད་སྒྲ་ ག་ཨིན་མི་ འདི་ སྒྲ་གདངས་ ཟུར་ཙམ་ཡང་ མ་ཉམས་པར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཚུགས་ པའི་ཁར་ གོང་ལུ་བཤད་ཡོད་མི་ ཀྲན་སི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ འདི་གིས་ བརྗོད་སྒྲ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྟོན་མ་ ཚུགས་པའི་ དཀའ་ངལ་འདི་ཡང་ གསལ་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྨོ་མིན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ ལུགས་འདི་ དོན་དོམ་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ཅན་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ རྨོ་མིན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ སྒྲ་གདངས་ འཁྲུལ་བ་མེདཔར་ སྟོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་མཐུན་ཏོག་ཏོ་ ཁྲུངས་དག་ཅིག་ཨིན།

༢ རྨོ་མིན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ རང་བཞིན་དང་ དགོས་པ་གཙོ་བོ།

རྨོ་མིན་རྫོང་ཁ་འདི་ གཞུང་འབྲེལ་རྫོང་ཁའི་ མིང་ཚིག་གི་ སྒྲ་སྐད་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ རྨོ་མིན་གི་ ཡིག་ཐོག་ ལུ་ འབྲི་ལུགས་ གསལ་བཤད་གཙོ་བོ་ སྟོན་མི་འདི་ལུ་ སླབ་ཨིམ་ལས་ རྨོ་མིན་རྫོང་ཁ་འདི་ སྟོན་ གོང་གི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་ ཡི་གུའི་སྦྱེབ་སྦྱོར་ གཙོ་བོ་བསྟོན་མི་གི་ འབྲི་ལུགས་ ཀྲན་སི་ལི་ཀྲི་རེ་ ཤན་ འདི་དང་ ཐ་ལས་མི་འདྲ། དེ་ཡ་ སྔོན་གོང་གི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་རྙིངམ་ འབྲི་ལུགས་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་ནང་ འབྲི་མི་འདི་གིས་ དོན་གཙོ་བོ་ ཡི་གུའི་སྦྱེབ་སྦྱོར་ བསྟོནམ་ཨིན། དེ་ལས་ རྨོ་མིན་རྫོང་ ཁ་དེ་གིས་ གོང་ལུ་ བཤད་དོ་བཟུམ་སྦེ་ དོན་གཙོ་བོ་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ རྗོད་སྒྲ་ཚུ་ འཁྲུལ་བ་མེདཔར་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ ཚད་དང་ ལྡན་ཏོ་ཏོ་འབད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྟོན་ཚུགས་ པའི་ ཁེ་ཕན་སྦོམ་ཡོདཔ་ཨིན། སྦེ་ རྨོ་མིན་རྫོང་ཁ་འདི་ རྒྱུད་རིམ་དང་ ལྡན་པའི་འབྲི་ལུགས་ ལམ་ ལུགས་ཅན་ཅིག་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ ངེས་པར་དུ་ འབྲི་ལུགས་ འགྱུར་བ་མེད་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ ལམ་ལུགས་ བརྟན་ཏོག་ཏོ་ འདི་དང་འབྲེལ་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

སྦེ་ འནི་ འབྲི་ལུགས་ འགྱུར་བ་མེདཔའི་ བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ཡ་ གཙོ་བོ་ ཚདམ་རིག་པ་དང་ བརྗོད་ སྒྲ་ རིག་པའི་ ལྷག་མེད་ བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ བཟོ་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ བཅའ་ ཁྲིམས་ དེ་ནང་ལུ་ དོན་གལ་ཆེ་ཤོས་ དངཔ་འདི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ ཚད་ལྡན་དང་ མཐུན་ འགྲིགས་ཚངམ་འབད་ དགོཔ་ཨིན། དེ་ཡ་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ ཚིག་ སྒྲ་གདངས་གི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱདཔར་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ དོན་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོ་ ཚངམ་འབད་ སྟོན་དགོ་པའི་ཁར་ ཚད་དང་ལྡནམ་འབད་ འགྲིགས་འདི་ ངོ་སྟོན་གསལ་བཤད་ འབད་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་ བཅའ་ཁྲིམས་ གལ་ཅན་ གཉིས་པ་འདི་ མ་ནོར་ མཛེས་ཉམས་དང་ལྡན་པའི་ གོ་བདེ་ བསྡུསཔ་ཅིག་ དགོཔ་ཨིན། སྦེ་ དེ་ཡ་ ག་ཅི་བཟུམ་ཅིག་ལུ་ སླབ་ཨིན་ན་ ཟེར་ མནོ་བ་ཅིན་ ཚདམ་ རིག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཅས་སྒྲིག་ཚད་ལྡན་ *Occam's razor* (ཨོཀ་ཀེམསི་རེ་བཟོར་) ཟེར་

ཚད་མ་རིག་པའི་ མཁས་མཆོག་ ངོ་མིང་ *William of Occam* (ཝི་ལིཡམ་ཨོཕ་ཨོཀ་ཀེམ་) ཟེར་མི་ འདིས་གིས་ དུས་རབས་ བཅུ་བཞི་པའི་ནང་ལུ་ ཕྲ་ཚིག་གི་ ཐོག་ལུ་ མདོར་བསྡུས་སྦེ་ བཟོ་དེ་ཡོད་མི་འདི་ ‘*Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*’ (ཨེན་ཀྲི་ཡ་ནོན་སནཏ་མལ་ཀྲི་པིལི་ཀེན་སྡྲ་པིརེ་ཀྲར་ནེ་སེ་སི་ཀྲས་ཀྲེམ་) ཟེར་མི་འདི་ དརེས་ཀྱི་ དུས་རབས་ འདི་ནང་ལུ་ཕྱི་དོན་རིག་པའི་ མཁས་མཆོག་ ངོ་མིང་ *Albert Einstein* (ཨལ་སྦྲརཏ་ཨིནསི་ཀྲི་ཡིན་) ཟེར་མི་འདི་གིས་ བཤད་ཡོད་དོ་བཟུམ་འབད་ ‘*It must be as simple as possible, but not any simpler than that*’. བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ མ་ནོར་ མཛོས་ཉམས་དང་ ལྡན་པའི་ གོ་བདེ་བསྡུསཔ་ཅིག་ དགོཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ ཚད་ལས་རྒྱལ་བའི་ བསྡུསཔ་བཟོ་བ་ཅིན་ དེ་ཡ་མི་བཏུབ། ཟེར་ཚིག་ཕྲད་ ལོག་བཅོས་འབད་འདི་ ཡོད་མི་འདི་ལུ་ སླབ་ཨིན།

སྟེ་ འ་ནི་ དཔེ་གོང་ལུ་བཤད་མི་ བཅའ་ཁྲིམས་ ཁག་གཉིསཔ་འདི་དང་ འགལ་བ་མེདཔར་ རྩོལ་དང་མཐུནམ་འབད་ འབྲི་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁའི་ བརྡ་ཚིག་དང་ སྦྲ་གདངས་ བཟོ་བཀོད་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ བཟོ་བཀོད་འདི་ཡ་ དཔོག་ཐྲིས་ རབཞིན་གྱིས་ འགྱོ་བཏུབ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་སྐད་རིགས་མཁས་པ་ ག་གིས་ཡ་ རྫོང་ཁའི་བརྡ་སྦྲ་ ག་ཨིན་མི་འདིར་ འབྲི་ལུགས་ འབྲུལ་བ་མེདཔའི་ འགྲེལ་བརྗོད་ འབདཚུགསཔ་ མ་གཏོགས་ རྫོང་ཁའི་ བརྡ་ཚིག་གི་ སྦྲ་གདངས་ བཟོ་བཀོད་འདི་ བསྒྱུར་བཅོས་ ཕྲ་ལས་ར་ འབདམི་ཚུགས། སྟེ་ ཚད་ལས་བརྒལ་བའི་ བསྡུསཔ་ཅིག་ བཟོ་ནི་དང་ འགྱུར་བཅོས་ འབདནི་གི་ རྩིས་བརྒྱབ་པ་ཅིན་ དེ་གིས་ འབྲས་བུ་ དོན་མ་གྲུབ་པའི་ གྲངས་སུ་ ཚུདནི་ཨིན།

དེ་ལས་ གལ་སྲིད་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་གིས་ རྫོང་ཁའི་བརྡ་སྦྲ་དང་ མཐུནཔའི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱདཔར་འདི་ཚུ་ གསལ་སྟོན་ འོས་བབས་དང་ ལྡནམ་འབད་ སྟོན་མ་ཚུགས་པ་ཅིན་ བཅའ་ཁྲིམས་དངཔ་དང་ འགལ་བ་ཨིམ་ལས་ དེ་ཡ་ དོན་མ་གྲུབ་པའི་ གྲངས་སུ་ ངེསཔར་དུ་ ཚུདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་ཁོ་རའི་ བརྗོད་སྦྲ་དང་ འཁྲིལ་འཁྲིལ་པའི་ འབྲི་ལུགས་ འགྱུར་བ་མེདཔའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ ངོ་མ་དེ་ར་ ཆར་གཅིག་ མགུ་བཙུགས་ ཆར་ཞིནམ་ལས་ དེ་ལས་ སྦྲ་ཚིག་ ངོ་སྟོན་འབདནི་དང་ ཡངན་ བརྗོད་སྦྲ་རིག་པའི་ ཁྱདཔར་ལུ་ བསྒྱུར་བཅོས་ འབདནི་གི་ རང་དབང་ མི་ག་ལུ་ཡ་ མེདཔ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ བརྗོད་སྦྲ་དང་ མཐུན་པའི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱདཔར་འདི་ཚུ་ གསལ་སྟོན་ འོས་བབས་དང་ ལྡནམ་འབད་ འགྲེལ་བཤད་ འབདམ་ཚུགསཔ་ཅིན་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ དོན་མེད་ཅིག་གི་ གྲངས་སུ་ འགྱུར་འགྱོཝ་ཨིན། དེ་ལས་ ཡངན་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་དངལྡན་ཏུ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ཚིག་གི་ སྦྲ་གདངས་ བཟོ་བཀོད་འདི་ཚུ་ འགྲེལ་བཤད་ རྩོལ་དང་ མཐུན་མ་ཚུགསཔ་ཅིན་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་མི་ ཚད་

མ་རིག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཅས་སྒྲིག་ཚད་ལྡན་ *Occam's razor* (ཨོག་ཀེམསི་རེ་བཟོར་) ཟེར་བའི་ ཁྲིམས་ལུགས་ དི་དཡ་ འགལ་བ་ འགྱོཝ་ཨིན།

སྟེ་ བཅའ་ཁྲིམས་མཇུག་ར་ དཔེ་ བརྗོད་སྒྲ་ ཁ་ལས་སླབ་སྲོལ་ མེད་མི་ཅིག་དང་ ཡངན་ ནོར་འབྲུལ་ཡོད་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྦྱོན་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཉིངམ་ཅིག་ སྦྱོར་ལྷག་ གོམ་སྲོལ་ཡོད་པའི་ ཡི་གུའི་ སྦེལ་སྦྱོར་ལུ་ བརྟེན་འདི་ བློ་སྟོབས་སྐྱེད་ཐོག་ རཱོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་དང་ གཅིག་ཁར་ འབྲེལ་བ་ འཐབ་བཙུག་པ་ཅིན་ དེ་གིས་ གོང་གི་ བཅའ་ཁྲིམས་ཚད་ལྡན་ གཉིས་ཆ་ར་དང་ ཆ་མཐུན་མ་ཚུགསཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ ནོར་འབྲུལ་ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ གྲངས་སུ་ ཆ་འཛོག་འགྱོ་བའི་ ཉེན་ཁ་ཡོད། རྒྱུ་མཚན་ དེ་ལས་བརྟེན་ དངཔ་ར་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ རྒྱུ་མཚན་དང་ དགོསཔ་ དེ་ཚུ་གི་དོན་ ངོ་འཕྲོདཔ་འབད་ ཤེས་དགོཔ་འདི་ གནང་བ་ གལ་ཆེཝ་ཨིན།

སྟེ་ འབྲུག་གི་ གཞུང་སྐད་རྫོང་ཁའི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་དེ་གིས་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་དང་ལྡན་པའི་ དོན་གྲུབ་དང་ མི་གྲུབ་འདི་ གཙོ་བོ་ གོང་ལུ་བཤད་ཡོད་མི་ འབྲི་ལུགས་ འགྱུར་བ་མེད་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་དང་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ཅན་གྱི་ གཞི་རྩ་འདི་ཚུ་ དོན་འབྲུལ་ བ་མེད་པར་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ ཧ་གོཝ་དང་ མ་གོ་བའི་ཐོག་ལུ་ རག་ལསཔ་མ་ཚད་ ལྷག་པར་དུ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ངོ་མ་འདི་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ ངེས་པར་དུ་ ཤེས་དགོཔ་ལུ་ རག་ལསཔ་ཨིན།

སྟེ་ ད་རི་ནངཔར་ འབྲུག་མི་ མང་ཤོས་ར་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་སྦྱངས་འདི་ ཡོདཔ་ལས་ ཐ་ན་ རང་གི་ མིང་གསལ་འབྲི་ནི་ ལ་སོགས་པ་ ཚུ་ལས་ར་ མགུ་བཟུང་འདི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏུ་ མ་དག་ཏུ་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ ཡིག་གུ་ཐོག་ལུ་ བྲིས་འདི་ གོམས་འདྲིས་ཚུད་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འབྲུག་པའི་ མི་ཚུ་གིས་ དོན་ནོར་འབྲུལ་ལུ་འགྱོཝ་ ཧ་མ་གོ་བར་ ཧེ་མ་ལས་ རང་རང་སོ་སོའི་ རྒྱུད་ལུ་ཡོད་པའི་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ བག་ཆགས་བཟུང་འདི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ ཁོང་གིས་ ཧེ་མ་ལས་ར་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་མི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ར་ ཨིན་ཛོ་བའི་ ཡིད་ཆེས་དང་ བློ་འདོད་ བསྐྱེད་འདི་ སྟོདཔ་ཨིན་པས།

དེ་སྦེ་ འགྱོ་དགོ་མི་འདི་ཡ་ རྒྱུ་མཚན་ གཙོ་བོ་ཅིག་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ ཡི་གུ་དང་ རཱོ་མེན་གྱི་ཡི་གུ་ འདི་གཉིས་ ཡིག་གཟུགས་གཅིག་ ཨིན་མ་ལས་བརྟེན་འདི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་དང་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ བར་ན་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ མེདཔ་བཟུམ་སྦེ་ ཚོར་འདི་ དོན་ནོར་འབྲུལ་ འགྱོཝ་ཨིན་པས། རྒྱུ་མཚན་ དེ་ལས་བརྟེན་ ད་ཚུན་གྱི་ བར་ན་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་ མ་དགཔ་ དེ་སྦེ་གོམས་འདྲིས་ ཚུད་ཡོད་མི་འདི་གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་དཡ་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ རྒྱུད་རིམ་དཡ་ མི་ལྡནམ་ལས་བརྟེན་ དཔེ་བར་ནཡ་ སྤྱིར་བཏང་ མི་དམངས་ལུ་ རྫོང་ཁའི་ མིང་

ཚིག་གི་ བརྗོད་སྒྲ་ཚུ་ རྫོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་དགོཔ་རེ་ འཐོནམ་དང་ར་ སློབ་སྦྱོར་ མ་དག་པའི་ ལོག་བཅོས་དང་ དག་བཅོས་ ཡང་ལས་ཡང་ར་ བརྐྱབ་དགོ་པའི་ དུས་ཚོད་ ཐོནམ་ཐོན་ས་ར་ ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ འ་ནི་ སློབ་སྦྱོར་ ལོག་བཅོས་དང་ དག་བཅོས་ བཟོ་མི་འདི་གིས་ ལོག་ཤུལ་མ་ དེ་གིས་ཚབ་མ་ འབྲི་ལུགས་སྤྱུས་དག་གཅིག་ བཙུགས་མ་ཚུགསཔ་ཅིག་གི་ བར་ན་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དགཔ་འདི་ དར་ཁྱབ་འགྱོ་བའི་ ཉེན་ཁ་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན། རྒྱུ་མཚན་ དེ་ལུ་བརྟེན་འདི་ ད་རིནངཔར་ ངབཅས་ར་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་གཅིག་ རྫོ་མེན་གི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ནི་ལུ་ ཡི་གུའི་སློབ་སྦྱོར་ མ་འདྲཝ་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་སྦེ་ ཐོན་ནི་ཡོད་མི་འདི་ དེ་ཨིན།

སྟེ་ དེ་སྦེ་ ཨིན་པའི་ཁར་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ ད་རིས་ནངཔར་ ཕྱི་རྒྱལ་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་དང་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ མཉམ་སྦྲེལ་ གོང་འཕེལ་ འགྱོཝ་བཞིན་དུ་ འབྲེལ་བ་ མང་སུ་ འཐབ་དགོཔ་ འབྱུངམ་ལས་བརྟེན་ འབྲུག་གཞུང་གིས་ ཐུགས་བཞེད་ རྒྱ་ཆེས་ལས་ གནངའདི་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉོགས་སི་སི་ གོམས་འདྲིས་ ཚུད་ཡོད་མི་འདི་ ད་དེ་ཅིག་སྦེ་ བཀག་དམ་ འབད་ཞིན་ན་ རྒྱལ་ཁབ་དང་ མི་སེར་ལུ་ ཕན་སྒྲོམ་འབད་ ཐོགས་ཚུགས་པའི་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ འགྱུར་བ་མེདཔ་ ཚད་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་གི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་འདི་ ངོས་འཛིན་ བརྡ་སྤྲོད་ ཡོངས་རྫོགས་སྦེ་ འབད་ཚརཝ་ཨིན།

སྟེ་ རྐྱེན་ སྐོར་དབང་ལས་ འབྱུངཔའི་ འབྲི་ལུགས་ དཀྱུན་ གོམས་འདྲིས་ཚུད་ ཡོད་མི་འདི་ འབྱུང་ཁུངས་ ངོམ་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་ མི་ མགུ་དངཔ་ འབྲུག་ལུ་ འོང་མི་ཚུ་གིས་ ངོས་འཛིན་ བརྡ་སྤྲོད་ འབད་འདི་ འབྱུང་འབྱུངམ་ ཨིན་པས། དེ་ཡ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༧ གྱི་ལོ་ལུ་ རྒྱལ་ཁབ་ པོར་ཏུ་གྷི་སི་ ལས་ ཡེ་ཤུའི་ ཆོས་ལུགས་ ཁྱབ་སྤེལ་འབད་མི་ ངོ་མིང་ ཨེས་ཊེ་བྷཱ་ཀ་སེལ་ལ་དང་ གཞོ་ཨཱ་ཀ་བྷ་རལ་ ཟེར་མི་འདི་གཉིས་ འབྲུག་ལུ་ ལྷ་སྐོར་ལུ་ འོང་པའི་སྐབས་ ཁོང་གཉིས་ཀྱིས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་གི་མིང་ ལེགས་སྦྱར་གྱི་ སྐད་ནང་ *Bhotānta* (བྷོ་ཏཱན་ཏ་) ཟེར་ ཡོད་མི་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ *Potente* (པོ་ཏེན་ཏེ་) ཟེར་ བྲིས་དེ་ངོས་འཛིན་བརྡ་སྤྲོད་འབད་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འབྱུང་འབྱུངམ་དང་། དེ་ལས་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉོགས་དྲག་ དེ་གིས་ཐོག་ལུ་ འབྲུག་པའི་ མིང་གསལ་འབྲི་ནི་ ལ་སོགས་པ་འདི་ཚུ་ ཤུལ་ལས་ དུས་རབས་ བཅུ་དགུ་པའི་ནང་ལུ་ (བྲི་ཊི་ཤི་) དང་གཅིག་ཁར་ འབྲེལ་བ་ འབྱུང་ཞིམ་ལས་ཚུར་ ལྷུང་པར་ དར་ཁྱབ་ མང་སུ་སོང་ཡོདཔ་ ཨིན་པས།

དེ་ལས་ སྤྱི་ལོ་༡༨༢༥ ལུ་ (བྲི་ཊི་ཤི་) གིས་ དབང་ཡོད་པའི་ རྒྱ་གར་གྱི་ རྩོམ་བྲིས་པ་ ངོ་མིང་ Bose, (བྷོ་འོ་སི་) ཟེར་མི་ འདི་གིས་ *‘Account of Bootan’* འབྲུག་གི་འགྲལ་བཤད་ལོ་རྒྱུས་ ཟེར་བའི་ ཡིག་དེབ་གཅིག་ བཀོད་མས་ཡོད་མི་ དེ་ནང་ལུ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ Dzongzhip (རྫོང་གཞིསཔ་) དང་ Dzongzhop (རྫོང་གཞོསཔ་) ཟེར་ སླབ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་

ཐོག་ལུ་ 'Zongsob' ཟེར་ བྲིས་དེ་ཡོདཔ་དང་། དེ་ལས་ རྫོང་ཁ་ནང་ Pönlo (དཔོན་སློབ་) ཟེར་མི་འདི་ 'Pillo' ཟེར། རྫོང་ཁ་ནང་ Zimbö (གཟིམ་དཔོན་) ཟེར་མི་འདི་ 'Zimpen' དང་ 'Zimpé' ཟེར། རྫོང་ཁ་ནང་ Gelo (དགེ་སློང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Gylong' ཟེར་ བྲིས་ཡོདཔ་དང་ དེ་བཞིན་དུ་ འབྲུག་པའི་ས་ཆའི་མིང་ རྫོང་ཁ་ནང་ Trashichö Dzong (བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Tassisudon' ཟེར། Punakha (སྤུ་ན་ཁ་) ཟེར་མི་འདི་ 'Poonakh' ཟེར། རྫོང་ཁ་ནང་ 'Wangdi Phodra (དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Wandipoor' ཟེར་བྲིས་འདི་ ཡོདཔ་ཨིན།

དེ་ལས་ དུ་རུ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༠༩ ལུ་ བྲི་ཊི་ཤི་གི་ དམིགས་བསལ་ གོ་གནས་ཅན་གྱི་ རྩོམ་བྲིས་པ་ངོ་མིང་ *St. Quintin Byrne* (ཨེསི་ཀྭི་ཀུ་ཡིན་ཀྲིན་བྲ་ཡར་ནེ་) ཟེར་མི་ འདི་གིས་ *A Colloquial Grammar of the Bhutanese Language* འབྲུག་པའི་ཁ་སྐད་རྫོང་ཁ་འདི་ ཕལ་སྐད་ཐོག་བརྡ་སྤྲོད་པའི་གཞུང་། ཟེར་བའི་ ཡིག་དེབ་གཅིག་ བརྩམས་ ཡོད་མི་ དེ་ནང་ལུ་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་གི་ བརྗོད་སྒྲ་ Paro (སྤ་རོ་) ཟེར་མི་འདི་ ཕོ་གིས་ 'Páro' ཟེར། རྫོང་ཁ་ནང་ Wangdi Phodra (དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Andhophonung' ཟེར། Trongsa (ཀྲོང་གསར་) ཟེར་མི་འདི་ 'Tongso' ཟེར། རྫོང་ཁ་ནང་ Drukpa (འབྲུགཔ་) ཟེར་མི་འདི་ 'Dukpa' ཟེར། རྫོང་ཁནང་ Tshangla (ཚངས་ལ་) ཟེར་མི་འདི་ 'Changlo' ཟེར། རྫོང་ཁ་ནང་ Tawang (བཏྭ་ཕང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Towang' ཟེར་ བྲིས་འདི་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མ་མཐུནམ་འདི་ འབྲུག་ལུངཔར་ དར་ཁྱབ་སོང་ ཡོདཔ་དང་། དེ་ཡ་ དཔེ་འབདཝ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་ནང་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཆོག་གི་ མཚན་མིང་ ཐོབ་ཐངས་ Zh'apdru (ཞབས་དྲུང་) ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ཡོདམི་འདི་ གོང་མིང་ (བྲི་ཊི་ཤི་) གི་ རྩོམ་བྲིས་པ་ འདི་གིས་ Shabdrung དང་ Zhapdrung ཟེར་ བྲིས་ཡོདམི་ལུ་བརྟེན་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉོགས་དྲག་འདི་ དཀོ་བར་ན་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཨུ་ཚུགས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ དེར་ ལག་ལེན་ཐབས་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྔེ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ རང་རང་སོ་སོའི་ ཁ་སྐད་དང་འབྲེལ་འདི་ བརྗོད་སྒྲའི་ ཁྱད་པར་ཡ་སོ་སོ་འབད་ ཡོདཔའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཕྱི་མི་ཚུ་ལུ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ ཤེས་ཡོན་ཡ་ མ་པ་ལས་ར་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་འདི་ ཕྱི་མི་ཚུ་གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ངོམ་ ཁ་ལས་ སླབ་སྲོལ་ཡོད་མི་འདི་ ག་ཨིམ་འབད་ སླབ་མ་ཚུགསཔ་མ་ཚད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡ་ རྫོང་ཁའི་ མིང་ཚིག་གི་ བརྗོད་སྒྲ་ཚུ་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་མ་ཚུགས་པར་ ནོར་འཁྲུལ་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་དོ་ཡོདཔ་ ཨིན་པས། དེ་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ རྟ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཧེ་མ་ ཁོང་ ཕྱི་རྒྱལ་གི་མི་ འབྲུག་ལུ་ འོང་མི་ཚུ་གིས་ འབྲི་ནི་ མགུ་བཙུགས་ནུག་ ཟེར་བའི་ཁ་ཉེས་དང་ སྐྱོན་བརྗོད་ཡ་ འབདནི་མི་འོང་། ཨིན་རུང་ འ་ནི་ ཚུལ་དང་མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དགཔ་ གོམས་འབྲིས་ཚུད་ ཡོདམི་འདི་ལས་བརྟེན་ ད་རེས་ འབྲུག་གཞུང་གིས་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡན་

པའི་ འབྲི་ལུགས་ བརྟན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་ བཟོ་བའི་སྐབས་ལུ་ ཕྱི་མི་ཚུ་གི་སེམས་ཁར་ དོན་འབྲེལ་བ་འབད་གོ་འདི་ རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ ཤེས་ཡོན་ མ་ཚང་མའི་ སྐྱོན་སྒྲོམ་ ཡོད་མི་ཅིག་བཟུམ་སྦེ་ ཚོརཕ་ཨིན་པས།

སྟེ་ དོན་ངོམ་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ སྔོན་གོང་ལས་ར་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པ་དང་ བརྡ་སྤྲོད་པའི་ གཞུང་ རིག་གནས་ ལ་སོགས་པ་ ཚུ་གི་ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྦྱངས་བ་ སྒྲོམ་མཛད་འདི་ མཁས་མཆོག་དམ་པའི་ གོ་གནས་བཞེས་མི་ གྲངས་མང་ འགྲོན་ ཡོད་དེ་ར་འབད་རུ་ འ་ནི་ ད་ར་ཁྱབ་ འགྲོ་སྟེ་ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དགཔ་དེ་ལས་བརྟེན་ ཕྱི་མི་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྦྱངས་བ་ སྒྲོམ་འབད་ཡོད་མི་ མཁས་པ་ཚུ་གི་ སེམས་ཁར་ རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ སྐད་རིགས་དང་ གཞུང་རིག་གནས་ ལ་སོགས་པ་ དེ་ཚུའི་ནང་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ ངེས་ཤེས་དང་ སྦྱངས་བ་ མེདཔ་བཟུམ་སྦེ་ ཚོར་འདི་ ངོ་སྟོན་ འབྲེལ་བའི་ཐོག་ལུ་ སྟོནམ་ཨིན་པས།

སྟེ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཚར་གཅིག་ བཅའ་ཁྲིམས་དང་ མ་འཁྲིལ་པར་ བྲིས་དེ་ ལུགས་སྲོལ་ གོམས་འབྲིས་ ཚུད་ཡར་སོང་པ་ཅིན་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལོག་ཤུལ་མ་ འབྲི་སྲོལ་ དག་བཅོས་ འབད་ཚུགས་པར་ དཀའ་ངལ་སྒྲོམ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཕ་ལས་བརྟེན་ དཚུན་ རྣོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་འབྲི་ལུགས་ མ་དགཔ་ ད་ར་ཁྱབས་འགྱོ་ ཡོད་མི་འདི་ཡ་ ཧེ་མ་ལས་ར་ རྒྱུད་རིམ་དང་ མི་ལྡན་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ གོམས་འབྲིས་ཚུད་ ཡོད་མི་ཅིག་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ ད་ར་ཁྱབས་སོང་ ཡོད་མི་འདི་འགྱུར་ གོམས་འབྲིས་ ཚུད་ ཡར་སོངམ་ མ་གཏོགས་ དོན་ངོམ་ འབྲུག་མི་ཚུ་ལུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྦྱངས་བ་མེདཔ་ ཕ་ལས་ར་མེན། གང་ལྟར་ཡང་ གོམས་འབྲིས་ ཚུད་ཡོད་པའི་ རྒྱུད་རིམ་དང་ མི་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་ད་ཡ་ མི་མཐུནམ་འདི་གིས་ ཧེ་མ་ རྫོང་ཁ་ རྣོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ གསར་བཙུགས་ བརྡ་སྤྲོད་ འབད་བའི་སྐབས་ལུ་ ལེགས་ཤོམ་འབད་ བརྟག་ཞིབ་ མ་འབད་བའི་ཁར་ བློ་ཁར་མ་བབས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཞ་ལོག་སི་སི་ ཅིག་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་འདུག་པའི་ གསལ་བཤད་ འབདཕ་ཨིན་པས།

རྒྱུ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉོགས་དྲག་འདི་ ད་ དེ་ཅིག་འབད་ བཞག་ཞིམ་དང་ རྒྱལ་ཁབ་དང་ མི་སེར་ གཉིས་ཆ་ར་ལུ་ ཕན་སྒྲོམ་འབད་ ཐོགས་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ རྣོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ བཟངམ་ འཕྲུལ་བ་མེདཔ་ཅིག་ བཙུགས་འདི་ མི་དམངས་ཡོངས་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ ད་ར་ཁྱབ་བཏང་ ནི་གི་ ཐབས་ཤེས་དང་ དབང་ཚད་ཧྲིལ་པོ་ འབྲུག་གཞུང་གི་ཕྱག་ལུ་ ཡོདཔ་ཨིན།

༣ རྒྱལ་སྤྱིའི་ འབྲེལ་ཡོད་ཅིག་འགྲེལ་དང་ དོན་གྲུབ་ཚུགས་པའི་ བཅས་སྒྲིགས་ཚད་གཞི།

སྤྱི་ དཔེར་ན་དང་པ་ རྒྱལ་ཁབ་ ཡར་རྒྱས་ འགྱུར་དང་བསྟུན་འདི་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ ཆེ་ཆུང་མེདཔ་དང་གཅིག་ཁར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ ཁ་སྐད་ཀྱི་ གནས་འབྲེལ་དང་ གཞུང་དོན་གྱི་ འབྲེལ་བ་འཐབ་དགོཔ་ཚུ་ ཇེ་མང་ འབྱུང་དོ་ཡོད་པའི་ དུས་ཚོད་དེ་ནང་ལུ་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྨོ་མེན་གི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འཁྲུལ་བ་མེདཔ་ཅིག་ དགོཔ་ ཁག་ཆེ་དྲག་ཨིན། རྒྱུ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་རང་སོའི་ སྐད་རིགས་དང་འཁྲིལ་འདི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྨོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འཁྲུལ་མེད་རེ་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ཡོངས་ལུ་ དར་ཁྱབས་ སོང་ཡོདཔ་མ་ཚད་ ལྷག་པར་དུ་ འཛམ་གླིང་ཤར་ཕྱོགས་ (ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་ནང་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཚུ་ གོམས་འདྲིས་ལེགས་ཞིམ་འབད་ ཚུད་ཡོདཔ་ཨིན།

འདི་ ཤར་ཕྱོགས་ (ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་ནང་ གཞུང་འབྲེལ་ རང་སྐད་ རྨོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དར་ཁྱབས་ སོང་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ གཙོ་བོ་ ཁ་ལས་སླབ་པའི་ སྒྲོའི་གི་ བརྗོད་སྒྲ་ ག་ཨིན་མི་འདི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡ་ སྒྲ་གདངས་ འཁྲུལ་བ་མེདཔ་ར་ སྟོན་ཚུགས་པའི་འབྲི་ལུགས་ཅིག་ ཨིམ་དང་ སྤྱི་ འདི་ འབྲི་ལུགས་ གོམས་འདྲིས་ཚུད་ཡོད་པའི་ ཁ་སྐད་འདི་ཚུ་དཔེ་འབདབ་ཅིན་ *Vietnamese* (ཝེད་ན་མི་སི་), *Malay* (མ་ལེ་), *Indonesian* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡན་), *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་), *Mandarin Chinese* (མེན་སྡེ་རིན་ཅཡི་ནི་སི་) དང་ དེ་ལས་ *Filipino* (ཕི་ལི་པི་ནོ་) གྱི་ ཁ་སྐད་འདི་ཚུ་ ཨིན་པས། སྤྱི་ གོང་གི་ སྐད་རིགས་འདི་ཚུ་ རྨོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་སོ་སོ་ ཡོད་དེ་རའབདཏུ་ གཙོ་བོ་ རང་སོའི་ཁ་སྐད་ཀྱི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་མཐུན་པའི་ཁར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་དཔེ་ཚད་དང་ གཞུང་ལུགས་ སྤྱང་སྐྱོང་ཐོག་ བརྟག་ཞིབ་ ལེགས་ཞིམ་སྦེ་ འབད་ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡནམ་ འཁྲུལ་བ་མེདཔ་ ཅང་ཅང་ཨིན།

སྤྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ *Vietnam* (ཝེད་ནམ་), *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་), *Indonesia* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡ་) དང་ *Philippines* (ཕི་ལི་པིནསི་) ཚུ་ནང་ལུ་ རྨོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ སྟོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ སྙིངམ་དེ་གི་ཚབ་མ་འབད་ བཙུགས་འདི་ དར་ཁྱབས་དང་ གོམས་འདྲིས་ ཚུད་ཡོདཔ་ཨིན་པས། དེ་འབདཝ་དང་ རྒྱལ་ཁབ་ *Bhutan* (འབྲུག་) དང་ *China* (རྒྱ་ནག་) དེ་ལས་ *Japan* (རྒྱ་པཱན) ཚུ་ནང་ལུ་ རྨོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་གིས་ སྟོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ སྙིངམ་དེ་གི་ཚབ་མ་འབད་ འགྱོ་མི་བཏུབ་མ་ཚད་ ལྷག་པར་དུ་ རྒྱལ་ཁབ་དེ་ཚུའི་ནང་ལུ་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་ལྟར་དུ་འབད་ བཟོ་འཆར་བཀོད་ཡོད་པའི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྨོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་ཚད་ལྡན་ཅིག་ བཙུགས་དེ་རའབདཏུ་ སྟོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ སྙིངམ་འདི་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ རྗེས་སུ་གཟུང་སྟེ་ར་ སྟོད་འོང་།

སྟེ་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ལུ་ དམིགས་པ་བསྐྱེད་འདི་ འབྲི་མི་གཅིག་གི་ མཐོང་སྣང་དང་ འབྲེལ་བ་ཅན་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་སྙིངམ་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་བཏུབ་པའི་ འབྲི་ལུགས་ བརྗོད་སྒྲ་ཡིག་ཐོག་ལུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཚུགས་མི་ཅིག་ མེན་པར་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ འགལ་བའི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ད་ཡ་ མི་མཐུནམ་ཅིག་སྦེ་ ཚོརཝ་ཨིན། ཨིན་རུ་ སྔོན་གོང་ལས་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་པའི་ དབུ་ཅན་གྱི་ སྡེབ་སྦྱོར་དང་ ཡི་གུ་འདི་ཚུ་ མཛེས་ཉམས་དང་ ལྡན་པའི་ ལུགས་སྲོལ་ ཁྱད་འཕགས་ཅན་ བཀོག་བཞག་མ་ཚུགཔ་ཅིག་ བཟུམ་སྦེ་ཡ་ ཚོརཝ་ཨིན།

སྟེ་ *Japan* (རྒྱ་པཱན) དང་ *China* (རྒྱ་ནག་) རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་ལུ་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ སྙིངམ་ འདི་དང་ བརྗོད་སྒྲ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ རྣོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་གཉིས་ཀྱིས་ དོན་མཚན་དང་ ཁེ་ཕན་ སོ་སོ་འབད་ སྟོན་ཡོད་མི་ འདི་དང་ ཅོག་འཐདཔ་འབད་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ ནང་ལུ་ཡ་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ སྲོལ་སྙིངམ་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་དེ་དང་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ རྣོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་གཉིས་ཀྱིས་ཡ་ དོན་མཚན་དང་ ཁེ་ཕན་ སོ་སོ་འབད་ སྟོན་ཡོདཔ་མ་ཚད་ ལྷག་པར་དུ་ འབྲི་ལུགས་དེ་གཉིས་ གཅིག་གིས་གཅིག་ ལུ་ བསྐྱོད་བསྐྱུགས་དང་ གུས་བཏུད་ སྦྲམ་ཡོད་པའི་ དོན་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོནམ་ཨིན།

སྟེ་ འཛམ་གླིང་ ཤར་ཕྱོགས་ *Asian* (ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ སྦྲམ་ཚུ་གི་གྲལ་ལས་ གཞུང་ འབྲེལ་ རང་སྐད་ རྣོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡནམ་ མེད་མི་འདི་ རྒྱལ་ཁབ་ *Burma* (བྷར་མ་) དང་ *Thailand* (ཐཱའི་ལེནྜ་) གཉིས་ཨིན། དེ་ཡ་ དེ་སྦེ་ཨིན་དགོ་པའི་ རྒྱུ་མཚན་གཙོ་བོ་ར་ རྒྱལ་ཁབ་ དེ་གཉིས་ཀྱི་ནང་ལུ་ རྣོ་མེན་གྱི་ཡི་གུ་ མ་པ་ལས་ར་ འབྲི་སྲོལ་མེདཔ་ མེན་པར་ ཁོང་རའི་ཁ་སྐད་ རྣོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ལམ་སྲོལ་འདི་ ཁ་སྐད་ཀྱི་བརྗོད་ སྒྲ་ད་ཡ་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བཅའ་ཁྲིམས་ད་ཡ་ མ་འབྲེལ་བར་ རང་ར་ སོ་སོའི་ བློ་འདོད་དང་འབྲེལ་འདི་ ག་རྣོཝ་འབད་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་མཐུན་ ཏོག་ཏོ་ཅིག་ མེད་པའི་སྐྱོན་ ཨིན་པས། དེ་འབདཝ་ལས་ *Thai* (ཐཱའི་) དང་ *Burmese* (བྷར་མི་སི་) གྱི་ མིང་ཚིག་འདི་ཚུ་ རྣོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ མ་འདྲཝ་ ག་དེ་སྦེ་ཡ་ བྲིས་ནི་ ཡོདཔ་མ་ཚད་ བརྗོད་སྒྲ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་འདི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ ངེས་མེད་གྱི་ཐོག་ལུ་ ག་མནོཝ་འབད་ བྲིས་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན།

དེ་ལས་ སྐབས་ཅིག་ཁར་ རྒྱ་གར་གྱི་ སྐད་རིགས་མཁས་པ་ ངོ་མིང་ *Sangita Parikh*, (སན་གྷི་ཏ་པ་རིག་) ཟེར་མི་ འདི་གིས་ *Hindi* (ཧིན་དྷི་) གྱི་ཁ་སྐད་འདི་ རྣོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་ བརྗོད་སྒྲ་དང་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་ བཟོ་སྟེ་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོད་རུ་ དེ་ རྒྱ་གར་གཞུང་གིས་ དགོ་བར་ན་ཡ་ འབྲི་སྲོལ་ ལག་ལེན་ མ་འཐབ་པར་ ལུས་ཡོདཔ་ལས་ རྒྱ་

གར་གྱི་ རྒྱུད་བསྒྲགས་དང་ གནས་ཚུལ་ཚུ་ དཔྱོ་བར་ན་ཡ་ ཧེ་མ་གི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དཔག་ མགུ་ཏོག་དྲག་ དེ་ར་ གོམས་འབྲིས་གཟུང་སྟེ་ ལག་ལེན་ འཐབ་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ རྒྱུད་བསྒྲགས་དང་ གནས་ཚུལ་ཚུ་ནང་ལུ་ སྙན་གྲགས་དང་ལྡན་པའི་ རྒྱ་གར་གྱི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ *Hindi* (ཧིན་ཌི་) འདི་ ནཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ བརྗོད་སྒྲ་དང་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ དག་ཏོག་ཏོ་ཅིག་ མེད་པའི་ སྐྱོན་ རང་བཞིན་གྱིས་ སྟོནམ་ཨིན་པས།

སྟེ་ དི་འབད་ནི་འདི་གིས་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་དང་ལྡན་པའི་ ནཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེན་ འཐབ་ནི་གི་ གོམས་འབྲིས་ བཙུགས་ནི་ཚུ་ སྲིད་དོན་གལ་ཅན་ རྩོམ་མི་ཚུ་གིས་ ཐག་བཅད་ཚུགས་དེ་འབད་དུ་ འབྲི་ལུགས་གི་ བཟོ་བཀོད་ ཁྲིམས་ལུགས་ བསྒྱུར་བཅོས་དང་ ལོག་བཅོས་འབད་ནི་ཚུ་ ཁོང་དམངས་གཙོའི་ གཞུང་ལུགས་དང་ སྲིད་དོན་བཟོ་མི་ཚུ་གིས་ དབང་ཚད་ཀྱི་ཐོག་ལུ་ རྩ་ལས་ར་ བཟོ་མི་ཚུགཔ་ཨིམ་ ཧ་གོ་དགོཔ་འདི་ གནང་བ་ཁག་ཆེ། དེ་ཡ་ ནཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་གིས་ གཙོ་བོ་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ དོན་སྟོནམ་ལས་ ཁ་སྐད་འདི་ ཁོ་རའི་ བརྗོད་སྒྲའི་རྣམ་གཞག་དང་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་ཚུ་ལུ་ བརྟེན་འདི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བཟོ་བཀོད་དང་ བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་ཡ་ ཚུལ་དང་མཐུནམ་འབད་ རང་བཞིན་གྱིས་ འབྱུངམ་ཨིན།

སྟེ་ ནཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ཐངས་འདི་ བརྗོད་སྒྲའི་བཅའ་ཁྲིམས་ ལམ་ལུགས་དཔ་ཡ་ མ་འཁྲིལ་པའི་ཁར་ མི་ཡོད་རིགས་རྣམས་ཀྱི་ བསམ་འཆར་དང་ སྣང་བ་ གང་ཤར་གྱི་ཐོག་ལུ་ བཟོ་བཅོས་འབད་འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དེ་གིས་ དོན་མཐར་ཐུག་ཁར་ ལྐོདཔ་དང་ འབྲི་ལུགས་ ལེགས་ཤོམ་འབད་ མཐར་སྐྱོལ་མི་ཚུགས། དེ་བཞིན་དུ་ འཛམ་གླིང་ཤར་ཕྱོགས་ *Asia* (ཨེ་ཤི་ཡ་) ནང་ལུ་ ཧེ་མ་ཡ་ དེ་བཟུམ་མའི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དཔག་ལུ་བརྟེན་འདི་ གྲུབ་འབྲས་ མཐར་འཁྱོལ་མ་ཚུགསཔ་ འབྱུང་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འ་ནི་ ཧེ་མ་ གཞན་གྱི་ འཛོལ་བ་དང་ ནོར་འཁྲུལ་དེ་ཚུ་ལུ་ དཔྱེ་བཞག་སྟེ་ རང་གིས་ ལྷ་ མ་འཛོལ་བའི་གོང་ལས་ དོན་ཏ་གོ་ཚུགས་པའི་ ཐབས་ཤེས་ མཁས་དགོཔ་ གལ་ཅན་ཨིན།

སྟེ་ བརྗོད་སྒྲ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཚུལ་དང་མཐུནམ་འབད་ བྲིས་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མཐར་ཕྱིན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ གོམས་འབྲིས་ ཚད་ལུགས་ ཁག་གཉིས་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ནཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ དུས་ཡུན་ ཐུང་ཀུ་ཅིག་གི་ནང་ན་ར་ དར་ཁྱབ་ མགྱོགས་ཐོག་ལུ་ འགྱོ་བཏུབ་ཨིན་ དེ་ལས་ ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ གོམས་འབྲིས་ དར་ཁྱབ་ འགྱོ་ཚུགས་པར་ དུས་ཚོད་ ལོ་ཤ་འགོརཝ་ལས་ གོ་ལེ་འབད་ རིམ་གྱིས་འབད་ འགྱོ་དགོཔ་ཨིན།

སྟེ་ རྒྱལ་ཁབ་ *Vietnam* (ཝེད་ནམ་) འདི་ རྒྱ་ནག་རྒྱལ་ཁབ་གྱི་ གཞུང་དབང་ ཐོག་ལུ་ BC (བི་སི་) ༡༡༡ ལས་ AD (ཨེ་ཌི་) ༩༣༩ ཚུན་ཚོད་ ལོ་ངོ་ མང་རབས་ཅིག་གི་རིང་ རྒྱ་ནག་གཞུང་གིས་ སྐྱོང་སྐྱོད་པའི་ དུས་སྐབས་ དེ་ནང་ལུ་ ཁ་སྐད་ *Vietnamese* (ཝེད་ན་མི་སི་) དང་འབྲེལ་བ་ མ་པ་

ལས་ར་ མེད་པའི་ རྒྱ་ནག་གི་ སྐད་ཡིག་ *Chinese* (ཅཡི་ནིསི་) འདི་ དེ་སྔར་ ཁ་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ཚུགས་པའི་ སྐད་ཡིག་ཅིག་འབད་ ལག་ལེན་འཐབ་སྟེ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དེ་ལས་ དུས་རབས་ བཅུ་དྲུག་པའི་ནང་ལུ་ *Vietnamese* (ཝེད་ན་མི་སི་) གྱི་ མི་ཚུ་གིས་ལ་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་ལེ་ཤ་ཅིག་ གི་ ཐོག་ལུ་འབད་ *Chữ Nôm* (ཆུ་ནོམ་) ཟེར་བའི་ རྒྱ་ནག་གི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ སྟེ་ འབྲི་ནི་ མགུ་བཙུགས་ཡོད་པའི་ཁར་ འ་ནི་ རྒྱ་ནག་གི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཡི་གུ་ རྟགས་མཚན་ གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ *Vietnamese* (ཝེད་ན་མི་སི་) གྱི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ ཚུལ་དང་མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ སླ་བསྲེས་བརྐྱབ་ ཡོད་མི་ཅིག་འབད་ དར་ཁྱབ་ འབྱུང་ནུག། སྟེ་ རྒྱལ་ཁབ་ *Vietnam* (ཝེད་ནམ་) གི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྷོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་དེ་ མ་ *Chữ Quốc ngữ* (ཆུ་ཀུ་འོག་ངུ་) ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ མགུ་དང་པ་ *French* (ཕེ་རེན་ཆི་) གི་ ཡེ་ཤུའི་ ཆོས་ལུགས་ སློབ་དཔོན་ ངོ་མིང་ *Alexandre de Rhodes* (ཨེ་ལེ་གཟེན་སྡྲི་དེ་རྷོ་ ཌེ་སི་) ཟེར་མི་ འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་མཐུནམ་འབད་ བཟོ་ཡོད་མི་འདི་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༥༡ ལུ་ འཛམ་གླིང་ ནུབ་ཕྱོགས་ཀྱི་ ས་གནས་ *Rome* (རྷོམ་) ལུ་འབད་ པར་སྐྲུན་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་ དུ་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་གིས་ཐོག་ལུ་ *Vietnamese* (ཝེད་ན་མི་སི་) གྱི་ མི་ཚུ་གིས་ ཁོང་རའི་ ཁ་སྐད་འདི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ དུས་ཡུན་ བདུན་ཕྲག་ དག་པ་ཅིག་གི་ ནང་ འཁོད་ལུ་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ འབྲི་ཚུགས་པའི་ ནུས་པ་དང་ལྡནམ་ ཡར་སོངམ་ ལས་བརྟེན་ དེ་ལས་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ *French* (ཕེ་རེན་ཆི་) གྱི་ གཞིས་ཆགས་ གཞུང་གིས་ སྤྱི་ ལོ་ ༡༩༡༠ ལུ་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ *Vietnamese* (ཝེད་ན་མི་སི་) གྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྷོ་ མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་འབད་ ངོས་འཛིན་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དུས་དེ་ལས་ མགུ་བཟུང་སྟེ་ *Vietnamese* (ཝེད་ན་མི་སི་) གྱི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དུས་རྟག་བུ་ར་ རྷོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲིཝ་འབྲི་ས་ར་ ཡོདཔ་ཨིན་པས།

དེ་ལས་ *Mandarin Chinese* (མེན་སྡྲི་རིན་ཅཡི་ནིསི་) ཟེར་བའི་ ཁ་སྐད་འདི་ *Communist China* ཟེར་ རྒྱ་ནག་ མི་སེར་དམངས་གཙོའི་ རྒྱལ་ཁབ་དང་ *Nationalist China* ཟེར་ *Taiwan* (ཀྲའི་ཝཱན་) རྒྱ་ནག་ མི་རིགས་རང་སྐྱོང་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ གཉིས་ཀྱི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ ཨིན་ པའི་ཁར་ *Chinese* (ཅཡི་ནིསི་) གྱི་ ཁ་སྐད་འདི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ཚུལ་ཀྱི་ ཁྱད་པར་ མ་འདྲཝ་ རྟགས་མཚན་གྱི་ ཡིག་གཟུགས་ ཡོངས་བསྡོམས་ ༡༠,༠༠༠ (གཅིག་ཁྲི་) དེ་ཅིག་ ཡོད་དེ་ར་ འབད་རུ་ དེ་གིས་གྲལ་ལས་ གཙོ་བོ་ དུས་རྟག་བུ་ར་ ཁ་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ནི་གི་དོན་ལུ་ མཁོ་ དགོས་ཡོད་པའི་ ཡིག་གཟུགས་ ༣,༠༠༠ (གསུམ་སྟོང་) དེ་ཅིག་ལས་བརྒལ་ གཞན་ཚུ་ དུས་ཨ་ རྟག་ར་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་དགོཔ་ དེ་ར་ མི་ཐོན་དོ་ཡོདཔ་ཨིན་པས། སྟེ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༨ ལུ་ རྒྱ་ནག་

གཞུང་གིས་ གློ་བུར་དུ་ ཁོང་རའི་ ཁ་སྐད་འདི་ རཱོ་མེན་གི་ཡིག་ཐོག་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ འགྱུར་བ་མེདཔ་ ཚད་ལྡན་ཅིག་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ འདི་ དར་ཁྱབ་ འབད་དགོཔ་སྦེ་ ཐག་བཅད་ནུག། སྤེ་ འ་ནི་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ *Hànyǔ Pīnyīn* (ཧཱན་ཡུ་པིན་ཡིན་) ཟེར་བའི་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ མི་དམངས་ཡོངས་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ དར་ཁྱབས་ ལེགས་ཤོམ་འབད་ འགྱོ་ཚུགས་ཚུ་ལུ་ དུས་ཡུན་ ལོ་ངོ་ ཉི་ཤུ་ཐམ་པ་དེ་ཅིག་ འགོར་ནུག། དེ་འབད་ འགོར་དི་ར་སྦེ་རུ་ ད་རིས་ནངས་པར་ འཛམ་གླིང་ ཡོངས་ལུ་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཚད་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ཁུངས་དག་ ཅིག་འབད་ བརྩི་བསྐུར་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྤེ་ རྒྱ་ནག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ *Chinese* (ཅཡི་ནིསི་) འདི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུལ་ གྱི་ ཁྱད་པར་ སྔོམ་ཡོད་པའི་ ཁ་སྐད་ཅིག་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ *Hànyǔ Pīnyīn* (ཧཱན་ཡུ་པིན་ཡིན་) འདི་གི་ཐོག་ལས་ ཡིག་གཟུགས་ X དང་ Q གཉིས་ལུ་ སྒྲ་ གདངས་ སླབ་ཚུལ་ཡང་ མ་འདྲཝ་རེ་ ཡོད། དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ ཡིག་གཟུགས་ X དང་ Q ཉིས་ ལུ་ སྒྲ་གདངས་སླབ་ཚུལ་ ཨིང་ལིཤ་ནང་ སླབ་དོ་བཟུམ་སྦེ་ མེམ་པར་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཐངས་སོ་ སོ་འབད་ X ལུ་ ཤྲུ་ དང་ Q ལུ་ ཆུ་ ཟེར་ སླབ་ལུགས་ཁག་ སོ་སོ་འབད་ སླབ་དགོཔ་ཨིན། ལྷག་ པར་དུ་ ཚིག་གི་སྒྲ་གདངས་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་ ཚུ་འགུར་ མངོན་ གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ ā, á, ǎ, à, བཞི་ ལག་ལེན་འཐབ་སྟེ་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོདཔ་ལས་ ནུབ་ ཕྱོགས་ རྒྱལ་ཁབ་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ཁ་སྐད་ སླབ་མི་ཅིག་གིས་ བལྟ་བ་ཅིན་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་ སྐད་ རཱོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ *Pīnyīn* (པིན་ཡིན་) གི་ ཡི་གུའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུལ་ འདི་ བརྗོད་སྒྲ་ རྒྱུད་ཐྲངམ་ཅིག་ མེམ་བཟུམ་སྦེ་ ཚོརཝ་ཨིན་རུ་ རྒྱ་ནག་ ཁོང་རའི་ ཁ་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་ གདངས་བརྗོད་སྒྲའི་ མགོ་དགོས་དང་བསྟུན་འདི་ རཱོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ བཙན་ཏོག་ཏོ་ ཅིག་ནང་ གོམས་འབྲིས་ ལེགས་ཤོམ་འབད་ ཚུད་ཡོདཔ་ཨིན།

སྤེ་ *Vietnamese* (བྷེད་ན་མིསི་) གྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རཱོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ བརྡ་སྟོན་ ངོ་སྤྲོད་ རིམ་གྱིས་སྦེ་ འབད་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ *Mandarin Chinese* (མེན་སྡྲི་རིན་ཅཡི་ནིསི་) འདི་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བརྡ་ སྟོན་ངོ་སྤྲོད་འདི་ དེ་འཕྲོས་ལས་ འབད་ཡོད་རུ་ མི་དམངས་ཡོངས་ལུ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་ཁྱབས་ སྤེལ་ ཚུགས་ཚུ་ ལོ་ངོ་མང་རབས་ཅིག་ འགོར་ཡོདཔ་ ཨིན་པས། ཨིན་རུ་ ད་འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གཉིས་ཆ་ར་ ད་རེས་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ ཚོགས་སྡེ་ནང་ལུ་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ བརྗོད་སྒྲ་ འཁྲུལ་བ་མེད་པར་ སྟོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ བཙན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་སྦེ་ ངོས་འཛིན་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན།

དོན་ གོང་ལྟ་ གསལ་བཤད་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་ཁ་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ སྲོལ་རྙིངམ་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་དི་གི་ ཚབ་མ་འབད་ འགྱོ་མི་བཏུབ་མ་ཚད་ འབྲི་ལུགས་ དི་གཉིས་ཀྱི་ དམིགས་ཡུལ་དང་ ལཱ་འགན་ཡ་ སོ་སོ་འབད་ སྟོནམ་ཨིན། སྟེ་ དེ་སྦེ་ཨིན་རུ་ཡ་ འབྲུག་མི་ལ་ལུ་ཅིག་གིས་ འ་ནི་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ནི་ འཛམ་ཏོང་ཏོ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ སྔོན་གོང་གི་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་ནང་ འབྲི་སྲོལ་དི་གི་ ཚབ་མ་འབད་ དར་ཁྱབ་འགྱོ་བའི་ འཇིགས་སྐྲག་འདུག་ ཟེར་ཡ་ སླབ་ཨིན་པས།

དི་འབདཝ་དང་ *Japan* (རྒྱ་པཱན) རྒྱལ་ཁབ་ནང་ ཡོད་པའི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ འ་ནི་ ཁུངས་དང་ ལུངམ་དྲངས་པའི་ འཇིགས་སྐྲག་བརྗོད་མི་འདི་ ཁུངས་དང་མི་ལྡན་པའི་ དཔེ་གསལ་ ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་ཡ་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) ཟེར་བའི་ སྐད་ཡིག་འདི་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གསུམ་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་དགོཔ་ལས་བརྟེན་འདི་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ ཁ་སྐད་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་ ཡོད་མི་ཚུ་གི་གྲལ་ལས་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) འདི་ འབྲི་ལུགས་ སླ་བསྲེས་བརྒྱབ་ ཡོད་མི་ མང་ཤོས་ཅིག་འབད་ བརྩིཝ་ཨིན། སྟེ་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གསུམ་ ཡོད་པའི་ནང་ལས་ གཅིག་ རྟགས་མཚན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ *kanji* (ཀན་ཇི་) ཟེར་ སྔོན་གོང་ རྒྱ་ནག་གི་ སྐད་ཡིག་དེ་ལས་ དཔེ་བླངས་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ གཉིས་ སྒྲ་ཚིག་ཀྱི་ འབྲི་ལུགས་ *hiragana* (ཧི་ར་ག་ན་) དང་ *katakana* (ཀ་ཏ་ཀ་ན་) ཟེར་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གསུམ་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ མ་ཉམས་པར་ ཡོད་པའི་ཁར་ ད་རུ་ *kunrei* (ཀུན་རེའི་) ཟེར་བའི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) གྱི་ སྐད་ཡིག་གསུམ་ སྤྱི་མཐུན་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ འཛམ་གླིང་ནང་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ སླ་བསྲེས་བརྒྱབ་ ཡོད་མི་ མང་ཤོས་ཅིག་འབད་ བརྩིཝ་ཨིན་རུ་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ དངཔ་ འབྲི་ལུགས་ སྒྲ་སྐད་ཀྱི་རྣམ་གཞག་དང་མཐུན་ དེ་ལས་ གཉིས་པ་ ཁ་སྐད་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) གྱི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ངོ་མ་འདི་ཡ་ གང་བ་འཛམ་འབད་ སླབ་ཚུགས་པའི་ ཁ་སྐད་ཅིག་ ཨིན་པ་ལས་བརྟེན་ ལྷག་པར་དུ་ གོ་བདེ་བའི་ འབྲི་ལུགས་ འཛམ་ཏོང་ཏོ་ཅིག་འབད་ གོམས་འབྲིས་ཚུད་ ཡོདཔ་ཨིན་པས།

སྟེ་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ གོ་བ་ བདེ་ཏོག་ཏོ་ ཚད་ལྡན་ཅིག་ འབྲི་སྲོལ་ ངོ་སྤྲོད་འབད་ཡོད་རུ་ དེ་གིས་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་གསུམ་ སླ་བསྲེས་བརྒྱབ་ ཡོད་མི་འདི་ལུ་ གནོད་པའི་ལམ་ འབྲི་ལུགས་རྙིངམ་འདི་ མར་ཉམས་བཏང་ནི་དང་ འབྲི་སྲོལ་དི་གི་ ཚབ་མ་འབད་ དར་ཁྱབ་འགྱོ་ནི་ཚུ་ ཚུལ་ཅམ་ཡ་ མ་འབྱུངམར་ ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ གལ་སྲིད་ དེ་སྦེ་ འབྱུང་དེ་ར་ འབདཝ་རུ་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) གྱི་ མི་ཚུ་ ད་རིས་ནང་པར་ འཛམ་

གླིང་ མི་སྡེའི་ནང་ལུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་སྦྱངས་བ་ སྦོམ་འབད་ཡོད་མི་ཅིག་ ཨིན་པའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ *Japanese* (ཇཱ་པ་ནི་སི་) མི་དམངས་ཀྱིས་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་རྙིངམ་ འདི་གི་ཐོག་ལུ་ གཙུགས་ལག་སློབ་གྲྭའི་ ཤེས་ཚད་ མཐར་འཁྱོལཔ་འབད་ སྦྱངས་སྦྱོལ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཕྱི་ནང་ གཉིས་ཀྱི་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྦྱངས་པ་དང་ ལྡན་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་ལས་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྡོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ ཕྱི་མི་ཚུ་ལུ་ *Japanese* (ཇཱ་པ་ནི་སི་) གྱི་ ཁ་སྐད་འདི་ ལྷབ་པའི་སྐབས་ལུ་ བརྗོད་སྒྲ་ འཁྲུལ་བ་མེདཔར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཚུགསཔ་པའི་ ཁེ་ཕན་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཕན་སྒྲོམ་འབད་ར་ ཐོགས་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟངམ་ཅིག་ ཨིན་པའི་ ར་ཁུངས་ སྤྱོད་ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ *Kunrei* (ཀུན་རེའི་) ཟེར་བའི་ *Japanese* (ཇཱ་པ་ནི་སི་) གྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྡོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་སྲོལ་དེ་ལུ་ གནོདཔ་ག་ནེ་ཡེ་ མ་བརྒྱབ་པར་ ཡོདཔའི་ གནད་དོན་ འདི་དང་ འདྲཝ་སྦེ་ མ་ནོར་ མཛོས་ཉམས་དང་ལྡན་པའི་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ རྡོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གིས་ཡ་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོདཔའི་ འབྲི་སྲོལ་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་དེ་གི་ ཆབ་མ་འབད་ དར་ཁྱབ་འགྱོ་བའི་ དོགས་པ་ཡ་ ཛ་ལས་ར་ ཟ་དགོཔ་ མེདཔ་ཨིན།

དེ་ལས་ དཏུ་ མི་ལ་ལུ་ཅིག་གིས་ དོན་འཁྲུལ་བའི་ དབང་ལུ་སོང་འདི་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ རྡོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཧེ་མ་བ་ཡ་ བསྡུསཔ་ཅིག་འབད་ བཟོ་ཚུགསཔ་འོང་ ཟེར་བའི་ ལོ་རྒྱུས་ཡ་ ཐོནམ་ཨིན་པས། དེ་འབདཝ་དང་ གོང་ལུ་ གསལ་བཀོད་ འབད་ཡོད་མི་ *Occam's razor* (ཨོཀ་ཀེམ་སི་རེ་བཟོར་) ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་ བཅའ་ཁྲིམས་ (*'It must be as simple as possible, but not any simpler than that'.*) བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ མ་ནོར་ མཛོས་ཉམས་ དང་ ལྡན་པའི་ གོ་བདེ་བསྡུསཔ་ཅིག་ དགོཔ་ཨིན། སྟེ་ དེ་བ་ཡ་ ལྷག་པའི་ བསྡུསཔ་བཟོ་བ་ཅིན་ མི་བཏུབ། ཟེར་བའི་ ཚད་མ་རིག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཅས་སྒྲིག་ཚད་ལྡན་འདི་ དོན་ཚུལ་བཞིན་ དུ་ ཧ་གོ་དགོཔ་ གལ་ཆེ་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ རྡོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཧེ་མ་བ་ཡ་ བསྡུསཔ་ཅིག་འབད་ བཟོ་ཚུགས་པའི་ རྩིས་བརྒྱབ་པ་ཅིན་ དེ་གིས་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་ལྡན་ མཐུན་འགྲིགས་ ཆངམ་འབད་ དགོ་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ དངཔ་ དེད་ཡ་ འགལ་བ་ འགྱོཝ་ལས་བརྟེན་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་མ་ཚུགས་པའི་ ཉེན་ལུ་ སྣ་འཁྲིད་ འགྱོཝ་ཨིན།

སྟེ་ གཞུང་འབྲེལ་རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ རྡོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ མགུ་དངཔ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༩༧ དབྱིན་ཟླ་ ༩ པའི་ དབྱིན་ཚེས་ ༢༨ ལུ་ འབྲུག་གཞུང་ རྫོང་ཁ་གོང་འཕེལ་ལྷན་ཚོགས་ ཀྱི་ མགུ་འཛིན་འཐབ་སྟེ་ འབྲི་སྲོལ་བཙུགས་ ཡོདཔ་ཨིན། དུས་དེ་ལས་བཟུང་སྟེ་ འབྲུག་པའི་ བརྡ་

སྦྱོང་ རིག་གནས་ མཁས་པ་དང་ ཕྱི་མི་ སྐད་རིགས་མཁས་པ་ དེ་ཚོ་གིས་ འབྲི་ལུགས་དེ་གི་ བཟོ་བཀོད་ ཞིབ་ཚད་དང་ དག་བཅོས་ཚོ་ མཐིལ་ཕྱིན་ འབད་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ད་རེས་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་དཔྱ་ མཐུན་པའི་ཁར་ མཛེས་ཉམས་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ གོ་བདེ་བསྡུསཔ་ གོང་གི་བཅས་ཁྲིམས་ གཉིས་ཆ་ར་དང་ ཆ་མཐུན་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ ཚད་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་སྦེ་ དག་བཅོས་འབད་ཚར་འདི་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ གལ་སྲིད་ དི་བ་ཡ་ལྷག་པའི་ བསྡུསཔ་ཅིག་ བཟོ་བ་ཅིན་ དེ་ལས་ རོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་དང་ འགལ་བའི་ འབྲི་སྲོལ་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུནམ་ཅིག་ལུ་ འགྱུར་འགྱོ་ནི་གི་ ཉེན་ཁ་ ཡོདཔ་ཨིན།

ཏེ་ མི་ཡོད་རིགས་རྣམས་ཀྱི་ ཐེ་ཚོམ་དང་ སྣང་བ་གང་ཤར་གྱི་ དོགས་པ་འདི་ཚུ་ ཏ་གོཔ་ འཛམ་ར་འཛམ། དཔེ་འབདབ་ཅིན་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡ་) དང་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) ཚུ་ནང་གི་ རོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ བཟུམ་སྦེ་ མི་ཚུ་གིས་ རོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ འབྲི་སྲོལ་ གཞན་མི་འདི་ཚུ་དང་ མ་འདྲཝ་སྦེ་ འབྲི་ལུགས་ སློ་བསྲེས་ བརྐྱབ་ འབྲི་དགོ་མི་འདི་ཡ་ དོན་དོམ་ ག་ཅི་ཨིན་ན་ མ་ཤེསཔ་པར་ ཏ་ལས་སྡོད་འོང་། ཏེ་ མི་རིགས་ རང་སྐྱོང་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡ་) གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་ཁ་ *Bahasa Indonesia* (བ་ཧ་ས་ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡ་) ཟེར་བའི་ ཁ་སྐད་དེ་དང་ དེ་ལས་ རྒྱལ་ཁབ་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་ཁ་ *Bahasa Malayu* (བ་ཧ་ས་མ་ལ་ཡུ་) ཟེར་བའི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ མིང་ མ་འདྲཝ་ ཙམ་ཅིག་ མ་གཏོགས་ མ་གཞི་ ཁ་སྐད་ གཅིག་ཨིན། ཏེ་ འ་ནི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་ གཉིསཔ་འདི་ལས་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ པར་སྐྲུན་ འབད་ཡོད་པའི་ ཤོག་ལེབ་གཅིག་ནང་ བལྟ་བ་ཅིན་ ཁོང་གི་ཁ་སྐད་ རོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལྷག་པར་དུ་ གོ་བདེ་ བསྡུསཔ་ཅིག་འབད་ མཐོང་པའི་ཁར་ དོན་དོམ་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ དམིགས་ཡུལ་ལུ་ཡ་ *Indonesian* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ གོ་བདེ་ བསྡུསཔ་ཅིག་ཨིན་པའི་ བདེན་པ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡ་) དང་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) གཉིས་ཀྱི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལྷག་ ལྷབ་ནི་ཡ་ འཛམ་ཏོང་ཏོ་ ཡོདཔ་ཨིན།

ཏེ་ རྒྱ་ནག་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ གཞུང་སྐད་ *Mandarin Chinese* (མེན་སྡྲི་རིན་ཅཡི་ནི་སི་) འདི་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ ཁྱད་པར་དུ་ བརྗོད་སྒྲ་ སློ་བསྲེས་བརྐྱབ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ བརྟེན་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ *Pīnyīn* (པིན་ཡིན་) ཟེར་བའི་ འབྲི་སྲོལ་ དེ་གིས་ཡ་ ཁ་སྐད་བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་འདི་

ཚུ་ འགྲུལ་བ་མེད་པར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་དགོ་པའི་ཆེད་དུ་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སྡྲོ་ནེ་ཤི་ཡ་) དང་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) གཉིས་ཀྱི་ སྐད་ཡིག་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་བ་ཡ་ ཁྱད་པར་དུ་ འབྲི་ལུགས་ སླ་བསྲེས་བརྒྱབ་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ འབྱུངམ་ཨིན།
སྟེ་ ལྷག་པར་དུ་ དོན་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ གོ་བདེ་བསྡུསཔ་ འཛམ་ཏོང་ཏོ་ཡོད་པའི་ དཔེ་ གཅིག་ *Hawaiian* (ཧ་ཝ་ཡི་ཡན་) ཟེར་བའི་ ཁ་སྐད་དི་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ རྒྱསཔ་འབད་ཡོད་མི་ ཁ་སྐད་དི་ཚུ་ལུ་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ཡ་ དེ་དང་འཁྲིལ་འཁྲིལ་པའི་ བརྒྱུས་བསྡུས་ ཚད་ལྡན་རེ་ དགོཔ་དང་ དེ་ལས་ ཁ་སྐད་ ཀྱི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ བསྡུསཔ་ འཛམ་ཏོང་ཏོ་འབད་ ཡོད་མི་ཚུ་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ཡ་ དེ་དང་ འཁྲིལ་འཁྲིལ་པའི་ གོ་བདེ་བསྡུསཔ་ འོས་བབས་དང་ལྡནམ་རེ་གིས་ བཏུབ་ཨིན། སྟེ་ དེ་བཞིན་ དུ་ *Hawaiian* (ཧ་ཝ་ཡི་ཡན་) གྱི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་དེ་ནང་ ཡི་གུ་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ སྒྲ་ཡིག་ བརྒྱད་དང་ དེ་ལས་ སྒྲ་རིང་བ་དང་ ཐུང་བའི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ དབྱངས་ ཡིག་ ལྔ་ལས་ལྷགཔ་ འབྲི་དགོཔ་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ ཁ་སྐད་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་བའི་ སྐབས་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ a, e, i, o, u, p, k, h, l, m, n, w བཅུ་གཉིས་དང་ སྐྱེ་གནས་ ལྐོད་ མར་ལས་ འཐོན་པའི་ དགག་སྒྲ་ བསྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་ འགྱུར་བཟོ་ཡོདཔའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་ རྟགས་ *apostrophe* [’] གཅིག་ དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བ་ ā, ē, ī, ō, ū གསལ་ བསྟོན་ འབད་ནིའི་དོན་ལུ་ *macron* [¯] མཚན་རྟགས་ གཅིག་ལས་ལྷག་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ མེད་ པའི་ཁར་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ཁ་སྐད་དི་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ཡ་ འཛམ་ཏོང་ཏོ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་གི་ གྲལ་ལས་ *Hawaiian* (ཧ་ཝ་ ཡི་ཡན་) གྱི་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ འབྲི་ལུགས་ བསྡུས་ཤོས་དང་ འཛམ་ ཤོས་ཅིག་འབད་ བརྩིཝ་ཨིན།

’O ke awakea ka manawa maika’i loa no ke kanu ’ana i ka mai’a. ’A’ohe aka. Ua ho’i ke aka o nā mea a pau a ua kū pono ka lā i ka lolo.

Noon is the best time for planting bananas. There are no shadows. The shadows of everything have retreated and the sun is directly overhead.

ཤིང་འབྲས་དང་ལག་བཙུགས་ནི་གི་དོན་ལུ་ དུས་ཚོད་དགའ་ཤོས་དེར་ ཉིན་གྲང་ལུ་ཨིན། སྟེ་ དུས་ཚོད་དེ་ཅིག་ཁར་ ཉིམ་མགུ་ཕྲང་ཐོག་ནི་འདི་གིས་ གྲིབ་མ་དི་ཚུ་ཡ་ ག་ཡེ་ར་སངས་འདི་ དངས་ཧྲོག་ཧྲོ་འབད་འགྱོཝ་ཨིན།

སྟེ་ ཁྱད་པར་དུ་ *Vietnamese* (བྱེད་ན་མིསི་) གྱི་ ཁ་སྐད་ རྣོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་དི་ནང་ ཡི་གུ་ སྒྲ་ ཁྱད་རྣམ་ཅན་གྱི་ དབྱངས་ཡིག་ བཅུ་གཉིས་དང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ སྒྲ་ཡིག་ མ་འདྲཝ་ ཉི་ཤུ་རྩ་གསུམ་ དེ་ལས་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ཁྱད་པར་ སྦྲོམ་འབད་ཡོད་པའི་ དབྱངས་གསལ་གྱི་ སྒྲ་ཚིག་ གཅིག་བསྡུས་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ དྲུག་ ཡི་གུ་ དེ་ཅིག་ སླ་བསྲེས་བརྒྱབ་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ ལས་བརྟེན་ རྣོ་མེན་གྱི་ གསལ་བྱེད་ ཡིག་གཟུགས་ ཁལ་གཅིག་དང་དྲུག་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ མ་ལངཔར་ ཡིག་གུ་ གཅིག་བསྡུས་དང་ མདོན་གསལ་ཅན་གྱི་ རྟགས་མཚན་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ བརྡ་སྟོན་ ངོ་སྦྱོད་ འབད་ཡོདཔ་ ཨིན་པས།

དེ་ལས་ རྣོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ གནད་དོན་གཞན་མི་ ཧ་གོ་དགོཔ་ ཁག་ཆེ་ཤོས་ཅིག་ འབྲི་སྲོལ་ མ་འདྲཝ་ ག་ཅིར་ འབྲི་དགོ་རུ་ དངཔ་ར་ ཁ་སྐད་འདི་ ཚུལ་བཞིན་ འབྲི་ཐངས་ ལྷབ་དགོ། དེ་ལས་ ཡིག་ཐོག་ བྲིས་ཡོདཔའི་ ཁ་སྐད་ གང་རུང་ཅིག་གི་ རྣོ་མེན་ནའི་ གཟེ་ཤན་འདི་ ལྷག་ཤེས་ནི་གི་ དོན་ལུ་ ག་ར་ཨིན་རུ་ འབྲི་ལུགས་དེ་གི་ བཅའ་ཁྲིམས་དང་ འབྲི་ཐངས་ སྤྱི་འཛོམས་འདི་ཚུ་ ལྷབ་དགོཔ་ གཙོ་ཆེ་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཁ་སྐད་དེ་གི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ འཁྲུལ་བ་མེདཔར་ ཤེས་དགོཔ་ གལ་ཆེ། དེ་འབདཝ་ལས་ འཛམ་གླིང་ནང་ལུ་ ཁ་སྐད་ རྣོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ ག་ར་ ལྷབ་འདི་ ཤེས་དགོཔ་ མ་གཏོགས་ རང་བཞིན་གྱིས་ ཤེས་བཏུབ་མི་ གཅིག་ཡ་ མེདཔ་ཨིན།

སྟེ་ རྣོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ དངཔ་ ཚར་གཅིག་ ཉུགས་ཉོག་ ཡོདཔའི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་ བཟུམ་འབད་ ཚོར་རུ་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ མཐུནཔའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ཅིག་ར་ ཨིན་པ་ཅིན་ ཚར་གཅིག་ འབྲི་ཐངས་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་ཚུ་ ཧ་གོ་ཞིམ་ལས་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ མ་འཁྲིལ་པར་ འབྲི་མི་ དེ་ཚུ་བ་ ལེ་ཤ་གིས་ འབྲིཝ་ འཛམ་ཧྲོང་ཧྲོ་སྦེ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་མེནཔའི་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུནཔའི་ཁར་ བརྗོད་སྒྲ་དཡ་ མི་མཐུནཔའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ ཨིན་པ་ཅིན་ དེ་དངཔ་ འབྲི་ལུགས་ ལྷབ་པའི་སྐབས་ལུ་ ག་དེ་ཅིག་ར་ བསྡུསཔ་དང་ འཛམ་དོ་ཚོར་རུ་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་མི་ཚུགསཔ་ཨིན། སྟེ་ གོང་ལུ་བཤད་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འབྲི་སྲོལ་ ཚུལ་དང་ མཐུནམ་འབད་ མཐར་འཁྱོལ་ ཚུགས་པའི་ གནད་དོན་ ངོ་མ་འདི་ འབྲི་ལུགས་ གོ་བདེ་ བསྡུསཔ་ཙམ་ཅིག་གིས་ འཐུསཔ་མེནཔར་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ལུ་ཡ་ བརྟེན་དགོཔ་ལས་ ངེས་པར་དུ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དོན་འ་ནི་གཉིས་ལུ་ བརྟེན་དེ་མཐར་འཁྱོལ་དགོཔ་ཨིན།

དེ་ལས་ ཁ་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ ཚད་ལས་ བརྒལ་བའི་ བསྡུསཔ་ བཟོ་བ་ཅིན་ དེ་གིས་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་མ་ཚུགསཔ་ལས་བརྟེན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་མཐུནམ་འབད་ ནམ་ཡང་ མཐར་འཁྱོལ་མི་ཚུགས། སྟེ་ ཁ་སྐད་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་རིགས་རྣམས་ ག་ར་ དོན་གྲུབ་པའི་གྲངས་སུ་ མ་ཚུདཔར་ ཡོདཔའི་ ཁུངས་འདི་ཡ་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ *Occam's razor* (ཨོཀ་ཀེམསི་རེ་བཟོར་) ཟེར་བའི་ ཚད་མ་རིག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཅས་སྒྲིག་ ཚད་ལྡན་ དེ་གཉིས་ལུ་ རྒྱབ་བརྟེན་ མ་འབད་བར་ འབྲི་བ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ངམ་ངམ་ཤུགས་ཀྱིས་ དོན་ བཅུད་མེདཔའི་ གྲངས་སུ་ ཚུད་འགྱོཝ་ཨིན། དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ *Thai,* (ཐཱའི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ དེ་བཟུམ་ལུ་ སླབ་ཨིན། སྟེ་ དེ་ཡ་ ག་དེ་སྦེ་ཨིན་ན་ ཟེར་མནོ་བ་ཅིན་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༦༨ ལུ་ *Thai,* (ཐཱའི་) གཞུང་གིས་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་ཅིག་ ངོ་སྟོན་བརྡ་སྤྲོད་ འབད་ཡོདཔ་དང་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ ཡིག་དེབ་དེ་གི་ མིང་ཡ་ *Romanisation Guide for Thai Script* (ཐཱའི་གི་སྐད་ཡིག་ རཱོ་མེན་ནའི་ གཟེ་ཤན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ལམ་སྟོན།) ཟེར་བའི་ ཡིག་དེབ་འདི་ ས་གནས་ *Bangkok* (བེང་ཀོག་) ལུ་ ཡོདཔའི་ རྒྱལ་གཞུང་ སློབ་གཉེར་ སྡེ་ཚན་གྱིས་འབད་ པར་བསྐྲུན་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན། ཨིན་རུང་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དངཔ་ *Thai* (ཐཱའི་) གི་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ འབྲེལ་འདི་ མེན་པའི་ཁར་ གཉིས་པ་ བརྗོད་སྒྲ་ རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ འབྲི་ལུགས་ བཅའ་ཁྲིམས་ ཚུ་དཡ་ མི་མཐུནམ་ལས་བརྟེན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་ཁྱབ་ ཡར་སྐྱེད་ འགྱོ་མ་བཏུབ་པར་ ལུས་ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ དེ་སྦེ་ ལུས་དགོ་མི་འདི་ཡ་ དོན་དོམ་ *Thai* (ཐཱའི་) གི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་དེ་འབྲི་མི་དང་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ འབྲེལ་འདི་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ དབྱེ་བ་ སོ་སོ་མ་ཕྱེ་བར་ ག་ཐོབ་འབད་ འབྲེལ་བ་ འཐབ་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དེ་བཟུམ་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་ ཁག་གཉིས་ གཅིག་ཁར་ སླ་བསྲེ་བཀྱབ་འདི་ འབྲི་མི་འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ སྡེབ་སྦྱོར་ཡ་ མ་དག་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉོག་དྲག་ཅིག་ ཨིན་པའི་དོན་ རང་བཞིན་གྱིས་ སྟོནམ་ཨིན། རྒྱུ་མཚན་ དེ་ལས་བརྟེན་ རྒྱུད་རིམ་དང་ མི་ལྡན་པའི་ *Thai,* (ཐཱའི་) གི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ དམིགས་ཡུལ་དང་ དགོས་པ་འདི་ཚུ་ ཚུལ་བཞིན་ སྟོན་མ་ཚུགསཔ་ལས་ ནོར་འཁྲུལ་ ཡོདཔའི་ འབྲི་ལུགས་ དོན་མ་གྲུབ་པའི་ གྲངས་སུ་སྦེ་ ཆགནས་ བརྩི་ཚར་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ རྫོང་ཁའི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བཟོ་བཀོད་འདི་ བརྗོད་སྒྲ་ རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་ཚུ་དང་ ཚུལ་མ་མཐུན་པའི་ སྐྱོན་མེདཔ་ལས་ *Thai* (ཐཱའི་) གི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་དང་ མ་པ་ལས་ར་ མི་འདྲ། དེ་འབདཝ་ལས་ རྫོང་ཁའི་ རཱོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་

འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ རྒྱལ་ཁབ་ *China* (རྒྱ་ནག་), *Japan* (རྒྱ་ཕྲན), *Vietnam* (ཟེད་ནམ་), *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་), *Indonesia* (ཨིན་རྡོ་ནེ་ཤི་ཡ་) དང་ *Philippines* (ཕི་ལི་པིན་སི་) ཚུ་ནང་ ཡོད་པའི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་དང་ ཅོག་འཐདཔ་འབད་ འབྲི་སྲོལ་ དར་ཁྱབ་དང་ གོམས་འདྲིས་ བཙན་པའི་ཐོག་ལུ་ སྤྱོལ་བ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ མཐར་འཁྱོལ་ཚུགས་པའི་ འོས་བབས་དང་ ལྡནམ་སྦེ་ ཡོདཔ་ཨིན། ཨིན་རུང་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ མཐར་སྐྱོལ་ནི་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ བཟོ་བཀོད་ རྐྱངམ་གཅིག་གིས་ གནོད་འགག་ སྦོམ་ར་ སྐྱོལ་མི་ཚུགས་ གཙོ་བོ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་ཁྱབ་ གོམས་འདྲིས་ སྤྱོལ་བའི་སྐབས་ལུ་ ལག་ལེན་དང་ སྤྱོད་ལམ་ བཟང་ངན་ ལུ་ཡ་ རག་ལསཔ་ཨིན།

སྔོ་ འབྲུག་གཞུང་གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྡ་སྤྲོད་དང་ མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འགྲེལ་བཤད་ དང་པ་འདི་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༩༧ ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བརྡ་སྟོན་ངོ་སྤྲོད་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ད་རེས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རྫོང་ཁའི་ བརྡ་སྤྲོད་པའི་གཞུང་ ཡིག་དེབ་ བྲིས་མི་ ཚུ་ནང་དང་ སྐད་རིགས་ གཉིས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ བཤད་ཡོད་པའི་ རྫོང་ཁ་ལས་ (ཨིང་ལིཤ་) ནང་དང་ (ཨིང་ལིཤ་) ལས་ རྫོང་ཁ་ནང་ ཕབས་དེ་གསལ་བཤད་ ཚིག་མཛོད་ དཔེ་ ཡར་རྒྱས་གོ་སྒྲིག་ བཟོ་བའི་སྐབས་ ཡོད་མི་ དེ་ནང་ལུ་ཡ་ འབྲི་ནི་ མགུ་བཙུགས་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ ལམ་གྱི་ བརྡ་སྟོན་དང་ ས་ཁྲ་ཚུ་ནང་ དེ་ལས་ བདུན་ཕྲག་གི་ གནས་ཚུལ་ ཀུན་གསལ་དང་ བརྒྱུད་འཕྲིན་ ཁ་བྱང་ཚིག་མཛོད་ ཚུ་ནང་ལུ་ཡ་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟོ་བཀོད་འདི་ ཚུལ་ཅམ་རེ་ འབྱུང་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྔོ་ རྒྱལ་ཁབ་ *China* (རྒྱ་ནག་) དང་ *Vietnam* (ཟེད་ནམ་) གཉིས་ཀྱིས་ གོམས་འདྲིས་དང་ ཉམས་མྱོང་ཚུ་ དཔེ་སྟོན་འབད་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་ཁྱབ་ བརྡ་སྤྲོད་ འབད་བའི་སྐབས་ལུ་ དུས་ཡུན་ མགྱོགས་ཕྱོད་ལུ་བརྟེན་ དེ་ཡ་ དོན་ མཐར་འཁྱོལ་ ཚུགཔ་ མེན། གང་ལྟར་ཡང་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་པའི་སྐབས་ལུ་ བསྒྱུར་བཅོས་ ཚུལ་དང་མ་མཐུནམ་ བཟོ་དེ་ངོ་སྤྲོད་ དར་ཁྱབ་ འབདམི་འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་ མ་དག་པའི་རྙོང་ ལུ་ ཚད་འགྱོཝ་ལས་ དོན་ མཐར་འཁྱོལ་ མ་ཚུགས་པའི་ རྒྱུ་མཚན་ གཙོ་བོ་གཅིག་ དེ་ཨིན། སྔོ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་པའི་ དུས་སྐབས་ དེ་ནང་ལུ་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ བསྒྱུར་བཅོས་དང་ འབྲི་ཐངས་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ ངོ་སྤྲོད་དར་ཁྱབ་ འབད་བ་ཅིན་ འབྲུག་པའི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གིས་ཡ་ *Thai*, (ཐའི་) གི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ དེ་བཟུམ་ སྦེ་ དོན་མཐར་འཁྱོལ་ མ་ཚུགས་པར་ ལུས་བའི་ ཉེན་ཁ་ཡ་ཡོད།

སྔོ་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ མི་མཐུན་པའི་ ལམ་ལུགས་ ངོས་ལེན་ འབདམ་ཚུགས་མི་ དེ་ཚུ་གི་ དཔྱེ་ འོག་ལུ་ ཁ་གསལ་འབད་ བཀོད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དེ་ཡ་ དང་པ་ འགྲེལ་བཤད

བསྡུསཔ་འབད་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ ལམ་གྱི་ བརྡ་སྟོན་དང་ ས་ཁྲ་ དེ་ལས་ འགྲེལ་བཤད་ རྒྱས་པའི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ ཚིག་མཛོད་ ཚུ་ནང་ལུ་ རློ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གཉིས་ སླ་བསྲེས་རྐྱབ་འདི་ བྲིས་ཡོདཔ་ཅིན་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལམ་ལུགས་དང་ མ་ལྡནམ་འབད་ བསྐྱིཝ་ཨིན།

གཉིས་པ་ ཁ་སྐད་ རློ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ བྲིས་དེ་ར་ འབད་ཏུ་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ རྟགས་འདི་ཚུ་ ཚངམ་འབད་ ལག་ལེན་ མ་འཐབ་པ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ མཐུན་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ ཚད་གཞི་ དང་པ་དེ་ལས་ འགལ་བ་ འགྱོཝ་ཨིན། སྟེ་ རློ་མེན་ རྫོང་ཁ་འདི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ དང་ བསྟུན་དེ་འབྲི་སྲོལ་ གོ་བདེ་བསྡུསཔ་ ཚུལ་དང་ མཐུན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་འབད་ བཟོ་བཀོད་ འབད་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དེ་བཟུམ་གྱི་ སྲོལ་ ཉམས་ལེན་ གོམས་འདྲིས་ བག་ཡངས་ བཏང་པ་ཅིན་ རློ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དོན་ གྲུབ་མ་ཚུགསཔ་ འགྱོ་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཚུལ་དང་ མ་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ དེ་སྦེ་ ལག་ལེན་འཐབ་པ་ཅིན་ རློ་མེན་རྫོང་ཁའི་ བཟོ་བཀོད་ འདི་ཡ་ འགྱུར་བཅོས་དང་ མེདཔ་བཏང་ནི་གི་ ཉེན་ཁ་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན།

གསུམ་པ་ རློ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ སློབ་སྦྱོར་ སྣ་ཚོགས་ འབྲི་བཙུག་ནི་དང་ དེ་ལས་ ཚིག་གི་ སློབ་སྦྱོར་ ལོག་བཅོས་འབད་ནི་ཀྱི་ དབང་ཚད་ མི་ག་ཐོབ་ལུ་ སྤྲོད་པ་ཅིན་ དེ་གིས་ རློ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་དགོ་པའི་ དམིགས་ཡུལ་དང་ དགོས་པ་འདི་ཚུ་ རྒྱུད་ཁུངས་མེདཔ་ བཟོ་བའི་ཁར་ དེ་ལས་ སློབ་སྦྱོར་ཡ་ མ་དག་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཧྲིག་དྲག་འདི་ཚུ་ དར་འཁྱབ་ དེ་ལས་འགྱོཝ་ཨིན། སྟེ་ དེ་བཟུམ་མའི་ སྒྱུར་བཅོས་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་ འདི་ཚུ་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་དང་ ཚད་གཞི་ གཉིས་ཆ་རང་ མི་ལྡན་པའི་ཁར་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་གི་ སྐོར་ལས་ཡ་ བསླབ་སྟོན་ མེདཔའི་ དོན་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་གིས་སྦེ་ དེ་ལས་ འབྲུག་པའི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རློ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ཡ་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ལུ་ སྒྱུར་བཏང་ནི་གི་ དོག་པ་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ འབྲི་ལུགས་དེ་སྦེ་ གནས་སྐབས་ཀྱི་ སློབ་སྦྱོར་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ ག་ལྟོད་ལྟོད་སྦེ་ འབྲི་ཚོག་པའི་ རང་དབང་ སྦྲིན་བཏང་པ་ཅིན་ དེ་གིས་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་ གཞུང་སྐད་འདི་ རློ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ལུ་ གཞུང་འབྲེལ་གྱི་ ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མཐུནམ་ཏོག་ཏོ་ཅིག་ དངོས་སུ་ ལག་ལེན་འཐབ་དེ་འབྲི་ནི་མེདཔའི་ དོན་ཡ་ སྟོནམ་ཨིན།

༨ བརྗོད་སྒྲའི་སྒྲ་གདངས་ ཚུལ་དང་མཐུནམ་ ཚད་ལྡན་གྱི་གཞི་རྟ།

དེ་ཡ་ གཞུང་སྐད་ཀྱི་ རིགས་ མང་ཤོས་ཅིག་ར་ ཡུལ་ཕྱོགས་སོ་སོའི་ གཡུས་སྐད་ སློབ་ཐངས་ དེ་ཚུ་ལས་བརྟེན་ ས་གནས་ སོ་སོའི་ནང་ལུ་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ སློབ་ཐངས་ཡ་ མ་འདྲཝ་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་འབད་ སློབ་སྟོལ་ ཡོདཔ་ཨིན། སྤྱི་ རྔོ་མེན་རྫོང་ཁ་འདི་ གཙོ་བོ་ ཁ་ལས་ སློབ་པའི་སློབ་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོ་འདི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འགྲུལ་བ་མེདཔར་ བརྡ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མཐུན་ཏོག་ཏོ་གཅིག་ ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ འ་ནི་བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་གཞི་འདི་ གཙོ་བོ་ ག་ཅི་བཟུམ་ཅིག་ལུ་ སློབ་ཨིན་ན་ ཟེར་ མནོ་བ་ཅིན་དེ་ཡ་ སྔོན་གོང་ལས་ར་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་གཞི་འདི་ *King's English* ཟེར་ མངའ་བདག་རྒྱལ་པོའི་ (ཨིང་ལིཤ་) དེ་ལུ་ ཆ་གནས་ བརྩི་སྟོལ་ཡོད་མི་ འདི་དང་ཆ་འདྲཝ་སྦེ་ ཁ་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་གཞི་འདི་ཡ་ ༧ མངའ་བདག་ རིན་པོ་ཆེ་མཆོག་དང་ རྒྱལ་གཞུང་ གྲོས་ཚོགས་ཁང་ལས་ གསལ་སྟོན་ མཛད་གནང་མི་ དེ་ལུ་ ཆ་གནས་ བརྩིཝ་ཨིན། ཨིན་རུ་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ དུས་རྟག་བུ་ར་ སྒྲ་གདངས་ སློབ་ལུགས་ ཚད་ལྡན་འདི་གི་གཞི་རྟ་ གཙོ་བོ་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཚིག་མཛོད་ སྒྲིག་ཐབས་ འབད་མི་ཚུ་གིས་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཚད་གཞི་ ཚུལ་དང་ མཐུན་ཏོག་ཏོ་འབད་ བཟོ་འདི་ *Oxford English Dictionary* ཟེར་བའི་ ཚིག་མཛོད་ ཡིག་ཐོག་ ཐོ་དེབ་ནང་ བཀོད་ཡོད་མི་དེ་ལུ་ ཆ་གནས་ བརྩིཝ་མ་གཏོགས་ *Her Majesty Queen Elizabeth II* ཟེར་ ཨ་ཞེ་ (ཨེ་ལི་ཛེ་བེཐ་) གཉིས་པ་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ ཐད་ཁར་ ཞུན་དག་བརྐྱབ་འདི་ སློབ་སྟོལ་ བཟོ་ཡོདཔ་ མེན།

དཔེ་ དེ་དང་ ཆ་འདྲཝ་སྦེ་ འབྲུག་གི་ གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ སློབ་ལུགས་ ཚད་ལྡན་འདི་གི་ གཞི་རྟ་འདི་ཡ་ གཙོ་བོ་ ས་གནས་ (Wang Thimphu) ཝང་ ཐིམ་ཕུག་དང་ (Thê Pinakha) ཐེད་སྤུ་ན་ཁ་ གཉིས་ནང་ལུ་ དུས་ཨ་རྟག་ར་ སློབ་སྟོལ་ཡོད་པའི་ གཡུས་སྐད་དེ་ལུ་ ཆ་གནས་ བརྩིཝ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ རྔོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ གཙོ་བོ་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ གཞི་རྟ་ཚད་གཞི་ དེ་དང་འབྲེལ་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

སྤྱི་ དོན་ངོ་མ་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལིཤ་) ནང་ སློབ་སྟོལ་ཡོད་པའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ སྙན་གྲགས་དང་ལྡན་པའི་ ཐོག་ལུ་ སློབ་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ གཙོ་བོ་ རྒྱལ་ཁབ་ *England,* (ཨིང་ལེནྜ་) གྱི་ལྷོ་ཕྱོགས་ ཁ་ཐུག་ལུ་ མི་སྣོབས་ ཉུང་སུ་ཅིག་གིས་ སློབ་སྟོལ་ཡོད་པའི་ ཁ་དེ་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་སློབ་སྟོལ་ དར་ཁྱབས་ འབྱུང་ཡོདཔ་ཨིན། ཨིན་རུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྦྱངས་བ་ སྟོམ་འབད་ ཡོད་མི་ཚུ་གིས་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ *England* (ཨིང་ལེནྜ་) གྱི་ ས་གནས་ སོ་སོ་ཅིག་ནང་ སློབ་པའི་ ཁ་སྐད་ སྒྲ་གདངས་ཡ་ མ་འདྲཝ་ *Yorkshire* (ཡོག་ཤཡེར་) ཟེར་འདི་ ཁ་སྐད་ སློབ་མི་གཅིག་ ཨིན་

རུ་ དེ་གིས་ཡ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ཁ་སྐད་འདི་ སྒྲ་གདངས་ སྒྲོན་མེདཔ་འབད་ སླབ་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ ཁ་སྐད་ སྒྲ་གདངས་སླབ་ཐངས་ གཞན་མི་ཚུ་ནང་ལུ་ འཛོལ་བ་དང་ སྒྲོན་ཡོདཔ་ ཕ་ལས་ར་ མེན་པའི་ཁར་ རྒྱལ་ཁབ་ *Scotland* (སི་ཀོཊ་ལེནཌ་), *Wales* (ཝེལསི་), *Ireland* (ཨའི་རི་ལེནཌ་), *United States* (ཡུ་ནའི་ཊེཊ་སི་ཊེཊསི་), *Canada* (ཀེ་ན་ཌ་), *South Africa* (སའུཐ་ཨཕ་རི་ཀ་), *Australia* (ཨསི་ཊྲེ་ལི་ཡ་) དང་ *New Zealand* (ནིའུ་གཟི་ལེནཌ་) ཚུ་ནང་ལུ་ སླབ་སྲོལ་ཡོདཔའི་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཐངས་ མ་འདྲཝ་ དེ་ཚུ་ལུ་ཡ་ མ་གཞི་ ཁ་སྐད་ འཛོལ་བའི་ སྒྲོན་ཕ་ལས་ར་ མེདཔ་ཨིན། ཨིན་རུ་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཐངས་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་ ལེ་ཤ་ཡོདཔ་ལས་ འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ *Oxford English Dictionary* ཟེར་བའི་ ཚིག་མཛོད་ ཐོ་དེབ་ནང་ལུ་ སྒྲ་གདངས་ སྣ་ཚོགས་ ག་ར་ གཅིག་ཁ་འདུས་འདི་ འགྲེལ་བཤད་ འབད་ཐབས་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ དེ་ཚུ་གི་ གྲལ་ལས་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་དང་ལྡནམ་ གཅིག་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ ཁ་སྐད་ སླབ་ཐངས་ཀྱི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་གཞི་ བརྟན་ཏོག་ཏོ་ གཅིག་འགྱུར་ ཐག་བཅད་དགོཔ་ ཨིན།

དཔེ་དེ་བཞིན་དུ་ འབྲུག་གི་ ས་གནས་ Paro སྤ་རོ་དང་ Hâ ཧཱ་ཚུ་ནང་ལུ་ སླབ་སྲོལ་ཡོདཔའི་ ཁ་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ (Wang) ཝང་དང་ (Thê) ཐེད་ཚུ་ནང་ སླབ་སྲོལ་ཡོདཔའི་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་དང་ ཟུར་ དུམ་དྲག་ཅིག་ མི་འདྲ་ དེ་འབདན་རུ་ མ་གཞི་ ཁ་སྐད་དེ་ལུ་ ནོར་བ་དང་ སྒྲོན་ཡོདཔ་ ཕ་ལས་ར་ མེན། དེ་འབདཝ་དང་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ སྣ་ཚོགས་ ག་ར་ གཅིག་ཁ་འདུས་འདི་ འགྲེལ་བཤད་ འབད་ཐབས་ མེདཔ་ལས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ཚིག་ ཚུ་ཡ་ རྣོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ སྒྲ་གདངས་དང་ མཐུན་པའི་ སྡེབ་སྦྱོར་ འབྲུལ་བ་མེདཔ་འབད་ འབྲི་དགོཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁའི་སྒྲ་གདངས་ ཁ་ལས་སླབ་ཐངས་དང་ ཡི་གུ་ནང་འབྲི་ཐངས་ཀྱི་ ཚད་གཞི་དེ་གཉིས་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་ལྡན་གཅིག་འགྱུར་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ སྒྲ་གདངས་དང་ བསྟུན་པའི་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ ང་བཅས་ར་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ཡ་ རྣོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་དགོ་པའི་ ཡིག་རིགས་ ཚུ་ནང་དང་ ལྷག་པར་དུ་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ རྒྱང་བསྒྲགས་དང་ གནས་ཚུལ་ དེ་ཚུ་ནང་ དུས་ནམ་ར་འབདན་རུ་ རྣོ་མེན་གྱི་ཐོག་ལུ་ར་ ཚད་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཚུལ་དང་ མཐུན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་འབད་ འབྲི་ཚུགས་པའི་ དོན་ བསླབ་ཚུགས།

༥ རྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་དང་ ཆ་ལུགས་སྣང་ཚུལ།

འབྲུག་གི་ གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་ རྷོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ F, Q, V, དང་ X, གཞི་ ལག་ལེན་འཐབ་དགོཔ་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ རྷོ་མེན་གྱི་ གསལ་བྱེད་ ཉི་ཤུ་རྩ་དྲུག་ ཡོད་པའི་ནང་ལས་ གཙོ་བོ་ ཡིག་གཟུགས་ ཉི་ཤུ་རྩ་གཉིས་དང་ དེ་གིས་ ཁ་སྐོང་འབད་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ མཚན་རྟགས་ གསུམ་ ལག་ལེན་ འཐབ་དགོཔ་ཨིན། དེ་ཡ་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བའི་ མཚན་རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] ཁྱིམ་ཏོ་ **chimto** གཅིག་ དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་བསྒྱུར་དེ་སླབ་དགོ་པའི་ མཚན་རྟགས་ *diaeresis* [¨] ཚག་གཉིས་ **tshâ 'nyî** འབད་བའི་ མཚན་རྟགས་གཅིག་ དེ་ལས་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* ['] ཀོ་མ་ **koma,** གཅིག་ འབདཝ་དང་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་ དོན་ལུ་ བསྡོམས་གྱིས་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ གསུམ་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ རྷོ་མེན་རྫོང་ཁ་ འདི་ཡ་ འཛམ་གླིང་ནུབ་ཕྱོགས་ (ཡུ་རོ་པི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་ནང་ ཡོད་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ ཞུན་དག་ དེ་ཚུ་བཟུམ་སྦེ་ འབྲི་ལུགས་ ཡང་དག་ ཅིག་གི་ གྲངས་སུ་ ཚུད་པའི་ཁར་ རྒྱལ་ཡོངས་ཀྱི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་ འོས་བབས་ད་ཡ་ ལྡནམ་ འགྱོཝ་ཨིན།

སྟེ་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྫོང་ཁ་ རྷོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *diacritics* [ˆ ¨ '] གསུམ་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་མི་འདི་ རྒྱལ་ཁབ་ རྒྱ་ནག་དང་ *Vietnam* (བེཊ་ནམ་) དེ་ལས་ *French* (ཕེ་རེནཆི་) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ དང་ འཕྲོདཔ་ཅིན་ རྷོ་མེན་རྫོང་ཁ་ འདི་ནང་ལུ་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ འབྲི་དགོཔ་ ལེ་ཤ་གིས་ ཉུངམ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) དང་ *Indonesian* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡན་) དེ་ལས་ *Malay* (མ་ལེ་) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་དང་ འཕྲོདཔ་ཅིན་ རྷོ་མེན་རྫོང་ཁ་ འདི་ནང་ལུ་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ འབྲི་དགོཔ་ མང་སུ་ ཡོདཔ་དང་ དེ་ཡ་ རྒྱུ་མཚན་ གཙོ་བོ་ སྒྲ་སྐད་ཀྱི་ རྣམ་བཞག་དང་ འབྲེལ་འདི་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) དང་ *Indonesian* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡན་) དེ་ལས་ *Malay* (མ་ལེ་) གི་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ དེ་ཚུ་བ་ཡ་ གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ དོན་ སླ་བསྲེས་མང་སུ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ཡ་ མང་སུ་ འབྲི་དགོཔ་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ གལ་སྲིད་ རྫོང་ཁའི་ རྷོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་དང་ མི་འདྲ་བས་ ཟེར་བའི་ བསམ་འཆར་རེ་ཡ་ འབྱུངཔ་ཅིན་ རྷོ་མེན་རྫོང་ཁ་འདི་གི་ དམིགས་ཡུལ་དང་ རྒྱུ་མཚན་གཙོ་བོ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་དེ་ར་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་དོན་ལུ་ ཨིན་པ་མ་

གདོགས་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཧིང་སངས་ས་སྦྲི་ སྔོན་ཐབས་ཀྱི་དོན་ལུ་ མེམ་ལས་ དེ་ལུ་བདེན་པ་ སྦོམ་འབད་ར་ ཡོད་པའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཏྣོ་མེན་ཇོང་ཁ་འདི་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་དང་ མ་འདྲ་བའི་ དོན་ཚན་ གལ་ཅན་ ཁག་གཉིས་ ཡོདཔ་ཨིན། སྔོ་ དོན་ཚན་ དང་པ་ ཇོང་ཁ་དང་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་འདི་ཚུ་ མ་འདྲཝ་ རྒྱུ་ཆེ་ཧོག་ཧོ་འབད་ར་ ཡོདཔ་ལས་ དེ་ཡ་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཁ་སྐད་ནང་ལུ་ **th** ཟེར་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་འདི་ ཇོང་ཁ་ནང་དང་ གཞན་ཁ་སྐད་ མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ སྒྲ་འདི་ མེད་པའི་ཁར་ ད་ཏུ་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཁ་སྐད་ནང་ **ch** ཟེར་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་འདི་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ འབྲེལ་པ་ཅན་ ཇོང་ཁའི་ ཡིག་གཟུགས་ (ཅ་) དང་ (ཆ་) གཉིས་ ག་དཡ་ ཡིག་གུའི་འབྲེལ་བ་ འགྲིག་མི་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་ལས་ དོན་ཚན་ གཉིས་པ་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་འདི་ བརྗོད་སྒྲ་དཡ་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ ལམ་ལུགས་དཡ་ མི་མཐུནམ་ལས་བརྟེན་ རན་འཚམས་ལས་ བརྒལ་བའི་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ སྐབས་ མ་བདེ་ཁག་ཁ་ གཅིག་ཨིན།

མ་གཞི་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་འདི་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ འབྲེལ་དེ་འབྲིཝ་མེན་ཏུ་ དཔེ་ འོག་ལུ་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ དག་ཧོག་ཧོ་སྦྲི་ སྔོན་ཐབས་ཀྱི་ དོན་ལུ་ *Oxford English Dictionary* ཟེར་བའི་ ཚིག་མཛོད་ ནང་ལུ་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཏྣོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ སོ་སོ་གཅིག་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན། སྔོ་འ་ནི་(ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཏྣོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཏྣོ་མེན་ཇོང་ཁ་དང་ འཕྲུད་པ་ཅན་ ལྷག་པར་དུ་ མགུ་ཧོགས་སི་སི་གི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་ ཨིན་པའི་ཁར་ (ཨིང་ལིཤ་) སྤྱི་མཐུན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཐངས་དང་ འབྲེལ་པ་ཅན་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་དང་ མ་པ་ལས་ར་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་སྒྲ་གདངས་དང་ ཡི་གུའི་ སྡེབ་སྦྱོར་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ འདྲ་མཚུངས་གྱི་ འབྲེལ་བ་ཡ་ མེད་པའི་ཁར་ སྡེབ་སྦྱོར་ སྣ་གཅིག་ལུ་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུལ་ ཁག་ལེ་ཤ་འབད་ ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ སྒྲ་གདངས་ གཅིག་ལུ་ སྡེབ་སྦྱོར་ འབྲི་ལུགས་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་འབད་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ (ཨིང་ལིཤ་) སྡེབ་སྦྱོར་གྱི་ ཤེས་ཡོན་འདི་གིས་ དོན་ འཛོལ་བའི་ ལམ་བདའ་འདི་ འཁྱིད་འགྱོ་བའི་ ཉེན་ཁ་ཡ་ སྦོམ་འབད་ར་ ཡོདཔ་ཨིན།

THE SAME ENGLISH SPELLING REPRESENTS
DIFFERENT ENGLISH SOUNDS.

	English word	Phonological transcription	English spelling	speech sound
(1)	en**ough**	[inʌf]		[ʌf]
	alth**ough**	[ɔːlðəʊ]		[əʊ]
	thr**ough**	[θruː]	ough	[uː]
	th**ough**t	[θɔːt]		[ɔː]
	dr**ough**t	[draʊt]		[aʊ]
(2)	**ch**auffeur	[ʃəʊfə]		[ʃ]
	cheese	[tʃiːz]	ch	[tʃ]
	a**ch**e	[eɪk]		[k]
	lo**ch**	[lɒx]		[x]
(3)	w**o**man	[wʊmən]		[ʊ]
	w**o**men	[wɪmɪn]		[ɪ]
	p**o**lish	[pɒlɪʃ]		[ɒ]
	P**o**lish	[pəʊlɪʃ]	o	[əʊ]
	occur	[əkɜːr]		[ə]
	w**o**mb	[wuːm]		[uː]
	gl**o**ry	[glɔːrɪ]		[ɔː]

DIFFERENT ENGLISH SPELLINGS REPRESENT
THE SAME ENGLISH SOUND.

	English word	Phonological transcription	English spelling	speech sound
(1)	na**ti**on	[neɪʃən]	ti	
	chamois	[ʃæmwɑ:]	ch	
	show	[ʃəʊ]	sh	[ʃ]
	A**si**an	[eɪʃən]	si	
	o**ce**an	[əʊʃən]	ce	
	schist	[ʃɪst]	sch	
(2)	s**ew**	[səʊ]	ew	
	s**ow**	[səʊ]	ow	
	kn**o**ll	[nəʊl]	o	
	d**ough**	[dəʊ]	ough	
	b**eau**	[bəʊ]	eau	[əʊ]
	f**oe**	[fəʊ]	oe	
	l**oa**d	[ləʊd]	oa	
	s**ou**l	[səʊl]	ou	
	p**o**l**e**	[pəʊl]	o…e	

	English word	Phonological transcription	English spelling	speech sound
(3)	chal**et**	[ʃæleɪ]	et	[eɪ]
	wh**ey**	[weɪ]	ey	
	pr**ay**	[preɪ]	ay	
	l**ei**	[leɪ]	ei	
	touch**é**	[tuʃeɪ]	é	
	n**eigh**bour	[neɪbər]	eigh	
	neg**a**tion	[nɪgeɪʃən]	a	

གོང་ལྟ་ དཔེ་སྟོན་འབད་ ཡོད་མི་ དེ་ཚུ་གིས་ (ཨིང་ལིཤ་) འདི་ རྒྱུ་མཚན་ ག་ཅི་ལས་བརྟེན་ རྣོ་མེད་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ དཔེ་དང་གཞི་ མ་བཏུབ་ཨིན་ན་གི་ སྐོར་ལས་ དོན་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོནམ་ཨིན། སྔོ་ དོན་དང་མི་འགལ་ཏུ་ འགལཝ་བཟུམ་སྦེ་ ཚོར་བའི་ རྣོ་མེད་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟོ་བཀོད་འདི་ སྦྲུངས་བ་ མེད་དེ་འབད་རུ་ ཧེ་མ་ལས་ར་ སྔོན་གོང་གི་ (ཨིང་ལིཤ་) *Anglo-Saxon* ཟེར་བའི་ ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་ ཡོད་མི་ཚུ་གི་ དོན་ལུ་ ཤར་ཕྱོགས་ (ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་གི་ རྣོ་མེད་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་གི་གྲལ་ལས་ ལྷག་པར་དུ་ ལག་ལེན་འཐབ་གོ་ བདེ་ཏོག་ཏོ་ བསྟུསཔ་གཅིག་འབད་ བཟོ་དེ་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྣོ་མེད་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ ཡིག་རྒྱུད་དང་ ཡི་གུ་ གཅིག་ཁ་བསྡུས་འདི་ སྒྲ་གདངས་ ལག་ལེན་ འཐབ་བཏུབ་པའི་ སྒྲ་ཚད་དང་བསྟུན་དེ་འབྲི་དགོ་པའི་ཁར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཧིང་སངས་ས་སྦེ་ སྔོན་ཐབས་ཀྱི་ ཁྲིམས་ལུགས་ ལྟར་དུ་ རྫོང་ཁའི་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ དེ་ཚུ་ཡ་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ བསྟུན་དེ་འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

སྔོ་ འབྲུག་མི་དང་ ཕྱི་མི་ མང་ཤོས་ར་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ འབྲི་ལུགས་ཐོག་ལུ་ གོམས་འདྲིས་ཚུད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ལག་ལེན་ འཐབ་བཏུབ་པའི་ ཁྱད་རྣམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ཞུན་དག་འདི་ རྣོ་མེད་རྫོང་ཁའི་ བཟོ་བཀོད་གཅིག་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ འབྲི་ལུགས་ (ཨིང་ལིཤ་) གི་ སྒྲ་གདངས་དང་ ཆ་འདྲཝ་ཙམ་ཅིག་གིས་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ གཡུས་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ ཚུ་ནང་ལུ་ རྣོ་མེད་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ རྒྱུ་ཚད་དང་ལྡན་པའི་ ར་ཁུངས་ཡ་ འཕྲོད་མི་ཚུགས་ དོན་ཡ་ མཐར་འཁྱོལ་མི་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་ཡ་ དཔེ་འབདཝ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ ལེགས་ཞིམ་འབད་ མཐར་འཁྱོལ་ ཡོད་མི་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྣོ་མེད་ཀྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་ *Pīnyīn* (པིན་ཡིན་)

ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་དང་ ཟླུར་ཙམ་ཡ་ མ་འདྲ་དེ་འབད་ནུ་ འབྲི་སྲོལ་ བརྡ་སྟོན་འབད་འདི་ ལོ་ངོ་ དག་པ་ཅིག་གི་ ནང་འགོད་ནང་ར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ནང་ལུ་ ཁྱབ་སྤེལ་ མགྱོགས་ཐོག་ལུ་ སོང་ཡོདཔ་ཨིན། ཨིན་རུ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ཤེས་མི་ཚུ་ལུ་ འཛམ་གླིང་ ཤར་ཕྱོགས་ (ཨེ་ཤི་ཡན་) རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་གི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་གི་ གྲལ་ལས་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཏེ་མ་ལས་ར་ གོམས་འདྲིས་ ཚུད་ཡོདཔའི་འབྲི་ལུགས་ཅིག་ བཟུམ་སྦེ་ ཆོར་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ འབྲུག་པའི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ འབྲི་ལུགས་ གཞན་ཚུ་དང་ཕྱེདཔ་དང་ ལྷབ་ནུ་ཡ་ འཛམ་ཧོང་ཧོ་འབད་ ཤེས་ཚུགསཔ་གཅིག་ཨིན།

སྟེ་ གཞུང་འབྲེལ་ རྫོང་ཁའི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ དོན་ཚན་ངོ་མ་ གཅིག་ཡིག་འབྲུ་ **c**, འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་པའི་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ཚིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ བཞི་ཡོད་མི་འདི་ཡ་ (ཙ་ **c**, ཆ་ **ch**, པྱ་ **pc**, ཕྱ་ **pch**) ཟེར་ འབྲི་དགོཔ་དང་ དེ་ལས་ བརྗོད་སྒྲ་ (ཙ་ **c**) སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ **c**, འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་མི་འདི་ཡ་ གཙོ་བོ་ལྷོ་ (ཨེ་ཤི་ཡ་) གི་ སྐད་རིགས་ ཚུ་གི་དོན་ལུ་ འཛམ་གླིང་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཧོག་ཧོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་འབྲི་ལུགས་ ཚུད་ཡ་ ཆ་མཐུན་པའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཁ་སྐད་ *Malay* (མ་ལེ་) དང་ *Indonesian* (ཨིན་སྡོ་ནེ་ཤི་ཡན་) གི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུ་ནང་ལུ་ཡ་ བརྗོད་སྒྲ་ (ཙ་ **c**) སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ **c**, འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཨིན། སྟེ་ བརྗོད་སྒྲ་ (ཙ་ **c**) ཟེར་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྒྲ་གདངས་ གཅིག་ལུ་ ཡི་གུ་ གཉིས་ གཅིག་ཁར་འདུས་འདི་ *ch* ཟེར་ འབྲི་ནི་གི་ རེ་འདོད་བསྐྱེད་མི་འདི་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་དང་ འགྲེལ་པ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ སྲུང་སྐྱོབ་ ཧ་ལས་ར་ འབད་མི་ཚུགས། དེ་ཡ་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ ཁ་སྐད་ནང་ *church* ཟེར་བའི་ བརྗོད་སྒྲ་འདི་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ ཡི་གུ་ *ch* ཟེར་ བྲིས་དེ་སྒྲ་སྟོན་འབད་ ཡོད་མི་འདི་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ འགྲེལ་པ་ཅིན་ (ཙ་ **c**) ཟེར་བའི་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ འདི་དང་ ཧ་ལས་ར་ མི་འདྲ། དེ་འབདཝ་ལས་ གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ འཇོལ་བ་ཡོད་མི་ དེ་ལས་བརྟེན་འདི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ཚད་གཞི་ གཞན་མི་ཚུ་ཡ་ མེདཔ་བཏངཔའི་ ཉེན་ཁ་ཡོད། དེ་ཡ་དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དགཔ་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་པ་ཅིན་ དེ་ལས་ དི་དང་ ཆ་འདྲ་བའི་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ཚིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ གཞན་མི་གསུམ་ ཡོད་མི་འདི་ཡ་ འབྲི་ལུགས་ མ་དག་པའི་ཐོག་ལུ་ (ཆ་ **chh**, པྱ་ **pch**, ཕྱ་ **pchh**) ཟེར་ འབྲི་དགོ་པའི་འགྱུར་ འགྱོ་འོང་།

སྟེ་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཞུན་དག་འབད་ ཡོད་མི་ཚུ་ནང་ བརྗོད་ཚིག་གི་ སྒྲ་གདངས་གཅིག་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ ཡི་གུ་ བཞི་ གཅིག་ཁར་སྦྱོར་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁ་རྡོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ཞུན་དག་དེ་ནང་ལུ་ཡ་ སྒྲ་གདངས་ གཅིག་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ ཡི་

ཀུ་ བཞི་ གཅིག་ཁར་འདུས་དེ་འབྲི་སྲོལ་ མ་པ་ལས་ར་ མེདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ ཛོང་ཁའི་ བརྗོད་ཚིག་ (ཕྱ་ **pch**) ཟེར་བའི་ བརྗོད་སྒྲ་ གཅིག་ སྟོན་ནིའི་དོན་ལུ་ཡ་ ཡི་ཀུ་ གསུམ་འདུས་ དེ་ ལས་བརྒལ་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ དཀྱུས་ རྒྱལ་ཁབ་ *Britain* (བྲི་ཊི་ཀྲིན་) དང་ གཞན་རྒྱལ་ཁབ་ ག་གི་ མངའ་འོག་ལུ་ཡ་ མ་ཚུད་པར་ ཆོས་སྲིད་ ལུགས་གཉིས་ཀྱི་ དཔལ་དང་ ལྡན་པའི་ རང་དབང་རང་བཙན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ གཅིག་འབདར་ སྡོད་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཛོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ (ཅ་ **c**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་འདི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ ***ch*** ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་དང་ འདྲ་དགོ་པའི་ ར་ཁུངས་ཡ་ མེདཔའི་ཁར་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ ལུགས་འདི་ འཛམ་གླིང་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་གཞི་ད་ཡ་ ཆ་མི་མཐུན། སྔེ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་ ***ch*** ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ཡོདཔའི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ ***French*** (ཕེ་རེནཆི་) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ ནང་ ***tch*** དང་ ***Czech*** (ཅེག་) ནང་ ***č*** དེ་ལས་ ***Italian*** (ཨི་ཊ་ལི་ཡན་) ནང་ ***c*** དང་ ***German*** (ཇར་མཱན་) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ནང་ ***tsch*** ཟེར་ བྲིས་དེ་སྒྲ་སྟོན་ འབད་དོ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ གོང་གི་ སྐད་རིགས་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུའི་ གྲལ་ལས་ གཅིག་གིས་ཡ་ ཛོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ (ཅ་ **c**) དང་ (ཆ་ **ch**) གཉིས་ཀྱི་ བར་ནའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱདཔར་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱེ་འདི་ བརྗོད་ སྒྲ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་མི་ཚུགས།

དེ་འབདཝ་ལས་ ཛོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ (ཅ་ **c**) དང་ (ཆ་ **ch**) གཉིས་ལུ་ སྦེབ་སྦྱོར་ *ch* དང་ *chh* ཟེར་ འབྲི་མི་འདི་ཡ་ སྦེབ་སྦྱོར་ མ་དག་པའི་ སྐྱོན་ སྤོམ་ཡོད། དེ་བཞིན་དུ་ གོང་གི་ སྦེབ་སྦྱོར་ གཅིག་བསྡུས་ *chh* ཟེར་ འབྲི་མི་འདི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་སྲོལ་ སྦེབ་སྦྱོར་ འདི་དང་ ཆ་མི་མཐུན་ ནོ་ བཟུམ་སྦེ་ འབྲི་ལུགས་ *c* ཟེར་ འབྲི་མི་འདི་ཡ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་སྲོལ་འདི་དང་ མ་པ་ལས་ ར་ མ་འདྲ་བའི་ སྦེབ་སྦྱོར་ཅིག་ཨིན།

སྔེ་ ངོ་རོ་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ ལམ་ལུགས་ཚུ་དང་ འབྲེལ་བ་ཅན་ སྔོན་གོང་ལུ་ ཚར་ གཅིག་ རྒྱལ་ཁབ་གཞན་གྱི་ མངའ་འོག་ལུ་ ཚུད་སོང་པའི་ རྐྱེན་དེ་ལས་བརྟེན་ ནོ་མེན་ནའི་གཟེ་ ཤན་ འབྲི་ལུགས་དེ་ནང་ ཁ་སྐད་ གཞན་གྱིས་ འབྲེལ་བ་དང་ ཤུགས་རྐྱེན་ བརྒྱབ་འོང་ཟེར་བའི་ ངོས་ལེན་ཡ་ འབད་མི་ཚུགས། ག་ཅི་འབད་ ཟེར་བ་ཅིན་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སྡྲོ་ནེ་ཤི་ ཡ་) འདི་ ཧེ་མ་ *Dutch* (ཌཆི་) རྒྱལ་ཁབ་གྱི་ མངའ་འོག་ལུ་ ཚུད་ཡོདཔ་དང་ དེ་སྐད་ *Bahasa Indonesia* (བ་ཧ་ས་ཨིན་སྡྲོ་ནེ་ཤི་ཡ་) ཟེར་བའི་ ཁ་སྐད་འདི་ *Dutch* (ཌཆི་) གི་ སྦེབ་སྦྱོར་ འབྲི་ ལུགས་དང་ འབྲེལ་དེ་ནོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་ དར་ཁྱབ་ འབྱུང་ཡོདཔ་དང་། དེ་ལས་ རྒྱལ་ ཁབ་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) ནང་ལུ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྦེབ་སྦྱོར་དང་ འབྲེལ་བའི་ འབྲི་ལུགས་ ཅིག་ ལག་ལེན་ འཐབ་ཡོདཔ་ བཞིན་དུ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༠ ལུ་ སྒྲ་གདངས་ [u] སྟོན་ནིའི་ དོན་ལུ་ ཧེ་

མ་ *Dutch* (ཌཱཆི་) གི་ ཡི་གུའི་ སྡེབ་སྦྱོར་ **oe**, ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ ལོག་ འགྱུར་བཅོས་ འབད་འདི་ **u**, ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ནུག།

སྔོ་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་ཌོ་ནེ་ཤི་ཡ་) འདི་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༤༩ ལུ་ རྒྱལ་ཁབ་ *Netherlands* (ནེ་དར་ལེནསི་) གྱི་ མངའ་འོག་ལས་ ལོག་རང་དབང་ ཐོབ་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༧ ལུ་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) རྒྱལ་ཁབ་འདི་ *Britain* (བྲི་རི་ཊེན་) རྒྱལ་ཁབ་ལས་ ལོག་རང་དབང་ རང་བཙན་ ཐོབ་ཡོདཔ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༧༢ ལུ་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) དང་ *Indonesia* (ཨིན་ཌོ་ནེ་ཤི་ཡ་) རྒྱལ་ཁབ་གཉིས་ མཉམ་འབྲེལ་གྱི་ ཐོག་ལུ་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ གཅིག་སྒྲིལ་ ཚད་ལྡན་གཅིག་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་པའི་སྐབས་ལུ་ འགྱུར་བཅོས་ དུམ་དྲག་རེ་ལས་བཀྲལ་ བརྐྱབ་མ་དགོཔ་ལས་ དེ་ཡ་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ [c] (ཙ་) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་གཅིག་ སྔོན་ནིའི་དོན་ལུ་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) རྒྱལ་ཁབ་ནང་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྡེབ་སྦྱོར་ཐོག་ལུ་ **ch**, ཟེར་ འབྲི་དོ་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་ཌོ་ནེ་ཤི་ཡ་) ནང་ལུ་ *Dutch* (ཌཱཆི་) གི་ སྡེབ་སྦྱོར་ཐོག་ལུ་ **tj** ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ (ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ སྡེབ་སྦྱོར་ ལོག་ཞུན་དག་བརྐྱབ་འདི་ ཡིག་འབྲུ་ **c** གཅིག་ལུ་ བཟོ་བཀོད་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ *Indonesian* (ཨིན་ཌོ་ནེ་ཤི་ཡན་) དང་ *Malay* (མ་ལེ་) གི་ ཁ་སྐད་ནང་ ‘cat’ བྱི་ལི་ ཟེར་བའི་ ཚིག་འདི་ (ཀ་ཅིང་) ཟེར་ མ་གཞི་ ཁ་ལས་སླབ་པའི་ སྒྲ་གདངས་གཅིག་ ཨིན་རུ་ སྡེབ་སྦྱོར་ ཡིག་ཐོག་ ལྷགཔ་དང་ *Indonesian* (ཨིན་ཌོ་ནེ་ཤི་ཡན་) ཚུ་གིས་ *koetjing* ཟེར་ *Dutch* (ཌཱཆི་) གི་ ཡི་གུའི་ སྡེབ་སྦྱོར་ འདུ་འཛོམས་ཡོདཔའི་ སྒྲ་དང་འབྲེལ་ དེ་ལྷག་དོ་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ རྒྱལ་ཁབ་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) ནང་ལུ་ འ་ནི་ཚིག་འདི་ *kuching* ཟེར་ བརྗོད་སྒྲ་ སོ་སོ་འབད་ ལྷག་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ *Indonesians* (ཨིན་ཌོ་ནེ་ཤི་ཡན་སི་) དང་ *Malaysians* (མ་ལེ་ཤི་ཡན་སི་) ཚུ་གིས་ གཙོ་བོ་ ཁོང་རའི་ ཁ་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ ངོ་མ་ལུ་ གཞི་བཞག་ཐོག་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་དང་ མཐུན་པའི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོ་གཅིག་ འབྲི་སྲོལ་བཙུགས་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ད་ ‘cat’ བྱི་ལི་ ཟེར་བའི་ ཚིག་འདི་ཡ་ *kucing* ཟེར་ སྡེབ་སྦྱོར་ གཅིག་འབད་ ཡིག་ཐོག་ ལྷག་རུ་ ཁ་ལས་སླབ་རུ་ སྒྲ་གདངས་ གཅིག་འབད་ བཟོ་ཡོདཔ་ཨིན།

སྔོ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འཛམ་གླིང་ནང་ ཡོདཔའི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཡོད་རིགས་རྣམ་ ག་ར་ དང་པ་ ཚར་གཅིག་ འབྲི་ཐངས་ ལྷབ་དགོཔ་ ཡོད་དོ་བཟུབ་འབད་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ མགུ་དང་པ་ ཚར་གཅིག་ ཚུལ་བཞིན་དུ་ འབྲི་ཐངས་ ལྷབ་འདི་ཤེས་དགོཔ་ མ་གཏོགས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ནེ་འབད་ར་ རང་བཞིན་གྱིས་འབད་ སྦྱང་མི་བཏུབ། དེ་འབདཝ་ལས་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ཚུ་ ཚུལ་བཞིན་དུ་ མ་ལྷབ་པར་ རྡོ་མེན་ནའི་

གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རང་བཞིན་གྱིས་འབད་ ཤེས་ཚུགས་པའི་ རེ་བ་ཡ་ བསྐྱེད་ནི་མི་འོང་། དེ་བཟུམ་འབད་ ངབཅས་ར་ ག་ར་འབད་རུ་ ཛྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ཡ་ ཧེ་མ་ཚར་གཅིག་སླབ་ཐངས་ མ་ལྷབ་པར་ དེ་འཕྲོས་ལས་ སླབ་མི་ཚུགས། ཨིན་རུ་ ཛྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཁ་སྐད་ བརྗོད་སྒྲའི་ སྒྲ་གདངས་ད་ཡ་ མཐུན་པའི་ཁར་ འབྲི་ལུགས་ གོ་རིམ་ཚད་ལྡན་གཅིག་ཨིམ་ལས་བརྟེན་ ཛྷོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་སྲོལ་ དེ་ཚུ་གི་ གྲལ་ལས་ འབྲི་ལུགས་ གོ་བདེཔ་འཛམ་ཤོས་ཅིག་གི་ གྲང་སུ་ ཚུདཔ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་ད་ ཛྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟོ་བཀོད་འདི་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་ ཚུ་དང་ ལེགས་ཞིམ་འབད་ མཐུན་ཡོད་ནི་འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དེ་བ་ཡ་ལྷག་པའི་ བསྟུསཔ་ཅིག་འབད་ བཟོ་ནི་ལུ་ རྒྱབ་སྐྱོར་དང་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་དང་ སློབ་སྦྱོང་མེད་པའི་ལོ་རྒྱུས་རེ་ འབྱུང་མི་འདི་ཚུ་ མ་གཞི་ དོན་དོམ་ ཛྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ གསརཔ་གཅིག་ལྷབ་ནི་ལུ་ དངས་འདོད་ མེདཔའི་ རྟགས་སྟོནམ་ ཨིན་པས། དེ་ལས་ ལྷན་ཚོགས་ནང་ལུ་ གོ་དོ་བཟུམ་སྦེ་བ་ཅིན་ ཛྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མཐུནམ་འབད་ བཟོ་བཀོད་འབད་ ཡོདམི་འདི་ ལ་ལུ་གཅིག་གིས་ དོན་འགྲུལ་བ་འབད་ གོ་འདི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ མགུ་ཧྲིག་དྲག་ མཁོ་མེདཔ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ད་ཡ་ མ་འདྲ་བའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མ་མཐུནམ་ཅིག་ཨིམ་པས་ ཟེར་བའི་ ལོ་རྒྱུས་ཡ་ དུམ་དྲག་རེ་ གོཔ་ཨིན་པས། དེ་འབདཝ་ལས་ ལྷན་ཚོགས་ནང་ལས་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་ གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ དོན་ལུ་ སྒྲ་གདངས་ འགྲུལ་བ་མེདཔའི་ ཛྷོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ ཞུན་དག་ཅིག་ འོས་བབས་དང་ བསྟུན་ དེ་བཟོ་བཀོད་འབད་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཛྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དངཔ་ འབྲི་ལྷག་ ལྷབ་རུ་ཡ་ འཛམ་ཏོང་ཏོ་ ཡོདཔའི་ཁར་ འཛམ་གླིང་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ནང་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོདམི་དང་འབྲེལ་དེ་བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་དོན་ལུ་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་གསུམ་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོདཔ་ཨིན།

སྔོ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ རང་བཞིན་གྱིས་འབད་ ཤེས་ཚུགས་པའི་ སྒྲ་གདངས་ འགྲུལ་མེདཔའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ ལྷན་ཚོགས་ལས་ སྤྲོད་ཐབས་ མེདཔའི་ཁར་ དེ་བཟུམ་འབད་ དུས་རྟག་བུ་ར་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སླབ་པའི་ སྒྲ་གདངས་ ཞུན་དག་ ངོ་མ་དེ་ལུ་ཡ་ ལྷན་ཚོགས་ལས་ སྒྲ་གདངས་ བསྒྱུར་བཅོས་དང་ ལོག་བཅོས་ཚུ་ བཟོ་ཐབས་ ཙ་ལས་ར་མེདཔ་ཨིན། འདི་དང་འདྲཝ་སྦེ་ རྫོང་ཁའི་སྒྲ་གདངས་ བསྒྱུར་བཅོས་བརྒྱབ་འདི་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ Shâchop (ཤར་ཕྱོགསཔ་) དང་ Bumthang (བུམ་ཐང་) པའི་ ཁ་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ བཟུམ་ཅིག་འགྱུར་ བསྒྱུར་འདི་ སྒྲ་གདངས་ བསྟུསཔ་བཟོ་ནི་གི་ དབང་ཚད་ཡ་ ལྷན་ཚོགས་ལུ་ ཙ་ལས་

ར་ མེདཔ་ཨིན། རྒྱུ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་ དོན་དོམ་ རྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ གཙོ་བོ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་ལྡན་ དོམ་འདི་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ འཛོལ་བ་མེདཔར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་དགོཔ་ཨིན།

སྦེ་ རྷོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ དོན་སྟོན་པའི་ ཚད་གཞི་ བཟོ་བཅོས་ བརྒྱབ་ཚུགས་པའི་ རིགས་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་དེ་ཁོ་རའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ དེ་གིས་ར་ ཚད་གཞི་དང་ ལམ་ལུགས་འདི་ཚུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འ་ནི་ ཚད་གཞི་དེ་ལས་ ཟུར་ཙམ་ར་ བརྒལ་སོང་རུང་ དེ་ལས་ དེ་གིས་ ང་བཅས་ལུ་ རྷོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ཅིག་ མེདཔའི་ སྐྱོན་ སྟོནམ་ཨིན།

སྦེ་ རྷོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གཉིས་ ཡོདཔ་ཅིན་ དེ་གཉིས་ ཡིག་གཟུགས་ གཅིག་ཨིན་དེ་འབདརུ་ སྒྲ་སླབ་ལུགས་ མི་འདྲ། དཔྱེ་འབདཝ་ཅིན་ *French* (ཕི་རེན་ཆི་) དང་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ གཉིས་ཆར་ ཡིག་གཟུགས་ གཅིག་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲིཝ་ཨིན་རུ་ སྦྱངས་བ་མེདཔའི་ *Frenchman* (ཕི་རེན་ཆི་) གི་ མི་གཅིག་གིས་ དེ་འཕྲོས་ལས་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྒྲ་གདངས་ འཁྲུལ་བ་མེདཔར་ ཡིག་ཐོག་ ལྷག་མི་ཚུགས་ དེ་བཟུམ་སྦེ་ *French* (ཕི་རེན་ཆི་) གི་ དཔེ་ཆ་ཅིག་ སྦྱངས་བ་མེདཔའི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ མི་གཅིག་གིས་ དེ་འཕྲོས་ལས་ སྒྲ་གདངས་ འཁྲུལ་མེདཔར་ སྒྲ་བཤད་ འཛོལ་བ་མེདཔར་ བརྒྱབ་མི་ཚུགས། དཔྱེ་དེ་བཟུམ་སྦེ་ རྷོ་མེན་ནའི་ གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ ཁག་སོ་སོ་ཚུ་ཡ་ མ་གཞི་ ཡིག་གཟུགས་ གཅིག་ཨིན་དེ་འབདརུ་ སྒྲ་སླབ་ཐངས་ མ་འདྲ་བའི་ ཁྱད་པར་ སྟོམ་ཡོད། དཔེར་ན་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ནང་ལུ་ ངོས་ལེན་ འབད་ཡོདཔའི་ རྒྱ་ནག་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྷོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ *Pīnyīn* (པིན་ཡིན་) ཟེར་བའི་ འབྲི་སྲོལ་ དེ་ནང་ལུ་ བརྗོད་ཚིག་ *Qŭ* ཟེར་ བྲིས་ཡོད་མི་ འདི་ རྫོང་ཁ་ནང་ (ཆུས་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ ཧ་མལ་ ཆ་འདྲ་བའི་ བརྗོད་ཚིག་གཅིག་དང་ ཡང་ཅིན་ རྒྱ་ནག་གི་ ཁ་སྐད་ནང་ བརྗོད་ཚིག་ *Xiàng* ཟེར་ བྲིས་ཡོད་མི་འདི་ རྫོང་ཁ་ནང་ (ཆུང་) དང་ (ཤུང་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ ཧ་ལམ་ ཆ་འདྲ་བའི་ བརྗོད་ཚིག་ འདི་ཚུ་ ཧེ་མ་ མ་ལྷབ་པ་ཅིན་ འདི་ཚུ་ དེ་འཕྲོས་ལས་ ཡིག་ཐོག་ ལྷག་ནི་དང་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུགས་པའི་ གོ་སྐབས་ ཕྲ་ལས་ར་ མེདཔ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྷོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ནང་ལུ་ *Zì* ཟེར་བའི་ སྒྲ་གཅིག་ལུ་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ དབྱངས་ཡིག་ གཅིག་ཡ་ མེདཔའི་ཐོག་ལུ་ དངཔ་ རྫོང་ཁའི་ མིང་ཡིག་གི་སྒྲ་ **ts** (ཙ་) དང་ དེ་ལས་ མིང་ཡིག་གི་སྒྲ་ **z,** (གཟའ་) གཉིས་ སྒྲ་ གཅིག་འདྲས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ སླབ་སྲོལ་ ཡོདཔ་ལས་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ གཅིག་ ཤེསཔ་ ཙམ་ཅིག་གིས་ཡ་ བརྗོད་སྒྲའི་ རིམ་པ་དང་ ཁྱདཔར་ དེ་སྦེ་ཡོདཔའི་ ཚོད་དཔག་ར་ མི་ཚུགས།

དཔྱེ་དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ རྟོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ ལྷབ་ཤེས་པའི་
ཁར་ ཡིག་ཐོག་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་ཚུགས་ནི་གི་ དོན་ལུ་ དང་པ་ར་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་
ལུགས་འདི་ ལྷབ་དགོཔ་ གལ་ཆེ། དེ་འབདཝ་དང་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ རྟོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་
ལུགས་ འགྱུལ་བ་ མེདཔ་འདི་ *Vietnamese* (བྷེད་ན་མིསི་) དང་ *Chinese* (ཅཡི་ནིསི་) གྱི་ ཁ་
སྐད་ རྟོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ལྷ་ཁག་དྲག་ དེ་ཚུ་དང་ རྒྱ་ལས་མི་འདྲ་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་
འབྲི་ལུགས་འདི་ ལྷབ་འཇམ་ཏོང་ཏོ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་ལས་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ རྟོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་
ལུགས་ཀྱི་ གཞུང་ལུགས་ སྤུས་ཚད་དང་ འབྲེལ་བ་ཅིན་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དོན་
ལེགས་ལྡན་ ད་རེས་ འཕྲུལ་ཁམས་ ཅིག་ཁར་ཀྱི་ ལུགས་སྲོལ་ཅིག་ ཨིན་ཏུ་ འབྲུག་པའི་འབྲི་
ཚུལ་ ཁྱད་པར་ཅན་ཅིག་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་མི་ཚུ་
གིས་ གོམས་འདྲིས་ འཇམ་ཏོང་ཏོ་འབད་ ཚུད་ཚུགས་པའི་ཁར་ ལག་ལེན་དང་ གོམས་འདྲིས་ ཚུ་
ལས་བརྟེན་ མི་རབས་ གཅིག་གི་ ནང་འཁོད་ནང་ར་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་ཁྱབ་
ཡོངས་ལུ་ འགྱོ་ཚུགས་པའི་ གོ་སྐབས་ སྦོམ་ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྟོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་འགྱུར་ གོམས་
འདྲིས་ ཇེ་མང་ ཚུད་འགྱོཝ་བཞིན་དུ་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་
དཔེ་དེབ་དང་ ས་ཁྲ་ དེ་ལས་ རྒྱང་འཕྲིན་ གནས་ཚུལ་འདི་ཚུ་ ག་ཅི་གི་ནང་ར་ འབད་ཏུ་ རྫོང་ཁའི་
མིང་ཚིག་གི་ བརྗོད་སྒྲ་འདི་ཚུ་ རྟོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་གདངས་ འགྱུལ་བ་མེདཔ་ར་ སྟོན་
ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ ཞུན་དག་ ཁྱད་པར་ཅན་ཅིག་ འབྱུང་ནི་གི་ གོ་སྐབས་ སྦོམ་
ཡོདཔ་ཨིན།

༨ གོམས་འདྲིས་ ཡོདཔའི་ ཡི་གུའི་སྦེབ་སྦྱོར་དང་ སྟོན་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་རྣམ་བཞག།

མ་གཞི་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ སྟོན་གོང་ལས་ར་ སླབ་སྲོལ་ཡོད་པའི་
ཁ་སྐད་ཅིག་ ཨིན་དེ་འབད་ཏུ་ དུས་རབས་ མང་རབས་ཅིག་གི་རིང་ ནང་པའི་གསུང་རབ་ རྒྱ་ཆེན་
དང་ གསོ་བ་དང་ ཚན་རིག་གི་ དེ་ལས་ ཤེས་བྱ་རིག་པའི་ གནས་ལུགས་ ཡིག་ཐོག་བཀོད་ ཡོད་
རིགས་རྣམ་དང་ སྟོན་གོང་ བོད་དབུས་ལྟེ་བའི་ གཞུང་སྐད་ སྦེབ་སྦྱོར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་
པའི་ ཆོས་སྐད་འདི་གིས་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ཁ་སྐད་འདི་ལུ་ འབྲེལ་བ་དང་ རྐྱེན་སྦོམ་འབདར་ བརྐྱབ་
ཡོདཔ་ཨིན། དེ་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ དུས་རབས་ བར་མའི་སྐབས་ལས་ར་ *France* (ཕ་རཱནསི་)
རྒྱལ་ཁབ་ནང་གི་ གཞུང་ཁ་འདི་ ད་རེས་ནང་པར་ སླབ་སྲོལ་ཡོདཔའི་ (ཕེ་རེནཆེ་) གི་ ཁ་སྐད་འདི་
དར་ཡོད་ཏུ་ དེ་སྐབས་ ཡིག་ཐོག་ བཀོད་ཡོད་པའི་ ཤེས་བྱའི་ གནས་ལུགས་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ སྟོན་
གོང་གི་ སྐད་ཡིག་ *Latin* (ལས་ཀྲིན་) འདི་གི་ ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་ སྦྱངས་དགོཔ་ལས་བརྟེན་ སྐད་

ཡིག་ཀྱི་ འབྲེལ་བ་དང་ རྐྱེན་ཤུགས་འབད་བརྒྱབ་ ཡོད་དོ་བཟུམ་སྦེ་ འབྲུག་ལུ་ཡ་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ སྔོན་གོང་ལས་ར་ སླབ་ཡོད་པའི་ ཁ་སྐད་ཅིག་ ཨིན་དེ་ར་འབདཏུ་ ཡིག་ཐོག་ བཀོད་ཡོད་པའི་ ཤེས་བྱའི་རིགས་ ག་ཡེ་ར་ དེ་སྣང་ སྔོན་གོང་ བོད་དབུས་ལྷེ་བའི་ གཞུང་སྐད་ ཆོས་སྐད་ འདི་གི་ཐོག་ལུ་ སྦྱངས་དགོཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་དང་ ཆོས་སྐད་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ སྐད་ཡིག་གི་ འབྲེལ་བ་ འབྱུང་ཡོདཔ་ཨིན།

དཔེ་ *French* (ཕེ་རེནཆི་) དང་ (ཨིང་ལིཤི་) གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་དང་ ཚིག་མཛོད་ དེ་ཚུའི་ནང་ལུ་ སྔོན་གོང་གི་ སྐད་ཡིག་ *Latin* (ལས་ཀྲིན་) འདི་གིས་ དུས་ཨ་རྟག་ར་ ཡིག་སྦྱོང་གི་ འབྲེལ་བ་བརྒྱབ་ ཡོད་པའི་ མིང་ཚིག་འདི་ཚུ་ དཔེ་འབད་བ་ཅིན་ (*video, multilateral, disinfectant, international, credit*) ལ་སོགས་པའི་ ཚིག་འདི་ཚུ་ ཡིག་ཐོག་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་དོ་ བཟུམ་སྦེ་ སྔོན་གོང་ བོད་ཀྱི་ གཞུང་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་པའི་ ཆོས་སྐད་ དེ་གིས་ ཡ་ ད་རེས་ གཞུང་སྐད་རྫོང་ཁ་ འདི་ནང་ལུ་ འབྲེལ་བ་དང་ རྐྱེན་སྣོམ་འབད་ འཕྲོ་མཐུད་དེ་ར་ བརྒྱབ་ཡོདཔ་ཨིན། དཔེ་ མ་གཞི་ ད་རེས་ ཆོས་སྐད་དང་ རྫོང་ཁའི་ སྐད་ཡིག་གི་ འབྲེལ་བ་འདི་ ད་རིས་ནང་ པར་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་དཀའ་ངལ་ གསརཔ་ཅིག་ འཐོན་ཡོདཔ་མེན་པར་ ཧེ་མ་ དུས་རབས་ བར་མའི་ སྔ་གོང་ལས་ར་ འབྱུང་ཡོད་པའི་ གནས་སྟངས་ཅིག་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་མཛོད་ ཚུ་ནང་ལུ་ བརྗོད་ཚིག་ མང་ཤོས་ཅིག་ར་ ཆོས་སྐད་དེ་ལས་ དར་ཁྱབ་ འབྱུང་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་དང་ ཆོས་སྐད་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ སྐད་ཡིག་གི་ འབྲེལ་བ་ འབྱུང་ཡོདཔ་ཨིན་ཏུ་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ བརྗོད་ཚིག་ སྒྲ་གདངས་ ལ་ལུ་ཅིག་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ མ་འདྲ་བའི་ ཁྱད་པར་ ཞུགས་ཡོདཔ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་དང་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་གིས་ གཞུང་སྐད་རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ གཉིས་ཆར་ བརྗོད་སྒྲ་ འཁྲུལ་བ་མེདཔ་ར་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཚུགསཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ "Bhutan" (འབྲུག་ཡུལ་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་སྒྲ་འདི་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ **Dru Ü** ཟེར་དང་ དེ་ལས་ "*Royal Government of Bhutan*" (དཔལ་ལྡན་འབྲུག་གཞུང་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་སྒྲ་འདི་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ **Pende Dru Zhung** ཟེར་ བྲིས་དེ་རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ཞུན་དག་འདི་ སྒྲ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པའི་ཁར་ གོང་ལུ་ བཤད་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དོ་རེ་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ར་ **Druk Ül** དང་ **Pelden Druk Zhung** ཟེར་ བྲིས་དེ་ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ཡ་ རྟོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བརྗོད་སྒྲ་ འཁྲུལ་བ་མེདཔ་ར་ སྒྲ་སྟོན་ འབད་ཚུགསཔ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་ལས་ རྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ རྫོང་ཁའི་ཚིག་ ལྷུག་པའི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ཚུལ་གྱི་ དཔེ་འདི་ཚུ་ འོག་ལུ་ཡོད་པའི་ *Sample texts* དཔེ་ཚད་ ཐོ་བཀོད་ A, B, C དང་ D ཚུ་

ནང་ལུ་ གསལ་བཤད་ འབད་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་དོ་རོ་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ར་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ཡ་ འགྱུལ་བ་མེདཔར་ སྒྲ་གསལ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པའི་ དཔེ་འདི་ཚུ་ འོག་གི་ *Sample texts* དཔེ་ཚད་ ཐོ་བཀོད་ E དང་ F གཉིས་ནང་ལུ་ བརྡ་སྦྱོད་གསལ་བཤད་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ གོང་གི་ དོན་དང་འབྲེལ་བའི་ དོན་ཚན་ གནད་འགག་ ཆེ་ཤོས་ཅིག་ ལོག་ཡང་བསྐྱར་ གསལ་བཤད་ འབདཝ་ཅིན་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་སྲོལ་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ ཟེར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཕབས་འདི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ སྒྲ་གདངས་གསལ་སྟོན་ འབདམ་ཚུགསཔ་ལས་བརྟེན་ ད་རེས་ འཛམ་གླིང་ ཤར་ཕྱོགས་ (ཨེ་ཤི་ཡ་) གི་ རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་ལུ་ ལག་ལེན་ འཐབ་ཡོདཔའི་ རྡོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་སྲོལ་ དོན་ལེགས་ཞིམ་འབད་ མཐར་འཁྱོལ་ ཡོདམི་འདི་ཚུ་ གཙོ་བོ་ ཁ་ལས་སླབ་པའི་ ཚིག་གི་སྒྲ་གདངས་ ཟུར་ཙམ་ཡ་ མ་ཉམསཔར་ རྡོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ བསྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཚུགསཔའི་ འབྲི་ལུགས་ ཕོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ཀྲནསི་ཀི་རིབ་ཤན་ དེ་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ རྩོམ་སྒྲིག་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ བརྗོད་ཚིག་དང་ སྦྱེབ་སྦྱོར་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཡིག་གུ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་གི་ འབྲེལ་བ་ ཡོདཔའི་ དཔེ་འདི་ཡ་ རྫོང་ཁ་ནང་ གྲངས་ཁ་ (བརྒྱད་) ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོདམི་འདི་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ལུ་ **gä** ཟེར་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་སྲོལ་རྙིངམ་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ དེ་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་བ་ཅིན་ དཔེར་ན་ རྫོང་ཁའི་ གྲངས་ཁ་ (བརྒྱད་) འདི་ **brgyad** ཟེར་ གོང་གི་ ཡིག་གཟུགས་འདི་ཚུ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཕབས་དེ་འབྲི་དགོཔ་ལས་བརྟེན་ ཡིག་ཐོག་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་ འབྲི་ལུགས་འདི་དང་ སྦྱེབ་སྦྱོར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཕབས་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ གཉིས་ གཅིག་ཁར་ སྒྲིག་འདི་ འགྱོ་བཏུབ་པའི་ ཐབས་ལམ་ཡ་ མ་པ་ལས་ར་མེད། དེ་འབདཝ་ ལས་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་སྲོལ་རྙིངམ་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ དེ་ད་ ཡ་ མ་འདྲ་བའི་ དོན་ཁ་གསལ་འབད་ སྟོནམ་ཨིན། སྟེ་ སྔོན་གོང་གི་ སྦྱེབ་སྦྱོར་ ཤེསཔ་ཙམ་ཅིག་ གི་ ཐོག་ལུ་ དི་དང་ རིགས་འབྲེལ་དི་འབྲི་ནི་དང་ ཡངན་ གོང་གསལ་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གཉིསཔ་ འདི་ གཅིག་ཁར་འབྲེལ་དི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དི་གིས་ འཐུས་བུ་ སྦྱེབ་སྦྱོར་ ནོར་འཁྲུལ་ཡོདམི་ ཚུལ་ད་ ཡ་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དགཔ་ཅིག་ལུ་ ཆ་འཛོག་འགྱོཝ་ཨིན། རྒྱུ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་ དུས་ནམ་ར་ འབད་རུ་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ སྔོན་གོང་གི་ ཡི་གུའི་ སྦྱེབ་སྦྱོར་དང་ འཁྲིལ་ནི་མེནཔར་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚད་ལྡན་ངོམ་འདི་དང་ བསྟུན་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

སྤྱི་ སྔོན་གོང་ལས་ར་ འཛམ་གླིང་ནང་ལུ་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ ཤེས་རིག་གི་ཐོག་ལུ་ སླན་གྲགས་ སྦོམ་ཡོད་མི་ཅིག་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་པའི་ མཛེས་ ཉམས་དང་ལྡན་པའི་ སློབ་སྦྱོར་ ཁྱད་འཕགས་ཅན་ འདི་ཚུ་ སྲུང་སྐྱོབ་དང་ རྒྱུན་སྐྱོང་ འཕྲོ་མཐུད་དེ་ ར་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ སྔོན་གོང་གི་ སློབ་སྦྱོར་འདི་ཚུ་ འབྲུག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་ ཡོད་མི་ ཚུ་གིས་ ཧེ་མ་ལས་ སྦྱངས་ཚར་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཕབས་དེ་འབྲི་ ལུགས་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་འདི་ ད་རེས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ བརྗོད་སྒྲ་ སྟོན་ནི་གི་དོན་ ལུ་ མཁོ་དགོས་མེད་པའི་ དོན་ཁ་གསལ་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ གོང་ལུ་ ཁ་གསལ་འབད་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ རྟ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གཙོ་བོ་ སྒྲ་གདངས་ ཧིང་སངས་ས་སྦྲི་ སྟོན་ནི་དོན་ལུ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ དེ་གིས་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ སྙིངམ་འདི་གི་ ངོ་ ཚབ་འབད་ དར་ཁྱབ་འགྱོ་བའི་ དོགས་པ་ཡ་ མེད་པའི་ཁར་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ཀྱི་ དམིགས་ ཡུལ་ཡ་ སོ་སོ་ཨིན།

སྤྱི་ གང་ལྟར་ཡང་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྦྱངས་བ་ ཡོད་མི་ཚུ་གིས་ སྔོན་གོང་གི་ ཡི་གུའི་སློབ་སྦྱོར་དང་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ འབྲེལ་བ་ ག་ཅི་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ རྟ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ ལུགས་དང་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ (གསལ་བྱེད་སུམ་བཅུ) འདི་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ འབྲེལ་བ་ ག་ཅི་ཡོདཔ་ཨིན་ན་གི་སྐོར་ལས་ ཤེས་དགོ་པའི་ བློ་འདོད་རེ་ ཡོདཔ་ཅིན་ དེ་ཚུ་གོང་ལུ་ སྤྱི་ཚན་ དང་པའི་ནང་ ཁ་གསལ་འབད་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འབྲུག་པའི་འབྲི་སྲོལ་ སློབ་སྦྱོར་ འདི་ཚུ་ སྔོན་གོང་གི་ སློབ་སྦྱོར་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ སྔོན་གོང་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སློབ་སྦྱོར་དང་ འཁྲིལ་ དེ་འབྲི་ལུགས་དང་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ འཁྲིལ་དེ་འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ མ་གཞི་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ འབྲེལ་བ་ མེདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ སྔོན་ གོང་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སློབ་སྦྱོར་དང་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ རྒྱུད་རིམ་དང་མི་ ལྡན་པའི་ འབྲེལ་བ་ ཆུང་ཀུ་ཅིག་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ འབྲེལ་བ་ མ་པ་ལས་ར་ མེད་ཟེར་བའི་ ལོ་ རྒྱུས་ཡ་ མེན། དེ་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ འ་ནི་ རྒྱུད་རིམ་དང་མི་ལྡན་པའི་ འབྲེལ་བ་ མགུ་ཏོག་དྲག་ འདི་ འགྲེལ་བརྗོད་ གསལ་བཤད་ འབད་དགོ་པ་ཅིན་ སྔོན་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་རྣམ་བཞག་ དོན་ འབྲུགས་འཛིངས་ ཡོད་མི་ དེ་ཚུའི་ནང་ འཚོལ་བལྟ་ དགོཔ་ཨིན།

སྤྱི་ ཡིག་དེབ་འདི་ ལྷབ་ནི་གི་ བློ་འདོད་ ཡོད་མི་ཚུ་གི་དོན་ལུ་ འབྲུག་པའི་ སྔོན་གོང་གི་ སློབ་སྦྱོར་ དང་ འཁྲིལ་དེ་འབྲི་ལུགས་དང་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ འཁྲིལ་དེ་རྟ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཡི་གུའི་ སྦྱོར་བ་དང་ མཐུན་སྦྲིགས་ གཙོ་བོ་ ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ སྤྱི་ ཚན་འདི་ནང་ལུ་ བརྡ་སྟོན་འགྲེལ་བཤད་ ཁ་གསལ་སྦེ་ འབད་ཡོད་པའི་ཁར་ འ་ནི་ ཡིག་འགྲུལ་

འདི་གི་ བཟོ་བཀོད་ སྤུས་ཚོད་འདི་ཚུ་ ཡིག་དེབ་ འདི་ནང་ལུ་ འགྲེལ་བཤད་ ཡོངས་ལུ་དྲན་བསྐུལ་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན།
དང་པ་ མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་སུམ་བཅུ་དང་ དེ་ལས་ དེ་དང་ འདྲ་མཉམ་གྱི་ ཧྲོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ ཡི་གུ་ དེ་ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ ཞིབ་བརྟག་འབད་བ་ཅིན།

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་།	ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ།
k	kh	g’	ng	c	ch	j’	ny
ཏ་	ཐ་	ད་	ན།	པ་	ཕ་	བ་	མ།
t	th	d’	n	p	ph	b’	m
ཙ་	ཚ་	ཛ་	ཝ།	ཞ་	ཟ་	འ་	ཡ།
ts	tsh	dz	w	zh’	z’	a	y
ར་	ལ་	ཤ་	ས།	ཧ་	ཨ།		
r	l	sh	s	h	’a		

སྟེ་ གོང་གི་ ཞིབ་བརྟག་ ཡི་གུ་ ཁག་གཉིས་ཀྱི་ཐོག་ལུ་ གསལ་སྟོན་འབད་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ དོན་གསལ་ དང་པ་ར་ ཧྲོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ སྦེབ་སྦྱོར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཕབས་དེ་འབྲི་ལུགས་ ཀྲནསི་ལི་ཀྲི་རེ་ཤན་ འདི་དང་ མ་འདྲ་བའི་ དོན་སྟོནམ་ཨིན། དེ་ལས་ དོན་གསལ་གཉིས་པ་འདི་ གསལ་བྱེད་ སུམ་བཅུ་འདི་གིས་ དོན་དོམ་ ཛོང་ཁའི་ མིང་ཡིག་གི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཆ་ཙམ་ཅིག་ སྟོན་པའི་ དོན་སྟོནམ་ཨིན། དེ་ལས་ ཧྲོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ གཅིག་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ ཛོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་དབྱེ་བ་ དོན་དང་ལྡན་པའི་ཐོག་ལུ་ སྟོན་ཚུགསཔ་ལས་བརྟེན་ དེ་ཡ་ མཁོ་དགོས་ ཆེ་དྲག་ཅིག་ཨིན།
སྟེ་ སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ ཛོང་ཁ་བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ དེ་ནང་ལུ་ ཡི་གུ་ སྔོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་ ཡོདཔ་དང་མེད་པའི་ སྐབས་འདི་གིས་ ཛོང་ཁའི་སྒྲ་གདངས་ བསླབ་ཚུལ་གྱི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱི་འདི་ དོན་སྣ་འཁྲིད་དང་ ངོ་སྟོན་ འབད་ཚུགསཔ་ལས་བརྟེན་ སྔོན་གོང་གི་འབྲི་སྒྲིལ་ ཡི་གུ་ སྔོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་གྱི་ ཉུས་པ་དང་ ཕན་ཐོགས་ དེ་ལུ་ ད་རེས་ ང་བཅས་ཀྱིས་ རྗེས་སུ་ཡི་རང་དང་ བསྟི་མཐོང་ སྒོམ་བསྐྱེད་དགོཔ་འདུག།
སྟེ་ འ་ནི་ སྔོན་གོང་གི་ ཛོང་ཁ་བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་བརྡ་སྤྲོད་པའི་གཞུང་ རིག་གནས་ ཚུ་ནང་ཡ་ སྒྲ་འཛམ་པ་དང་ སྒྲ་དྲག་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ ཕྱི་ཐབས་འབད་ བསྟི་མཐོང་ བསྐྱེད་ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ སྤྱིར་བཏང་གི་ དུས་སྐབས་

མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ སྔོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་དེ་ཚུ་གིས་ སྒྲ་འཇམ་པ་ལས་ སྒྲ་དྲག་པ་འགྱུར་ འགྱུར་ཚུགས་པའི་ ནུས་པ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འོག་ལུ་ མགོ་ཅན་གཅིག་བསྡུས་ རམགོ་ ལ་མགོ་ ས་མགོ་དང་ དེ་ལས་ དུས་རྒྱུན་ དེ་དང་ འདྲ་མཉམ་གྱི་ རྣ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ ཐོ་བཀོད་ དང་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་ལས་ སྔོན་འཇུག་ (ག་ ད་ བ་ མ་ འ་) ལྔའི་ ནུས་པ་འདི་ ཡ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ སྒྲ་འཇམ་པ་ལས་ སྒྲ་དྲག་པ་འགྱུར་ འགྱུར་ཚུགས་པའི་ ནུས་པ་ ཡོདཔ་ཨིན།

ཀ་	ག་	ང་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	བ་	མ་	ཙ་	ཛ་
k	g	’ng	j	’ny	t	d	’n	b	’m	ts	dz
	ལྐ་	ལྒ་	ལྔ་	ལྕ་	ལྗ་	ལྟ་	ལྡ་	ལྤ་	ལྦ་	ལྷ་	
	k	g	’ng	c	j	t	d	p	b	lh	
སྐ་	སྒ་	སྔ་	སྙ་	སྟ་	སྡ་	སྣ་	སྤ་	སྦ་	སྨ་	སྩ་	
k	g	’ng	’ny	t	d	’n	p	b	’m	ts	

སྔེ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ འབྲེལ་བ་ འདི་དང་འཁྲིལ་པ་ཅིན་ དོན་དོམ་ འ ནི་ སྒྲ་འགྱུར་གྱི་ ནུས་པ་དེ་ལུ་ རྐྱེན་ བཞི་ལྡབ་ ཡོདཔ་ཨིན།

(༡) རྐྱེན་དང་པ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ ཡིག་གཟུགས་ *voiceless plosives,* བཙོར་སྒྲ་ མགྲིན་སྒྲ་མེདཔ་ དེ་ཚུ་དང་ བརྗོད་ཚིག་ **dz** ཟེར་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ མ་པ་ལས་ར་ སྒྲ་དྲག་པའི་ རང་བཞིན་ ཨིམ་ལས་ བརྟེན་ *zero effect* སྒྲ་འགྱུར་མེདཔའི་ཐོག་ལུ་ ཧེ་མའི་སྒྲ་གདངས་ ག་ཨིན་མི་དེ་ར་ སྟོནམ་ཨིན།

ཀ་	ཏ་	ཙ་	ཛ་	ལྐ་	ལྕ་	ལྟ་	ལྤ་	སྐ་	སྟ་	སྤ་	སྩ་
k	t	ts	dz	k	c	t	p	k	t	p	ts

(༢) རྐྱེན་ གཉིས་པའི་ ནུས་པ་འདི་གིས་ *devoiced* སྒྲ་ཉམས་སུ་དང་ *voiced initials* སྒྲ་ལྡན་ གྱི་ མིང་ཡིག་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་འཇམ་པ་དང་ སྒྲ་དྲག་པ་ཚུ་གི་ མིང་ཡིག་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱི་འདི་ *voiced plosives* སྒྲ་ལྡན་ བཙོར་སྒྲ་འདི་ཚུ་ *hard initials* སྒྲ་དྲག་པའི་ མིང་ཡིག་ལུ་ འགྱུར་ཡོདཔའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།

རྒ་	རྗ་	རྡ་	རྦ་	ལྒ་	ལྗ་	ལྡ་	ལྦ་	སྒ་	སྡ་	སྦ་
g	j	d	b	g	j	d	b	g	d	b

དེ་ལས་ ལྡོག་ཕྱོགས་ *devoiced initials* སྒྲ་ཉམས་སུ་གི་ མིང་ཡིག་ ཚུ་གི་བར་ན་ ཁྱད་པར་སྟོན་པ་ཅིན།

ག་	ཇ་	ད་	བ་
g’	j’	d’	b’

སྟེ་ ད་རེས་ རྫོང་ཁ་ནང་ལུ་ འ་ནི་ ལྡོག་ཕྱོགས་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ ཁྱད་པར་འདི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ དབྱེ་ ཁྱད་ དོན་དང་ལྡནམ་ཅིག་ཨིན།
(༣) རྐྱེན་ གསུམ་པའི་ ནུས་པ་འདི་གིས་ *high tone nasals* སྒྲ་ཏོ་པ་ནང་ལས་ཐོན་པའི་ སྣ་སྒྲ་ མཐོ་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།

རྔ་	རྙ་	རྣ་	རྨ་	ལྔ་	སྔ་	སྙ་	སྣ་	སྨ་
’ng	’ny	’n	’m	’ng	’ng	’ny	’n	’m

(༤) རྐྱེན་ བཞི་པའི་ ནུས་པ་འདི་གིས་ *voiceless liquid phoneme* མགྲིན་སྒྲ་མེད་པའི་ (ལ་) སྒྲ་དང་ (ལྷ་) སྒྲའི་ སྒྲ་སྲུན་ **lh**, (ལྷ་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་ཚིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།
སྟེ་ གོང་གསལ་ སྔོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་གྱི་ ཁྱད་པར་ དི་བ་ཡ་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ འབྲི་ ལུགས་ ཡི་གུ་ ལྡོགས་ཅན་འདི་གིས་ དཔེར་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ནང་ལུ་ སྒྲ་འགྱུར་གྱི་ ནུས་པ་ ཡོད་པའི་ ཁྱད་པར་འདི་ ལྷག་པར་དུ་ དོན་ སླ་འསྲེས་བརྐྱབ་ ཡོདཔ་ཨིན།

ཀྱ་	ཁྱ་	གྱ་	པྱ་	ཕྱ་	བྱ་	མྱ་
k ~ c	kh ~ ch	g’ ~ j’	c ~ pc	ch ~ pch	j’ ~ bj’	ny

ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	ཊ་	ཋ་	ཌ་	ཎ་	པྲ་	ཕྲ་	བྲ་	མྲ་	ཤྲ་	སྲ་	ཧྲ་
tr	thr	dr’	tr	thr	dr’	n	tr	thr	dr’	m	sh	s	hr

ཀླ་ གླ་ བླ་ ཟླ་ རླ་ སླ་
'l 'l 'l d 'l 'l

དེ་ལས་ ཡ་ཏགས་ཀྱི་ སྒྲ་འགྱུར་ ནུས་པ་ དེ་ལུ་ཡ་ རྐྱེན་ བཞི་ལྡབ་ ཡོདཔ་ཨིན།
(༡) རྐྱེན་དང་པ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ ཡིག་གཟུགས་ *velar initials* སྒྲ་རྐྱེན་ལས་འབྱུང་མི་ མིང་ཡིག་ (ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་) འདི་ཚུ་ དཔེར་ན་ (དཀྱིས་ **ki**, ཁྱལ་ **khä**, མགྱོནཔོ་ **göm**, གྱལ་ **g'ä**) ཟེར་ བརྗོད་ཚིག་ སྒྲ་འགྱུར་ མེདཔའི་ཐོག་ལུ་ ཏེ་མའི་ སྒྲ་གདངས་ ག་ཨིན་མི་དེ་ར་ སྟོནམ་ཨིན།
(༢) རྐྱེན་གཉིས་པའི་ ནུས་པ་འདི་གིས་ སྒྲའི་སྐྱེས་གནས་ རྐན་དང་མཆུ་ གཉིས་ལས་ འབྱུང་མི་ སྒྲ་ཡིག་ (ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་ པྱ་ ཕྱ་ བྱ་) འདི་ཚུ་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (རྐྱབ་ **cap**, སྤྱོདཔ་ **cöba**, ཁྱོད་ **chö**, རོ་ཁྱི་ **rochi**, ཕྱག་ **châ**, འགྱོ་ནི་ **joni**, སྦྱིན་བདག་ **jinda**, གྱངས་ཁ་ **j'angkha**, འབྱོན་ **j'ön**) ཟེར་ *palatal initial* སྒྲ་རྐྱེན་ལས་ འབྱུང་མི་ སྒྲ་ཡིག་ལུ་ འགྱུར་ཚུགས་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།
(༣) རྐྱེན་གསུམ་པའི་ ནུས་པ་འདི་གིས་ ཡ་ཏགས་དང་ སྐྱེས་གནས་ མཆུ་ལས་ འབྱུང་མི་ སྒྲ་ཡིག་ (པྱ་ ཕྱ་ བྱ་) གཅིག་བསྡུས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (སྤྱང་ཀ་ **pcangka**, དཔྱལཝ་ **pcäu**, ཕྱགམ་ **pchâm**, འཕྱེངམ་ **pchêm**, སྦྱང་ནག་ **bjâna**, གནམ་བྱ་ **'nambjâ**, བྱི་ལི་ **bj'ili**, བྱག་ **bj'â**) ཟེར་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ འདྲཝ་མེདཔ་ཅིག་གི་ གྲངས་སུ་ *bilabial-palatal initials* སྒྲ་རྐྱེན་དང་མཆུ་ གཉིས་ལས་ འབྱུང་མི་ སྒྲ་ཡིག་ལུ་ འགྱུར་ཚུགས་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན།
(༤) རྐྱེན་བཞི་པའི་ ནུས་པ་འདི་གིས་ ཡ་ཏགས་དང་ སྐྱེས་གནས་ ལྕེ་པ་ནང་ལས་ འབྱུང་མི་ སྒྲ་ཡིག་ (སྨྱ་) གཅིག་བསྡུས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (ཉམས་མྱོང་ **nyamnyong**, སྨྱུ་གུ་ **'nyug'u**) ཟེར་ *palatal nasal* སྒྲ་ རྐན་དང་ ལྕེ་པ་ གཉིས་ལས་ འབྱུང་མི་ སྒྲ་ཡིག་འགྱུར་ འགྱུར་ཚུགས་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན།
དེ་ལས་ ཡ་ཏགས་ཀྱི་ སྒྲ་འགྱུར་ ནུས་པ་ དེ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དོན་སྟོན་པའི་ ཚད་གཞི་འདི་ རང་དབང་དང་ ལྡནམ་ཅིག་ཨིན། སྟེ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དཔེ་དེ་ཚུ་གིས་ ཡ་ཏགས་དང་ *hard plosives* ཟེར་ བཙོར་སྒྲ་ དྲག་པ་འདི་ཚུ་ གཅིག་ཁར་འབྲེལ་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ཡོདཔའི་ འགྲེལ་བཤད་འབད་ ཡོད་མི་འདི་ཡ་ དཔེར་ན་ *hard plosives* ཟེར་ བཙོར་སྒྲ་དྲག་པ་ (**g, j, bj**) དང་ *soft plosives* བཙོར་སྒྲ་འཇམ་པ་ (**g', j', bj'**) དེ་ལས་ *hard nasal initial* དང་ *soft nasal initial* ལྕེ་པ་ནང

ལས་འགྱུར་མི་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ མིང་ཡིག་ (**'ny**) དང་ (**ny**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པ་ཤིན།

དེ་ལས་ དུས་རྒྱུན་ ཆོས་སྐད་ནང་ ར་ཏགས་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ རྫོང་ཁ་ནང་ ཡ་ཏགས་ འབྲི་དགོཔ་བཞིན་དུ་ དཔེར་ན་ ཆོས་སྐད་ནང་ བརྗོད་ཚིག་ (གྲལ་ **dr'el,** གྲོ་མོ་ **Dr'omo,** སྤྲེལ་ **trel,**) ཟེར་ ར་ཏགས་ཀྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ རྫོང་ཁ་ནང་ (གྱལ་ **g'ä,** གྱུ་མོ་ **J'umo,** སྤྱ་ **pca**) ཟེར་ ཡ་ཏགས་ལུ་ འགྱུར་དེ་འབྲི་དགོཔ་ཤིན།

དེ་ རྫོང་ཁའི་སྒྲ་གདངས་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ ར་ཏགས་ཀྱི་ སྒྲ་འགྱུར་ ཐུས་པ་དེ་ལུ་ རྐྱེན་གསུམ་ ལྷབ་ ཡོད་པ་ཤིན།

(༡) རྐྱེན་དང་པ་ ཡིག་གཟུགས་ (ཎ་ **'n,** སྨ་ **'m,** ཥ་ **sh,** སྲ་ **s**) དེ་ཚུ་ལུ་ བརྗོད་ཚིག་ སྒྲ་འགྱུར་ མེད་ཐོག་ ཧེ་མའི་ སྒྲ་གདངས་ ག་ཤིན་མི་དེ་ར་ སྟོནམ་ཤིན།

(༢) དེ་ སྐབས་ མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ ར་ཏགས་འདི་གིས་ *retroflex consonant initials* སྒྲ་ ལྕེ་སྒྲིལ་དེ་སླབ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་ཡིག་ ཤུལ་མ་དྲན་པའི་ སྒྲ་གདངས་སྟོནམ་ཤིན།

ཏྲ་	ཐྲ་	དྲ་	ཊ་	ཋ་	ཌ་	པྲ་	ཕྲ་	བྲ།
tr	thr	dr'	tr	thr	dr'	tr	thr	dr

དེ་ལས་ ར་ཏགས་འདི་གིས་ བརྡ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པའི་ *retroflexivisation* ལྕེ་སྒྲིལ་བའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་ཡིག་ ཤུལ་མ་དྲན་པའི་ སྒྲ་གདངས་ དེ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཡོད་པའི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་འདི་ཡ་ རང་དབང་དང་ ལྡནམ་ཤིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྐྱེན་གཉིས་པའི་ ཐུས་པ་འདི་གིས་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (སྒྲོམ་ **drôm,** འབྲུག་ཡུལ་ **Dru Ü,** སློབ་གྲྭ་ **'lopdra,** གྲུ་ **dr'u,** དྲོ་པ་ **dr'ôba,** དྲག་ཤོས་ **Dr'âsho,** ཕོ་བྲང་ **Phodra,** གྲྭ་ཚང་ **dr'atsha**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པ་ཤིན།

(༣) རྐྱེན་གསུམ་པའི་ ཐུས་པ་ ར་ཏགས་འདི་གིས་ *voiceless trill* ཟེར་ མགྲིན་སྒྲ་མེད་པའི་ སྐད་འདར་སྐད་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (ཧྲ་ **hr**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ལ་ སྟོན་ཚུགས་པའི་ ཐུས་པ་ ཡོད་པ་ཤིན།

དེ་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ ལ་ཏགས་ གཅིག་བསྡུས་འདི་གིས་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་སླབ་ཚུལ་ ཁག་གཉིས་ལུ་ དབྱེ་བ་ཕྱེ་འདི་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ (༡) དང་པ་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ གཅིག་བསྡུས་ (ཟླ་) འདི་གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ཚིག་གི་ མིང་ཡིག་ **d** ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པ

ཨིན། (༢) དེ་ལས་ གཉིས་པ་ ལ་རྟགས་ གཅིག་བསྡུས་གཞན་ (ཀླུ་ གླུ་ བླུ་ ཟླུ་ སླུ་) འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་གིས་ སྒྲ་དྲག་པའི་ མིང་ཡིག་ **’l** ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་སྟོནམ་ཨིན།

སྟེ་ སྔོན་གོང་ལས་ར་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ འབྲུག་པའི་འབྲི་ལུགས་ དབྱངས་ཡིག་དང་ དེ་ལས་ ཡིག་གཟུགས་ (ཨ་) དང་ (འ་) གཉིས་ཀྱི་སྐོར་ལས་ བཤད་དགོ་པ་ཅིན། དུས་རབས་ བཅུ་གསུམ་ དེ་ཅིག་གི་ཧེ་མ་ *Brahmi script* ཟེར་བའི་ བྲམ་ཟེའི་ འབྲི་ལུགས་ལས་ དཔེ་བླངས་དེ་འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་པའི་ *Indic scripts* ཟེར་བའི་ ལེགས་སྦྱར་གྱི་ སྐད་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ནང་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་ འདི་གིས་ སྒྲ་སྟོན་ འབད་ཡོད་མི་འདི་དང་ ཆམཐུནམ་འབད་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་ནང་ཡ་ དབྱངས་ཡིག་ འདི་ འབྲི་སྲོལ་ ངོ་སྟོན་ངོ་མ་ དེ་སྒང་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན་པས། སྟེ་ གང་ལྟར་ཡང་ ཡིག་གཟུགས་ (ཨ་) དང་ (འ་) གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ ལྔ་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུལ་ ཁག་གཉིསཔ་འདི་ སོ་སོ་འབད་ དབྱེ་བ་ཕྱེ་འདི་ ངོ་སྟོན་ཁ་གསལ་སྦེ་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ (ཨ་) ལས་ མགུ་བརྩུགས་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ དེ་ ལས་ ཡིག་གཟུགས་ (འ་) ལས་མགུ་བརྩུགས་ བྲིས་ཡོདམི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་འཇམ་པ་ ཨིན་ པའི་ ངོ་སྟོན་ འབདཔ་ཨིན།

ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ།
’a	’i	’u	’e	’o
འ་	འི་	འུ་	འེ་	འོ།
a	i	u	e	o

སྟེ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ *apostrophe* [’] ཟེར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་ རྟགས་འདི་ དབྱངས་ཡིག་དང་ དབྱངས་གསལ་ ཟུང་འབྲེལ་གྱི་ སྒྲ་ཡིག་དེ་ལས་ སྐྱེས་གནས་ ལྕེ་ པ་ནང་ལས་འབྱུང་པའི་ སྒྲ་ཡིག་དེ་ཚུ་གི་ ཧེ་མ་ བྲིས་ཡོདཔ་ཅིན་ དེ་བརྗོད་སྒྲ་ དྲག་པ་ཨིན་པའི་ བརྡ་ སྟོནམ་ཨིན། མ་གཞི་ སྔོན་གོང་བོད་ཀྱི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་དེ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ ལྔ་ལས་ལྷག་པ་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན་རུ་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ བཅུ་གསུམ་ ལག་ ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོཔ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་དེ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ངོ་ མ་ ལྔཔོ་འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་ཐུང་བ་ **a, e, i, o, u** ལྔ་དང་ དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་ བ་ **â, ê, î, ô, û** ལྔ་ལུ་ ཡར་སེང་བརྒྱབ་ ཡོད་པའི་ཁར་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ རིང་ཚད་ འདི་གིས་ རྫོང་ཁ་བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ནང་ལུ་ ཁྱད་པར་ སྟོམ་ཡོད་པའི་ དབྱེ་བ་ངོ་སྟོན་ གསལ་ བཤད་འབད་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ ཡོད་རིགས་ དེ་ཚུའི

ནང་ངོ་སྤྲོད་ རྟགས་མཚན་ བཀོད་དགོཔ་འདི་ གང་བ་ གལ་ཆེ་དྲག་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ *apophony* དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་གི་ཐོག་ལུ་ *umlauted vowels* དབྱངས་ཡིག་ དངོས་ལས་ འཕྱུལ་ཡོད་པའི་ **ä, ö, ü** ཟེར་བའི་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་རིང་བ་ གསུམ་ཡོད་མི་འདི་ཡ་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ **a, o, u** གསུམ་ལུ་ གཞི་བཞག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་བཙུགས་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འནི་རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུལ་གྱི་ རྣམ་བཞག་དང་ རང་བཞིན་ དབྱེ་བ་ དོན་དང་ལྡནམ་འདི་ཚུ་ ལེའུ་གཉིས་པའི་ནང་ གསལ་བཤད་ རྒྱས་ཤིང་རྒྱསཔ་སྦེ་ འབདཡོདཔ་ཨིན།
སྔེ་ སྔོན་གོང་ བོད་ཀྱི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ ལྔ་ལས་ལྷགཔ་ འབྲི་སྲོལ་ མེད་མི་ དེ་ལས་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ བཅུ་གསུམ་ འབྲི་དགོ་པའི་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ གོང་འཕེལ་དང་ དེ་ལས་ སྒྲའི་ཁྲིམས་ལུགས་འདི་གིས་ གོམས་འདྲིས་ཡོད་པའི་ སྔོན་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ཚུ་གི་ སྐོར་ལས་ དོན་ སླ་བསྲེས་བརྐྱབ་ ཡོད་པའི་ལེའུ་ཅིག་ལུ་ འགྲོ་ཡོདཔ་ཨིན། སྔེ་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་སྲོལ་ སྡེབ་སྦྱོར་དང་ ད་རེས་རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་གཉིས་ དཔྱེ་སྡུར་ ཙམ་ཅིག་གིས་ ལུགས་སྲོལ་ གོང་འཕེལ་ འགྲོ་ཡོད་མི་ འདི་ཚུ་ དོན་ བརྡ་སྤྲོད་གསལ་སྟོན་ འབདཚུགས་པའི་ ནུས་པ་ མེདཔའི་ཁར་ དོན་འབྲུགས་འཛིངས་ ཡོད་མི་དེ་གིས་ར་ སྔོན་གོང་གི་ སྐད་རིགས་ མཁས་པའི་ སློབ་མ་ཅིག་ ཨིན་པའི་ དོན་སྟོནམ་ཨིན། སྔེ་ གང་ལྟར་ཡང་ སྔོན་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་དང་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ ཚུ་གི་བར་ན་ ཡིག་འབྲེལ་ ཧ་མང་ ཡོད་མི་ ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ འོག་ལུ་ དོན་བཤད་ ཅུང་སུ་ཅིག་ ཡོདཔ་ཨིན།
མ་གཞི་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བ་འདི་ཚུ་ མང་ཤོས་ར་ སྒྲ་ཚིག་གཉིས་ གཅིག་ཁར་ འབྲེལ་བ་ འཐབ་ལས་བརྟེན་ འབྱུང་ཡོདཔ་ཨིན་རུ་ ལག་ལེན་འདི་གིས་ དུས་རྒྱུན་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ རིང་ཚད་ གཅིག་འབད་ བཟོ་མེདཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ (རྨགཔ་ **'map,** དམརཔོ་ **'mâp),** (གསེབ་ **sep,** སེརཔོ་ **sêp),** (རྩིགཔ་ **tsip,** རྩིསཔ་ **tsîp),** (ཕོབ་ **phop,** ཕོརཔ་ **phôp),** (སྐུ་ **ku,** ཀུཔ་ **kû)** ཟེར་བའི་ བརྗོད་ཚིག་ ཆ་འདྲཝ་ དེ་ཚུ་གི་ སྒྲ་གདངས་ ཁ་དབྱེ་འདི་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ གོང་འཕེལ་གྱི་ ལྷ་འགན་ སྒྲ་གདངས་རིང་ཚད་ བཟོ་ནི་འདི་ཚུ་ དོན་ སླ་བསྲེས་བརྐྱབ་ ཡོདཔ་ཨིན།
སྔེ་ ད་རེས་ བོད་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ ནང་ཡ་ དེ་བཟུམ་གྱི་ སྒྲ་འགྱུར་ འབྲི་དགོཔ་ འབྱུང་ཡོད་མི་འདི་དང་ ཆ་འདྲཝ་སྦེ་ རྫོང་ཁའི་ *apophonic vowels* དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་རིང་བ་ **ä, ö, ü** ཟེར་ འབྲི་དགོ་མི་འདི་ གཙོ་བོ་ སྔོན་གོང་གི་ སྒྲ་ཚིག་ རྗེས་འཇུག་ **(**ད་ **d,** ལ་ **l,** ན་ **n,** ས་ **s)** ཚུ་ལས་ སྒྲ་འགྱུར་ འབྱུང་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ གོང་གི་ རྗེས་འཇུག་ བཞི་གི་ འབྲས་བུ་འདི་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ **(o** ལས་ **ö), (u** ལས་ **ü), (a** ལས་ **e, ê, ä)** ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་འདི

སྒྲ་རིང་བ་ལུ་ བཟོ་ཡོདཔའི་ འབྲས་བུ་དང་ དོན་གཅིག་ཨིན། སྟེ་མ་གཞི་ རྗེས་འཇུག་ (ད་ **d**) འདི་གིས་ སྒྲ་ཅིག་ **ê**, ཟེར་ སྟོནམ་ཨིན། དཔེར་ན་ (ལྟདམོ་ **têm**, བཏག་དཔྱད་ **takcê**, བརྗེད་ **jê**, ཚད་ **tshê**, ནད་ **nê**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ བརྒྱ་ལམ་རེ་ རྗེས་འཇུག་ (ད་ **d**) འདི་གིས་ སྒྲ་ཅིག་ **ä** དང་ **e**, གཉིས་ སྟོན་ཡོདམི་འདི་ཡ་ དཔེར་ན་ (བརྒྱད་ **gä**, འབད་ **be**, མཛེ་ནད་ **dzêne**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ཡ་ སྟོན་ནི་ཡོད། དེ་ལས་ དུས་སྐབས་ མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུལ་ཚུ་ནང་ རྗེས་སུ་ བཟུང་ཡོདཔའི་ རྗེས་འཇུག་ (ན་ **n**) འདི་གིས་ སྒྲ་ཅིག་ **e**, ཟེར་ སྟོན་ཡོདམི་འདི་ དཔེར་ན་ (སྨན་ **’men**, ཙན་དན་ **tsende**, འགན་ཁག་ **genkha**) ཟེར་བའི་སྐབས་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ རྗེས་འཇུག་ (ས་ **s**, དང་ ལ་ **l**) གཉིས་ཀྱིས་ སྒྲ་ཡིག་ **ä**, ཟེར་ སྟོན་ཡོདམི་འདི་ དཔེར་ན་ (རྫས་ **dzä**, གཡསཔ་ **’yäp**, སྲས་ **sä**, མཁསཔ་ **khäp**, སྦལཔ་ **bäp**, ཐལཝ་ **thäu**, རྒལ་ **gä**, བལ་ **b’ä**, བཤལ་ **shä**) ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་གྱི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ དུས་སྐབས་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ རྗེས་འཇུག་ (ས་ **s**) འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་ བ་མེདཔར་ དཔེར་ན་ (གོས་ > བགོ་ **g’ô**, ནས་ **nâ**, དྲག་ཤོས་ **Dr’âsho**, ལས་ > ལཱ་ **lâ**) ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་རིང་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་ལས་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཚུལ་ དུས་སྐབས་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ རྗེས་འཇུག་ (ས་ **s**) འདི་གིས་ དཔེར་ན་ (དགོས་ > དགོ་ **go**) ཟེར་ སྒྲ་འགྱུར་གྱི་ རྗེས་ ག་ཅི་ཡེ་ མ་སྟོན་མར་ ཡོདཔ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་ལས་ སྔོན་གོང་ བོད་ཀྱི་ དབྱངས་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་ལས་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་ཚུན་གྱི་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ གོང་འཕེལ་ སོང་ཡོདམི་འདི་ ཡིག་འབྲེལ་གྱི་ གསལ་བཤད་དང་ བརྡ་སྟོན་ འབདཡོདམི་ དེ་ཚུ་བ་ཡ་ ལྷག་པར་དུ་ དོན་ སླ་བསྲེས་བརྐྱབ་ ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འགྱུར་ **ö** དེ་དང་ འབྲེལ་བ་ ཡོདཔའི་ *vowel harmonic* ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་དང་ བཟོ་རྣམ་ མཐུནམ་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ (མཆོད་རྟེན་ **chötö**, སློབ་དཔོན་ **’löbö**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོདཔའི་ཁར་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་ཚིག་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་འགྱུར་ ལས་འགན་འདི་ ལྷག་པར་དུ་ གྲལ་ཁར་ གནོགས་ཡོདཔ་ལས་ དཔེར་ན་ (རྒེདཔོ་ **gap**, བགྲེས་ > བགྲོསཔ་ **dröp**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ཡ་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ རྫོང་ཁའི་ རྣམ་བཞག་ གོང་འཕེལ་ བཏང་ཡོདཔའི་ ཕྱི་ཚུལ་གྱི་ གཏན་ཚིག་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་ གྲངས་མང་ཅིག་ར་ ངོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན་རུ་ མཐོང་སྣང་ལུ་ སྔོན་གོང་གི་ སློབ་སྦྱོར་ རྗེས་སུ་བཟུང་ ཡོདམི་འདི་ཚུ་ དཔེར་ན་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བའི་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་འཛམ་པ་ (ང་ **nga**, ངའི་གི་ **ngêgi**) སྒྲ་དྲག་པ་ (ངགིས་ **’ngâ-gi**) སྒྲ་ཐུང་བ་ (ཁོ་**kho**) སྒྲ་རིང་བ་ (ཁོ་གི་

khô-gi) དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ ཐུང་བའི་ ཐོག་ལ་ བྱ་རྟགས་ (བཞག་ཅི་ **zhaci**) དང་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བའི་ཐོག་ལ་ བྱ་རྟགས་ (བཞག་ནུག་ **zhânu**) ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན།

དོན་བསྡུས་དེ་བཤདཔ་ཅིན་ ཡིག་དེབ་ འདི་ནང་ལུ་ ཡིག་འབྲེལ་དང་ ལམ་ལུགས་ ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཔ་ཡོདམི་འདི་ མ་གཞི་ དོན་བཤད་ ཆ་ཤས་ ཙམ་ཅིག་ར་ཨིན། སྤྱི་ སྤྱོང་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ བསླབ་བྱ་ གཏིང་ཟབ་སུ་ཅིག་ མེམ་ལས་བརྟེན་ དེ་གིས་སྐོར་ལས་ འགྲེལ་བཤད་རྒྱསཔ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་ བརྐྱབ་པ་ཅིན་ ཡིག་དེབ་འདི་ནང་ སྟོན་ཡོདཔའི་ འགྲེལ་བཤད་ཚུ་ལས་ ཧ་ཅང་གིས་ བརྒྱལ་འགྱོ་འོང་། ཨིན་རུང་ དཔེར་ན་ ང་བཅས་ར་ལུ་ སློབ་ཚན་ གལ་ཆེ་ཤོས་ཅིག་ སྤྱོན་གོང་གི་ འབྲི་སྲོལ་ནང་ འགྲེང་པོ་ གཅིག་ བྲིས་ཡོདཔ་ཅིན་ དེ་གིས་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ **e** དང་ ཡང་ན་ **ê** ཟེར་ འབྲི་དགོ་པའི་དོན་ ཟ་ལས་སྟོནམ་མེད། སྤྱི་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ སྤྱིབ་སྦྱོར་འདི་ གཙོ་བོ་ རྫོང་ཁའི་སྒྲ་གདངས་ སླབ་རྒྱུལ་ དོམ་དེ་ལུ་ རག་ལསཔ་ཨིན།

དེ་མ་ཚད་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ ད་རེས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ཚུ་ལུ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཁོང་ལུ་ ཁེ་ཕན་ ངེས་པར་དུ་ ཡོདཔ་ཨིན། སྤྱི་ ས་གནས་ དཔལ་ལི་ལ་ལས་ ཤར་ཕྱོགས་ཧོང་གི་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ཚུ་གིས་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་ཡིག་ཚུ་ནང་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ ཕྱི་མ་ཚུགསཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་ ཁྱད་པར་འདི་ ཁ་སྐད་ ག་དཡ་ མ་འདྲཝ་ ཅིག་ཨིན། སྤྱི་ སྤྱོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་ ཡོདཔ་ཙམ་ཅིག་གིས་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ ངེས་པར་དུ་ སྟོནམ་ མེམ་བཞིན་དུ་ སྤྱོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་ མེདཔ་ཙམ་ཅིག་གིས་ཡ་ དུས་རྒྱུན་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ཡོདཔ་ མེན། དེ་འབདཝ་ལས་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ གཙོ་བོ་ ཆབཞག་ཚུགས་པའི་ ལམ་སྟོན་ དོམ་འདི་ འབྲུག་གི་ས་གནས་ ཤར་དང་ ཟེད་གཉིས་ལས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་སླབ་མི་ཚུ་གི་སྒྲ་གདངས་ སླབ་རྒྱུལ་ལུ་ རག་ལསཔ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ སྤྱོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་དང་ ད་རེས་ བརྗོད་སྒྲའི་རྣམ་བཞག་ གཉིས་ རང་ར་སོ་སོའི་ ལམ་ལུགས་དང་འབྲེལ་དེ་འབྲི་ལུགས་ དབྱེ་བ་ ཁག་སོ་སོ་ ཨིན་པའི་ དོན་ཡ་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོནམ་ཨིན།

སྤྱི་ སྤྱོན་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲའི་རྣམ་བཞག་ དོན་ རྟོག་འཛིངས་ ཡོདམི་འདི་གིས་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ འགྱུར་བ་མེདཔ་ར་ ངོ་སྟོན་ བརྡ་སྦྱོད་ འབདཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ མཁོ་དགོས་སྦྱོམ་ཡོདཔའི་ དོན་ སྟོན་ཡོདཔའི་ཁར་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ འ་ནི་ བརྗོད་སྒྲ་འགྱུར་བ་མེདཔ་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྟོན་ནི་གི་ དོན་ གྲུབ་ཚུགསཔ་ལས་བརྟེན་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ བརྡ་སྦྱོད་པའི་ གཞུང་འདི་ ཧ་གོ་ཐབས་དང་ དེ་གིས་ལམ་ལུགས་ཚུ་ གོ་བ་ཡང་

རྒྱས་ བཏང་ཐབས་ཀྱི་ དོན་ལུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ ཞུན་དག་འདི་ མཁོ་དགོས་ སྦོམ་ ཡོདཔ་ ངེས་བདེན་ཨིན།

II The structure of Roman Dzongkha

༢ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་ཡིག།

རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་གཞི་ ལྔ་བཅུ་ང་གཅིག་ ཡོད་མི་འདི་དང་ དེ་ལས་ དུས་རྒྱུན་ དེ་དང་འདྲ་མཉམ་གྱི་ སྒྲ་ཡིག་ དབུ་ཅན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ ཡོད་མི་ཚུ་ འོག་ལུ་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན།

k ཀ་	**kh** ཁ་	**g** སྒ་	**g’** ག་
c ཅ་	**ch** ཆ་	**j** སྗ་	**j’** ཇ་
t ཏ་	**th** ཐ་	**d** སྡ་	**d’** ད་
p པ་	**ph** ཕ་	**b** སྦ་	**b’** བ་
pc པྱ་	**pch** ཕྱ་	**bj** སྦྱ་	**bj’** བྱ་
tr ཀྲ་	**thr** ཁྲ་	**dr** སྒྲ་	**dr’** གྲ་

ts ཙོ་	**tsh** ཚོ་	**dz** རྫོ་

zh གཞའ་	**z** གཟའ་
zh’ ཞ་	**z’** ཟ་
sh ཤ་	**s** ས་

y ཡ་	**’y** དབྱའ་
w ཝ་	**’w** དབའ་
r ར་	**hr** ཧྲ་

l ལ་	**’l** སླ་	**lh** ལྷ་

ng ང་	**ny** ཉ་	**n** ན་	**m** མ་
’ng སྔ་	**’ny** ར་	**’n** སྣ་	**’m** སྨ་

h ཧ་

གོང་གསལ་ དུས་རྒྱུན་ འདྲ་མཉམ་གྱི་ སྒྲ་ཡིག་ དབུ་ཅན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡ་ དཔེ་སྟོན་འབད་ཡོད་མི་འདི་ གཙོ་བོ་ རྫོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེན་འཐབ་མི་ཚུ་ལུ་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ ཛོང་ཁའི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་གདངས་ འཁྲུལ་བ་མེད་པར་ འབྲི་ཚུལ་ ཤེས་ཐབས་ཀྱི་ དོན་ལུ་ཨིན། སྔོ་ ཛོང་ཁའི་ ཚིག་སླབ་ཚུལ་དང་ རྫོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ལམ་ལུགས་དང་ ལྡན་པའི་ ཡིག་འབྲེལ་ཡ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་སྲོལ་ དེ་ནང་ ལམ་ལུགས་དང་ ལྡན་པའི་ ཡིག་འབྲེལ་ དེ་བཟུམ་ མེདཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ གོང་གསལ་ རྫོ་མེན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ འགྲེལ་བཤད་ནང་ ཡོད་པའི་ ཡིག་གཟུགས་ **j** འདི་གིས་ སྔོན་གོང་གི་ སྡེབ་སྦྱོར་ (ཛྫ་) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ གཅིག་ཀྲུངམ་གཅིག་ མེན་པར་ སྒྲ་ཚིག་ (བཛྫ་ ལྫ་ འཛ་ མཛ་ རྒྱ་ འགྱ་ བརྒྱ་ བསྒྱ་ སྦྱ་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་ཚིག་ཚུ་གི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ཡ་ སྟོནམ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ རྫོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ (ར་ **r**) སྒྲ་མེད་མི་འདི་ སྒྲ་གཅིག་ སྟོན་པའི་ཡི་གུ་གཉིས་འདུས་ **hr** ཟེར་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ ངོ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ (ལ་ **l**) སྒྲ་མེད་མི་འདི་ སྒྲ་གཅིག་ སྟོན་པའི་ ཡི་གུ་གཉིས་འདུས་ **lh** ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ རྫོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ ལམ་ལུགས་དང་བསྟུན་དེ་ངོ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན། སྔོ་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ ཉམས་མྱོང་འདི་ གཙོ་བོ་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ གཡུས་སྐད་ ཛོང་ཁའི་བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་ངོ་སྲུང་གི་དོན་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོདཔ་ཨིན།

༨ རྫོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་དང་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ལས་ འཕྱུལ་སླབ་དགོ་པའི་ རྟགས།

འོག་ལུ་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོད་མི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ རྟགས་མཚན་ བརྒྱདཔ་འདི་ རྫོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

i འི་ **ü** འུས་ **u** འུ་

e འེ་ **ö** འོས་ **o** འོ་

ä འས་ **a** འ་

གོང་གསལ་ དབྱངས་ཡིག་ **ä, ö, ü** ཚུ་འགུར་ལུ་ ཚག་གཉིས་ བྲིས་ཡོད་མི་འདི་ གནད་དོན་གལ་ཆེ་ཤོས་ཅིག་ ཨིན་པའི་ཁར་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ ཨིང་ལིཤི་ནང་ *diaeresis*

དང་ རྫོང་ཁ་ནང་ **tshâ ’nyî** ཚག་གཉིས་ ཟེར་ སླབ་ཨིན། སྟེ་ འ་ནི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་དངོས་ ལས་ འགྱུལ་སླབ་དགོ་པའི་ རྟགས་མཚན་ *diaeresis* ཚག་གཉིས་ འབྲི་དགོ་པའི་ ཁུངས་དོམ་ འདི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲའི་དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ སྟོན་ནི་གི་ དོན་ལུ་ཨིན། དཔེར་ན་ (ཤེས་ **shê**), (བཤད་སླབ་ནི་ **she ’lapni**), (བཤལ་ **shä**) དང་ (རྡོ་ **do**), (སྡོད་ **dö**) དེ་ལས་ (ལུག་ **lu**), (ལུད་ **lü**) ཟེར་ གཙོ་བོ་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ དབྱེ་བ་ སྟོན་ཐབས་ལུ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ རཱོ་མེན་རྫོང་ཁ་ནང་ ཚག་གཉིས་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ འཛམ་གླིང་ ནུབ་ཕྱོགས་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་དང་ དེ་ལས་ ནུབ་ཕྱོགས་ བོད་ཀྱི་ ཚདམ་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་ཚུ་དང་ བསྟུན་ཡོདཔ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ རཱོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ **y** འདི་ དུས་རྒྱུན་ དབྱངས་ཡིག་ **ä, ö, ü** ཚུ་གི་ཧེ་མ་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (གཡུ་སྒྲོན་ **’Üdrö**), (ཡོན་ཏན་ **Öntö**), (གཡོནམ་ **’öm**), (ཡལ་སོང་ནུག་ **äsonu**) ཟེར་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དི་ཡ་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ རྒྱུ་མཚན་འདི་ རྫོང་ཁ་ནང་ལུ་ མིང་གཞི་གི་ སྒྲ་ **yä, yö, yü** དང་ **ä, ö, ü** ཚུ་གི་བར་ན་ བརྗོད་སྒྲའི་ ཕྱོགས་འགལ་ མེདཔ་འི་ཁར་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་རྣམ་བཞག་ ནང་ལུ་ ཡ་ དབྱངས་ཡིག་ **ä, ö, ü** ཚུ་གི་ ཧེ་མ་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ སྒྲ་ཡིག་ **y**, འདི་ ཡོད་མེད་ཀྱི་ གནས་སྟངས་ ཕྱོགས་རིས་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ དུས་རྒྱུན་ སྒྲ་ཡིག་ **y**, དེ་འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན། ཨིན་རུང་ རཱོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་གི་ཐོག་ལུ་ དཔེར་ན་ (ཡོན་ཏན་ **Yönten**) ཟེརཝ་ ལ་སོགས་ པའི་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་སྟོན་ འབད་དགོཔ་ འབྱུང་པའི་ སྐབས་ལུ་ **yä, yö, yü,** ཟེར་ འབྲི་དགོཔ་ ཨིན།

སྟེ་ གཞན་ དོན་ཚན་དང་ མིང་གསལ་འདི་ཚུ་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ བྲིས་ཡོདཔའི་ ཚིག་མཛོད་ ཚུ་ ནང་ལུ་ ཐོ་བཀོད་འབད་ དགོ་པའི་ གནད་དེ་ ཤར་བ་ཅིན་ རཱོ་མེན་གྱི་ གསལ་བྱེད་ གོ་རིམ་ལྟར་དུ་ འབད་ཡ་ མིང་ཚིག་འདི་ཚུ་ གོ་སྒྲིག་ འབད་བཏུབ་ཨིན། སྟེ་ གང་ལྟར་ཡང་ འཛམ་གླིང་ ནུབ་ཕྱོགས་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་ གླིང་ཆེན་ཚུ་གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་དང་ ཆ་འདྲཝ་སྦེ་ འབྲུག་གི་ གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ཡ་ རཱོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ རྒྱུ་སྐྱེད་དང་ དར་ཁྱབ་བཏང་ ཡོདཔ་བཞིན་ དུ་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ གོ་རིམ་ལྟར་དུ་འབད་ རཱོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་གསལ་ ཡིག་གཟུགས་ བདུན་ བཅུ་དོན་བདུན་ འདི་ཡ་ ལུགས་སྲོལ་ལྟར་དུ་འབད་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོདཔ་ཨིན།

Alphabetical Order of Roman Dzongkha

a	ch	g’	’l	ô	s	’û
â	d	h	lh	’o	sh	ü
’a	d’	i	m	’ô	t	’ü
’â	dr	î	’m	ö	th	w
ä	dr’	’i	n	’ö	tr	’w
’ä	dz	’î	’n	p	thr	y
b	e	j	ng	ph	ts	’y
b’	ê	j’	’ng	pc	tsh	z
bj	’e	k	ny	pch	u	z’
bj’	’ê	kh	’ny	r	û	zh
c	g	l	o	hr	’u	zh’

༩ རྼོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་རྟགས་ **koma** ཀོ་མ།

གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་རྣམ་བཞག་ འདི་གིས་ **dra dr’akpa** སྒྲ་དྲག་པ་དང་ **dra jampa** སྒྲ་འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ ཕྱེ་ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ སྒྲ་དྲག་པའི་ ཚིག་ཡོད་རིགས་རྣམ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ སྒྲ་ཚིག་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སྒྲ་དྲག་པ་ལས་ མགུ་བཙུགས་བྲིས་ཡོདམི་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ སྒྲ་དྲག་པའི་ གྲངས་སུ་ བརྩིཝ་ཨིན། དེ་ལས་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ ཚིག་སྣ་སྒྲ་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་མེད་དང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སྒྲ་འཇམ་པ་ དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ཚུ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ བྲིས་ཡོདམི་ཚུ་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ གྲངས་སུ་ བརྩིཝ་ཨིན། སྟེ་ རྼོ་མེན་རྫོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཡོད་པའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* ཀོ་མ་ **koma** འདིགིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་རྣམ་བཞག་གི་ དབྱེ་བ་དང་ གོ་རིམ་འདི་ཚུ་ འཁྲུལ་བ་མེད་པར་ སྟོནཚུགསཔ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ ཆ་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ ཚིགའབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ འདི་གིས་ སྒྲ་འཇམ་པ་ལས་ སྒྲ་དྲག་པ་འགྱུར་ འགྱུར་བཏང་དོ་བཟུམ་སྦེ་སྒྲ་དྲག་པ་ལས་ སྒྲ་འཇམ་པ་ལུ་ཡ་ འགྱུར་ཚུགསཔ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་ལས་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ སྐབས་ལུ་ཡ་ འནི་ དོན་མཚན་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ ཕྱེ་ནིའདི་ སྟབས་བདེ་ཏོག་ཏོ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ (༧) དོན་ཚན་དང་པ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ འདིགིས་ སྣ་སྒྲ་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་མེད་དང་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ ཚུ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ བྲིས་ཡོད

པའི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་དྲག་པ་ ཨིན་པའི་ རྟགས་མཚན་ སྟོནམ་ཨིན། སྟེ་ དོན་མཚན་འདི་ནང་ལུ་ *apostrophe* ཚིག་འབྲེལ་གི་ རྟགས་འདི་ དབྱངས་གསལ་གྱི་ མིང་གཞི་ཚུ་གི་ ཧེ་མ་ འབྲི་དགོཔ་ ཨིན། དཔེར་ན་ (གཡུས་ **’ü,** ལྔ་ **’nga,** གློ་ **’lo)** ཟེར་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ལུགས་དང་ དེ་ལས་ སྒྲ་འཇམ་པ་ སྟོན་དགོ་པ་ཅིན་ དཔེར་ན་ (ཡུལ་ **ü,** ལོ་ **lo,** ང་ **nga)** ཟེར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་འདི་ མ་འབྲི་བར་ བཞག་དགོཔ་ཨིན། (༢) དོན་ཚན་ གཉིས་པ་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ རྟགས་འདི་གིས་ མིང་གཞི་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ བརྡ་སྟོན་ འབདཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ (ཟམ་ **z’am,** བགོ་ **g’ô,** གྱལ་ **g’ä,** བལ་ **b’ä,** ཇོ་བདག་ **j’oda)** ཟེར་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་ལུགས་དང་ དེ་ལས་ སྒྲ་དྲག་པའི་ མིང་གཞི་ དཔེར་ན་ བརྗོད་སྒྲ་ (བཟངམ་ **zâm,** སྒོ་ **go,** བརྒྱད་ **gä,** འབལ་ **bä,** འགྱོ་ **jo)** ཟེར་ ཡོད་མི་དེ་ཚུ་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ རྟགས་འདི་ མ་འབྲི་བར་ བཞག་དགོདཔ་ བཞིན་དུ་ དོན་མཚན་འདི་གི་ སྐབས་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་འདི་ མིང་གཞི་གི་ ཤུལ་མ་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

(༧) གོང་གསལ་ དོན་ཚན་ དང་པའི་ནང་ སྣ་སྒྲ་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་མེད་དང་ དབྱངས་ཡིག་ དངོས་ཚུ་ལས་ མགུ་བརྩུགས་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ འདི་གིས་ སྒྲ་དྲག་པའི་ རྟགས་མཚན་ སྟོན་ཡོད་མི་འདི་ འོག་ལུ་ དཔྱེ་སྟོན་ ཁག་གཉིས་འབད་ སྟོན་ཡོདཔ་ ཨིན། སྟེ་ དོན་མཚན་འདི་ནང་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་ དྲག་པ་ཨིན།

low register ‘soft’		high register ‘hard’	
nga	ང་	’nga	ཧྔ་
nya	ཉ་	’nya	ཧྙ་
na	ན་	’na	ཧྣ་
ma	མ་	’ma	ཧྨ་
wa	ཝ་	’wa	དབའ་
ya	ཡ་	’ya	དབྱའ་
la	ལ་	’la	ལྷ་
a	འ་	’a	ཨ་
â	འར་	’â	ཨར་
e	འེ་	’e	ཨེ་
ê	འེར་	’ê	ཨེར་
i	འི་	’i	ཨི་
î	འིར་	’î	ཨིར་
o	འོ་	’o	ཨོ་
ô	འོར་	’ô	ཨོར་
u	འུ་	’u	ཨུ་
û	འུར་	’û	ཨུར་
ä	འས་	’ä	ཨས་
ö	འོས་	’ö	ཨོས་
ü	འུས་	’ü	ཨུས་

ཧྟེ་ ཧྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ སྔ་སྒྲ་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་མེད་དང་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ ཚུ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་ཚིག་དེ་ཚུ་ལུ་ རྐྱངམ་གཅིག་ ཚིག་འབྲེལ་གྱི་ མཚན་

རྟགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོས་པའི་ རྒྱུ་མཚན་ གཙོ་བོ་ར་ སྒྲ་ཚིག་གཞན་ ག་ཡེ་ར་ནང་ལུ་ མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ གཞི་རྩ་ཚུ་ལས་ སྒྲ་གདངས་ ཤེས་ཚུགསཔ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཨིན། དེ་ལས་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དཔེ་སྟོན་འདི་གིས་ སྒྲ་ཚིག་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སྒྲ་མེད་ཚུ་ལས་ མགུ་བརྩེགས་ བྲིས་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ འགྱུར་བ་མེདཔའི་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ དེ་ལས་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ ཚུ་ལས་ དེ་བཟུང་ བྲིས་ཡོད་མི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་འཇམ་པ་ ཨིན་པའི་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཔ་ཨིན།

high register				low register			
k	ཀ་	kh	ཁ་	g	སྒ་	g’	ག་
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	རྗ་	j’	ཇ་
t	ཏ་	th	ཐ་	d	རྡ་	d’	ད་
p	པ་	ph	ཕ་	b	སྦ་	b’	བ་
pc	པྱ་	pch	ཕྱ	bj	སྦྱ་	bj’	བྱ་
tr	ཀྲ་	thr	ཁྲ་	dr	སྒྲ་	dr’	གྲ་
ts	ཙ་	tsh	ཚ་	dz	རྫ་		
sh	ཤ་			zh	གཞའ་	zh’	ཞ་
s	ས་			z	གཟའ་	z’	ཟ་
hr	ཧྲ་			r	ར་		
lh	ལྷ་						
h	ཧ་						

(༢) གོང་ལུ་ དོན་ཚན་ གཉིས་པའི་ དགོངས་དོན་ལྟར་ འོག་ལུ་ དཔེ་སྟོན་ ཁག་གཉིས་འབད་ སྟོན་ཡོད་མི་འདི་ནང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་གཞི་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ བརྡ་སྟོན་ འབད་ནིའི་དོན་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ བྲིས་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ སྒྲ་འཇམ་པ་ ཨིན། སྔོ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༩༧ ལུ་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འགྲེལ་བཤད་ དི་དངཔ་ འབད་བའི་སྐབས་ལུ་ འ་ནི་ དོན་མཚན་གཉིས་པ་ སྒྲ་འཇམ་

པའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་འདི་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ [°] **thî** ཐིག་ གཅིག་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོདཔ་ཨིན་རུ་ ཤུལ་ལས་ ཡོངས་ཁྱབ་ལུ་ ཡི་གུ་ འབྲི་དགོ་ བདེ་བའི་ ཐབས་ལུ་ མཛེས་ཉམས་དང་ལྡན་པའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འབྲི་ལུགས་ འདི་གིས་ ཧེ་མ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ ཐིག་ འབྲི་སྲོལ་འདི་གི་ ཚབ་འབད་ འབྲི་ནི་འགྱུར་ སྒྱུར་བཅོས་ འབད་ཚར་ཡོདཔ་ཨིན།

voiced "hard"		devoiced "soft"	
ga	སྒ་	g'a	ག་
ja	རྗ་	j'a	ཇ་
da	སྡ་	d'a	ད་
ba	སྦ་	b'a	བ་
bja	སྦྱ་	bj'a	བྱ་
dra	སྒྲ་	dr'a	གྲ་
zha	གཞའ་	zh'a	ཞ་
za	གཟའ་	z'a	ཟ་

དེ་བཞིན་དུ་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ ཚད་ལྡན་འདི་གིས་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པ་ དེ་ལས་ སྐྱེས་གནས་ སོ་ལས་འབྱུང་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ རྩ་གི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱི་ཡོད་པའི་ཁར་ འ་ནི་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་རྩོལ་གྱི་ དབྱེ་བ་འདི་ འབྲུག་ལུ་ ཡོད་པའི་ སྐད་རིགས་གཞན་ ག་དཡ་ འདྲཔ་མེད་པའི་ བརྗོད་སྒྲའི་རྣམ་བཞག་ ཁྱད་པར་ཅན་ཅིག་ ཨིན། རྫོང་ཁ་ སླབ་ཤེས་དེ་འབད་རུ་ མ་གཞི་ རང་གི་ གཡུས་སྐད་ སོ་སོ་འབད་ སླབ་སྲོལ་ ཡོདམི་ཚུ་གིས་ དུས་རྟག་བུ་ར་རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པ་ དཔེར་ན་ བརྗོད་སྒྲ་ (གཟའ་ **za**) དང་ (ཟ་ **z'a**) གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ཡོད་པའི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་ འཇམ་ཏོང་ཏོ་འབད་ ཕྱི་མི་ཚུགསཔ་ཨིན། སྟེ་ རྣོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་རྣམ་བཞག་འདི་ འགྲུལ་བ་མེད་པར་ སྒྲ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པའི་ཁར་ གོང་གི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་འདི་ཡ་ ངེས་པར་དུ་ ཕྱི་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྣོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ འབྲུག་མི་ཡོངས་ཀྱིས་ ལག་ལེན་ འཇམ་ཏོང་ཏོ་འབད་ འཐབ་ཚུགས་པའི་ཁར་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ གཞི་རྟེན་ མེད་རུ་ སྒྲ་དྲག

ཞན་གྱི་ ཁྱད་པར་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ འདི་གིས་ སྟོན་ཚུགསཔ་འབད་ བཟོ་བཀོད་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ དཔེར་ སྒྲ་འཛམ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ འདི་ཚུ་ སྔོན་གོང་གི་ སྒྲ་དྲག་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ ཚུ་ལས་ འབྱུང་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འགྲན་འདུར་ སློབ་སྦྱོང་ཀྱི་ གཞི་རྩ་དང་བསྟུན་དེ་གཞི་ བཙུགས་ འབད་ཡོདཔའི་ བདེན་པ་དང་ གོམས་འདྲིས་ ཡོདཔའི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ ཐབས་ ཚུ་ནང་ལས་ཡ་ ཤེས་ཚུགསཔའི་ དོན་སྟོན་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ སྒྲ་འཛམ་པ་ ཟེར་ སླབ་ དགོཔ་ཨིན། དོན་ཁ་གསལ་འབད་ བཤདཔ་ཅིན་ སྒྲ་འཛམ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ འདི་ཚུ་ མ་གཞི་ *unvoiced* ཟེར་ སྒྲ་འཛམ་པ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སྒྲ་མེད་ཀྱི་ དབྱེ་ཨོ་དང་ ཁྱད་པྲ་ལྟར་དུ་ འབདབ་ཅིན་ *voiceless consonants* ཟེར་ སྒྲ་འཛམ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ ཚུ་ལུ་ *murmured vowel* ཟེར་ སྒྲ་འདུལ་བའི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ རྗེས་སུ་འབྱུང་འདི་ ཡོདཔ་དང་ དེ་ལས་ སྒྲ་དྲག་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ དེ་ཚུ་ལུ་ *clear vowel* ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ཀྱི་ རྗེས་སུ་འབྱུང་ ཡོདཔའི་ དོན་སྟོནམ་ཨིན། གང་ལྟར་ཡང་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཛམ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ གཉིས་ལས་ མགུ་བཙུགས་ བྲིས་ཡོདཔའི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་ཞན་པ་ འབད་ སྦེཝ་ཨིན།

སྟེ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སླབ་མ་ཚུགས་མི་ ཚུ་གིས་ ཁྲིམས་ལུགས་ ལེགས་ཞིམ་ རྗེས་སུ་བཟུང་ འབྲི་དགོཔ་ གཅིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ (ག་ ཇ་ ད་ བ་ བྱ་ དྲ་ ཞ་ ཟ་) ཚུ་ལས་ གང་རུང་ཅིག་ལུ་ སྔོན་འཇུག་ བྲིས་ཡོདཔ་ཅིན་ རྣ་མེད་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ (g, j, d, b, bj, dr, zh, z) ཟེར་ མིང་གཞི་ ཚུ་གིས་ར་ སྒྲ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་ལས་ ཚིག་འབྲེལ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་མི་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་ སྒྲ་དྲག་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ (ག་ ཇ་ ད་ བ་ བྱ་ དྲ་ ཞ་ ཟ་) ཚུ་ལུ་ སྔོན་འཇུག་ མེདཔ་ཅིན་ སྒྲ་འཛམ་པའི་ མིང་གཞི་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ རྣ་མེད་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ (g’, j’, d’, b’, bj’, dr’, zh’, z’) ཟེར་ མིང་གཞི་དེ་ཚུ་གི་ ཤུལ་མ་ ཚིག་འབྲེལ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དཔེ་འབདབ་ཅིན་ (གཟིག་ **zî**, ཟེ་ **z’e**, གསེར་ **sê**, བགོ་ **g’ô**, སྒོ་ **go**, བརྒྱད་ **gä**, རྒྱལ་ **g’ä**, བལ་ **b’ä**, འབལ་ **bä**, ཇོ་བདག་ **j’ôda**, འགྱོ་ **jo**) ཟེར་ བརྗོད་སྒྲའི་ དབྱེ་བ་དང་བསྟུན་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། སྟེ་ མ་གཞི་ སྤྱིར་བཏང་ལུ་ འབྲིམས་ལུགས་འདི་ རྗེས་སུ་བཟུང་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན་རུ་ སྐབས་སྐབས་ ལུགས་སྲོལ་དང་ འགལ་བའི་ འབྲི་ལུགས་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན།

༡༠ རྣོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ Zh'am ཞོམ། [ˆ]

རྫོང་ཁ་ནང་ ཡོད་པའི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ དུས་ཡུན་འདི་ཡ་ ན་སྒྲ་ གདངས་རིང་བ་དང་ ཡངན་ སྒྲ་གདངས་ཐུང་བ་ ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྣོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh'am** ཞོམ་འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།

a	**â**
e	**ê**
i	**î**
o	**ô**
u	**û**

དབྱངས་ཡིག་ **ä, ö, ü** འདི་ཚུ་ གཞི་ར་ སྒྲ་གདངས་རིང་བའི་ རང་བཞིན་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ དབྱངས་ཡིག་ དེ་ཚུ་དང་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent,* [ˆ] **zh'am** ཞོམ་དེ་ གཉིས་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲེལ་བ་འཐབ་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་མ་ཚད་ དབྱངས་ཡིག་ **ä, ö, ü** ཚུ་འགྱུར་ལུ་ ཧེ་མ་ལས་ར་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་དངོས་ལས་ འགྱུར་དེ་སླབ་དགོ་པའི་ སྒྲ་རྟགས་ *diaeresis* [¨] ཚག་གཉིས་ བྲིས་ ཡོད་ནི་འདི་གིས་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh'am** ཞོམ་འདི་ འབྲི་སའི་ ས་སྒོ་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ འཛོལ་བ་འདི་ཡ་ རང་འཕྲུལ་གྱིས་ སྒྱུར་ཚུགསཔ་ཨིན།
དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁའི་ རྗེས་འཇུག་ ང་གི་ ཧེ་མ་ཡོད་པའི་ དབྱངས་ཡིག་འདི་ཚུ་ རང་འཕྲུལ་ སྒྲ་གདངས་རིང་བ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ རྣོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ རྗེས་འཇུག་ ང་གི་ཧེ་མ་ཡོད་མི་ དབྱངས་ཡིག་ ཚུ་འགྱུར་ཡ་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh'am** ཞོམ་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན།

གླང་	'lang	bull, ox
ཆང་	chang	beer
ཚོང་ཁང་	tshongkha	shop
མིང་	meng	name
སྙིང་	hing	heart

༧༧ ཧྥོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡོདཔའི་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག།

སྡེབ་སྦྱོར་ དབུ་ཅན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ (ཨ་ ཨི་ ཨུ་ ཨེ་ ཨོ་) ཚུ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ བྲིས་ཡོད་མི་ སྒྲ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་དྲག་པ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ ཧྥོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ (**’a, ’i, ’u, ’e, ’o**) ཟེར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* ཀོ་མ་ **koma** འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་ སྡེབ་སྦྱོར་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་ སྒྲ་ཚིག་ (འ་ འི་ འུ་ འེ་ འོ་) ཚུ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ བྲིས་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ སྒྲ་འཇམ་པ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ ཧྥོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ (**a, i, u, e, o**) ཟེར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་འདི་ ལག་ལེན་ མ་འཐབ་པར་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ རྫོང་ཁའི་ བྱ་ཚིག་ (འོང་) ཟེར་མི་འདི་ ཧྥོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ **ong** ཟེར་ འབྲི་དགོཔ་དང་ དེ་ལས་ བྱ་ཚིག་ (ཨོམ་) ཟེར་མི་འདི་ ཧྥོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ **’om** ཟེར་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྤྱི་ གོང་ལུ་ གསལ་བཤད་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh’am** ཞྨོ་འདི་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་གདངས་རིངབ་ ཚུ་འགྱུར་ འབྲི་དགོཔ་དང་ དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ གཞི་ར་ སྒྲ་གདངས་ རིངབ་འབདཝ་མི་ **ä, ö, ü** ཚུ་འགྱུར་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh’am** ཞྨོ་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔའི་ཁར་ རྗེས་འཇུག་ ངཱི་ ཧེ་མ་ ཡོདཔའི་ དབྱངས་ཡིག་ དེ་ཚུ་ཡ་ སྒྲ་གདངས་རིངབ་ རང་འཁྲུལ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ རྗེས་འཇུག་ ང་ གི་ ཧེ་མ་ཡོད་མི་ དབྱངས་ཡིག་ ཚུ་འགྱུར་ཡ་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh’am** ཞྨོ་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ ཞྨོ་འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ རིང་ཚད་ཚུ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དཔྱེ་ཚུ་ནང་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན།

ལྷག་པར་དུ་ དོན་ད་ སེམས་ཁར་ བཞག་དགོཔ་གཅིག་ ཧྥོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གཙོ་བོ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ ངོམ་དེ་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། སྤྱི་ སྔོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ཐོག་ལུ་ མིང་ཚིག་གི་ སྡེབ་སྦྱོར་ སོ་སོ་འབད་ བྲིས་སྲོལ་ ཡོད་མི་དེ་ཚུ་ཡ་ མ་གཞི་ སྒྲ་གདངས་དེ་ར་ འདྲ་བ་ཅིན་ ཧྥོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ ཡི་གུའི་ སྡེབ་སྦྱོར་ གཅིག་ ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ ཧྥོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ སྡེབ་སྦྱོར་འདི་ གཙོ་བོ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ངོམ་འདི་གིས་ ལམ་སྟོན་ འབད་དགོཔ་ གལ་ཆེ་དྲག་ཨིན།

རྫོང་ཁ་ནང་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་ **a** དང་ **â** གཉིས་ཆ་རང་གིས་ *open central vowels* ཟེར་བའི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྒྲ་སྟོནམ་ཨིན། སྤྱི་ ཧྥོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ སྡེབ་སྦྱོར་ནང་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ **a,** འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་གདངས་ ཐུངབ་དང་ ཡིག་གཟུགས་ **â** འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་གདངས་ རིངབའི་ བརྡ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དཔྱེ་སྟོན་ཚུ་ནང་ ཡིག་

གཟུགས་ **a** དང་ **â** གཉིས་འགྱུར་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ མ་འབྲི་བར་ ཡོདཔ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ བརྡ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འ-	འ་དོམ་	âd’om	marten (*Martes flavigula*)
	འམ་	âm	jackal (*Canis aureus*)
	འར་རི་ཨུར་རི་	âri ûri	crowdedness, tumult

སྟེ་ ཡིག་གཟུགས་ **’a** དང་ **’â** གཉིས་འགྱུར་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨ-	ཨ་པ་	’apa	father
	ཨའི་	’ai	mother
	ཨརཝ་	’âu	thief

དེ་ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བ་ **â** དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་ཐུང་བ་ **a** གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་འདི་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དཔེ་ཚུ་ནང་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན།

ཤ་	sha	meat
ཤར་	shâ	east
རྟ་	ta	horse
སྟག་	tâ	tiger
ལ་	la	mountain pass
ལཱ་	lâ	work

ང་	nga	I
ངག་	ngâ	speech
ལམ་	lam	road, way
ལངམ་	lâm	sufficient
རྨགཔ་	’map	husband
དམརཔོ་	’mâp	red
བྱ་	bj’a	bird
བྱག་	bj’â	cliff
མ་	ma	not
མར་	mâ	butter
ལགཔ་	lap	hand, arm
ལཱཔ་	lâp	worker
ཕགཔ་	phap	pig
འཕགསཔ་སྤྱན་རས་གཟིགས་	Phâp Cerezî	Divine Avalokiteśvara

སྟེ་ རྣོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ སྟེབ་སྦྱོར་ འདི་གིས་ **Phâp Cerezî** ཟེར་བའི་ ཛོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ འགྱུར་བ་མེད་པར་ སྟོན་ཚུགས་ནི་ བཟུམ་སྦེ་ **Phakpa Cenrezik** ཟེར་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ཡ་ འགྱུར་བ་མེད་པར་ རྣོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྟོན་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་ལས་ *half-closed front vowels* ཟེར་བའི་ ཛོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ **e** དང་ **ê** གཉིས་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ **’e** དང་ **’ê** གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན། མ་གཞི་ དབྱངས་ཡིག་ **e** དང་ **ê** གཉིས་ཀྱིས་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ སྒྲ་ཚིག་ གཉིས་ཆ་རང་ལུ་ འགྱོ་བཏུབ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ ཛོང་ཁ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཇམ་པ་ **e** དང་ **ê** གཉིས་ལས་ མགུ་བཙུགས་ འབྲི་དགོ་པའི་ མིང་ཚིག་ མེདཔ་ཨིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨེ-	ཨེ་མ་	'ema	chilli pepper

འོག་གི་ དཔེ་ཚུ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཛམ་པ་ **e** དང་ **ê** གཉིས་ཀྱིས་ རྣ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་སྦུང་བ་དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བའི་བར་ན་ ཁྱད་པར་ སྟོན་ཡོད་མི་འདི་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཝ་ཨིན།

གསེབ་	sep	stallion
སེར་པོ་	sêp	yellow
གློག་མེ་	'lokme	electricity
མེད་	mê	isn't
འབད་	be	do
ཐད་	bê	festive dance after mâ-chang མར་ཆང་ ceremony celebrating martial prowess, at which some of the dancers, clad in red g'ô, shout and brandish knives, performed during the གཏོར་རྒྱབ་ Torjap.
མཛེ་	je	penis
བརྗེད་	jê	forget

རྣ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ *open front vowel* ཟེར་བའི་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ **ä** དེ་འགྲུར་ ཚིག་འབྲེལ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ མ་འབྲི་བ་ཅིག་ དབྱངས་ཡིག་ **ä** འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཛམ་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ དབྱངས་ཡིག་ **ä** འདི་གིས་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཛམ་པའི་ སྒྲ་ཚིག་ གཉིས་ཆ་རང་ལུ་ འགྱོ་བཏུབ་པའི་ཁར་ ཡིག་གཟུགས་འདི་ གཞི་ར་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ དེ་འགྲུར་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh'am** ཞོ་འདི་ འབྲི་མི་དགོཔ་ཨིན།

གཡསཔ་	’äp	right (as opposed to left)
ཡལ་	ä	forget, be distracted

for example: སེམས་ལས་ཡལ་ཡར་སོ་ནུག།
Semle ä yâsonu
It slipped from my mind completely.

འོག་གི་ དཔེ་ཚུ་གིས་ རཱོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བ་ **ê** དང་ **ä** དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ཐུང་བ་ **e** ཚུ་གི་བར་ན་ ཡོད་པའི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ཚུ་ ཁ་གསལ་འབད་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཔ་ཨིན།

བཤལ་ནི་	shäni	wander, roam about
ཤེས་ནི་	shêni	know

སྲས་མོ་	säm	princess
སེམས་	sem	mind, feelings
གཟེདམ་	zêm	large woven bamboo storage case borne on the back
གཡསཔ་	’äp	right
གཡེབ་	’ep	press

བཟུམ་སྦེ་	zumbe	like, as
དེ་སྦེ་	d’ebe	in this way, like this
འབད་	be	do
རྦད་	bê	festive dance commemorating Bhutanese martial prowess
འབལ་	bä	pull out, extract

མས་	me	progressive tense ending
མེད་པར་	meba	without
མེད་	mê	isn't
སྲས་	sä	prince
སེ་	se	pigment for colouring wooden bowls
གསེར་	sê	gold
བཀྲེས་	kê	be hungry
སྐྱེས་	ke	bear children
བཀལ་	kä	send
བད་	b'ê	moisten
བེད་སྤྱོད་འབད་	b'ecöbe	use, employ, utilise
བལ་	b'ä	wool
མི་རྒསཔ་	'mi gep	old person
ལོ་རྒསཔ་ད་	lo gêpda	at an old age
རྒྱལཔོ་	gäp	king
བཀལན་	kän	if … send (same as བཀལ་བ་ཅིན་)
ཀན་	ken	palate, roof of the mouth

སྟེ་ ཏྟོ་མེན་ཛོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ *high front vowels* ཟེར་བའི་ ཛོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ **i** དང་ **î** གཉིས་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ **'i** དང་ **'î** གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན། སྟེ་ དབྱངས་ཡིག་ **i** དང་ **î** གཉིས་ཀྱིས་ མ་གཞི་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ སྒྲ་ཚིག་ གཉིས་

ཚར་ལུ་ འགྱོ་བཏུབ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ རྫོང་ཁ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཇམ་པ་ **i** དང་ **î** གཉིས་ ལས་ མགུ་བཙུགས་ འབྲི་དགོ་པའི་ མིང་ཚིག་ཡ་ མེདཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨི-	ཨིན་	’ing	is

འོག་གི་ དཔེ་དེ་ཚུ་གིས་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཇམ་པ་ **i** དང་ **î** གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་ཐུང་བ་དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བའི་བར་ན་ ཁྱད་པར་ སྟོན་ཡོད་ མི་འདི་ཚུ་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཝ་ཨིན།

སྲིནམོ་	sim	devil, demon
སྲིངམོ་	sîm	younger sister (of a man)
རྩིགཔ་	tsip	stone wall
རྩིསཔ་	tsîp	astrologer

དེ་ལས་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ *half-closed back vowels* ཟེར་བའི་ དབྱངས་ཡིག་ **o** དང་ **ô** གཉིས་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ **’o** དང་ **’ô** གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་ལས་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ མ་འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ **o** དང་ **ô** གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འོ་	འོང་	ong	come
ཨོ་	ཨོམ་	’om	milk
དབོ་	དབོག་ནི་	’ôni	to scoop

དཔེ་ འོག་གི་ དཔྱེ་འདི་ཚུ་ སློབ་སྦྱོང་ འབད་བ་ཅིན་ ནོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བ་ **ô** དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་ཐུང་བ་ **o** གཉིས་ དུས་ནམ་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན་ན་ ལེགས་ཞིམ་འབད་ ཤེས་ཚུགསཔ་ཨིན།

ཕོབ་	phop	put something down (the form ཕབ་ **phap** also occurs)
ཕོརཔ་	phôp	cup
སོ་	so	tooth
སོར་	sô	thumb’s breadth (unit of measure)
སྒོ་	go	door
སྒོར་	gô	disk
རྡོ་	do	stone
རྡོ་བརྡབ་ནི་	dôdapni	cause to fall to the ground; pound on a stone surface
རྡོ་བརྡུང་ནི་	dôdungni	throw stones
བློ་	’lo	spirit, mind, intelligence
བློའོ་	’lô	conversation

དཔེ་ ནོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ **ö** འདི་ *half-closed rounded front vowel* ཟེར་བའི་ དབྱངས་ཡིག་ ཨིམ་དང་ དེ་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ **’ö** འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན། དཔེ་ གོང་ལུ་ ཁ་གསལ་འབད་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དབྱངས་ཡིག་ **ö** འདི་ གཞི་ར་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh’am** ཞམོ་ འདི་ འབྲི་མི་དགོཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨོལ་	ཨོལ་ལྐོག་	’öko	neck
གཡོན་	ལགཔ་གཡོནམ་	lap ’öm	left hand
འོད་	འོད་ཟེར་	öz’e	shining, glittering
	འོད་ཆེམ་ཆེམ་	öchemche	flashing, flickering
འོས་	འོས་བབས་	öb’ap	suitable
ཡོལ་	ཡོལ་སོ་ནུག།	ösonu	escaped [my mind]

རྣོ་མེན་རྫོང་ཁ་ནང་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ **u** དང་ **û** གཉིས་ཀྱིས་ *closed back vowel* ཟེར་བའི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ ཁྱད་རྣམ་ སྟོན་ཡོདཔ་དང་ དེ་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚོན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ **’u** དང་ **’û** གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨུ-	ཨུགཔ་	ûp	owl
	ཨུབ་	up	[ADV] swarming together, converging
ཨུ-	ཨུ་ཚུགས་ཅན་	’utshucen	persistent individual

འོག་གི་ དཔེ་དེ་ཚུ་གིས་ རྣོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་ཐུང་བ་དང་ སྒྲ་རིང་བ་ **u** དང་ **û** གཉིས་ དུས་ནམ་དང་ ནམ་ར་ འབྲི་དགོཔ་ ཨིན་ན་གི་ སྐོར་ལས་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཔ་ཨིན།

སྐུ་	ku	honorific prefix for parts of the body
ཀུའུ་	kû	gourd used as a scoop
བརྒྱུགས་འགྱོ་ནི་	ju joni	to run
བརྒྱུགས་	jû!	run! (imperative)
ཆུ་	chu	water
ཆུས་བཤལ་ནི་	chû shäni	rinse with water

སྔེ་ རྣ་མེན་རྐྱངཁ་ འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ **ü** འདི་གིས་ *closed rounded front vowel* ཟེར་བའི་ དབྱངས་གི་ ཁྱད་རྣམ་ སྟོན་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ དེ་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ **’ü** འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དྲག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོནམ་ ཨིན། སྔེ་ གོང་གསལ་བཞིན་དུ་ དབྱངས་ཡིག་ **ü** འདི་ཡ་ གཞི་ར་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བ་ ཨིམ་ ལས་བརྟེན་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [ˆ] **zh’am** ཞྭམོ་འདི་ འབྲི་མི་དགོཔ་ ཨིན།

ཡུལ་འབྲུག་ཡུལ་	Dru Ü	Kingdom of Bhutan
གཡུལ་གཡུས་	’ü	village

༡༣ རྣ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡོདཔའི་ རྐྱངཁའི་མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད།

རྐྱངཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ངོམ་ལུ་ གཞི་བཞག་ བྲིས་ཡོདཔའི་ རྣ་མེན་རྐྱངཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གིས་ སྔོན་གོང་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་ རྐྱངཁ་ འབྲི་ལུགས་འདི་དང་ འབྲེལ་བ་ ག་དེ་སྦེ་ འཐབ་ ཡོདཔ་ ཨིན་ན་གི་སྐོར་ལས་ སྔེ་ཚན་ འདི་ནང་ལུ་ འགྲེལ་བཤད་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོདཔ་ ཨིན། སྔེ་ རྣ་མེན་རྐྱངཁའི་ འབྲི་ལུགས་ སྦེལ་སྦྱོར་འདི་གིས་ རྐྱངཁའི་ བརྗོད་ཚིག་ ཚུལ་དང་ མཐུན་ པའི་ ངོ་སྟོན་ འབདཔ་ཨིན་རུ་ བརྗོད་ཚིག་འདི་ གཅིག་ལུ་ སྔོན་གོང་གི་ ཡིག་འབྲེལ་དང་ སྦེལ་སྦྱོར་ འབྲི་ལུགས་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་འབད་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ རྣ་མེན་རྐྱངཁའི་ མིང་གཞི་ འབྲི་ཚུལ་ འདི་ གོམས་འདྲིས་ ཡོདཔའི་ སྦེལ་སྦྱོར་ འབྲི་ལུགས་འདི་དང་ མི་འདྲ་བའི་ ཆ་ལུགས་ ཅ་ཚང་ སོ་ སོ་ཅིག་ཨིན།

k

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཀ-	ཀོཝ་	kou	leather
ཫ-	ཫེད་པ་	kep	waist
ལྐ-	ལྐོད་མར་བཏང་	köma tang	swallow
	ལྐུགས་པ་	kukpa	foolish, fool
སྐ-	སྐམ་	kam	dry
	གནས་སྐོར་	'näko	pilgrimage
དཀ-	དཀརཔོ་	kâp	white
བཀ-	བཀུགཔ་	kup	bent, crooked
ཀྱ-	ཀྱེན་	ken	reason, cause
སྐྱ-	སྐྱིད་	ki	peace
	སྐྱོན་	kön	blemish, flaw
དཀྱ-	དཀྱིས་	ki	to don (women's clothing)
བཀྱ-	བཀྱེས་	kê	be hungry
བསྐྱ-	བསྐྱིས་	ki	lend

kh

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཁ-	ཁམ་	kham	peach
	ཁཝ་	khau	snow
མཁ-	མཁསཔ་	khäp	adept, expert

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འཁ-	འཁརཝ་	khâu	stick
ཁྲ-	ཁྲལ་	khä	tax
འཁྲ-	འཁྲིད་	khi	lead, guide, escort
མཁྱ-	མཁྱེན་	khen	know [HON]

g

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
རྒ-	རྒསཔ་	gep	old (of people)
	རྒེད་འོག་	geo	block, administrative unit comprising several villages
	རྒེདཔོ་ / རྒཔོ་	gap	block headman
	རྒལ་	gä	to cross (bridge, mountain pass), to ford (stream, river)
ལྒ-	ལྒང་ཕུ་	gangphu	balloon
སྒ-	སྒོ་	go	door
	སྒེའུ་	geu	leather bag
	ཕྱག་སྒམ་	châgam	cupboard
བསྒ-	བསྒུག་	gû	wait
དག-	དགུ་	gu	nine
	དགའ་	ga	like, love
མག-	མགུ་	gu	head
	མགརཝ་	gâu	smith

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	གླེན་མགོ་	'lenggo	foolish, fool
མགྱ-	མགྱོན་ཁྱིམ་	gönchim	guest house
	མགྱོན་པོ་	göm	guest
འག-	འགན་ཁག་	genkha	responsibility
འགྱ-	འགྱིར་	gî	to turn a prayer wheel
རྒྱ-	རྒྱལ་པོ་	gäp	king
	རྒྱལ་ཁ་	gäkha	winner
བརྒྱ-	བརྒྱད་	gä	eight

g'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ག-	གངས་རི་	g'angri	snow-capped mountain
	གཱ་	g'â	who
	ག་ཅི་	g'aci	what
	གུར་	g'û	tent
	ཁོང་གི་	khonggi	their
བག-	བགོ་ / གོས་	g'ô	Bhutanese male garb
གྱ-	གྱལ་	g'ä	row, queue, line
	ཁྱིམ་གྱི་	chimgi	of the house
ཀྱ-	ཁྱོད་ཀྱི་	chögi	your

ng

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ང-	ང་	nga	I
	ངག་	ngâ	speech
	ངནམ་	ngem	evil

’ng

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
རྔ-	རྔ་	’nga	drum
	རྔམ་སི་སི་	’ngamsisi	inept, sloppy
ལྔ-	ལྔ་	’nga	five
དང-	དངུལ་	’ngü	silver
མང-	མངརམོ་	’ngâm	sweet
སྔ-	སྔགས་པ་	’ngakpa	ritual healer
བསྔ-	བསྔོཝ་	’ngou	blessing, good wish
བརྔ-	བརྔོ་	’ngo	fry

c

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཅ-	ཅི	ci	past tense marker
གཅ-	གཅད	cê	cut
ལྕ-	ལྕེ་	ce	tongue
	ལྕགས་	câ	iron
བཅ-	བཅར་	câ	visit someone [HON]; scoot over, move over some
	བཅུ་ཐམ་	cuthâm	ten
ཀྱ-	ལྕགས་ཀྱུ་	câcu	iron hook
སྐྱ-	སྐྱ་	ca	hair
རྐྱ-	རྐྱབ་	cap	do, perform
བརྐྱ-	བརྐྱང་	cang	straighten out
བསྐྱ-	བསྐྱབ་	cap	protect
དཀྱ-	དཀྱུས་རིང་	cüring	length
དཔྱ-	དཔྱ་ཁྲལ་	cathre	excise tax
སྤྱ-	སྤྱོད་པ་	cöba	behaviour
	སྤྱི་མི་	cimi	village headman

ch

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཆ-	ཆརཔ་	châp	rain
	ཆོས་ལྷབ་ནི་	chô lhapni	learn, study
མཆ-	མཆོངས་	chong	jump
འཆ-	འཆམ་	cham	mask dance; friendship
ཁྱ-	ཁྱོད་	chö	you
	ཁྱུ་	chu	flock, herd, swarm
	རོ་ཁྱི་	rochi	dog
འཁྱ-	འཁྱུ་	chu	wash
ཕྱ-	ཕྱག་	châ	hand [honorific]; wipe clean
	ཕྱག་འཚལ་ནི་	châtshäni	prostrate oneself in obeisance

j

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཇ-	ཇེ་མཁན་པོ་	jêkhembo	abbot
བརྗ-	བརྗེད་	jê	forget
ལྗ-	ལྗིད་	ji	weight
འཇ-	འཇའ་ཚོན་	jatshön	rainbow
མཇ-	མཇུག་མ་	juma	tail
རྒྱ-	རྒྱུ་	ju	property

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	རྒྱང་ཉེས་	jangnye	poor quality, imitation
འགྱ-	འགྱོ་ནི་	joni	to go
བརྒྱ-	བརྒྱུགས་	jû	running, racing
བསྒྱ-	བསྒྱུར་	jû	change, convert, translate
རྒྱ-	རྒྱ་བོ་	jau	beard, moustache
སྦྱ-	སྦྱིན་བདག་	jinda	patron

j’

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཇ-	ཇ་ཆང་	j’achang	tea and drinks
གྱ-	གྱངས་ཁ་	j’angkha	counting, enumeration
བྱ-	བྱམས་	j’am	mercy, compassion
འབྱ-	འབྱོན་	j’ön	to go, to come [HON]
འཇ-	འཇའ་རིསམོ་	j’ârim	beautiful

ny

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཉ-	ཉ་རོགས་པ་	nyarop	fisherman
སྙ-	ཉམས་སྙོང་	nyamnyong	experience

’ny

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ར-	རིངཔ་	’nyip	old (of inanimate things)
གཉ-	གཉེན་	’nyen	relatives
	གནགཔོ་	’nap	black
མཉ-	མཉམ་གཅིག་	’nyamci	together
སྙ-	སྙིང་རྗེ་	’nyingje	mercy, pity
བསྙ-	བསྙམས་བསྙ་	’nyam’nya	make even, make the same
བར-	བར་	’nya	borrow
དམྱ-	དམྱལ་བ་	’nyäwa	hell
སྨྱ-	སྨྱུ་གུ་	’nyug’u	bamboo pen, pen
སྔ-	སྔོན་འཇུག་	’nyönju	prefixed letter

t

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཏ-	ཏིང་	ting	offeratory vessel
རྟ-	རྟིངམ་	tim	heel
	རྟ་	ta	horse
སྟ-	སྟག་	tâ	tiger
	སྟོན་	tön	teach, instruct, show
གཏ-	གཏང་	tang	send
བཏ-	བཏུབ་	tup	OK; mince, cut into pieces

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྟ-	ལྟོ་ཚང་	totsha	friend
	ལྟེ་བ་	tewa	headquarters
	ལྟེའུ་	tiu	navel
བལྟ-	བལྟབ་	tap	fold
བསྟ-	བསྟོད་པ་	töba	ritual healer
བརྟ-	བརྟག་དཔྱད་	takce	investigation

th

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཐ-	ཐལ་བ་ / ཐལའུ་	thäwa, thäu	dust, dirt
	གོ་ཐལ་	g’othä	ash
	ཐབ་	thap	stove
མཐ-	མཐོང་	thong	see
འཐ-	འཐུང་	thung	drink
	འཐོབ་	thop	acquire, get, receive

d

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
རྡ-	རྡོ་	do	stone
བརྡ-	བརྡབ་	dap	fell, topple

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྡ-	ལྡེ་མིག་	dimi	key
བལྡ-	བལྡགས་	dâ	lick
གད-	གདོང་	dong	face
བད-	བདུན་	dün	seven
མད-	མདེའུ་	diu	bullet
སྡ-	སྡོད་	dö	sit
	སྡིག་ཅན་	dikcen	sinful
བསྡ-	བསྡམ་	dam	tied up, closed
འད-	འདམ་	dam	mud
ཟླ-	ཟླཝ་	dau	moon, month
བཟླ-	བཟློག་ཐབས་	dokthap	preventive measures

d’

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ད-	དོམ་	d’ôm	bear
	དོརམ་	d’ôm	trousers
	དར་ཤིང་	d’âshi	prayer flag
	དེ་ཅིག་	deci	this much
	རྒྱལ་དར་	gäda	flag
ལྟ-	སྤྱིའུ་ལྟག་པ་	ciud’âp	grasshopper, cricket

n

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ན-	ནངས་པ་	nâba	tomorrow
	ནད་པ་	nep	sick person
	ནཱ་	nâ	here

’n

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
མན-	མནའམ་	’nam	sister-in-law (brother’s wife)
གན-	གནང་	’nang	give [honorific]
	གནམ་དགུན་	’namgün	winter
རྣ-	རྣམ་ཅོ་	’namco	ear
	རྣག་	’nâ	pus
སྣ-	སྣག་ཚི་	’natsi	ink
དང-	དངོས་	’nö, ’ngö	sharp (said of a blade)

tr

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཀྲ-	དངུལ་ཀྲམ་	’ngütram	Bhutanese currency unit
	ཀྲེམ་ཟེ་	tremze	pretend to work

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བཀྲ-	བཀྲ་ཤིས་	trashi	good luck
དཀྲ-	དཀྲོགས་	tro	touch
བསྐྲ-	བསྐྲོག་	tro	knock, clack, rattle
པྲ-	པྲ་མོ་	tramo	magic looking glass
སྤྲ-	སྤྲོ་བཏོན་	trotön	entertainment

thr

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཁྲ-	ཁྲོམ་ཁ་	thromkha	bazaar, market
མཁྲ-	མཁྲིས་པ་	thrîp	bile
འཁྲ-	འཁྲུངས་	thrung	be born [honorific]
ཕྲ-	ཕྲང་ཕྲང་	thrangthra	straight, directly
འཕྲ-	འཕྲོད་	thrö	have a salubrious effect upon

dr

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བགྲ-	བགྲོསཔ་	dröp	ex-, former, retired
འགྲ-	ལམ་འགྲོ་	lamdro	successful
སྒྲ-	སྒྲོམ་	drôm	box

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བསྒྲ-	བསྒྲིམས་	drim	concentrate
འདྲ-	འདྲ་བཤུས་	drashü	copy
འབྲ-	འབྲུག་ཡུལ་	Dru Ü	Bhutan
	འབྲུག་རྒྱལ་ཡོངས	Druk	Royal Bhutan Airlines
	མཁའ་འགྲུལ་	Gelyong	
		Khadrül	
སྦྲ-	སྦྲམ་ཙི་	dramsi	jackfruit
གྲྭ-	སློབ་གྲྭ་	’lopdra	school

dr’

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
གྲུ-	གྲུ་	dr’u	boat
དྲ-	དྲོ་པ་	dr’ôba	morning
	དྲག་ཤོས་	Dr’âsho	Bhutanese nobleman
	བཀའ་དྲིན་ཆེ་	Kadriche	Thank you
བྲ-	ཕོ་བྲང	Phodra	palace
གྲྭ-	གྲྭ་ཚང	dr’atsha	central lamasery

p

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
པ-	པགས་ཀོ་	pako	skin
དཔ-	དཔའ་བོ་	pao	hero
	དཔར་ཆས་	pâchä	camera
ལྤ-	སྟག་ལྤགས་	tâpa	tiger skin
སྤ-	སྤགས་	pâ	slice of meat as a side dish

ph

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཕ-	ཕོརཔ་	phôp	bowl, cup
	ཕགཔ་	phap	pig
འཕ-	འཕརཝ་	phâu	wolf

b

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
རྦ-	རྦ་རླབས་	ba’lap	tidal wave
ལྦ-	ལྦ་བ་	bau	goitre
སྦ-	སྦལཔ་	bäp	frog
	སྦྲུལ་	bü	snake

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འབ-	འབའ་	ba	target
	འབུམ་	bum	one

b'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བ-	བོདཔ་	B'öp	Tibetan
	བ་	b'a	cow
	བུམོ་	b'um	girl, daughter

m

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
མ-	མར་	mâ	butter
	མར་	mâ	down
	མེ་ཏོག་	mito	flower
	མེ་	mi	fire, light

’m

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
མ-	མིག་ཏོ་	’mito	eye
རྨ-	རྨ་	’ma	wound
	རྨག་པ་	’map	husband
སྨ-	སྨན་	’men	medicine
དམ-	དམརཔ་	’mâp	red
	དམག་མི་	’mâmi	soldier
	དམངས་མི་	’mang’mi	village elder

pc

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
པྱ-	པྱི་ཝང་	pciwang	Bhutanese fiddle
དཔྱ-	དཔྱལཝ་	pcäu	forehead
	དཔྱི་སྨད་	pcimi	hips
སྤྱ-	སྤྱིན་	pcing	glue
	སྤྱང་ཀ་	pcangka	poor
	སྤྱ་	pca	monkey

pch

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཕྱ-	ཕྱགམ་	pchâm	broom
	ཕྱག་	pchâ	brush, sweep
	ཕྱེད་ཀྲམ་	pchetra	pice
འཕྱ-	དར་འཕྱར་	d'â pchâ	hoist a prayer flag
	འཕྱེངམ་	pchêm	rosary

bj

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
སྦྱ-	སྦྱངམ་	bjâm	flying insects
	སེར་སྦྱངམ་	sibjâm	bees
	སྦྱང་ནག་	bjâna	houseflies
བྱྯ-	གནམ་བྱྯ་	'nambjâ	summer
འབྱ-	སྦྱང་	bjang	honey
	འབྱུ་	bju	grain
	འབྱ་	bjâ	paddy

bj’

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བྱ-	བྱི་ལི་	bj’ili	cat
	བྱ་	bj’a	bird
	བྱམོ་	bj’am	hen
	བྱག་	bj’â	cliff, escarpment
སྦྱ-	སྦྱི་ལི་	bj’ili	plane, chisel

ts

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཙ-	ཙ་རི་	Tsari	Tsari (in southern Tibet)
	ཙན་དན་	tsende	Bhutanese sandalwood
རྩྭ-	རྩྭ་	tsa	grass
	རྩྭམ་འབྲོག་	tsamdro	pasture
རྩ-	རྩིས་པ་	tsîp	augurer, astrologer
	རྩང་	tsang	thorn, splinter
གཙ-	གཙང་ཏོག་ཏོ་	tsangtoto	clean
བཙ-	བཙོག་པ་	tsop	dirty
	བཙའ་	tsâ	rust
	བཙོན་ཁང་	tsönkha	prison, gaol
བརྩ-	བརྩིག་པ་	tsip	stone wall, pile
	བརྩམ་	tsam	make a plan

tsh

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཚ-	ཚང་	tshang	nest
	ཚད་	tshê	measure, size, moderation
ཚྭ-	ཚྭ་	tsha	salt
འཚ-	ངལ་འཚོ་	ngätsho	resting place for putting down one’s burden on a trail
མཚ-	མཚམས་	tsham	border

dz

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཛ-	ཛ་ཏི་	dzati	nutmeg as a headache remedy
མཛ-	མཛེ་ནད་	dzêne	leprosy
	མཛེཔ་	dzep	leper
འཛ-	འཛམ་གླིང་	dzamling	world
རྫ-	རྫོང་ཁ་	Dzongkha	Dzongkha
	རྫོང་སྡེ་སྤྱི་ཁྱབ་	dzongde cichap	zonal administrator
	རྫམ་	dzam	earthenware pot
གཟ-	གཟེར་	dzê	nail, peg

y

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཡ-	ཡིག་ཚང་	yitsha	office
	གསང་ཡུམ་	sangyum	wife [HON]

’y

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
གཡ-	གཡག་	’yâ	yak
	ལགཔ་གཡུག་སྡི་	lap ’yudi	with arms flailing
དབྱ-	འཇམ་དབྱངས་	Jamyang	Mañjuśrī

w

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཝ-	ཝང་	Wang	Thimphu Valley
	ཝ་གཤོང་	wosho	blood gutters on a blade
བ-	ལྟེ་བ་	tewa	headquarters

’w

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
དབ-	དབང་	’wang	spiritual empowerment

r

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ར-	རི་	ri	hill, mountain
རྭ-	རྭའོ་	rau	tip of a horn

hr

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཧྲ-	ཧྲལ་	hrä	tear, rip
	ཧྲིལ་པོ་	hrîp, hribu	whole, entire

l

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལ-	ལམ་	lam	road, way
	ལངམ་	lâm	sufficient
	ལགས་	lâ	particle of politeness
	ལཱ་	lâ	work
ལཱ-	ལཱ་ཁག་	lâkha	difficult

’l

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཀླ-	ཀླུ་	’lu	Nāgā, the Serpent
	ཀླད་པ་	’lep	brain
གླ-	གླངམོ་ཆེ་	’lâmche	elephant
	གླང་	’lang	bull, ox
	གློག་མེ་	’lokme	electricity
	གླུ་	’lu	song
	གླུད་	’lü	dough effigy of a person or animal offered as a ransom to appease malevolent spirits
བླ-	བླམ་	’lam	lama
	བློ་	’lo	heart, mind, spirit
རླ-	རླུང་	’lung	wind

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	རླུང་ནད་	’lungne	affliction of the aerous humour
བརླ-	བརླ་དུ་	’lädu	thigh
སླ-	སླབ་	’lap	say, tell
	སློབ་དཔོན་	’löbö	teacher
བསླ-	བསླབ་བྱ་	’lapja	advice, counsel

lh

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྷ-	ལྷ་ཁང་	lhaga	monastery
	ལྷག་པ་	Lhap	Tuesday
	ལྷག་	lhâ	read

zh

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
གཞ-	འབྲུག་གཞུང་	Dru Zhung	Government of Bhutan
	གཞོནམ་	zhöm	young
བཞ-	བཞི་	zhi	four
	བཞག་	zhâ	put, place, set
ཞ-	ཨ་ཞེ་	’azhi	princess

zh’

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཞ-	ཞབས་ཁྲ་	zh’apthra	folk dance, song
	ཞིང་	zh’ing	field
	ཞོ་	zh’o	yoghurt, curd
	གུས་ཞབས་	g’üzh’ap	respect
ཞྭ-	ཞྭམོ་	zh’am	hat, cap

sh

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཤ-	ཤིང་	shing	wood, log
	ཤོ་	sho	dice
	ཤོག་	shô	come
ཤྭ-	ཤྭཟ་	shau	antlers
གཤ-	གཤོང་	shong	valley
བཤ-	བཤལ་	shä	wander, roam about

z

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
གཟ-	གཟུང་ནི་	zungni	to catch
	གཟུགས་	zû	body
བཟ-	བཟངམ་	zâm	well-bred
	བཟོཝ་	zou	carpenter
རྫ-	ནོར་རྫིཔ་	nôzip	cowherd

z'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཟ-	ཟམ་	z'am	bridge
	ཟོགཔ་	z'op	bad
	ཟེ་	z'e	crest
	ཟུག་	z'û	pain

s

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ས-	སོ་	so	tooth
གས-	གསེར་	sê	gold
	གསུམ་	sum	three

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	གསརཔ་	sâp	new
བས-	བསད་	sê	kill
སྲ-	སྲས་	sä	prince
	སྲིནམོ་	sim	devil, demon
	སྲ་ཀྲག་ཀྲ་	satratra	hard

h

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཧ-	ཧད་ / ཧཱ་	Hâ	Hâ (district)
	ཧིང་	hing	heart
ལྷ-	ལྷོད་	hö	arrive; be loose

གནད་དོན་ མདོར་བསྡུས་དེ་བཤད་པ་ཅིན་ རྫོང་ཁའི་ མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་འདི་ཚུ་ སྒྲ་མགོ་བ་དང་ སྒྲ་ཞན་པ་འབད་ ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ སྒྲ་ཞན་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ དེ་ཚུ་གིས་ ཡངན་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ ཡངན་ སྒྲ་འཇམ་པ་ལུ་ འགྱོཝ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྫོང་ཁའི་ མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་འདི་ཚུ་ ཚད་གཞི་ཁག་ གསུམ་གྱི་ཐོག་ལུ་ གོ་སྒྲིག་འབད་ ཡོད་མི་འདི་ འོག་ལུ་ དཔེ་ཚུ་གིས་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཝ་ཨིན།

high tone “hard”		low tone “hard”		low tone “soft”	
k	ཀ་	g	རྒ་	g’	ག་
kh	ཁ་				
c	ཅ་	j	རྗ་	j’	ཇ་
ch	ཆ་				
t	ཏ་	d	རྡ་	d’	ད་
th	ཐ་				
p	པ་	b	རྦ་	b’	བ་
ph	ཕ་				
pc	པྱ་	bj	སྦྱ་	bj’	བྱ་
pch	ཕྱ				
tr	ཀྲ་	dr	སྒྲ་	dr’	གྲ་
thr	ཁྲ་				
ts	ཙ་	dz	རྫ་		
tsh	ཚ་				
sh	ཤ་	zh	གཞའ་	zh’	ཞ་
s	ས་	z	གཟའ་	z’	ཟ་
’ng	རྔ་	ng	ང་		
’n	རྣ་	n	ན་		
’m	རྨ་	m	མ་		
’ny	ར་	ny	ཉ་		
’y	དབྱར་	y	ཡ་		
’w	དབའ་	w	ཝ་		
hr	ཧྲ་	r	ར་		

high tone “hard”		low tone “hard”		low tone “soft”
’l	སླ་	l	ལ་	
lh	ལྷ་			
h	ཧ་			

༡༣ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཡོདཔའི་ རྗེས་འཇུག།

རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ (ག་ **-k**, ང་ **-ng**, ན་ **-n**, བ་ **-p**, མ་ **-m**, ར་ **-r**, ལ་ **-l**, ཤིག་ **-sh**) ཟེར་ རྗེས་འཇུག་ བརྒྱད་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ རྗེས་འཇུག་ (ར་**-r**) དང་ (ལ་**-l**) གཉིས་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ ཡིག་ཐོག་ བྲིས་ཡོདཔའི་ བྱེ་བྲག་གི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ནང་ ལུ་ གོཝ་ཨིན། སྔེ་ སྔོན་གོང་ དབུ་ཙན་གི་ སྡེབ་སྦྱོར་ནང་ རྗེས་འཇུག་ (ན་) འདི་ བྲིས་ནི་ མེད་རུ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ནང་ ན་སྒྲ་ ཡོདཔ་ཅིན་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ སྒྲ་ཚིག་ ཚུ་གི་ མཇུག་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ **n** འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- ན་	བདུན་	dün	seven
	སྨན་	’men	medicine
- ལ་	དཔལ་འབྱོར་	Pänjo	prosperity, bounty
- འ་	མཁའ་འགྲོ་	Khandru	skywalker

དེ་བཞིན་དུ་ སྔོན་གོང་གི་ དབུ་ཙན་འབྲི་སྲོལ་ནང་ སྡེབ་སྦྱོར་ སོ་སོ་འབད་ བྲིས་ཡོད་རུ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ནང་ མ་སྒྲ་ ཡོདཔ་ཅིན་ རྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ཡ་ སྒྲ་ཚིག་ཚུ་གི་ མཇུག་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ **m** འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- མ་	གསུམ་	sum	three
	སྒྲོམ་	drôm	box
	ནམ་	nam	when
- མོ་	བུམོ་	b’um	girl, daughter
	བཙུནམོ་	tsüm	queen
- ནམ་	བཙོནམ་	tsöm	prisoner

ནྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྗེས་འཇུག་ **ng** འདི་གིས་ ཨིང་ལི་ཤི་གི་ སྐད་ཡིག་ནང་ *ring* ཟེར་བའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུའི་ སྒྲ་དང་ དེ་ལས་ *Portuguese* པོར་ཏུ་གཱི་སི་གྱི་ སྐད་ཡིག་ནང་ *bêm* དང་ *fim* ཟེར་བའི་ སྣ་སྒྲ་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ སྔོན་གོང་ དབུ་ཅན་གྱི་ སྡེབ་སྦྱོར་ སོ་སོ་འབད་ བྲིས་ཡོད་རུ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་ནང་ ངསྒྲ་ ཡོདཔ་ཅིན་ ནྡོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ སྒྲ་ཚིག་ཚུ་གི་ མཇུག་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ **ng** འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- ང་	ཚོང་ཁང་	tshongkha	shop
	གླང་	’lang	bull, ox
	ཆང་	chang	alcoholic beverage
- ངས་	སངས་རྒྱས་	Sangge	Buddha
- གས་	ལྕགས་གཟེར་	cangdze	metal nail
- ན་	ཨིན་	’ing	is
	གཡོན་	’öng	left
- ལ་	དྲེལ་	dr’eng	mule

དཔེ་ གོང་གསལ་ དཔེ་ཚུ་གི་ གྲལ་ལུ་ (སངས་རྒྱས་ Sangge) ཟེར་ བརྗོད་ཚིག་ གཅིག་ལུ་ ཡིག་ གཟུགས་ **g** གཉིས་ གཅིག་ཁར་ འབྲི་དགོ་མི་འདི་ གཙོ་བོ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ངོམ་འདི་ (སངས་ **Sang**, རྒྱས་ **gä**) ཟེར་ སླབ་སྐྱོལ་ ཡོདཔ་མ་གཏོགས་ རྫོང་ཁ་ནང་ བརྗོད་ཚིག་དེ་ལུ་ (ས་ **Sa**, ངས་ **ngä**) ཟེར་ སླབ་སྐྱོལ་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ སྒྲ་གདངས་ ཧིང་སངས་ས་སྦྲེ་ སྔོན་ཐབས་ལུ་ (སངས་རྒྱས་ Sangge) ཟེར་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་ སྔོན་གོང་ དབུ་ཅན་གྱི་ སྦེབ་སྦྱོར་ནང་ རྗེས་འཇུག་ ངའདི་ བྲིས་ཡོད་རུ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ནང་ ངསྒྲ་ མེདཔ་ཅིན་ རོ་མེན་རྫོང་ཁ་ ནང་ལུ་ རྗེས་འཇུག་ **ng** འདི་ འབྲི་དགོཔ་ མེདཔ་ཨིན།

དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་	’Wangdi Phodra	’Wangdi Phodra
ལྟོ་ཚང་	totsha	friend
ཚོང་ཁང་	tshongkha	shop
ཕོ་བྲང་	Phodra	palace

དཔེ་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྗེས་འཇུག་ **p** འདི་ཡ་ སྔོན་གོང་ དབུ་ཅན་གྱི་ སྦེབ་སྦྱོར་དང་ མ་འཁྲིལ་པར་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་དང་ བསྟུན་དེ་འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
-	ས་ཁྲ་	sapthra	map
- པ་	ཆདཔ་	chep	fine
	འབྲུགཔ་	Drup	Bhutanese
	སྦལཔ་	bäp	frog
- པོ་	སྐྱུརཔོ་	cûp	sour
- བ་	ལྷབ་	lhap	learn
	ཁབ་ཏོག་	khapto	lid
- བས་	ཞབས་	zh’ap	leg [HON]

དེ་བཞིན་དུ་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྗེས་འཇུག་ **k** འདི་ཡ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ཚུ་དང་ བསྟུན་དེ་འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (ཚིག་མཛོད་ **tshikdzö**) ཟེ་བའི་ སྐབས་ལུ་ རྗེས་འཇུག་ **k** གི་ སྒྲ་གདངས་ གོ་ཡོད་ཙུ་ སླབ་ཚུལ་ (ཚིག་སླབ་ནི་ **tshî ’lapni**) ཟེར་བའི་ ངག་བརྗོད་ ཚུ་ནང་ལུ་ རྗེས་འཇུག་ **k** གི་ སྒྲ་གདངས་འཐོན་ནི་ མེདཔ་ཨིན། སྟེ་ བརྗོད་ཚིག་ (འོག་ཐོག་ **ôtho**) ཟེར་བའི་སྐབས་ སྒྲ་ཚིག་ གཉིས་ཆ་རནང་ རྗེས་འཇུག་ **k** གི་ སྒྲ་གདངས་ མེད་པའི་ཁར་ ཡིག་ཐོག་གི་ སྒྲ་གདངས་ (སྟག་ཚང་ **Taktshang**) ཟེར་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ རྫོང་ཁ་ སླབ་ཐངས་ ཕལ་སྐད་ནང་ **Tatsha** ཟེར་ སླབ་སྲོལ་ ཡོདཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- ག་	སྟག་རྫོང་	tâdzong	sentinel fortress situated up-hill from main dzong
	འོག་ཐོག་	otho	ground floor
	ཚིག་མཛོད་	tshikdzö	dictionary
	ཚིག་སླབ་	tshî ’lap	declare, say
	རྫོང་ཁག་	Dzongkhak	district
	རྫོང་བདག་	dzongda	district chief
	དྲུང་ཁག་	dr’ungkhak	subdivision

སྟེ་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྗེས་འཇུག་ **sh** འདི་གིས་ སྔོན་གོང་ དབུ་ཅན་གྱི་ སྡེབ་སྦྱོར་ ཤིག་ཟེར་ སྐུལ་ཚིག་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་དང་ ཟུར་ཆ་ འདྲ་བའི་ ཡིག་འབྲེལ་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ རོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ སྡེབ་སྦྱོར་ནང་ལུ་ ཡང་འཇུག་གི་ དོན་མཚན་ཡ་ རྗེས་འཇུག་ **sh** འདི་གིས་ སྟོན་ཚུགསཔ་ཨིན།

’Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཤིག་	སྨོ་ཤིག་	’Mosh?	Isn’t that so?
	འབག་ཤོག་ཤིག་	Bâshosh!	Bring it here!
	བལྟ་ཤིག་	Tash!	Look!
	བསྡམ་ཤིག་	Damsh!	Close it!
	སླབ་ཤིག་	’Lapsh!	Say it!
	བསྟོན་ཤིག་	Tönsh!	Show it!

དོན་གོང་ལུ་ གསལ་བཤད་ འབད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ རྗེས་འཇུག་ **r** དང་ **l** གཉིས་ཀྱིས་ རྫོང་ཁ་ སླབ་ཐངས་ ཕལ་སྐད་ནང་ལུ་ ཡིག་ཐོག་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་གདངས་དེ་ར་ སྟོནམ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ རྫོང་ཁ་ སླབ་ཐངས་ ཚུ་ནང་ཡ་ ཡིག་ཐོག་གི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་དགོཔ་ རྣམ་པ་སྣ་ཚོགས་འབད་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ གཙོ་བོ་ ད་རེས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ ཡོད་པའི་ རིག་གཞུང་ དེ་ཚུ་ལུ་ སྔ་ གོང་གི་ རྒྱ་ཚད་དང་ གོ་བ་ གཏིང་དཔོག་ནི་ ལྷ་ཁག་ཡོད་པའི་ བསྟན་བཅོས་ རིག་གནས་ ཚུ་གིས་ ཤུགས་རྐྱེན་ བརྐྱབ་ཡོད་པའི་ ངོ་དོན་ སྟོནམ་ཨིན།
དཔེར་ན་ (རྒྱལ་དར་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་ཚིག་འདི་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ཚུལ་འདི་ནང་ རྗེས་འཇུག་ **r** གི་ སྒྲ་ གདངས་ མེདཔར་ **gäda** ཟེར་ སླབ་སྲོལ་ ཡོདཔ་ཨིན། སྔོ་ སྤྱིར་བཏང་གི་ མིང་ (ཀརྨ) ཟེར་བའི་ བརྗོད་ཚིག་འདི་ རྫོང་ཁའི་ སླབ་ཐངས་ ཕལ་སྐད་ནང་ **Kâma** ཟེར་ སླབ་སྲོལ་ ཡོདཔ་ཨིན་རུང་ ཡིག་ ཐོག་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་གདངས་ **Karma** ཟེར་ཡ་ གོ་ནི་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ འོས་བབས་ དང་ ལྡན་པའི་ མིང་འདི་ཚུ་ མང་ཤོས་ ཡིག་ཐོག་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ སླབ་ ཨིན། སྔོ་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་རབས་ བྱུང་ཚུལ་དང་ ལོ་རྒྱུས་ཡིག་དེབ་ (འབྲུག་དཀར་པོ་) ཟེར་བའི་ མིང་འདི་ སྤྱིར་བཏང་ ཡིག་ཐོག་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་གདངས་ **Druk Karpo** ཟེར་ སླབ་དགོཔ་ ཨིན་རུང་ རྫོང་ཁའི་ སླབ་ཐངས་ ཕལ་སྐད་ནང་ **dru kâp** ཟེར་ རྗེས་འཇུག་ **r** གི་ སྒྲ་གདངས་ མེདཔར་ སླབ་སྲོལ་ཡ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ ཡིག་ཐོག་གི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་དགོ་པའི་ བརྗོད་ཚིག་ (འཆར་གཞི་ **châzhi**) ཟེར་བའི་ སྒྲ་དེ་ཚུ་ནང་ རྗེས་འཇུག་ **r** གི་ སྒྲ་གདངས་ཡ་ ཧེ་མང་ སླབ་ནི་ཡོདཔ་ཨིན།
དེ་ལས་ (ཀུན་གསལ་ **Künsel**, བློ་གསལ་ **’Losel**) ཟེར་ ཡིག་ཐོག་གི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་དགོ་ པའི་ བརྗོད་ཚིག་ ཚུ་ནང་ཡ་ རྗེས་འཇུག་ **l** གི་ སྒྲ་འདི་ སླབ་ནི་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ དོ་མེན་

རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ སྡེབ་སྦྱོར་འདི་ནང་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཚིག་ (བལ་ **b'ä**, ཨོལ་ལྐོག་ **'öko**, རྒྱལ་ཁ་ **gäkha**) ཟེར་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ སྐབས་མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ ཇེས་འཇུག་ **1** འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན།

༡༨ སྒྲ་གདངས་ བཟོ་དབྱིབས་ཀྱི་ ཟིན་བྲིས།

གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ ངོམ་དེ་ནང་ སྒྲ་དྲག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ ཁ་སྟོན་ལུ་ དོ་རོ་ *rising glottalised tone* ཟེར་བའི་ ལྐོག་མའི་སྒྲ་ ཡར་འཕར་སུ་འདི་དང་ *long falling tone* ཟེར་ སྒྲ་གདངས་ མར་ཞོལ་སུ་འབད་ སླབ་ནི་ཡོད་མི་ དེ་གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ཡ་ མ་གཞི་ དབྱེ་བ་ ལེགས་ ཞིམ་འབད་ དཔྱད་པ་ཅིན་ སྒྲ་གདངས་ མཐོ་དམའ་གྱི་ ཁྱད་པར་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ད་ རྫོང་ ཁ་སླབ་མི་ ཡོད་རིགས་རྣམ་གྱིས་ འ་ནི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་འདི་ དེ་འཕྲོད་ལས་ འཇམ་ཏོང་ ཏོ་འབད་ ཕྱི་མི་ཚུགས་ དེ་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ དེ་གིས་ སྐོར་ལས་ ངོ་སྟོན་ འགྲེལ་བཤད་ མ་འབདཝ་བར་ བཞག་ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ འ་ནི་ སླབ་ཐངས་ཀྱི་ ཁྱད་ པར་འདི་གིས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ དེ་ཚུ་ནང་ *short open syllables* སྒྲ་ཚིག་ ཐུང་བ་ དང་ *diphthongs* སྒྲ་གདངས་ གཅིག་ སྟོན་པའི་ དབྱངས་ཡིག་ གཉིས་འདུས་ *monosyllables* སྒྲ་ཚིག་ གཅིག་ སྟོན་པའི་ཚིག་ དེ་ལས་ ཇེས་འཇུག་ (ན་-**n**) དེ་ཚུ་ལུ་ སླབ་ཐངས་ཀྱི་ རྐྱེན་ མི་ འབྱུང་པའི་ཁར་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ ཚུ་གིས་ར་འབད་ཙ་ འ་ནི་ ཁྱད་པར་འདི་ དུས་རྟག་བུ་ར་ཚུལ་ དང་ མཐུནམ་འབད་ ལག་ལེན་འཐབ་འདི་ སླབ་ཐངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་ ཕྱི་འདི་ མེདཔ་ཨིན། སྟེ་ འ་ ནི་ བརྗོད་སྒྲ་ སླབ་ཐངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་འདི་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ མེན་མི་ཚུ་གིས་ དབྱངས་ ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ རིང་ཚད་ཀྱི་ ཁྱད་པར་ ཨིམ་བཟུམ་སྦེ་ ཚོར་འདི་ དོན་ འབྲུལ་བ་འབད་ གོ་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན། མ་གཞི་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་འ་ནི་ སྔོན་གོང་གི་ སྒྲ་སྐད་ རིག་པའི་ ནང་ དོན་ ཁྱད་འཕགས་ཅན་ཅིག་ ཨིན་ཙ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ རྣམ་བཞག་གི་ ཕྲ་ཁྲིམས་ ཚད་གཞི་དེ་ ནང་ རང་གི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་ ཕྱི་མ་ཚུགས་མི་ ཚུ་ལུ་ མགུ་རྙོག་པའི་ ལམ་ལུགས་ཅིག་ བཟུམ་སྦེ་ ཚོར་འདི་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ སླབ་ཐངས་ ཁྱད་པར་གྱི་ དཔྱེ་ འོག་ལུ་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོདཔའི་ ཁར་ དཔྱེ་སྟོན་ འདི་ནང་ལུ་ *rising glottalised* ཟེར་བའི་ ལྐོག་མ་ལས་ འཐོན་པའི་ སྒྲའི་ ཁྱད་ པར་འདི་ ཟུར་ཆ་ སྟོན་པའི་ རྟགས་ *asterisk* [*] འདི་གིས་ བརྗོད་ཚིག་གི་ མཇུག་ལུ་ མཚན་ རྟགས་ བཀོད་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ད་ འ་ནི་ ཟུར་ཆ་སྟོན་པའི་ རྟགས་འདི་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་སྲོལ་ མེདཔ་ཨིན།

high register examples					
rising, glottalised			**slightly falling**		
ཤོབ་	shop*	lie	གཤོགཔ་	shop	wing
གསུམ་	sum*	three	སྲུངམ་	sum	amulet
སེམས་	sem*	mind, feelings	སྲནམ་	sem	lentils, pulse
རྐངམ་	kâm*	leg	སྐརམ་	kâm	star
སྤྱགས་	pâ*	slice of meat	དཔར་	pâ	picture
ཐབ་	thap*	stove, kitchen	ཐགཔ་	thap	rope
ཤེས་	shê*	know	ཤེལ་	shê	glass
རྐང་	kang*	marrow	བཀང་	kang	fill (liquids)
མཆིནཔ་	chim*	liver	ཁྱིམ་	chim	house
ཚམོ་	tsham*	niece	མཚམས་	tsham	border
བསད་	sê*	kill	གསེར་	sê	gold
སླི་	’lü*	pear	གླུད་	’lü	dough effigy

low register examples					
rising, glottalised			**slightly falling**		
འཛིནཔ་	dzim*	tongs	རྫིམ་	dzim	eyebrow
འབྲ་	bjâ*	standing paddy	བྲཱ་	bjâ	summer
དོས་	d’ô*	burden	དོར་	d’ô	pair
སྡོད་	dö*	sit, stay	མདོས་	dö	ritual spirit palace made of coloured thread

༡༥ རློ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བརྗོད་ཚིག་ བཅད་མཚམས།

རྫོང་ཁ་འདི་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ དབུ་ཅན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ ཚིག་གི་ བཅད་མཚམས་དང་ རྫོགས་མཚམས་ འདི་ཚུ་ ག་ལས་ རྫོགས་པ་ཨིན་ན་ ཤེས་ཚུགས་པའི་ བརྡ་སྟོན་ ཁ་གསལ་ཏོག་ཏོ་ཅིག་ ག་ནེ་ཡེ་ མེདཔ་ཨིན། སྟེ་ ཚིག་འདི་ཚུ་ བཅད་མཚམས་ ཚག་ **tshâ** (་), རེ་གིས་ དང་ དེ་ལས་ ཚིག་གི་ རྫོགས་མཚམས་འདི་ཚུ་ ཤད་ **shê** (।), རེ་གིས་ མ་ཏོགས་ བརྡ་སྟོན་གཞན་ ཁ་གསལ་ཅིག་ མེདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ ཚིག་ རྫོགས་མཚམས་དང་ བཅད་མཚམས་འདི་ཚུ་ ག་ར་ རང་ ཨ་རྟག་ ཁ་སྐད་ སླབ་མི་ཚུ་གི་ ཤེས་ཚད་དང་འཁྲིལ་ དེ་ཐག་བཅད་དགོཔ་ཨིན། སྟེ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྦེ་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཚིག་བཅད་མཚམས་དང་ རྫོགས་ཚམས་ བརྡ་སྟོན་གྱི་དོན་ལུ་ ས་སྟོང་རེ་ བཞག་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ འ་ནི་ ས་སྟོང་རེ་ བཞག་འབྲི་ལུགས་འདི་ དཔེར་ན་ནང་པ་ཀྱི་ ཡིག་དེབ་དང་ སློབ་དེབ་ཚུ་ནང་ ཚུལ་བཞིན་དུ་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་པའི་ཁར་ ཡིག་དེབ་འདི་ནང་ ཡོད་པའི་ སྡེ་ཚན་ ལྔ་པ་ནང་ དཔེ་ཚན་ ཐོ་བཀོད་ A, B, C, D ཚུ་ནང་ཡ་ ཚིག་ བཅད་མཚམས་དང་ རྫོགས་ཚམས་ བརྡ་སྟོན་གྱི་དོན་ལུ་ ས་སྟོང་རེ་ བཞག་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ འ་ནི་ ཚིག་ བཅད་མཚམས་དང་ རྫོགས་ཚམས་ཀྱི་ ས་སྟོང་འདི་གིས་ སློབ་སྦྱོར་གྱི་ རིག་པ་དང་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ ལག་ལེན་ནང་ལུ་ དོན་སྟོན་ཚུགས་པའི་ དབྱི་ ཨིང་ལི་ཤི་ནང་ཡ་ ཚིག་ བཅད་མཚམས་ བརྡ་སྟོན་གྱི་དོན་ལུ་ *comma* ཀོ་མ་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དོ་ བཟུམ་ཅིག་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་ བཅད་མཚམས་དང་ རྫོགས་ཚམས་ཀྱི་ ས་སྟོང་རེ་ བཞག་དེ་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ ཡིག་དེབ་ ལྷག་མི་ཚུ་གིས་ ཡི་གུ་ལྷག་པའི་སྐབས་ལུ་ ཚིག་ཚུ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ ལྷག་ཚུགས་པའི་ཁར་ མཐོང་སྣང་ལུ་ཡ་ ཚིག་གི་ སློབ་སྦྱོར་ལྟར་དུ་ དོན་དཔྱ་ དབྱེ་བ་སོ་སོ་ ཕྱེ་ཚུགས་པའི་ དོན་ གྲུབ་ཚུགསཔ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་དང་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་ རློ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ གནས་སྟངས་ཀྱི་ ཁྱད་པར་འདི་ སོ་སོ་འབད་ ཡོདཔ་ཨིན། སྟེ་ རློ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཚིག་འདི་ཚུ་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱི་དེ་མེད་རུ་ ས་སྟོང་རེ་ བཞག་འབྲི་ཚུལ་འདི་གིས་ ཚིག་དང་ ཚིག་འགྲེལ་འདི་ཚུ་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱེ་ཚུགསཔ་ཨིན། ཨིན་རུ་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་ ག་ཅི་ཨིན་ན་དང་ རློ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཚིག་གོ་སྒྲིག་ ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ཚུ་ ཕ་ཚིག་གི་ཐོག་ལུ་ བཟོ་དགོཔ་ཨིན། སྟེ་ འ་ནི་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ཡ་ དུས་ཨ་རྟག་ར་ ཁ་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ཚུ་གི་ ཁ་སླབ་ཐངས་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ ངོམ་དེ་འགྱུར་ གཞི་བཞག་འདི་ བཟོ་ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ཚུ་ལུ་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ཚུ་ ཁྱད་པར་དུ་ གོ་བ་ འཇམ་ཏོང་ཏོ་འབད་ ཤེས་

ཚུགས་པའི་ གོ་སྐབས་ཡོདཔ་ལས་ དོན་བཤད་དང་ ལམ་སྟོན་ གལ་ཅན་འདི་ཚུ་ མདོར་བསྡུས་དེ་ འོག་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་ཨིན།

སྔོ་ ཨིང་ལིཤི་གི་ སྐད་ཡིག་དང་ མ་འདྲཝ་སྦེ་ རྫོང་ཁ་ནང་ *postpositions* ཟེར་བའི་ ལ་དོན་གྱི་ རྐྱེན་འདི་ཚུ་ མིང་ཚིག་གི་ ཤུལ་མར་ འབྱོཝ་ཨིན། དཔེར་ན་ (དེ་ **d'i**) ཟེར་བའི་ ལ་དོན་གྱི་ རྐྱེན་འདི་ མིང་གི་ རྣམ་དབྱེ་ཚུ་གི་ ཧེ་མ་ མེན་པར་ ཤུལ་མ་ འབྱོཝ་ ཨིམ་བཞིན་དུ་ དེ་བཟུམ་མའི་ ལ་དོན་གྱི་ རྐྱེན་གཞན་ཡ་ དཔེར་ན་ (ལུ་ **lu,** ཚུ་ **tshu,** གི་ **gi,** གིས་ **gi,** ནང་ **na,** ར་ **ra,** ཡ་ **ya,** དང་ **da,** ཟེར་ **z'e,** འབད་ **be,** རུ་ **ru**) ཚུ་ཡ་ དེ་བཟུམ་སྦེ་ར་ འབྱི་དགོཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ དུས་སྐབས་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ འབད་བ་ཅིན་ དཔེར་ན་ (རྫོང་དཔོན་དེ་ཚུ་གིས་ཡ་ **dzongbö-di-tshu-gi-ya**) ཟེར་བའི་སྐབས་ ལ་དོན་གྱི་ རྐྱེན་དེ་བཟུམ་ ལེ་ཤ་ གཅིག་ཁར་འདུས་འདི་ འབྱི་དགོཔ་ཡ་ འབྱུངམ་ཨིན། གང་ལྟར་ཡང་ རྨི་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ དེ་བཟུམ་མའི་ ཚིག་འབྱི་ཚུལ་གྱི་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ གོ་བ་ འཇམ་ཏོང་ཏོ་འབད་ ཤེས་ཚུགསཔ་ཅིག་ཨིན།

(༡) སྔོ་ འ་ནི་ ལ་དོན་གྱི་ རྐྱེན་འདི་གིས་ དཔེར་ན་ (རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ **gäkhapgi,** དམག་འདི་ **'mâdi,** ཁྱིམ་ནང་ **chimna**) ཟེར་ མིང་གི་ཚིག་གཅིག་ བཟོ་བཅོས་ འབད་བ་ཅིན་ འ་ནི་ ཚིག་བཟོ་བཅོས་ འབདམི་ འདི་དང་གཅིག་ཁར་སྦེ་ འབྱི་དགོཔ་ཨིན།

(༢) དེ་འབདཝ་དང་ ལ་དོན་གྱི་ རྐྱེན་ དེ་བཟུམ་མང་སུ་ དཔེར་ན་ (ཐོན་ནི་དེ་གིས་ **thönni digi,** ལམ་ལུགས་ཚུ་ཡ་ **lamlu tshuya,** དགེ་སློང་ཚུ་གིས་ཡ་ **gelo tshugiya,** རྫོང་དཔོན་དེ་ཚུ་གིས་ཡ་ **dzongbö ditshugiya**) ཟེར་ ཡོདཔ་ཅིན་ བཟོ་བཅོས་ འབདཡོདཔའི་ ཚིག་འདི་གི་ ཤུལ་མ་ རྐྱེན་དེ་ཚུ་ཡ་ གཅིག་ཁར་ ཚིག་གཅིག་ སྦྱོར་འདི་ འབྱི་དགོཔ་ཨིན།

སྔོ་ གཞན་དུས་ཧྲག་བུ་རགཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ སྒྲ་དྲང་ལྡན་ ཚུ་གིས་ ཚིག་སོ་སོ་ ཨིམ་འབད་ ཚོར་བ་ཅིན་ བརྗོད་སྒྲ་ ཧིང་སངས་ས་སྦེ་ སྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་ རྨི་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ཡ་ ས་སྟོང་རེ་ བཞག་འདི་ འབྱོཝ་ཨིན། སྔོ་འ་ནི་ ས་སྟོང་དེ་ཚུ་གིས་ ཚིག་གི་ བཅད་མཚམས་འདི་ཚུ་ སོ་སོ་ ཕྱེ་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ དུས་ཧྲག་བུ་རགཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སླབ་མི་ ཚུ་གིས་ ཀློ་སླབ་དང་ ཚིག་འདི་ཚུ་ བཅད་མཚམས་ ག་ལས་ཕར་ བཅད་ནི་ ཨིན་ན་ཚུ་ཡ་ ཁྱད་པར་ སོ་སོ་འབད་ཕྱེ་འདི་ ཁོང་རའི་ རང་བཞིན་གྱིས་ ཡོདཔའི་ རིག་ཤེས་ དེ་གྱི་ཐོག་ལུ་ དེ་འཕྲོད་ལས་ ཐག་གཅད་ཚུགས་པའི་ཁར་ ངག་ཐོག་ བྱ་ཚིག་དང་འབྲེལ་བའི་ བསྐྱོད་བསྡུགས་ཀྱི་ ཚིག་ དེ་ཚུ་ཡ་ བྱ་ཚིག་དང་ དབྱེ་བ་སོ་སོ་ ཨིན་མེན་དང་ ཡངན་ བྱ་ཚིག་གི་ ཚིག་དང་གཅིག་ཁར་ བསྡུས་འགྱོ་དགོཔ་ ཨིན་ན་ མེན་ན་ ཚུ་ཡ་ ཁོང་གི་ རིག་ཤེས་འདི་གིས་ དེ་འཕྲོད་ལས་ རང་བཞིན་གྱིས་ འབད་ དོན་ ཐག་བཅད་ཚུགསཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་ འ་ནི་ དུས་ཧྲག་བུ་རཁ་ རྫོང་ཁ་དེ་ར་ སླབ་སྟོན་མི་ཚུ་གི་ རིག་ཤེས་དེ་ལས་བརྟེན་ རྨི་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེན་ འཐབ་མི་ཚུ་གིས་

ཡ་ རན་ཆོད་ཡོད་པའི་ ཚིག་ བཅད་མཚམས་ཚུ་ ག་ལས་ཕར་ ཨིན་ན་དང་ དེ་ལས་ ཚིག་ཨིམ་དང་ མེན་པའི་ ལམ་ལུགས་ ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ཡ་ ཧ་གོ་ཚུགསཔ་ཨིན། སྟེ་ དུས་ཧག་བུ་ར་ གསུམ་སྐད་ ཛོང་ཁ་ སླབ་མི་ཚུ་གིས་ ཚིག་ཚུ་ བཅད་མཚམས་དང་ ཛོགས་མཚམས་ སོ་སོ་འབད་ དབྱེ་བ་ ཕྱེ་ ཚུགས་པའི་ རིག་ཤེས་འདི་གི་ སྐོར་ལས་ འོག་ལུ་ རྫོ་མེན་ཛོང་ཁ་ནང་ ཚིག་ལྷུག་པའི་ཐོག་ལུ་ དཔེ་ ཐོ་བཀོད་འབད་ ཡོད་མི་འདི་ནང་ འགྲེལ་བཤད་ རྒྱས་ཤིང་རྒྱསཔ་སྦེ་ འབད་ཡོདཔ་ཨིན། ༎

5 Guide to Phonological Dzongkha (Dzongkha)

1. སྒྲ་དག་པའི་རྫོང་ཁ་ *Drad'abi Dzongkha* (Phonological Dzongkha)

Zhungdregi Dzongkhai tshî yitho dr'ithanggi yig'ui depjor ditshu Sheri Läkhungda Dzongkha G'ongphe Lhentsho 'nyîgi hema lera yitholu petrün bäyömi tshikdzö tshunalu ködi yöp 'ing. Phonological Dzongkha z'e སྒྲ་དག་པའི་རྫོང་ཁ་ *Drad'abi Dzongkhai* yig'u dr'ilu digi hema lera tsamdi yöbi yig'u dr'ilugi depjor 'nyîm ditshugi tshâma be jomi tup. Drad'abi Dzongkhai yig'u dr'ilu digi ngacara châchaplu Dzongkha khale 'labi 'lôgi jödra nyaca ditshu trhüwa g'anee meba yitholu dr'îdi dra hingsangsabe töntshubi g'okap bj'im 'ing, d'imatshe yig'u dr'ithangdi khale 'labi 'lôgi dra d'ahigi lamluda tündi dr'igoni digi yig'u dr'ithanggi depya nyungsuda jamtotobe yöp 'ing, d'ibeni digi âni dr'iludi yig'u 'ucengi thôlura drad'abi Dzongkha ci dr'itshubi drilu lamlu tentoto yömici 'ing. D'ibeuda Drad'abi Dzongkhai yig'u drilu di zhen chöchogi pechada thün ditshu dr'inigi d'önlu lâle thapni miong. D'itshu dr'inigi d'önlu bewacin d'ü d'angphu lera tsamdi yöbi Chöke dr'ithanggi depjor digura lâle thapdi dr'igo. Drad'abi Dzonkhai driludi khale 'labi dratshu d'âtotobe jôtholu yitho dr'itubi dr'ilu tap detotoda tentotoci 'ing.

Milo 21 deci khusimsibe lübi shülu 'Namlo 2015 'inda zhibi འབྲུག་གི་དུས་དེབ་ *Druk Journal* thönrim d'angbi nalu Drad'abi Dzongkhai dr'iludi gôp khâchewi kôle d'oroe lo nebe thönyi.

> …we must not confuse Dzongkha with Chöke. Chöke is a sacred liturgical language, and its orthography cannot be changed. Chöke should be taught as a subject in Bhutanese schools if we wish our youth to retain a connection to our own national cultural heritage.
>
> Dzongkha, on the other hand, is a living spoken language, and Dzongkha spelling can be rendered both easy and straight-

> forward by following a one-to-one correspondence between the phonology of the spoken language (the living sound system) and the spelling in ’Ucen script. Such a straightforward spelling system in Bhutanese script was developed just over twenty years ago but never formally introduced. Experts in the Dzongkha Development Commission marvelled at the system’s simplicity and its ease of use for writing Dzongkha, but we shelved it because we thought that it would be much too controversial at the time. None of us wanted to create an uproar.
>
> Meanwhile, multi-party democracy has been introduced, and the loud laments about the national language in the Bhutanese media have not ceased. Perhaps the time is drawing nigh to dust off the cobwebs and to present the system to the public at large so that the Bhutanese people can decide for themselves. Like most national languages, Dzongkha too could have a phonological orthography.

Nizumi d’ön khâche toto tshu thömbalu tendi ngacegi སྒྲ་དག་པའི་རྫོང་ཁ་ Drad’abi Dzongkhai yig’u dr’iludi mimang künlu phenbi thaplu ’mikdi rangra sôsoi d’ânada tündi dr’ilu digi ’ewa cedi lâle thapni jambi d’önlu phüu ’ing. Te d’ato ngacigi ’nätang dilu tawacin hema *Korean* gi yig’u dr’ilu *Hanggul* gi ’nätang dida d’are ngaci ’nätangdi ’nyî cha draube thöm ’ime. Âni *Korean* gi yig’u dr’ilu die lâle thapni gu d’angbara gäp *Sejong* (1418–1450) gi gäkhap cangmi kap lu gu tsutsup ’ime. Lärimdi cilo 1443 gi lonjulu da 1444 gi longgu decikha mato läzhimbe gutsû matshup ’ime. Te âni *Korean* gi drad’abi yig’u dr’ithang digi kôlegi sheba ditshu *Korean* khongri yitho yöbi 훈민정음 *Hunmin Jeongeum* ‘Proper Sounds for the Education of the People’ z’ewi yicha nalu köyöp ’ime. *Korean* gi gärapda chöjunggi lôju tshunalu tawacin, *Hanggul* z’ewi yig’u dr’iludi gutshubi kaplu d’önda ’nampa ’natsho tshugi d’önlu dumdrarebe lâle thapni gutsutsup ’ime. Âni yig’u dr’iludi *Korean* gi gäyonggi khake yitho drithang

lamluda dem tsentoto cibe cilo 1946 lu ’mache ’nyîba jûduuda gä dr’iludi läzhimbe d’âchap jomatshup ’ime.

Drad’abi Dzongkhai yig’u dr’ithang dinalu Chöke ’ucenna dr’isö yöbi yig’ui depjorda jorwa yöri’nam g’âra lâle thapdi dr’igop mê. D’ie Dzongkhai jödragi tshêzhida thrîdi yig’ui dephorye tshêzhi d’ile magäwa dr’igop leten yig’ui depjorda jorwae tshêcile gä lâle thapgop mep ’ing. D’i beule Chökegi yig’ui depjor tshêcile gä Dzongkhai dr’iluna dr’igop mep ’ing.

Drad’abi Dzongkhai yig’u dr’iludi hemagi chöke dr’ilu ’nyîm dida midra. D’ebe madrawi khebar die g’adebera yöp z’ewacin hemale yöbi Chöke dr’ilu ’nyîmdi depjorlu tsou tendi dr’iu ’imle khale ’lap magobi dra mebi yig’ui depjorda jorwa thep läsha yitholu dr’igop yöp ’ing. D’ibeule âni dr’ilu ’nyîmdi lhabi ganglera dra mebi depjor thep ditshue g’âra ’lolu zung-gop yö. Te Drad’abi Dzongkhai dr’ilu dinalu dra mebi yig’u mapalera dr’igop mê. Yig’ui depjorda jorwa tshue khale ’labi jödra g’â ’ingmi did-ara thrîdi dr’iu ’ing. D’ibeuleten Dzongkhai jödra d’âtotobe tönnigi d’önlu ***’nyönju*** da ***gocen*** d’ele ***dokcen*** ditshu ***mingzhi*** da cikha jorwa bädi yig’ui depjor tshue khale g’â ’lapdo zumbera dr’iu ’ing. Te mazhi drad’abi Dzong-khai dr’iludi yig’u ’ucengi thôlu dr’itup ’ingru dr’ithanggi depjorda jorwa ditshu Dzongkha nyacadi khori jödrai ’namzha da thrîdi dr’inilu râläp ’ing.

Drad’abi Dzongkhai dr’ilugi ’namzha dinalu ***’nyönju*** ‘*prefixed letter*’ (ག *g* da ད *d*) ’nyîle gädi dr’igop mê. Te ***’nyönju*** (ག *g*) jogo midi Dzongkhai jödra dr’akpa (གཞ་ *zh* da གཟ་ *z*) ’nyîda, dra jamba (ཞ་ *zh’* da ཟ་ *z’*) ’nyîgi b’âna jödra ’lapthanggi ’ewa yöple tendi ’ing. Nizumbe ***’nyönju*** (ད *da*) jogo midi Dzongkhai jödra dr’akpa (དབའ་ *’w* da དབྱ་ *’y*) ’nyîda, dra jamba (ཝ་ *w* and ཡ་ *y*) ’nyîgi b’âna yöbi jödrai khebar tönnigi d’önlu ’ing.

Drad’abi Dzongkhai yig’u dr’ilugi ’namzha dinalu ’ucengi ***gocen*** *superscript letters* sumchara lâle thap dr’igop yö. Te Dzongkhai dr’ilu dina ***gocen*** (ར་ མགོ་ ***rago***) (རྒ་ *g*, རྗ་ *j*, རྡ་ *d*, རྦ་ *b*, རྔ་ *’ng*, རྙ་ *’ny*, རྣ་ *’n* da རྨ *’m*) gä lâle thap dr’i gomi die d’ön tsoura dra jamba (ག་ *g’*, ཇ་ *j’*, ད་ *d’*, བ་ *b’*, ང་ *ng*, ཉ་ *ny*, ན་ *n* da མ་ *m*) thsule jödra dr’âzhegi kheba tönnigi d’önlu ’ing. D’ele ***gocen*** (ལ་ མགོ་ ***lago***) cî dr’igop yömidi (ལྷ་ *lh* da ལ་ *la*) ’nyîgi b’âna yöbi jödrai kheba

tönnigi d’ön lu ’ing. D’ida draube ***gocen*** (ས་མགོ་ ***sago***) (སྒྲ་ *dr*, སྦྱ་ *bj* da སླ་ *’l*) z’e dr’igo midi Dzongkhai dra dr’akpa ditshu dra jamba (གྲ་ *dr’*, བྱ་ *bj’* da ལ་ *l*) tshule jödra ’lapda dra dr’âzhegi kheba yöbi tâtshelu dr’igop yöp ’ing.

D’ele drad’abi Dzongkhai dr’ilu ’namzha dinalu ***dokcen*** *subscript letters* khâ sumle gä dr’igop mê. D’itshue khale ’labi jödrai ’namzha tshêzhi dida tündi yig’u ***dokcen*** yöbi jorwae tshê cile gä dr’igop mê. Te yig’ui jorwa nalu (ར་བཏགས་ ***rata***) ’nga dr’i gop yömi die Dzongkhai jödra ’lapda *retroflex consonants* cedrîdi ’lapgobi dra (ཏྲ་ *tr*, ཐྲ་ *thr*, སྒྲ་ *dr*, གྲ་ *dr’* da ཧྲ་ *hr*) z’ewi jödra ditshu thrüwa meba tönnigi d’önlu jorwa ditshu lâle thapdi dr’igop ’ing. D’ibeuda ***rata*** lhâlü zhenmi (ཏྲ་ གྲ་ སྒྲ་ ཕྲ་ བྲ་ སྦྲ་ ཧྲ་) ditshu drad’abi Dzongkhai dr’iu dina khogö mêpleten dr’igope mê. D’ele jödra kenda chu ’nyîle thönbi dra *bilabial-palatal* (པྱ་ *pc*, ཕྱ་ *pch*, སྦྱ་ *bj* and བྱ་ *bj’*) z’ewi tshîgi jödra tönnigi d’önlu (ཡ་བཏགས་ ***yata***) zhi dr’igop yö. Âni jödra kenda chu ’nyîle töndi dra ’lapthangdi Dzongkhana câmci gä kha zhenmi tshuna dra d’i ’lapbi sö mep ’ing.

D’ele yig’ui jorwa ***mingzhi*** gu ***naro*** da ôlu ཝ་ཟུར་ ***waz’ur*** tshu cikhabe bjôdi dr’îdi yöbacin d’igie Dzongkhai dra zhenda madru *open rounded back vowel* [ɔ] z’ewi ’yangyigi jödra madrau ’lapsö yöbi d’ön töm ’ing. D’ie pce bewacin tshömi khwo [khɔ] ཁྭོ་, chimi tswo [tsɔ] ཙྭོ་ z’ewi tshî ditshu ’lapthangra madraube yöbi jödra tönnigi d’önlu ’ing. Te tshî ditshu hemale yöbi ’ucnegi depjorna ཁྭ་བ་ da ཙྭ་བར་ z’e dr’îdi dû.

2. *Drad’abi Dzongkhai Seljegi Mingzhi*
(Initial consonants in Phonological Dzongkha)

Drad’abi Dzongkhai tshî da dra ditshu yitho dr’iuda gôbi seljegi drayi ditshu g’âra tshâmbe ôlu yithona sätotobe töndi yö. D’ele jödra ’ewa meba *Dzongkha Romanisation* gi yitho dr’ithang die cikhabe töndi yö.

Dzongkha initial consonants

k	ཀ་	kh	ཁ་	g	རྒ་	g’	ག་
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	རྗ་	j’	ཇ་
t	ཏ་	th	ཐ་	d	རྡ་	d’	ད་
p	པ་	ph	ཕ་	b	རྦ་	b’	བ་
pc	པྱ་	pch	ཕྱ་	bj	སྦྱ་	bj’	བྱ་
tr	ཀྲ་	thr	ཁྲ་	dr	སྒྲ་	dr’	གྲ་
ts	ཙ་	tsh	ཚ་	dz	ཛ་		
		zh	གཞའ་	z	གཟའ་		
		zh’	ཞ་	z’	ཟ་		
		sh	ཤ་	s	ས་		
		y	ཡ་	’y	དབྱའ་		
		w	ཝ་	’w	དབའ་		
		r	ར་	hr	ཧྲ་		
l	ལ་	’l	སླ་	lh	ལྷ་		
ng	ང་	ny	ཉ་	n	ན་	m	མ་
’ng	རྔ་	’ny	རྙ་	’n	རྣ་	’m	རྨ་
		h	ཧ་				

Hemagi Dzongkha dr’ilu ’nyîm dinalu jödra cî dr’inigi d’önlu yig’ui depjor lhampa madru läshabe dr’ini dû, d’ibeuda drad’abi Dzongkhai dr’ilu dinalu jödra cî tönnigi d’önlu yig’ui depjore tshêda dentoto düp cîle gä dr’igop mê. D’ie pce bewacin **j** z’ewi jödra cî tönnigi d’önlu hemagi depjor madru བརྗ་ ལྗ་ འཇ་ མཇ་ རྒྱ་ འགྱ་ བརྒྱ་ བསྒྱ་ da སྒྱ་ z’e ’nampa ’natshobe dr’ido yö mitshu drad’abi Dzongkhai dr’ilu dina རྗ་ z’e jödra thrüwa meba töntshubi depjor sthêda dem düpcigi thüp ’ing. D’izumbe **c** ཅ་ z’ewi jödra cî tönnigi d’önlu hemagi dr’ilu dina ཀྱ་ བཀྱ་ སྐྱ་ བསྐྱ་ བཅ་ ལྕ་ da གཅ་ z’e ’nampa ’natshobe dr’isö yö mitshue drad’abi Dzongkhai dr’ilu dina ཅ་ z’e jödra thrüwa meba töntshubi depjor düpcina dr’i wagi thü. Âni ’ucenna yöbi ***’nyönju***, ***gocen***

d'ele ***dokcen*** mangshora khale 'labi Dzongkha nalu jödra thönni meple ten d'itshu drad'abi Dzongkhai dr'ilu dina dr'igope tsalera thönni mê. Te depjorgi jorwa dr'igop yömi shue khale 'labi jödrai kheba sôsobe yömi tshuda tündi yig'ui depjor tshue d'ida thrîdira dr'igop 'ing. D'ibeule ten drad'abi Dzongkhai yig'u dr'ithanggi depjorda jorwa ditshu khakedi khori jödrai 'namzha tshêzhigi lamlu digu zhizhadi tshêzhi dile magäwa dr'igop leten depjor ditshu tshêda dembikha tentoto nyungsube yö. Digibe Dzongkha dr'ithangdi lhaprue jamtongtobe j'angtshubi dr'iluci 'ing.

3. *Drad'abi Dzongkhai Yangyi*
(Vowels in Phonological Dzongkha)

Drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu 'yang-gi jödra tönnigi d'önlu hemale yöbi 'ucengi 'yangyi ditshu lâle thapdi dr'iu 'ing. 'Ingru Dzongkhai jödra ditshu dra d'âtotobe tönthapgi d'önlu yig'ui jorwada depjor ditshue g'âra khakegi jödrai lamluda tshêzhi ditshule magäwa tshüda thümbi thôlu dr'îdi jödrai kheba chungkure yömi tshue thrüwa meba tentotobe tön yöp 'ing.
Nibeule drad'abi Dzonghai drilu dina 'yanggi jödra tönnigi d'önlu hemale dr'isö yöbi 'yang ***g'ikhu, zh'apju, drengpo*** da ***naro*** ditshu lâle thapdi dr'iu 'ing. D'ibeuda *Roman Dzongkhai* dr'ilu dina 'yanggi dra rim ditshu tönnigi d'önlu *circumflex accent* z'e ***zh'am*** (ˆ) zumbe yöbi tâtshegi drataci 'yangyi tshugulu kädi dr'isö yömidi drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu *subscript* ***az'ur*** ci dratön benigi d'önlu ôlu pcangdi dr'igop yöp 'ing. D'ie pce bewacin ཟྲ་ **bj'â** *'cliff'* z'ewi 'yangdra rimdi thrüwa meba tönnigi d'önlu dr'igop 'ing. D'ele *apophonic vowels* z'e 'yangyi drajur ringwa *Romen Dzongkha* nalu drata *diaeresis* ***tshâ 'nyî*** (¨) 'yangyi sumgu kädi **ä**, **ö** da **ü** z'e dr'îdi dratön besö yömidi drad'abi Dzongkha nalu yig'u ས་ ci jenjube bjâdi pce bewacin ཇོས་ dö *'sit'* z'e dr'iwacin dratön betshup 'ing. Te drad'abi Dzongkha dr'ilu dina 'yanggi jödra ditshu thrüwa meba yitholu dr'ithanggi pcetshu ôlu sätotobe töndi yö.

Jödra thungsube 'lapsö yöbi ཨ་ **a** dra thungwa dilu drata thep dr'igop mê.

ཅཔ་ནི་	capni	‘do’
སླམ་	’lam	‘lama’
ད་	da	‘and’

Jödra rimbe ’lapgobi ’yangdra ringwa **â** z’emi ditshu འ་ཟུར་ ***az’ur*** ci migzhi tshugi ôlu pcangdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

སཱཔ་	sâp	‘new’
ཇཱ་རིམ་	j’ârim	‘handsome’
སླཱམ་ཆེ་	’lâmche	‘elephant’

’Yanggi dra **ä** z’e ’lapmidi ***jênju*** ས་ ci bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

སྦྲསན་ཇོ་	Dränjo	‘Sikkim’
སསམ་	säm	‘princess’
རྒསཔ་	gäp	‘king’

’Yanggi dra thungku **i** z’e ’lapmidi ***g’ikhu*** digi dratön betshup ’ing.

སྨིཏོ་	’mito	‘eye’
ཙིཔ་	tsip	‘stone wall’
དི་	di	‘the’

’Yanggi dra rim **î** z’e ’lapmidi ***g’ikhu*** cida ***az’ur*** ci migzhi tshugulu bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

ཉཱི་	’nyî	‘two’
སཱིམ་	sîm	‘elder sister’
ཙཱིཔ་	tsîp	‘astrologer’

’Yanggi dra thungku **u** z’e ’lapmidi ***zh’apju*** digi dratön betshup ’ing.

སུམ་	sum	‘three’
སླུ་	’lu	‘song’
ཐུང་	thung	‘drink’

’Yanggi dra rim **û** z’ewi dradi ***zh’apju*** da ***az’ur*** migzhi tshugulu bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

ཨཱུཔ་	ûp	‘owl’
ཀཱུ་	kû	‘gourd as scoop’
གཱུ་	g’û	‘tent’

’Yanggi dra rim **ü** z’ewi dradi ***zh’apju*** da ***jenju*** ས་ migzhi tshuda bjôdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

དུསན་	dün	‘seven’
བུས་	bü	‘snake’
ནམ་གུསང་	’namgüng	‘winter’

’Yanggi dra thungku **e** z’e ’lapmidi ***drengbo*** digi dratön betshup ’ing.

ཀེཔ་	kep	‘waist’
གྲེན་ཁ་	genkha	‘responsibility’
གྲེཔ་	gep	‘old’

’Yanggi dra rim **ê** z’e ’labi dradi ***drengbo*** da ***az’ur*** migzhi tshugulu bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

སཱེ་	sê	‘kill’
ཕྱཱེ་	pchê	‘half’
སཱེཔ་	sêp	‘yellow’

’Yanggi dra thungku **o** z’e ’labi dradi ***naro*** digi dratön betshup ’ing.

གྲོཔ་	gop	‘onion’
གྲེ་འོ་	geo	‘block of villages’
ཀྲོ་	tro	‘touch’

’Yanggi dra rim **ô** z’ewi dradi ***naro*** da ***az’ur*** migzhi tshugulu bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

ཟ་ཕཱོ་	da phô	‘hit the target’
ཕཱོཔ་	phôp	‘bowl’
དཱོ་བ་	dr’ôba	‘morning’

’Yanggi dra rim **ö** z’ewi dradi ***naro*** da ***jenju*** ས་ migzhi tshuda bjôdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

སློས་ཏོས་	’löbö	‘teacher’
བོསཔ་	B’öp	‘Tibetan’
གོསན་ཆིམ་	gönchim	‘guesthouse’

Dzongkha drad’â totobe dr’ithang-gi pcetöntshu z’ûdra (ཟྲར་སྒྲུགས་) dr’ubi-na gäshing gäpbe töndi yö. Te Dzongkha yitho dr’inigi dönlu chökegi depjordi mashêbacin tap madeu bôm bera yöp ’ing. Ânebe beuda khake Dzongkhadi khori dr’ilu drad’abi Dzongkhai dr’ithang dira lâle thapdi dr’i-wacin depjorye jamtoto dr’igoe detotobe yöni digi tap detotobe dr’itshubi dedo yöp’ing. Ni beule ten d’üjün ’üke Dzongkha ’lapmi tshugi Roman Dzognkha da drad’abi Dzongkhadi ’nyî lhaprue jamtongtobe j’angtshup ’ing. Te ’üke Dzongkha mema khake zhenmi ’lami tshugi bewacin d’i j’angtshuba ’atsi lâkha tang ong. Te d’ie khake tshugi rangzhi ’imle tendi ’ing.

4. *Drad’abi Dzongkhai Jenju*
(Final consonants in Phonological Dzongkha)

Drad’abi Dzongkhai dr’ilu dinalu *final consonant* རྗེས་འཇུག་ ***jenju*** ཀ་ **-k**, ཊ་ **-t**, པ་ **-p**, ལ་ **-l**, ན་ **-n** da ཥ་ **-sh** dr’ûle gä lâle thapgop më. Te âni ***jenju*** ཀ་ **-k**, ཊ་ **-t**, པ་ **-p** sumdi hema Chökegi depjorna yöbi ***jenju*** ག་ **-g**, ད་ **-d**, བ་ **-b** sumgi tshâmabe dr’igop ’ing. D’ebe dr’igomi die khale ’labi Dzongkhai jödra hing sangsabe tönthapgi d’önlu ’ing. Pce bewacin Dzongkhai tshî སླཔ་ནི་ **’lapni** *‘to say’*, ཅིཀ་ཊོང་ **ciktong** *‘one thousand’* z’e ’lapdo yömi ditshu yitholu jödra sätotobe dr’îdi dra tön betshubi d’önluda, dele ***jenju*** ཊ་ **-t** di retsekap Dzongkha nalu Chökegi tshîre dr’igop thömda dratön benigi d’önlu lâle thapdo yöp ’ing. D’ie pce bewacin [ཌཀ་མེཊ་] **dakmet** *anatta ‘the doctrine of non-self’* z’ewi tshîre dr’igop thönmi kaplu jödra z’û manyamba tönthaplu dr’igop yöp’ing.

G’onglu ’yanggi drai lamlu nalu sheyöp zhindu ***jenju*** ས་ **-s** digi dra **ä**, **ö** da **ü** z’e ’lapgobi ’yanggi jödra töm mato yizu ས་ khori selje gi dra **sa** dradi

mitön. D’ibeuda drad’abi Dzongkhai dr’ilu dinalu ***jenju*** ན་ **-n** digi ’yanggi jödra töm memba yizu ན་ khori seljegi dra töm ’ing. Pce bewacin Dzongkhai tshî ཐན་ཇུ་ཁ་ **thanjukha** *‘at last, finally’* d’ele ལོན་ཇུ་ལུ་ **lonjulu** *‘at the end of the year’* z’e ’labi jödra ditshu tönthaplu ’ing. ’Yanggi dra **ä**, **ö** da **ü**, z’e tönnigi d’önludi ***jenju*** ས་ **-s** dira lâle thapgo, pce bewacin ཤསན་ **shän** *‘if you wander about’,* རྡོསན་ **dön** *‘if you sit’* z’e yitho dr’igop thömda g’onglu she yömi lamlu didara thrîdi dr’igop ’ing.

Dzongkhai khakedi Chökegi depjor thôlu dr’ilugi j’ungrapda g’ongphegi ’nätang tshunalu lezhimbe ’ewa cedi tawacin, ***jenju*** ས་ **-s** d’igi rêtsekap Dzongkhai jödra ’yanggi drajur töm memba, ’yangdra ringwi dra töm ’ime. Te âni Dzongkha Chökena dr’ilugi depjor ditshu d’ürap nyishu bina sâp tsamtsam ’ime. D’ibeuda âni dr’ilu digi depjor mangshoci Dzongkhai jödra rikpi ’namzhada thüntotobe membe. Pce bewacin drubi phôge tshugi g’önnigi g’önchadi hemagi dr’iluna བགོ་ **g’ô** z’e dr’imidi Chöke na གོས་ ***gos*** z’e dr’iu ’ime. ’Namlo ciktong gupja dr’ukcu phâtshulu yig’u dr’ithanggi depjor sâpci dr’ini d’anglen bebeu ’ime. D’ie d’ebe begomidi Chöke gi depjorna ***jenju*** ས་ ***-s*** digi ’yanggi dra jurwa yöp **ö** z’e tön yöpleten ’ime, ’ingru d’igi Dzongkhai jödra ngomana lamluda thüntotobe jomatup ’ing. Te hemagi depjor ’nyîm digi ***jenju*** ས་ ***-s*** digi Dzongkhi ’yanggi dra ringwa **g’ô** z’e tömi tsî ’ime. D’ele depjor sâp བགོ་ ***bgo*** z’e dr’lu dina ***’ngönju*** བ་ ***b-*** yöpleten d’igi jödra thrüwi thôlu dra dr’akpabe tönnigi nyenkhae bôm bera dû. D’itshu Dzongkha nyacana bewacin zukha g’önnigi **g’ô** da chimgi སྒོ་ **go** ‘*door*’ ’nyîgi b’âna jödra ’lapthanggi kheba ’yangda seljegi dra ’nyichara madraube yöp ’ing. Te drad’abi Dzognkhai dr’ilu dina bewacin âni Dzognkhai tshî ditshu zukha g’önnigi ག྄ོ་ **g’ô** da chimgi ཀོ་ **go** ‘*door*’ z’e jödra thrüwa meba yitholu töndi dr’itshu.

Drad’abi Dzongkhai dr’ilu dina ***jenju*** ཤ་ **-sh** digi sâgo ’nyî nalu dratön betup ’ing. D’ie pce bewacin ཏཤ་ **tash!** ‘*look!*’ z’e dr’iuda རྗེས་འཇུག་ ***jenju*** gi sâgona jôdi dratön beu matshe, དམཤ་ **damsh!** ‘*close it*!’, སླཔཤ་ **’lapsh** ‘*say it!*’ z’e dr’iwi kaplu ཡང་འཇུག་ yangju gi sâgonae jôdi dratön beu ’ing.

D'ibeuleten *yizu* ཤ་ **-sh** cip digi Dzongkhai dr'ilu dina ***jenju*** da ***yangju*** 'nyicharagi lâ betup 'ing.

Guide to Roman Dzongkha yidep dinalu ***jenju*** འ་ di khogöda thrîdi d'ükap cinyi cile gä dr'igop mithön. D'ie pce bewacin Dzongkhai tshî དབའ་ **'wa** z'e 'labi yig'u ***db-*** 'nyî cikhabe dr'igop thömda dratön benigi d'önlu dr'iu 'ing. Mazhi jödrai d'ön lezhimbe 'ewace tawacin ***jenju*** འ་ di madr'i rue thüp 'ing. G'acibe z'ewacin yig'u ***db-*** 'nyî cikha bjôdi དབ་ **'wa** z'e dr'îdi yöbacin d'I khale 'lapdae jödra **'wa** z'era 'lapgo. Te Dzongkhai tshî **dap** da **d'ap** z'e 'lapsö yömi tshun drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu ཏཔ་ **dap** da དཔ་ **d'ap** z'e dr'îdi jödra thrüwa g'anee meba yitholu töntshu.

6 Guide to Roman Dzongkha (English)

This *Guide to Roman Dzongkha* was prepared by the Dzongkha Development Commission and distributed in November 1994 to the participants of the three-day Roman Dzongkha Workshop held in the Banquet Hall at Thimphu and inaugurated by the Home Minister ནང་སྲིད་བློན་པོ་དར་སྒྲོ་ཚེ་རིང་ ’Lönbo D’âgo Tshering. At that time, the updated and improved *Guide to Roman Dzongkha,* contained here in Appendices Four through Eight, was also circulated on a small scale outside of the workshop, since it was meant to replace and supersede the original *Guide to Official Dzongkha Romanisation,* that had been published by the Dzongkha Development Commission in 1991.

The idea in 1994 was that the new Guide could be used as a reference work as well as a textbook for courses in Roman Dzongkha and Dzongkha phonology. Subsequently, it was decided to allocate funds to training more Bhutanese students in modern linguistics abroad so that speakers of Dzongkha who had both a native speaker phonology of the language as well as a command of modern linguistics would be able to give these courses in future. This new *Guide* shows the way — འབད་བྱིནམ་བ་སྟོན་བྱིནམ་དགའ།

As the national language of the country, Dzongkha will benefit by an official phonological system of romanisation for use in the international arena. Japan, Korea and China have such successful systems of romanisations for representing their national language in Roman script. In each of these cases, the romanisations are *phonological* in nature and the romanisations do not replace traditional orthography. Similarly in 1991, the Royal Government of Bhutan decided to adopt a standard romanisation for Dzongkha based on phonological principles, rather than continue the practice of using haphazard *ad hoc* romanisations that follow no system. The Commission therefore introduced the system known as Roman Dzongkha on the 26th of September 1991 ‘to be implemented with immediate effect as

the official standard for rendering Dzongkha, the national language of the Kingdom of Bhutan, in the roman script'. It is this official system, Roman Dzongkha, which is presented here in its updated form of 28 November 1994.

Since 1994, a few scholars both within and outside of the Dzongkha Development Commission have proposed *ad hoc* attempts to regularise and simplify the native orthography. Yet no systematic attempt has been proposed that was consistently phonological in nature. The phonologically complete system developed by the Dzongkha Development Commission in Thimphu in 1994 is still the only system that meets these criteria.

Meanwhile, the younger generation has continued to complain both privately and in the national media about the difficulty of learning Dzongkha spelling. Sometimes people have discovered to their dismay that a spelling that they learnt at school had subsequently been changed. For the sake of consistency, therefore, we have retained the original Dzongkha orthography to reflect the authoritative Dzongkha spelling that was in effect at the time of the 1998 edition of the Dzongkha grammar, incorporating no *ad hoc* changes in orthography which have been proposed since then.

At the same time, Appendices Four through Eight of the revised and expanded Dzongkha grammar make available to a wider audience the proposal for a modern spelling of the national language developed by the Dzongkha Development Commission in 1994. This information is provided for ready reference out of love for the language and to help inform future discussion.

1. Romanisation, transliteration and phonological transcription

What is a romanisation? A romanisation is a way of writing a language in the letters of the Roman alphabet. The Roman alphabet is the alphabet originally used to write Latin, the language of Rome and the Roman Empire. This alphabet was devised by the Romans over 2500 years ago based on the much older Greek alphabet. Centuries after the fall of the Roman Empire, various European peoples began to use the Roman alphabet to

write their own local languages or vernaculars. English, German, French and Finnish are written in the Roman alphabet, and outside of Europe languages such as Vietnamese, Swahili, Turkish and Malay are written in the Roman alphabet. Every European language uses the Roman alphabet in its own way. That is to say, the same letters have different sound values in different languages. The vowel sound which we write with a ཞབས་ཀྱུ་ *zh'apju* as ཨུ་ in Dzongkha is sometimes written as **oo** in English, and the same sound is written as **u** in German, as **ou** in French and as **oe** in Dutch. The consonant sound which we write as ཙ་ in Dzongkha is written **ts** in English, as **z** in German and as **c** in Czech. Languages use the Roman alphabet in different ways because each language has its own unique sound system or phonology, and each language has its own spelling conventions or orthography.

What is a transliteration? A transliteration is way of representing in Roman script a spelling that is written in some other writing system. In other words, a transliteration is a *letter by letter* representation of the orthography in the other script. For example, the Chöke words བཀྲ་ཤིས་ and འབྲུག་ are transliterated as *bKra-śis* and as *ḥBrug* in conventional Tibetological transliteration and as *bKra-shis* and *'Brug* in the American transliteration proposed by Turrell Wylie in 1959. Transliteration can also be used for other scripts. For example, the Russian word ресторан in Cyrillic script will be transliterated as *restoran,* and in transliteration it is easy to guess that the Russian word means restaurant. A transliteration therefore is a representation of the native spelling.

The most useful form of transcription is the *phonological* transcription. A transcription is said to be phonological when it accurately and systematically reflects the phonology or natural sound system of the living spoken language. Roman Dzongkha is a phonological transcription and so represents the actual pronunciation of Dzongkha. In a phonological transcription there is a *sound by sound* representation of the pronunciation. A phonological transcription has no direct relationship to the letters or spelling in

the native script. Instead phonological transcription represents the speech sounds of the spoken standard language. The Dzongkha word བརྒྱད་ is transliterated as *brGyad*, but the same word is phonologically transcribed in Roman Dzongkha as *gä*.

2. Problems with old orthographies

Both Dzongkha and English have inherited spellings that have been decided on historically. Children whose native language is English or Dzongkha have big difficulties mastering the correct spelling of words, and some will never master the spelling completely even as adults. Children whose native language is Finnish or Turkish have no such difficulties learning the spelling of their mother tongue, so that in Finland and Turkey everyone can master the spelling completely. In other words, some languages have systematic spellings, whereas others do not. English and Dzongkha are not alone. A few other languages have illogical and inconsistent alphabetic writing systems, French being a celebrated example. spellings are easy to learn when the writing system is phonological because we never have to guess at the spelling. When a language is written in a phonological way, the words are written just as we pronounce them.

Dzongkha traditional orthography is comparable to the haphazard way that words are spelt in English. For example, words such as *laugh, ewe, knife, taught, island, enough, chamois, who* and *ache* all have spellings that are in some way irregular and therefore hard to learn. The English words *you, yew, ewe* and *U* all have the same pronunciation. Similarly, there is also no fully systematic relationship between the historical spellings of Dzongkha words such as སྡོད་ 'sit', འབའ་ 'target', དཀརཔོ་ 'white', and བཟློག་ཐབས་ 'preventive measures' and their modern pronunciation in standard spoken Dzongkha. In transliteration these words are transliterated as *sdod, ḥbaḥ, dkarpo* and *bzlog-thabs* respectively, but in Roman Dzongkha the pronunciation is rendered systematically as *dö, ba, kâp* and *dokthap*. The

transliterations represent the traditional orthography, but Roman Dzongkha is a phonological transcription representing modern pronunciation. Traditional Dzongkha spelling is largely based on Chöke orthography. Chöke is the literary exponent of the ancient form of central Tibetan spoken thirteen centuries ago. Dzongkha is a modern national language of Bhutan spoken today. Dzongkha is heavily influenced by the rich Bhutanese literary tradition written in Chöke, but the fact remains that Chöke and modern Dzongkha are different languages, just as much as modern French and Classical Latin are different languages. Roman Dzongkha provides a consistent, reliable and accurate representation of modern Dzongkha pronunciation based upon the natural phonology of standard spoken Dzongkha.

3. The Nature and Principles of Romanisation

The first *Guide to Official Dzongkha Romanisation* was published by the Dzongkha Development Commission in Thimphu in 1991. On page iv, the book begins with a cover letter dated 26 September 1991 and signed in Trashichö Dzong by the Chairman of the Dzongkha Development Commission, His Excellency 'Lönpo Dôji Tshering, which stated:

> *Therefore, all concerned are hereby advised that Roman Dzongkha is to be implemented with immediate effect as the official standard for rendering Dzongkha, the national language of the Kingdom of Bhutan in the Roman script.*

Roman Dzongkha is the official system for romanising Dzongkha and for rendering Dzongkha names and terms in the Roman alphabet. Roman Dzongkha is ***not*** a transliteration of traditional orthography. The Bhutanese 'Ucen script serves to show traditional spelling, and Tibetologists can use transliteration for didactic purposes to show what traditional spelling is like in Roman script. However, Roman Dzongkha serves to represent the modern phonology and the standard pronunciation of the national language. Roman Dzongkha reflects modern Dzongkha phonology, and not

traditional orthography. As a *system,* Roman Dzongkha abides by certain fixed rules.

These rules are based on elementary principles of linguistics and logic. The first principle is that the system must be *phonologically adequate.* That means that the system must represent the phonology of the modern national language completely. All Dzongkha *phonemes* or speech sounds and all meaningful phonological distinctions in Dzongkha must be adequately represented. The second principle is that of simplicity. This is the logical criterion known as Occam's razor, formulated by the logician William of Occam in the 14th century, *Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem,* rephrased in the 20th century by the great physicist Albert Einstein as: 'It must be as simple as possible, but not any simpler than that'.

Once we adhere to these two principles, the structure of Roman Dzongkha is dictated to us by the structure of modern Dzongkha phonology. No mortal can change the structure of Dzongkha phonology. He can only represent this system accurately and consistently, or fail to do so by oversimplification. If a romanisation fails to represent a demonstrable phonological distinction of modern Dzongkha, the system fails to meet the first criterion of phonological adequacy. Therefore, once the entities of Dzongkha phonology have been established, there exists no other choice but to represent these phonemes and phonological contrasts. If a phonological distinction of spoken Dzongkha is somehow left unrepresented, the transcription ceases to be a system as such and becomes a non-system.

On the other hand, if phonological features of Dzongkha are represented inconsistently, the transcription will cease to be a system because it will be unsystematic. An inconsistent transcription will fail to meet the criterion of Occam's razor. Finally, if false historical pronunciations, inspired by traditional orthography but no longer pronounced by modern Dzongkha speakers in fact, are allowed to influence the system of Roman Dzongkha, the transcription would also fail to meet either of the two criteria and would cease to be a *system* of phonological romanisation.

Today, the existing practice, however, is inconsistent and unsystematic. It has hitherto been common practice for anyone to improvise an *ad hoc* spelling whenever the need arises to write a Dzongkha name or word in the Roman script. Certain spellings enjoy some currency for a period of time until they are replaced. Consequently, many quite different spellings can be found representing a single Dzongkha name or word in Roman script. With the increase of international intercourse, the Royal Government of Bhutan has identified the need of putting an end to this confusing and haphazard practice and establishing a standard for the benefit to the country as a whole.

The practice of haphazard romanisation was born of necessity and was introduced by the first Europeans who came into contact with Bhutan. The Portuguese Jesuit missionaries Estevão Cacella and João Cabral, who visited Bhutan in 1627, romanised the Sanskrit name for Bhutan, i.e. *Bhoṭanta*, as 'Potente'. The practice of haphazard *ad hoc* romanisations of Bhutanese names became rampant in the 19th century when the British became involved in the region. The British Indian writer Bose in his 1825 'Account of Bootan' haphazardly romanised the Dzongkha terms ***dzongzhop*** as 'zongsob', ***pönlo*** as 'pillo', ***zimbö*** as the 'zimpen' and 'zimpé', ***gelo*** as 'gylong', and he also used *ad hoc* romanisations for the Bhutanese place names, writing ***Trashichö Dzong*** as 'Tassisudon', ***Pinakha*** as 'Poonakh' and ***'Wangdi Phodra*** as 'Wandipoor'.

In 1909 in his *A Colloquial Grammar of the Bhutanese Language*, Quintin Byrne writes ***Paro*** as 'Páro', ***'Wangdi Phodra*** as 'Andhophonung', ***Trongsa*** as 'Tongso', ***Drukpa*** as 'Dukpa', ***Tshangla*** as 'Changlo' and ***Tawang*** as 'Towang'. This practice persists to the present day. For example, in modern literature, the title of the ***zh'apdru*** is written as 'shabdrung' and 'zhapdrung' by one and the same prominent British author.

Foreigners cannot be blamed for using the Roman script in an inconsistent way for the spelling of Bhutanese names because foreigners cannot be expected to have any knowledge of Dzongkha phonology. However,

when the Bhutanese perpetuate this inconsistent practice, it reflects badly on Bhutan, for it creates the incorrect impression that the Bhutanese lack insight into Dzongkha phonology, whereas in fact Bhutan has an age-old tradition of scholarship in the sciences of philology and linguistics. Yet neither are the Bhutanese to blame for the existing practice of unsystematic spellings in the Roman script because once habits are formed, they are hard to break.

Roman Dzongkha is easy to learn for those who have a native command of Dzongkha as their mother tongue. For Bhutanese whose mother tongue is a language other than Dzongkha, Roman Dzongkha provides a valuable tool for learning to master Dzongkha phonology completely and to pronounce Dzongkha properly. By setting a uniform and consistent standard for the representation of Dzongkha in Roman script in 1991, the Royal Government of Bhutan anticipated the problem and developed a solution.

4. The International Context and Criteria for Success

An official romanisation is an absolute necessity in today's world of modern media and global communication. Official systems of romanisation have been adopted throughout the world and particularly by the governments of Asian countries. Such romanisations in use in Asia are all phonological in nature. Vietnamese, Malay, Indonesian, Japanese, Mandarin and Korean all have a standard system of representation in the Roman script. Each system is different, but all modern romanisations tend to observe certain international norms in the use of the Roman alphabet.

In Vietnam, Malaysia and Indonesia, the romanisations have become the official orthography of the country. In Bhutan, Japan, Korea and China, romanisation does not replace the traditional orthography, but instead provides a linguistically designed system established as an official standard to represent the modern spoken language phonologically in Roman script. Traditional Bhutanese orthography is impractical from the phonological point of view, but historical spellings and traditional script are

things of great beauty. Therefore, traditional ’Ucen orthography and Roman Dzongkha serve entirely different functions and complement each other, as traditional script and romanisation do in Japan, Korea and China. In some countries, a good phonological system of romanisation has not yet been implemented, e.g. Thailand, Burma, India, Nepal, Cambodia. The Indian linguist Sangita Parikh developed a phonologically adequate system for the romanisation of Hindi, but this excellent system has not yet been adopted by the Indian government. The Indian media still use a chaotic jumble of *ad hoc* spellings. The lack of any system or standard for writing the national language of India in the Roman script does not help to enhance the prestige of Hindi as a language in the international media. The decision to adopt a romanisation is a political decision. The structure of a romanisation, however, is decided by the phonological system of the language that it is meant to represent.

Some romanisations have been introduced rapidly, whereas others have been introduced gradually. Vietnam was governed as a Chinese province from 111 BC until 939 AD. For over a millennium, Chinese served as the written language in Vietnam, even though Chinese is unrelated to Vietnamese. From the 13th century AD, the Vietnamese also sporadically began to use the *Chữ Nôm* script, a complex way of writing Vietnamese with Chinese ideograms. The official Roman orthography of Vietnamese, called *Chữ Quốc ngữ*, was developed by the French Jesuit priest Alexandre de Rhodes, in 1651.

This script was the first phonological rendering of the Vietnamese language in Roman script. Initially, the system was only used by scholars, but at the beginning of the 20th century the first attempts were made to teach the writing system to classrooms of ordinary Vietnamese. Because the system was phonological, the romanisation enabled native Vietnamese to learn to write their mother language correctly within just several weeks of learning and practice. The system had to be learnt, but, once the romanisation had been learnt, it was easy to use because it was systematic

and phonological. The French colonial government made *Chữ Quốc ngữ* the official orthography of Vietnamese in 1910, and Vietnamese has been written in this phonological system of romanisation ever since.

Mandarin Chinese is the national language of the Republic of China on Taiwan and of the People's Republic of China on the mainland. Chinese is written using 10,000 different characters or 'ideograms'. Only about 3,000 of these are in common use. In 1957, the Chinese government in Peking decided to adopt a single authoritative system of romanisation for Chinese. This official romanisation is known as *Hànyǔ Pīnyīn*, or 'Pīnyīn' for short. Although Pīnyīn was adopted as the official standard in the 1950s, Pīnyīn only became popular in the 1970s. Today this romanisation has become the authoritative standard used throughout the world for writing Mandarin in the Roman alphabet. Quite a few letters of Pīnyīn romanisation have unusual sound values, like the X (sounding something like ཤུ་) and the Q (sounding something like ཆུ་), which have a sound value quite unlike in Latin, German or English. Because tone is phonologically distinctive in Chinese, Pīnyīn uses four diacritic marks above vowels to indicate the phonological tone of a syllable (ā, á, ǎ, à). The sound values of Roman letters in Pīnyīn are not straightforward for a speaker of Western languages. The Chinese have taken the Roman alphabet and adapted the script to the phonological needs of their own language in strict accordance with modern Mandarin pronunciation.

In the case of Vietnamese and Mandarin, the romanisations were introduced suddenly in 1651 and 1957, but in both cases it took centuries or decades before the romanisation was fully implemented. Both systems are easy to use for native speakers, but in the beginning they have to be learnt. Now both systems serve as the international standard for the representation of these national languages in Roman script in the international community.

It was already mentioned that Roman Dzongkha is not intended to replace traditional Bhutanese script. Instead, Roman Dzongkha serves a different

function than the ’Ucen script. Some Bhutanese have nonetheless voiced the fear that Roman Dzongkha will replace ’Ucen script because it is easier to use. Japan provides the counter-example which can allay this fear. Japanese is the language with the most complex writing system in the world because Japanese actually uses three writing systems in conjunction. The *kanji* ideograms are derived from Chinese, and most ideograms have several different possible pronunciations. In addition, two different syllabic scripts are used, *hiragana* and *katakana*. Japanese also has an official system of romanisation known as *kunrei*.

Although Japanese writing is the most complex in the world, Japanese romanisation is rather simple. This is because the system of romanisation is phonological. The introduction of a good romanisation for Japanese has not resulted in any tendency toward the abandonment of the native script. The Japanese are one of the most literate societies in the world today, and virtually all Japanese master their traditional writing system with great proficiency. Kunrei or Roman Japanese has proved to be one of the most effective learning aids for foreigners to learn Japanese.

Likewise, the simplicity of Roman Dzongkha will not lead to its replacing traditional script any more than the Kunrei romanisation has done in Japan. Paradoxically, an opposite misunderstanding is also sometimes heard, viz. that Roman Dzongkha could be simplified even more. The answer to this is that any system of romanisation has to be learnt. After the initial investment, however, the system is easy to use for native speakers with a mother tongue phonology of the language. In this context, it is also essential to remember Occam’s razor. Roman Dzongkha should be as simple as possible, but no simpler than that. Oversimplification would lead to phonological inadequacy. Since Roman Dzongkha was first introduced in September 1991, its structure has been meticulously studied and refined by linguists, both Bhutanese and foreign. Roman Dzongkha meets both the criteria of being phonologically adequate and being as simple as

possible. If it were to be made any simpler, it would cease to be a system of romanisation.

A layman's misgivings are easy to understand. For example, he may wonder why some romanisations are more complex than others. An example is the romanisation used in Indonesia and Malaysia. When we look at a page of printed Indonesian or Malay, the system of romanisation looks very simple, and indeed it is. Indonesian and Malay are also very easy to learn how to read. The reason for this is the objective linguistic fact that the phonology of Indonesian is simple. The phonology of Mandarin is more complex by comparison. Consequently, the Pīnyīn romanisation used for Mandarin is necessarily more complex than the Indonesian romanisation in order to provide an adequate representation of the more complex phonology of modern Mandarin.

A more extreme case is Hawaiian. A language with a rich and complex phonology will require a more elaborate romanisation, whereas a language with a simple phonology can make do with a simpler romanisation. Hawaiian has only 5 vowels, which can be either long or short, and only 8 consonant sounds. So, Hawaiian can be written using only the letters: **a**, **e**, **i**, **o u**, **p**, **k**, **h**, **l**, **m**, **n** and **w**, and an inverted apostrophe [‘] to mark the glottal stop sound, and a macron to mark the long vowels (ā, ē, ī, ō, ū). Even though Hawaiian might have the simplest romanisation in the world, Roman Hawaiian uses marks not used in English because Hawaiian phonology is not like English.

> ‘O ke awakea ka manawa maika‘i loa no ke kanu ‘ana i ka mai‘a. ‘A‘ohe aka. Ua ho‘i ke aka o nā mea a pau a ua kū pono ka lā i ka lolo.
>
> *Noon is the best time for planting bananas. There are no shadows. The shadows of everything have retreated and the sun is directly overhead.*

By contrast, a language like Vietnamese, with 12 distinct vowel sounds, 23 different consonant sounds, and 6 distinctive phonological tones for every

possible combination of vowel and consonant in a syllable, can simply not make do with only the 26 letters of the Roman alphabet. Combinations of letters and diacritics had to be introduced.

When we learn a particular system of romanisation, we learn the rules and conventions of that system in order to be able consistently to represent the sounds of that language. This is true for every system of romanisation. No romanisation in the world is self-explanatory. Once it has been learnt, a consistent and phonologically adequate system will be easy to use. A non-phonological system of writing will never be easy to use, no matter how simple it looks to a learner at first glance. The success of a system depends not only on simplicity but on its phonological adequacy. An oversimplified system will fail because of its phonological inadequacy.

A system of romanisation was proposed by the Thai government in 1968 in a booklet entitled *Romanisation Guide for Thai Script* and published by the Royal Institute at Bangkok. This romanisation failed to gain currency because it did not systematically represent Thai phonology. Since the proposed Thai romanisation made compromises between a *letter by letter* transliteration and a representation of Thai phonemes, the proposed transcription was an inconsistent notation containing many *ad hoc* decisions regarding spelling in Roman script. Not surprisingly that system never caught on. Since then, a number of systems of romanisation have been proposed for Thai, some of which approach phonological adequacy. Yet many of the newer proposals suffer from an attempt to imitate Pīnyīn conventions. Pīnyīn is a bad choice as a model for Thai because Thai and Mandarin phonology are too different. Moreover, the politically driven designers of the Pīnyīn system chose deliberately to use the Roman script in ways unlike the conventions that are most current in Europe and so assigned the letters of the Roman script phonetic values which were unfamiliar to those accustomed to their traditional values. Roman Dzongkha is maximally traditional both in its use of the Roman script and in respecting conventions in native Dzongkha orthography as much as possible. Roman

Dzongkha is linguistically sound. When correctly used, Roman Dzongkha is consistent and phonologically adequate.

5. The Basis of the Standard

As with most languages, pronunciation varies from locality to locality. Roman Dzongkha is a phonological representation of modern Dzongkha in its standard pronunciation. But what is the standard?

The standard for proper English pronunciation has traditionally been known as the King's English. In fact, Received Pronunciation is based on a geographical sociolect which can be described as the upper class pronunciation in the south of England, from Middlesex to Sussex. The standard dialect of Dzongkha is spoken by well-spoken individuals in Wang, as the Thimphu Valley is traditionally known, and Thê, as the Pinakha Valley is traditionally known. This region sets the trend for historical reasons, and defining the standard in this way does not imply that there is something wrong with the Dzongkha spoken in Hâ, Paro or D'agana. However, with so many varieties of pronunciation, only one variety can serve as the standard. No coherent system would be possible if Roman Dzongkha had to account for all the local pronunciations of the language.

In order to establish authoritative Roman spellings of Dzongkha words, Roman Dzongkha must be based on a single standard of pronunciation so that Dzongkha can be written in the Roman alphabet in a uniform and consistent way. The call to standardise the national language, as expressed in the 1st of March 2018 editorial entitled 'National language' in the *Kuensel*, can easily be heeded by following a consistent system of writing. Straightforward solutions are possible in both Roman script and in 'Ucen (dBucan) script that can be easily learnt and afterwards become effortless and second nature because the spelling matches the actual pronunciation of modern Dzongkha as spoken by native speakers, and is therefore intuitive.

6. The Appearance of Roman Dzongkha

Roman Dzongkha makes use of twenty-two letters of the Roman alphabet. The F, Q, V and X are not used. In addition, Roman Dzongkha uses three diacritics or 'accents': the circumflex accent [ˆ] or ཅིམ་ཏོ་ ***chimto*** 'roof', the apostrophe ['] or ཀོ་མ་ ***koma*** 'fish-hook', and the diaeresis [¨] or ཚག་གཉིས་ ***tshâ 'nyî*** 'two dots'. The use of just three conventional diacritics gives Roman Dzongkha an elegant and pleasing European countenance suitable to a national orthography.

With only three diacritics, Roman Dzongkha uses less diacritics than French or Czech in Europe and less diacritics than *Hànyǔ Pīnyīn* in China or *Chữ Quốc ngữ* in Vietnam. Roman Dzongkha uses more diacritics than *Rōmaji* (Roman Japanese) or Indonesian due to the linguistic fact that Dzongkha phonology is more complex than Japanese or Indonesian phonology. When some layman react to the romanisation by observing that Roman Dzongkha does not look like English, this of course is true because Roman Dzongkha represents Dzongkha, and not English. Roman Dzongkha cannot look like English for two reasons.

1. The phonologies of Dzongkha and English are vastly different.
2. The spelling of English is not, strictly speaking, a system at all because English spellings are consistently inconsistent.

There exists no regular correspondence between spelling and pronunciation in English. Any single spelling can represent different sounds, and any given speech sound can be spelt in various different ways. The poem entitled 'The Chaos' written by Gerard Nolst Trenité in 1922 illustrates the chaos of English orthography.

Nonetheless, Roman Dzongkha has been designed to be as user-friendly as possible to an unprepared literate Anglo-Saxon and as familiar as possible to Europeans in its use of the sound values for the Roman script. Consequently, Roman Dzongkha is as close to the English and Latin sound values for letters and combinations of letters as is practically possible.

However, in Europe of course no two systems of romanisation follow the precisely same conventions. Roman Dzongkha uses diacritics very much in accordance with international orthographic conventions. These traits of Roman Dzongkha are amongst its more elegant features.

A case in point are the four Dzongkha phonemes or speech sounds which in official romanisation contain the letter **c**. These are: ཅ་ **c**, ཆ་ **ch**, པྱ་ **pc** and ཕྱ་ **pch**. The use of the letter **c** to render the sound ཅ་ is in keeping with the international scholarly transcriptions used for languages in South Asia. The letter **c** is also used in the official Malay and Indonesian romanisations, where until 1972 the English digraph ***ch*** was used in Malay and until 1972 the Dutch digraph ***tj*** was used in Indonesian to represent the same sound. Italian, Malay and Indonesian all use **c** for this sound. The word for 'cat' used to be spelt *koetjing* in Indonesia and *kuching* in Malaysia and is now written as *kucing* in both countries.

Moreover, in articulatory phonetic terms, the sound written *ch* in English *church* is phonetically not precisely the same sound as Dzongkha ཅ་ **c**. Moreover, Roman Dzongkha avoids the clumsy trigraph *chh* for ཆ་ **ch** and avoids the monstrous quadrigraph *pchh* for ཕྱ་ **pch**. A quadrigraph would be an inefficient four-letter combination to represent a single Dzongkha phoneme. Roman Dzongkha is sophisticated, modern, ergonomic and in accordance with international norms of romanisation, yet uniquely Bhutanese in character. Learners can easily familiarise themselves with Roman Dzongkha, and its use would make text messaging on telephones, internet chat media and emails in Dzongkha very easy.

7. Roman Dzongkha for Dzongkha and Chöke

Dzongkha is the living, spoken national language, but the modern language is influenced by the Classical Tibetan liturgical language known as Chöke, which has for centuries been the scholarly language in which sacred Buddhist texts, medical and scientific treatises and, indeed, all learned works have been written. In Bhutan, there is often a difference between

the modern standard Dzongkha pronunciation and the traditional Chöke pronunciation of a word. Roman Dzongkha can be used to capture both pronunciations accurately. The Royal Government of Bhutan དཔལ་ལྡན་འབྲུག་གཞུང་ is spelt **Pende Druzhung** in Roman Dzongkha and written **Pelden Druk Zhung** when representing Bhutanese Chöke pronunciation. Sample texts A, B, C and D show how modern Dzongkha prose texts can be written in Roman Dzongkha. Examples of how official Dzongkha romanisation is used to render Chöke in Roman script are provided in sample texts E and F.

What is the relationship between Roman Dzongkha and the traditional Bhutanese script or གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ *Selj'e Sumcu* 'Thirty Letters'? Since Bhutanese spelling is largely historical, the answer is that no systematic relationship obtains between modern pronunciation and traditional orthography. This is not to say, that the relationship between modern pronunciation and traditional orthography is totally random. A relationship exists, albeit not a systematic one. To explain this intricate relationship is to delve into the realm of historical phonology. For interested readers, this section describes the main correspondences between traditional Bhutanese writing and modern Dzongkha pronunciation as represented by Roman Dzongkha.

Let us examine the མིང་གཞི་ **mingzhi** initial consonants and their Roman Dzongkha equivalents:

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་	ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ཐ་	ད་	ན་
k	kh	g'	ng	c	ch	j'	ny	t	th	d'	n
པ་	ཕ་	བ་	མ་	ཙ་	ཚ་	ཛ་	ཝ་	ཞ་	ཟ་	འ་	ཡ་
p	ph	b'	m	ts	tsh	dz	w	zh'	z'	a	y
ར་	ལ་	ཤ་	ས་	ཧ་	ཨ་						
r	l	sh	s	h	'a						

The first thing one notices is that Roman Dzongkha is not like transliteration. The *Selj'e Sumcu* only represent part of the sound system of the

Dzongkha initials. The use of the apostrophe in Roman Dzongkha is necessary because it corresponds to a meaningful phonological distinction in modern Dzongkha. To understand this, we must appreciate the historical effects of the མགོ་ཅན་ ***gocen*** ‘superscript letters’ and སྔོན་འཇུག་ ***’nyönju*** ‘prefixed letters’ on Dzongkha phonology. In the historical development of the language, the presence or absence of erstwhile phonological segments corresponding to the ***gocen*** and ***’nyönju*** have given rise to different modern pronunciations.

This aspect of Dzongkha historical phonology is appreciated in traditional Bhutanese philology, where a distinction is made between སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr’akpa** ‘hard sounds’ and སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** ‘soft sounds’. The ***gocen*** and ***’nyönju*** generally have the effect of changing a soft sound into a hard sound. Below we list the ***gocen*** combinations with ར་མགོ་ ***rago***, ལ་མགོ་ ***lago*** and ས་མགོ་ ***sago*** along with their usual phonological Roman Dzongkha equivalents in the modern spoken language. The effects of the ***’nyönju*** ག g, ད d, བ b, མ m and འ ḥ are the same as those of the ***gocen***.

རྐ་	རྒ་	རྔ་	རྗ་	རྙ་	རྟ་	རྡ་	རྣ་	རྦ་	རྨ་	རྩ་	རྫ་
k	g	’ng	j	’ny	t	d	’n	b	’m	ts	dz
ལྐ་	ལྒ་	ལྔ་	ལྕ་	ལྗ་	ལྟ་	ལྡ་	ལྤ་	ལྦ་	ལྷ་		
k	g	’ng	c	j	t	d	p	b	lh		
སྐ་	སྒ་	སྔ་	སྙ་	སྟ་	སྡ་	སྣ་	སྤ་	སྦ་	སྨ་	སྩ་	
k	g	’ng	’ny	t	d	’n	p	b	’m	ts	

In terms of modern Dzongkha phonology, these effects are fourfold:

1. The first type of effect is the zero effect. The voiceless plosives and the phoneme **dz**, which are already ‘hard’ by nature, remain so:

རྐ་	རྟ་	རྩ་	རྫ་		ལྐ་	ལྕ་	ལྟ་	ལྤ་		སྐ་	སྟ་	སྤ་	སྩ་
k	t	ts	dz		k	c	t	p		k	t	p	ts

2. The second effect is the hardening of voiced plosives. This has led to the distinction between devoiced and voiced initials in Dzongkha, yielding the voiced or hard initials:

རྒ་	རྗ་	རྡ་	རྦ་	ལྒ་	ལྗ་	ལྡ་	ལྦ་	སྒ་	སྡ་	སྦ་
g	j	d	b	g	j	d	b	g	d	b

as opposed to the soft or devoiced initials:

ག་	ཇ་	ད་	བ་
g’	j’	d’	b’

This is a meaningful phonological contrast in modern Dzongkha.

3. The third effect is that of giving rise to hard or high tone nasals:

རྔ་	རྙ་	རྣ་	རྨ་	ལྔ་	སྔ་	སྙ་	སྣ་	སྨ་
’ng	’ny	’n	’m	’ng	’ng	’ny	’n	’m

4. The fourth effect is the representation of the voiceless liquid phoneme ལྷ་ **lh**. In contrast to the ***’nyönju*** and ***gocen***, the modern phonological effects of the historical ལྡོགས་ཅན་ **dokcen** ‘subscript letters’ have been more complex.

ཀྱ་	ཁྱ་	གྱ་	པྱ་	ཕྱ་	བྱ་	མྱ་
k ~ c	kh ~ ch	g’ ~ j’	c ~ pc	ch ~ pch	j’ ~ bj’	ny

ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	ཏྲ་	ཐྲ་	དྲ་	ནྲ་	པྲ་	ཕྲ་	བྲ་	མྲ་	ཤྲ་	སྲ་	ཧྲ་
tr	thr	dr’	tr	thr	dr’	n	tr	thr	dr’	m	sh	s	hr

ཀླ་	གླ་	བླ་	ཟླ་	རླ་	སླ་
’l	’l	’l	d	’l	’l

The effects of the ཡ་བཏགས་ ***yata*** have been fourfold.

1. There may be no effect on the velar initials ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་ as in དཀྱིས་ **ki** ‘to don (women’s clothing)’, ཁྱལ་ **khä** ‘tax’, མགྱོནཔོ་ **göm** ‘guest’, གྱལ་ **g’ä** ‘row, queue, line’.

2. A velar or a bilabial initial ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་ པྱ་ ཕྱ་ བྱ་ may be converted into a palatal initial, e.g. ཀྱབ་ **cap** ‘do, perform’, སྤྱོད་པ་ **cöba** ‘behaviour’, ཁྱོད་ **chö** ‘you’, རོ་ཁྱི་ **rochi** ‘dog’, ཕྱག་ **châ** ‘wipe clean’, འགྱོ་ནི་ **joni** ‘to go’, སྦྱིན་བདག་ **jinda** ‘patron’, གྱངས་ཁ་ **j’angkha** ‘counting, enumeration’, འབྱོན་ **j’ön** ‘to go, to come [honorific]’.

3. The ***yata*** in combination with the bilabial initials པྱ་ ཕྱ་ བྱ་ has led to the unique Dzongkha series of bilabial-palatal initials, e.g. སྤྱན་ཀ་ **pcangka** ‘poor’, དཔྱལཝ་ **pcäu** ‘forehead’, ཕྱགམ་ **pchâm** ‘broom’, འཕྱེངམ་ **pchêm** ‘rosary’, སྦྱང་ནག་ **bjâna** ‘houseflies’, གནམ་བྱཱ་ **’nambjâ** ‘summer’, བྱི་ལི་ **bj’ili** ‘cat’, བྱག་ **bj’â** ‘cliff’.

4. The combination of the ***yata*** with a nasal མྱ་ has yielded a palatal nasal, e.g. ཉམས་མྱོང་ **nyamnyong** ‘experience’, སྨྱུ་གུ་ **’nyug’u** ‘pen’.

The modern Dzongkha phonological parameter of hard vs. soft is independent of the effects of the **yata** in that the **yata** may occur in combinations denoting either hard (**g**, **j**, **bj**) or soft plosives (**g’**, **j’**, **bj’**) and either a hard nasal initial **’ny** or a soft nasal initial **ny**. Furthermore, Dzongkha often has **yata** where Chöke has ར་བཏགས་ **rata** ‘subscripted **r**’, e.g. Dzongkha གྱལ་ **g’ä** ‘row, queue, line’ vs. Chöke གྲལ་ **dr’el**, Dzongkha གྱུ་མོ་ **J’umo** ‘Chumbi Valley’ vs. Chöke གྲོ་མོ་ **Dr’omo**, Dzongkha སྤྱ་ **pca** ‘monkey’ vs. Chöke སྤྲེལ་ **trel**.
The phonological effects of the historical ར་བཏགས་ **rata** ‘subscripted **r**’ have been threefold.

1. There is no effect in ནྲ་ **n**, མྲ་ **m**, ཤྲ་ **sh**, and སྲ་ **s**.

2. In most cases, **rata** has yielded retroflex consonant initials:

ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	ཏྲ་	ཐྲ་	དྲ་	པྲ་	ཕྲ་	བྲ།
tr	thr	dr’	tr	thr	dr’	tr	thr	dr

The Dzongkha hard vs. soft distinction is independent of the retroflexivisation indicated by the **rata**, e.g. སྒྲོམ་ **drôm** ‘box’, འབྲུག་ཡུལ་ **Dru Ü** ‘Bhutan’, སློབ་གྲྭ་ **’lopdra** ‘school’, གྲུ་ **dr’u** ‘boat’, དྲོ་པ་ **dr’ôba** ‘morning’, དྲག་ཤོས་ **Dr’âsho** ‘Bhutanese nobleman’, ཕོ་བྲང་ **Phodra** ‘palace’, གྲྭ་ཚང་ **dr’atsha** ‘central lamasery’.

3. **rata** is also used to represent the modern voiceless trill hr (ཧྲ་).

The historical combinations with ལ་བཏགས་ **lata** ‘subscripted **l**’ have led to two different modern Dzongkha readings.

1. The historical combination ཟླ་ has yielded the modern Dzongkha initial phoneme **d**.
2. All other combinations with **lata** have yielded the high tone initial **’l** (ཀླ་ གླ་ བླ་ རླ་ སླ་).

Now let us turn to the དབྱངས་བཞི་ **’yangzhi** ‘vowels’ and to the letters ཨ་ and འ་ of traditional Bhutanese script. Thirteen centuries ago, vowels came to be represented in the original ’Ucen script in the same way as they are represented in other so-called Indic scripts, i.e. in scripts historically derived from the Brahmi script. However, two letters, the ཨ་ and the འ་, are used to represent the five vowels in two tonal registers in syllables beginning with a vowel. Syllables beginning with the letter ཨ་ in ’Ucen script are ‘hard’ or high tone, whereas those beginning with འ་ are ‘soft’ or low tone.

ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ།
’a	’i	’u	’e	’o
འ་	འི་	འུ་	འེ་	འོ།
a	i	u	e	o

In Roman Dzongkha, the apostrophe is used to indicate the high tone before nasals, vowels and semivowels. But whereas ancient Tibetan had five vowels, modern Dzongkha has thirteen vowels. The original five vowels have in modern Dzongkha given rise to both short vowel phonemes (**a**, **e**, **i**, **o**, **u**) and long vowels (**â**, **ê**, **î**, **ô**, **û**). The conditions which have given rise to long vowels are only partially understood, for the interplay of determining factors must have been historically as complex as those which determined Czech vowel length. The present state of affairs at any rate is that vowel length is a distinctive phonological trait of modern Dzongkha and must therefore be marked in any adequate system of romanisation. Moreover, Dzongkha has developed the long umlauted vowels **ä**, **ö** and **ü**, derived through apophony of three of the original vowels **a**, **o** and **u** respectively. The meaningful and phonological nature of these distinctions in modern Dzongkha is amply demonstrated from Section 8 of the present appendix.

The phonological developments or 'sound laws' which led from the original five ancient Tibetan to the thirteen modern Dzongkha vowels constitute a fascinating chapter of historical phonology. Simple comparison of traditional spelling and modern pronunciation does not suffice to provide an understanding of these historical developments. Their complexity will hopefully be unravelled by historical linguistic research. Only some of the more obvious correspondences between traditional orthography and modern vowels will be pointed out here.

Dzongkha long vowels have often arisen from the collapse of two syllables into one. However, this process has not in all cases led to lengthening of the vowel, e.g. རྨགཔ་ **'map** 'husband' vs. དམརཔོ་ **'mâp** 'red', གསེབ་ **sep** 'stallion' vs. སེརཔོ་ **sêp** 'yellow', རྩིགཔ་ **tsip** 'stone wall' vs. རྩིསཔ་ **tsîp** 'astrologer', ཕོབ་ **phop** 'put something down' vs. ཕོརཔ་ **phôp** 'cup', སྐུ་ **ku** 'honorific prefix for parts of the body' vs. ཀུཤ་ **kû** 'gourd'. Final ར་ **-r** has often led to lengthening of the preceding vowel, e.g. ཨེར་སྡེས་ **'êze** 'Bhutanese chutney', པར་ **pâ** 'picture', སོར་ **sô** 'thumb's breadth' (vs. སོ་ **so** 'tooth'), འཕུར

phû ‘fly’, འགྱིར་ **gî** ‘turn a prayer wheel’. Sometimes a final ས་ **-s** too, instead of triggering apophony of the preceding vowel, has yielded a long vowel in Dzongkha, e.g. དགོས་ (now spelt དགཽ་) **gô** ‘must, be necessary’, གོས་ (now regrettably spelt བགཽ་) **g’ô** ‘male garb’, ལས་ (with the clever modern spelling ལཱ་) **lâ** ‘work’, ནཱ་ **nâ** ‘barley’ (vs. ནས་ **nä** in Chöke).

Again, the diachronic factors which conditioned lengthening are complex, and many verbs and other parts of speech exhibit regular grammatical alternation between a form with a long vowel and one with a short vowel. For example, Dzongkha དགཽ་ ‘must, be necessary’, historically written དགོས་, shows the form **gô** when used as a main verb and the shortened allomorph **go** when used as an auxiliary verb, and the verb form བཞག་ནི་ **zhâ-ni** ‘to put’ has a short vowel in the experienced tense form བཞག་ཅི་ **zha-ci** and a long vowel in the inferred past tense བཞག་ནུག་ **zhâ-nu**. There are numerous such morphophonological regularities which operate in modern Dzongkha and are clearly represented in Roman Dzongkha, but which are masked from view by the traditional spelling, e.g. low register tone ང་ **nga** ‘I’ and ངའི་གི་ **ngêgi** ‘my’ vs. high register tone ང་གིས་ **’ngâ-gi** ‘I’ [ergative] with a long vowel, or short ཁོ་ **kho** ‘he’ vs. long ཁཽ་གི་ **khôgi** ‘his’ and ཁཽ་གིས་ **khôgi** ‘he’ [ergative]. The long vowel in the ergative forms of pronouns such as ཁཽ་ **khô-** might even be an artefact of lengthening caused by a final ergative ས་, still written in the Chöke ergative forms of pronouns such as ཁོས་ ‘he’ [ergative], to which a supererogatory ergative suffix གིས་ **-gi** was augmented. Likewise masked by traditional orthography in native script are length alternations, such as the the two preterite tense forms བཞག་ཅི་ **zhaci** ‘put’ with a short vowel vs. བཞག་ནུག་ **zhânu** ‘put’ with a long vowel.

The umlauted or apophonic vowels **ä**, **ö** and **ü** in modern Dzongkha arose, as in modern Tibetan, through apophony historically conditioned by the རྗེས་འཇུག་ **jenju** ‘final consonants’ ད་ **-d**, ལ་ **-l**, ན་ **-n** and ས་ **-s**. All four finals resulted in the apophonic change of **o** into **ö** and of **u** into **ü**. However, the apophony of original **a** variously yielded **e**, **ê** and **ä**. Final ད་ **-d** usually

gave rise to **ê**, e.g., ལྟདམོ་ **têm** 'show', བརྟག་དཔྱད་ **takcê** 'inspect', བརྗེད་ **jê** 'forget', ཚད་ **tshê** 'measure, size, moderation', seldom to **ä** or **e**, e.g. བརྒྱད་ **gä** 'eight', འབད་ **be** 'do', མཛེ་ནད་ **dzêne** 'leprosy' (however, ནད་ **nê** 'illness'). Final ན་ **-n**, which in most cases has been retained in modern Dzongkha pronunciation, has given rise to the vowel **e**, e.g., སྨན་ **'men** 'medicine', ཙན་དན་ **tsende** 'Bhutanese sandalwood', འགན་ཁག་ **genkha** 'responsibility'. Final ས་ **-s** and ལ་ **-l** have given rise to the vowel **ä**, e.g., རྫས་ **dzä** 'gun-powder', གཡསཔ་ **'yäp** 'right (as opposed to left)', སྲས་ **sä** 'prince', མཁསཔ་ **khäp** 'adept, expert', སྦལཔ་ **bäp** 'frog', ཐལརྡ་ **thäu** 'dust', རྒལ་ **gä** 'to cross, to ford', བལ་ **b'ä** 'wool', བཤལ་ **shä** 'wander, roam'. As already pointed out above, some cases of final ས་ **-s** have not yielded forms with an apophonic vowel but have led to forms with a long vowel, e.g., Dzongkha གོས་ historically བགོ་ **g'ô** 'Bhutanese male garb', Dzongkha ནཱ་ **nâ** 'barley' vs. Chöke ནས་ **nä**, Dzongkha དྲག་ཤོས་ **Dr'âsho** 'Bhutanese nobleman', Dzongkha ལཱ་ historically ལས་ **lâ** 'work'. In some instances, the historical final ས **-s** has not left any trace in modern pronunciation, e.g. Dzongkha དགོ་ historically དགོས་ **go** 'must'.

But the historical development of vowels from ancient Tibetan to modern Dzongkha is more complex than even these correspondences would suggest. For example, there are vowel harmonic forms in modern Dzongkha involving the vowel **ö**, e.g. མཆོད་རྟེན་ **chötö** 'stupa', སློབ་དཔོན་ **'löbö** 'teacher'. Moreover, the factors giving rise to the modern vowels in some Dzongkha words are far more involved, e.g., རྒེདཔོ་ **gap** 'head of a རྒེད་འོག་ **geo**, or block of villages', Dzongkha བསྒྲོསཔ་ **dröp** 'ex-, former, retired', alongside formal Chöke བསྒྲེསཔ་ **drep**. An important lesson to be learnt from such examples is that when we see a འགྲེང་པོ་ **drengbo** in traditional orthography, it does not necessarily mean that there will be a vowel **e** or **ê** in modern Dzongkha. What determines the spelling in Roman Dzongkha is the pronunciation.

The phonetic implications of the traditional dichotomy made in Bhutanese philology between སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr'akpa** 'hard' or 'severe sounds' and སྒྲ་

འཇམ་པ་ **dra jampa** 'soft' or 'tender sounds' are as two sides of the same coin. Here native speakers of Dzongkha are obviously at an advantage because modern Dzongkha phonology is their own. Most Bhutanese from east of the Pele La, for example, lack the voiced vs. devoiced distinction in initial consonants, a phonological contrast important to Dzongkha. Since the presence of a ***'nyönju*** or ***gocen*** do not necessarily indicate a 'hard' or voiced pronunciation, and the absence of ***'nyönju*** or ***gocen*** do not in every case indicate a 'soft' or devoiced pronunciation, the only reliable guide is the pronunciation of a native Dzongkha speaker from Wang or Thê. This underlines the fact that traditional orthography and modern phonology are two distinct systems with their own rules. The complexity of historical phonology highlights the need for an accurate representation of modern Dzongkha phonology. Roman Dzongkha fulfils this very function, and this is why Roman Dzongkha is an absolute necessity for any progress in our understanding of the modern grammar of the national language and its regularities.

8. Initial Consonants in Roman Dzongkha

The fifty-one initial consonants used in Roman Dzongkha are listed below with their equivalents in Bhutanese script.

Dzongkha initial consonants

k	ཀ་	kh	ཁ་	g	རྒ་	g’	ག་
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	རྗ་	j’	ཇ་
t	ཏ་	th	ཐ་	d	རྡ་	d’	ད་
p	པ་	ph	ཕ་	b	རྦ་	b’	བ་
pc	པྱ་	pch	ཕྱ་	bj	སྦྱ་	bj’	བྱ་
tr	ཀྲ་	thr	ཁྲ་	dr	སྒྲ་	dr’	གྲ་
ts	ཙ་	tsh	ཚ་	dz	ཛ་		
		zh	གཞའ་	z	གཟའ་		
		zh’	ཞ་	z’	ཟ་		
		sh	ཤ་	s	ས་		
		y	ཡ་	’y	དབྱའ་		
		w	ཝ་	’w	དབའ་		
		r	ར་	hr	ཧྲ་		
l	ལ་	’l	སླ་	lh	ལྷ་		
ng	ང་	ny	ཉ་	n	ན་	m	མ་
’ng	རྔ་	’ny	རྙ་	’n	རྣ་	’m	རྨ་
		h	ཧ་				

There is a one-to-one correspondence between Roman Dzongkha and the speech sounds of modern Dzongkha. In Roman Dzongkha, the voiceless **r** is represented by the digraph **hr**, whereas the voiceless **l** is represented by the digraph **lh**. This convention in Roman Dzongkha is a nod in deference to the native orthographic tradition in Bhutanese script.

9. Vowels in Roman Dzongkha and the Diaeresis

The following eight vowel symbols are used in Roman Dzongkha:

འ་	འི་	འུ་	འེ་	འོ་	འས་	འོས་	འུས་
a	i	u	e	o	ä	ö	ü
ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ་	ཨས་	ཨོས་	ཨུས་
’a	’i	’u	’e	’o	’ä	’ö	’ü

The two dots above the letters **ä**, **ö** and **ü** are a diacritic mark known as a diaeresis in English and ཚག་གཉིས་ ***tshâ ’nyî*** ‘two dots’ in Dzongkha. The use of the diaeresis in Roman Dzongkha is in accordance with the orthographies of many European languages and the conventions of the Tibetological tradition. In Roman Dzongkha, the letter **y** is usually not written before the vowels **ä**, **ö** or **ü** because the initial position before these vowel is a neutralisation position of the phoneme **y** in Dzongkha phonology, e.g. གཡུ་སྒྲོན་ **’Üdrö**, གཡོནམ་ **’öm** ‘left’, ཡལ་སོ་ནུག་ **äsonu** ‘slipped my mind’.

10. The apostrophe or ཀོ་མ་ *koma* ‘fish-hook’

Traditional Dzongkha phonology distinguishes between སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr’akpa** ‘hard’ sounds and སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** ‘soft’ sounds. ‘Hard’ sounds include all high register tone syllables as well as low register tone syllables beginning with a voiced consonant. ‘Soft’ sounds include low tone syllables beginning with a nasal, liquid, devoiced consonant or a vowel. The apostrophe or ཀོ་མ་ **koma** ‘fish-hook’ in Roman Dzongkha changes the value of the syllable it marks from soft to hard or *vice versa.*

1. The apostrophe marks the high register tone in syllables beginning with a nasal, a liquid or a vowel. In this function the apostrophe ***precedes*** the initial consonant or vowel, e.g. གཡུས་ **’ü** ‘village’, ལྔ་ **’nga** ‘five’, སློ་ **’lo** ‘cough’, whereas the low register tone is left unmarked, e.g. ཡུལ་ **ü** ‘realm’, ལོ་ **lo** ‘year, age’, ང་ **nga** ‘I, me’. The following table dia-

grams the combinations in which the apostrophe is used ***before*** an initial nasal, liquid or vowel to mark the སྒྲ་དྲག་པ་ **dra dr'akpa** or 'hard sound' of the high register tone.

low register 'soft'		**high register 'hard'**	
nga	ང་	'nga	རྔ་
nya	ཉ་	'nya	རྙ་
na	ན་	'na	རྣ་
ma	མ་	'ma	རྨ་
wa	ཝ་	'wa	དབའ་
ya	ཡ་	'ya	དབྱའ་
la	ལ་	'la	ཟླ་
a	འ་	'a	ཨ་
â	འར་	'â	ཨར་
e	འེ་	'e	ཨེ་
ê	འེར་	'ê	ཨེར་
i	འི་	'i	ཨི་
î	འིར་	'î	ཨིར་
o	འོ་	'o	ཨོ་
ô	འོར་	'ô	ཨོར་
u	འུ་	'u	ཨུ་
û	འུར་	'û	ཨུར་
ä	འས་	'ä	ཨས་
ö	འོས་	'ö	ཨོས་
ü	འུས་	'ü	ཨུས་

2. The apostrophe indicates a devoiced consonant, e.g. ཟམ་ **z'am** 'bridge', བགོ་ **g'ô** 'Bhutanese male garb', གྱལ་ **g'ä** 'queue, row, line', བལ་ **b'ä** 'wool', ཇོ་བདག་ **j'ôda** 'owner', whereas voiced consonants are unmarked, e.g. བཟངམ་ **zâm** 'healthy', སྒོ་ **go** 'door', བརྒྱད་ **gä** 'eight', འབལ་ **bä** 'pull out, extract', འགྱོ་ **jo** 'go'. In this function the apostrophe ***follows*** the consonant. The following table diagrams the combinations in which the apostrophe is used after a consonant to mark the སྒྲ་འཇམ་པ་ **dra jampa** 'soft sound' of devoiced initial consonants.

voiced 'hard'		**devoiced 'soft'**	
ga	སྒ་	g'a	ག་
ja	སྗ་	j'a	ཇ་
da	སྡ་	d'a	ད་
ba	སྦ་	b'a	བ་
bja	སྦྱ་	bj'a	བྱ་
dra	སྒྲ་	dr'a	གྲ་
zha	གཞའ་	zh'a	ཞ་
za	གཟའ་	z'a	ཟ་

Dzongkha distinguishes between voiced and devoiced plosive and sibilant initial consonants. This phonological distinction is not found in most of the other native languages of Bhutan, and some non-native speakers of Dzongkha do not master the distinction.

11. The Circumflex Accent or ཁྱིམ་ཐོག་ Chimto

Five of the eight Dzongkha vowels may be either short or long. In Roman Dzongkha vowel length is indicated by a circumflex accent or ཁྱིམ་ཐོག་ **chimto** 'roof'. The difference between the long and short vowels is one of duration as well as timbre or vowel quality.

short		long	
a	འ་	â	འཱ་
e	འེ་	ê	འཱེ་
i	འི་	’î	འཱི་
o	འོ་	ô	འཱོ་
u	འུ་	û	འཱུ་

The vowels **ä**, **ö** and **ü** are always long. So the circumflex accent is therefore not used on these vowels. These vowels are already marked by the diaeresis or ཚག་གཉིས་ **tshâ ’nyî**. Before final -**ng**, a preceding vowel is automatically long and therefore vowel length is never written before final -**ng**. Below all of the Dzongkha vowels are illustrated in combination with the initial consonant phoneme **k**.

short		long		long	
ka	ཀ་	kâ	ཀཱ་		
ke	ཀེ་	kê	ཀཱེ་	kä	ཀས་
ki	ཀི་	kî	ཀཱི་		
ko	ཀོ་	kô	ཀཱོ་	kö	ཀོས་
ku	ཀུ་	kû	ཀཱུ་	kü	ཀུས་

12. Final Consonants in Roman Dzongkha

The final consonants རྗེས་འཇུག་ ***jenju*** of Roman Dzongkha are **-k**, **-t**, **-p**, **-n** and **-sh**. In addition, the finals **-l** and **-r** may be heard in literary Dzongkha or in Chöke reading pronunciations. The final **-ng** may sometimes phonetically be realised as nasalisation and lengthening of the preceding vowel in modern spoken Dzongkha, but phonologically the segment still behaves like a ***jenju*** and is therefore written as **-ng** in Roman Dzongkha whenever it is pronounced and not dropped. In fact, the general rule of

Roman Dzongkha is that only phonological segments which are actually pronounced are written. Phantom letters which exist in traditional orthography but are not pronounced are not represented in a phonological transcription.

7 Guide to Phonological Dzongkha (English)

1. Phonological Dzongkha
སྒྲ་དག་པའི་རྫོང་ཁ་ ***Drad'abi Dzongkha***

The official spelling of modern Dzongkha words is laid down in Dzongkha dictionaries, published by the Department of Education and by the Dzongkha Development Commission respectively. Phonological Dzongkha is not intended to replace traditional spelling. Instead, Phonological Dzongkha or སྒྲ་དག་པའི་རྫོང་ཁ་ *Drad'abi Dzongkha* is a simplified shorthand that offers a phonologically consistent spelling of modern spoken Dzongkha in the traditional Bhutanese 'Ucen script. Phonological Dzongkha should not be used at all for prayers or liturgical texts. Only classical Chöke spelling is suitable for religious documents. Phonological Dzongkha is a quick, convenient and simplified but consistent form of writing modern Dzongkha.

In the first issue of the འབྲུག་གི་དུས་དེབ་ *Druk Journal,* which appeared in April 2015, the matter of Phonological Dzongkha was stirred again after a silence of 21 years.

> …we must not confuse Dzongkha with Chöke. Chöke is a sacred liturgical language, and its orthography cannot be changed. Chöke should be taught as a subject in Bhutanese schools if we wish our youth to retain a connection to our own national cultural heritage.
>
> Dzongkha, on the other hand, is a living spoken language, and Dzongkha spelling can be rendered both easy and straightforward by following a one-to-one correspondence between the phonology of the spoken language (the living sound system) and the spelling in 'Ucen script. Such a straightforward spelling system in Bhutanese script was developed just over twenty years ago but never formally introduced. Experts in

> the Dzongkha Development Commission marvelled at the system's simplicity and its ease of use for writing Dzongkha, but we shelved it because we thought that it would be much too controversial at the time. None of us wanted to create an uproar.
>
> Meanwhile, multi-party democracy has been introduced, and the loud laments about the national language in the Bhutanese media have not ceased. Perhaps the time is drawing nigh to dust off the cobwebs and to present the system to the public at large so that the Bhutanese people can decide for themselves. Like most national languages, Dzongkha too could have a phonological orthography.

We hereby present Phonological Dzongkha སྒྲ་དག་པའི་རྫོང་ཁ་ *Drad'abi Dzongkha* for public scrutiny and consideration. In this context, we are reminded of the history of Hangul, the script used to write Korean. This script was first devised during the reign of Sejong (*imperabat* 1418–1450). Evidently the project was completed only towards the end of the year 1443 or the beginning of the year 1444. The document explaining this phonological writing system in a native Korean script was entitled 훈민정음 *Hunmin Jeongeum* 'Proper Sounds for the Education of the People'. In the course of Korean history, the Hangul script was sporadically used for various purposes, but only after the Second World War, in 1946, did the script become the official standard for writing the Korean language.

Phonological Dzongkha does not make use of all of the combinations of letters found in the 'Ucen script. Instead only a limited, but phonologically sufficient set of letters and letter combinations are permitted. Whereas traditional spellings make use of many silent letters which have to be memorised in the learning process, Phonological Dzongkha has no silent letters but makes use of ***'nyönju*** and ***gocen*** and ***dokcen*** in combination with the initials only to create combinations which represent phonemes that are actually pronounced. Phonological Dzongkha follows the traditional use

of ’Ucen orthography and builds upon the existing Bhutanese philological conventions in the use of the native script.

The only two ***’nyönju*** ‘prefixed letters’ used in Phonological Dzongkha are ག g and ད d. The only two permitted combinations containing the ***’nyönju*** ག g in Phonological Dzongkha are གཞ་ *zh* and གཟ་ *z*, in order to distinguish these ‘hard’ sounds from the ‘soft’ sounds: ཞ་ *zh’* and ཟ་ *z’*. The only two permitted combinations with the ***’nyönju*** ད d are དབའ་ *’w* and དབྱ་ *’y*, to distinguish these hard sounds from the soft sounds ཝ་ *w* and ཡ་ *y*.

Phonological Dzongkha uses all three ***gocen*** of the traditional ’Ucen script. The use of ར་མགོ་ ***rago*** is limited to the eight combinations རྒ་ *g*, རྗ་ *j*, རྡ་ *d*, རྦ་ *b*, རྔ་ *’ng*, རྙ་ *’ny*, རྣ་ *’n* and རྨ་ *’m*, in order to distinguish these hard sounds from the soft sounds ག་ *g’*, ཇ་ *j’*, ད་ *d’*, བ་ *b’*, ང་ *ng*, ཉ་ *ny*, ན་ *n* and མ་ *m*. The single permitted combination with the superscript the ལ་མགོ་ ***lago*** in Phonological Dzongkha is ལྷ་ *lh*. The ས་མགོ་ ***sago*** is used in the combinations སྒྲ་ *dr*, སྦྱ་ *bj* and སླ་ *’l*, in order to distinguish these hard sounds from the soft sounds གྲ་ *dr’*, བྱ་ *bj’* and ལ་ *l*.

In Phonological Dzongkha, three ***dokcen*** ‘subscript letters’ are retained, but these occur only in a limited set of fixed combinations. The ར་བཏགས་ ***rata*** only occurs in the five fixed combinations: ཏྲ་ *tr*, ཐྲ་ *thr*, སྒྲ་ *dr*, གྲ་ *dr’* and ཧྲ་ *hr*, to represent the retroflex consonants and the voiceless liquid *hr*. Other combinations, such as དྲ་ པྲ་ སྤྲ་ ཕྲ་ བྲ་ སྦྲ་ ཀྲ་ and so forth, are not permitted in Phonological Dzongkha. The ཡ་བཏགས་ ***yata*** is permitted in the four combinations: པྱ་ *pc*, ཕྱ་ *pch*, སྦྱ་ *bj* and བྱ་ *bj’*, to represent the so-called bilabial-palatal consonants which are unique to Dzongkha.

The ཝ་ཟུར་ ***waz’ur*** is used below a consonant in combination with ***naro*** to yield the rare but very real open rounded back vowel [ɔ], which occurs in a small collection of Dzongkha words. For example, the sauce or liquid component of a dish is called [khɔ] ཁྭོ་ in Dzongkha. This word is traditionally written as ཁུ་བ་ and the Roman Dzongkha rendering for the same word is *khwo*. Similarly, the word [tsɔ] ཚྭོ་ meaning ‘at the base, at

the bottom', is written རྩ་བར་ in traditional spelling and is represented in Roman Dzongkha as *tswo*.

2. Initial consonants in Phonological Dzongkha

The consonant symbols which occur at the beginning of a word or a syllable in Phonological Dzongkha are diagrammed below alongside their phonological equivalents in Roman Dzongkha.

Dzongkha initial consonants

k ཀ་		kh ཁ་		g སྒ་		g' ག་
c ཅ་		ch ཆ་		j སྗ་		j' ཇ་
t ཏ་		th ཐ་		d སྡ་		d' ད་
p པ་		ph ཕ་		b སྦ་		b' བ་
pc པྱ་		pch ཕྱ་		bj སྦྱ་		bj' བྱ་
tr ཀྲ་		thr ཁྲ་		dr སྒྲ་		dr' གྲ་
	ts ཙ་		tsh ཚ་		dz ཛ་	
		zh གཞའ་		z གཟའ་		
		zh' ཞ་		z' ཟ་		
		sh ཤ་		s ས་		
		y ཡ་		'y དབྱའ་		
		w ཝ་		'w དབའ་		
		r ར་		hr ཧྲ་		
	l ལ་		'l སླ་		lh ལྷ་	
ng ང་		ny ཉ་		n ན་		m མ་
'ng སྔ་		'ny སྙ་		'n སྣ་		'm སྨ་
			h ཧ་			

Whereas the same sound can be spelt in a variety of ways in Dzongkha, in shorthand only a single spelling is permitted for any particular speech sound. For example, the sound **j** may be spelt in traditional Dzongkha as

བཇ་ ལྗ་ འཇ་ མཇ་ གྱ་ འགྱ་ བགྱ་ བསྒྱ་ and སྒྱ་ but in Phonological Dzongkha only the spelling ཇ་ is permitted. Similarly, the sound **c** may be spelt in traditional Dzongkha as ཀྱ་ སྐྱ་ པྱ་ སྤྱ་ དཔྱ་ ཅ་ and ལྕ་ but in Phonological Dzongkha ཅ་ is the only permitted spelling. In other words, most ***'nyönju***, ***gocen*** and ***dokcen*** have been eliminated from Phonological Dzongkha. The combinations which have been retained all represent phonologically distinctive units in actual modern pronunciation. The use of a closed set of letters and letter combinations leads to a simplified spelling which is easy to learn. Phonological Dzongkha spellings are not devised randomly but make phonological sense and are phonologically consistent.

3. Vowels in Phonological Dzongkha

Phonological Dzongkha makes use of the traditional 'Ucen symbols to represent the vowel sounds of modern Dzongkha. However, Phonological Dzongkha makes use of an unchanging set of combinations with unambiguous, fixed phonological values. Phonologically distinct sounds are represented in a consistent fashion.

Phonological Dzongkha makes use of the same vowel symbols as traditional Dzongkha: ***g'ikhu***, ***zh'apju***, ***drengpo*** and ***naro***. Whereas long vowels are indicated in Roman Dzongkha by a circumflex accent or ***chimto*** (ˆ), in Phonological Dzongkha long vowels are indicated by a subscript འ་ which is known as the ***az'ur***, e.g. བྱཱ་ **bj'â** 'cliff'. The long apophonic vowels **ä**, **ö** and **ü**, which are indicated in Roman by the diaeresis or ***tshâ 'nyî*** (¨), are indicated in Phonological Dzongkha by addition of the letter ས་, e.g. དོས་ dö 'sit'. The following table shows how all of the vowels are represented in Phonological Dzongkha, illustrated here in combination with the initial consonant phoneme **k**.

short		**long**		**long**	
ka	ཀ་	kâ	ཀཱ་		
ke	ཀེ་	kê	ཀཱེ་	kä	ཀས་
ki	ཀི་	kî	ཀཱི་		
ko	ཀོ་	kô	ཀཱོ་	kö	ཀོས་
ku	ཀུ་	kû	ཀཱུ་	kü	ཀུས་

Examples are provided below of how modern Dzongkha vowels are represented in Phonological Dzongkha.

Short **a** is represented by no sign.

ཅཔ་ནི་	capni	‘do’
སླམ་	’lam	‘lama’
ཏ་	da	‘and’

Long **â** is represented by the ***az’ur*** or subscript ཱ.

སཱཔ་	sâp	‘new’
ཇཱ་རིམ་	j’ârim	‘handsome’
སླཱམ་ཆེ་	’lâmche	‘elephant’

The vowel **ä** is represented by the letter ས་ -s.

སྒྲསན་ཇོ་	Dränjo	‘Sikkim’
སསམ་	säm	‘princess’
ཀསཔ་	gäp	‘king’

Short **i** is represented by ***g'ikhu***.

མིཏོ་	'mito	'eye'
ཙིཔ་	tsip	'stone wall'
ཇི་	di	'the'

Long **i** is represented by the combination of ***g'ikhu*** and ***az'ur***.

ཉཱི་	'nyî	'two'
སཱིམ་	sîm	'elder sister'
ཙཱིཔ་	tsîp	'astrologer'

Short **u** is represented by ***zh'apju***.

སུམ་	sum	'three'
ལྷུ་	'lu	'song'
ཐུང་	thung	'drink'

Long **û** is represented by the combination of ***zh'apju*** and ***az'ur***.

འཱུཔ་	ûp	'owl'
ཀཱུ་	kû	'gourd as scoop'
གཱུ་	g'û	'tent'

The vowel **ü** is represented by the combination of ***zh'apju*** and the letter ས་ -s.

ཇུསན་	dün	'seven'
བུས་	bü	'snake'
ནམ་གྲུསང་	'namgüng	'winter'

Short **e** is represented by ***drengbo***.

ཀེཔ་	kep	'waist'
རྒེན་ཁ་	genkha	'responsibility'
རྒེཔ་	gep	'old'

Long **ê** is represented by the combination of ***drengbo*** and ***az'ur***.

སཱེ་	sê	'kill'
ཕྱཱེ་	pchê	'half'
སཱེཔ་	sêp	'yellow'

Short **o** is represented by ***naro***.

རྒོཔ་	gop	'onion'
རྒེ་འོ་	geo	'block of villages'
ཀྲོ་	tro	'touch'

Long **ô** is represented by the combination of ***nâro*** and ***az'ur***.

ད་ཕཱོ་	da phô	'hit the target'
ཕཱོཔ་	phôp	'bowl'
དཱོ་བ་	dr'ôba	'morning'

The vowel **ö** is represented by the combination of ***nâro*** and the letter ས་ -s.

སློས་དཔོས་	'löbö	'teacher'
བོསཔ་	B'öp	'Tibetan'
རྒོསན་ཆིམ་	gönchim	'guesthouse'

In Appendix Eight, extensive examples are provided of Dzongkha written in Phonological Dzongkha. It is particularly handy to write in Phonological Dzongkha when pressed for time or uncertain of the traditional spelling. Both Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha are easier to learn for people whose native language is standard Dzongkha, whereas it is more challenging to speakers whose native tongue is some other language of Bhutan. This, of course, is only natural.

4. Final consonants in Phonological Dzongkha

The final consonants རྗེས་འཇུག་ ***jenju*** of Phonological Dzongkha are ཀ་ **-k**, ཏ་ **-t**, པ་ **-p**, ལ་ **-l**, ན་ **-n** and ཤ་ **-sh**. Note that in Phonological Dzongkha final ཀ་ **-k**, ཏ་ **-t**, པ་ **-p** are used instead of final ག་ **-g**, ད་ **-d**, བ་ **-b** in order accurately to reflect modern Dzongkha pronunciation of syllable final consonants, e.g. སླཔ་ནི་ **’lapni** ‘to say’, ཅིཀ་ཏོང་ **ciktong** ‘one thousand’, and the final ཏ་ **-t** is used only in Dzongkha when to indicate the pronunciation of a Chöke word, e.g. བདག་མེད་ [དཀ་མེཏ་] **dakmet** ‘*anatta*, the doctrine of non-self’.
As explained in the section on vowel sounds, the ***jenju*** letter ས་ **-s** is used to represent the Dzongkha vowels **ä**, **ö** and **ü** and does not represent a final consonant that is pronounced in modern spoken Dzongkha. The letter ན་ **-n** in Phonological Dzongkha when used at the end of a syllable does not represent an apophonic vowel or *Umlaut*, e.g. words like ཐན་ཇུ་ཁ་ **thanjukha** ‘at last, finally’ and ལོན་ཇུ་ལུ་ **lonjulu** ‘at the end of the year’. To represent the vowels **ä**, **ö** and **ü**, the ***jenju*** letter ས་ **-s** is used, e.g. ཤསན་ **shän** ‘if you wander about’, དོསན་ **dön** ‘if you sit’.
In the historical development of the Dzongkha language, sometimes a final ས་ **-s**, instead of triggering the apophony of the preceding vowel, has yielded a long vowel in modern Dzongkha. In nativising spellings, new Dzongkha orthographies were created in the 20th century. However, some of these have been less than ideal from the phonological point of view. For example, the emblematic Bhutanese male garb is now written བགོ་ **g’ô** but used to be written as གོས་ ***gos*** in Chöke. In the 1960s, the new spelling

was adopted because the final ས་ **-s** in the Chöke spelling suggested an apophonic vowel **ö**, which did not correspond to the reality of modern Dzongkha. The older final ས་ **-s** had yielded a regular Dzongkha long vowel in the natively inherited or *tadbhava* form **g'ô**. The newly created orthography བགོ་ ***bgo*** was a flight of fancy, however, because the non-historical ***nyönju*** བ་ **b-** misleadingly suggested a hard **g** sound. Yet the initial sound of the word **g'ô** is not pronounced in the same way as སྒོ་ **go** 'door'. In fact, the Dzongkha words **g'ô** 'Bhutanese male garb' and **go** 'door' differ both in their initial consonant and in their vowel. In Phonological Dzongkha, these words are written གཱོ་ **g'ô** 'Bhutanese male garb' and གོ་ **go** 'door'.

In Phonological Dzongkha final ཤ་ **-sh** may be used both as a རྗེས་འཇུག་ ***jenju***, e.g. ཏཤ་ **tash!** 'look!', as well as after another final consonant as a so-called ཡང་འཇུག་ **yangju**, e.g. དམཤ་ **damsh!** 'close it!', ཟླཔཤ་ **'lapsh** 'say it!'.

In this book, the written ***jenju*** འ་ has been used facultatively on one or two occasions to facilitate for traditional readers the reading of the ***written*** initial combination ***db-*** in 'Ucen script, i.e. དབའ་ **'wa**. Strictly speaking, the use of the written ***jenju*** འ་ here is not necessary because the combination དབ་ **'wa** in Phonological Dzongkha can only be read as **'wa**. No confusion can arise because the syllables **dap** and **d'ap** in Phonological Dzongkha are written as དཔ་ **dap** and དཔ་ **d'ap** respectively.

8 Sample Texts in Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha

Four Dzongkha sample texts (A, B, C, D) in this section are given:

1. in Traditional Dzongkha

2. in Roman Dzongkha

3. in Phonological Dzongkha

4. in English translation

Two Chöke sample texts (E, F) are given:

1. in Chöke,

2. in interlinear Roman Chöke, and

3. in English translation.

Dzongkha Sample Text A: Radio Announcement

This following text is a genuine transcript of an actual radio announcement made by the Bhutan Broadcasting Service.

Text A: Traditional Dzongkha

ཁྱབ་བསྒྲགས་ (༩༡/༡༦༣) དབྱིན་ཚེས་ ༨་༢་༩༡

༄ ཐིམ་ཕུག་ཁྲིམས་སྲུང་འགག་པའི་ ཡིག་ཚང་ལས་ལྷོད་པའི་ ཁྱབ་བསྒྲགས་ནང་ལུ་ སྣུམ་འཁོར་གཏང་ཚོག་པའི་ ལག་འཁྱེར་བྱིན་མི་ཡིག་ཚང་འདི་ དབྱིན་ཟླ་ ༥ པའི་དབྱིན་ཚེས་ ༩ ཚུན་ཚོད་ སྒོ་བསྡམ་བཞག་ནི་ ཨིན་ཟེར་ ཨིན་པས། སྟེ་ གནད་དོན་དེ་གི་སྐོར་ལས་ ཁྲིམས་སྲུང་འགག་པའི་མགྲིན་ཚབ་ཀྱིས་འབད་བ་ཅིན་ འ་ནི་ཡིག་ཚང་སྒོ་བསྡམ་ བཞག་དགོ་མི་དེ་ དབྱིན་ཟླ་ ༥ པའི་དབྱིན་ཚེས་ ༩ ཚུན་ཚོད་ ལོ་ཕྱེད་ཀྱི་ སྣུམ་འཁོར་ཞིབ་དཔྱད་འབད་ནི་ ཨིནམ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ ཨིན་ཟེར་ ཁྱབ་བསྒྲགས་འབདཝ་ ཨིན་པས།།

Text A: Roman Dzongkha

Chapdra (91/163) ’Intshê 8-4-91

Thimphu Thrimsu Gabi yitsha le höbi chapdra nalu ’numkho tangchobi lakhe bj’ingmi yitshadi ’inda ’ngabi ’intshe gu tshöntshö godam zhâni ’ing z’e ’ime. Te ’nädön digi kôle Thrimsu Gabi drintshapgi bewacin âni yitsha godam zhâgomidi ’inda ’ngabi ’intshe gu tshöntshö lo pchegi ’numkho zh’ipce beni ’imle tendi ’ingz’e chapdra beu ’ime.

Text A: Phonological Dzongkha

ཆཔ་སྡྲ་ (༩༡/༡༦༣) དབྱིན་ཚེ་ ༨་༤་༩༡

༄ ཐིམ་ཕུ་ཁྲིམ་སུ་ག་བི་ ཡི་ཚ་ལེ་ཧོས་བི་ ཆཔ་སྡྲ་ན་ལུ་ ཧྣུམ་ཁོ་ཏང་ཆོ་བི་ ལ་ཁེ་བྱིང་མི་ཡི་ཚ་དི་ དབྱིན་ད་ ༥ བི་དབྱིན་ཚེ་ ༩ ཚོསན་ཚོས་ གོ་དམ་གཞཱ་ནི་ ཨིང་ཟེ་ ཨི་མས། ཏེ་ ནས་དོན་དི་གི་ཀོ་ལེ་ ཁྲིམ་སུ་ག་བི་ སྡྲིན་ཚཔ་གི་བེ་ཝ་ཅིན་ ཨཱ་ནི་ཡི་ཚ་གོ་དམ་ གཞཱ་གོ་མི་དི་ དབྱིན་ད་ ༥ བི་ དབྱིན་ཚེ་ ༩ ཚོསན་ཚོས་ ལོ་ཕྱེ་གི་ ཧྣུམ་ཁོ་ཞིཔ་ཅེ་བེ་ནི་ ཨིམ་ལེ་ཏེན་དི་ ཨིང་ཟེ་ ཆཔ་སྡྲ་བེའུ་ ཨི་མས།

Text A: English translation

Announcement (91/163) Date: 8 April ’91

According to the announcement received from the Royal Bhutan Police in Thimphu, the Licence Issuing Office will be closed until the 9th of May. In this connection, a spokesman of the Royal Bhutan Police announced that the closing of that office until the 9th of May is due to the half-yearly vehicle inspection.

Dzongkha Sample Text B: Newspaper Excerpt

This text is an excerpt from the national weekly newspaper *Künsel*.

Text B: Traditional Dzongkha

རབ་བྱུང་ ༡༧ རབ་ལོ་ ༩༤༨ | སྤྱི་ལོ་ ༡༩༩༧ དབྱིན་
ལུགས་ལུག་ ཟླཝ་ ༣ པའི་ཚེས་ | ཟླ་ ༨ པའི་ ཚེས་ ༢༠ གི་
༦ གི་ ཀུན་གསལ་ནང་ལུ་ | ཀུན་གསལ་ནང་ལུ་

གཞུང་གཡོགཔ་འགོ་དཔོན་གནས་སོར།

༄ རྒྱལ་གཞུང་ཞི་གཡོག་ལྷན་ཚོགས་ལས་ བདུན་ཕྲག་འདི་ནང་ གཞུང་གི་འགོ་དཔོན་ཚུ་ གནས་སོར་བཏང་པའི་སྐོར་ལས་ གསལ་བསྒྲགས་གནང་ཡི། དེ་ཡང་ཞབས་ཏོག་ལྷན་ཁག་གི་བློན་པོ་འོགམ་ དྲག་ཤོས་ དཔལ་འབྱོར་རྡོ་རྗེ་མཆོག་ འཛམ་གླིང་སྤྱི་ཚོགས་ཀྱི་ ཡིག་ཚང་ ཛེ་ནི་བ་ལུ་ འབྲུག་རྒྱལ་གཞུང་གི་ གཏན་བཞུགས་སྐུ་ཚབ་འབད་ བསྐོས་གནངཡི། སོ་ནམ་ལས་ཁུངས་ཀྱི་ དྲུང་ཆེན་ དྲག་ཤོས་ མཁའ་འགྲོ་དབང་ཕྱུག་ རྒྱལ་གཞུང་ཞི་གཡོག་ལྷན་ཚོགས་ཀྱི་ དྲུང་ཆེན་འབད་ གནས་སོར་བཏང་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ཧེ་མ་གི་ དྲུང་ཆེན་ལས་ ཕྱག་ལྷ་ རྩིས་བཞེས་ནི་ ཨིན་པས།
རྒྱུན་འབྲེལ་ལྷན་ཁག་གི་ མཉམ་འབྲེལ་དྲུང་ཆེན་ སྟོབས་རྒྱས་རྡོ་རྗེ་དེ་ ཞབས་ཏོག་ལྷན་ཁག་གི་ དྲུང་ཆེན་འབད་ གོ་གནས་ཡར་སེང་ གནང་ནུག། ནགས་ཚལ་མདོ་ཆེན་ སངས་རྒྱས་འཕྲིན་ལས་ ལུ་ ནགས་ཚལ་ ཡོངས་ཁྱབ་མདོ་ཆེན་གྱི་ གོ་གནས་གནང་ནུག། ཐིམ་ཕུག་རྫོང་བདག་ དྲག་ཤོས་ ཐུགས་རྗེ་ཡོན་ཏན་དེ་ ཁྲིམས་ཁང་གོངམ་ལུ་ ཁྲིམས་དཔོན་འབད་ བསྐོས་ཡོདཔ་ད་ སྤ་གྲོ་རྫོང་བདག་ དྲག་ཤོས་ པ་སངས་སྟོབས་རྒྱས་ཀྱིས་ ཐིམ་ཕུག་རྫོང་ཁག་གི་ ཕྱག་ལྷ་ རྩིས་ལེན་ནི་ ཨིན་པས།
འབྲུག་བལ་བཤལ་ལས་ཁུངས་ཀྱི་ འཛིན་སྐྱོང་མདོ་ཆེན་ འཇིགས་མེད་ཚུལ་ཁྲིམས་དེ་ སྤ་གྲོ་རྫོང་བདག་འབད་ གནས་སོར་ བཏང་གནང་ནུག། ལྷུན་རྩེ་རྫོང་བདག་ དྲག་ཤོས་ སྦྱིན་པ་རྒྱལ་མཚན་ ཐིམ་ཕུག་རྫོང་ཁག་གི་ ཁྲིམས་དཔོན་འབད་ གནས་སོར་ བཏང་ཡོདཔ་ད་ སྤུངས་ཐང་ཁ་དང་ དབང་འདུས་ ཡར་རྒྱས་ལས་འགུལ་གྱི་ བདག་སྐྱོང་འགོ་དཔོན་ ཤེས་རབ་རྒྱལ་མཚན་དེ་ ལྷུན་རྩེ་རྫོང་བདག་འབད་ གནས་སོར་ གནང་ནུག། སོ་ནམ་ལས་ཁུངས་ཀྱི་ མཉམ་འབྲེལ་མདོ་ཆེན་ པདྨ་རྡོ་རྗེ་དེ་ ཐུམ་ཐང་རྫོང་བདག་འབད་ གནས་སོར་ གནང་ཡོདཔ་ད་ ཧེ་མ་གྱི་ རྫོང་བདག་དེ་ ནང་སྲིད་ལྷན་ཁག་ནང་ སློན་ཞུ་འབད་དགོཔ་ ཨིན་པའི་ གནས་ཚུལ་འདུག།

Text B: Roman Dzongkha

rapjung cupdü, raplo gupja
dr'ukcu rezhi, câ lu, dau
sumbi tshê dr'ûgi Künsel nalu

cilo ciktong gupja gupcu
g'ôci 'inda zhibi 'intshe
kheci gi Künsel nalu

Zhung'yop gupön 'näso

Gäzhung zh'i'yo lhentsho le dünthra dina zhung gi gupön tshu 'näso tangmi kôle sädra 'nangyi. D'iya zh'apto lhenkha gi 'lönbo wom dr'âsho Pänjo Dôji chô dzomli citsho gi yitsha Jiniba lu Druzhung gi tenzhu kutshap be kö 'nangyi. Sönam läkhung gi dr'ungche dr'âsho Khandru 'Wangchu gäzhung zh'i'yo lhentsho gi dr'ungche be 'näso tang yöp zhindu hema gi dr'ungche le châla tsî zhêni 'ime. Jündre lhenkhagi 'nyamdre dr'ungche Topgä Dôji di zh'apto lhenkha gi dr'ungche be g'onä yâseng 'nangnu. Nâtshe doche Sangge Thrile lu nâtshe yongchap doche gi g'onä 'nangnu. Thimphu dzongda dr'âsho Thuji Öntö di thrimkha g'ôma lu thrimpö be köyöpda Paro dzongda dr'âsho Pâsa Topgä gi Thimphu Dzongkha gi châla tsî lenni 'ime. Drû tashä läkhung gi dzincong doche Jimi Tshüthrim di Paro dzongda be 'näso tang 'nangnu. Lhüntsi dzongda dr'âsho Pemba Gätshe Thimphu Dzongkha gi thrimpö be 'näso tang yöpda Pinakha da 'Wangdi yâge lägü gi dakcong gupö Shêrap Gätshe di Lhüntsi dzongda be 'näso 'nangnu. Sönam läkhung gi 'nyamdre doche Pêm Dôji di B'umtha dzongda be 'näso 'nang yöpda hema gi dzongda di nâsi lhenkha na 'nyen-zhu begop 'imbi 'nätshü du.

Text B: Phonological Dzongkha

རབ་བྱུང་ ༡༧ རབ་ལོ་ ༩༥༨
ཟླ་ལུ་ ཧཙུ་ ༢ ཟི་ ཀློ་
༦ གི་ཀུནམ་སེལ་ན་ལུ་

ཅི་ལོ་ ༡༩༩༡ དབྲིན་ཧ་ ༨ གི་
དབྲིན་ཚེ་ ༢༠ གི་
ཀུནམ་སེལ་ན་ལུ་

གཞུང་དབྱོལ་ ཀྲུ་པོནམ་ རྣས་སོ།

ཀྲས་གཞུང་ཞི་དབྱོ་ལྷན་ཚོགས་ལུ་ ཛུསན་ཁྲ་རི་ན་ གཞུང་གི་ཀྲུ་པོནམ་ཚུ་ རྣས་སོ་ཧང་མི་གློ་ལུ་ སམ་སྒྲ་རྣང་ཡི། དེ་ཡ་ ཞབ་ཧོ་ལྷེན་ཁ་གི་ སློསན་ཐོ་འོམ་ གླུ་ཤོ་ པསན་ཛོ་དོ་ཛི་ཀློ་ ཛོམ་ལི་ཅི་ཚོ་གི་ ཡི་ཚ་ ཛི་ནི་ཐ་ལུ་ སྒྲུ་གཞུང་གི་ ཧེན་གཞུ་ཀུ་ཚཔ་ཐེ་ ཀོས་རྣང་ཡི། སོས་ནམ་ལི་ཁྲུང་གི་ ཧྲུང་ཆེ་ གླུ་ཤོ་ ཁན་སྒྲུ་དབང་ཆུ་ ཀྲས་གཞུང་ཞི་དབྱོ་ལྷན་ཚོགས་གི་ ཧྲུང་ཆེ་སྒྲི་ རྣས་སོ་ ཧང་ཡོསཔ་གཞིན་ཛུ་ ཧེ་མ་གི་ ཧྲུང་ཆེ་ལུ་ ཀླལ་ ཐློ་གཞེ་ནི་ ཨི་མས། ཛུསན་སྒྲེ་ལྷེན་ཁ་གི་ ཀླམ་སྒྲེ་ཧྲུང་ཆེ་ ཧོཔ་ཀྲས་དོ་ཛི་དི་ ཞབ་ཧོ་ལྷེན་ཁ་གི་ ཧྲུང་ཆེ་ཐེ་ ཀོ་ནས་ཡླ་སེང་ རྣང་ནུ། ནློ་ཚེ་དོ་ཆེ་ སང་ཀྲས་ཁྲི་ལི་ལུ་ ནློ་ཚེ་ ཡོང་ཆཔ་དོ་ཆེ་གི་ ཀོ་ནས་རྣང་ནུ། ཐིམ་ཕུ་ཛོང་ཧྲ་ གླུ་ཤོ་ ཁུ་ཛི་ཡོསན་ཧོས་དི་ ཁྲིམ་ཁ་ཀོང་མ་ལུ་ ཁྲིམ་པོས་ཐེ་ ཀོས་ཡོསཔ་ཧྲ་ པ་རོ་ཛོང་ཧྲ་ གླུ་ཤོ་ པླས་ཧོཔ་ཀྲས་གི་ ཐིམ་ཕུ་ཛོང་ཁ་གི་ ཀླལ་ ཐློ་ལེན་ནི་ ཨི་མས། སྒྲུ་ཧ་ཤས་ལི་ཁྲུང་གི་ ཛིན་ཅོང་དོ་ཆེ་ ཛི་མི་ཚུས་ཁྲིམ་དི་ པ་རོ་ཛོང་ཧྲ་ཐེ་ རྣས་སོ་ ཧང་རྣང་ནུ། ལྷུསན་ཅི་ཛོང་ཧྲ་ གླུ་ཤོ་ པེམ་ཐ་ཀྲས་ཚེ་ ཐིམ་ཕུ་ཛོང་ཁ་གི་ ཁྲིམ་པོས་ཐེ་ རྣས་སོ་ ཧང་ཡོསཔ་ཧྲ་ པི་ན་ཁ་ཧྲ་ དབང་དི་ ཡླ་གི་ལི་ཀྲུས་གི་ ཧཀ་ཅོང་ཀྲུ་པོས་ ཤེས་རབ་ཀྲས་ཚེ་དི་ ལྷུསན་ཅི་ཛོང་ཧྲ་ཐེ་ རྣས་སོ་ རྣང་ནུ། སོས་ནམ་ལི་ཁྲུང་གི་ ཀླམ་སྒྲེ་དོ་ཆེ་ པློམ་དོ་ཛི་དི་ བུམ་ཐ་ཛོང་ཧྲ་ཐེ་ རྣས་སོ་ རྣང་ཡོསཔ་ཧྲ་ ཧེ་མ་གི་ ཛོང་ཧྲ་དི་ ནང་སི་ལྷེན་ཁ་ན་ ཀླེན་གཞུ་ཐེ་ཀོཔ་ ཨིམ་ཐེ་ རྣས་ཚུས་ཛུ།

Text B: English translation

excerpt from the Künsel of the 6th day
of the 3rd month of the Iron Sheep Year,
Year 964 in the 17th Rapjung cycle

excerpt from
the Künsel of
April 20th, 1991

Transfer of Senior Government Officials

The Royal Civil Service Commission announced the transfer of some senior government officials this week. Dr'âsho Pänjo Dôji, the Deputy Minister of Social Services, has been appointed as the permanent representative of the Royal Government of Bhutan to the United Nations in Geneva. The Secretary of the Department of Agriculture, Dr'âsho Khandru 'Wangchu, will take over as the Secretary of the Royal Civil Service Commission from

the outgoing Secretary. Topgä Dôji, the Joint Secretary of the Ministry of Communications, has been promoted as the Secretary of the Ministry of Social Services. The Director of the Department of Forests, Sangge Thrinlä, has been promoted to the rank of Director General in the same department. Dr'âsho Thuji Öntö, the Thimphu Dzongda, has been transferred as Judge to the High Court in Thimphu, whereas Dr'âsho Pâsa Topgä, the Paro Dzongda, will take over the district administration in Thimphu. The Managing Director of the Bhutan Tourism Corporation, Jimi Tshüthrim, has been transferred as the Dzongda of Paro. The Dzongda of Lhüntsi, Dr'âsho Pemba Gätshe, will take over as the Judge of the District Court in Thimphu, while Shêrap Gätshe, the project manager of the Pinakha 'Wangdi Valley Development Project, has been transferred as the Dzongda of Lhüntsi. Pêm Dôji, the Joint Director of the Department of Agriculture, has been transferred as the Dzongda of B'umtha, and the outgoing Dzongda will report to the Ministry of Home Affairs for further orders.

Sample C: Short Story

This old Dzongkha short story about three bald men is entitled simply 'Pcäthe Sum', which means three bald men. An abbreviated version of this oral tradition was published in Book III of the anthology *Dzongkha Short Stories* collected by Dr'âsho Shêrap Thayä (Thimphu, 1987, pp. 19–23). The present version is an original oral tradition recorded by the authors. Because Roman Dzongkha, like French, makes use of apostrophes, French quotation marks « like these » are used to maintain the pleasant appearance of texts written in Roman Dzongkha.

Text C: Traditional Dzongkha

དཔྱལ་ཐལ་གསུམ།

༄༅ དང་ཕུ་དུང་ཕུ་ གཡུལ་ཚན་གཅིག་ནང་ གྲོང་སྟོད་དཔྱལ་ཐལ་ གྲོང་སྨད་དཔྱལ་ཐལ་ གྲོང་བར་ དཔྱལ་ཐལ་ ཟེར་ དུས་གཅིག་ལུ་ དཔྱལ་ཐལ་ ཅོག་ར་ཐདཔ་ གསུམ་ཡོདཔ་མས། ཚར་གཅིག་

འབདཝ་ད་ གྱོང་བར་དཔྱལ་ཐལ་ ཚོང་ལུ་ འགྱོ་དགོསཔ་ཅིག་ཐོན་དེ་ འགྱོཝ་ད་ གྱོང་སྟོད་དཔྱལ་ཐལ་གྱིས་ ཤེས་སྟེ་ དེ་རིས་འབདན་ ཁོ་ཚོང་ལུ་ ཡར་སོ་ཡི། ལྷ་མ་ཕྱི་རུ་ ཁོ་གི་ཨམ་ཚུ་དེ་ འབད་སར་ ཚར་གཅིག་ འགྱོ་གེ་ནོ་ཟེར་ མནོ་ནུག། དེ་བཟུམ་སྦེ་ གྱོང་སྨད་དཔྱལ་ཐལ་ གྱིས་ཡང་ ཤེས་སྟེ་ ཁོ་གིས་ཡང་ གྱོང་སྟོད་དཔྱལ་ཐལ་ གཟུམ་འབད་རང་ མནོ་ནུག།

ཕྱི་རུ་ གནམ་སྲོ་ཞིནམ་ལས་ གྱོང་སྨད་དཔྱལ་ཐལ་ གྱོང་བར་དཔྱལ་ཐལ་གྱི་ ཨམ་ཚུ་དེ་ འབདས་འགྱོཝ་ད་ གྱོང་སྟོད་དཔྱལ་ཐལ་ཡང་ འོང་དེ་ ཁོང་དཔྱལ་ཐལ་གཉིས་ གྱོང་བར་དཔྱལ་ཐལ་གྱི་ སྒོ་ཁར་ ཁ་ཐུག་རྐྱབ་ལས་ གྱོང་སྨད་དཔྱལ་ཐལ་གྱི་ སེམས་ཁར་ གྱོང་བར་དཔྱལ་ཐལ་དེ་ མ་སོང་པས་ མནོ་སྟེ་ ཁྱིམ་བསྐོར་ར་ རྐྱབ་སྟེ་ བྱོགཔ་ད་ གྱོང་སྟོད་དཔྱལ་ཐལ་ གྱིས་ཡང་ དེ་སྦེ་མནོ་སྟེ་ གཅིག་གིས་

ཁྱིམ་གཡས་བསྐོར་རྐྱབ་ གཅིག་གིས་ ཁྱིམ་གཡོན་བསྐོར་རྐྱབ་ བྱོགཔ་ད་ གཉིས་ཆར་ ཁྱིམ་གྱི་རྒྱབ་ཁར་ ཁ་ཐུག་རྐྱབ་ནུག་ ངོ་རུང་ཐོན་འོང་ཡི་ མནོ་སྟེ་ ཡོག་ལྷ་བརྐྱབ་ བྱོགཔ་ད་ གཉིས་ཆར་ ཁྱིམ་གྱི་ཟུར་ཁར་ ཁ་ཐུག་རྐྱབ་ ངོ་རུང་ན་ཐོན་འོང་ནུག་ མནོ་སྟེ་ གཉིས་ཆར་ ནང་དོག་དེ་ བྱོགཔ་ད་ ཁྱིམ་མའི་གདོང་ཁར་ ཁ་ཐུག་རྐྱབ་མཆིས་ནུག། དེ་ལས་ གཉིས་ཆར་གིས་ ད་དརིས་ ག་དེ་འབད་རང་ བྱོགས་རུང་ མི་དེ་གིས་ མི་བཞག་ནི་མས་ ཟེར་མནོ་དེ་ གཅིག་གིས་གཅིག་འགུར་ གཙོགཔ་བཟའ་ གཅིག་གིས་ སོ་བསྣུམ་བསྟོནམ་དང་ གཅིགཔ་དེ་གིས་ཡང་ སོ་བསྣུམ་བསྟོན་ནུག་ དེ་ལས་ གཅིག་གིས་ ཁྱི་འབལ་བསྟོནམ་དང་ གཅིགཔ་འདི་གིས་ཡང་ དེ་སྦེ་རང་བསྟོན་ འཐོན་འོངམ་ལས་ དེ་ལས་ གཉིས་ཆ་རང་གིས་ ད་འབདན་དེ་གིས་ བཞག་རང་ མི་བཞག་པས་ ཟེར་མནོ་དེ་ དེ་ལས་ ཐབས་རང་མེདཔར་ གཅིག་གིས་གཅིག་འགུར་ མཆོང་བཏང་ནུག།

དེ་སྦེ་ ཁྱི་ཁལ་ ཤུགས་འབད་བརྐྱབ་པའི་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ ཁོང་རང་ དཔྱལ་ཐལ་གཉིས་ གཅིག་གིས་གཅིག་ སྦྲུལ་བཏང་དནུག། དེ་ལས་ ནང་གི་ཨམ་དེ་ རྡོ་པ་ཏ་སག་ ཆབ་གསང་འཐོནམ་ད་ མོ་གི་ ཁྱིམ་གྱི་གདོང་ཁར་ དཔྱལ་ཐལ་གཉིས་ བསད་བསདཔ་ མཐོང་ནུག། དེ་སྦེ་མཐོངམ་ཅིག་ མོ་རྣམ་མེདས་མེད་ རྣམ་རྟོག་ལང་སྟེ་ མི་གཱ་གྱིས་བསད་རུང་ ག་གིས་བསད་རུང་ རོ་བཞག་སི་ ན་ངའི་ ཁྱིམ་མའི་ཕྱ་བར་ ཨིནམ་ཟེར་ རྣོ་ནུག། ཨིན་རུང་ ད་དེ་ ཁག་ཉེས་ཁག་གསུམ་ ང་འགུར་རང་ ཐོག་འོང་ཟེར་རྣོ་ སྒྲོགས་དེ་ ཚ་ཉེར་བསྟོན་ ག་གིས་ཡང་ མ་ཤེསཔ་ལས་ རོ་དེ་གཉིས་ གཟིངམ་རེ་རེ་ནང་ བཙུགས་སྦེ་ བསྣུམ་སྟེ་ སྦ་བཞག་ནུག།

དེ་ལས་ ཨམ་དེ་ དག་དེ་སྦེ་འབདན་ དྲག་ག་ ཟེར་མནོ་ སྟོད་སྟོད་པའི་ བར་ན་རང་ ཨབ་སྒྲོམ་ཆེན་ བསོད་སྙོམས་ལྷང་མི་གཅིག་ མོ་གི་སྒོའི་ཕྱ་བར་ ཧོད་ནུག། སྟེ་ ཨམ་དེ་གིས་ ཨབ་སྒྲོམ་ཆེན་དེ་ལུ་ ཕྱོ་དང་ཆང་ མ་འགྲང་འགྲངམ་འབད་ བྱིན་མི་ཤུལ་ལུ་ ནེ་སྦེ་ བསླབ་ནུག། དབའི་ ཨབ་སྒྲོམ་

ཆེན་ ངགིས་ཁྱོད་ལུ་ སློབ་གཅིག་ སླབ་ནི་ཡོད་ ཁྱོད་གྱིས་ཉན་འོངག་ ཟེར་བསླབ་ད་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་ དེ་གིས་ཡང་ ཉན་འོང་དབའེ་ བསླབ་ཤིག་ ག་ཅི་སླབ་ནི་ཡོདཔ་སྨོ་ ཟེར་སླབ་ནུག།

དེ་ལས་ ཨམ་དེ་གིས་ ངའི་ཨཔ་དཔྱལ་ཐལ་ གྲོང་མི་འདི་ མར་ཆབ་ལུ་ཅིག་ བསྐྱལ་ནི་ ཡོདཔ་ ཨིན་ས་ ཁྱོད་ཀྱིས་གཅིག་ བསྐྱལ་བར་ འགྲོ་མི་བྱིན་ག་སྨོ་ ཟེར་སླབ་ད་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་གྱིས་ཡང་ འ་ འགྲོ་བྱིན་ནི་ར་སླམ་ དབའེ་ ཟེར་སླབ་ནུག།

དེ་ལས་ ཨམ་དེ་གིས་ གཟིམ་གཅིག་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་གྱི་ སྐལ་ཧོ་འགུར་ བསྐྱལ་སྦེ་ ནེ་སྦེ་ སླབ་ནུག་ དཁྱོད་ ལོག་འོངམ་དམེན་ རྒྱབ་ལོག་དེ་ ཕྱ་ལས་རངམ་བལྟ་བར་ ཤོག་སླ་རེད་ ཟེར་སླབ་སྦེ་ བཏང་དནུག།

དེ་ལས་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་གྱིས་ གཟིམ་དེ་ མར་ཆུནང་བསྐྱལ་བཞག་སྦེ་ ལོག་ཁྱིམ་ནང་ ལྷོདཔ་ད་ ཨམ་དེ་གིས་ སླབ་སླབ་མས་ ཨཱ་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་གྱིས་ རྒྱབ་ལོག་མ་བལྟ་ཟེར་ སླབ་སླབ་པར་ རང་ ལོག་བལྟ་བཏང་དནུག་སྨོ་ ཟེར་སླབ་ད་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་ གྱིས་ཡང་ ཨཱ་ ཐེངས་ཕོག་གཅིག་ དེ་ བལྟ་དཡི་སྟེ་ མར་ཆུའི་མཐའ་མར་ ལྷོདཔ་ད་ ཡངན་ དགེའུ་དགེ་ཕྱ་ལོ་ ཡངན་ མི་རྟག་ལམ་ འཇུག་ལོ་ཟེར་ཨཱ་ ག་ནི་ཡང་ མེདཔར་ མི་ལུས་རིན་པོ་ཆེ་ སེམས་ཅན་བཟུམ་སྦེ་ ཆབ་ལུ་ བསྐྱལ་ བཏང་ཡི་ མནོ་སྟེ་ སྔི་ཆེ་སྟེ་ ཐེངས་ཕོག་གཅིག་ ལོག་བལྟ་དགོཔ་ར་ ཐལ་སོ་ཡི་ ཟེར་སླབ་ད་ ཨམ་ དེ་གིས་ཡང་ ཨིནཔས་ས་ ཁོ་ལོག་ན་ ཐོན་འོངནུག་ས་ ཨ་ན་བལྟ་ཤིག་ཟེར་ གཟིམ་གཅིགཔ་དེ་ ཁ་ཕྱི་ སྟོནམ་ད་ སྒོམ་ཆེན་ཡང་ ག་དེ་སྦེ་ ཨིན་ན་ཟེར་ ཧ་ལས་དེ་ ཨིནཔས་ཁོ་རས་ ཟེར་སླབ་ནུག།

དེ་ལས་ ཨམ་དེ་གིས་ དོ་རུང་ཨཔ་དེ་ལུ་ ནེ་སྦེ་སླབ་ནུག་ དཁྱོད་རང་ ཉམས་མཚོར་རུང་ མཚོརཔ་ ཨིམ་མས་ དརུང་ཡང་ ཚར་གཅིག་ འགྲོ་དགོཔས་ སྟེ་ ཆབ་ལུ་བསྐྱལཔ་ད་ ཁོ་ལོགཔ་ཨིནཔས་ དགངས་ལུ་ བསྐྱལ་ཕ་ཅིན་ དྲག་ནི་འདྲ་བས་མེནན་ ཟེར་སླབ་ད་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་ དེ་གྱིས་ ཡང་ ཨིམ་པས་སྨོ་ཤིག་ ཟེར་སླབ་དེ་ ཤུལ་མའི་ གཟིམ་གཅིགཔ་དེ་ ཡར་གངས་ལུ་ བསྐྱལ་བར་ སོང་ནུག།

དེ་ཡང་ དེ་སྦེ་ ས་ཁག་སོ་སོར་ལུ་ བསྐྱལ་བར་ བཏང་དགོ་མི་ དེ་ཡང་ ཆབ་ལུ་ དེ་རངབསྐྱལ་བ་ཅིན་ སྒོམ་ཆེན་གྱིས་མ་ཚད་ རིགས་གཞན་ཀྱིས་ཡང་ ཤེས་འོངམནོ་སྟེ་ ཨམ་འདི་གྱིས་ གནས་སྐབས་ བསྟོན་བསྟོནམ་ ཨིམ་མས།

དེ་ལས་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་དེ་ ཕྱི་དྲོ་ ལོག་ཁྱིམ་ནང་ ལྷོདཔ་ད་ ཨམ་དེ་གིས་ དརིས་འབདན་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་གྱིས་ ལོག་བལྟ་རང་ མ་བལྟ་བས་ ཁོ་ནུ་ ལོག་མ་འོང་ ཟེར་སླབ་དང་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་གྱིས་ ནེ་སྦེ་ སླབ་ནུག་ དརིས་འདི་ ཁོ་ནུ་ ལོག་འོངམ་ ག་དེ་འབད་འོངནི་ ཁོ་ངགིས་ ཡར་ཤེང་ ཁར་ སྒྲིང་སྒྲིང་འབད་ བསྡམ་བཞག་ཡོདཔར་ ཟེར་སླབ་ནུག།

དེ་ལས་ ཨམ་དེ་གིས་ སེམས་ཁར་ ད་འབདན་ དེ་ཅིག་རང་ཨིན་ ཟེར་མནོ་སྟེ་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་ ལུ་ ལྟོ་དང་ཆང་ཚུ་བྱིན་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་ཡང་ ལྟོ་ཟ་ ཆང་མཐུང་སྟེ་ སྟོད་སྟོད་པའི་ བར་ན་ར་ གྲོང་ བར་དཔྱལ་ཐལ་ ཚོང་ལས་ལོག་ ལྟོད་སྟེ་ སྒོ་ལས་ཚུར་ ཐོནམ་ཅིག་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་ཡང་ རྣམ་ རྟོག་ལངས་མའི་ ཤུགས་ཀྱིས་ དེ་ཁྲོད་ལས་ ཡར་ལོངམ་ཅིག་ ཧུམ་ལངས་དེ་ ནེ་སྦེ་ སླབ་ནུག་ ཨཱོ་ཁོ་རེ་ དཔྱལ་ཐལ་ ཁྱོད་ཀྱིས་ཡང་ མར་ཆབ་ལུ་ བསྐྱལ་རུང་ ཁྱོད་མི་སྡོད་པས་ ཡར་གངས་ ལུ་ བསྐྱལ་རུང་ ཁྱོད་མི་སྡོད་པས་ ག་ཏེ་བསྐྱལ་རུང་ ཁྱོད་མི་སྡོད་པས་ ཟེར་སླབ་ད་ ནང་གི་ཨམ་ དེ་གིས་ དབའེ་ དབའེ་ དེ་མེན་ དེ་མེན་ ཟེར་སླབ་སླབ་པའི་ བར་ན་རང་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་གྱིས་ པ་ཏ་ འབལཕ་ཅིག་ དཔྱལ་ཐལ་དེ་གྱི་ སྤྱི་གཙུག་སྦྲུག་ལུ་ གང་བཏང་ བྱིནམ་དནི་ ནང་གི་ཨཔ་ གྲོང་ བར་དཔྱལ་ཐལ་ཡང་ དསྒོའི་བར་ན་ར་ ཏལ་བཏང་དནུག།

དེམ་ཅིག་གི་བར་ན་ ཨཔ་སྒོམ་ཆེན་ཡང་ ར་ཡལཕ་དེ་ ཡལ་སོང་ནུག་ དཔྱལ་ཐལ་ གསུམ་ཡང་ ནེ་ཅིག་སྦེ་ ལ་དག་སོངམ་ ཨིན་མས།

Text C: Roman Dzongkha

Pcäthe Sum

D’angphu d’ungphu ’ütshe cina j’ongtö pcäthe, j’ongme pcäthe, j’ongb’a pcäthe z’e d’ücilu pcäthe cora thep sum yöpme.

Tshâci beuda j’ongb’a pcäthe tshonglu jogopci thöndi jouda j’ongtö pcäthegi shêdi « D’ariben kho tshonglu yâsoyi. Tama pchiru khôgi ’amsudi besa tshâci jogeno » z’e ’nônu. D’i zumbe j’ongme pcäthegiya shêdi khôgiya j’ongtö pcäthe zumbera ’nônu.

Pchiru ’namsô zh’ile j’ongme pcäthe j’onb’a pcäthegi ’amsudi besa jouda j’ongtö pcätheya ongdi khong pcäthe ’nyî j’ongb’a pcäthegi gokha khâthu caple j’ongme pcäthegi semkha « j’onb’a pcäthedi masongme » ’nôdi chim kori capdi bj’ôpda j’ongtö pcäthegiya d’ebe ’nôdi cigi chim ’äko cap cigi chim ’önko cap bj’ôpda ’nyichara chimi japkha khâthu capnu « D’oro thwo ongyi » ’nôdi lotacap bj’ôpda ’nyichara chimi z’ukha khâthucap « D’oro nâ thwo ongnu » ’nôdi ’nyichara nâd’odi bj’ôpda chimi dongkha khâthu capchenu.

D’ele ’nyicharagi « d’a d’ari g’adebera bj’ôru ’midigi mizhânime » z’e ’nôdi cigi cigu tsipz’â cigi sodam tömda cipdigiya sodam tönnu. D’ele cigi g’i

bä tömda cipdigiya d'ebera tön thwo omlä, d'ele 'nyicharagi « d'âben digi zhâra mizhabe » z'e 'nôdi d'ele thapra meba cigi cigu chongdanu.

D'ebe g'ikhe shûbe cabi thama thanjukha khongra pcäthe nyî cigi ci drädanu. D'ele nanggi 'amdi dr'oba chapsa thömda mô chimi dongkha pcäthe 'nyî sesep thongnu. D'ebe thômci mo 'namesame 'namto langdi « 'mi g'âgi sêru g'ugi sêru rozhasi nâ ngê chimi tswo ime » z'e 'nônu. 'Ingru d'a d'i khânye khâsu ngegura pho ong z'e 'no drôdi tshangetön g'agiya mashêple rodi 'nyî zem rerena tsûbe damdi bâzhânu.

D'ele 'amdi « d'a g'adebe ben dr'aga » z'e 'nô dödöbi b'ânara 'ap gomchep sö'nyom lhangmici mo goitswo hönu. Te 'amdigi 'ap gomchep dilu to da chang madrang dâmbe bj'inmi shülu nebe 'lapnu. « 'wae, 'ap gomche, 'ngâgi chölu 'lôci 'lapni yö. Chögi nyeong ga? » z'e 'lapda 'ap gomche digiya « nyêong 'wae! 'lapsh! g'aci 'lapni yöpmo » z'e 'lapnu.

D'ele 'am digi « nge 'ap pcäthe j'ongmidi mâ chaplu ci käni yöbisa chögici käwa jô mibj'in ga 'mô » z'e 'lapda 'ap gomche giya « â, jô bj'innira mam, 'wae » z'e 'lapnu.

D'ele 'am digi zemci 'ap gomchegi gätogu käbe nebe 'lapnu: « D'a, chö lo omdamen japlo tsalera matawa shô, 'mare » z'e 'lapbe tangdanu.

D'ele 'ap gomchegi zemdi mâ chuna käzhâbe lochina höpda 'am digi 'la'lapme: « 'â, 'ap gomchegi japlo mata z'e 'la'labara lo tâdanu, 'mô ! » z'e 'lapda 'ap gomche giya « 'â, thempho cidi tâdayi te. Mâ chui thama höpda yân geu getsalo yân mita lamjulo z'eu ganeye meba 'milü rinche semce zumbe chaplu kädayi 'nô dichedi temphoci lotagopra thäsoyi » z'e 'lapda 'am digiya « 'imbesa kho lo nâ thwo ongnu sa, 'ana tash! » z'e zem cipdi khapchi tömda gomcheya g'adebe 'ina z'e halädi « 'imbe khore » z'e 'lapnu.

D'ele 'am digi d'oro 'ap dilu nebe 'lapnu: « D'a, chöra nyamtshêru tshêume, d'oroye tshâci jogobe. Te chaplu käuda kho lopme. D'a g'anglu käwacin dr'âni drä, mena? » z'e 'lapda, 'ap gomchep digiya « 'ime 'mosh » z'e 'lapdi shümai zem cipdi yâ g'anglu käwa songnu.

D'iya d'ebe sakhâ sôsolu käwa tanggomi diya chaplu d'ära käwacin gomchegi matshe rôzhen giya shêong 'nôdi 'am digi 'näkap töntöm 'ime.

D'ele 'ap gomchedi pchiru lo china höpda 'am digi « d'ariben 'ap gomchegi lotara mataye kho nâ lo mwo ong » z'e 'lapda, 'ap gomchegi nebe 'lapnu: « d'ari di, kho nâ lo ongma g'adebe ongni, kho'ngâ yâshingkha dringdribe damzhâ yöba » z'e 'lapnu.

D'ele 'am digi semkha « d'aben d'ecira 'ing » z'e 'nôdi 'ap gomchelu to da chang tshu bj'ing, 'ap gomcheya to z'a chang thungbe dödöbi b'ânara j'ongb'a pcäthe tshongle lo hödi, golätshu thömci 'ap gomcheya 'namto langmi shûgi d'ethröle yâlômcin d'umlangdi nebe 'lapnu: « ô, khore! pcäthe chö giya mâ chaplu käru chö midöbe, yâ g'anglu käru chö midöbe, g'ati käru chö midöbe » z'e 'lapda, nanggi 'am digi « 'wae, 'wae, d'imä, d'imä » z'e 'la'labi b'ânara 'ap gomchegi pata bäucin pcäthe digi pcitsi bûlu g'ang tang bj'imdan nanggi 'ap j'ongb'a pcätheya d'â gobanara hä tangdanu.

D'emcigi b'âna 'ap gomcheya ra yäude yäsonu. Pcäthe sumya necibe la d'âsop 'ime.

Text C: Phonological Dzongkha

པྱུས་ཐེ་ སུམ།

༄ ངང་ཕུ་དུང་ཕུ་ ཨུས་ཆེ་ཅིན་ ཛོང་ཧོས་པྱུས་ཐེ་ ཛོང་མེ་པྱུས་ཐེ་ ཛོང་བ་པྱུས་ཐེ་ ཟེ་ དུས་ཅི་ལུ་ པྱུས་ཐེ་ ཙོ་ར་ཐེབ་ སུམ་ཡོསཔ་མེ།

ཚླ་ཅི་ཐེའུ་ར་ ཛོང་བ་པྱུས་ཐེ་ ཚོང་ལུ་ ཛོ་གྲོཔ་ཅི་ ཐོསན་དི་ ཛོའུ་ར་ ཛོང་ཧོས་པྱུས་ཐེ་གྱི་ ཤླ་དི་ ད་རི་ ཐེན་ ཁོ་ཚོང་ལུ་ ཡླ་སོ་ཡི་ ཧ་མ་ཕྱི་རུ་ ཁློ་གྱི་ ཨམ་སུ་དི་ཐེ་ས་ ཚླ་ཅི་ ཛོ་གེ་ནོ་ ཟེ་ ནློ་ནུ། དི་གཟུམ་ ཐེ་ ཛོང་མེ་པྱུས་ཐེ་གྱི་ཡ་ ཤླ་དི་ ཁློ་གྱི་ཡ་ ཛོང་ཧོས་པྱུས་ཐེ་ གཟུམ་ཐེ་ར་ ནློ་ནུ།

ཕྱི་རུ་ ནམ་སོ་ཞི་ལེ་ ཛོང་མེ་པྱུས་ཐེ་ ཛོང་བ་པྱུས་ཐེ་གྱི་ ཨམ་སུ་དི་ཐེ་ས་ ཛོའུ་ར་ ཛོང་ཧོས་པྱུས་ཐེ་ ཡ་ འོང་དི་ ཁོང་པྱུས་ཐེ་ཀླི་ ཛོང་བ་པྱུས་ཐེ་གྱི་ གྲོ་ཁ་ ལླ་སྦུ་ཅཔ་ལེ་ ཛོང་མེ་པྱུས་ཐེ་གྱི་ སེམ་ཁ་ ཛོང་ བ་པྱུས་ཐེ་དི་ མ་སོང་མེ་ ནོ་དི་ ཆིམ་ཀོ་རི་ཅཔ་དི་ བྱོཔ་ར་ ཛོང་ཧོས་པྱུས་ཐེ་གྱི་ཡ་ དེ་ཐེ་ནོ་དི་ ཅི་གྱི་ ཆིམ་ཨས་ཀོ་ཅཔ་ ཅི་གྱི་ཆིམ་ཨོསང་ཀོ་ཅཔ་ བྱོཔ་ར་ ཀླི་ཆར་ ཆི་མི་ཛཔ་ཁ་ ལླ་སྦུ་ཅཔ་ནུ་ དོ་རོ་སྦོ་ འོང་ཡི་ ནོ་དི་ ལོ་ཧ་ཅཔ་ བྱོཔ་ར་ ཀླི་ཆར་ ཆི་མི་ཟུ་ཁ་ ལླ་སྦུ་ཅཔ་ དོ་རོ་ནླ་ སྦོ་འོང་ནུ་ ནོ་དི་ ཀླི་ཆར་ ནླ་དོ་དི་ བྱོཔ་ར་ ཆི་མི་ཛོང་ཁ་ ལླ་སྦུ་ཅཔ་ཆེ་ནུ།

དེ་ལེ་ ཀྱི་ཆརཀི་ ང་ ངའི་ ག་དེ་བཟེ་ར་ ལྦོ་རུ་ མྱི་དེ་ཀི་ མི་གཞུ་ནི་མེ་ ཟེ་ རྣོ་དེ་ ཅིཀི་ཅིཀུ་ ཅིཔ་ཟླུ་ ཅིཀི་ སོ་ཐམ་ཏོསམ་ཐ་ ཅིཔ་དེ་ཀི་ཡ་ སོ་ཐམ་ཏོན་ནུ་ དེ་ལེ་ ཅིཀི་ གི་ཐུས་ཏོསམ་ཐ་ ཅིཔ་དེ་ཀི་ ཡ་ དེ་བཟེ་རཏོསན་ ཐྭ་འོམ་ལེ་ དེ་ལེ་ ཀྱི་ཆརཀི་ ཐྲུ་བཟེན་དེ་ཀི་ གཞུ་རམི་གཞན་བཟེ་ ཟེ་ རྣོ་དེ་ དེ་ལེ་ ཐཔ་རམེ་ཐྲ་ ཅིཀི་ཅིཀུ་ ཆོང་ཐ་ནུ།

དེ་བཟེ་ གི་ཁེ་ ཤུ་བཟེ་ཅབཟེ་ཐམ་ ཐན་ཛུ་ཁ་ ཁོང་ར་ ཕྱུས་ཐེ་ཀླི་ ཅིཀི་ཅི་ སྨྲུས་ཐ་ནུ། དེ་ལེ་ ནང་ཀི་ ཨམ་དེ་ གྲོ་ཐ་ ཏུས་ ཆཔ་ས་ཐོསམ་ཐ་ མླ་ཆིམི་ ཇོང་ཁ་ ཕྱུས་ཐེ་ཀླི་ སེ་སེཔ་ཐོང་ནུ། དེ་བཟེ་ཐྭོམ་ ཅི་ མོ་ ནྲ་མེ་ས་མེ་ ནམ་ཏོ་ཡང་དེ་ མྱི་ གླུ་ཀི་སྐྱེ་རུ་ གུ་ཀི་སྐྱེ་རུ་ རོ་གཞན་སི་ ནུ་ཌེ་ ཆིམི་ཅྭོ་ ཨོ་མེ་ ཟེ་ རྣོ་ནུ། ཨིང་རུ་ དངི་ ཁླུ་ཉིཁླུ་སུ་ ངེ་ཀྲུ་ར་ ཕོ་འོང་ ཟེ་ རྣོ་སློ་དེ་ ཚ་དེ་ཏོན་ གཀི་ཡ་ མ་ཤླུཔ་ལེ་ རོ་དེ་ཀླི་ གཟེམ་རེ་རེན་ ཙུ་བཟེ་ ཐམ་དེ་ ཐླ་གཞུ་ནུ།

དེ་ལེ་ ཨམ་དེ་ ང་ ག་དེ་བཟེ་བཟེན་ གྲ་ཀ་ ཟེ་ རྣོ་ཏོས་ཏོས་ཐེ་ ཐླ་ནར་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེཔ་ སོས་ཀྱོམ་ ལྷང་མི་ཅི་ མོ་ཀོའི་ཅྭོ་ ཏོས་ནུ། ཏེ་ ཨམ་དེ་ཀི་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེཔ་ དེ་ལུ་ ཏོ་ཐ་ཆང་ཙུ་ མ་སྦྲང་ སྦྲོམ་ ཐེ་ བྱིང་མི་ཤུས་ལུ་ ནེ་ཐེ་ སླཔ་ནུ། དབའི་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེ་ ཐླ་ཀི་ ཆོས་ལུ་ སློ་ཅི་ སླཔ་ནི་ཡོས་ ཆོས་ ཀི་ ཉེ་འོང་ཀ་ ཟེ་ སླཔ་ཐ་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེ་ དེ་ཀི་ཡ་ ཉེ་འོང་ དབའི་ སླཔ་ཤ་ གཅི་སླཔ་ནི་ ཡོསཔ་ མོ་ ཟེ་ སླཔ་ནུ།

དེ་ལེ་ ཨམ་དེ་ཀི་ ངེ་ཨཔ་ ཕྱུས་ཐེ་ ཇོང་མི་དེ་ མླ་ ཆཔ་ལུ་ཅི་ གས་ནི་ ཡོས་ཐེས་ ཆོས་ཀི་ཅི་ གས་ ཕ་ རྗོ་ མི་བྱིང་ཀ་ མློ་ ཟེ་ སླཔ་ཐ་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེ་ཀི་ཡ་ འླ་ རྗོ་ བྱིན་ནི་རམམ་ དབའི་ ཟེ་ སླཔ་ནུ།

དེ་ལེ་ ཨམ་དེ་ཀི་ གཟེམ་ཅི་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེ་ཀི་ ཀས་ཏོ་ཀྲུ་ གས་ཐེ་ ནེ་ཐེ་སླབ་ནུ་ ང་ ཆོས་ལོ་འོམ་ ཐ་མེན་ ཛཔ་ལོ་ ཙ་ལེ་ར་ མ་ཏ་ཕ་ཤོ་ སླ་རེ་ ཟེ་ སླཔ་ཐེ་ ཏང་ཐ་ནུ།

དེ་ལེ་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེ་ཀི་ གཟེམ་དེ་ མླ་ ཆུན་ གས་གཞུ་ཐེ་ ལོ་ཆེན་ ཏོསཔ་ཐ་ ཨམ་དེ་ཀི་ སླ་སླཔ་ མེ་ ཨླ་ ཨཔ་ཀོམ་ཆེ་ཀི་ ཛཔ་ལོ་མ་ཏ་ ཟེ་ སླ་སླ་ཐར་ ལོ་ཏླ་ཐ་ནུ་ སློ་ ཟེ་ སླཔ་ཐ་ ཨཔ་ཀོམ་ ཆེ་ཀི་ཡ་ ཨླ་ ཐེམ་ཕོ་ཅི་དེ་ ཏླ་ཐ་ཡི་ ཏེ་ མླ་ ཆུའི་ཐམ་ ཏོསཔ་ཐ་ ཡླན་ ཀེའུ་ཀེ་ཙ་ལོ་ ཡླན་ མི་ ཏ་ལམ་ཛུ་ལོ་ ཟེའུ་ གནེ་ཡེ་མེ་ཐ་ མྱི་ལུས་རིན་ཆེ་ སེམ་ཅེ་གཟུམ་ཐེ་ ཆཔ་ལུ་ གས་ཐ་ཡི་ རྣོ་ དེ་ ཆེ་དེ་ ཐེམ་ཕོ་ཅི་ ལོ་ཏ་ཀོཔ་ར་ ཐས་སོ་ཡི་ ཟེ་ སླཔ་ཐ་ ཨམ་དེ་ཀི་ཡ་ ཨིམ་ཐེས་ ཁོ་ལོ་ནླ་ ཐྭ་ འོང་ནུས་ ཨ་ན་ཏླཤ་ ཟེ་ གཟེམ་ཅིཔ་དེ་ ཁ་བྱི་ ཏོསམ་ཐ་ སྐྲོམ་ཆེཡ་ ག་དེ་བཟེ་ཨིན་ ཟེ་ ཏ་ལེ་དེ་ ཨིམ་ཐེ་ ཁོ་རེ་ ཟེ་ སླཔ་ནུ།

དེ་ལེ་ ཨམ་དེ་ཀི་ དོ་རོ་ ཨཔ་དེ་ལུ་ ནེ་ཐེ་ སླཔ་ནུ་ ང་ ཆོས་ར་ ཉམ་ཀླེ་རུ་ ཀླེ་ཙུ་མེ་ དོ་རོ་ཡེ་ ཀླ་ ཅི་ རྗོ་ཀོ་ཐེ་ ཏེ་ ཆཔ་ལུ་ གས་ཙུ་ཐ་ ཁོ་ ལོཔ་མེ་ ང་ གང་ལུ་ གས་ཕ་ཅིན་ གླུ་ནི་སྨྲུས་ མེ་ན་ ཟེ་

སླཔ་ཏ་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེཔ་ ཏི་ཀྲི་ཡ་ ཨི་མི་ སྨོག་ ཟེ་ སླཔ་ཏི་ ཞུས་མའི་ གཟེམ་ཅིཔ་ཏི་ ཡཱ་ གང་
ལུ་ ཀས་ཕ་སོང་ནུ།
དི་ཡ་དེ་ཐེ་ ས་ཁླ་ སློ་སོ་ལུ་ ཀས་ཕ་ ཏང་ཁྲོ་མི་ཏི་ཡ་ ཆཔ་ལུ་དས་ར་ ཀས་ཕ་ཅིན་ ཁྲོམ་ཆེ་ཀྲི་
མ་ཚེ་ ཏཱོ་གཞེན་ཀྲི་ཡ་ ཞཱ་འོང་ ཏཱོ་ཏི་ ཨམ་ཏི་ཀྲི་ ཐས་ཀཔ་ ཏོསན་ཏོསམ་ ཨི་མི།
དེ་ལེ་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ཏི་ ཕྲི་ཏུ་ ལོ་ ཆིན་ ཏོསཔ་ཏ་ ཨམ་ཏི་ཀྲི་ ད་རི་ཐེན་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ཀྲི་ ལོ་ཏ
ར་ མ་ཏ་ཡེ་ ཁོ་ནཱ་ལོ་སྨོ་འོང་ ཟེ་ སླཔ་ཏ་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ཀྲི་ ནེ་ཐེ་ སླཔ་ནུ་ ད་རི་ཏི་ ཁོ་ནཱ་ ལོ་འོང་
མ་ གཏེ་ཐེ་ འོང་ནི་ ཁོ་ཧཱ་ ཡཱ་ཞིང་ཁ་ སྨྲིང་སྨྲི་ཐེ་ ཏམ་གཞཱ་ཡོས་ཐ་ ཟེ་ སླཔ་ནུ།
དེ་ལེ་ ཨམ་ཏི་ཀྲི་ སེམ་ཁ་ ད་ཐེན་ དེ་ཅིར་ ཨིང་ ཟེ་ ཏཱོ་ཏི་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ལུ་ ཏོ་ཏ་ ཆང་ཚུ་བྲིང་
ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ཡ་ ཏོ་ཟ་ ཆང་ཐུང་ཐེ་ ཏོས་ཏོས་ཐི་ ཝཱ་ནར་ ཛོང་བ་བྱུས་ཐེ་ ཚོང་ལེ་ ལོ་ཏོས་ཏི་ ཁྲོ་ལེ་
ཚུ་ ཐོསམ་ཅི་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ཡ་ ཏམ་ཏོ་ལང་མི་ ཞུ་ཀྲི་ དེ་ཁྲོས་ལེ་ ཡཱ་ལྒོམ་ཅིན་ ཏུམ་ལང་ཏི་ ནེ་ཐེ་
སླཔ་ནུ་ ཏཱོ་ ཁོ་རེ་ བྱུས་ཐེ་ ཆོས་ཀྲི་ཡ་ སྨཱ་ཆཔ་ལུ་ ཀས་ཏུ་ ཆོས་མི་ཏོས་ཐེ་ ཡཱ་གང་ལུ་ ཀས་ཏུ
ཆོས་མི་ཏོས་ཐེ་ གཱ་ཏི་ ཀས་ཏུ་ ཆོས་མི་ཏོས་ཐེ་ ཟེ་ སླཔ་ཏ་ ནང་ཀྲི་ ཨམ་ཏི་ཀྲི་ དབའེ་ དབའེ་
ཏིམས་ ཏིམས་ ཟེ་ སླཱ་སླཱ་ཐེ་ ཝཱ་ནར་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ཀྲི་ པ་ཏ་ ཐས་ཙུ་ཅིན་ བྱུས་ཐེ་ཏི་ཀྲི་ ཕྲི་ཙོ་ཏུ་
ལུ་ གང་ཏང་ བྲིམ་ཏན་ ནང་ཀྲི་ཨཔ་ ཛོང་བ་བྱུས་ཐེ་ཡ་ ནཱ་ ཁྲོ་ཐ་ནར་ ཏས་ ཏང་ཏ་ནུ།
དེམ་ཅི་ཀྲི་ ཝཱ་ན་ ཨཔ་ཁྲོམ་ཆེ་ཡ་ ར་ཡས་ཙུ་ཏི་ ཡས་སོ་ནུག་ བྱུས་ཐེ་ སུམ་ཡ་ ནེ་ཅི་ཐེ་ ལ་ཏཱ
སོཔ་ ཨི་མི།

Text C: English translation

The Three Bald Men

Once upon a time, in a village there lived at the same time three bald men who looked exactly alike, known as the bald man who lived uphill, the bald man who lived downhill, and the bald man who lived in the middle of the slope.
Once, when the middle-of-the-slope bald man was going off to the marketplace, the uphill bald man, finding out about this, thought "He's going to the marketplace today.
Later on, in the evening, I'll go over to where his wife is". The downhill bald man, having found out, had begun to think the very same thing. That evening after nightfall, when the downhill bald man went to where

the middle-of-the-slope bald man's wife was, and the uphill bald man went there as well, and the two bald men ran into each other right outside of the middle-of-the-slope bald man's house. When they saw each other, the downhill bald man thought, "the middle-of-the-slope bald man appears not to have gone off to the market after all" and ran off around the house. As this was happening, the uphill bald man thought the very same thing, and started to run away from the downhill bald man. So, whilst one of them ran counterclockwise around the house, the other ran clockwise around the house, and the two of them ran into each other at the back of the house. They both thought "There he is again!" and ran off around the house again only to run into each other at the side of the house. "There he is again," they both thought and ran off yet again only to run into each again on one side of the house. At this point, they both grew angry and thought "There he is again," and they both turned around and ran off, and then they both panicked, and each got the impression that the other must be chasing him. They ran off only to run into each other again in front of the house.

Then both of them thought, "Now today no matter how hard I try to run away, this guy won't give up his pursuit". They both got angry at each other. When one of them gritted his teeth, and the other also one gritted his teeth as well. Then when one of them took out his machete, the other one also did the same. Then they both thought "This guy is really not going to let me go", and since that left each of them with no choice, they both attacked each other.

Then after fighting fiercely with their machetes, they at last both ended up killing each other. Then the next day in the morning, as the lady of the house was going out to have her bowel movement, then in front of her house she saw two slaughtered bald men. When she saw this, she was quite horrified and thought, "Whoever has killed these people, they left the dead bodies at my house. So now the blame will be put on me," she thought. Because of her anxiety, she quickly hid the two dead bodies,

each corpse in one of the big wicker baskets, tying them shut and packing them away before anyone could find out and blame her for the murders. Then, as she sat thinking, “Now, how can I get out of this fix?”, an elderly beggar happened to pass by asking for alms. Then, after the woman had given the mendicant sage as much rice as he could eat and as much beer as he could drink, she inquired, “I have something to tell you, dear mendicant. Will you listen to that or won’t you?” “Yes, I shall listen. What do you have to tell me? Pray tell,” he said.

Then the woman said, “My dead husband has to be brought down to the river. Would you mind doing me this favour?” To this the beggar said, “Yes, I shall do that for you”.

Then the woman loaded one of the wicker baskets onto the beggar’s back and said to him, “When you return, never look back”. Then she let the beggar go, and off went the beggar with the corpse in the wicker basket. Then when the beggar returned after bringing the basket to the river, the woman said, “O, I told you never to look back, but you turned around and looked back, didn’t you?” To this the beggar responded, “Ah, yes, I had to look back at least once. The reason that I looked back is because, when I got down there by the river, I felt such pity because no proper last rites were being performed for this precious human being whom I was depositing by the side of the river just like a dead animal.” When he said this, the lady replied, “Yeah, that’s right, but he’s back here again. Just look here. He has returned.” Then when she opened the other wicker basket and showed him, the beggar thought, “Wow, how did that happen?”, and he remarked, “So he has”.

Then the woman said to the beggar, “Now even if you are tired, what else can we do? You have to go take him away once again. When you take him down to the river, he appears to come back. So, if we take him to the mountain this time, would that not be a better thing to do?” To this the beggar responded, “Good idea. Quite right.” Having agreed with her remark, he took the second wicker basket up into the mountain.

The real reason why she made him take the corpse up the mountain is that she thought that if the mendicant sage were to take too many corpses to the river, not only he but everyone else would probably find out. So the lady knowingly tricked the beggar.

That evening when the mendicant sage returned, the woman said, “I see that today you really did not look back at all.” “Ah, today, how would he be able to come back? Today I bound him tightly to a tree and left him there,” the mendicant sage replied.

Then, as the woman thought, “Well, that’s the end of that. Now it’s all taken care of” and gave the mendicant sage rice and beer. As the beggar was sitting in the house eating and drinking, the middle-of-the-slope bald man returned from the marketplace. The moment that he walked in through the door, as the beggar was sitting and eating and drinking, the beggar became enraged and he stood up in fury and said, “Hey you impudent churl, when I take you off to the river, you do not stay put! When I take you up to the top of the mountain, you do not stay put there either! Wherever I take you, you won’t stay put!” At this, just as the lady of the house was saying, “Not him! not him!”, but before the woman could explain, the beggar drew his machete and struck the bald man on the crown of the head cleaving his head in two, and so slayed the lord of the house right on his own doorstep.

At the very instant, the beggar ran off in terror and vanished like a terrified goat. The story of the three bald men also ended then and there.

Sample D: Historical Essay

This text is an historical essay on Zh’apdru Ngawa ’Namge, the father of the Bhutanese nation. The essay was written by late Dr’âsho Rindzi Dôji and was published in the *Künsel* of 26 February 1994 on the occasion of the 400th anniversary celebrations of the Zh’apdru birthday. The essay appeared in print just days before Dr’âsho himself passed away. A few minor changes have been made in the original text in places where late

Dr'âsho Rindzi Dôji, because of his great erudition, would choose to employ a Chöke phrase rather than a more vernacular Dzongkha expression.

Text D: Traditional Dzongkha

འབྲུག་རྒྱལ་ ཁབ་ཀྱི་ཕ་མཆོག་དམ་པ་ ཞབས་དྲུང་ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག།

བྲི་མི་ — དྲག་ཤོས་རིག་འཛིན་རྡོ་རྗེ།

༄ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་རབས་ནང་ གཞན་དང་མ་འདྲ་བའི་ ཡོངས་གྲགས་ཅན་ཅིག་ ཨིནམ་ད་ དེ་ཡང་ ཧེ་མར་ ཆོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་དམ་པ་འབད་ བཞུགས་པའི་སྐོར་ལེ་ གུས་ཞབས་སྟོམ་འབད་ ཞུ་སྲོལ་ཡོདཔ་ལེ་ ཞབས་དྲུང་ཁོ་རང་ གཞུགས་ པའི་སྐབས་ཀྱི་ མཛད་བྱ་འདི་ཚུ་ ད་རིས་ནངས་པར་ཡང་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ཡར་རྒྱས་ཀྱི་ ལེ་ དོན་ཚུ་དང་ འབྲེལ་བ་ སྟོམ་འབད་རང་ བྱུང་དོ་ཡོདཔ་ ཨིན་པས།

ཞབས་དྲུང་ རིན་པོ་ཆེ་མཆོག་ བོད་དབུས་ བྱང་ཆུབ་གླིང་ གཞིས་མགར་གྲོང་ལུ་འབད་ ཡབ་ བསྟན་ པའི་ཉི་མ་དང་ ཡུམ་ བསོད་ནམས་དཔལ་གྱི་བུ་ཁྲིད་ ༢ ཀྱི་སྲས་ལུ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༥༩༨ རབ་བྱུང་ ༡༠ པའི་ ཤིང་རྟ་ ཟླཝ་ ༡ པའི་ཚེས་ ༡༡ ལུ་ ཞལ་ལེ་ ལྟགས་སྒྲ་དང་བཅསཔ་འབད་ སྐུ་འཁྲུངས་ པའི་ ཤུལ་ལུ་ ཆོས་བརྒྱུད་འཛིན་མི་ ཁོ་རའི་ སྐུ་ཆེ་གོངམ་ ཀུན་མཁྱེན་པདྨ་དཀར་པོའི་ སྤྲུལ་སྐུ་ ཨིན་ལུགས་ཚུ་ ཁ་གསལ་འབད་ ཐོགས་ཆགས་མེདཔར་ གསུངས་གནང་ནུག།

དེ་བསྐྱང་ ཞབས་དྲུང་ རིན་པོ་ཆེ་ལུ་ མི་ཕམ་བསྟན་འཛིན་རྡོ་རྗེ་ ཟེར་ཞུཝ་ཨིན་རུང་ གུ་རུ་རིན་པོ་ཆེའི་ ལུང་བསྟན་ལེ་ ངག་དབང་བདུད་འཇོམས་རྡོ་རྗེ་དང་ སྐུ་ཆེ་གོངམ་ ཀུན་མཁྱེན་པདྨ་དཀར་པོའི་ ལུང་ བསྟན་ལེ་ ངག་གི་དབང་པོ་ རྣམ་པར་རྒྱལ་བའི་སྡེ་ ཟེར་གསུངས་ཏེ་ ཡོདཔ་ལེ་ ངག་དབང་རྣམ་ རྒྱལ་ ཟེར་ཞུ་མི་དེ་ ངག་གི་དབང་པོ་ རྣམ་པར་རྒྱལ་བའི་སྡེ་ ཟེར་མི་ མདོར་བསྡུ་བསྡུཝ་ ཨིན་ པས།

ཟླམ་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཆོག་གིས་ སྐུ་ན་ ཆུང་ཀུ་བསྐྱང་ལེ་རང་ ཡབ་ བསྟན་པའི་ཉི་མའི་ སྐུ་མདུན་ལེ་ ཤེས་ཡོན་གཟིགས་ནི་ འགོ་བཙུགས་ཏེ་ དགུང་ལོ་ ༨ བཞེསཔ་ད་ ཨ་རྒྱས་ མི་ཕམ་ ཆོས་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་ མཆོག་གིས་ དགེ་བསྙེན་གྱི་ སྡོམ་པ་གནང་སྟེ་ འབྲུག་པའི་དགོན་པ་ལུ་ སྤྲུལ་ སྐུ་འབད་ མངའ་གསོལ་ ཞུ་ཡོདཔ་ད་ དེ་ལེ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ སྒྲ་དང་ ཚདམ་ རི་མོ་ གསང་ སྔགས་ སློན་དག་ སྨན་ ལ་སོགས་པ་ ཕྱི་ནང་གི་ ཤེས་བྱའི་རིག་པ་ལུ་ སྦྱངས་པ་ མཐར་ཕྱིནམ་ འབད་ མཛད་པའི་ཁར་ ནང་དོན་ ཉམས་རྟོགས་ཀྱི་ གནས་ལུ་ཡང་ སྦྱངས་པ་ མཛད་དེ་ སྐུ་ན་

གཞོན་པའི་ སྐབས་ལས་རང་ ར་ལུང་གྲྭ་ཚང་ནང་ ཨ་ཇུས་གྱིས་ ཚབ་འབད་ དཔལ་ལྡན་ འབྲུག་པ་དཀར་བརྒྱུད་ཀྱི་ གདུང་བརྒྱུད་ མཁན་པོ་ ཁྲི་རབས་ ༡༨ པ་ལུ་ མངའ་གསོལ་ ཞུ་ནུག།
ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ དགུང་གྲངས་ ༨ བཞེསཔ་ད་ ཨ་ཇུས་ གཤེགས་སོངམ་ལས་ འབྲུག་ར་ལུང་ གྲྭ་ཚང་གི་ གདུང་བརྒྱུད་མཁན་པོ་ ཁྲི་རབས་ ༡༨ པ་འབད་ མངའ་གསོལ་ ཞུ་བའི་སྐབས་ལུ་ བོད་ཀྱི་ ཆོས་ཕྱོགས་སྐུ་ཚབ་ མང་རབས་ཅིག་ ཁྲི་དར་ཕུར་བར་ བཅར་ཡོདཔ་མ་ཚད་འབྲུག་ལས་ཡང་ སྐུ་ཚབ་འབད་ ཆོས་རྗེ་ འབྲུག་པ་ཀུན་ལེགས་ཀྱི་ སྐུ་ཚ་བོ་ ཚེ་དབང་བསྟན་འཛིན་མཆོག་ བྱོན་ནུག།
ལྷམ་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ ལྷོ་ལྗོངས་ཁ་བཞི་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ བྱོན་ཚུལ་གྱི་སྐོར་ལས་ རྣམ་ཐར་ནང་ འདྲ་མིན་ ལེ་ཤ་ཅིག་ བཀོད་དེ་ཡོད་རུང་ ངོམ་ གུ་རུ་རིན་པོ་ཆེའི་ ལུང་བསྟན་དང་ དཔལ་ཡེ་ཤེས་མགོན་པོ་གིས་ ལྷོ་ཁ་བཞིའི་ གཡུལ་ཁར་ ཆོས་སྲིད་ཀྱི་ བསྟན་པའི་བདག་པོ་འབད་ བྱོན་དགོ་པའི་ རྒྱུད་བསྐུལ་ ཞུ་ཡོདཔ་ཨིན་པས།
ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ སྤྱི་ལོ་ ༡༥༩༤ ལས་ ༡༦༥༡ ཚུན་ཚོད་ བཞུགས་མི་ཀུན་མཁྱེན་པདྨ་དཀར་པོའི་ སྤྲུལ་སྐུ་ ཨིན་པའི་ ངེས་འཛིན་ བྱུང་ཞིནམ་ལས་ཚུར་ སྐུ་ཆེའི་ གནས་སྟངས་དེ་ བསྒྱུར་བཅོས་སོང་སྟེ་ ལྷོ་མོན་ཁ་བཞིའི་ འགྲོ་དོན་ མཛད་ཚུགསཔ་འབད་ ཡར་སོངམ་ད་ དེ་ཡང་ ཀུན་མཁྱེན་པདྨ་དཀར་པོ་མཆོག་ སྤྱི་ལོ་ ༡༡༦༡ ལས་ ༡༢༡༡ ཚུན་ཚོད་ བཞུགས་མི་འབྲུག་པ་དཀར་བརྒྱུད་པའི་ ཆོས་ལུགས་ གཞིས་བཙུགས་ གནང་མི་ འགྲོ་མགོན་ གཙང་པ་རྒྱ་རས་ ཡེ་ཤེས་རྡོ་རྗེ་མཆོག་གི་ སྤྲུལ་སྐུ་ཨིན་པས།
ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ ཀུན་མཁྱེན་པདྨ་དཀར་པོའི་ སྤྲུལ་སྐུ་ འཁྲུལ་མེད་ཨིན་པའི་ ངེས་འཛིན་ བྱུངམ་ད་ ཞབས་དྲུང་ལུ་ མ་རངས་མི་ བོད་ཀྱི་རྒྱལཔོ་ གཙང་གི་སྡེ་སྲིད་ བསྟན་སྐྱོང་དབང་པོའི་ རྒྱབ་སྐྱོར་ཡོད་མི་ དཔག་བསམ་དབང་པོ་ བྱུང་ཡོདཔ་ལས་ བསྟན་སྐྱོང་དབང་པོའི་སྲས་ ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་ སྡེ་སྲིད་ཀྱི་ ཁྲི་ཁར་ ལྷོད་ཞིནམ་ལས་ཚུར་ བོད་ཀྱི་རྒྱལཔོ་དང་ ཞབས་དྲུང་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ མཐུན་ལམ་ ཧེ་མ་བ་ཡང་ མར་ཉམས་ ཡར་སོངམ་ལས་ གཙང་སྡེ་སྲིད་ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་གྱིས་ འགྲོ་མགོན་ གཙང་པ་རྒྱ་རས་ཀྱི་ སྐུའི་སྣལ་ཚིགས་ དངཔ་ལས་འབྱུངས་མི་ ར་ལུང་གི་ ནང་རྟེན་གཙོ་ཅན་ རང་བྱུང་ཁར་ས་པ་ནི་འདི་ ཁོ་ལུ་ ཕྱིས་སྤྲོད་དགོཔ་འབད་སླབ་མ་ཚད་ གལ་སྲིད་དེ་སྲི་ ཕྱིས་སྤྲོད་ འབདམ་བཏུབ་པ་ཅིན་ བདེ་ཏོག་ཏོ་དང་ སྐྱིད་ཏོང་ཏོ་འབད་ཚ་ལས་རང་ མི་བཞག་ཟེར་ ཉེན་བརྡའི་ ཡི་གུ་ལྷོད་རུང་ ལྷམ་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ལུ་ཕྱིས་སྤྲོད་ མཛད་ནི་གི་ ཐུགས་འདོད་ མེདཔར་ ཡིག་ལན་ གནངཔའི་ནང་གསལ་ རང་བྱུང་ཁར་ས་པ་ནི་འདི་ རྒྱ་ཆེཝ་ ནམ་མཁའ་ བཟུམ་ཅིག་དང་ རྒྱ་ཆུང་ཀུ་ ཡུངས་འབྲུ་ བཟུམ་ཅིག་ལས་

མེད་ནི་དེ་གིས་ ག་ཏེ་ཡོདཔ་ ཨིན་ན་ཡང་ མ་ཤེསཔ་མ་ཚད་ ག་དེམ་ཅིག་འབད་ ངདངགཅིག་ཁར་ ཡོདརུང་ ཁྱོད་ལུ་ཕྱིན་ནི་གི་ ཐུགས་འདོད་ མེདཔ་ལས་ ཁྱོད་རའི་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ཚོད་ མ་བཟུངཔ་ཅིན་ ངེད་ཀྱི་ གྲྭ་ཚང་ཆུང་ཀུ་ དེ་གིས་ཡང་ ཚོད་ བཟུང་ནི་འདི་ ལྟ་ཁག་འོང་ཟེར་ བཀོད་གནང་ནུག།

དེ་ལས་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཆོག་དང་ གཙངགི་སྡེ་སྲིད་ ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་ ༢ ཀྱི་བར་ན་ ཐུགས་མ་མཐུནམ་ སློམ་འབད་ འབྱུང་སོངནི་ དེ་གིས་ བླམ་ ཞབས་དྲུང་མཆོག་ ཁ་བཞི་འབྲུག་ལུ་ འབྱོན་དགོ་པའི་ རྟགས་མཚན་བཟང་པོ་ མང་རབས་ཅིག་ བྱུངམ་ལས་ དྲོབ་ གཅིག་འབདཔ་ཐ་ད་ འབྲུག་ལས་ མི་ག་ཡང་ མ་ལྷོད་དེ་འབདརུང་ བླམ་ ཁོ་རའི་ཟུར་ཁར་ རེད་ཆག་པ་གཅིག་ ལྷོད་ཡོདཔ་ད་ ཚར་གཅིག་འབདཔ་ཐ་ད་ དཔལ་ཡེ་ཤེས་མགོན་པོ་གིས་ ལྷོ་མོན་ཁ་བཞིའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ ཁོ་རའི་ ཕྱག་མཐིལ་འགྱུར་ བསྐྱལ་ཏེ་ བླ་མའི་ འདུལ་བྱའི་ ས་ཞིང་འབད་ ཕུལ་ནུག།

གཟིམས་ལམ་ཅིག་ནང་ ལས་མགོན་ བྱ་རོག་གདོང་ཅན་གྱི་ བཙ་མཚོན་ལུ་ ཨོ་རོག་གཅིག་ ཁོ་གི་ རྟིངབདའ་སྟེ་ ལྷོ་ཕྱོགས་ ཁ་ཐུག་ལུ་ བྱོན་བྱོནམ་ གཟིགསཔ་ལས་ རྟགས་དང་རྟེན་འབྲེལ་ ག་ཅི་ལས་འབདརུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ ལྷོ་མོན་ཁ་བཞི་ལུ་ འགྲོན་དོན་ མཛདཔར་ འབྱོན་པ་ཅིན་ ག་ཅི་དེ་ཅིག་ ལེགས་ཤོམ་འོངནི་གི་ བཙ་མཚོན་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན་པས།

གནད་དོན་ དེ་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ མགར་ས་རྫོང་ཁག་ལས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ན་ལུ་ ཡོངས་གྲགས་ཅན་ དགོན་འོབ་མཆོ་ བླ་མ་གིས་ ལྷོ་མོན་ཁ་བཞིའི་ ཆོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་ མཛད་ནི་གི་དོན་ ལས་ བླམ་ ཞབས་དྲུང་མཆོག་ ལྷོ་ལུངམ་ལུ་ འབྱོན་དགོཔ་འབད་ མགྲོན་བཟ་ ཕུལཞུ་བཞིན་དུ་ ཞབས་དྲུང་གིས་ཡང་ ཞལ་བཞེས་ མཛདཔ་ལས་ འོབ་མཆོ་བླ་མ་གིས་ དམག་སྡེ་ ཆུང་ཀུ་ཅིག་ དང་ སྦྲགས་ཏེ་ བོད་ལུ་ ཞབས་དྲུང་ གདན་འདྲེན་ཞུ་བར་ བཙར་ནུག།

སྤྱི་ལོ་ ༡༦༡༦ རབ་བྱུང་ ༡༠ པའི་ མེ་འབྲུག་ལོར་ དགུང་ལོ་ ༢༢ བཞེསཔ་ད་ ཞབས་དྲུང་མཆོག་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ ཆིབས་ཁ་ ལྷོ་ལུངམར་ བསྒྱུར་གནངམ་དང་ གཅིག་ཁར་ དེ་རིས་ ནངས་པར་ སྤྱུངས་ནརྫོང་གི་ ནང་རྟེན་ རང་བྱུང་ཁར་ས་པ་ཎི་གིས་ གཙོས་པའི་ ནང་རྟེན་ ཁྱད་པར་དུ་འཕགསཔ་ མང་རབས་ཅིག་ བསྣམས་ཏེ་ མགར་ས་ ལུ་ཕེབསཔ་ད་ ས་གནས་དེ་ཁའི་ ཡོངས་གྲགས་ཅན་གྱི་ བཟའ་ཚང་འཐུས་མི་ཚུ་གིས་ ཕེབས་བསུ་ཞུ་སྟེ་ དབང་ཞུཔ་མ་ཚད་ དགོན་གྱི་ མི་སེར་ཚུ་དང་ ཕྱུག་པོ་ ལྷ་དབང་ཚེ་རིང་གིས་ མགར་སར་ བཞུགས་རིང་ལུ་ ཞབས་ཏོག་ ཕུན་སུམ་ཚོགས་ཏོག་ཏོ་འབད་ ཞུ་ནུག།

དེ་ལས་ བླམ་ཞབས་དྲུང་མཆོག་ ཐེད་དང་ འཕྲིན་ལས་སྒང་ བརྒྱུད་དེ་ ཐིམ་ཕུག་ལུང་མའི་ བྱང་ཕྱོགས་ ས་ཁོངས་ སྤང་རི་ཟམ་མ་ལུ་ ཕུག་ཕེབས་གནངམ་ད་ ཕ་ཛོ་འབྲུག་སྒོམ་ཞིག་པོའི་ སྤྲུལ་སྐུ་ ཆོ་དབང་བསྟན་འཛིན་གྱིས་ ཕེབས་བསུ་སྒྲོམ་འབད་ ཞུ་ནུག།

དེ་ལས་ ལམ་ཁ་ལུ་ བར་ཆད་ ག་ནི་ཡང་མེད་པར་ ལེགས་ཤོམ་འབད་ ལྷོ་མོན་ལུ་ ཕེབས་ཚུགས་མི་དེ་ལུ་ བཀའ་དྲིན་ དྲན་གསོ་འབད་ བདེ་ཆེན་ཕུག་ལུ་ དཔལ་ཡེ་ཤེས་མགོན་པོ་དང་ ལས་མགོན་སྟེ་བརྒྱད་ལུ་ གསོལ་ཁ་ཕུལ་འབད་ པུས་མོ་ལ་དང་ འབྲས་ལ་བརྒྱུད་དེ་ སྤ་རོ་ལུང་མའི་ལྟེ་བ་ ཆོང་འདུས་ལུ་ སྟོན་འགྲོན་བླམ་ ངག་དབང་ཆོས་རྒྱལ་གྱི་ གདན་ས་ འབྲུག་ཆོས་ལྡིང་ ལྷ་ཁང་ནང་ བྱོན་གནང་ནུག།

ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ མཁས་གྲུབ་ དབུ་ཁྲིད་ཀྱི་ མཆན་སླན་པ་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ དར་ཁྱབ་བྱུངམ་ལས་ དད་ལྡན་གྱི་ སློབ་མ་ མང་རབས་ བྱུང་ནི་དེ་གིས་ ཡོངས་གྲགས་ཅན་གྱི་ འབྲུག་མི་ གཙོ་བོ་ བྱང་ཕྱོགས་ ཁ་ཐུག་ལས་ འོབ་མཚོ་བླམ་ ཕ་ཛོ་འབྲུག་སྒོམ་ཞིག་པོ་དང་ འབྲུག་པ་ཀུན་ལེགས་ཀྱི་ སྲས་བརྒྱུད་ སྤ་རོ་དང་ ཐིམ་ཕུག་ སྤུངས་ཐང་ཁ་ དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་ལུ་ བཞུགས་མི་ཚུ་དང་ ལྷོ་ཕྱོགས་ ཁ་ཐུག་ལས་ སྐྱུ་རུའི་གདུང་ཚུ་ ག་ར་ ཞབས་དྲུང་ རིན་པོ་ཆེའི་ རྗེས་འབྲངས་ལུ་ གྱུར་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ ས་གནས་ ཁག་སོ་སོ་ལུ་ ཆིབས་བསྐྱོད་གནང་སྟེ་གང་ལ་གང་འདུལ་གྱི་ ཆོས་དང་ དབང་ལུང་ཚུ་ གནངམ་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ མི་སེར་ ཡོངས་ལས་ ཡིད་ཆེས་ཀྱི་ དད་པ་དང་ དགའ་སྣང་ སྒོམ་ཡོདཔ་མ་ཚད་ སྐྱབ་ཁྲ་ལས་ དར་ཕྱུག་རྒྱལ་མཚན་ བརྒྱུད་དེ་ཀུཆབི་ཧར་ གྱི་རྒྱལཔོ་ པེརེམ་ན་ར་ཡན་དང་ གཅིག་ཁར་ཡང་ ཐུགས་མཐུན་ བྱུངམ་ལས་ རྒྱལཔོ་དེ་གིས་ མཛའ་མཐུན་གྱི་ བརྡ་མཚོན་ལུ་ གསེར་དང་ དངུལ་ཆས་ གླངམ་ཆེའི་ཆེ་བ་གིས་ གཙོས་པའི་ རས་ཟིང་གི་ དོས་ཆས་ མང་རབས་ཅིག་ཡང་ ཕུལ་ནུག།

པོར་ཏུ་གལ་ལས་ ཡེ་ཤུའི་བླམ་ ཕ་དར་ ཨེ་ཤི་ཀྲི་བྷ་འོང་ཀ་སེ་ལ་ད་ གཞོ་ཕ་འོང་ཀ་བྲ་རལ་ ༢ཀྱིས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༧ ཀྱི་ལོར་ འབྲུག་ལུ་ བལྟ་སྐོར་འབདམི་དེ་ ཡོ་རོབ་ཀྱི་མི་ འགོ་དངཔ་ཨིནམ་ལས་ ཁོང་གཉིས་ཀྱིས་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ ཆོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་རྒྱལཔོ་ཨིནམ་འབད་ བཀོད་ཡོདཔ་ད་ ཕ་དར་ ཀ་སེ་ལ་གིས་ བྲིས་ཇོམ་ཅིག་ནང་ བཀོད་དོ་བཟུམ་འབདབ་ཅིན་ ཆོས་རྒྱལ་ ཁོ་རའི་ མི་སེར་ཚུ་གིས་ ཆོས་དང་ འཇིག་རྟེན་གྱི་བྱ་བ་ ག་ཅི་རང་འབད་རུང་ ཁོང་རའི་ བློ་འདོད་བཞིན་དུ་ འབད་ནི་ཨིནམ་མ་ཚད་ དབང་ཤུགས་ཀྱི་ སྒོ་ལས་ མི་སེར་ཚུ་ བྱ་བ་ འདི་དང་དེ་ འབད་དགོ་པའི་ བཀའ་རྒྱ་གནང་ནི་ མེདཔ་མ་ཚད་ དཔྱ་ཁྲལ་གྱི་ རིགས་ཚུ་ཡང་ མི་སེར་ཚུ་གིས་ ག་ཕུལ་མི་དེ་གིས་ མ་བཏུབ་ མེདཔའི་ཁར་ མི་སེར་ ཕུད་རྟོག་ ༡ཡང་ སེམས་ཕམ་མ་བཅུག་པར་ ལྟ་འདི་ཚུ་ རང་དབང་གི་ སྒོ་ལས་འབད་ འབད་ནི་ཨིན་པས་ཟེར་ བཀོད་ཡོདཔ་ད་ རྒྱལཔོ་ཁོ་རང་གིས་ ང་བཅས་ལུ་ ཚར་ལེ་ཤ་ཅིག་རང་ གསུངས་མའི་ ནང་

གསལ་ བླམ་ཁོ་རའི་ དགེ་སློང་ཚུ་གིས་ཡང་ ཁོང་རའི་ བློ་འདོད་ལྟར་དུ་ འབདཝ་ཨིན་ཟེར་ ཨིན་པས།

གཙང་གི་སྡེ་སྲིད་ ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་གིས་ ཞབས་དྲུང་གི་ མཚན་གྱི་ སྙན་གྲགས་འདི་ཚུ་ གོཝ་ ལས་ ངར་རྒྱལ་ ལྷག་པར་དུ་ ལངས་ཏེ་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ བཀྲོང་ནི་དང་ ལྷོ་མོན་ཁ་བཞི་ ཁོ་གི་འོག་ལུ་ བཙུགས་ནི་གི་དོན་ལས་ དམག་ལུ་མཁས་མི་ དམག་དཔོན་ ལ་དགུ་ནས་ ཟེར་མི་དང་ བོད་དམག་ རྒྱ་སྒོམ་འབད་ བཏང་སྟེ་ དེ་བསྐྱང་ བོད་དམག་ཚུ་གིས་ འབྲུག་ཆོས་ལྗིང་དེ་ ཚར་གཅིག་ མཐའ་བསྐོར་ཏེ་ འབད་རུང་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ ལྷོདཔ་ད་ སྤུ་རོ་ བར་བསྐོར་ མཚོ་དྲུག་དང་ ཤར་ མཚོ་ཆེན་བརྒྱད་པའི་ དམག་མི་ དཔའ་མཛངསཔ་ཚུ་གིས་ བོད་དམག་ ཕམ་ བཏངམ་ལས་ དམག་དཔོན་ ལ་དགུ་ནས་ཡང་ དམར་བསད་ འབད་ནུག།

གཙང་སྡེ་སྲིད་ཀྱི་ དམག་ ཕམ་ཞིནམ་ལས་ ཆོས་རྗེ་ འབྲུག་པ་ཀུན་ལེགས་ཀྱི་ དབོན་སྲས་ ཚེ་དབང་བསྟན་འཛིན་ མཆོག་གིས་ བླམ་ཞབས་དྲུང་ མགྲོན་བཟ་ ཞུ་སྟེ་ རྟ་མགོ་ལྷ་ཁང་གིས་ གཙོས་པའི་ གཞིས་ནོར་ ཆམཉམ་ ཕུལ་བའི་ཤུལ་ལུ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༡༩ གི་ལོར་ གཙང་སྡེ་སྲིད་ ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་དེ་ འབྲུམ་ནད་ཀྱིས་འབད་ ཚེ་ལས་འདས་པའི་ ལོ་རྒྱུས་ གསནམ་དང་འབྲེལ་ རྟ་མགོའི་ བྲག་ཕུག་ནང་ ཞབས་དྲུང་ཁོ་རང་ སྒྲུབ་པ་གནངསར་ ས་ཡོམས་ རྐྱབ་ཏེ་འབད་རུང་ གནོད་སྦྱིན་ ག་ནི་ཡང་ མ་བྱུངམ་ལས་ཚུར་ འགྲོ་དོན་ རྒྱ་སྒོམ་འབད་ དར་ཁྱབ་སོང་སྟེ་ དཔལ་ལྡན་འབྲུག་པ་ ཕྱོགས་ལས་རྣམ་པར་རྒྱལ་བའི་ བརྟགས་མཚན་ལུ་ ངབཙུ་དྲུག་ གསུངས་མི་དེ་ བླམ་ཁོ་རའི་ ཕྱག་ཐམ་འགྱུར་ དཔར་བཀོ་ གནང་ནུག།

སྤྱི་ལོ་ ༡༦༡༩ གི་ ལོ་མཇུག་ལུ་ ཡབ་ བསྟན་པའི་ཉིམ་ གཤེགས་པའི་ ལོ་རྒྱུས་ གསནཏེ་ རྟ་མགོའི་ བྲག་ཕུག་ནང་ སྒྲུབ་པ་གནངསར་ ཡབ་ཀྱི་སྐུ་ཕུང་ བོད་ལས་ གདན་འདྲེན་ཞུ་སྟེ་ མེ་མཆོད་ ཕུལ་ནི་གི་ གྲ་སྒྲིག་མཛད་གནང་ ཡོདཔ་ད་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༠ རབ་བྱུང་ ༡༠ པའི་ ས་སྤྲེལ་ ཟླཝ་ ༥ པའི་ ཚེས་ ༡༠ ལུ་ གཟའ་སྐར་ དགེ་བའི་ཉིན་མར་ ལྕགས་རི་ལྷ་ཁང་གི་ གདན་ས་བཏབ་སྟེ་ ནང་རྟེན་འབད་ ཡབ་རྗེ་ བསྟན་པའི་ཉིམའི་ སྐུ་གདུང་ རིང་བསྲེལ་བཞུགས་ས་ དངུལ་གྱི་ མཆོད་རྟེན་གཅིག་ ལོ་རྗེ་ ཕྱེད་དང་ ༢ ཀྱི་ ནང་འཁོད་ལུ་ བཞེངས་གནང་འབད་ ཞབས་དྲུང་ཁོ་རའི་ སློབ་དཔོན་ མཁས་གྲུབ་ ལྷ་དབང་བློ་གྲོས་ གདན་འདྲེན་ཞུ་སྟེ་ ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ ཞལ་གྲངས་ ༣༠ འབད་མི་ དགེ་སློང་གི་སྡེ་ འགོ་དང་པ་ བཙུགས་གནངམ་ལས་ཚུར་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ གྲྭ་ཚང་ དང་ རབ་སྡེ་ཚུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བྱུང་ཡོདཔ་ ཨིན་པས།

ཞབས་དྲུང་ རིན་པོ་ཆེ་མཆོག་གིས་ ལྷོ་ཁ་བཞིའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ འབྲུག་པ་དཀར་བརྒྱུད་པའི་ ཆོས་བརྒྱུད་ གཞིས་བཙུགས་ གནངམ་ད་ ཆོས་ཀྱི་དབུ་ཁྲིད་ གཞན་ ལྷ་པ་དང་ གནས་རྙིངཔ

འབའ་རབ་ ཀ་ཐོག་པ་ ལྷུགས་ཟམ་པ་ཚུ་ འབདཝ་ད་ བླམ་ཁག་ ༥ གིས་ ཞབས་དྲུང་ རིན་པོ་ཆེ་གིས་ ཁོང་ལུ་ འཇིགས་སྐྲག་ སྟོན་མས་ཟེར་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༩ ལུ་ བླམ་ཁག་ ༥ བསྒོམས་ཞིནམ་ལས་ ཞབས་དྲུང་ རིན་པོ་ཆེ་ སྲིན་མོ་རྡོ་མཁར་རྫོང་ གསང་སྔགས་ཟབ་དོན་ ཕོ་བྲང་ནང་ བཞུགསཔ་ད་ དམག་རྒྱབ་པར་ འོངས་ཏེ་ འཐབ་འཛིང་འབདཝ་ད་ ཐིམ་ཕུག་ ཕང་གླངམ་ལུང་ལས་ ཨིན་མི་འགོ་དཔོན་གཙོ་བོ་ བླམ་ དཔལ་ལྡན་དེ་ དམག་འཛིང་ནང་ ཤི་རྐྱེན་ བྱུང་ཡོདཔ་རུང་ བླམ་ ཁག་ལྷ་གི་ དམག་དེ་ མཇུག་བསྡུ་ མ་ཚུགསཔ་ལས་ ཞབས་དྲུང་དང་ བོད་ཀྱི་རྒྱལཔོ་ གཙང་སྡེ་སྲིད་ ཚུ་གི་བར་ན་ མ་འགྲིགས་པར་ ཡོད་ནི་དེ་གིས་ བླམ་ ཁག་ལྷ་གིས་ ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་གྱི་ སྲས་གཙང་སྡེ་སྲིད་ ཀརྨ་བསྟན་སྐྱོང་དབང་པོ་ལུ་ རྒྱབ་སྐྱོར་ཞུ་སྟེ་ མཐུན་ཕྱོགས་ དམག་མི་ཚུ་གིས་ ས་གནས་ཁག་ ༦ ལས་ དུས་གཅིག་ལུ་ དམག་ ཐོན་ཏེ་འབད་རུང་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ དམག་དཔོན་མང་རབས་ཅིག་ འཛིན་བཟུང་ འབདམཆིས་ནི་དེ་གིས་ དམག་ ག་ར་ ལོག་བོད་ལུ་ འགྱོ་དགོཔ་ཐལ་ཡོདཔ་ ཨིན་པས།

ཕྱི་རྒྱལ་ལས་ ལན་གྲངས་ མང་རབས་ཅིག་ གནོདཔ་ བཀལ་མི་དང་ ནང་ན་ལས་ཡང་ ངོ་ལོག་གི་བྱ་བ་ངན་པ་ བརྩམས་མི་ ལེ་ཤ་ཅིག་ ཐོན་ནི་དེ་གིས་ ཆོས་ཕྱོགས་ཀྱི་ ཤེས་ཡོན་ལྷབ་སི་དང་ སྲིད་སྐྱོང་གི་ ཕྱག་ལཱ་མཛད་སི་ སའི་ཆགས་ཚུལ་ བཙན་ཏོག་ཏོ་འབད་ ཡོད་སི་ཚུ་འགྱུར་ རྫོང་གཞི་རྒྱབ་ནི་ འགོ་བཙུགསཔ་ལས་ སྤུངས་ཐང་ཁ་དང་ དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་གི་ རྫོང་དེ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༣༧ དང་ ༡༦༣༨ ལུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བཞེངས་ཏེ་ དུམ་དྲ་ཅིག་ མཇུག་བསྡུ་ མ་ཚུགས་པའི་ བར་ན་བླམ་ ཁག་ལྷ་གིས་ སྡེ་སྲིད་ ཀརྨ་བསྟན་སྐྱོང་དབང་པོ་ལུ་ ངན་བསྐུལ་གྱི་ ཐོག་ལས་ སྤུངས་ཐང་ཁ་ལུ་འབད་ དམག་ཐེངས་ ༣ པ་ བྱུང་རུང་ བླམ་ ཁག་ལྷ་དང་ བོད་དམག་ རྒྱབ་སྐྱོར་འབད་བར་འོང་མི་འདི་ཚུ་ ག་ར་ ཕམ་བཏང་ནི་དེ་གིས་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ལུ་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ ཆེ་མཐོའི་ དབང་ཚད་ཡོདཔ་ གཙང་སྡེ་སྲིད་ཀྱིས་ ཧ་གོ་ནུག།

ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་གྱི་ མཚན་སྙན་གྱི་ བ་དན་ ཁྱིམ་ཚ་རྒྱལ་ཁབ་ ཆ་མཉམ་ལུ་ཁྱབ་ལས་ ཀུཆ་བི་ཧཱར་དང་ ནེ་པཱལ་ ཐག་རིང་ ལ་དྭགས་ཀྱི་ རྒྱལཔོ་ཚུ་གིས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་དང་གཅིག་ཁར་ མཐུན་ལམ་ བཟོ་ནི་གི་ གོ་སྐབས་ འཚོལ་ཏེ་འོངམ་ལས་ ལ་དྭགས་རྒྱལཔོ་གིས་ བོད་ ནུབ་ཕྱོགས་ཁ་ཐུག་ལུ་ ཁོ་རའི་ མངའ་ཁོངས་ཀྱི་ གཡུལ་མང་རབས་ཅིག་ ཕུལ་མི་དེ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༩ གི་ལོར་ རྒྱ་ནག་གི་འོག་ལུ་ མ་ཚུད་ཚུན་ཚོད་ འབྲུག་གི་ དབང་ཆའི་འོག་ལུ་སྡོད་ནུག།

དེ་ལས་ ནེ་པཱལ་གྱི་ རྒྱལ་རབས་ ༨ པ་ རྣམ་ཤཱ་གིས་ གཙོས་པའི་ བརྒྱུད་འཛིན་གྱི་ རྒྱལཔོ་ཚུ་གིས་ ཞབས་དྲུང་ལས་ ཆོས་ ཞུ་ནི་དེ་གིས་ བླམ་ དམ་ཆོས་པད་དཀར་མཆོག་ ནེ་པཱལ་ རྒྱལཔོའི

ཕོ་བྲང་ནང་ སློབ་དཔོན་འབད་ ཏ་ལམ་ ལོ་ངོ་ ༢༠ དེ་ཅིག་ བཞུགས་ཡོདཔ་ད་ ཤུལ་ལས་ འབྲུག་གི་ རྗེ་མཁན་ ཁྲི་རབས་ ༣ པ་ མཛད་ནུག།

དུས་དེ་ལས་ཚུར་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ འབྲུག་གི་ སློབ་དཔོན་ ༢༢ དེ་ཅིག་གིས་ ཆོས་ཕྱོགས་ཀྱི་ བྱ་བ་ལུ་ སློབ་དཔོན་ མཛདཔའི་ ཡོན་འབད་ གོར་ཁའི་ རྒྱལཔོ་ཚུ་གིས་ཡང་ ཀཱ་ཐ་མན་དྲུའི་ ཡོངས་གྲགས་ཅན་གྱི་ གནས་ འཕགས་པ་ཤིང་ཀུན་དང་ ནེ་པཱལ་ བྱང་ཤར་ ནགར་ཐ་ལི་གིས་ གཙོས་པའི་ ས་གནས་ཁག་ མང་རབས་ཅིག་ འབྲུག་གཞུང་ལུ་ ཕུལཕ་ལས་ ས་གནས་དེ་ཚུའི་ ནང་ ལྷ་ཁང་ ལེ་ཤ་ཅིག་ བཞེངས་ཏེ་ འབྲུག་གཞུང་གིས་ ཆབ་སྲིད་ ཐེད་ཁ་ལུ་ བསྐྱངས་ཡོདཔ་ཨིན་པས།

ཞབས་དྲུང་ རིན་པོ་ཆེ་གིས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ གཅིག་བསྒྲིལ་གྱི་ ཐོག་ དབུ་ཁྲིད་ མཛད་ནི་གི་ ཞལ་བཞེས་ མཛད་ཞིནམ་ལས་ཚུར་ འབྲུག་པ་དཀར་བརྒྱུདཔའི་ ཆོས་ཀྱི་མིང་ མི་དང་ རྒྱལ་ཁབ་ལུ་ ཆགས་ཏེ་ མི་ལུ་ འབྲུག་པ་དང་ རྒྱལ་ཁབ་ལུ་ འབྲུག་ཡུལ་ཟེར་ བཏགས་གནང་སྟེ་ གཞུང་བཙོ་བོ་ སྤུངས་ཐང་ བདེ་བ་ཆེན་པོའི་ ཕོ་བྲང་ནང་ གཞིས་བཙུགས་ གནངཔའི་ཁར་ ཁ་བཞིའི་ ཕྱོགས་མཚམས་ སྲུང་མི་འབད་ རྫོང་དཔོན་ཚུ་ བསྐོས་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ རྫོང་དཔོན་ དེ་ཚུ་གིས་ཡང་ ཐ་དམ་ཚིག་ འགྱུར་བཀལ་ཏེ་ ཕྱག་ཕྱིད་ ཞུ་ཡོདཔ་ད་ དེ་ཡང་ མཁའ་གླིང་དང་ མེ་རག་སག་སྟེང་ གདུང་བསམ་ ཤར་བྱང་ཕྱོགས་ ས་མཚམས་ སྲུང་མི་ རྫོང་དཔོན་དང་ ལྷོ་མཚམས་ དྲུ་ཕརསི་དང་ ཤར་ལྷོ་མདའ་སྟེའི་ རྫོང་དཔོན་ཚུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བསྐོས་གནང་ནུག།

རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ཆབ་སྲིད་ བསྐྱངས་ནི་དང་ ཕྱིའི་དགྲ་ལས་ སྲུང་ཐབས་འབད་ནི་ལུ་ ཞབས་དྲུང་གིས་ རྫོང་གཞིས་ མང་རབས་ཅིག་ བཞེངས་གནང་མི་ཚུ་ཡང་ དངཔ་རང་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༩ ལུ་ སེམས་རྟོགས་ཁའི་རྫོང་དང་ ༡༦༣༧ དང་ ༡༦༣༨ ལོ་ སྤུངས་ནཁ་དང་ དབང་འདུས་ཕོ་བྲང་གི་ རྫོང་ བཞེངས་ནི་ འགོ་བཙུགསཔ་ མ་ཆད་ ༡༦༤༡ གི་ལོ་ བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་ བཞེངས་ནི་ འགོ་བཙུགས་ནུག།

དེ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༤༦ དང་ ༡༦༤༩ གི་བར་ན་ མགར་ས་དང་ གླིང་གཞི་ སྤ་རོ་འབྲུག་རྒྱལ་ ༣ ལུ་ བཙན་རྫོང་ བཞེངས་དགོ་པའི་ རྒྱུ་མཚན་གཙོ་བོ་རང་ བོད་ སྲོག་པའི་དམག་ བཀག་ཐབས་ལུ་ ཨིནམ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༤༦ ལས་ ༡༦༥༡ གི་རིང་ལུ་ ཐུགས་དམ་ལུ་ མ་བཞུགས་ ཚུན་ཚོད་ཀྱི་ བར་ན་ རྫོང་གཞན་ཡང་ ཀྲོང་གསར་རྫོང་དང་ རིན་སྤུང་རྫོང་ ཚུཁ་རྫོང་ དར་དཀར་རྫོང་ བྱ་དཀར་རྫོང་ ལྷུན་རྩེ་རྫོང་ གཞལ་སྒང་རྫོང་ བཀྲ་ཤིས་སྒང་རྫོང་ཚུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བཞེངས་གནང་ནུག།

སྤྱི་ལོ་ ༡༦༤༡ གི་ལོ་ གཙང་སྡེ་སྲིད་ཀྱི་ དབང་ཚད་དེ་ དགེ་ལུགས་པའི་ ཆོས་བརྒྱུད་འཛིན་མི་ གོངས་ལྔ་པའི་ འོག་ལུ་ ཚུད་སོང་སྟེ་འབད་རུང་ གཙང་སྡེ་སྲིད་ བཟུམ་འབད་རང་ བོད་ཀྱི་ དབང

འཛིན་ གསརཔ་ཚུ་གིས་ཡང་ ལྷོ་ཕྱོགས་སྟོབས་ལྡན་ འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ལུ་ བཙོདམ་ཚུགས་པར་ སྤྱི་ལོ་ ༡༧༤༤ གི་ལོ་ བོད་སོག་པའི་དམག་ བསྡོམ་སྟེ་ ལྔ་བྲག་ བརྒྱུད་ཞིནམ་ལས་ འབྲུག་བུམ་ཐང་ལུ་ དམག་འཛིང་ འབདཝ་ད་ བོད་སོག་པའི་དམག་ ཕམ་བཏངམ་ལས་ འབྲུག་དམག་ཚུ་གིས་ གོ་མཚོན་གྱིས་ གཙོས་པའི་ དམག་ཆས་ཀྱི་རིགས་ མངརབས་ཅིག་ འཕྲོག་ཡོདཔ་ ཨིན་པས།

རྒྱལ་ཁབ་ཆུང་ཀུ་ འབྲུག་ཡུལ་ འདི་བཟུམ་མ་ལུ་ བོད་ཀྱི་ རྒྱལཔོ་ཚུ་གིས་ དགྲར་ ལངས་མ་ལུ་ བརྟེན་ཏེ་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ ཐེག་ཆེན་ ནངཔའི་གཞི་རྟེན་ བོད་དང་ ཅོག་འཐདཔ་ཨིན་རུང་ རང་ལུགས་ཀྱི་ ཁྱད་ཆོས་ གཞན་དངམ་འདྲཝ་ཅིག་ དགོ་ནི་ཨིན་པའི་ ཐུགས་བཞེད་གནངསྟེ་ ཆོ་ག་ ཕྱག་ལེན་དང་ འབྲུག་མིའི་ གྱོན་ཆས་ ལམ་ལུགས་སྲོལ་ལས་ འགོ་བཙུགས་ཏེ་ བོད་དང་ མ་འདྲ་བའི་ ལུགས་སྲོལ་ སོ་སོ་ཅིག་ བཙུགསམས་གནངམ་མ་ཚད་ མིག་ཁར་མཛེས་པའི་ སྒྲིག་ལམ་ རྣམ་གཞག་ཚུ་གི་ སྲོལ་ཡང་ བཙུགས་སྟེ་ འབྲུག་གི་ མི་སེར་ཚུ་ རང་ལུགས་ཀྱི་ ཁྱད་ཆོས་བཟངམོ་ལུ་ དཔའ་ཉམས་ བསྐྱེད་ནི་གི་ ཐབས་ཤེས་ཚུ་ བསྒྲིགས་གནང་ནུག།

ཞབས་དྲུང་གིས་ བསླབ་བྱ་ གནངམའི་ གྲུབ་འབྲས་ རྒྱལ་ཁབ་ རང་དབང་གི་ ལམ་ལུགས་ ད་ཚུན་གྱི་ བར་ན་ཡང་ རྒྱུན་སྐྱོང་འབདཝ་དེ་ ཡོདཔ་ད་ ཞབས་དྲུང་གི་ ཤུལ་ལས་ གོངམ་ རིམ་བྱོན་ཚུ་གི་ སྐབས་ལུ་ཡང་ བྱང་ཕྱོགས་ལས་ བོད་དམག་ ལན་ཐེངས་ ༥ དང་ ལྷོ་ཕྱོགས་ལས་ བྲི་ཊི་ཤི་གི་ དམག་ ལན་ཐེངས་ ༡༡ དེ་ཅིག་ བྱུང་རུང་ རྒྱལ་ཁབ་ གཞན་ལུ་ མ་ཤོར་བར་ རང་དབང་ རང་བཙན་འབད་ ཡོདམི་འདི་ ཁོ་གི་ བཀྲིན་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ ཨིན་པས།

ཧྲམ་ ཞབས་དྲུང་གིས་ འབྲུག་ཡུལ་ འདི་གི་དོན་ལས་ བཀའ་ཁྲིམས་ ཞལ་ཐོག་ལས་ བཅད་གནངམི་དེ་ ཤུལ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༧༢༩ ཀྱི་ལོར་ ཇེ་མཁན་ ཁྲི་རབས་ ༡༠ པ་ བསྟན་འཛིན་ཆོས་རྒྱལ་གྱིས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཕབ་ནི་དང་འབྲེལ་ ཁྲམ་བཀོད་ནི་གི་ ལམ་ལུགས་དང་ ཁྲལ་བསྡུ་ ཐངས་ ཁྲིམས་འགལ་གྱི་ བྱ་སྤྱོད་ ཕ་གཞིས་ཐོབ་སྐལ་ དགེ་སློང་དང་ གཞུང་འབྲེལ་ འགོ་དཔོན་ ཚུ་གི་ བཅའ་ཁྲིམས་ ཏམ་ཁུ་ ལག་ལེན་ འཐབ་མ་ཆོག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་ བཙུམས་གནང་ནུག།

དེ་ལས་ ཧྲམ་ ཞབས་དྲུང་གིས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ ལྟོགས་གྲུབ་ ཅན་ཅིག་འབད་ ཆབ་སྲིད་ སྐྱོང་ཐང་གི་ ལམ་ལུགས་ འགོ་བཙུགས་ཡོདཔ་མ་ཚད་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ལུང་ཕྱོགས་ཚུ་ སོ་སོ་ འབད་ བགོ་བཤའ་རྐྱབ་སྟེ་ སྤྱི་བླ་ དཔོན་སློབ་རེ་དང་ དཔོན་སློབ་ཀྱི་འོག་ལུ་ རྫོང་ཁག་རེ་ དེ་ལས་ རྫོང་དཔོན་དང་ དཔོན་སློབ་ཀྱི་ མངའ་སྟེ་ རྒྱ་སྒོམ་ནི་དེ་གིས་ ཆབ་སྲིད་བསྐྱངས་ནི་ བདའམ་ཟུན་ མི་ ཚུ་ལུ་ དྲུངཔ་རེ་དང་ མི་སེར་དང་ རྫོང་ཁག་གི་ དཔོན་ཁག་ཚུ་གི་ བར་ན་ འབྲེལ་བ་འཐབ་མི་ གཡུལ་ སྟེ་ཚན་རེ་ལས་ རྒཔོ་རེ་ བསྐྱེལ་སྲོལ་གྱི་ ལམ་ལུགས་ཚུ་ཡང་ བཙུགས་གནང་ནུག།

སྤྱི་ལོ་ ༡༦༥༡ གི་ལོར་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ དབུ་ཁྲིད་ལས་ དགོངས་ཞུས་ མཛད་དེ་ སྤྱངས་ན་ བདེ་བ་ཆེན་པོའི་ ཕོ་བྲང་ལུ་འབད་ ཐུགས་དམ་ལུ་ མ་བཞུགས་པའི་ ཧེ་མར་ ཆོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་འབད་ ཁོ་གི་ སྐུ་ཚབ་ཚུ་གིས་ཡང་ ལོ་ངོ་བརྒྱ་ཕྲག་ ཕྱེད་དང་ ༣ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༠༧ གྱི་ལོར་ འབྲུག་ བརྒྱུད་འཛིན་གྱི་ རྒྱལ་པོའི་སྲོལ་ མ་བཙུགས་ཚུན་ཚོད་ ལམ་ལུགས་ འདི་འགྱུར་རང་ ཨིན་པས།

ཆོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་དེ་ཡང་ རྒྱལ་ཁྲིམས་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་ སྡེ་སྲིད་དང་ ཆོས་ཁྲིམས་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་ རྗེ་མཁན་པོ་འབད་ བསྐོས་གནང་མ་ལས་ སྡེ་སྲིད་ ཁྲི་རབས་དང་པ་ བསྟན་འཛིན་འབྲུག་རྒྱས་དང་ རྗེ་མཁན་ ཁྲི་རབས་དང་པ་ པད་དཀར་འབྱུང་གནས་ བསྐོས་རུང་ ཞབས་དྲུང་ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ ཁོ་རང་བཟུམ་མའི་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་ ལྟོགས་གྲུབ་ཅན་ མེད་པའི་ གྲུབ་འབྲས་ལུ་ དུས་རབས་ ༡༨ པ་ ཕྱེད་ མ་ལངསམ་ཅིག་གི་ ཧེ་མ་ལས་ ཞབས་དྲུང་གི་ སྤྲུལ་སྐུ་ སྐུ་གསུང་ ཐུགས་ ༣ འབད་ བྱོནམ་ད་ ག་ལུ་ ཆབཞག་ནི་ཨིན་ན་ མ་ཤེས་རུང་ ཐུགས་སྤྲུལ་དེ་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་འབད་ ངོས་འཛིན་ འབདཡོདཔ་ད་ ལག་ལེན་ ངོམ་འགྱུར་ ཞབས་དྲུང་གི་ སྤྲུལ་སྐུ་ལུ་ དབང་ཚད་ སྟོབས་མེདཔར་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ངོ་རྟགས་ བཟུམ་ཅིག་འབད་ རྗེས་ཏེ་ སྲིད་སྐྱོང་གི་ དབང་ཚད་ཅན་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༥༡ ལས་ ༡༩༠༧ གྱི་བར་ན་ སྡེ་སྲིད་ ཁྲི་རབས་ ༥༨ ལས་ ཀྲལ་ མ་བྱུངམ་ཨིན་པས།

ལྷོ་ལྗོངས་ཁ་བཞིའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ ཧེ་མར་ ཆོས་སྲིད་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་ སྒྲིང་སྒྲིང་འབད་ མེད་ནི་དེ་གིས་ དཀའ་ངལ་ ཐོནམ་ཐོན་ས་རང་ སྟོདཔ་ལས་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཆོག་གིས་ རྒྱལ་ཁབ་ གཅིག་བསྒྲིལ་འབད་ བཟོ་གནང་ཐོག་ལས་ ཞི་བདེའི་ རྒྱལ་ཁབ་ འབྲུག་ཡུལ་ལུ་ མིང་དོན་ གནས་སྒྱུར་ཏེ་ ཆོས་དང་ ལམ་སྲོལ་བཟངམ་ གཞན་དངམ་འདྲ་བའི་ ངོ་རྟགས་ཀྱི་ ཁྱད་ཆོས་ཚུ་ བཙུགས་གནངམ་ལས་ ནླམ་ ཁོ་རང་གིས་ མི་ལོ་ ༣༥ གི་རིང་ལུ་ ཆོས་སྲིད་ལུགས་ ༢ ཀྱི་ ཆབ་སྲིད་ བསྐྱངས་གནངམའི་ སྐབས་ལུ་ ཕྱི་རྒྱལ་གྱི་ དགྲ་ལས་ རྣམ་པར་རྒྱལཝ་མ་ཚད་ སྲིད་དང་ ཆོས་ཀྱི་ལམ་ལུགས་ ཟུང་འབྲེལ་གྱི་ ཐོག་ལས་ སྤྱིལ་ནི་གི་ དོན་ལུ་ རྫོང་གཞིས་ མང་རབས་ཅིག་ བཞེངས་གནང་སྟེ་ རྫོང་གཞིས་ དེ་ཚུ་གི་ སའི་ ཆགས་ཚུལ་དང་ བཅན་ཐབས་ཚུ་ཡང་ གཞན་དང་ མ་འདྲཝ་འབད་ ཡོད་ནི་དེ་གིས་ དརིས་ནངས་པར་ཡང་ རྫོང་ཁག་གི་ སྲིད་སྐྱོང་ཡིག་ཚང་ མང་རབས་ཅིག་ འཕྲོ་མཐུད་དེ་རང་ རྫོང་དེ་ཚུ་གི་ནང་ ལག་ལེན་འཐབ་དོ་ཡོདཔ་ཨིན་པས།

ཞབས་དྲུང་གིས་ བཅའ་ཁྲིམས་ བརྩམས་གནང་མི་འདི་ཚུ་ དམིགས་བསལ་གྱིས་ ཉེ་རིང་ ཆགས་སྡང་མེདཔའི་ དྲང་བདེན་ ཁྱད་ཆོས་ཅན་གྱི་ བཅའ་ཁྲིམས་ཅིག་ ཨིནམ་ལས་ བཅའ་ཁྲིམས་དེ་

ལུ་ གཞིར་བཞག་སྟེ་ དེ་རིས་ནངས་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ཚུ་ བཟོ་ཡོདཔ་ད་ རང་གཞིན་གྱི་ བཟོ་ རིགས་དང་ ཆོས་ལུ་མཁསཔ་ ཐུགས་རིག་ཅན་ སྙིང་སྟོབས་ འགྲན་ཟླ་དང་ བྲལ་བའི་ བླམ་དཔའ་ བོ་ མ་འོངས་ཡུན་རིང་ལུ་ གཟིགས་མི་ ཞབས་དྲུང་ ངག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ འབྲུག་རྒྱལ་ ཁབ་ཀྱི་ ཕ་མཆོག་དམ་པ་ མིང་ དོན་དང་མཐུནམ་ ངེས་དེན་ཅིག་ཨིན།

Text D: Roman Dzongkha

Drugäkhap gi Phacho D'amba
Zh'apdru Ngawa 'Namge chô
dr'imi — Dr'âsho Rindzi Dôji

Zh'apdru Ngawa 'Namge chô Drû gi gärap na zhenda madrawi yongdra cenci 'imda d'iya hema chösi 'nyî gi 'uthri d'ambabe zhûbi kôle g'üzh'ap bômbe zh'usö yöple, Zh'apdru khora zhûbi kap gi dzêja ditshu d'ari nâbaya Dru gäkhap gi yâge gi led'ön tshuda dräwa bômbera j'ungdo yöp 'ime.
Zh'apdru rimboche chô B'ö 'Ü J'angchu'ling Zhiga Dr'onglube Yap Tenbi Nyimda Yum Sönam Pägi B'uthri 'nyî gi sälu cilo 1594 rapjung cubi Shingta dau d'angbi tshê cûcilu zh'äle 'ngâdrada cäpbe kuthrungmi shülu chöjü zungmi khori kutshe g'ôm Künkhen Pêma Karpoi trüku 'inglu tshu khasebe thôcha meba sung 'nangnu.
D'igang Zh'apdru Rimboche lu Mipham Tendzi Dôji z'e zh'û 'ingru Guru Rimboche gi lungtele Ngawa Dünjom Dôji da kutshe g'ôm Künkhen Pêma Karpoi lungtele Ngâgi 'Wangpo 'Nampar Gäwide z'e sungdi yöple Ngawa 'Namge z'e zh'umidi Ngâgi 'Wangpo 'Nampar Gäwide z'emidi dor dudû 'ime.
'Lam Ngawa 'Namge chô gi kuna chungku ganglera Yap Tenbi Nyimi kundüle shêyön zîni gutsudi gunglo gä zhêpda 'age Mipham Chöki Gäp chôgi ge'nye gi domba 'nangdi Drubi Göma lu trükube 'ngasö zh'û yöpda d'ele rimba zhindube drada tshema rimu sa'nga 'nye nga 'men lâsobi pchina gi shêjai rikpa lu jangwa thâ chimbe dzêbi kha nangd'ön nyamtok gi 'näluya jangwa dzêdi kuna zhömi kaplera Ralung Dr'atsha na 'age gi tshapbe Pende Druba Kâjü bi dungjü Khembo Thrirap côpgäpa lu 'ngasö zh'unu.

Ngawa ’Namge chô gungdra gä zhêpda ’age shâ sôple Drû Ralung Dr’atsha gi dungjü Khembo Thrirap côpgäpabe ’ngasö zh’uwi kaplu B’ö gi chöcho kutshap mangrapci thrida phüwa câyöp matshe Drûleya kutshapbe chöje Druba Kinle gi kutshô Tshewa Tendzi chô j’önnu.

’Lam Ngawa ’Namge chô Lhojong Khazhi Dru gäkhap dina j’öntshü gi kôle ’namtha na dramin lesha ci ködi yöru ngoma Guru Rimboche gi lungte da Pä Yishe Göm gi Lho Khazhii ’ükha chösigi tenbi dapbe j’önggobi jükü zh’û yöp ’ime.

Zh’apdru Ngawa ’Namge chô cilo 1527 le 1592 tshöntshö zhûmi Künkhen Pêma Karpoi trüku ’ingbi ngödzin j’ungzh’iletshu kutshei ’nätangdi jucö songdi Lhomön Khazhii drodö dzêtshupbe yâsopda d’iya Künkhen Pêma Karpo chô cilo 1162 le 1211 tshöntshö zhûmi Druba Kâjübi chölu zhitsu ’nangmi drogön Tsangpa Jarä Yishe Dôji chô gi trüku ’ime.

Zh’apdru Ngawa ’Namge chô Künkhen Pêma Karpoi trüku thrüme ’imbi ngödzin j’ûmda Zh’apdru lu marangmi B’ö gi gäp Tsang gi Desi Tensung ’Wangpoi japco yömi Pâsa ’Wangpo j’ung yöple Tensung ’Wangpoi sä Phüntsho ’Namge Desi gi thrikha hözh’i naletshu B’ö gi gäp da Zh’apdru ’nyî gi b’âna thünlam hemawaya mâ nyam yâsople Tsang Desi Phüntsho ’Namge gi drogön tsangpa jarä gi kui gätshi d’angba le thrungmi Ralung gi nangte tsoce Rangju Kharsapani di kholu tsîtrö gopbe ’lapmatshe g’äsi d’ebe tsîtrö bema tubacin detoto da kitongtobe tsalera mizhâ z’e nyendai yig’u höru ’Lam Ngawa ’Namge chô lu tsîtrö dzêni gi thudö meba yilen ’nangbi nangse Rangju Kharsapani di jacheu namkha zumci da jachungku yungdru zumci le mêni digi g’âti yöp ’innaya mashêp matshe g’ademcibe ngada cikha yöru chölu bj’ingni gi thudö meple chöri gäkhap gi tshö mazung macin nge dr’atsha chungku digiya tshö zungni di lâkha ong z’e kö’nangnu.

D’ele Zh’apdru Ngawa ’Namge chôda Tsanggi Desi Phüntsho ’Namge ’nyî gi b’âna thû mathüm bômbe jungsoni digi ’lam Zh’apdru chô Khazhi Dru lu j’öngobi tâtshe zâm mangrapci j’umle dr’opci beuda Drû le ’mi g’aye mahödi beru ’lam khori z’ukha rê chapaci höyöpda tshâci beuda Pä Yishe

Göm gi Lhomön Khazhii gäkhap di khori châthigu kädi ’lami düjai sazhibe phünu.
Zimlam cina Lägön j’âro dongce gi datshön lu ’oroci khô gi tingdâdi lhocho khathulu j’önj’öm z’îple tâda tendre g’acile beru Ngawa ’Namge chô Lhomön Khazhi lu drodö dzêba j’ömbacin g’aci deci läzhim ongni gi datshön tönyöp ’ime.
’Näd’ön d’ilu tendi Gâsa Dzongkha le Drû gäkhap nalu yongdracen Gön Optsho ’Lama gi Lhomön Khazhii chösi ’nyî gi ’uthri dzêni gi d’ön le ’Lam Zh’apdru chô lho lungma lu j’öngop be gönda phüu zhindu Zh’apdru giya zh’äzhe dzêp le optsho ’lama gi ’mâde chungku cida dradi B’ölu Zh’apdru dendre zh’uwa cânu.
Cilo 1616 rapjung cubi Midru lô gunglo khäci ’nyî zhêpda Zh’apdru chô Dru gäkhap na chipkha lho lungma jû ’nâmda cikha d’ari nâba Pina dzong gi nâte Rangju Kharsapani gi tsöbi nâte khebar du phâp mangrapci ’namdi Gâsa lu phepda sa’ne dikhai yongdra cen gi zatsha thümi tshugi phepsu zh’udi ’wang zh’û matshe gön gi ’mise tshuda pchup Lhawa Tshiri gi Gâsa zhûring lu zh’apto phünsum tshô totobe zh’unu.
D’ele ’Lam Zh’apdru chô Thêda Thrilegang jüdi Thimphu lumi j’angcho sâgo Pangri Z’ama lu châ phep ’nâmda Phajo Drugom Zhibi trüku Tshewa Tendzi gi phepsu bômbe zh’unu.
D’ele lamkha lu b’âche g’anee meba läzhimbe Lhomön lu phep tshumi dilu kadri dr’ensobe Dechephu lu Pä Yishe Göm da Lägön Degä lu sökha phübe Pomla da Bjäla jüdi Paro lumi tewa Tshongdü lu ’ngönj’ö ’Lam Ngawa Chöge gi densa Drû Chöding lhaga na j’ön ’nangnu.
Zh’apdru Ngawa ’Namge chô khädrup ’uthri gi tshen ’nyemba Dru gäkhap na d’âchap j’umle d’eden gi ’lôma mangrap j’ungni digi yongdra cen gi Dru’mi tsou j’angcho khathule Optsho ’Lam Phajo Drugom Zhip da Druba Kinle gi säjü Paro da Thimphu Pinakha ’Wangdi Phodra lu zhûmi tshuda lhocho khathule Curui dungtshu g’âra Zh’apdru Rimbochei jedrang lu jûyöp zhindu sa’ne khâ sôso lu chipcö ’nangdi g’angla g’angdü gi chô da ’wanglungtshu ’nangba lu tendi ’mise yongle yiche gi d’ebada d’âna bôm

yöp matshe Capcha le D'â-pchu Gätshe jüdi Kuch Bihar gi gäp Prem Narayan da cikha ya thûthün j'umle gäp digi dzathün gi datshen lu sêda 'ngücha 'lâmchei cheu gi tsöbi rä z'ong gi d'ocha mangrap ciya phünu.

Portugal le yishubi 'lam phâdar *Estevão Cacella* da *João Cabral* 'nyî gi cilo 1627 gi lô Drû lu tako bemidi *Europe* gi 'mi gu d'angba 'imle khong 'nyî gi Zh'apdru Ngawa 'Namge chô chösi 'nyî gi gäp 'imbe köyöpda phâdar *Cacella* gi dr'itsom cina ködo zum bewacin chöge khori 'mise tshugi chô da jitegi j'awa g'acira beru khongri 'londö zhindu beni 'im matshe 'wangshu gi gole 'misetshu j'awa d'ida d'i begobi kaja 'nangni mep matshe cathre gi rî tshuya 'mise tshugi g'â phümi digi matup mebikha 'mise phödo ciya sem phamma cuba lâ ditshu rangwa gi golebe beni 'imbe z'e köyöp da gäp khora gi ngace lu tshâ läsha cira sungmi nangse 'lam khori gelo tshugiya khongri 'londö tard'u beu 'ing z'e 'ime.

Tsang gi Desi Phüntsho 'Namge gi Zh'apdru gi tshen gi 'nyendra ditshu g'oule ngâge lhakpardu langdi Zh'apdru Ngawa 'Namge chô trongni da Lhomön Khazhi khogi olu tsuni gi d'önle 'mâlu khämi 'Mapö Lagune z'emi-da B'ö'mâ jabombe tangdi d'igang B'ö'mâ tshugi Drû Chödingdi tshâci thakôdi beru thanjukha höpda Paro B'âko Tshodr'û da Wang Tshoche Gebi 'mâmi pazap tshugi B'ö'mâ phamdaple 'Mapö Lagune ya 'mâse bänu.

Tsang Desi gi 'mâ phamzh'ile chöje Druba Kinle gi 'önsä Tshewa Tendzi chô gi 'Lam Zh'apdru gönda zh'udi Tanggu lhaga gi tsöbi zhino chan-yam phüwi shülu cilo 1619 gi lô Tsang Desi Phüntsho 'Namge di drumne gibe tshele däbi lôju semda drê Tanggui bj'aphu na Zh'apdru khora druba 'nangsa sayom capdi beru 'nökön g'anee maj'umle tshu drodö jabombe d'âchap songdi pende druba chôle 'nampar gäwi tâtshelu Nga Cûdru sung-mi di 'lam khori châdam gu pâko 'nangnu.

Cilo 1619 gi lonju lu Yap Tenbi Nyim shâbi loju sendi Tanggui bj'aphu na druba 'nangsa yap gi kuphum B'ö le dendre zh'udi michö phüni gi dr'andri dzê 'nang yöpda cilo 1620 rapjung cubi satre dau 'ngabi tshê cutham lu zâga gawi nyima Ceri lhaga gi densa tapdi nangtebe Yapje Tenbi Nyimi kudung ringse zhûsa 'ngü gi chötö ci lo ngo pcheta 'nyî gi nangkhö lu

zheng ’nangbe Zh’apdru khori ’löbö khädrup Lhawa ’Lotrö dendre zh’udi lhaga dina zh’ädra sumcu bemi gelo gi de gud’angba tsu ’nâmle tshu Dru gäkhap dina dr’atsha da rapde tshu rimba zhindube j’ungyöp ’ime.

Zh’apdru Rimboche chô gi Lho Khazhii gäkhap dina Druba Kâjübi chöjü zhitsu ’nâmda chö gi ’uthri zhen Lhapa da ’Nä’nyingpa Barapa Kathokpa Câz’ampa tshu beuda ’Lam Khâ ’Ngagi Zh’apdru Rimboche gi khong lu jikdra tömme z’e cilo 1629 lu ’Lam Khâ ’Nga dom zh’ile Zh’apdru Rimboche Sinmodokha Dzong Sang’nga Z’apd’ön Phodra na zhupda ’mâ capba ongdi thapdzing beuda Thimphu Wang ’Langma lungle ’ingmi gupön tsou ’Lam Pende di ’mâdzing na shiken j’ung yöru ’Lam Khâ ’Ngagi ’mâdi jû du matshuple Zh’apdru da B’ö gi gäp Tsang Desi tshugi b’âna madriba yöni digi ’Lam Khâ ’Ngagi Phüntsho ’Namge gi sä Tsang Desi Karma Tencong ’Wangpo lu japco zh’udi thüncho ’mâmi tshugi sa’ne khâ dr’û le d’üci lu ’mâ thöndi beru thanjukha ’mapö mangrapci dzinzung bächeni digi ’mâ g’âra lo B’ö lu jogop thäyöp ’ime.

Pchige le lendra mangrapci ’nöp kämi da nânaleya ngolo gi j’awa nyemba tsammi lesha ci thönni digi chöcho gi shêyön lhapsi da sicong gi châla dzêsi sai châtshü tsentotobe yösi tshugu dzongzhi capni gutsuple Pinakha da ’Wangdi Phodra gi dzong di cilo 1637 da 1638 lu rimba zhindube zhengdi dumdra ci jû du matshubi b’âna ’Lam Khâ ’Ngagi Desi Karma Tencong ’Wangpo lu ngenkü gi thôle Pinakha lube ’mâthe sumba j’ungru ’Lam Khâ ’Nga da B’ö’mâ japco bewa ongmi ditshu g’âra phamdani digi Zh’apdru Ngawa ’Namge chô lu Dru gäkhap na chethoi ’wangtshe yöp Tsang Desi gi hag’onu.

Zh’apdru Ngawa ’Namge gi tshen’nyen gi b’aden chimtsha gäkhap chanyam lu chaple *Kuch Bihar* da *Nepal* thâring Lada gi gäp tshugi Dru gäkhap da cikha thünlam zoni gi g’okap tshödi omle Lada gäp gi B’ö nupcho khathu lu khori ’ngao gi ’ü mangrapci phümi di cilo 1959 gi lô Jana gi olu matshü tshöntshö Drû gi ’wangchai olu dönu.

D’ele *Nepal* gi gärap zhiba *Ram Shah* gi tsöbi jüdzin gi gäp tshugi Zh’apdru le chô zh’uni digi ’Lam D’amchö Päka chô *Nepal* gäbi Phodra na ’löböbe

halam lo ngo kheci deci zhû yöpda shüle Drû gi jêkhem thrirap sumba dzênu.

D’ü dile tshu rimba zhindube Drû gi ’löbö kheci ’nyî deci gi chöcho gi j’awa lu ’löbö dzêbi önbe G’orkhai gäp tshugiya Kathmandui yongdra cen gi ’nä Phâp Shingkö da *Nepal* j’angsha *Nagarthali* gi tsöbi sa’ne khâ mangrapci Druzhung lu phüule sa’ne ditshu na lhaga läsha ci zhengdi Druzhung gi chapsi thêkha lu cang yöp ’ime.

Zh’apdru Rimboche gi Dru gäkhap cikdri gi thô ’uthri dzêni gi zh’äzhe dzêzh’ile tshu Druba Kâjübi chô gi meng ’mida gäkhap lu châdi ’milu Drupda gäkhap lu Dru Ü z’e tâ’nangdi zhung tsou Pina Dewa Chenmi Phodra na zhitsu ’nangmi khâ khazhii chôtsham sungmibe dzongbö tshu köyöp zhindu dzongbö ditshugiya tha d’amtshi gu kädi châchi zh’u yöpda d’iya Khaling da Merak Sakteng Dungsam Shâ j’angcho satsham sungmi dzongbö da lhotsham *Duars* da shâ lho ’ngadei dzongbö tshu rimba zhindube kö ’nangnu.

Gäkhap gi chapsi cangni da pchi gi drale sungthap beni lu Zh’apdru gi dzongzhi mangrapci zheng ’nangmi tshuya d’angbara cilo 1629 lu Semtokhai Dzongda 1637 da 1638 lô Pinakha da ’Wangdi Phodra gi dzong zhengni gutsup matshe 1641 gi lô Trashichöndzo zhengni gutsunu.

D’ele cilo 1646 da 1649 gi b’âna Gâsa da ’Lingzhi Paro Drugä sum lu tsendzong zheng gobi jumtshe tsoura B’ö sobi ’mâ kâthap lu ’imle cilo 1646 le 1651 gi ringlu thudam lu mazhû tshöntshö gi b’âna dzong zhen ya Trongsa dzong da Rinpung dzong Chukha dzong D’aga dzong Bj’aga dzong Lhüntsi dzong Zh’emgang dzong Trashigang dzong tshu rimba zhindube zheng ’nangnu.

Cilo 1641 gi lô Tsang Desi gi ’wangtshe di Gelubi chö jü zungmi gongsa ’ngabi olu tshüsodi beru Tsang Desi zumbera B’ö gi ’wangdzin sâp tshugiya lhocho topden Drubi gäkhap dilu zöma tshuba cilo 1644 gi lô B’ö sobi ’mâ domdi Lhodra jüzh’ile Drû B’umtha lu ’mâdzing beuda B’ö sobi ’mâ phamdaple Drû ’mâ tshugi g’otshön gi tsöbi ’mâcha gi rî mangrapci pcho yöp ’ime.

Gäkhap chungku Dru Ü di zuma lu B'ö gi gäp tshugi drâ langma lu tendi Dru gäkhap di thekchen nangbi zhiten B'ö da cokthep 'ingru ranglu gi khächö zhenda madrau ci goni 'imbi thuzhe 'nangdi chogu châlen da Dru'mii g'önche lam lüsö le gutsudi B'ö da madrawi lüsö sôsoci tsam'nâm matshe 'mikha dzêbi Drilam 'Namzha tshugi söya tsudi Drû gi 'mise tshu ranglu gi khächö zâm lu panyam kêni gi thapshe tshu dri 'nangnu.

Zh'apdru gi 'lapja 'nangmi gi drupdrä gäkhap rangwa gi lamlu d'atshün gi b'ânaya jüncong bädi yöpda Zh'apdru gi shüle g'ôm rimj'ö tshugi kapluya j'angchole B'ö'mâ lenthe dünda lhocho le *British* gi 'mâ lenthe cûci deci j'ungru gäkhap zhen lu mashôwa rangwa rangtsebe yömi di kho gi kadri lu tendi 'ime.

'Lam Zh'apdru gi Dru Ü di gi d'önle Kathrim zh'ätho le ce 'nangmi di shüle cilo 1626 gi lô jêkhem thrirap cuba Tendzi Chöge gi yitho lu phapni da drê thram köni gi lamlu da thrä duthang thrimgä gi j'acö phazhi thopkä gelo da zhungdrä gupön tshugi cathrim tangkhu lâle thap machobi cathrim tshu tsam 'nangnu.

D'ele 'Lam Zh'apdru gi Dru gäkhap na côdrup cencibe chapsi congthang gi lamlu gutsu yöp matshe gäkhap gi lungcho tshu sôsobe gopsha capdi ci'la pönlo reda pönlo gi olu Dzongkha re d'ele dzongbö da pönlo gi 'ngade jabomni digi chapsi cangni dâ maz'ünmi tshulu dr'ungpa reda 'mise da Dzongkha gi pönkha tshugi b'âna dräwa thapmi 'ü detshe rele gapre käsö gi lamlu tshuya tsu 'nangnu.

Cilo 1651 gi lô Zh'apdru Ngawa 'Namge chô 'uthri le gongzh'u dzêdi Pina Dewa Chenmi Phodra nalube thudam lu mazhubi hema chösi 'nyî gi 'uthribe kho gi kutshap tshugiya lo ngo jathra pcheta sum cilo 1907 gi lô Dru jüdzin gi gäbi sö matsû tshöntshö lamlu digura 'ime.

Chösi 'nyî gi lamlu diya gäthrim gi 'uthri desi da chöthrim gi 'uthri jêkhembo be kö'nâm le desi thrirap d'angba Tendzi Drugä da jêkhem thrirap d'angba Päka Jungne köru Zh'apdru Ngawa 'Namge khora zummi gäkhap gi 'uthri cô drupcen mebi drupdrä lu d'ürap cwopgäpa pchê malâm cigi hema le Zh'apdru gi trüku ku sung thû sumbe j'ömda g'âlu cha zhâni

'ina mashêru thûtrüdi gäkhap gi 'uthribe ngödzin bäyöpda lâle ngomagu Zh'apdru gi trüku lu 'wangtshe bom meba gäkhap gi ngota zumcibe tsidi sicong gi 'wangtshe cen cilo 1651 le 1907 gi b'âna desi thrirap 'ngapcu ngâzhi legä maj'um 'ime.

Lhojong Khazhii gäkhap dina hema chösi gi lamlu dringdribe mêni digi ka nge thömthön sara döple Zh'apdru Ngawa 'Namge chô gi gäkhap cikdribe zô 'nangthole zh'idei gäkhap Dru Ü lu meng d'ön 'nä jûdi chôda lamsö zâm zhenda madrawi ngota gi khächö tshu tsu'nâm le 'lam khora gi 'milo sumcu so'nga gi ring lu chösi lu 'nyî gi chapsi cang 'nangmi kap lu pchige gi drale 'nampar gäu matshe sîda chô gi lamlu z'ungdre gi thôle päni gi d'ön lu dzongzhi mangrapci zheng 'nangdi dzongzhi ditshu gi sai châtshü da tsenthap tshuya zhenda madraube yönidigi d'ari nâbaya Dzongkha gi sicong yitsha mangrapci throthü dira dzong ditshugina lâle thapdo yöp 'ime.

Zh'apdru gi cathrim tsam 'nangmi ditshu 'miksel gi 'nyeri châdang mebi dr'angden khächö cen gi cathrimci 'imle cathrim dilu zhizhadi d'ari nâbai cathrim ditshu zoyöpda rangzhi gi zorida chô lu khäp thu sricen 'nyingtop drenda da dr'äwi 'lam pou ma ong ünring lu zimi Zh'apdru Ngawa 'Namge chô Dru gäkhap gi phacho d'amba meng d'ön da thüm ngêdenci 'ing.

Text D: Phonological Dzongkha

སྒྲུ་ཀས་ཁབ་ཀི་ ཕ་ཆོདམ་ཏ་ ཞབ་སྒྲུ་ ངཝ་ནམ་ཀེ་ཆོ།
བྲི་མི་ — བླ་ཤོ་ རིན་ཛི་དོ་ཛི།

༄ ཞབ་སྒྲུ་ ངཝ་ནམ་ཀེ་ཆོ་ སྒྲུ་ཀི་ ཀས་རབ་ན་ གཞན་ཏ་མ་སྒྲ་ཕི་ ཡོངསྒྲ་ཅེན་ཅི་ ཨིམ་ཏ་ དི་ ཡ་ ཧེ་མ་ ཆོས་སི་ཀླི་ཀི་ དབུ་ཁྲི་དམ་ཏ་ཏེ་ གཞུ་ཏི་ཀོ་ལེ་ གུས་ཞབ་ ཏོམ་ཏེ་ ཞུ་སོས་ཡོསབ་ལེ་ ཞབ་སྒྲུ་ཁོ་ར་ གཞུ་ཏི་ཀབ་ཀི་ ཛོ་ཛ་དི་ཚུ་ ད་རི་ནཱ་ཏ་ཡ་ སྒྲུ་ཀས་ཁབ་ཀི་ ཡུ་ཀེ་ཀི་ ལེ་དོན་ཚུ་ཏ་ སྒྲས་ཕ་ཏོམ་ཏེ་ར་ ཛུང་དོ་ཡོསབ་ ཨི་མེ།

ཞབ་སྒྲུ་ རིམ་ཏོ་ཆེ་ཆོ་ ཐོས་དབུས་ ཛང་ཚུ་སླིང་ གཞི་ཀ་གྲོང་ལུ་ཏེ་ ཡབ་ ཧེན་ཏི་ཉིམ་ཏ་ ཡུམ་ སོས་ནམ་པས་ཀི་བུ་ཁྲི་ ཀླི་ཀི་ སས་ལུ་ ཅི་ལོ་ ༡༥༩༤ རབ་ཛུང་ ༡༠ ཏེ་ཤིང་ཧ་ ཛཙུ་ དང་ཏེ་

ཆོས་ ༡༡ ལུ་ ཞེས་ལེ་ ཧཱུ་སྒྲ་ཧ་ཅམསཔ་ཏེ་ ཀུ་བྲུངམི་ ཤུས་ལུ་ ཆོས་རྫུས་ གཟུངམི་ ཁོ་རི་ཀུ་ཆེ་ སོམ་ ཀུན་ཁེན་པདྨ་ཀརཔོའི་ ཀྲུས་ཀུ་ ཨིངལུ་ཚུ་ ཁ་སེ་ཏེ་ སྔོ་ཆམེ་ཏ་ སུངནང་ནུ།

དེ་ཀྲང་ ཞཔ་སྒྲུ་ རིམ་ཏོ་ཆེ་ལུ་ མི་ཕམ་ཧྲེན་ཛྷེ་དོ་ཛྷེ་ ཟེ་ ཞུ་ཨིངནུ་ ཀྲུ་རུ་རིམ་ཏོ་ཆེ་ཀྲི་ ལུང་ཧྲེ་ལེ་ ངཕ་ཧུསན་ཛོམ་དོ་ཛྷེ་ད་ ཀུ་ཆེ་སོམ་ ཀུན་ཁེན་པདྨ་ཀརཔོའི་ ལུང་ཧྲེ་ལེ་ ཧྲ་ཀྲི་དབངཔོ་ ནམ་པར་ ཀྲས་ཕི་ཏེ་ ཟེ་ སུང་ཏི་ ཡོསཔ་ལེ་ ངཕ་ནམ་ཀྲེ་ ཟེ་ ཞུ་མི་དི་ ཧྲ་ཀྲི་དབངཔོ་ ནམ་པར་ཀྲས་ཕི་ཏེ་ ཟེ་མི་དི་ དོར་ཧུ་ཧྲུ་ ཨི་མེ།

སླམ་ ངཕ་ནམ་ཀྲེ་ ཀློ་ཀྲི་ ཀུན་ ཆུང་ཀུ་ ཀྲང་ལེ་ར་ ཡཔ་ ཧྲེན་ཏི་ཉིམི་ ཀུན་ཧུས་ལེ་ ཤེ་ཡོན་ གཟི་ནི་ ཀྲུ་ཙུ་དི་ ཀྲུངལོ་ ༨ གཞེཔ་ད་ ཨ་ཀྲེ་ མི་ཕམ་ཆོས་ཀི་ཀྲསཔ་ ཀློ་ཀྲི་ ཀྲེ་ཉེ་ཀྲི་ དོམ་ཏ་ ནང་དི་ སྒྲུ་ཏི་ཀོས་མ་ལུ་ ཀྲུས་ཀུ་ཏེ་ ཧ་སོས་ ཞུ་ཡོསཔ་ད་ དེ་ལེ་ རིམ་ཏ་གཞེན་ཧུ་ཏེ་ སྒྲ་ད་ ཆོ་མ་ རིསུ་ སང་ ཧྲེང་ ཧྲེན་ ལྷ་སོ་ཏི་ ཕྲིན་ཀྲི་ ཤེ་ཧྲའི་ རིཀཔ་ལུ་ ཛྷངཕ་ སྔ་ཆིམ་ཏེ་ ཧྲེ་ཏི་ཁ་ ནང་དོན་ ཉམ་ཧྲོཀ་ཀྲི་ ནས་ལུ་ཡ་ ཛྷངཕ་ ཧྲེ་དི་ ཀུན་ གཞོས་མི་ ཀཔ་ལེ་ར་ རལུང་ གྲ་ཚན་ ཨ་ཀྲེ་ཀྲི་ ཚཔ་ཏེ་ པེན་དེ་སྒྲུ་ཏ་ཀཱ་ཧྲུས་ཏི་ ཧུངཧྲུས་ཁེམ་ཏོ་ ཕྲི་རཔ་ ༡༨ པ་ལུ་ ཧ་སོས་ཞུ་ནུ།

ངཕ་ནམ་ཀྲེ་ཀློ་ ཀྲུངསྒྲ་ ༨ གཞེཔ་ད་ ཨ་ཀྲེ་ ཤུ་སོཔ་ལེ་ སྒྲུ་རལུང་ གྲ་ཚ་ཀྲི་ ཧུངཧྲུས་ཁེམ་ཏོ་ ཕྲི་རཔ་ ༡༨ པ་ཏེ་ ཧ་སོས་ ཞུ་ཕི་ཀཔ་ལུ་ པོས་ཀྲི་ ཆོས་ཆོ་ཀུ་ཚཔ་ མང་རཔ་ཅི་ ཕྲི་ཧ་ཕུས་ཕ་ ཙླ་ ཡོསཔ་མ་ཆེ་ སྒྲུ་ལེ་ཡ་ ཀུ་ཚཔ་སྒྲི་ ཆོས་ཛེ་ སྒྲུ་ཏ་གིན་ལེ་ཀྲི་ ཀུ་ཀློ་ ཆེ་ཕ་ཧྲེན་ཛྷེ་ཀློ་ ཛོན་ནུ།

སླམ་ ངཕ་ནམ་ཀྲེ་ཀློ་ ལྷོ་ཛོང་ ཁ་གཞི་ སྒྲུ་ཀྲས་ཁཔ་དེ་ན་ ཛོསན་ཚུས་ཀྲི་ གོ་ལེ་ ནམ་ཐན་ སྒྲ་མེན་ ལེ་ཤ་ཅི་ གོས་དེ་ཡོས་རུ་ དོམ་ ཀྲུ་རུ་རིམ་ཏོ་ཆེ་ཀྲི་ ལུང་ཧྲེ་ད་ པས་ཡི་ཤེ་ཀོསམ་ཀྲི་ ལྷོ་ ཁ་གཞིའི་ དབུས་ཁ་ ཆོས་སི་ཀྲི་ ཧྲེན་ཏི་དཔ་ཏེ་ ཛོསངཀོ་ཏི་ ཧྲུས་ཀུས་ ཞུ་ཡོསཔ་ ཨི་མེ།

ཞཔ་སྒྲུ་ ངཕ་ནམ་ཀྲེ་ཀློ་ ཅི་ལོ་ ༡༥༢༧ ལེ་ ༡༥༩༢ ཧོསན་ཧོས་ གཞུ་མི་ ཀུན་ཁེན་པདྨ་ཀརཔོའི་ ཀྲུས་ཀུ་ ཨིངཏི་ ངོས་ཛིན་ ཛྷངཞི་ལེ་ཚུ་ ཀུ་ཆེའི་ ནས་ཧྲང་དི་ ཧུ་ཅོས་ སོང་དི་ ལྷོ་མོསན་ ཁ་གཞིའི་ སྒྲོ་དོས་ ཧྲེ་ཚུཔ་ཏེ་ ཡུ་སོཔ་ད་ དེ་ཡ་ ཀུན་ཁེན་པདྨ་ཀརཔོ་ཀློ་ ཅི་ལོ་ ༡༡༦༡ ལེ་ ༡༢༡༡ ཧོསན་ཧོས་ གཞུ་མི་ སྒྲུ་ཏ་ཀཱ་ཧྲུས་ཏི་ ཆོས་ལུ་ གཞི་ཙུ་ནང་མི་ སྒྲོ་ཀོསན་ ཅང་པ་ཛྷ་རས་ ཡི་ཤེ་ དོ་ཛྷེ་ཀློ་ཀྲི་ ཀྲུས་ཀུ་ ཨི་མེ།

ཞཔ་སྒྲུ་ ངཕ་ནམ་ཀྲེ་ཀློ་ ཀུན་ཁེན་པདྨ་ཀརཔོའི་ ཀྲུས་ཀུ་ ཁྲུས་མེ་ཨིམ་ཏི་ ངོས་ཛིན་ ཧྲུམ་ད་ ཞཔ་སྒྲུ་ལུ་ མ་རངམི་ པོས་ཀྲི་ཀྲསཔ་ ཅང་ཀྲི་དེ་སི་ ཧྲེན་སུངདབངཔོའི་ ཧྲུཔ་ཅོ་ཡོས་མི་ པླས་ དབངཔོ་ ཧྲུང་ཡོསཔ་ལེ་ ཧྲེན་སུངདབངཔོའི་ སས་ ཕུསན་ཚོ་ནམ་ཀྲེ་ དེ་སི་ཀྲི་ ཕྲི་ཁ་ ཧྲོས་ཞིན

ལེ་ཚུ་ བོས་གི་ གསཔ་ད་ ཞཔ་སྒྲུ་ ཀླེ་གི་བླཱན་ ཐུསན་ལམ་ ཧེ་མ་ཕ་ཡ་ མླ་ཉམ་ ཡླ་སོཔ་ལེ་ ཙང་ཛེ་སི་ ཕུསན་ཆོ་ནམ་གེ་གི་ སྒྲོ་གོསན་ ཙངཔ་ཛ་རས་གི་ ཀུའི་གུས་ཆེ་ དངབ་ལེ་ ཁྲུང་མི་ རལུང་གི་ ནངཧེ་ཙོ་ཙེ་ རངཛུ་ཁརས་པ་ནི་དི་ ཁོ་ལུ་ ཙླེ་གྲོས་གོཔ་ཐེ་ སླཔ་མ་ཆེ་ གས་སི་དེ་ཐེ་ ཙླེ་གྲོས་ཐེ་མ་ཧུ་ཐ་ཅིན་ ཛེ་ཧོ་ཧོ་ད་ ཀི་ཧོང་ཧོ་ཐེ་ ཙ་ལེ་ར་ མི་གཉླ་ ཟེ་ ཉེན་དའི་ ཡི་གུ་ཧོས་ཏུ་ སླམ་ ངཕ་ནམ་གེ་ཚློ་ལུ་ ཙླེ་གྲོས་ ཛྷེ་ནི་གི་ ཐུ་ཧོས་མེ་ཐ་ ཡི་ལེན་ ནངཐེ་ནངསེ་ རངཛུ་ཁརས་པ་ནི་དི་ ཛ་ཆེའུ་ ནམ་ཁ་ གཟུམ་ཅིད་ ཛ་ཚུང་ཀུ་ ཡུང་སྒྲུ་ གཟུམ་ཅི་ལེ་མླེ་ནི་དི་གི་ གླ་ཧི་ཡོསཔ་ཨེ་ནཡ་ མ་ཤླེཔ་མ་ཆེ་ གཛེམ་ཅི་ཐེ་ ངད་ཅི་ཁ་ ཡོས་ཏུ་ ཆོས་ལུ་ བྲིང་ནི་གི་ ཐུ་ཧོས་མེཔ་ལེ་ ཆོས་རི་ གུས་ཁཔ་གི་ ཆོས་ མ་གཟུང་མ་ཅིན་ ངེ་གྲ་ཚ་ ཆུང་ཀུ་དི་གི་ཡ་ ཆོས་ གཟུང་ནི་དི་ ལླ་ཁ་འོང་ ཟེ་ ཀོས་ནང་ནུ།

དེ་ལེ་ ཞཔ་སྒྲུ་ ངཕ་ནམ་གེ་ ཚློད་ ཙང་གེ་ཛེ་སི་ ཕུསན་ཆོ་ནམ་གེ་ ༢ གེ་བླཱན་ ཐུ་མ་ཐུསམ་ ཐོམ་ཐེ་ ཛྷངསོ་ནི་དི་གི་ སླམ་ ཞཔ་སྒྲུ་ཚློ་ ཁ་གཞི་སྒྲུ་ལུ་ ཛོསངགོ་ཐེ་ ཧླ་ཆེ་གནླམ་ མངརཔ་ཅི་ ཛྷམ་ལེ་ གྲོཔ་ཅི་ཐེའུ་ད་ སྒླུ་ལེ་ ཛྷིག་ཡེ་ མ་ཧོས་དི་ཐེ་ཏུ་ སླམ་ ཁོ་རི་ཟུ་ཁ་ ནླེ་ ཆཔ་ཅི་ ཧོས་ཡོསཔ་ད་ ཚློ་ཅི་ཐེའུ་ད་ པས་ཡི་ཤེ་གོསམ་གི་ ལྷོ་མོསན་ ཁ་གཞིའི་ གུས་ཁཔ་དི་ ཁོ་རི་ ཚླ་ཡི་གྲུ་ ཀས་དི་ སླུ་མི་ ཛུས་ཛའི་ ས་གཞི་ཐེ་ ཕུས་ནུ།

གཟིམ་ལམ་ཅིན་ ལས་གོསན་ ཛླ་རོ་ཛོང་ཅེ་གི་ ད་ཆོསན་ལུ་ ཨོ་རོ་ཅི་ ཕློ་གི་ ཧིང་ཌླ་དི་ ལྷོ་ཆེ་ ཁ་ཐུ་ལུ་ ཛོསན་ཛོསམ་ གཟླེཔ་ལེ་ ཧླ་ད་ཧེན་སྒྲེ་ ག་ཅི་ལེ་ཐེ་ཏུ་ ངཕ་ནམ་གེ་ཚློ་ ལྷོ་མོསན་ ཁ་གཞི་ལུ་ སྒྲོ་ཧོས་ཛླེ་ཐ་ ཛོསམ་ཐ་ཅིན་ ག་ཅི་ཛེ་ཅི་ ལེ་གཞིམ་འོང་ནི་གི་ ད་ཆོསན་ ཧོསན་ཡོསཔ་ ཨེ་མེ། ནས་དོསན་ དི་ལུ་ཧེན་དི་ ཀླ་ས་ཛོང་ཁ་ལེ་ སྒླུ་གུས་ཁཔ་ན་ལུ་ ཡོང་སྒྲ་ཅེན་ གོསན་ འོཔ་ཆོ་སླམ་གི་ ལྷོ་མོསན་ ཁ་གཞིའི་ ཆོས་སི་ཀླེ་གི་ དབུ་ཁྲི་ ཛླེ་ནི་གི་དོསན་ལེ་ སླམ་ ཞཔ་སྒྲུ་ཚློ་ ལྷོ་ལུང་མ་ལུ་ ཛོསང་གོཔ་ཐེ་ གོསན་ད་ ཕུས་ཙུ་གཞིན་ཛུ་ ཞཔ་སྒྲུ་གི་ཡ་ ཞས་གཞེ་ཛླེཔ་ལེ་ འོཔ་ཆོ་སླམ་གི་ མླ་དེ་ ཆུང་ཀུ་ཅིད་ སྒྲ་དི་ བོས་ལུ་ ཞཔ་སྒྲུ་ ཛེན་སྒྲེ་ཉུ་ཕ་ ཛླ་ནུ།

ཅི་ལོ་ ༡༧༡༨ རཔ་ཛུང་ ༡༠ ཐེ་ མི་སྒྲུ་ལྷོ་ ཀྲུང་ལོ་ ༢༢ གཞླེཔ་ད་ ཞཔ་སྒྲུ་ཚློ་ སྒྲུ་གུས་ཁཔ་ན་ ཆིཔ་ཁ་ ལྷོ་ལུང་མ་ ཛྷུ་ནླམ་ད་ཅི་ཁ་ དརི་ནླ་ཐ་ པི་ན་ཛོང་གི་ ནླ་ཧེ་ རངཛུ་ཁརས་པ་ནི་གི་ ཙོས་ཐེ་ ནླ་ཧེ་ ཁེ་ཐར་ཛུ་ཕླཔ་ མངརཔ་ཅི་ ནམ་དི་ གླ་ས་ལུ་ཕེཔ་ད་ ས་ནླེ་དི་ཁའི་ ཡོང་སྒྲ་ཅེན་གི་ གཟ་ཚ་ ཐུས་མི་ཚུ་གི་ ཕེཔ་སུ་ཞུ་དི་ དབང་ཞླུ་མ་ཆེ་ གོསན་གི་ ཛྷིསེ་ཚུད་ ཕྱུཔ་ ལྷ་ཕ་ཆེ་རི་གི་ གླ་ས་གཞླུ་རིང་ལུ་ ཞཔ་ཧོ་ ཕུསན་སུམ་ ཚློ་ཧོ་ཧོ་ཐེ་ ཞུ་ནུ།

དེ་ལེ་ སཱུམ་ ཞབ་སྒྲུ་ཚཱོ་ སཱེ་ད་ ཁྲི་ལེ་གྱང་ རྩུས་དེ་ ཐིམ་ཕུ་ལུང་མི་ ཛང་ཚེ་ སཱ་གྲོ་ པང་རི་ཟམ་ལུ་ ཆཱ་ཕེབ་རྣམ་ད་ ཕ་ཛོ་སྒྲུ་གོམ་གཞི་ཐེ་ ཀྲུས་ཀུ་ ཆེ་ཕ་ཏེན་ཛི་གི་ ཕེབ་སུ་ཐོམ་ཐེ་ ཞུ་ནུ།

དེ་ལེ་ ལམ་ཁ་ལུ་ བཱ་ཆེ་ ག་ནེའེ་མེ་ཐ་ ལེ་གཞིམ་ཐེ་ ལྷོ་མོནས་ལུ་ ཕེབ་ཚུ་མི་དེ་ལུ་ ཀ་སྦྲི་ གྲིན་སོ་ ཐེ་ དེ་ཆེ་ཕུ་ལུ་ པས་ཡི་ཤེ་གྲོསམ་ད་ ལས་གྲོསན་ དེ་གྱས་ལུ་ སོས་ཁ་ཕུས་ཐེ་ པོམ་ལ་ད་ སྦྲུས་ ལ་རྩུས་དེ་ པ་རོ་ལུང་མི་ཏེ་ཕ་ ཆོང་རྩུས་ལུ་ ཛོསན་ཛོས་ སཱུམ་ ང་ཕ་ཆོས་གྱེ་གི་ དེན་ས་ སྒྲུ་ཆོས་ ཛིང་ ལྷ་ག་ན་ ཛོསན་ནང་ནུ།

ཞབ་སྒྲུ་ ང་ཕ་ནམ་གྱེ་ཚཱོ་ ཁས་སྒྲུབ་ དབུ་ཁྲི་གི་ ཆེན་ ཧྲིམ་ཐ་ སྒྲུ་གྱས་ཁབ་ན་ དཱཆབ་རྩུམ་ལེ་ དེ་ དེན་གི་ སློམ་ མང་རབ་ ཛུང་ནི་དི་གི་ ཡོང་སྒྲ་ཅེན་གི་ སྒྲུ་མི་ཅོའུ་ ཛང་ཚེ་ ཁ་ཐུ་ལེ་ འོབ་ཆོ་སཱུམ་ ཕ་ཛོ་སྒྲུ་གོམ་གཞིབ་ ད་ སྒྲུ་ཐ་ཀིན་ལེ་གི་ སས་རྩུས་ པ་རོ་ད་ ཐིམ་ཕུ་ པི་ན་ཁ་ དབང་དི་ཕོ་གྲ་ ལུ་ གཞུ་མི་ཚུད་ ལྷོ་ཆེ་ ཁ་ཐུ་ལེ་ ཅུ་ཏུའི་ཛུང་ཚུ་ གཱ་ར་ ཞབ་སྒྲུ་ རིམ་ཐོ་ཆེའི་ ཛེ་སྒྲང་ལུ་ རྩུ་ཡོསཔ་ གཞིན་ཏུ་ ས་རྣེ་ ཁཱ་ སྒོ་སོ་ལུ་ ཆིབ་ཅོས་རྣང་དེ་ གང་ལ་གང་རྩུས་གི་ ཚཱད་ དབང་ལུང་ཚུ་ ནང་ཐ་ ལུ་ཏེན་དེ་ སྨིསེ་ཡོང་ལེ་ ཡི་ཆེ་གི་ དེ་ཐ་ད་ དཱན་ ཐོམ་ཡོསཔ་མ་ཆེ་ ཅབ་ཆ་ལེ་ དཱཕྲུ་གྱས་ཆེ་ རྩུས་ དེ་ ཀྲུ་ཆ་ཐེ་ཏཱར་ གི་ གྱསཔ་ པེརེམ་ནཱར་ཡན་ ད་ ཅི་ཁ་ཡ་ སྦྲུ་ཐུསན་རྩུམ་ལེ་ གྱསཔ་དི་གི་ ཛོ་ ཐུསན་གི་ ད་ཆེན་ལུ་ སཱེ་ད་ རྩུས་ཆ་ སཱུམ་ཆེའི་ ཆེའུ་གི་ ཅོས་ཐི་ རས་ཐྲོང་གི་ དོ་ཆ་ མང་རབ་ཅི་ ཡ་ ཕུས་ནུ།

པོར་ཀྲུ་གཱལ་ལེ་ ཡེ་ཤུ་ཐེ་སཱུམ་ ཕཱ་དར་ ཨེཤི་ཀྲེ་ཐའོང་ཀ་སེ་ལ་ ད་ གཞོ་ཕའོང་ཀབ་རཱལ་ ༢ གི་ ཅི་ལོ་ ༡༦༢༧ གི་ལོ་ སྒྲུ་ལུ་ ཏ་ཀོ་ཐེ་མི་དི་ ཡུ་རོབ་གི་མི་ གྱུ་དང་ཐ་ ཨིམ་ལེ་ ཁོང་ཉི་གི་ ཞབ་སྒྲུ་ ང་ཕ་ནམ་གྱེ་ཚཱོ་ ཆོས་སི་ཉི་གི་ གྱསཔ་ཨིམ་ཐེ་ ཀོས་ཡོསཔ་ད་ ཕཱ་དར་ ཀ་སེ་ལ་གི་ གྲི་ཅོམ་ ཅེན་ ཀོས་ཛོ་གཟུམ་ ཐེ་ཕ་ཅེན་ ཆོས་གྱས་ ཁོ་རི་ སྨིསེ་ཚུ་གི་ ཚཱད་ ཛེ་ཏེ་གི་ཛཕ་ གཅིར་ཐེ་རུ་ ཁོང་རི་ སློན་ཛོས་གཞིན་ཏུ་ ཐེ་ནི་ ཨིམ་མ་ཆེ་ དབང་ཤུ་གི་ གོ་ལེ་ སྨིསེ་ཚུ་ ཛཕ་ དིད་དི་ ཐེ་གོ་ ཐེ་ ཀ་ཛ་རྣང་ནི་ མེབ་མ་ཆེ་ ཅབྲེ་གི་ ནཱི་ཚུ་ཡ་ སྨིསེ་ཚུ་གི་ གཱ་ ཕུས་མི་དི་གི་ མ་ཏུབ་ མེ་ཐེ་ཁ་ སྨིསེ་ ཕོས་ཛོ་ ༡ ཡ་ སེམ་ ཕམ་མ་ཐུབ་ ལཱུ་དི་ཚུ་ རང་ཕ་གི་ གོ་ལེ་ཐེ་ ཐེ་ནི་ཨིམ་ཐེ་ ཟེ་ སློས་ ཡོབ་ད་ གྱསཔ་ ཁོ་ར་གི་ ངཅེ་ལུ་ ཚཱོ་ལེ་ཤ་ཅིར་ སུང་མི་ནང་སེ་ སཱུམ་ཁོ་རི་ གྱེ་ལོ་ཚུ་གི་ཡ་ ཁོང་ རི་ སློན་ཛོས་ཏར་ཏུ་ ཐེའུ་ཨིང་ ཟེ་ ཨི་སེ།

ཅང་གི་དེ་སི་ ཕུསན་ཆོ་ནམ་གྱེ་གི་ ཞབ་སྒྲུ་གི་ ཆེན་གི་ ཧྲིན་སྒྲ་དི་ཚུ་ གོའུ་ལེ་ དཱཀེ་ ལྷཀ་པར་ཏུ་ ལང་དི་ ཞབ་སྒྲུ་ ང་ཕ་ནམ་གྱེ་ཚཱོ་ གྲོང་ནི་ད་ ལྷོ་མོནས་ ཁ་གཞི་ ཁོ་གི་འོ་ལུ་ ཅུ་ནི་གི་ དོསན་ལེ་ སཱ་ལུ་ཁས་མི་ སྨཔོས་ ལ་གྱུ་ནས་ ཟེ་མི་ད་ པོས་སྨཱ་ ཛ་ཐོམ་ཐེ་ ཏང་དི་ དི་གྱང་ པོས་སྨཱ་ཚུ་གི་ སྒྲུ་

ཆོས་རིང་རི་ ཚཱ་ཅི་ ཐ་གཱོ་རི་ཐེ་རུ ཐན་ཛུ་ཁ་ཧྲོས་པ་ར་ པ་རོ་ བཱ་གོ་ཆོ་གླུ་ར་ ཕང་ ཆོ་ཆེ་ཐྲེ་བི་ སྐཱ་མི་
པ་གཟབ་ཚུ་ཀྲི་ བོས་སྐཱ་ ཕམ་རྡབ་ལེ་ སྐུ་པོས་ ལ་ཀྲུ་ནས་ཡ་ སྐཱ་སེ་ ཐས་ཏུ།
ཙང་རེ་སི་ཀྲི་ སྐཱ་ཕམ་ཞི་ལེ་ ཆོས་ཛེ་ སྐྲུ་ཐ་གིན་ལེ་ཀྲི་ ཨོསན་སས་ ཆེ་ཕ་ཧྲེན་ཛི་ཆོ་ཀྲི་ སླུམ་ཞབ་
སྐྲུ་ ཀྲོསན་ར་ ཞུ་རི་ ཧྲང་ཀྲུ་ལྷ་ཀ་ཀྲི་ ཙོས་ཐི་ གཞི་ནོ་ ཆཉམ་ ཕྲུས་ཕྱི་ཤྲུས་ལྱུ་ ཅི་ཡོ་ ༡༨༡༩
ཀྲི་ལྱོ་ ཙང་རེ་སི་ ཕྲུསན་ཆོ་རྣམ་ཀེ་རི་ སྐྲུམ་ནེ་ཀྲི་ཐེ་ ཆེ་ལེ་རྡས་ཐི་ ལྱོ་ཛུ་ སེམ་ར་སྐྲེ་ ཧྲང་ཀྲུའི་ བྲེ་
ཕྲུ་ན་ ཞབ་སྐྲུ་ཁོ་ར་ སྐྲུ་ཐ་རྣང་ས་ ས་ཡོམ་ ཙབ་རི་ཐེ་རུ་ རྣོས་གོསན་ གནེ་ཡེ་ མ་རྡུམ་ལེ་ཚུ་ སྐྲོ་
རྣོས་ ཛ་ ཐྲོམ་ཐེ་ ནཱ་ཆབ་སོང་རི་ པེན་རེ་སྐྲུ་ཐ་ ཀློ་ལེ་རྣམ་པར་ཀྲས་ཕྱི་ ཧྲཱ་ཆེ་ལྱུ་ ར་ ཟུ་གྲུ་ སུང་མི་
རི་ སླུམ་ཁོ་རི་ ཀླ་རྡམ་ཀྲུ་ པཱ་གོ་ རྣང་ཏུ།
ཅི་ཡོ་ ༡༨༡༩ ཀྲི་ ལྱོན་ཛུ་ལྱུ་ ཡབ་ ཧྲེན་ཐི་ཉིམ་ ཤཱ་ཐི་ཡོ་ཛུ་ སེན་རི་ ཧྲང་ཀྲུའི་ བྲེ་ཕྲུ་ན་ སྐྲུ་ཐ་རྣང་
ས་ ཡབ་ཀྲི་ གུ་ཕྲུམ་ བོས་ལེ་ རེན་སྐྲེ་ཞུ་རི་ མི་ཆོས་ཕྲུས་ནི་ཀྲི་ གྲན་སྐྲི་ རྣི་རྣང་ ཡོསབ་ར་ ཅི་ཡོ་
༡༨༢༠ རབ་ཛུང་ ༡༠ ཐི་ ས་གྲེ་ རཙུ་ ༥ ཐི་ ཆོས་ ༡༠ ལྱུ་ གནྣ་ཀ་ ཀ་ཕྱི་ཉིམ་ ཙེ་རི་ ལྷ་ཀ་ཀྲི་
རེན་ས་ཧྲབ་རི་ ནང་ཧྲེ་ཐེ་ ཡབ་ཛེ་ ཧྲེན་ཐི་ཉི་མི་ གུ་རྡུང་ རིང་སེ་གཞུས་ རྡུས་ཀྲི་ ཆོས་ཧྲེ་ཅི་ ལོ་རོ་
ཕྲེ་ཧྲ་སྐྲི་ཀྲི་ ནང་ཁོས་ལྱུ་ གཞེང་རྣང་ཐེ་ ཞབ་སྐྲུ་ ཁོ་རི་ སྐོས་ཐོས་ ཁས་སྐྲུབ་ ལྷ་ཕ་སྐོ་གྲོས་ རེན་
སྐྲེ་ཞུ་རི་ ལྷ་ཀ་རི་ན་ ཞས་སྐྲ་ ༣༠ ཐེ་མི་ ཀེ་ལྱོ་ཀྲི་རི་ ཀྲུ་དང་ཐ་ ཙུ་རྣམ་ལེ་ཚུ་ སྐྲུ་ཀས་ཁབ་རི་
ན་ གྲ་ཚོ་ར་ རབ་རེ་ཚུ་ རིམ་ཐ་གཞིན་རྡུ་ཐེ་ རྡུང་ཡོསབ་ ཨི་མེ།
ཞབ་སྐྲུ་ རིམ་ཐོ་ཆེ་ཆོ་ཀྲི་ ལྷོ་ཁ་གཞིའི་ ཀས་ཁབ་རི་ན་ སྐྲུ་ཐ་གཱ་རྡུས་ཐི་ ཆོས་རྡུས་ གཞི་ཙུ་རྣམ་
ར་ ཆོས་ཀྲི་དབྲུ་ཁྲི་གཞེན་ ལྷ་པ་ར་ རྣས་ཧྲིང་པ་ ཐ་རབ་ ག་ཐོག་པ་ ཟུ་ཟམ་པ་ཚུ་ ཐེཙུ་ར་ སླུམ་
ཁླ་ ༥ ཀྲི་ ཞབ་སྐྲུ་ རིམ་ཐོ་ཆེ་ཀྲི་ ཁོང་ལྱུ་ རྡིག་སྐྲ་ཧྲོསམ་མེ་ ཟེ་ ཅི་ཡོ་ ༡༨༢༩ ལྱུ་ སླུམ་ཁླ་
༥ རྣོམ་ཞི་ལེ་ ཞབ་སྐྲུ་ རིམ་ཐོ་ཆེ་ སེན་མོ་རྣོ་ཁ་རྡིང་ ས་ར་ཟབ་རྡོསན་ ཕོ་སྐྲ་ན་ གཞུབ་ར་ སྐཱ་ཙ་
ཐ་འོང་རི་ ཐབ་རྡིང་ ཐེཙུ་ར་ ཐིམ་ཕྲུ་ ཕང་ སླུང་མ་ལྱུང་ལེ་ ཨེང་མི་ ཀྲུ་པོསན་ཙོཙུ་ སླུམ་ པེན་རེ་རི་
སྐཱ་རྡིང་ན་ ཤེ་གེན་ རྡུང་ཡོས་རུ་ སླུམ་ ཁླ་ར་ཀྲི་ སྐཱ་རི་ རྡུ་རྡུ་མ་ཚུབ་ལེ་ ཞབ་སྐྲུ་ར་ བོས་ཀྲི་ཀས་པ་
ཙང་རེ་སི་ཚུ་ཀྲི་ བླ་ན་ མ་སྐྲི་ཐ་ ཡོས་ནི་རི་ཀྲི་ སླུམ་ ཁླ་ར་ཀྲི་ ཕྲུསན་ཆོ་རྣམ་ཀེ་ཀྲི་ སས་ ཙང་རེ་
སི་ གར་མ་ཧྲེན་ཙོང་དབང་པོ་ལྱུ་ རྡབ་ཙོ་ ཞུ་རི་ ཐྲུསན་ཆེ་ སྐཱ་མི་ཚུ་ཀྲི་ ས་རྣེ་ ཁླ་ ༨ ལེ་ རྣུས་ཅི་ལྱུ་
སྐཱ་ ཐོསན་རི་ཐེ་རུ་ ཐན་ཛུ་ཁ་ སྐུ་པོས་ མང་རབ་ཅི་ རྡིན་ཟུང་ ཐས་ཆེ་ནི་རི་ཀྲི་ སྐཱ་གཱ་ར་ ལོ་ བོས་ལྱུ་
རྡེ་དགོབ་ ཐས་ཡོསབ་ ཨི་མེ།

ཕྲི་ཀྲེ་ལི་ ལེན་སྨྲ་ མང་རབ་ཅི་ རྣོམ་པ་ཀཱས་མི་ཧ་ ནང་ན་ལེ་ཡ་ ངོ་ལོ་ཀྲི་ ཛ་ཕ་ཉེམ་ཐ་ ཅམ་མི་ ལེ་ཤ་ཅི་ ཐོས་ན་ནི་དི་ཀྲི་ ཆོས་ཆོ་ཀྲི་ ཤི་ཡོས་ན་ལྷུབ་སི་ཧ་ སི་ཅོང་ཀྲི་ ཀླ་ལ་རྡོ་སི་ སའི་ཀླ་ཚུལ་ ཅེན་ཧོ་ཧོ་ཐེ་ ཡོས་སི་ཚུ་ཀྲུ་ ཇོང་གཞི་ཅབ་ནི་ ཀྲུ་ཙུབ་ལེ་ པི་ན་ཁ་ཧ་ དབང་དི་ཕོ་སྲྀ་ཀྲི་ ཇོང་དི་ ཅི་ལོ་ ༡༨༣༧ ད་ ༡༨༣༨ ལུ་ རིམ་ཐ་གཞིན་ཧྲུ་ཐེ་ གཞེང་དི་ ཧྲུམ་སྲྀ་ཅི་ ཧྲུ་ ཧྲུམ་ཚུ་ཐི་ བླན་ སླུམ་ཁླ་ ཧ་ཀྲི་ ཧེ་སི་ ཀཱར་མ་ཧེན་ཅོང་དབང་པོ་ལུ་ ཉེན་ཀུས་ཀྲི་ སྒླ་ལི་ པི་ན་ཁ་ལུ་ཐེ་ རླ་ཐེ་ ༣ ཐ་ ཧྲུང་ཧྲུ་ སླུམ་ ཁླ་ཧ་ཧ་ བོས་རླ་ ཧྲུབ་ཅོ་ཐེ་ཕ་ འོང་མི་དི་ཚུ་ གླ་ར་ ཕམ་ཧ་ནི་དི་ཀྲི་ ཞབ་སྒྲུ་ ངཕ་རྣམ་ཀེ་ཀློ་ལུ་ སྒྲུ་ཀས་ཁབ་ན་ ཆེ་ཐོའི་ དབང་ཆོ་ཡོས་པ་ ཅང་དེ་སི་ཀྲི་ ཏ་གོ་ནུ།

ཞབ་སྒྲུ་ ངཕ་རྣམ་ཀེ་ཀྲི་ ཆོན་ཧྲེན་ཀྲི་ བ་དེན་ ཆིམ་ཚ་ཀས་ཁབ་ ཆཉམ་ལུ་ ཆབ་ལེ་ ཀུ་ཆ་ཐི་ཧླར་ ཧ་ ནེ་པཱལ་ བླ་རིང་ ལ་ཧ་ཀྲི་ ཀསཔ་ ཚུ་ཀྲི་ སྒྲུ་ཀས་ཁབ་ཧ་ཅི་ཁ་ བྲུསན་ལམ་ གཟོ་ནི་ཀྲི་ གོ་ཀཔ་ ཆོས་དི་འོམ་ལེ་ ལ་ཧ་ཀསཔ་ཀྲི་ བོས་ ནུབ་ཆོ་ཁ་བྲུ་ལུ་ ཁོ་རི་ ཧ་འོ་ཀྲི་ དབུས་མང་རབ་ཅི་ ཕུས་མི་དི་ ཅི་ལོ་ ༡༩༥༩ ཀྲི་ལོ་ ཧྲན་ཀྲི་འོ་ལུ་ མ་ཚུས་ཆོས་ན་ཆོས་ སྒྲུ་ཀྲི་ དབང་ཆའི་འོ་ལུ་ ཧོས་ནུ།

དེ་ལེ་ ནེ་པཱལ་ ཀྲི་ ཀས་རབ་ ༨ ཐ་ རྣམ་ཤཱ་ ཀྲི་ ཅོས་ཐི་ ཧྲུས་ཧོན་ཀྲི་ ཀསཔ་ཚུ་ཀྲི་ ཞབ་སྒྲུ་ལེ་ ཀློ་ ཞུ་ནི་དི་ཀྲི་ སླུམ་ དམ་ཆོས་པས་ཀ་ཀློ་ ནེ་པཱལ་ ཀས་ཐི་ཕོ་སྲྀན་ སློས་ཐོས་ཐེ་ ཏ་ལམ་ ལོ་ངོ་ ༢༠ དེ་ཅི་ གཞུ་ཡོས་པ་ཧ་ ཤུས་ལེ་ སྒྲུ་ཀྲི་ རྡོ་ཁེམ་ ཁྲི་རབ་ ༣ ཐ་ རྡོ་ནུ།

ཉུས་དི་ལི་ཚུ་ རིམ་ཐ་གཞིན་ཧྲུ་ཐེ་ སྒྲུ་ཀྲི་ སློས་ཐོས་ ༢༢ དེ་ཅི་ཀྲི་ ཆོས་ཆོ་ཀྲི་ ཛ་ཕ་ལུ་ སློས་ཐོས་རྡོ་ཐི་ འོས་ན་ཐེ་ གོར་ཁའི་ཀསཔ་ ཚུ་ཀྲི་ཡ་ ཀཱབྲ་མཱན་སྒྲུའི་ ཡོང་སྲྀ་ཅེན་ཀྲི་ རྣམ་ ཕླབ་ཤིང་ ཀོས་ཧ་ ནེ་པཱལ་ ཛང་ཤ་ ན་ཀར་ཐ་ལི་ཀྲི་ ཅོས་ཐི་ ས་རྣེ་ ཁླ་ མང་རབ་ཅི་ སྒྲུ་གཞུང་ལུ་ ཕུས་ཙུ་ལི་ ས་རྣེ་དི་ཚུན་ ལྷ་ཀ་ ལི་ཤ་ཅི་ གཞེང་དི་ སྒྲུ་གཞུང་ཀྲི་ ཆབ་སི་ བླ་ཁ་ལུ་ ཅང་ཡོས་པ་ཨི་མེ།

ཞབ་སྒྲུ་ རིམ་ཐོ་ཆེ་ཀྲི་ སྒྲུ་ཀས་ཁབ་ ཅི་ཀ་སྲྀ་ཀྲི་ སྒྲ་ དབུ་ཁྲི་ རྡོ་ནི་ཀྲི་ ཞས་གཞེ་ རྡོ་ཞི་ལི་ཚུ་ སྒྲུ་ཐ་ཀཱ་ཧྲུས་ཐི་ ཀློ་ཀྲི་སླེ་ མིད་ ཀས་ཁབ་ལུ་ ཀླ་དི་ མི་ལུ་ སྒྲུབ་ཧ་ ཀས་ཁབ་ལུ་ སྒྲུ་ཡུས་ ཟེ་ ཧླ་རྣང་དི་ གཞུང་ཅོ་ཙུ་ པི་ན་ དེ་ཕ་ཆེ་མི་ ཕོ་སྲྀན་ གཞི་ཙུ་ རྣང་མི་ཁ་ ཁ་གཞིའི་ ཀློ་ཚམ་ སྲུང་མི་ཐེ་ ཇོང་ཐོས་ཚུ་ ཀོས་ཡོས་པ་གཞིན་ཧྲུ་ ཇོང་ཐོས་ དི་ཚུ་གི་ཡ་ ཐ་དམ་ཆི་ཀྲུ་ ཀས་དི་ ཀླ་ཆེ་ ཞུ་ཡོས་པ་ཧ་ དི་ཡ་ ཁ་སླིང་ཧ་ མེ་རཀ་སཀ་ཧེང་ ཧྲུང་སམ་ ཤ་ཛང་ཆོ་ ས་ཚམ་སྲུང་མི་ ཇོང་ཐོས་ཧ་ ལྷོ་ཚམ་ སྒྲུ་ཕ་རསི་ ཧ་ ཤ་ལྷོ་ ཧ་དེའི་ ཇོང་ཐོས་ཚུ་ རིམ་ཐ་གཞིན་ཧྲུ་ཐེ་ ཀོས་རྣང་ནུ།

ཀྲས་ཁཔ་ཀྲི་ ཆཔ་སི་ ཅང་ནི་ད་ ཕྲི་ཀྲི་སྒྲ་ལེ་ སུང་ཐཔ་ཏེ་ནི་ལུ་ ཞཔ་སྒྲུ་ཀྲི་ ཛོང་གཞི་ མང་རཔ་ཅི་ གཞེང་ནང་མི་ཚུ་ཡ་ དང་ཐ་ར་ ཅི་ལོ་ ༡༦༢༩ ལུ་ སེམ་ཏོ་ཁའི་ཛོང་ད་ ༡༦༣༧ ད་ ༡༦༣༨ ལཱོ་ པེ་ན་ཁ་ད་ དབང་དེ་ཕོ་སྒྲ་ཀྲི་ ཛོང་གཞེང་ནི་ ཀྲུ་ཙུཔ་མ་ཆེ་ ༡༦༤༡ ཀྲི་ལཱོ་ ཀྲ་ཤི་ཆོས་ནདཛོ་ གཞེང་ནི་ ཀྲུ་ཙུ་ནུ།

དེ་ལེ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༤༦ ད་ ༡༦༤༩ ཀྲི་བཱ་ན་ ཀཱ་ས་ད་ སློང་གཞི་ པ་རོ་སྒྲུ་ཀྲས་ ༣ ལུ་ ཅེན་ཛོང་ གཞེང་གྲོ་ཏི་ ཧྲམ་ཆེ་ ཅོ་ཙུ་ར་ བོས་ སོ་ཏི་སྨཱ་ ཀཱ་ཐཔ་ལུ་ ཨིམ་ལེ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༤༦ ལེ་ ༡༦༥༡ ཀྲི་རིང་ལུ་ ཐུ་དམ་ལུ་ མ་གཞུ་ཆོས་ནཆོས་ཀྲི་ བཱ་ན་ ཛོང་གཞེན་ཡ་ ཀྲོང་ས་ཛོང་ད་ རིན་པུང་ཛོང་ ཚུ་ ཁ་ཛོང་ དཀ་ཛོང་ བྲ་ཀ་ཛོང་ ལྷུས་ནཙི་ཛོང་ ཞེམ་ཀང་ཛོང་ ཀྲ་ཤི་ཀང་ཛོང་ཚུ་ རིམ་ཐ་གཞེན་ཏུ་ཏེ་ གཞེང་ནང་ནུ།

ཅི་ལོ་ ༡༦༤༡ ཀྲི་ལཱོ་ ཅང་དེ་སི་ཀྲི་ དབང་ཆེ་དི་ ཀྲེ་ལུ་ཏེ་ ཆོས་ཧྲུལ་གཞུང་མི་ ཀྲོང་ས་ཧ་ཏེ་ འོ་ལུ་ ཚུས་སོ་དི་ཏེ་ནུ་ ཅང་དེ་སི་ གཞུམ་ཏེ་ར་ བོས་ཀྲི་ དབང་ཛིན་ སྤཔ་ཚུ་ཀྲི་ཡ་ ལྷོ་ཆེ་ཏོཔ་དེན་ སྒྲུ་ཏེ་ ཀྲས་ཁཔ་དེ་ལུ་ གཟོས་མ་ཚུ་ཐ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༤༤ ཀྲི་ལཱོ་ བོས་ སོ་ཏི་སྨཱ་ ཧྲམ་དེ་ ལཱོ་སྒྲ་ ཧྲུས་ཞི་ ལེ་ སྒྲུ་བུམ་ཐ་ལུ་ སྨཱ་ཛོང་ཏེཙུད་ བོས་ སོ་ཏི་སྨཱ་ ཕམ་དཔ་ལེ་ སྒྲུ་སྨཱ་ཚུ་ཀྲི་ གོ་ཆོས་ནཀྲི་ ཅོས་ཏེ་ སྨཱ་ཆ་ཀྲི་ནི་ མང་རཔ་ཅི་ ཕྲོ་ཡོསཔ་ ཨི་མེ།

ཀྲས་ཁཔ་ཚུང་ཀུ་ སྒྲུ་ཡུས་ དེ་གཞུ་མ་ལུ་ བོས་ཀྲི་ ཀྲསཔ་ཚུ་ཀྲི་ སྒྲཱ་ ལང་མ་ལུ་ཏེན་དི་ སྒྲུ་ཀྲས་ ཁཔ་དི་ ཐེཀ་ཆེན་ ནང་ཏེ་གཞི་ཏེན་ བོས་ད་ ཅོཀ་ཐེཔ་ཨིང་ཙུ་ རང་ལུ་ཀྲི་ ཁས་ཆོས་ གཞེན་ད་མ་ སྒྲ་ཙུ་ཅི་ ཀྲོ་ནི་ ཨིམ་ཏེ་ ཐུ་གཞེ་ནང་དི་ ཆོ་ཀྲུ་ཀཱ་ལེན་ད་ སྒྲུ་མིའི་ གོས་ནཆེ་ ལམ་ལུ་སོས་ལེ་ ཀྲུ་ ཙུ་དི་ བོས་ད་ མ་སྒྲ་ཕི་ ལུ་སོས་ སྤོ་སོ་ཅི་ ཅམ་ནཱམ་མ་ཆེ་ སྨིཁ་དྲེ་ཏེ་ སྒྲི་ལམ་ནམ་གཞ་ ཚུ་ཀྲི་ སོས་ཡ་ ཙུ་དི་ སྒྲུ་ཀྲི་ སྨིས་ཚུ་ རང་ལུ་ཀྲི་ ཁས་ཆོས་ གཞུམ་ལུ་ པ་ཉམ་ ཀཱ་ནི་ཀྲི་ ཐཔ་ཤེ་ཚུ་ སྒྲི་ནང་ནུ།

ཞཔ་སྒྲུ་ཀྲི་ སྤཔ་ཛ་ ནང་མི་ཀྲི་ སྒྲུཔ་སྒྲས་ ཀྲས་ཁཔ་ རང་ཕྲ་ཀྲི་ ལམ་ལུ་ དཚུསནཀྲི་ བཱ་ན་ཡ་ ཧྲུསནཅོང་ཐས་དི་ ཡོསཔ་ད་ ཞཔ་སྒྲུ་ཀྲི་ ཤུས་ལེ་ གཱོམ་ རིམ་ཛོས་ཚུ་ཀྲི་ ཀཔ་ལུ་ཡ་ ཛང་ཆེ་ལེ་ བོས་སྨ་ ལེན་ཐེ་ ༧ ད་ ལྷོ་ཆེ་ལེ་ ཏེ་རི་ཀྲི་ཤི་ ཀྲི་ སྨཱ་ ལེན་ཐེ་ ༡༡ དེ་ཅི་ ཧྲུང་ཙུ་ ཀྲས་ཁཔ་གཞེན་ ལུ་ མ་ཤཱོ་ཕ་ རང་ཕ་རང་ཅོ་ཏེ་ ཡོས་མི་དི་ ཁོ་ཀྲི་ ཀ་སྒྲི་ལུ་ཏེན་དི་ ཨི་མེ།

སྤམ་ ཞཔ་སྒྲུ་ཀྲི་ སྒྲུ་ཡུས་ དེ་ཀྲི་དོས་ནལེ་ ཀ་ཁྲིམ་ ཞས་ཐོ་ལེ་ ཅེ་ནང་མི་དི་ ཤུས་ལེ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༢༦ ཀྲི་ལཱོ་ དེ་ཁེམ་ ཁྲི་རཔ་ ༡༠ ཐ་ ཏེན་ཛི་ཆོས་ཀྲེ་ཀྲི་ ཡི་ཐོ་ལུ་ ཕཔ་ནི་ད་སྒྲཱ་ ཁྲམ་ཀོས་

ཉི་གི་ ལམ་ལུ་ད་ ཁྲས་ཧྲུ་ཐང་ ཁྲིམ་གནས་གི་ ཛ་ཅོས་ ཕ་གཞི་ ཐོབ་ཀས་ ཉེ་ལོ་ད་ གཞུང་སྒྲེ་གྱུ་ པོསན་ཚུ་གི་ ཅཁྲིམ་ ཏངཁྲུ་ ལླ་ལེ་ ཐབ་མ་ཆོ་དེ་ ཅཁྲིམ་ཚུ་ ཅོམ་ནང་ནུ།

དེ་ལེ་ སླམ་ ཞབ་སྒྲུ་གི་ སྒྲུ་གནས་ཁབ་ན་ ཙོ་སྒྲུབ་ ཅེན་ཅི་ཏེ་ ཆབ་སི་ ཅོང་ཐང་གི་ ལམ་ལུ་ གྱུ་ཙུ་ ཡོསཔ་མ་ཆེ་ གནས་ཁབ་གི་ ལུང་ཆོ་ཚུ་ སློ་སོ་ཏེ་ གོབ་ཤ་ཅབ་དི་ ཅི་སླུ་ པོསན་ལོ་རེ་ད་ པོསན་ལོ་གི་ འོ་ལུ་ ཛོང་ཁ་རེ་ དེ་ལེ་ ཛོང་གོས་ད་ པོསན་ལོ་གི་ ཇ་དེ་ ཛ་གོམ་ཉི་དི་གི་ ཆབ་སི་ཅང་ཉི་ ཏླ་མ་ ཐྲུསན་མི་ཚུ་ལུ་ གྲུང་པ་རེ་ད་ མྱིསེ་ད་ ཛོང་ཁ་གི་ པོསན་ཁ་ཚུ་གི་ བླ་ན་ སྒྲས་ཕ་ཐབ་མི་ དབུས་ ཛེ་ཆེ་རེ་ལེ་ གབ་རེ་ ཀས་སོས་གི་ ལམ་ལུ་ཚུ་ཡ་ ཙུ་ནང་ནུ།

ཅི་ལོ་ ༡༦༥༡ གི་ལྷོ་ ཞབ་སྒྲུ་ ངཕ་ནམ་གེ་ཆོ་ དབུ་ཁྲི་ལེ་ གོང་ཞུ་ཧྲེ་དི་ པི་ན་ ཇེ་ཕ་ཆེ་མི་ ཕོ་སྒྲ་ ན་ལུ་ཏེ་ ཐུ་དམ་ལུ་ མ་གཞུ་ཏེ་ ཧེ་མ་ ཆོས་སི་ཧླི་གི་ དབུ་ཁྲི་ཏེ་ ཁོ་གི་ ཀུ་ཚབ་ཚུ་གི་ཡ་ ལོ་ངོ་ཛ་ ཁྲ་ མྲེ་ད་ ༣ ཅི་ལོ་ ༡༩༠༧ གི་ལྷོ་ སྒྲུ་ཧྲུས་ཧོན་གི་ གནས་ཏེ་སོས་ མ་ཙུ་ཚོསན་ཆོས་ ལམ་ལུ་དི་ གྱུ་ར་ ཨི་མེ།

ཆོས་སི་ཧླི་གི་ ལམ་ལུ་དི་ཡ་ གནས་ཁྲིམ་གི་ དབུ་ཁྲི་ ཇེ་སི་ད་ ཆོས་ཁྲིམ་གི་ དབུ་ཁྲི་ ཧླེ་ཁེམ་ཐོ་ཏེ་ ཀོས་ནླམ་ལེ་ ཇེ་སི་ ཁྲི་རབ་དངཐ་ ཧེན་ཧྲི་སྒྲུ་གེ་ད་ ཧླེ་ཁེམ་ ཁྲི་རབ་དངཐ་ པས་ཀ་ཧྲུང་ནེ་ ཀོས་ ཙུ་ ཞབ་སྒྲུ་ ངཕ་ནམ་གེ་ ཁོ་རགཟུམ་མི་ གནས་ཁབ་གི་ དབུ་ཁྲི་ ཙོ་སྒྲུབ་ཅེན་ མེ་ཏེ་ སྒྲུབ་སྒྲས་ ལུ་ ཏུས་རབ་ ༡༨ པ་ མྲླེ་ མ་ལླམ་ཅི་གི་ ཧེ་མ་ལེ་ ཞབ་སྒྲུ་གི་ ཀྲུས་ཀུ་ ཀུ་ སྲུང་ ཐྲུ་ ༣ ཏེ་ ཛོསམ་ད་ གླ་ལུ་ ཆགཞླ་ཉི་ ཨི་ན་ མ་ཤླེ་ཙུ་ ཐྲུ་ཀྲུས་དི་ གནས་ཁབ་གི་ དབུ་ཁྲི་ཏེ་ ངོས་ཧོན་ ཐས་ ཡོསཔ་ད་ ལླ་ལེ་ངོམ་གྱུ་ ཞབ་སྒྲུ་གི་ ཀྲུས་ཀུ་ལུ་ དབང་ཆེ་ ཐོམ་མེ་ཏ་ གནས་ཁབ་གི་ ངོ་ཧ་གཟུམ་ ཅི་ཏེ་ ཙི་དི་ སི་ཅོང་གི་ དབང་ཆེ་ཅན་ ཅི་ལོ་ ༡༦༥༡ ལེ་ ༡༩༠༧ གི་བླ་ན་ ཇེ་སི་ ཁྲི་རབ་ ༥༨ ལེ་གནས་ མ་ཧྲུམ་ ཨི་མེ།

ལྷོ་ཛོང་ཁ་གཞིའི་ གནས་ཁབ་དི་ན་ ཧེ་མ་ ཆོས་སི་གི་ ལམ་ལུ་ སྒྲིང་སྒྲི་ཏེ་ མླེ་ཉི་དི་གི་ ཀ་ཉེ་ ཐོསམ་ ཐོསན་ས་ར་ ཛོསཔ་ལེ་ ཞབ་སྒྲུ་ ངཕ་ནམ་གེ་ཆོ་གི་ གནས་ཁབ་ ཅིཀ་སྒྲི་ཏེ་ གཞློ་ནང་ཐོ་ལེ་ ཉི་ཇེའི་ གནས་ཁབ་ སྒྲུ་ཡུས་ལུ་ མླེ་ངོསན་ ནས་ཧྲུ་དི་ ཆློ་ད་ ལམ་སོས་གཟླམ་ གཞེན་ད་མ་སྒྲ་ཕི་ ངོ་ཧ་གི་ ཁས་ཆོས་ཚུ་ ཙུ་ནླམ་ལེ་ སླམ་ ཁོ་ར་གི་ མི་ལོ་ ༣༥ གི་རིང་ལུ་ ཆོས་སི་ལུ་ ༢ གི་ ཆབ་སི་ ཅང་ ནང་མི་ ཀཔ་ལུ་ མྲེ་གེ་གི་ སྒྲ་ལེ་ ནམ་པར་ གནསའུ་ མ་ཆེ་ སླི་ད་ ཆློ་གི་ལམ་ལུ་ ཐྲུང་སྒྲེ་གི་ཐློ་ལེ་ པས་ཉི་གི་ ངོསན་ལུ་ ཛོང་གཞི་ མང་རབ་ཅི་ གཞེང་ནང་དི་ ཛོང་གཞི་དི་ཚུ་གི་ སའི་ཆླ་ཚུས་ད་ ཅོན་ ཐབ་ཚུ་ཡ་ གཞེན་ད་མ་སྒྲའུ་ཏེ་ ཡོས་ཉི་དི་གི་ དརི་ནླ་ཐ་ཡ་ ཛོང་ཁ་གི་ སི་ཅོང་ ཡི་ཚ་ མང་རབ་ཅི་ ཁྲོ་ཐྲུས་དི་ར་ ཛོང་དི་ཚུ་གི་ན་ ལླ་ལེ་ཐབ་ཇོ་ ཡོསཔ་ ཨི་མེ།

ཞབ་སྒྲུ་གི་ ཅ་བྲིམ་ ཅམ་ ཛྣང་མི་དེ་ཚུ་ སྨིཀ་སེལ་གི་ ཉེ་རི་ཀླ་ཛྡང་ མེ་ཐི་ གྲང་ཇེན་ ཁས་ཆོས་ ཅེན་གི་ ཅ་བྲིམ་ཅི་ ཨིམ་ལེ་ ཅ་བྲིམ་དེ་ལུ་ གཞི་གཞན་དེ་ ད་རི་ནྣ་ཐའི་ ཅ་བྲིམ་དེ་ཚུ་ གཟོ་ཡོསཔ་ ཛ་ རངགཞི་གི་ གཟོ་རི་ཛ་ ཀློ་ལུ་ཁསཔ་ ཐུ་རི་ཅེན་ སྙིང་ཧྲོཔ་ སྤྲིན་ཛ་ཛ་ གྲས་ཕྱི་ སླུམ་པོ་ཙུ་ མ་ འོང་ ཡུསན་རིང་ལུ་ གཟི་མི་ ཞབ་སྒྲུ་ ངཝ་ཟམ་གེ་ཀློ་ སྒྲུ་ཀས་ཁཔ་གི་ ཕ་ཆོདམ་ཐ་ སྐོ་ དོསན་ ཛ་ཐུསམ་ ཀླེ་ཛེན་ཅི་ ཨིང་།

Text D: English translation

The Father of Bhutan

Zh’apdru Ngawa ’Namge

by late Dr’âsho Rindzi Dôji

Zh’apdru Ngawa ’Namge occupies a unique and hallowed place in the history of Bhutan. Deeply revered to this day as a dynamic political and spiritual leader, his life and deeds were intimately linked with the growth and emergence of the Bhutanese nation.

Ngawa ’Namge, reverently referred to as Zh’apdru Rimboche or the Precious Jewel at Whose Feet One Proffers Obeisance, was born in 1594, corresponding to the 11th day of the first Bhutanese month of the Wood Horse Year of the 10th Rapjung cycle. His father and mother were Yap Tenbi Nyim and Yum Sönam Pägi B’uthri of Zhiga Dr’ong in J’angchu’ling in the Tibetan province of ’Ü. Immediately at birth, the Zh’apdru is said to have uttered sacred mantras and later narrated incidents from his previous life as Künkhen Pêma Karpo, thereby bearing witness to his special spiritual lineage.

Although he was given the name of Mipham Tendzi Dôji at birth, he also came to be known as Ngawa Düjom Dôji in fulfillment of a prophecy by Guru Rimboche and Ngâgi ’Wangpo ’Nampar Gäwide as foretold by Künkhen Pêma Karpo. Ngawa ’Namge is the abbreviated form of Ngâgi ’Wangpo ’Nampar Gäwide, which means All Knowing Supreme Conqueror of Speech.

Ngawa ’Namge began his education at a tender age under the guidance of his father Yap Tenbi Nyim. When he reached eight years of age, his grandfather Mipham Chöki Gäp ordained him in the minor vows (*ge’nyen*) and installed him on the throne of Drubi Göma. His studies covered every facet of Buddhist teaching and included logic, art, tantra, poetry and medicine. In addition, he was trained in meditation. Thus, from an early age, Ngawa ’Namge was groomed to succeed his grandfather to the throne of Ralung monastery as the 18th prince abbot, the highest patriarch of the Druba Kâjü school.

When Ngawa ’Namge was eight years old, his grandfather died and he was formally installed as the 18th prince abbot of Ralung monastery. Representatives from the major Buddhist schools in Tibet attended the installation ceremony. Bhutan was represented at the occasion by Tshewa Tendzi, the grandson of Druba Kinle.

Guru Rimboche himself, the great Padma Sambhava, had prophesied that Ngawa ’Namge would come to Bhutan, which was then known as the Southern Land of the Four Approaches, and in a dream Pä Yishe Göm (*Śrī Jñāna Mahākāla*) urged Ngawa ’Namge to go to the Southern Land of the Four Approaches to assume its spiritual and temporal leadership.

A pivotal event in the life of Ngawa ’Namge which led to the fulfillment of his pre-ordained mission in the Southern Land of the Four Approaches was his recognition as the incarnation of Künkhen Pêma Karpo (1527–1592), who in turn was the reincarnation of the founder of Druba Kâjü school, Tsangpa Jarä Yishe Dôji (1161–1211).

Ngawa ’Namge’s claim to be the true incarnation of Künkhen Pêma Karpo was challenged by another contender Pâsa ’Wangpo, who had the support of the ruler of Tibet, the Desi of Tsang, Tensung ’Wangpo. The strained relations between the Tibetan ruler and Ngawa ’Namge deteriorated further when Tensung ’Wangpo was succeeded by his son Phüntsho ’Namge. The Desi of Tsang, Phüntsho ’Namge, wrote a letter to Ngawa ’Namge, demanding the surrender of the most sacred treasure of Ralung monastery,

the Rangju Kharsapani. Ngawa 'Namge refused to hand over the Rangju Kharsapani and replied, "the self-created Kharsapani is as vast as the sky, but it is also as small as a grain of mustard. Therefore, it is difficult to ascertain its whereabouts. Even if it is with me, I will be unable to surrender it. If your concerns are not limited by your kingdom, my further possibilities are not limited by my small monastery."

Thus the hostilities between Ngawa 'Namge and the Desi of Tsang Phüntsho 'Namge grew deeper. At the same time, Ngawa 'Namge was visited by several auspicious signs indicating that his destiny was tied to the Southern Land of the Four Approaches. One morning he found a bundle of paddy at his side although no visitors had come from Bhutan. He saw visions in which the protective deity Pä Yishe Gömbo spread the country of Lhomön on his palm and offered it to Ngawa 'Namge as his religious estate.

He also had dreams in which he was followed to the south by the raven Lägön, one of the forms of Pä Yishe Göm. All these signs portended that Ngawa 'Namge should go to the Southern Land of the Four Approaches to fulfill his destiny.

It was amidst all these visions that Ngawa 'Namge received an invitation to Bhutan from a prominent Bhutanese personality, the Optsho 'Lam of Gön, which is the most important region of present-day Gâsa Dzongkha. Ngawa 'Namge accepted the invitation to come to the Southern Land of the Four Approaches and provide the Southern Mön people with spiritual guidance as well as temporal leadership, and the Optsho 'Lam arrived in Tibet with a small armed force to escort the Zh'apdru to Bhutan.

In 1616, corresponding to the year of the Fire Dragon in the 10th Rapjung cycle, Zh'apdru Ngawa 'Namge, who was then 22 years of age, came to Bhutan to fulfill his destiny as the father of the Bhutanese nation. He brought many treasures with him, the most sacred being the Rangju Kharsapani, which is preserved to this day in Pinakha Dzong. Upon his arrival in Gâsa, the Zh'apdru was received by the prominent families of that area who came to pay their respects and receive his blessings. One of the

wealthiest amongst them, Lhawa Tshiri, hosted the Zh'apdru during his stay in Gâsa.

The Zh'apdru then travelled through the Thê Valley across Thrinle Gang to Pangri Z'ama in the northern part of the Thimphu Valley where he was accorded a warm welcome by Tshewa Tendzi, the incarnate Phajo Drugom Zhip.

The Zh'apdru performed thanksgiving rites at Dechephu to his protective deities Pä Yishe Göm and Lägön Degä for his safe journey. He then travelled by way of Pomla and Bjäla and arrived at Drû Chöding, the seat of his ancestor Ngawa Chöge in Tshongdü in the heart of the Paro Valley.

Zh'apdru Ngawa 'Namge's fame as a scholar, saint and leader spread far and wide throughout Bhutan bringing him many devout followers. Several important families in Bhutan, such as the Optsho in the north, the descendants of Phajo Drugom Zhip and Druba Kinle in Paro, Thimphu, Pinakha and 'Wangdi Phodra and the Curu family in the south, all became the followers of the Zh'apdru. The Zh'apdru travelled extensively, organising spiritual congregations and conducting initiations, which gained him the total allegiance of the people. Through D'âpchu Gätshe of Capcha the Zh'apdru came into contact with Prem Nārāyaṇ, the ruler of Cooch Bihar, who offered him substantial gifts of gold, silver artefacts, garments and an elephant tusk as a friendly gesture.

Two Portuguese Jesuit priests Father Estevão Cacella and Father João Cabral, who in 1627 were the first Europeans to visit Bhutan, described Zh'apdru Ngawa 'Namge as "the king and at the same time the chief lama" of the country. Father Cacella wrote that "the people subject themselves to their king quite voluntarily without any obligation on their part to defer to him or follow his doctrines, nor does he have power over the people to make them do anything. Rather his principal revenue is what they give him voluntarily. He does not wish to have any of his subjects discontent, and every one of them is free to do what he wants, as the King himself

said to us on many occasions even when he was talking about his lamas who are the people most directly under his authority”.

As the fame of the Zh’apdru spread, the Tibetan ruler, the Desi of Tsang Phüntsho ’Namge grew increasingly envious and hostile. In order to destroy Ngawa ’Namge and gain control of the Southern Land of the Four Approaches, he dispatched a huge army under the command of General Lagune, who was much experienced in the art of warfare. The Tibetan army initially succeeded in capturing Drû Chöding but ultimately suffered a crushing defeat at the hands of the *pazap* militiamen of B’âko Tsho Dr’û, the six contingents of Paro, and of Wang Tshoche Gä, the eight contingents of Thimphu.

After the defeat of the Tsang Desi’s army, Tshewa Tendzi, Druba Kinle’s grandson, invited Zh’apdru Ngawa ’Namge to Tanggu and offered him the Tanggu monastery along with other properties. In 1619, the news reached Bhutan that the Tsang Desi Phüntsho ’Namge had died of smallpox. At about the same time, the Zh’apdru had a miraculous escape when an avalanche of rocks caused by an earthquake destroyed parts of a cave in which he was meditating at Tanggu. Following these occurrences, the Zh’apdru proclaimed the *Nga Cûdru*, sixteen tenets, which he had engraved on his seal as a symbol of his faith in his mission in Bhutan.

Later in the year 1619, the Zh’apdru received news of his father Tenbi Nyim’s demise. He arranged for the body to be brought from Tibet and cremated in the cave at Tanggu, where he had meditated previously. The Zh’apdru then laid the foundation of the Ceri monastery on the tenth day of the fifth month of the year of the Earth Monkey in the tenth Rapjung cycle. The Ceri monastery, inside which the Zh’apdru placed a silver *stūpa* containing the ashes of his father, was completed in one and a half years. Bhutan’s first monastic body consisting of thirty monks was then instituted at Ceri monastery, and the Zh’apdru invited his teacher Lhawa ’Lotrö to instruct them. The origin of *dr’atsha* and *rapde* in Bhutan date back to this historic occasion.

Thus whilst the Zh'apdru established the Druba Kâjü tradition in the Southern Land of the Four Approaches, there were spiritual leaders belonging to other schools who felt their existence threatened. They were the lamas of the Lhapa, 'Nä'nyingpa, Barapa, Kathokpa and Câz'ampa, known collectively as the 'Lam Khâ 'Nga coalition. The coalition forces attacked the Zh'apdru in 1629 when he was at Sinmodokha constructing the Sa'nga Z'apd'ön Phodra Dzong. The coalition was defeated, and its main leader 'Lam Pende of 'Langmalung in Wang (Thimphu) was killed in the encounter. However, the defeat of the coalition was not decisive. Taking advantage of the ongoing feud between the Zh'apdru and the rulers of Tibet, the 'Lam Khâ 'Nga coalition sought the help of the Tsang Desi Karma Tencong 'Wangpo, who had succeeded his father Tsang Desi Phüntsho 'Namge. Together the alliance attacked from six different points, but the invading forces were ultimately repelled and several of their commanders captured.

In view of the recurrent threat of external attack and internal revolts, the Zh'apdru embarked on the constructions of the citadels known as dzongs at various strategic points. This programme of fortification began at Pinakha in 1637 and 'Wangdi Phodra in 1638. Before the two dzongs could be completed, the Tibetan ruler Tsang Desi Karma Tencong 'Wangpo, instigated by the 'Lam Khâ 'Nga coalition, attacked the Zh'apdru for the third time at Pinakha. The 'Lam Khâ 'Nga coalition and their Tibetan allies were routed, and the Tsang Desi recognised the supreme authority of the Zh'apdru Ngawa 'Namge in Bhutan.

The fame of Zh'apdru Ngawa 'Namge spread to all the neighbouring countries, and the rulers of Cooch Bihar, Nepal and distant Ladakh sought his friendship and goodwill. The king of Ladakh presented the Zh'apdru with a number of villages in western Tibet that remained under Bhutanese control until the Chinese occupation of Tibet in 1959.

The fourth Gorkha king Rām Śāh and his successors sought spiritual guidance from the Zh'apdru. 'Lam D'amchö Päka, who was later to become

the fourth Jêkhem of Bhutan, served as preceptor at the Nepalese court for twenty years and was followed by twenty-two other Bhutanese lamas in succession.

The Gorkha kings in turn offered several estates to the Bhutanese government, which the Bhutanese government administered directly for many years, constructing several monasteries on them, the most well known being the Phâp Shingkö (*Svayambhūnāth*) in Kathmandu and Nagarthali in northeastern Nepal.

The Zh'apdru now consolidated his authority and was accepted as the supreme ruler throughout Bhutan. The Southern Land of the Four Approaches came to be known as Dru Ü, the land of the Drup or followers of the Druba Kâjü school of Mahāyāna Buddhism. With the seat of his government established at Pinakha, chieftains from all four directions of Bhutan regularly sent missions of tribute to pledge their loyalty to the Zh'apdru. These included the chieftains of Khaling, Mera Sakteng, Dungsam, Shâ, the northern regions and the chieftains of the duars in the south and southeast. For the administration and defence of the country, the Zh'apdru had many dzongs constructed.

The first dzong was constructed at Semtokha in 1629. The construction of Pinakha dzong was started in 1637, that of 'Wangdi Phodra dzong in 1638, and that of Trashichö dzong in 1641.

The dzongs of Gâsa and 'Lingzhi and the Drugä dzong at Paro were all three built between 1646 and 1649 to specifically guard against Tibetan and Mongol invasions. The other dzongs built by the Zh'apdru between 1646 and 1651, when he entered into his final retreat, were Trongsa dzong, Rinpung dzong, Chukha dzong, D'aga dzong, Bj'aga dzong, Lhüntsi dzong, Zh'emgang dzong and Trashigang dzong.

Meanwhile in Tibet, the authority of the Tsang Desi collapsed in 1641, and the control of Tibet came into the hands of the Gelup school under the fifth Dalai Lama. Like the Tsang Desi, the new authority in Tibet also could not tolerate a strong Drukpa state in the south. In 1644, a combined

Tibetan and Mongol army attacked Bhutan from the province of Lhodra in the direction of Bumthang. Once again the invaders were completely defeated, and the Bhutanese forces captured a large quantity of armour, weaponry and other war materials.

Ever mindful of the small size of Dru Ü and the hostile, hegemonist attitude of the Tibetan rulers, the Zh'apdru found it necessary to promote a distinct Bhutanese cultural identity, although Bhutan shared with Tibet the common heritage of Mahāyāna Buddhism. He therefore developed distinct Bhutanese religious ceremonies and rituals as well as dress and customs. He also introduced a code of conduct and etiquette known as Drilam 'Namzha to instil in the Bhutanese an abiding sense of pride in their distinctive customs and way of life.

As a result of the shared values inculcated by the Zh'apdru, Bhutan was able to preserve its sovereignty in the face of overwhelming odds in the years that followed, both from the Tibetans in the north and from the British in the south. The successors of the Zh'apdru were able to successfully repel seven more invasions by Tibet and fought eleven battles with the British.

Zh'apdru Ngawa 'Namge gave to Dru Ü a legal codex known as the *Kathrim*, which was originally passed down by word of mouth and was eventually committed to writing in 1727 by the tenth Jêkhem Tendzi Chöge. A system of recording land ownership and levying taxes was introduced along with laws regarding crime, inheritance, the conduct of officials and monks and the prohibition of tobacco.

The Zh'apdru also introduced an effective administrative system in Bhutan. The country was divided into large regions, each governed by a *pönlo*. Each region was in turn divided into districts, each of which was under the charge of a *dzongbö*. Wherever regions were found to be extensive, a sub-district officer known as a *dr'ungpa* would be appointed to administer a certain area. Village headmen known as *gap* were appointed as links between the people and the district administration.

In 1651, Zh'apdru Ngawa 'Namge retired from the affairs of state and entered into final retreat at Pinakha dzong. To succeed him, he introduced the dual system of government which endured for two and a half centuries until the establishment of the hereditary monarchy in 1907.

The dual system consisted of a secular ruler or Desi, known to the British as the "Dev Rājā" to look after temporal affairs and a religious head or Jêkhem, known to the British as the "Dharma Rājā" to tend to religious matters. The first Desi was Tendzi Druge, and the first Jêkhem was Päka Jungne. The absence of a suitable successor to Zh'apdru Ngawa 'Namge as head of state resulted, in the first half of the 18th century, in the institutionalisation of the theory of the triple incarnation of the body, speech and mind of the Zh'apdru in the form of three different persons. It was the mind incarnation that was always recognised as the legitimate head of state. Although in practice the incarnation of the Zh'apdru rarely wielded actual power, he would serve as an effective symbol of national identity. Civil authority was vested in the Desi, of which there were no fewer than fifty-four between 1651 and 1907. Thus it was that the Zh'apdru united the troubled Southern Land of the Four Approaches and developed it into the peaceful nation known as Dru Ü, a nation to which he bequeathed a rich religious and cultural heritage and a unique national identity. During the thirty-five years of his reign, the Zh'apdru built a fortified system of dzongs and more than once crushed the forces of foreign aggression. Many of these dzongs stand to the present day and continue to function as the seats of administration for most districts in modern Bhutan.

The legal codex of the Zh'apdru was fair and just and of such enduring value that today it continues to serve as the framework of the nation's modern judicial system. A gifted architect and learned scholar, a wise and brave holy warrior and a statesman of extraordinary vision, Zh'apdru Ngawa 'Namge is rightly regarded as the father of the Bhutanese nation.

Sample E: Prayer to Yeshê Tshogel

This Chöke text is a prayer to Yeshê Tshogel. The romanisation represents the sacred Bhutanese liturgical pronunication of the classical literary language Chöke. The Chöke liturgical pronunciation resembles the pronunciation used in formal registers of speech in Dzongkha.

Chöke and Roman texts

མཁའ་འགྲོ་ཡེ་ཤེས་ཚོགས་རྒྱལ་གྱི་ཐུགས་དམ།

Khandru Yeshê Tshogelg'i Thud'am

༄ཨོཨོཾཿཨེ་མ་ཧོཿ

'Om! 'Emaho!

བདག་གིས་དུས་གསུམ་བསགས་པའི་དགེ་བ་ཡིས༔

Dâg'i d'üsum sakpi gewa yi,

བདུད་དང་བར་ཆད་མི་མཐུན་ཕྱོགས་ཞི་ནས༔

Düd'ang b'archet mithün chok zh'inä,

ཚེ་རིང་ནད་མེད་བདེ་ལེགས་ཆོས་སྤྱོད་ཤོག༔

Tshering neme delek chöcöt shok.

ཆོས་ལ་དད་ཅིང་སྤྱོད་པའི་མཐུ་སྟོབས་ཀྱིས༔

Chöla d'etcing cetpi thutop ki,

སངས་རྒྱས་བསྟན་པ་དར་ཞིང་རྒྱས་པར་ཤོག༔

Sangge tempa d'arzh'ing gäpar shok.

འཁོར་བའི་སེམས་ཅན་བདེ་ལ་འགོད་པ་ཡིས༔

Khorwi semcen dela götpa yi,

བླ་མ་དམ་པའི་ཐུགས་དགོངས་རྫོགས་པར་ཤོག༔

’Lama d’ampi thuk gong dzokpar shok.

བླ་མའི་ཐུགས་རྗེས་བདག་ཅག་མཆེད་གྲོགས་རྣམས༔

’Lami thukjê dâca chetdr’ok ’nam,

ཉོན་མོངས་ཁོང་ཁྲོ་ཆགས་སྡང་མེད་པ་དང༔

Nyönmong khongthro chakdang metpa d’ang,

ཚུལ་ཁྲིམས་རྣམ་དག་སྡོམ་གསུམ་དཔལ་དང་ལྡན༔

Tshülthrim ’namd’ak domsum peld’ang den,

ཉམས་མྱོང་རྟོགས་པའི་ཡོན་ཏན་འཕེལ་བར་ཤོག༔

Nyamnyong tokpi yönten phelwar shok.

ཕྱག་རྒྱ་ཆེན་པོ་རྟོགས་པའི་ཡེ་ཤེས་ཀྱིས༔

Chakja chenpo tokpi yeshê ki,

འབྲེལ་ཚད་དོན་ལྡན་འཁོར་གྱི་ཚོགས་དང་བཅས༔

Dreltshet d’önden khorg’i tshokd’ang cä,

ཟག་མེད་བདེ་བ་ཆེ་ལ་ལོངས་སྤྱོད་ཅིང༔

Z’akmet dewa chela longcöt cing,

པདྨ་བཀོད་པའི་ཞིང་དེར་ཁྲིད་པར་ཤོག༔

Petmo Kötpi zh’ingd’er thritpar shok.

བདེ་བ་ཅན་གྱི་ཞིང་མཆོག་དམ་པ་དེར༔

Dewa ceng’i zh’ingchok d’ampa d’er,

སྐུ་གསུམ་བླ་མ་ཨོ་རྒྱན་པདྨ་ཡི༔

Kusum ’lama ’Ugen Petma yi,

དྲི་མེད་རྒྱལ་བའི་སྐུ་དང་དབྱེར་མེད་ཅིང༔

Dr’imet gelwi kud’ang ’yermet cing,

རང་དོན་ཆོས་སྐུ་མངོན་དུ་འགྱུར་བར་ཤོག༔

Rangd’ön chöku ’ngönd’u jurwar shok.

གཞན་དོན་ཐུགས་རྗེས་འཁོར་བ་མ་སྟོངས་བར༔

Zhend’ön thukjê khorwa matong b’ar,

འགྲོ་བ་གང་ལ་གང་འདུལ་དེར་སྟོན་པས༔

Drowa g’angla g’angdül d’ertön pä,

གཟུགས་སྐུའི་རྣམ་སྤྲུལ་ཀུན་གྱི་དོན་བྱེད་ཅིང༔

Zukkui ’namtrül küng’i d’ön j’etcing,

འཁོར་བ་དོང་སྤྲུགས་འགྲོ་དོན་བྱེད་པར་ཤོག༔

Khorwa d’ongtruk drod’ön j’etpar shok.

སྐུ་གསུམ་དབྱེར་མེད་འཁོར་འདས་ཡོངས་སུ་གྲོལ༔
Kusum ’yermet khordä yongsu dr’öl,

མ་བཅོས་ལྷུན་གྲུབ་འོད་གསལ་འདུས་མ་བྱས༔
Macö lhündr’up ösel dü maj’ä,

དུས་གསུམ་འགྱུར་མེད་རྡོ་རྗེ་འཆང་གི་སྐུ༔
D’üsum jurmet Dorje Changg’i ku,

རྣམ་མཁྱེན་རྫོགས་པའི་སངས་རྒྱས་མྱུར་ཐོབ་ཤོག༔
’Namkhen dzokpi Sangge nyurthop shok.

English translation

’Om! ’Emaho!
Pacifying evil powers and removing all obstacles and discordant influences,
Through the merit that I have accumulated in the three times,
May I practise the Dharma peacefully with health and long life.

By assiduous practise and faith in the Dharma,
May Buddha’s doctrine spread and extend.
Establishing all beings of Saṃsāra in bliss,
May the purpose of the Holy Lama be fulfilled.

Without the misery of malice and passion,
Equipped with the Three Glorious Disciplines of the Pure Śīla,
Through the Lama’s compassion, may we spiritual brothers
Increase the quality of our understanding.

Through the transcending awareness of Mahāmudrā Realisation,
May the intimate communion and the crowd of attendants

Be led to the Heavenly Fields of Petmo Kötpa,
Enjoying the Great Bliss which never ends.

In that Divine Land of Great Bliss,
May I reveal the Dharmakāya
and the Invisible Kāya of the Stainless Victor,
The Trikāya of Lama ’Ugen Petma.

Emanating Perfect Form for the benefit of all,
Displaying whatever is necessary to teach whoever is in need,
To empty Saṃsāra through compassion for others,
May I churn the depths of Saṃsāra for the sake of beings.

The indivisible Trikāya totally liberating Saṃsāra and Nirvāṇa,
Uncompounded, simple, self-perfecting and radiant,
The Kāya of Dorje Chang, unchanging throughout the three times,
May all beings quickly attain the Perfect Wisdom of Buddhahood.

Sample F: Prayer to Cenrezik

This Chöke text is a prayer to Cenrezik, whose Sanskrit name is Avalokiteśvara. Cenrezik is the highest bodhisattva of Mahāyāna Buddhism. As with the preceding Chöke text, the interlinear romanisation provided here represents the sacred Bhutanese liturgical pronunication of Chöke. This prayer to Cenrezik is taken from the བཀའ་འབུམ་ *Kabum* of ཆོས་རྒྱལ་སྲོང་བཙན་སྒམ་པོ་ the great Tibetan Dharma King Sontsen Gampo.

Chöke and Roman texts

སྤྱན་རས་གཟིགས་ཀྱི་གསོལ་འདེབས།

Cenrezikg'i Söldep

༄ ན་མོ་ལོ་ཀེ་ཤྭ་ར་ཡ།

Namo Lokeshoraya,

ཐུགས་རྗེས་གཟིགས་ཤིག་འཇིག་རྟེན་དབང་ཕྱུག་ཞབས། །

Thukjê zikshik jikten 'wangchuk zh'ap,

མགོན་སྐྱབས་མཛོད་ཅིག་རྗེ་བཙུན་ཐུགས་རྗེའི་གཏེར། །

Göncap dzöcik jetsün thukjei ter,

གསོལ་བ་འདེབས་སོ་འཕགས་མཆོག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Sölwa depso phakchok Cenrezik.

མཐའ་མེད་འཁོར་བའི་རྒྱ་མཚོ་ཆེན་པོ་ལས། །

Thamet khorwi jamtsho chenpo lä,

སྒྲོལ་བའི་དེད་དཔོན་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Drölwi d’etpön dzöcik Cenrezik.

མི་ཤེས་གཏི་མུག་མུན་པས་འཐིབས་ཙ་ན། །

Mishê timuk münpä thiptsana,

གསེལ་བའི་སྒྲོན་མེ་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Selwi drönme dzöcik Cenrezik.

དགྲ་ལ་ཞེ་སྡང་མེ་ལྟར་འབར་ཙ་ན། །

Drala zh’edang metar bartsana,

ཞི་བའི་ཆུ་རྒྱུན་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Zh’iwi chujün dzöcik Cenrezik

གཉེན་ལ་འདོད་ཆགས་ཆུ་བཞིན་འཁྲུགས་ཙ་ན། །

’Nyenla döchak chuzhin thruktsana,

གནས་ལུགས་རྟོགས་པར་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

’Näluk topkpar dzöcik Cenrezik.

ནོར་ལ་སེར་སྣའི་མདུད་པས་བསྡམས་ཙ་ན། །

Norla ser’nai dütpä damtsana,

གཏོང་བའི་གཉེར་པ་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Tongwi ’nyerpa dzöcik Cenrezik.

ལུས་འདི་འབྱུང་བཞིའི་ནད་ཀྱིས་ཟིན་ཙ་ན། །

Lüdi jungzhî neki z’intsana,

སྨན་པའི་རྒྱལ་པོ་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

’Menpi gelpo dzöci Cenrezik.

འཆི་ཁར་འཚེར་ཞིང་འཇིགས་སྐྲག་བྱུང་ཙ་ན། །

Chikhar tsherzh’ing jiktrak j’ungtsana,

ཞལ་སྟོན་སེམས་གསོ་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Zh’eltön semso dzöci Cenrezik.

གྲགས་མེད་བར་དོའི་འཕྲང་ལ་འཁྱམས་ཙ་ན། །

Dr’akmet b’ard’oi thrangla chamtsana,

མཇལ་བའི་ངོ་ཤེས་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Jelwi ngoshê dzöcik Cenrezik.

མང་པོའི་དཀྱིལ་ནས་གཅིག་པུར་འགྲོ་ཙ་ན། །

Mangpoi kilnä cikpur drotsana,

དག་པའི་ཞིང་དུ་སྐྱོལ་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

D’akpi zh’ingd’u kölcik Cenrezik,

མངལ་སྒོ་ལས་ཀྱི་སྡུག་བསྔལ་བྱུང་ཙ་ན། །

’Ngelgo läki duk’ngel j’ungtsana,

འོད་ཀྱི་གུར་ཁང་ཕུབ་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Ötki g’urkhang phupci Cenrezik.

མི་ཤེས་བྱིས་པའི་ལུས་སུ་སྦྱུར་ཙ་ན། །

Mishê j’ipi lüsu j’urtsana,

གྲོགས་མཆོག་བཤེས་གཉེན་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Dr’okchok shê’nyen dzöcik Cenrezik.

རྟག་ཏུ་སྤྱི་བོར་བསྒོམ་ཞིང་གསོལ་འདེབས་ན། །

Taktu ciwor gomzh’ing söldepna,

རྩ་བའི་བླ་མར་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Tsawi ’lamar dzöcik Cenrezik.

སྙིང་ཁ་པདྨོར་བསྒོམ་ཞིང་ཁྲིད་བསྟེན་ན། །

’Nyingkha petmor gomzh’ing khettenna,

ཡི་དམ་ལྷ་མཆོག་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Yid’am lhachok dzöcik Cenrezik.

ཕྱི་ནང་འགལ་རྐྱེན་བར་ཆད་བྱུང་ཙ་ན། །

Chinang gelken b’archet j’ungtsana,

ཞི་བའི་ཆོས་སྐྱོང་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Zh’iwi chöcong dzöcik Cenrezik.

བཀྲེས་སྐོམ་སྡུག་བསྔལ་ནད་ཀྱིས་ཟིན་ཙ་ན། །

Trêkom duk’ngel neki z’intsana,

ཅི་འདོད་དངོས་གྲུབ་སྩོལ་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Cidöt ’ngödrup tsölcik Cenrezik.

སྐྱེས་པའི་མཐའ་མ་འཆི་བ་ངེས་པར་འོང་། །

Kêpi thama chiwa ngêpar ong,

མ་འོང་ལུང་བསྟན་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Ma-ong lungten dzöcik Cenrezik.

ལྷང་ལྷང་ཡི་གེ་དྲུག་མའི་གསོལ་འདེབས་ན། །

Lhanglhang yig’e dr’ukmai söldepna,

རྒྱུན་དུ་ཐུགས་རྗེས་གཟིགས་ཤིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Jünd’u thukjê zikshik Cenrezik.

དགེ་བ་འདི་ཡིས་སངས་རྒྱས་གོ་འཕང་མཆོག། །

Gewa diyi Sangge g’ophang chok,

མྱུར་དུ་ཐོབ་པར་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Nyurd’u thoppar dzöcik Cenrezik.

འཕགས་པ་སྤྱན་རས་གཟིགས་དབང་ཐུགས་རྗེའི་གཏེར། །

Phakpa Cenrezik ’wang thukjei ter,

འཁོར་དང་བཅས་པ་བདག་ལ་དགོངས་སུ་གསོལ། །

Khord’ang cäpa dakla gongsusöl,

བདག་དང་ཕ་མ་རིགས་དྲུག་སེམས་ཅན་རྣམས། །

Dakd’ang phama rikdr’uk semcen ’nam,

མྱུར་དུ་འཁོར་བའི་མཚོ་ལས་བསྒྲལ་དུ་གསོལ། །

Nyurd’u khorwi tsholä dreld’usöl.

སྐྱེ་བ་འདི་དང་ཚེ་རབས་ཐམས་ཅད་དུ། །

Kewa did’ang tsherap thamcetd’u,

འགྲོ་བའི་མགོན་པོ་སྤྱན་རས་གཟིགས་དབང་གིས། །

Drowi gönpo Cenrezik ’wangg’i,

མ་ནོར་ལམ་བཟང་མངོན་སུམ་བསྟན་ནས་ཀྱང་། །

Manor lamzang ’ngönsum tennäcang,

མྱུར་དུ་སངས་རྒྱས་ས་ལ་བཞག་ཏུ་གསོལ།། །།

Nyurd’u Sangge sala zhaktusöl.

English translation

Namo Lokeshoraya,

Mighty ruler of the world, regard us with compassion!

Revered Lord, Treasure of Mercy, be our refuge!

Most exalted Cenrezik, I pray to you.

From the great boundless ocean of Saṃsāra,
Cenrezik, guide me while crossing to the other shore.

When engulfed in the darkness of ignorance and misunderstanding,
Cenrezik, be a radiant lamp.

When I burn with anger against my enemies,
Cenrezik, act as a pacifying stream of water.

When caught in a whirlpool of attraction towards my relatives,
Cenrezik, allow me to understand the Nature of Being.

When I am tied by the knot of avarice to wealth,
Cenrezik, be the King of Doctors.

When terror and fear of death arises,
Cenrezik, restore my mind by showing your face.

When I wander friendless on the tortuous path of the B’ard’o,
Cenrezik, be as an honoured companion.

When I go alone from amidst many relatives and friends at the time of death,
Cenrezik, guide me to the Pure Fields.

When I suffer in the womb,
Cenrezik, pitch a tent of light.

When I possess the body of an untutored child,
Cenrezik, be my spiritual guide and friend.

When praying and meditating upon the crown of the head,

Cenrezik, be my root guru.

When meditating upon the White Lotus in the heart,

Cenrezik, be my Heruka.

When obstacles and difficulties occur inwardly and outwardly,

Cenrezik, grant me whatever siddhis I wish.

At the end of life, death is certain,
Cenrezik, foretell my future.

During the distinct recitation of the six letter prayer,
Cenrezik, look down with compassion.

May I attain the Supreme Level of Buddha
through the merit of this prayer and the blessing of Cenrezik.

Mind of powerful compassion, exalted Cenrezik,
Take me into your mind with your attendant,
I beseech you to guide all sentient beings of the six realms,
My parents and myself quickly across the ocean of Saṃsāra.

In this life and in all lives,
Through the power of Cenrezik, the saviour of beings,
Having been shown the infallible noble path,
May we soon reach Buddhahood.